

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE
KİLİSENİN FONKSİYONEL ROLÜ**

Arzu TAŞCAN

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

2011

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**BULGARİSTAN’IN BAĐIMSIZLIK SÜRECİNDE KİLİSENİN FONKSİYONEL ROLÜ**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gűsterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09 / 08 / 2011

Arzu TAŞCAN

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü

Arzu TAŞCAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Bulgarlar, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rum Patrikhânesi'nin asimilasyon politikalarına karşı millî bir uyanış hareketi başlatmışlardır. Uzun bir mücadele sonucunda 1870'te Patrikhâne'den ayrılan Bulgarların bundan sonraki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî bağımsızlık mücadelesi vermek yönünde olmuştur.

Bulgarlar, Patrikhâne'ye karşı vermiş oldukları millî-dinî mücadele boyunca sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim açısından da kendilerini geliştirmiş, kısa süre içerisinde millî uyanışlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu uyanış sürecinde başta din adamları olmak üzere, Rusya, Avrupa devletleri ve misyonerler önemli roller oynamışlardır. Bulgarlar, Patrikhâne'ye karşı dinî bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan da bağımsızlıklarını elde etmek arzusuyla birtakım isyan hareketlerine girişmişlerdir. Bulgarların isyanlarında din adamları oldukça etkin bir rol oynamış, bir Osmanlı kurumu olan Ekzarhâne de Bulgar isyanlarına destek vermekten kaçınmamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Prenslik olan Bulgaristan tam bağımsız bir devlet olma sevdasını sürdürmüştür. Prenslığın bu faaliyetlerinin başta gelen destekçisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde bulunan Ekzarhâne olmuştur.

Ekzarhâne ve Bulgar din adamları Prensiğın, bağımsızlığını ilân ettiğı 1908 yılına kadar ihtilâl komitelerine her türlü yardım ve desteğı sağlamış, Bulgarlar arasında propagandalar yapmak yoluyla da onları bağımsızlık için teşvik etmiştir. Ayrıca Ekzarhâne, Bulgarların sosyo-kültürel bakımlardan gelişmelerine de destek vererek katkıda bulunmuştur.

Böylece XIX. yüzyıl başlarında başlayan Bulgar millî-dinî uyanışının meyvesi olan Ekzarhâne, hiç şüphesiz millî bağımsızlık için verilen uzun mücadelenin doruk noktasında Bulgar halkının dinî, toplumsal ve siyasî temsilcisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bulgar Millî Uyanışı, Bulgar Ekzarhânesi, Ekzarhâne'nin Siyasî Faaliyetleri, Bulgar İsyancıları, Bulgaristan'ın Bağımsızlığı.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Functional Role of the Church in the Course of the Liberation of Bulgaria

Arzu TAŞCAN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History and Arts Program

Since the beginning of the nineteenth century, the Bulgarians started a national revival movement against the assimilation policies of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. After seceding from the Patriarchate in 1870 as a result of a prolonged struggle, the Bulgarians then concentrated their activities on the struggle for political autonomy against the Ottoman Empire.

During their national–religious struggle against the Patriarchate, the Bulgarians improved themselves in terms of social, cultural, economic, and educational aspects and achieved their national revival in a short span of time. Throughout this process of revival, Russia, European countries, missionaries, and particularly ecclesiastics played significant roles. The Bulgarians, after gaining their religious autonomy from the Patriarchate, began a number of rebellion movements in the hope of obtaining their autonomy from the Ottoman Empire. Ecclesiastics played a remarkably effective role in the Bulgarian rebellions, and the Exarchate, which was an Ottoman institution, did not hesitate to support the Bulgarian rebellions.

After 1877-1878 Ottoman–Russian war, Bulgaria, then a Principality subject to the Ottoman Empire, continued its ambition to become a fully independent state. The leading supporter of these activities of the Principality was the Exarchate, which was located in the capital city of the Ottoman Empire.

Until the Principality declared its independence in 1908, the Exarchate and the Bulgarian ecclesiastics had provided all sorts of assistance and support

to the revolution committees and encouraged the Bulgarians towards independence by making extensive propaganda among them. The Exarchate also promoted the socio-cultural development of the Bulgarians, thus further contributing to their success.

The Exarchate, which was the fruit of the Bulgarian national–religious revival beginning in the early nineteenth century, therefore, undoubtedly became the religious, social and political representative of the Bulgarian people at the climax of the extended struggle for the national independence.

Key words: Bulgarian National Revival, Bulgarian Exarchate, Political Activities of the Exarchate, Bulgarian Rebellions, The Independence of Bulgaria.

**BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE KİLİSENİN
FONKSİYONEL ROLÜ**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
EKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA BALKANLARIN GENEL DURUMU

I. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN POLİTİKALARI.....	21
II. BATIDA GELİŞEN MİLLİYETÇİLİK AKIMININ BALKANLARA YANSIMASI.....	27
III. YABANCI ÜLKELERİN BALKAN POLİTİKALARI VE BALKANLARDA MİLLÎ BİLİNCİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK FAALİYETLERİ.....	30
A. Rusya.....	32
B. İngiltere.....	42
C. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu.....	45
D. Fransa.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN HAZIRLIK SAFHASI

I. BULGAR MİLLÎ BİLİNCİNİ UYANDIRAN İÇ ETKENLER.....	50
A. Bulgar Millî Bilincini Uyandıran Olumsuz Etkenler.....	50
1. Fener Rum Patrikhânesi'nin Asimilasyon Politikaları.....	51
2. Son Dönem Osmanlı Yönetiminin Bozulması ve Gospodarlık.....	55
B. Bulgar Millî Bilincini Uyandıran Olumlu Etkenler.....	62
1. Bulgar Millî Bilincinin Yeşerdiği Seralar: Bulgar Manastırları.....	62
2. Dil Bilincinin Oluşturulması ve Eğitim Alanına Taşınması.....	70

3. Bulgar Millî Bilincinin Uyanış Sürecinin Finans Kaynakları: Bulgar Tüccarları.....	73
4. Millî Bilinci Besleyen Eğitim Faaliyetlerine Başlanması.....	77
a. Gençliğe Yönelik Modern Eğitim Kurumları	77
b. Yetişkinlere Yönelik Kitlese Eğitim Faaliyetleri.....	84
5. Basın-Yayın Faaliyetleri	86
II. BULGAR MİLLÎ BİLİNCİNİ UYANDIRAN DIŞ ETKENLER	90
A. Rusya'nın Bulgaristan'a Yönelik Panslavist ve Panortodoks Politikaları	92
1. Eğitim ve Kültür Politikaları.....	100
2. Bölgede Kaos Yaratmaya Yönelik Tahrik Politikaları	104
B. Protestan Misyoner Teşkilâtlarının Faaliyetleri	111
1. Basın-Yayın Faaliyetleri	117
2. Eğitim-Kültür Faaliyetleri.....	120
3. Robert Kolej ve Bulgarlara Yönelik Siyasî Projeleri.....	124
C. Diğer Misyoner Teşkilâtlarının Faaliyetleri	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE EKZARHÂNE'NİN FONKSİYONEL ROLÜ

I. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞUNDAN ÖNCE BULGAR KİLİSELERİNİN DURUMU.....	145
A. Hıristiyanlığın Bulgaristan'a Girişi, Yayılması ve İlk Bağımsız Bulgar Kilisesi	145
B. Osmanlı İdâresi Döneminde Bulgar Kiliselerinin Durumu.....	152
II. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞUNUN ALT YAPISININ OLUŞTURULMASI	155
A. Rum Patrikhânesi'ne Karşı Bulgar Mücadelesinin İlk Kıvılcımları	156
B. Bulgar Ekzarhânesi'nin Kuruluşunun Hazırlık Süreci	163
III. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞU VE BAĞIMSIZ BULGARİSTAN'IN SINIRLARININ FİİLEN OLUŞMASI	189
A. Bulgar Ekzarhânesi'nin Kuruluşu	193
B. Ekzarhâne'nin Dinî Yetki Sahasının Tespiti ile Bağımsız Bulgaristan'ın Siyasî Sınırlarının Fîilen Oluşması	198
C. Batılı Devletlerin Bulgar Kilisesi Politikaları ve Bulgar Ekzarhânesi'nin Kurulmasına Tepkileri	205
D. Bulgar Ekzarhânesi Fermânının Uygulanmaya Başlaması ve Ekzarhâne ile Fener Patrikhânesi Arasında Yetki ve Nüfûz Mücadeleleri	216

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZ BULGARİSTAN DEVLETİNE DOĞRU

I. BULGAR MİLLÎ İSYANLARI VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN HIZLANMASI	231
.....	231
A. Bulgar Komiteleri ve Bulgar Millî İsyanları	233
B. 1876 Bulgar İsyanı	243
C. Bulgar Prenslığı'nin Kurulması.....	249
II. İSYANLARDA ve BULGAR PRENSLİĞİ'NİN KURULUŞU SÜRECİNDE	
EKZARHÂNE'NİN FAALİYETLERİ.....	265
A. Bulgar İsyanları Sürecinde Ekzarhâne'nin Faaliyetleri	265
B. Bulgar Prenslığı'nin Kuruluşu Sürecinde Ekzarhâne'nin Faaliyetleri	279
III. BAĞIMSIZ BULGARİSTAN DEVLETİ'NİN KURULMASI	292
A. Bulgar Prenslığı'nin "Tam Bağımsız Bulgar Devleti"nin Kurulması	
Sürecindeki Politikaları ve Faaliyetleri.....	293
1. Şarkî Rumeli'nin İlhâkı.....	294
2. Makedonya Meselesi.....	301
B. Ekzarhâne'nin "Tam Bağımsız Bulgar Devleti"nin Kurulması Sürecindeki	
Politikaları ve Faaliyetleri.....	314
C. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi (5 Ekim 1908).....	331
SONUÇ	336
KAYNAKLAR	339
EKLER.....	357

KISALTMALAR

a.e.: Arhiv edinitsa.

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.

BAN: Bilgarskata Akademiya na Naukite.

BİANB: Bilgarski İstoriçeski Arhiv pri Natsionalnata Biblioteka.

Bkz.: Bakınız.

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

C: Cilt.

Çev.: Çeviren, çevirenler.

F.: Fon.

GDAAD: Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.

Haz.: Hazırlayan / Hazırlayanlar.

İA. (MEB): İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı Yayını).

İA. (TDV): İslâm Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı Yayını).

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Krş.: Karşılaştırınız.

L.: Lef.

OBİV: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı.

op.: Tasnif.

OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

s.: Sayfa.

ss.: Sayfalar, sayfadan sayfaya.

S: Sayı.

Sad.: Sadeleştiren.

TBBD: Tarih Bilincinde Buluşanlar Dergisi.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TDA: Tsantralen Dirjaven Arhiv.

TDAV: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

TDK: Türk Dil Kurumu Yayını.

TTK: Türk Tarih Kurumu Yayını.

vd.: ve devamı.

vs.: ve saire.

Yay.: Yayınlayan, yayınevi, yayınları.

YKY: Yapı Kredi Yayınları.

EKLER LİSTESİ

- Ek 1: Bulgar Ekzarhânesi Nüfûz Bölgeleri.....s. 358
- Ek 2: Ayastefanos Anlaşmasına Göre Bulgaristan ve Osmanlı Devleti.... s. 359
- Ek. 3. Berlin Anlaşması Mûcebince Balkanlarda Osmanlı Mülkü.....s. 360

GİRİŞ

Bulgaristan, Osmanlıların Avrupa'ya açılan ilk kapısı olduğu gibi, Balkanlarda bizden kopan son halkadır da. Bu kopuş, 1870'lerde başlamış, 1909'da gerçekleşmiştir. Bu süreçte yaşanan acılar tazeliğini korurken, artçı etkileri de hâlâ devam etmektedir.

Çalışma konumuzun Bulgaristan ile ilgili olmasına karar verdikten sonra öncelikle ülkemizdeki çalışmalardan başlayarak, bu alanda yapılmış araştırmaları gözden geçirdik. Vardığımız sonuç özetle şu idi: Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri de dâhil olmak üzere, ansiklopedi maddelerimiz, makalelerimiz ve tetkik eserlerimiz genel mânâda Bulgar-Osmanlı ilişkileri, uluslar arası ilişkilerde Balkanlar ve Bulgaristan'ın yeri, Osmanlı'nın Balkan ve Bulgaristan politikaları, bölgede Osmanlı idarî sisteminin bozulması, Balkanlarda milliyetçilik hareketleri, Bulgarların millî uyanışı, Bulgar ayaklanmaları ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi gibi konularda yoğunlaşmışlardır. Aşağı yukarı bütün çalışmalar aynı konu ve başlıklar altında, aynı şeyleri bir nevi tekrar ederek aktarıyorlardı. Hepsi birbirinden kıymetli bu çalışmalarda Kilise'nin Bulgar bağımsızlık mücadelelerindeki etkisi ve konumuna değinilmiş olsa da konu, ayrıntılı bir yer incelemeye tâbi tutulmamıştır. Yerli kaynaklar için bahsettiğimiz bu husus yabancı kaynaklar açısından da geçerli bir durumdur. Bununla birlikte bu kaynaklarda satır aralarında Bulgar Kilisesi hakkında verilen bilgileri de süzgeçten geçirmeye çalıştık.

Burada şu noktaya da dikkat çekelim: Bulgar Ekzarhânesi hakkında müstakil araştırmalar da yok değil. Ancak bu çalışmalarda Bulgar Kilisesi kurumsal olarak ele alınmıştır. Bu tespitlerimiz, bu tutumların bilimsel açıdan büyük boşluk meydana getirdiğine dâir kanaatimizi pekiştirdi. İşte bu nedenle, bu bilimsel boşluğu doldurmak amacıyla doktora tez konusu olarak “Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü”nü seçtik.

Konumuz ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılmış bilimsel çalışmalarını tetkik ettikten sonra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Bulgar Devlet Arşivinden konumuz ile ilgili belgeleri temin ettik. Toplanan bütün malzemeyi tarih metodolojisi çerçevesinde kaynak kritiğine tâbi tuttuk, fişlemeleri bu çerçevede tamamladıktan sonra da yazım aşamasına geçtik.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızda kullandığımız arşiv belgeleri ve ana kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra, Balkanlar ve Bulgaristan'ın coğrafi yapısı ve stratejik önemine değindik. Devamında XIX. yüzyıla kadar Bulgaristan tarihi üzerine bilgi verdik ve Osmanlı'nın son döneminde Bulgaristan'ın sosyal, idarî, dinî ve kültürel yapısını özetledik.

Araştırmamızın Birinci Bölümünde, Balkanların genel durumunu ele alarak; XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan politikaları, Batıda gelişen milliyetçilik akımının Balkanlara yansımaları ve yabancı ülkelerin Balkan politikaları üzerinde durduk. Çalışmamızın İkinci Bölümünü ise Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinin hazırlık safhası teşkil etmektedir. Bu başlık altında Bulgar millî bilincini uyandıran iç ve dış etkenler detaylı bir şekilde incelenmiş ve analize tâbi tutulmuştur.

Üçüncü bölümde öncelikle “Bağımsız Bulgar Ekzarhânesi'nin” kuruluşundan önce Bulgar kiliselerinin durumu incelenmiş, daha sonra Bağımsız Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşunun alt yapısının oluşturulması kaleme alınmıştır. Bu süreç tamamlandıktan sonra, Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşu ve bunun akabinde bağımsız Bulgaristan'ın sınırlarının fiilen nasıl ortaya çıktığı incelenmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise bağımsızlık süreci kronolojik seyir takip edilerek ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızı, başından sonuna kadar duygusallıktan uzak, objektif bir yaklaşımla ele aldık. Gerek Osmanlı belgelerinin ve gerekse Bulgar belgelerinin bu konuda manipülasyona müsait olması dikkat ettiğimiz nokta olmuştur. Bu konuda bilimsel hassasiyete sâdik kalmaya çalıştığımızı söyleyebiliriz. Bu nazik süreçte siyasî belgelerin satır aralarının nasıl okunması gerektiğine dâir sahanın uzmanlarının fikir ve görüşleri çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Çalışmamızda ağıdalı ve anlaşılması güç ifade ve terimlerden mümkün mertebe kaçındık, anlaşılır bir dil ve akıcı bir üslup kullanmaya gayret ettik.

Bulgaristan'ın bağımsızlığında kilisenin fonksiyonel rolünü ele alırken, sebep-sonuç ilişkisi içinde bağlantı kurmak ve konu bütünlüğünü sağlamak açısından bağımsızlık hareketlerinin başlamasına sebep olan siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel

ve uluslar arası ilişkiler gibi diğer hususları da incelemeyi ihmal etmedik. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Bulgar dinî-millî uyanışıyla birlikte Fener Patrikhânesi'ne karşı başlatılan kilise bağımsızlığı mücadelesi süreci ve kilise bağımsızlığının elde edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'ne karşı verilen siyasî bağımsızlık mücadelesini, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bulgaristan Devlet Arşivi ve Bulgaristan Millî Kütüphanesi Tarih Arşivinden edindiğimiz belgeler ile birlikte aşağıda bazılarını kısaca tanıtmaya çalıştığımız çeşitli kaynaklar yardımıyla objektif olarak ele almaya çalıştık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler ve Bulgar kaynakları konumuzun içeriği açısından bizi tatmin edecek düzeydedir. Gerek Bulgaristan Devlet Arşivi ve gerekse Bulgaristan Millî Kütüphanesi Tarih Arşivi bu hususta zengin bir koleksiyona sahiptir. Hepsi olmasa da kısıtlı zamanımızın elverdiği ölçüde bunlardan faydalanmaya ve konumuzu açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

Bulgar tarihçilerinin Bulgar Ekzarhânesi ve Bulgar bağımsızlık hareketleri hakkında faydalandığımız eserlerini seçerken, öncelikle bunların objektif bir tutum içerisinde hazırlanıp hazırlanmadıkları hususuna özen göstererek bir ön elemeden geçirmek durumunda kaldık. Bunun nedeni ise Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliğinden çıkmış olması sebebiyle, zamanımızın elverdiği ölçüde inceleyebildiğimiz bazı çalışmalarda objektif davranılmadığını tespit etmemiz olmuştur. Bir diğer neden ise Bulgaristan'da uzun bir dönem komünizm idaresinin hâkim olması ve üretilen eserlerde dinî konuların belli ölçüde göz ardı edilmesidir. Bu da bizim Bulgar çalışmaları arasında faydalanabileceğimiz eser sayısını oldukça önemli ölçüde kısıtlı tutmamıza yol açmıştır.

Bu değerlendirmemizden sonra çalışmamızda faydalandığımız kaynakları tanıtmaya geçebiliriz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı ve Balkan tarihi araştırmaları açısından son derece önemli bilgi kaynaklarının yer aldığı bir merkezdir. Çalışmamızın hazırlık safhasından itibaren İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalogları incelenerek konumuzla ilgili belge ve defterlerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar esnasında Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri, Bâb-ı Âli Belgeleri, Nezaretler,

Vilâyet-Müfettişlikler ve Büyük Dairelere Ait Belgeler, Düvel-i Ecnebiye Defterleri ve Mühimme Defterleri bilhassa konumuz açısından incelenmiştir. İncelediğimiz ve faydalandığımız belgeler özellikle kiliselerle din adamlarının faaliyetleri açısından konumuzu aydınlatıcı somut bilgiler ihtiva etmektedir.

Bulgaristan Devlet Arşivi'nde Bulgar Ekzarhânesi ile ilgili belgelerin 246 nolu katalog fonu incelenmiştir. Bu fonda yer alan belgelerden Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etme tarihine kadar olan belgeleri inceledik. Ekzarhâne'nin Bulgar Prensiği, komiteler ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri, siyasî, sosyal ve kültürel faaliyetlerine dâir bilgiler içeren belgelerden faydalandık. Bulgar İlimler Akademisi ve Bulgar Millî Kütüphânesi'nde Kilise ile ilgili çalışılmış eserlere ulaşma imkânını bulduk. Yine Bulgar Millî Kütüphânesi'nde Bulgar Tarih Arşivinde, Bulgar millî mücadelesinin önde gelen isimlerine dâir XIX. yüzyılın başlarından itibaren tarihlenen fonlar bulunmaktadır. Çalışmamızın ilgili yerlerinde bu şahıs fonlarındaki arşivlerden önemli ölçüde faydalanılmıştır.

“Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü” konulu çalışmamızda arşiv vesikalarından başka kullandığımız başlıca kaynak ve tetkik eserlerinin belli başlılarından şöyle bahsedebiliriz.

Ahmed Cevdet Paşa'nın eserlerinin başında gelen “Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Aliyye)”, on iki cilt olup, Osmanlı Devleti'nin 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Anlaşmasından 1826 yılındaki Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar olan devrini ihtiva eder. Eserde, XIX. yüzyılın ilk yarısına dâir Osmanlı'nın siyasî, içtimaî ve kültürel olayları anlatılır. Ahmed Cevdet Paşa, olayları sebep-sonuç bağlantısı içerisinde ele alarak değerlendirir ve çözüm yollarını sunar.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, çalışmamızda kullandığımız diğer önemli bir eseri de “Tezâkir-i Cevdet”tir. Bu eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın vak'a-nüvisliği zamanında (1855-1865) 21 defter halinde hazırladığı ve halefi Ahmed Lûtfi Efendi'ye gönderdiği yazılardan ibarettir. Eserde, Ahmed Cevdet Paşa, görüp işittiği veya bizzat karıştığı, Tanzîmât döneminin siyasî, içtimaî, ekonomik ve ahlâki meselelerini ele almıştır. Dönemin devlet adamlarına dâir bilgiler de bulunmaktadır. Tezâkir'de Ahmed Cevdet Paşa'nın gidip gördüğü ve meydana gelen birtakım

hadiseleri incelediği Balkanlar hakkında verdiği bilgiler ve değerlendirmeler kıymeti hâizdir. Bölgenin siyasî, içtimaî, ekonomik durumları eleştirel bir ifadeyle kaydedilmiştir. Tezâkir, Prof. Cavid Baysun tarafından yayına hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın "Ma'rûzât" adlı eseri de tezimde kullandığımız diğer önemli bir kaynaktır. Bu eser, II. Abdülhamid'in emriyle yazılmış olup 1839-1876 yılları arasındaki olayları kapsar. Beş cüz halinde kaleme alınan bu eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkir'de yazdıklarının özeti niteliğindedir. Eser Yusuf Halaçoğlu tarafından yayına hazırlanmıştır.

Ahmed Lûtfî Efendi'nin yazdığı ve Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği "Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi" de çalışmamız esnasında müracaat ettiğimiz ana kaynaklarımız arasındadır. Osmanlı Devleti'nin, 1825-1876 tarihleri arasındaki olaylarını kapsayan ve on beş ciltten oluşan Ahmed Lûtfî Efendi'nin bu eseri Takvîm-i Vekâyî ve bazı resmî belgelerden istifâde edilerek sade ve resmî bir üslupla kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Lûtfî Efendi, ilk ciltlerde olaylar hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiş ancak onuncu ciltten itibaren olayları ana hatlarıyla izah etmiştir. 1825-1849 arasını kapsayan ilk sekiz ciltte Osmanlı toplumunun XIX. yüzyılda yaşadığı büyük değişim yer almaktadır. Ayrıca eserde, iç düzende yaşanan değişimler de birçok ilginç ayrıntıyla aktarılmaktadır. Bu ilk sekiz cilt Nuri Akbayar'ın editörlüğünde 1999 yılında YKY tarafından yayınlanmıştır. Sonraki ciltler ise Osmanlı'nın 1850 yılından sonra yaşadığı iç ve dış olayları ihtiva etmiş olup, M. Münir Aktepe tarafından yayına hazırlanmıştır. Dokuzuncu cilt İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 1984 yılında, onuncu ve onbeşinci ciltler ise Türk Tarih Kurumu tarafından 1988-1993 yılları arasında yayınlanmıştır.

Mahmud Celâleddin Paşa'nın "Mir'ât-ı Hakikat" adlı eseri 1839-1908 yılları açısından Osmanlı tarihi hakkında önemli bir kaynak niteliğindedir. Mahmud Celâleddin Paşa, XIX. yüzyıl olaylarını sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Müellif eserinde, Osmanlı Devleti'nin, bilhassa siyasî tarihinin yanında ictimâî, iktisadî hayatı hakkında önemli değerlendirmeler ve dönemin uluslar arası ilişkileri bakımından da değerli tespitlerde bulunmuştur. 1908-1909 yılında

İstanbul'da üç cilt halinde basılan bu eser, İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu ve Ö. Akdaş tarafından iki cilt halinde yayına hazırlanmıştır.

İsmail Hami Danişmend'in, "İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi" adlı altı ciltlik eseri Osman Gazi'nin (1258-1324) doğumundan itibaren Osmanlı tarihinin en önemli olaylarını kronolojik olarak ele alan bir eserdir. Sadece Osmanlı tarihini doğrudan ilgilendiren olayların anlatıldığı eserde vekâyinâmeler gibi uzun ayrıntılara yer verilmemiştir. Olayların tarihleri hicrî ve miladî tarihlerle verilmiş olup sözkonusu tarihlerde meydana gelen olayların en önemli görülen noktaları özlü bilgi olarak aktarılmıştır. Eserin önemli bir özelliği de her cildin sonuna, o cildin ihtiva ettiği döneme ait devlet adamları için de birer izahlı cetvelin ilâve edilmiş olmasıdır. Bu eser bizim açımızdan özellikle kronolojiyi takip etmek bakımından faydalı olmuştur.

Ali Fuat Türkgeldi'nin, "Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye" adıyla kaleme aldığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına ilişkin makalelerini Bekir Sıtkı Baykal bir araya toplamış, notlar ekleyerek üç cilt halinde neşretmiştir. Birinci cilt, Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması, ikinci cilt Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Anlaşması, üçüncü cilt ise Girit Meselesi ve Yunan Savaşı konularına ayrılmıştır. Ali Fuat Türkgeldi, yazdığı makalelerinde sadece bildiklerini nakletmemiş, aynı zamanda pek çok önemli belgenin de sûretlerini vermiştir. Bu bakımdan eser XIX. yüzyılın ikinci yarısı için Osmanlı tarihinin siyasî bakımdan pek çok yönünü aydınlatmaktadır.

Tanzîmât Fermânının ilânından itibaren Kırım Savaşının başladığı yıllara kadar Bulgaristan'da meydana gelen yerel ayaklanmaları Halil İnalçık, "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" adı altında incelemiştir. Bu çalışma genel hatlarıyla Bulgaristan'da meydana gelen ayaklanmaları, uygulanan arâzi rejimi ile ilişkilendirmiştir. Aynı zamanda eserde Bulgar millî uyanışının başlaması ve Fener Patrikhânesi'ne karşı kilise bağımsızlığı mücadeleleri de incelenmiştir.

Halil İnalçık'ın eserinin kaldığı dönemden M. Hüdayi Şentürk devam etmiş, "Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875" adlı çalışmasında Kırım Savaşından sonraki yıllarda meydana gelen ayaklanmaların sebepleri üzerinde durmuştur. Eserde, Bulgar millî-dinî uyanışı, Bulgar eğitiminin yükselişe geçmesi,

Avrupa devletleri ve Rusya'nın Bulgar millî uyanışındaki etkisi ve Bulgar politikaları, Avrupa'da başlayan milliyetçilik hareketleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum Bulgar isyanlarının genel sebepleri olarak incelenmiştir. Eserde, 1850-1875 yılları arasındaki Bulgar ayaklanmalarının gittikçe yerel olmaktan çıkıp millîleştiği, Fener Rum Patrikhânesi'ne karşı başlayan Bulgar millî uyanışının, 1870'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî bağımsızlık savaşlarına dönüştüğüne dâir geniş bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda büyük ölçüde istifade ettiğimiz, “Rumeli'den Türk Göçleri” adlı eserde, Bilâl N. Şimşir, 1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra başlayan ve 1912 Balkan Savaşları sonrasında devam eden Türk göçlerini üç ciltlik eserinde Türk, Rus, Fransız, Bulgar ve İngiliz arşiv belgeleriyle ortaya koymaktadır. Yazar, bu eserin ikinci cildinin giriş kısmını Bulgarların dinî-millî uyanışına ve mücadelelerine ayırmıştır. Eser, Bulgar millî uyanışının başlamasından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına kadar vukû bulan Bulgar olaylarını kapsar. Rum Patrikhânesi'ne karşı başlatılan dinî mücadele, Avrupa devletleri ve Rusya'nın Bulgar politikaları, Bulgar ayaklanmaları, Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti'ne karşı verilen siyasî bağımsızlık mücadeleleri eserin bu bölümünün inceleme konularını oluşturur.

Çalışmamızda, Bulgar Arşivlerinin dışında, Bulgar tarihçilerinin yakın dönemlerde kaleme aldıkları eserleri de elden geçirdik. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bulgaristan'ın uzun bir süre Komünist rejimle yönetilmesinin bir yansıması olarak üretilen eserlerde “dinî konuların dışlanması”, maalesef bu tür eserlerden faydalanmamızı asgarî düzeye indirmiştir. Buna rağmen birkaç tane de olsa, bizi tatmin edecek bilgileri içeren eserlere ulaştık. Birkaç cümleyle bunlardan da bahsedelim.

Petr Nikov, “Vızrajdane na Bılgarskiya Narod, Tsirkovno-Natsionalni Borbi i Postijeniya” adlı eserde, XIX. yüzyılın başından Ekzarhânenin kurulduğu 1870'li yıllara kadar Bulgar millî uyanışında kilisenin rolü ve bağımsız kilise hareketi fikrinin gelişimini ele almıştır.

Zina Markova'nın “Bılgarskoto Tsirkovno-Natsionalno Dvijenie do Krimskata Boyna” adlı çalışmasında Kırım Savaşı öncesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında

Bulgarların, Rum Patrikhânesi'ne karşı verdikleri kilise mücadelesi ele alınmıştır. Eserde, Bulgarların İstanbul hareketinin ilk adımları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve Bulgar kilise hareketinin sebep ve içeriği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Zina Markova'nın "Bılgarskata Ekzarhiya, 1870-1879" adlı bir diğer eseri ise, Kırım Savaşından sonraki dönemlerde Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluş mücadelesini konu edinmiştir. Eserde Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşundan sonra, Ekzarh Antim'in siyasî ve dinî faaliyetlerine, Patrikhâne'ye karşı yürütülen nüfûz mücadelelerine, siyasî olaylara ve uluslar arası politikalara da temas edilmiştir.

Hristo Hristov'un, "Bılgarskite Obşhini Prez Vızrajdaneto" adlı eserinde Bulgaristan'daki yerel idarelerde söz sahibi olma mücadelesi anlatılır. Yeni kalkınmaya başlayan Bulgar tüccar ve zanaatçıları ile eski çorbacı sınıf arasındaki ilişkiler kitabın büyük kısmını oluşturur. Kitabın ana konusunu oluşturan bu mücadelede yeni Bulgar sınıfının Bulgar millî uyanışındaki rolü izah edilir.

Çalışmamızda gerek Osmanlı ve gerekse Bulgar arşivleriyle beraber, yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız temel kaynakların dışında, bibliyografyada da görüleceği üzere çok sayıda tetkik eser ve makale de kullandık. Ancak onları burada tek tek ele almanın gerekli olmadığını düşünüyoruz.

Balkanlar ile Bulgaristan'ın coğrafi yapısı ve stratejik önemi: Balkanlar; adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan bir yarımadadır. Bu yarımada genel olarak¹ doğuda Karadeniz, batıda Adriyatik, güneyde Akdeniz ve kuzeyde Tuna nehri arasında kalan bölge olarak kabul edilir². Batıda Alp dağlarının devamı olan Dinar dağ silsilesi, Karpatlar, Balkan dağları ve Rodoplar, Balkanların dört ana dağ silsilesini oluşturur. Balkanların bu yapısı bölgeler arası irtibatı mümkün kılmadığı ve geniş bir orta alana da sahip olmadığı

¹ Balkanların doğu, güney ve batı sınırları hakkında görüş birliği varken, kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazı coğrafyacılar göre Tuna ve Drava nehirleri bölgenin kuzey sınırlarını oluştururken kimilerine göre ise kuzey sınırı Karpat dağlarının doğusundan geçer ve bu ikinci görüşe göre yarımada, yaklaşık bir milyon kilometre karelik bir alanı içine alır. Kemal H. Karpat, "Balkanlar", **İA. (TDV)**, C. 5, İstanbul, 1992, (Balkanlar), s. 25.

² Balkanların coğrafi sınırları hakkında ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV Yay, İstanbul, 1993, (Türkler), s. 12; Leften Stavros Stavrianos, **The Balkans Since 1453**, New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1958, (The Balkans Since 1453), s. 3; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV Yay., İstanbul, 1993, s. 46; Besim Darkot, "Balkan", **İA. (MEB)**, C. 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, s. 280.

için tarihi süreç içerisinde özellikle Batı ile arasında dil, gelenek ve kültürlerin farklı bir şekilde gelişmesine sebep olmuş, yarımadanın millî ve siyasî birliğinin gelişmesini de önlemiştir³. Balkan halkları yüksek dağ silsileleriyle birbirlerinden ayrılmış, bunun sonucunda bölgede sosyal başkalaşma oluşmuştur. Balkan halkları aralarındaki bağlar, dağ silsileleriyle kesilerek kültür etkileşimi ortadan kalkmıştır. Bu nedenle farklı diller ve farklı kültürler bozulmadan devam ede gelmiştir⁴.

Stratejik konumu dolayısıyla Balkanlara sahip olan, Karadeniz, Ege Denizi ve Adriyatik'i kontrol altında tutabilir, bölgede söz sahibi olabilirdi. Ayrıca Balkan yarımadası Avrupa'ya açılan bir kapı olmasının yanında Avrupa'yı Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Anadolu üzerinden Asya'ya bağlayan bir köprü niteliği taşıdığından her türlü istila için bir geçit ve yayılma yolu olmuştur. Bu nedenle tarihin çeşitli dönemlerinde güney-doğu, kuzey-doğu ve kuzeyden gelen kavimlerin istilasına uğramıştır. Bölgedeki iki anayol güzergâhı doğuya doğru geçit özelliği taşır. Bunlardan birisi Belgrad-Niş-Edirne-İstanbul yolu; diğeri ise Belgrad-Niş-Selanik-Kavala-Keşan-İstanbul yoludur. Roma İmparatorluğu döneminde Roma lejyonları tarafından Ortadoğu'ya ulaşmak için kullanılan Arnavutluk'un Draç limanından Selanik'e ve oradan İstanbul'a giden yol da Avrupa ile Asya arasında bir diğ geçit konumundadır⁵.

Coğrafi konumuyla ve arâzi yapısıyla Balkanlar, tarih boyunca çeşitli milletlerin ilgisini çeken bölge olmuş, halkların hedefleri doğrultusunda, bir geçiş yolu olması sebebiyle sürekli istilalara, yıkımlara, sayısız değişimlere ve dönüşümlere maruz kalmıştır. Osmanlı Türklerinden önce bölgede yaşamış olan Kimer, İllir, Galat, Trak, Kelt, İskit, Vizigot, Ostrogot, Hun, Avar, Peçenek, Kuman, Bulgar, Slav ve diğ erleri sıra ile gelmiş, Balkanlara yerleşmiş veya bir kısım nüfuslarını bırakıp bölgeyi sadece geçiş yolu olarak kullanmışlardır⁶.

³ Karpat, Balkanlar, 5 / 25-26.

⁴ Joseph S. Roucek, **Balkans Politics Internal Relations in No Man's Land**, Stanford University Press, Stanford, California, 1948, s. 5.

⁵ Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1995, s. 32; Karpat, Balkanlar, 5 / 27.

⁶ Koloğlu, s. 46; Karpat, Balkanlar, 5 /32; Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", **İA. (TDV)**, C. 6, İstanbul 1992, s. 394.

Balkanların ortasında Karadeniz ve Akdeniz sahillerine yakınlığı ile merkezî bir konumda bulunan Bulgaristan, Rodop dağ silsilesi, Pirin ve Balkanların en yüksek dağı olan Rila dağlarına sahiptir. Böyle bir arâzi yapısına sahip olmasıyla Bulgaristan, Osmanlı Devleti açısından İstanbul ve Boğazların askerî savunmasında en önemli tabiî istihkâmı oluşturmaktaydı. Bulgaristan, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin kalesi durumundaydı. Nitekim “1887 yılında Bulgaristan’da Naipler Heyeti idaresi temsilcisi olarak Padişah’ın nezdinde, Avusturya-Macaristan gibi Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensiği’nin düalist devlet fikrini yoklamakla görevli Konstantin Kalçov, Rusya’nın İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye teşebbüs ettiğinde ilk savunma hattının Tuna olacağını ve ikinci savunma hattının da dağlar olması gerektiğini söylemesi üzerine Sadrazam, Bulgaristan’ın Balkanlarda Osmanlı Devleti’nin kalesi olduğunu ifade etmiştir”⁷.

Bu tarihi altyapısının yanında coğrafi yapısı da eklendiğinde Balkanlarda çok çeşitlilik arz eden bir etnik görüntü ortaya çıkmıştı. Dağlarda ve yüksek kesimlerde yaşayanlar aşağıdakilere oranla daha bağımsız, daha sınırlı kaynaklarla ve muhtemelen ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşmışlardır. Ovalarda kalanlar ise dönemin meşru toprak sistemi ne ise ona ayak uydurarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tarihsel süreçte bölge, dağ kültürü ile ova kültürünün, Kuzey-Güney ayrımcılığının, Ortodoks-Katolik farklılaşmasının, Hıristiyan-Müslüman dinsel fanatizminin çatışmasının örnekleriyle doludur. Tamamen zıt kutuplara ait kültürel yapılar, farklı ekonomik sistemler, birbirinden ayrı toplumsal yapılar ve farklı askeri anlayışlar coğrafi etkenlerin meydana getirdiği zorunluluklar nedeniyle bir araya gelmişlerdir. Bunun sonucunda da zamanla iç içe geçerek karmaşık ve yeni yapılar oluşturmuşlardır. Coğrafi etkenlerin toplumların yaşayışlarına olan etkilerinden Balkanlarda ırksal açıdan homojen olmayan bir etnik yapı ortaya çıkmıştır⁸. Türkler, Arnavutlar, Yunanlar, Bulgarlar, Sırpalar, Slovenler, Romenler ve Hırvatlar bu topraklarda yaşayan büyük çoğunluğu oluşturan etnik gruplar olup,

⁷ Emine Bayraktarova, “Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensiği İlişkileri (1878-1908)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2002, s. 1, not, 5.

⁸ Ancak XIX. yüzyıl başlarından itibaren ırksal ve etnik kimliğe ilişkin yapay teoriler Balkan topraklarındaki halkların ulusal politikalarının oluşumuna ve gelişimine hükmetmiştir. Bkz. Noel Malkolm, **Bosna**, Çev: Aşkın Karadağlı, Om Yay., İstanbul, 1999, s. 29.

bunlardan başka bölgede Valaklar, Çerkezler, Tatarlar, Gagavuzlar, Ermeniler, Yahudiler ve Çingeneler de bulunmaktadır⁹.

Balkanlar, bu etnik çeşitliliğinin yanında dinî farklılığa da sahip olup bu hususta da bir homojenlik arzemez. Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudilerin yanında Bogomillerin de bulunduğu Balkan yarımadasında Ortodokslar en kalabalık dinî grubu oluşturmaktadır. Yunanlar, Sırp, Bulgarlar, Makedonlar ve Karadağlılar Ortodoks kilisesine bağlıydı. Bölgede Müslümanlar ikinci kalabalık dinî grubu oluşturuyordu¹⁰. Hıristiyan Katoliklerin önemli bir bölümü Macarlar, Slovenler ile Hırvatistan, Bosna, Voyvodina ve Erdel'de yaşayanlardan oluşur. Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan'da da küçük gruplar halinde Katolikler bulunmaktadır¹¹. Bu dinî çeşitlilik Balkanları çatışmaların, anlaşmazlıkların ve zaman zaman da barışların yoğun olarak görüleceği bir bölge haline getirmiştir. Öyle ki XIX. yüzyılda Ortodoksluktan ayrılarak Katolikliğe geçenlerin bölgedeki Ortodokslar tarafından âdeta milliyetlerine ihânet etmişler gibi algılandığı dikkate alınacak olursa bölgede milliyetin dilden ziyade dine bağlandığı sonucu ortaya çıkacaktır¹².

1789 Fransız İhtilâlinde sonra Avrupa'da görülmeye başlayan milliyetçilik akımları XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkan milletlerini etkisi altına aldı. Asırlardır Osmanlı Devleti'ne bağlı birer tebaa olarak yaşayan bu milletler XIX. yüzyılın başlarından itibaren bağımsız birer devlet olma mücadelesi vermeye başladılar. 1804 Sırp isyanı ile başlayan süreç XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Balkan milletlerinin bu bağımsızlık mücadelelerine Bulgarlar da katılmış ve sonunda Osmanlı Devleti'nden en son ayrılan Balkan milleti olmuşlardır.

Osmanlı fetihlerine kadar Bulgaristan: Bulgar devletinin kurulduğu ilk bölge aşağı Tuna'nın iki yakası üzerinde, Dinyester nehrinin ağzından Balkan dağlarına kadar uzanmıştır. İlk Bulgar devleti Güney Besarabya'yı, Eflak ovasının bir kısmını, Dobruca'nın tamamını ve Karadeniz kıyısı ile Timok nehri arasındaki aşağı Mizya

⁹ Castellan, s. 19 vd.

¹⁰ Halil İnalcık, "The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society", **Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series**, Volume: 9, Bloomington IN, USA, 1987, s. 26.

¹¹ Karpat, Balkanlar, 5 / 30.

¹² Karpat, Balkanlar, 5 / 30.

eyâletini kapsamaktaydı¹³. Ortaçağda, Birinci ve İkinci Bulgar Devletleri bugünkü Bulgaristan topraklarında kurulmuştur. Her ikisinin de kurulduğu alan Tuna nehri ile Balkan sıradağları arasındaki bölgeyi kapsamaktadır.

Tarihlerinin başlangıcından itibaren Güney Rusya steplerine yakın bölgelerde yaşayan Slavlar, VI. yüzyılda Asyalı göçebelerin akınlarına maruz kalmışlardır. Bu asırdan itibaren Slavların Avrupa ovalarına ve Bizans hâkimiyetindeki Balkan topraklarına akınları ve sonrasında da yerleşmeleri başlamıştır. VII. yüzyılda Balkan yarımadasında Slav iskânı tamamlanmıştır¹⁴. Balkanlar'a yerleşen Slavlar, karşılaştıkları Trak ve İllir kalıntılarını asimile etmişler ve VII. yüzyıl sonunda kuzeyden gelen Asparuh Bulgarları ile birleşip tarihte Birinci Bulgar Devleti olarak bilinen devletin kurucu unsurlarından birini oluşturmuşlardır¹⁵.

Bulgar Türkleri: Bulgaristan, adını Bulgar¹⁶ diye anılan ve Türk soyundan gelen kavim grubundan almıştır¹⁷. Bulgarların kökeni hakkında kesin olan bilgilere ulaşılmadan önce birçok tarihçi tarafından bazı fikirler öne sürülmüştür. Her birinin farklı dayanakları olan tarihçiler, Bulgarların Fin-Ugor, Moğol, Slav veya Fin kökenli olduklarına dair görüşlerini beyan etmişlerdir. Sonunda Bulgarların Türk asıldan geldiklerine dair önce H. Vambéry tarafından ileri sürülen görüş, Geza Feher'in arkeolojik çalışmaları ve Gyula Nemeth'in dil araştırmaları neticesinde kesinlik kazanmıştır¹⁸.

Kavim olarak Bulgar adı ilk defa 482 yılında Bizans İmparatoru Zenon'un Doğu Got'larına karşı savaşmak üzere askeri yardımlarına müracaat ettiği Karadeniz'in kuzeyindeki topluluk ismi olarak ortaya çıkar¹⁹. İmparator Zenon'a

¹³ Ayşe Doğan, "Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV.-XV. Yüzyıl)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1998, s. II.

¹⁴ Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi** (Doktora Tezinin 50. Yılı), Eren Yay., İstanbul, 1992, (Tanzimat), s. V; Ayrıca bkz., Doğan, ss. VII-XII.

¹⁵ Doğan, s. XII.

¹⁶ Bulgar kelimesinin anlamı için bkz., Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, C. I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 96, not, 10; Geza Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1999, s. 1; Talat Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, TDK., Ankara, 1987, s. 62 vd.

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993, (Türk Millî Kültürü), s. 184.

¹⁸ Feher, s. 11; İbrahim Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1985, (Bulgarların Kökeni), s. 1; Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 185.

¹⁹ Bulgar kelimesi tarihi bir olaydan ortaya çıkmıştır. Attila'nın ölümünden sonra hem oğulları arasında ve hem de devlete tâbi diğer kavimler arasında birtakım hâkimiyet mücadeleleri başlar.

yaptıkları yardımlardan sonra bu topluluğun tarihi şöyle bir seyir izler: Bu karışık Bulgar birliğinden olan Kutrigurlar ve Utrigurlar'ın V. yüzyıl sonunda Bizans eyâletlerine saldırılarda buldukları görülür. 567-568 tarihinde Kutrigur ve Utrigur Bulgarları, Göktürk hâkimiyetine alınmışlardır. Bulgarlar üzerindeki Göktürk hâkimiyeti 630 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihlerden sonra Bulgarlar, Avarlar'a karşı mücadele vermiş ve kendi devletlerini kurma çabası içine girmişlerdir. İrnek'in de mensup olduğu Dulo (Tu-ku) ailesine mensup Kubrat (Kurt), Ogur boylarını birleştirmiş ve Avar hâkimiyetine son vermiştir (630). Kubrat'ın dağınık Ogur kabilelerini birleştirerek kurduğu devlete Büyük Bulgarya adı verildi²⁰. Büyük Bulgarya'nın sınırları, doğuda Kuban nehri, batıda Dinyeper, kuzeyde Donets, güneyde Karadeniz ve Azak Denizi idi. Kubrat, Bizans ile dostane ilişkiler kurmuş ve İmparator Herakleios (610-641) tarafından kendisine Patrikios unvânı verilmiştir²¹.

Kubrat'ın ölümünden (665) sonra onun kurduğu siyasî birlik Hazar baskısıyla dağılmış²² ve devlet, oğulları arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşım sonucu Kubrat'ın oğlu Kotrag, Don nehri civarına gelmiştir. Büyük oğlu Batbayan, Hazar hâkimiyetini kabul etmiştir. Kubrat'ın küçük oğlu Asparuh ise Mizya eyâletini oluşturan Dinyeper ve Dinyester'i geçip Tuna'nın kuzeydoğusuna yerleşmiştir²³. Asparuh'la gelen bu Bulgarlar, Varna civarından başlayarak Tuna ve Şumnu'ya kadar uzanan Balkanların

Mücadeleler sonucu Attila'nın oğlu İrnek idaresinde Orta Avrupa'yı terk eden Hun kitleleri Karadeniz kıyılarına gelirler. Bu bölgede Hunlardan sonra Türklüğün batı kanadını teşkil eden Ogurlarla Hunların karışımından doğan topluluğa Türkçe bir kelime olan "Bulgar" denmeye başlanmıştır. Başlangıcı 765 tarihine kadar giden bir Rus kroniğinde, Bulgar hakanları listesinin olduğu kısımda İrnek, Bulgar hükümdar sülalesinin atası olarak gösterilmektedir. Hun kitleleri ile karışan bu Türkler Ogurlar'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 185; Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, ss. 1-2; İnalçık, Tanzimat, s. V, vd; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 89; Akdes Nimet Kurat, "Bulgar", **İA. (MEB)**, ETAM Matbaa, C. 2, Eskişehir, 2001, s. 782 vd; Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yay., Ankara, 1992, s. 109; Hamit Koşay, "İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında", V. Türk Tarih Kongresi, **Bildiriler**, TTK, Ankara, 1960, s. 237.

²⁰ Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, T.C. Başbakanlık Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976, s. 8 vd; Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, ss. 190-191; Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 11; Akdes Nimet Kurat, "Bulgaristan", **İA. (MEB)**, C. 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, (Bulgaristan), 2 / 796 vd.

²¹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006, s. 97.

²² İnalçık, Tanzimat, s. V.

²³ Bu bölgeye gelen ve devlet kuran Bulgarlar genellikle iddia edildiği gibi savaşçı göçebelere ibaret değildir. Bulgar Türkleri yüksek bir kültür sahibi idiler. Geldikleri yerde ziraatla da uğraşıyorlardı ve şehirleri vardı. Onlardan kalan muazzam âbideler, kendilerine ait yazıları, takvimleri ve Bizans'inkinden ayrı özel bir mimarileri vardı. İnalçık, Tanzimat, s. V.

zengin topraklarını zapt ederek Tuna Bulgar Devletini kurmuşlardır (679)²⁴. Bu devletin varlığı Bizans tarafından 681 yılında resmen tanınmıştır²⁵.

Birinci Bulgar Devleti (Tuna Bulgar Devleti): Asparuh liderliğindeki Bulgarlar Tuna, Balkan dağı ve Karadeniz arasındaki bölgeye yerleştikten sonra Slav kavimleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Slavları kendi tarafına çeken Asparuh, Bizans'a karşı daha da güçlenmiştir. Bizans'a karşı giriştiği mücadelelerde başarılı olan Asparuh (679-702) ve yerine geçen Tervel (702-718) zamanında Bulgar Devletinin sınırları Trakya ovasına doğru genişlemiştir²⁶. Tuna Bulgar Devleti, kurulduğu zamanlardan itibaren Bizans'a karşı varlık yokluk savaşı vermiş, ancak bu dönemde Bizans-Arap mücadeleleri²⁷ Bulgarları Bizans'a karşı rahatlatmış ve üstünlük kurmalarına yol açmıştı. Bu üstünlüklerini 716 tarihinde Bizans'ı vergiye bağlayarak pekiştirmişlerdi²⁸. Tervel'den sonra 718-721 yıllarında hâkimiyet süren hânın ismi bilinmemektedir. 728-739'da Bulgarların başında Servar Hân bulunmuş ve Dulo sülalesi sona ermiştir²⁹. Daha sonra Krum Hân'ın (802-814) idareyi ele alışına kadar Bulgarların başına farklı ailelerden gelen idareciler hâkim oldular ve birtakım taht kavgaları meydana geldi³⁰. 802 tarihinde Bulgar tahtına çıkan Krum Hân yönünü ilk önce kuzeybatıya çevirdi. Bu bölgede Avarlar bulunmaktaydı ve Frank Devleti, zayıflamış bulunan Avar Devleti'ne saldırarak sınırlarını Bulgaristan'a kadar dayandırmıştı. Krum Hân ise bu durumdan faydalanarak Tisa nehri civarındaki Avar kalıntılarını hâkimiyetine almıştır. Bu sûretle Krum Hân devletin sınırlarını bugünkü Sırbistan'ın kuzey bölgeleri, Macaristan'ın Tisa nehri ile Sava nehrinin Tuna'ya döküldüğü yere kadar olan toprakları ele geçirmiştir. Krum Hân kuzey sınırlarını emniyete aldıktan sonra Bizans'a karşı olan mücadelesini de sürdürmüş ve İstanbul'u kuşatma girişiminde bulunmuştur. Bu dönemde Bulgar

²⁴ Bugünkü Slav Bulgarlar tarihlerini bu devletle başlatmaktadırlar. Bkz., İnalcık, Tanzimat, s. V; Barbara Jelavich, **History of the Balkans 18-19. Centuries**, Cambridge University Press, C. I, Cambridge, (History of the Balkans), 1983, s. 13; Işın Demirkent, "XIV. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu, **Bildiriler**, Ankara, 1989, s. 3; Kurat, Bulgaristan, 2 / 797.

²⁵ Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 191; Nikolay Todorov, **Bulgaristan Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 15.

²⁶ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, ss. 20-22.

²⁷ Bizans-Arap mücadeleleri hakkında şu çalışmaya bkz. Şahin Uçar, **Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi**, İşaret yay., İstanbul, Tarihsiz.

²⁸ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 22; Kurat, Bulgaristan, 2 / 797; Todorov, s. 15.

²⁹ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, s. 22.

³⁰ Kurat, Bulgaristan, 2 / 797.

Devleti, Bizans'ın karşısında döneminin güçlü ve tehlikeli bir rakibi haline gelmiştir³¹.

Devletin bu şekilde güçlenmesiyle beraber birtakım tehlikeler de beraberinde geliyordu. Bulgar Devleti içinde Slav unsuru artmaya ve devlet yönetiminde yer almaya ve Hıristiyanlık da Bulgarlar tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Krum Hân'dan sonra yerine gelen halefleri Hıristiyanlığın Bulgarlar arasında yayılmasına karşı sert önlemler almışlarsa da bu yayılmayı durduramamışlardır³².

IX. yüzyıl ortalarına kadar Bulgaristan'ın sınırları Karpatlar'dan Sakar Dağına ve Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar uzanmaktaydı. Devletin bu geniş sınırlara ulaşmasına rağmen içerde birliğin sağlanamadığı görülür. Dinî inançları, dilleri ve gelenekleri farklı olan Slavlar ve Bulgarlar, Tuna (Birinci) Bulgar Devleti'nin iki büyük unsurunu oluşturuyordu. Bu unsurların birleşmeleri sadece toprak bütünlüğü ile değil, aynı zamanda kültürel birleşme ile mümkündü. İşte bu birleşmeyi 852 yılında Bulgar tahtına çıkan Prens I. Boris (852-889), Hıristiyanlığı³³ ve Kiril alfabesini benimsemekle³⁴ sağladı³⁵.

Prens I. Boris'ten sonra Bulgar tahtında bulunan Simeon (893-927) döneminde Bulgaristan büyük bir siyasî güç haline gelmiş ve ülke kültürel ve edebî açıdan da gelişme göstermiştir. Elde ettiği siyasî ve ekonomik gücüyle Bulgaristan 918 yılında Bizans'ı vergiye bağlamış ve Simeon, Bulgar Çarı unvânını almıştır³⁶.

Simeon döneminde en geniş sınırlarına ulaşan Bulgaristan, en parlak dönemini yaşamış, siyasal bir güç olarak ön plana çıkmıştı. Simeon, İstanbul'u ikinci defa kuşatmış ve Balkan yarımadasının yönetim hakkını Bizans'tan almaya kalkışmıştı³⁷. Bu Devlet, 900 tarihlerinde Tissa ve Orta Tuna havzasının Macarlar tarafından işgali üzerine yalnız Peçeneklerin değil, Macarların da tehdidi altında

³¹ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, ss. 23-29; Todorov, s. 16.

³² Doğan, ss. 15-16.

³³ Arzu Taşcan, **Bizans-Papalık İlişkileri (X.-XV. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, 2000, s. 20 vd.

³⁴ Bu devirde özellikle Slavların havarisi Metody ve Kiril ile temelleri atılan Slav-Bulgar dinî edebiyatı gelişti. Resmi dil Slavlaştı, Türkçe unvânlar atıldı. Bu dönem Bulgar tarihinin en parlak safhasını oluşturur. İnalçık, Tanzimat, s. VI; Kurat, Bulgaristan, 2 / 798.

³⁵ Todorov, ss. 18-19; Doğan, s. 20.

³⁶ Ostrogorsky, s. 244 vd.

³⁷ Todorov, s. 21.

kalmıştır. Sırp ve Hırvat beyleri de Bulgarlar için tehlike teşkil etmekteydi. Simeon'un halefleri döneminde başlayan iç mücadelelerle de Bulgar Devleti hızlı bir çöküş dönemine girmiştir. 1018'de Bulgar Kasabı unvânını taşıyan II. Basileios (976-1025) döneminde Bizans hâkimiyetine girilmesi ile tarihte Birinci Bulgar Devleti dönemi sona ermiştir³⁸.

İkinci Bulgar Devleti: Birinci Bulgar Devletine Bizans tarafından son verilmesinden sonra (1018) Bulgarlar Bizans hâkimiyetinden kurtulma çabaları vermişlerdir. 1040'ta Petır Dalyan'ın, 1072 yılında Georgi Voyteh'in, 1074'te de Peçenek-Bulgar isyanları ve diğer küçük çaptaki önemsiz bazı isyanlar Bizans tarafından kısa sürede bastırılmışlardır. 1185 yılına kadar da Bizans'a karşı geniş çapta isyan hareketi ortaya çıkmamıştır³⁹. XI. yüzyılda Bizans'ın içinde bulunduğu ekonomik bunalım⁴⁰ Bulgarlar için önemli bir fırsat doğurmuştur. Bu dönemde Bizans'ın Bulgarlara uyguladığı ağır vergiler bir Bulgar isyanına zemin hazırlamıştır⁴¹.

1185 yılında Petır ve Asen kardeşlerin başlattığı isyan 1186'da Bulgarların Bizans hâkimiyetinden çıkışı ve İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluş sürecini başlatmıştır⁴². Petır ve Asen kardeşlerin Bizans'a karşı mücadelesi sonuç vermiş ve Bizans, İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluşunu yapılan bir anlaşmayla resmen tanımıştır (1187). 1197 yılında Petır ve Asen kardeşlerin öldürülmelerinden sonra diğer kardeşleri Kaloyan (1197-1207) idareyi ele almıştır⁴³. Nitekim bağımsız Bulgar Devleti'nin kralı Papa'nın elinden taç giyerek meşrûluk dahî kazanmıştı. Böylece iki yüz yıl kadar süren hâkimiyetten sonra Bulgaristan Bizans'ın elinden çıkmıştır⁴⁴.

İkinci Bulgar Devleti kurulduğunda Bizans ve Balkanlar çalkantılı bir dönem yaşamaktaydı. Kaloyan'ın ardından Bulgar tahtına gelen Boril (1207-1218)

³⁸ Ostrogorsky, s. 288 vd; Alexander Alexandrovich Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. A. Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 405; Todorov, ss. 25-28; Kurat, Bulgaristan, 2 / 798.

³⁹ Doğan, ss. 37-38.

⁴⁰ Peter Charanis, "Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", Çev.: Melek Delilbaşı, **BELLETEN**, C. XLVIII / 191-192, TTK, Ankara, 1984, ss. 523-535; Mustafa Daş, **Bizans'ın Düşüşü**, Yeditepe yay., İstanbul, 2006.

⁴¹ Kuyucuklu, 6 / 395-396.

⁴² Ostrogorsky, s. 373 vd; Todorov, s. 31 vd.

⁴³ Kuyucuklu, 6 / 396.

⁴⁴ Ostrogorsky, ss. 376, 381; Todorov, s. 32.

döneminde Bulgar Devleti; bir taraftan kuruluş ve genişleme mücadelesini sürdürürken diğer taraftan da Macarlar, Sırlar ve Haçlı İznik Latin İmparatorluğu ile mücadele etmiştir. Boril'den sonra İkinci Bulgar Devleti Asen'in oğullarından Çar II. İvan Asen (1218-1241) döneminde Birinci Bulgar Devleti'nin ulaştığı eski sınırlara ulaşmıştır. Karadeniz, Ege ve Adriyatik Denizi olmak üzere üç denize uzanan, Belgrad'dan Tuna'ya kadar bütün bölgeler Bulgarların olmuştur. II. Asen döneminde 1235 yılında Bulgar Patrikliği de yeniden kurulmuş olup bu dönemde kilise ve manastır inşasına da önem verilmiştir⁴⁵.

II. Asen'in ölümünden (1241) sonra İkinci Bulgar Devleti, Osmanlı egemenliğine kadar taht mücadelelerine sahne olmuş, içte ve dışta meydana gelen olayların ortasında kalmıştır⁴⁶. Bu dönemde Altın Orda Hânlığı'nın saldırıları da devleti iyice güçten düşürmüştür⁴⁷. Devlet, Altın Orda Hânlığı'nın yanı sıra Macaristan, Sırbistan ve Bizans ile de gergin ilişkiler yaşamıştır. Bunlar ve taht mücadeleleri devleti iyice güçten düşürmüş ve Bulgaristan 1284 yılında Altın Orda Hânlığı'nın hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır⁴⁸.

Altın Orda Hânlığı'nın XIV. yüzyıl başlarında Bulgaristan'daki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Bulgar Devleti yeniden toparlanmaya başladı. Bizans'la barış anlaşması yapıldı ve Bulgar tahtına Vidin despotu III. Mihail Şişman (1323-1330) getirildi. Şişman sülalesi İkinci Bulgar Devleti'nin son hükümdar sülalesi olup Osmanlılar Bulgaristan'a geldiklerinde bu sülaleden gelen İvan Şişman ve İvan Stratsimir ile karşılaşmışlar ve onların dönemlerinde Bulgaristan'ın fethini tamamlamışlardır⁴⁹.

Bulgaristan'ın fethi ve Osmanlı idarî sisteminin kurulması: XIV. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, yine bu yüzyılda başladığı Rumeli ve Balkan fetihlerinin sonunda Bulgaristan'ı hâkimiyetine almıştır.

⁴⁵ Doğan, s. 49; Todorov, ss. 33-34.

⁴⁶ Kuyucuklu, 6 / 396.

⁴⁷ Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hânlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İÜEF Yay., İstanbul, 1976, s. 51 vd.

⁴⁸ Kafalı, s. 53 vd; Kurat, Bulgaristan, 2 / 799.

⁴⁹ Kurat, Bulgaristan, 2 / 799.

Osmanlıların Bulgarlarla temasa geçip onları iyice tanımaları, Rumeli'ye geçişten sonra başlamıştır. Bulgarlarla asıl mücadele ise I. Murad döneminde (1362-1389) olmuştur. XIV. yüzyıl ortalarında Bulgarların kuzey sınırı Tuna nehrinden başlıyor ve bugünkü Bulgaristan topraklarını da kapsıyordu. Meriç nehrinin iki tarafında kalan Doğu ve Batı Trakya toprakları da Bizans İmparatorluğu'na aitti⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı fethetmeye başladığı zamanlarda Bulgar Devleti'nin başında Şişman sülalesinin bulunduğu yukarıda söz etmiştik. XIV. yüzyılın başlarında tahtta bulunan III. Mihail Şişman, bir yandan Bizans'ın içinde bulunduğu zayıf durumdan memnunken, kuzeyindeki Sırbistan'ın güçlenmesinden de endişe duymaktaydı⁵¹. Bu nedenle III. Mihail, Sırbistan'a karşı 1328'den itibaren iyi ilişkiler kurduğu Bizans ile birleşmiştir. Ancak bu birleşme onları başarıya götürmemiş ve Sırbistan her iki devletin karşısında üstün gelerek Makedonya ve Balkanlarda yayılmaya başlamıştır. III. Mihail'den sonra Bulgar tahtına geçen İvan Aleksandır, selefinden farklı olarak Bizans'a karşı Sırbistan'la ittifak kurmuştur⁵².

1360 yılında Bulgar Devleti İvan Aleksandır'ın oğulları arasında paylaştırılmıştır. Vidin ile Batı Bulgaristan bölgesinin idaresine İvan Stratsimir, Tırnova ve Orta Bulgaristan bölgesine ise İvan Şişman getirilir⁵³. Böylece Bulgar Devleti siyasî birlikten yoksun olarak iki başlı bir idare ile yönetilmeye ve sonra da Bizans'a karşı sürekli bir şekilde toprak kaybetmeye başlar⁵⁴.

Vidin 1365 yılında Macar hâkimiyetine girdi ve Stratsimir Macar kralının vassalı haline geldi. Bundan sonra Stratsimir, Vidin'deki kiliseyi Tırnova Patrikliği'nden ayırarak İstanbul Patrikliği'ne bağladı⁵⁵.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, TTK, Ankara, 1982, s. 188 vd.; M. Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara, 1992, s. 1.

⁵¹ Ostrogorsky, s. 460 vd.

⁵² John V. A. Fine, **The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest**, The University of Michigan Press, Michigan, 1994, s. 270 vd.; Ostrogorsky, ss. 463-465.

⁵³ Şentürk, s. 4; Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", **İA. (TDV)**, C. 6, İstanbul, 1992, s. 396; Todorov, ss. 38-41.

⁵⁴ Bkz. M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dâir", **Türkiyat Mecmuası**, C. X, 1953, s. 199 vd.

⁵⁵ Fine, ss. 366-367; Halaçoğlu, Bulgaristan, 6 / 396.

Tırnova ve Vidin'den sonra 1365 yılında Dobruca despotluğu da bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Böylece Bulgaristan Osmanlı fetihleri sırasında üç parçaya ayrılmış bulunmaktaydı. Dobruca Despotluğu da kilisesini Tırnova'dan ayırıp İstanbul'a bağlamıştır⁵⁶.

Bulgaristan'ın içinde bulunduğu siyasî karışıklık ve parçalanmışlık ortamı Osmanlı fetihlerini kolaylaştırmaktaydı. Trakya ve Balkanların güneyindeki Bulgar toprakları Osmanlılar tarafından fethedilmeye başlandı. Sultan I. Murad zamanında Kral Şişman'a ait olan Bulgaristan topraklarının büyük bir kısmı fethedildi⁵⁷. Nihayet Yıldırım Bayezid (1389-1403) döneminde, Şişman idaresindeki Tırnova Bulgar Krallığı tamamen ortadan kaldırıldı (1393)⁵⁸. 1396'da Vidin Beyliği'ne son verilerek doğrudan sancak beyliği hâline getirildi. 1400'de Dobruca fethedilerek Bulgar Krallığı'nın son kalıntıları da ortadan kaldırıldı ve bu bölgeler Osmanlı hâkimiyetine girdi⁵⁹. Bölgeye yoğun şekilde Anadolu'dan gelen Türklerin iskânı⁶⁰ başlatıldı⁶¹ ve kısa sürede Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç vadisi ve Dobruca Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeler haline geldi⁶².

Bulgaristan fethedildikten sonra bölgenin tamamı Osmanlı idaresi altına alınarak Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlandı. Yirmi dört sancağa ayrılan Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi Sofya oldu. Rumeli eyâletinin sol ve orta kolunu içine alan bu sancaklardan; Sofya, Vidin, Niğbolu, Silistre, Köstendil, Vize ve Çirmen, yaklaşık olarak eski Bulgaristan sınırlarını teşkil etmekteydi. Sofya sancağı takriben 13, Vidin 4, Niğbolu 15, Silistre 12, Köstendil 6 ve Çirmen de 3 kazadan meydana geliyordu. Trakya'nın güney ve güneybatısından bir kısım yerler, Gelibolu ve

⁵⁶ Fine, s. 367.

⁵⁷ Uzunçarşılı, I / 188 vd.; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 1, Türkiye Yay., İstanbul, 1971, s. 76; Halil İnalçık, "Osmanlılar", **İA. (MEB)**, C. 12, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, s. 292.

⁵⁸ Uzunçarşılı, I / 193; Todorov, s. 42; Şentürk, s. 4-5.

⁵⁹ Uzunçarşılı, I / 194; Şentürk, s. 5; Ayrıca bkz. Paul Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)", Çev. Halil İnalçık, **BELLE TEN**, C. VII / 2, TTK, Ankara, 1943, s. 56.

⁶⁰ Halil İnalçık, **Ottoman Methods of Conquest**, Collected Studies, London, 1979, s. 103; M. Hüdai Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", **BELLE TEN**, C. LVII, S: 218, TTK, Ankara, Nisan 1993, s. 8.

⁶¹ M. Tayyib Gökbilgin, **Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, s. 11 vd.; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, No: 1-4, İstanbul, 1953-1954, s. 54; İnalçık, **Türkler**, s. 15; Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltık-Popüler İslâmın Balkanlardaki Destanı Öncüsü**, TTK, Ankara, 2002, s. 32; Şentürk, ss. 20-21.

⁶² Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi, İstanbul, 1996, (Üçüncü Bulgar Çarlığı), s. 14.

Kırklareli'ne tâbi idi. Fethulislâm (Kladova), İsfelik (Svrlig), Timok ve Bana (Banja) kazaları da Vidin'e bağlı bulunuyordu⁶³. Ahyolu, Eski kızanlık, Çırpan, Eskizağra, Filibe, Hırsova, Karinabad, Niğbolu, Pravadi Razgrad, Ruskasrı, Silistre, Şumnu, Tırnova, Yenizağra Bulgaristan'ın önemli yerleşim yerleri arasındadır. XVIII. yüzyılda Silistre ve Niğbolu, Rumeli eyâletinden ayrılarak Özi vilâyetine bağlandı⁶⁴.

1864 yılında hazırlanan Vilâyet Kanunu ilk defa Bulgaristan'da uygulamaya konulmuştur. Buna göre oluşturulan Tuna Vilâyeti, Rusçuk, Varna, Vidin, Tırnova ve Tolçı (Tulça) sancaklarını kapsıyordu. Bu durum 1878'de Bulgar Prensiği teşkil oluncaya kadar sürdü⁶⁵.

⁶³ Şentürk, s. 6; Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Bulgar-Türk İlişkileri**, Cem Yay., İstanbul, 1984, ss. 51-52; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 14-15; Halaçoğlu, Bulgaristan, 6 / 397 vd.

⁶⁴ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 14-15.

⁶⁵ Halaçoğlu, Bulgaristan, 6 / 379.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA BALKANLARIN GENEL DURUMU

I. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'nın yarısı kadar bir alan üzerinde, üç kıtaya yayılmış, hemen hemen 36 milyonluk bir nüfusu olan büyük bir imparatorluk görünümündeydi. Ancak gerçekte bu büyük imparatorluk dinî, millî, iktisadî, siyasî her türlü birlikten yoksun ve dağılma evresine girmiş bir görüntü vermekteydi. Devletin gerçek sınırları ise Niş-Vidin hattı ile Tuna nehrine kadar gidebiliyordu. Güneyde ise Anadolu sınırlarını pek aşmıyordu⁶⁶. Rusya, Kırım ve Kafkasları ele geçirmiş, Sırbistan özerkliğini kazanmış, Yunanistan bağımsız, Romanya ise özerk bir prenslik olmuştu. Fransa Cezayir'e girmiş, Suudlar Arabistan'ın büyük bir bölümünü yönetmeye başlamışlardı bile. Mısır'da ise Mehmet Ali Paşa, ailesini ömür boyu vali yetkili kılmış ve eyâleti neredeyse bağımsız bir biçimde yönetiyordu⁶⁷.

Tamamen muhtar idareler altında bulunan Kuzey Afrika bölgelerinden başka Suriye ve Irak gibi diğer Arap bölgelerinde de aşiretler ve yerli âyân, merkezi tanımaz ve vergi vermek istemez duruma gelmişlerdi. İmparatorluğun kalan kısımlarında ise ahâli, özellikle Hıristiyan reâyâ, büyük bir hoşnutsuzluk içinde zorla itaat altında tutulmaktaydı⁶⁸. Ayrıca her tarafta türemiş ve merkezi tanımaz, başına buyruk bazı mütegalibe vâliler, âyânlar, ağalar ve tufeylî zümreler halkı hak-hukuk tanımadan eziyorlar ve bu hususta Müslim ve Gayr-i Müslim ayırt etmiyorlardı. Yine Anadolu ve Rumeli'de Türkmen, Kürt, Arap, Arnavut gibi göçebe veya yarı göçebe zümreler sadece devlet otoritesini tanımamakla kalmıyor, fırsat buldukça yağma ve talan hareketleriyle huzursuzluğa sebep oluyorlardı⁶⁹.

Genel itibariyle Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılı, iç ve dış politikası açısından hareketli geçen bir dönem olmuştur. Bu dönem Osmanlı için bir ıslahâtlar,

⁶⁶ İncalcık, Tanzimat, s. 1.

⁶⁷ Oral Sander, **Siyasî Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 279; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, TTK, Ankara, 1983, s. 319.

⁶⁸ İncalcık, Tanzimat, s. 1.

⁶⁹ Şentürk, s. 89; İncalcık, Tanzimat, ss. 1-2.

politika üretme ve batılılaşma dönemidir. Çok uluslu bir İmparatorluk olan Osmanlı, bir yandan bu unsurlarını kaybetmeme, diğer yandan da XVIII. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme içinde bulunan ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları şekillenen büyük devletlere karşı politikalar geliştirme çabaları içindedir. Bunlarla birlikte özellikle ulusçuluk akımlarından etkilenmiş olan Balkanlardaki halkları hâkimiyetinde tutmaya çalışmaktadır.

Rum tahakkümü ve Rus tahrikleri nedeniyle Bulgarlar arasında diğer Balkan milletlerinde olduğu gibi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren isyan hareketleri görülmeye, halk arasında hoşnutsuzluk artmaya başladı. Hıristiyan reâyâyâ zulüm yapıldığı iddiası ile Avrupa ve Rusya, bu halkların hâmisi sıfatıyla Osmanlı iç işlerine müdahale etmeyi daha da ileri götürmüşlerdir. Müslüman köylüler, âyân ve eşkıyanın elinde Hıristiyan köylüler kadar ezildikleri halde, bir taraftan büyük Avrupa devletleri ve diğer taraftan da Rusya, Hıristiyan tebaanın davasını benimseyip, Müslümanların toptan öldürülecekleri veya sürülecekleri ve yerlerine Hıristiyanların yerleştirileceği bir isyan başlatma çabasında idiler⁷⁰.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından 1839'da ilân edilen Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu, böyle bir duruma muntazam bir devlet kadrosu vermek, Osmanlı saltanatını modern esaslara dayanan bir Avrupa devleti yapmak iddiasındaydı. Bir bakıma Tanzîmât, “temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilâtlanma teşebbüsünün kat'î safhasıdır”⁷¹. Tanzîmât devrinin esas amacı hukuk müsâvâtı prensibiyle “Hıristiyan tebaayı devlete bağlamak, İmparatorluk vahdetini koruyup sağlamlaştırmak” olmuştur. Zira, Hatt-ı Hümâyûn, sonu gelmeyen reâyâ isyanlarıyla birlikte gittikçe önem kazanmıştı. Osmanlı tarihinde dönüm noktası teşkil eden, “millet” anlayışına son veren ve parolası “İmparatorluk tebaasının hukuk müsâvâtına dayanan “Osmanlı birliği” olan Tanzîmât Fermânı ilân edilmeden önce reâyânın talepleri artmıştı. Reâyâ her türlü angaryanın kalkmasını, her sahada tam bir müsâvâtın tesisini, kişisel emniyet ve hürriyetin tam olarak teminini talep etmekte ve bazen de millî ve müstakil bir idare istemekteydi. İşte bu talepleri karşılamak için ilân edilen Tanzîmât, Osmanlılığı ön

⁷⁰ Şentürk, s. 91.

⁷¹ İnalçık, Tanzimat, s. 2.

plana çıkarmaktaydı. Çünkü bu dönemde reâyâ meselesi İmparatorluğun ana meselesiydi ve genellikle Avrupa'nın istismar ve istilâ siyasetinin aracı haline gelmişti. Tanzîmât'ın Osmanlılık fikri reâyânın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının sürdürülmesi amacını gütmekteydi⁷². Bu fikir sonraki ıslahât teşebbüslerinin de ana prensibini oluşturmuştu.

1856 İslahât Fermânının esasını doğrudan doğruya Gayr-i Müslim tebaayı ilgilendiren meseleler teşkil etmekteydi. “Hukukca olan müsâvât vezâifce olan müsâvâtı müstelzim olduğundan” ifadesiyle bu ıslahâtın temel taşı ortaya konulmaktaydı. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) 1868'de Şûrâ-i Devlet'i açış konuşmasında “hângi mezhebde bulunursa bulunsunlar, bütün tebaam aynı vatanın evladıdır” dediği bu konuşma 1876 Meşrutiyetinin öncüsü sayılabilir. Bu tarihte neşredilen Kanun-ı Esasînin sekizinci maddesinde, Tanzîmât'ın bu ana prensibi; “Devlet-i Osmaniye tâbiyyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhângi din ve mezhebden olurlarsa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur” şeklinde formüle edilmiştir⁷³.

1839 yılında köylere kadar her tarafta ilân edilen Tanzîmât esaslarına rağmen durum, bundan sonra da gerginliğini kaybetmedi. Devlet memurlarının suiistimalleri devam ediyordu. Bulgaristan, Tanzîmât'ın ilânından sonra Niş, Vidin ve Silistre vilâyetlerine ayrıldı. Vilâyet ve sancak meclisleri, valilere ve alt kademedekilere danışmanlık ediyorlardı. Ancak Balkanların geri kalan bölgelerinde olduğu gibi burada da Müslümanları ağa veya gospodar ve Hıristiyanları da knez, çorbacı veya kocabaşı denilen büyük arâzi ve nüfûz sahipleri idare ediyor, köylü üzerindeki baskılarını sürdürüyorlardı. Bunun sonucunda ortaya çıkan huzursuzluklar Rus, Sırp ve diğer devletlerin kışkırtmalarıyla sık sık ayaklanmalara dönüşüyordu.

Tanzîmât ile Balkanlarda bozulmaya başlayan vergi ve toprak ile ilgili meseleler halledilmemiş, ağaların, zaptiyelerin ve tahsildarların yolsuzlukları kaldırılamamıştır. Vergilerin kendilerine ağır geldiğini söyleyen halkın şikâyetleri bitmemiştir. Dış tahriklerin etkisiyle Balkanlarda meydana gelen bu hoşnutsuzluk

⁷² İnalçık, Tanzimat, ss. 3-4; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, YKY, İstanbul, 2002, s. 82.

⁷³ İnalçık, Tanzimat, s. 3, not, 1; Seyfi Yıldırım-Adnan Sofuoğlu, **Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhânesi**, KÖKSAV, Ankara, 2010, ss. 44-45.

üzerine Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde bazı idarî, inzibâtî tedbirlerle vergi, rûsûmât gibi hususlarda yeni düzenlemeler yapıldıysa da bunlar esaslı ve köklü tedbirler olmaktan uzak kalmıştır⁷⁴.

Tanzîmât ile yapılmak istenen siyasi birlik ve Osmanlıcılık fikri iç ayaklanmalar sonucu Karadağ, Sırbistan, Eflak-Boğdan ve Hersek eyâletlerinin özerklik statüsünün tanınmasıyla iflas etmiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Batılı devletlerin destekleri karşılığında sağlanan ekonomik çıkarlar Osmanlı Devleti'nin malî iflasına neden oldu. Tanzîmât ve Islahât dönemlerinde yapılan yenilikler neticesinde dış güçler, Osmanlı iç işlerine daha fazla müdahale eder hale geldiler. Osmanlı'nın yapmak istediği, esasında dış güçlerin kendi iç işlerine müdahalesini önlemektir. 1856 Islahât Fermânından sonra Hıristiyan cemaatler ulus olma yoluna girmişlerdir. Reâyâ, fermânın tanıdığı dinî, hukukî, siyasî ve sosyal haklara istinad ederek sonraki dönemlerdeki taleplerini fermâna dayanak yapmışlardır. Bulgarlar da 1860'lara doğru bağımsız kilise isteklerini bu fermâna dayandırmışlardır.

XIX. yüzyılda Fransız İhtilâlinin doğurduğu milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki milletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Milliyetçilik akımı başlangıçta İmparatorluğun Müslüman olmayan Hıristiyan unsurları üzerinde etkisini göstermiştir. Diğer yandan bu Hıristiyan milletlerin İmparatorluğun Avrupa topraklarında yaşaması milliyetçilik akımının tesirini kolaylaştırdığı gibi, Avrupa devletlerinin müdahalelerine de imkân veriyordu. Osmanlı idarecileri de bunu önlemek için birtakım politikalar üretmişlerdir. Bu yüzyılda belirgin bir şekilde izlediği politika ise bir "denge politikası"dır. Osmanlı Devleti dışarıdan kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı yanına büyük bir devleti almak sûretiyle bir denge politikası güderek varlığını korumaya çalışmıştır. Osmanlı'nın bu politikasının belirlenmesinde İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa'nın Doğu siyaseti etkili olmuştur. Osmanlı Devleti denge politikalarında başarılı olmak için bu devletlerin birbirleriyle ilişkileri ve her birinin izlediği Doğu politikalarını dikkatlice takip etme durumunda kalmıştır.

⁷⁴ Şentürk, ss. 91-92; İnalçık, Tanzimat, s. 44; ayrıca bkz. Tanör, s. 114.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denge politikalarında başlıca iki tutumu karşımıza çıkar. Bunlar; 1878'e kadar Rusya tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanması; sonrasında ise İngiltere ve Rusya tehlikesine karşı Almanya'ya dayanmasıdır⁷⁵. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye dayanabilmesi ve Rus tehlikesine karşı İngiltere ile bir denge kurabilmesi için, İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ni desteklemesi, karşılıklı çıkar ilişkisinin olmasını gerektiriyordu. Nitekim XVIII. yüzyılda Fransa'dan Hindistan sömürgelerini ele geçiren İngiltere'nin bu sömürgelerine giden yolunun güvence altında olması şarttı. İşte bu yolun üzerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin varlığının devam etmesi İngiltere'nin işine geliyordu ve bu da Osmanlı yanlısı bir politika izlemesine gerekçe olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin bu politikasını görmesi ve kendisine yönelen tehlikelere karşı büyük bir devlete dayanarak bir denge politikası izlemeye başlaması 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden itibaren mümkün olabilmişti. Napolyon'un Mısır'ı işgali hem İngiltere'yi hem de Rusya'yı telaşlandırmıştı. Mısır'ı işgal eden Fransa, İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını kesiyordu. Napolyon Mısır'dan sonra Suriye'yi işgal ederek kuzeye doğru çıkmaya başlayınca Rusya, Napolyon'un Osmanlı Devleti'ni yıkmasından korkmuştur. Çünkü Rusya zayıf bir Osmanlı Devleti'nden Boğazları alabilir, fakat kuvvetli bir Fransa'dan alması kolay olmazdı. Bu sebeplerden dolayı hem İngiltere, hem de Rusya Osmanlı Devleti'yle birer ittifak yaparak Napolyon'u Mısır'dan çıkarmışlardı. Bu olay büyük devletlerin kendi toprakları üzerindeki çıkar mücadelelerini Osmanlı Devleti üzerinde açıkça sergiledi. Böylece Osmanlı Devleti kendisine yönelen tehlikelere karşı, bu devletleri birbirlerine karşı kullanabilirdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti için esas tehlike Rusya'dan geldiğinden, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti İngiltere'ye daha fazla dayanma yoluna gitmiştir⁷⁶.

İngiltere'nin bu politikası 1878'e, Berlin Anlaşmasına kadar sürdü. İngiltere bundan sonra zayıf bir Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak yerine Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve toprakları üzerinde kendi kontrolünde bağımsız devletler kurulması politikası izlemeye başlamıştır. Ayrıca bazı stratejik bölgelere de

⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1914-1995)**, Alkım Yay., İstanbul, Tarihsiz, (20. Yüzyıl), s. 43.

⁷⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, ss. 44-45.

yerleşmeyi planlamıştır. Nitekim 1878’de Kıbrıs’a yerleşti ve buradan Süveyş Kanalı’nı kontrol etme imkânı kazandı. İngiltere’nin bu yeni politikası ile hem İngiltere, hem de Rusya Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı için iki büyük tehlike haline geldi. Rusya ise Balkanları kontrolü altında tutmak ve Akdeniz’e inmek için Bulgaristan üzerinde politikalar geliştirmişti. Bu durumda Osmanlı Devleti’nin yeni bir denge unsuru araması gerekiyordu. Böylece 1888’den itibaren II. Wilhelm Almanya’sının yeni politikası Osmanlı Devleti için Almanya’yı yeni bir denge unsuru olarak ortaya çıkardı⁷⁷.

1878’den itibaren II. Abdülhamid (1876-1909) devletlerarası denge siyasetini ustaca uygulamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti’ni içte ve dışta en fazla meşgul eden bölge Bulgaristan olmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Avrupa devletlerinin her birinin bu bölge üzerinde çıkarları vardı. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, siyasî çıkarları birbirine zıt olan İngiltere ve Rusya’ya ayrı ayrı direnmenin imkânsız olduğundan, birinin doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde devletin hukukuna saldırımları durumunda diğerinin yardımını sağlama politikasını benimseme yoluna gitmiştir. Bu politikayı maharetli bir şekilde uygulamaya koyan II. Abdülhamid, Balkanlarda Rusya ile Avusturya’yı karşı karşıya getirmiştir. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya arasındaki ihtilafları körükleyerek bunların birleşip Osmanlı Devleti’ne karşı saldırımlarını engellemiştir. İngiltere’nin karşısına Almanya’yı, Rusya’nın karşısına da İngiltere’yi dikmek, Fransa’ya karşı tarafsız bir tutumu muhafaza etmek, İtalya’yı olduğu yerde bekletmek, Avusturya’yı da bazen Rusya ile çatıştırarak, bazen de Almanya’nın peşine düşürerek Balkanlarda faal bir politika takibini engellemek sûretiyle Batılı devletleri birbirlerine karşı rekâbetleri ve tezatları içinde Osmanlı Devleti’ne karşı zararlı olmaktan çıkarmak II. Abdülhamid’in politikasının temel ilkeleri olmuştur⁷⁸.

Bulgaristan meselesi ise Berlin Kongresinin önemli problemlerinin başında geliyordu ve Osmanlı Devleti’nin dış politikasında da Berlin Anlaşmasından sonra birinci derecede önem kazanmıştı. Türk yönetimi altında yaşamak artık Bulgarlar için çekiciliğini kaybetmeye başlamıştı. Bu yüzyılda ekonomik dengeler bozulmuştu. Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlara bölgenin sahne olması nedeniyle Bulgar

⁷⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, ss. 45-46.

⁷⁸ Bayraktarova, ss. 67-68.

köylüsü zarar görmüştü. Devlet idarî ve askerî yönden de zayıflamıştı. Bir yandan eşkıya hareketlerinin artması diğer yandan yerel yöneticilerin başına buyruk tavırları, genel bir hoşnutsuzluk ortamı doğurmuştu⁷⁹.

II. BATIDA GELİŞEN MİLLİYETÇİLİK AKIMININ BALKANLARA YANSIMASI

Fransız İhtilâlinin bir ürünü olan, XIX. yüzyılın ilk yarısında bütün Avrupa'yı saran milliyetçilik akımı Balkanları da önemli ölçüde etkilemişti. Milliyetçilik akımının yayılmasıyla 1830'lardan itibaren Avrupa'nın milletlerarası politikaları da değişiklikler göstermiştir. Avrupa ve Balkanlarda sistemleşen milliyetçilik fikirlerine göre; kendisini millet sayan her halk topluluğu kendi topraklarında ayrı ve bağımsız bir devlet kurma hakkına sahiptir. Millet olma kriterinde etnik köken ile dil ortak belirleyici unsurdur⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin devam eden çöküşü, büyük devletlerin çıkarları ve mücadeleleri, Balkanlardaki halkların uyanışı ve uyandırılışı, XIX. yüzyılda Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerini körükleyen başlıca unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁸¹. Milliyetçilik fikirleri, XIX. yüzyıl başlarında Balkanlarda bulunan Rum, Sırp, Romen ve Bulgarlar arasında, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz şartların da yardımıyla müsait bir zemin bularak gelişmeye başlamıştır⁸².

Balkanlardaki milliyetçilik akımlarının ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nde özellikle uluslar arası ticaretle uğraşan azınlıklar ile devlet dairesinde tercüman olarak çalışan ve Balkanların gelecekteki yöneticilerini, burjuvazisini oluşturacak olan Hıristiyanların önemli etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti sınırları dışında gelişen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik olayları bu kişiler daha yakından takip edebildiklerinden dolayı, bu akımdan daha çabuk etkilenmeleri

⁷⁹ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 19; İnalçık, Tanzimat, ss. 9-10; Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, TTK, Ankara, 1998, (The Turkish Minority), s. 28 vd.

⁸⁰ Charles-Barbara Jelavich, **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, Seattle Un., Washington Press, Washington, 1986, s.10; Eric J. Hobsbawn, **1870'ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**, Çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 126; Ayrıca bkz., Zina Markova, **Bilgarskoto Tsirkovno-Natsionalno Dvijenie do Krimskata Voyna**, İzdatelstvo na Bilgarskato Akademiya na Naukite, Sofya, 1976, (Tsirkovno), s. 83-84.

⁸¹ Leften Stavros Stavrianos, **The Balkans (1815-1914)**, Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1963, (The Balkans (1815-1914)), ss. 10-11.

⁸² Şentürk, s. 86.

doğaldı. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin sınırları dışındaki Avrupalı girişimciler veya görevliler devletin sınırları içindeki bu insanlar ile iletişim kuruyorlardı. Dolayısıyla içerideki insanlar da dışarıdakilerden ve getirilen fikirlerden etkileniyordu⁸³. Onların gözünde Batı'yı Papalık ve Luther gibi sapkınlar değil, ticaret ve sanayi sayesinde yükselen burjuvazi temsil ediyordu. Bununla birlikte bu değişiklikler kiliselerin üstünlüğüne son vermemiş, aksine kiliseler kültürel ve ulusal savaşta önemli roller üstlenmişlerdir⁸⁴. Din, XIX. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan millî bağımsızlık hareketlerinde halk, dil ve etnik kökenle beraber milliyetçiliği destekleyen, millî birlik duygusunu oluşturan önemli bir faktördü. Balkanlarda ulusal kimlik dinî motif üzerine kurulmuştur. Avrupa devletleri din unsurunu Balkanlardaki kargaşalıkları yönlendirmek için etkili bir biçimde kullanmışlardır.

Fransa'da 1848 yılında başlayan ihtilâller ise bu milliyetçilik hareketlerini daha da alevlendirdi. Avrupa'yı alt üst eden liberal ve millî hareketler, bu sırada bütün Balkanlarda önemli tesirler uyandırdı. Bu ihtilâller Avusturya İmparatorluğu'nu etkileyerek oradaki milliyetlerin genel bir ayaklanması halini aldığı zaman, Osmanlı Devleti için ufukta büyük tehlikeler belirmeye başlamıştı. Osmanlı sınırlarının hemen yanında bulunan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu temelinden sarsan millî ihtilâlerin aynı unsurlarla meskûn Osmanlı topraklarında da görülmeye başlaması kaçınılmaz gibi görünüyordu. Bunun yanında Avrupa'da başlayan bu genel kargaşa ortamı sebebiyle böyle bir problemi bulunmayan Rusya'nın, Osmanlı Devleti aleyhine birtakım menfaatler elde etmeye kalkışacağı da şüphe götürmezdi⁸⁵.

Avusturya'nın hâkimiyeti altında bulunan Sırların, 1848 ihtilâlinde Macarlara karşı muhtâriyet kazanmak için ayaklanmalarından Bulgarlar da cesaret almışlardır. Nitekim Bulgarların başlangıçta Rum Patrikhânesi'ne karşı verdikleri kilise mücadeleleri, daha sonra Osmanlı idaresine karşı millî ve siyâsî bir karakter

⁸³ Meltem Begüm Saatçi, "1890-1903 Arası Makedonya Sorunu", (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, , Ankara 1997, s. 2; Koloğlu, s. 69 vd.

⁸⁴ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 18 vd.

⁸⁵ Şentürk, ss. 86-87; İnalçık, Tanzimat, s. 11.

kazanmıştır. Bulgarların siyasî bağımsızlık savaşını vermelerinde Balkanlarda muhtâriyetini kazanmamış başka bir milletin kalmaması da etkili olmuştur⁸⁶.

Tanzîmât (1839) ve en çok da İslahât Fermânı (1856) ile Osmanlı Hıristiyanlarına tanınan imtiyazlar, onların Batı himâyesinde güç kazanmalarına yol açmış, ekonomik, sosyal ve kültürel imkânlardan yararlanan tüccar ve aydın sınıfları da milliyetçi akımların öncüsü olmuşlardır⁸⁷.

Osmanlı Devleti'nin Gayr-i Müslim tebaası arasında başlayan milliyetçilik hareketleri dil ve etnik temelden çok, dine dayanmaktaydı. Aynı mezhebi paylaşımlarından dolayı Ortodoks Kilisesine bağlanmış olan Rum olmayan Slav tebaanın kendi millî kiliselerini kurmak istemeleri, kendilerini Rumlaştırmaya çalışan Ortodoks Rum Patrikhânesi'ne büyük bir darbe indirmişti. Ekonomik gelişmelerden faydalanan ve merkezi İstanbul'da bulunan bir Bulgar kolonisi⁸⁸, daha 1850'lerde başlattığı Bulgar Millî Kilisesi kurma teşebbüsünü yirmi yıl sonra ancak gerçekleştirebilmişti.

1862-1867 yılları arasında, XV. yüzyılda II. Mehmet (1451-1481) zamanında hukukî temelleri atılmış olan millet sistemi de değişikliğe uğramıştır. Ermeni ve Yahudi milletlerinin iç idarelerinde bazı değişiklikler olmuştur. Asırlar boyunca Sinod, dinî mahkemeler, okullar gibi kurumlar millet sistemine hâkim olmuştu. 1862 yılından sonra patrikler ve metropolitler yetkilerini, yeni açılan okullardan mezun olan aydınlarla paylaşmak zorunda kalmışlardı. Patrik ve Sinod meclisinin seçimi cemaat üyelerine verilmiştir. Millet sisteminin değişmesi Ortodoks Kilisesi'ne mensup olanların, Bulgarlar ve Sırlar gibi, dil ve kültür özelliklerini esas alan millî kiliseler şeklinde teşkilâtlanmalarına yol açmıştır. Söz konusu tarihlerden önce Osmanlı'nın Ortodoks, Ermeni ve Yahudi milleti olarak kabul edilen Gayr-i Müslim tebaası şimdi Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Romen gibi ulus adları altında anılır hâle gelmiştir. Bunlar ise aslında kısmen de olsa din esasına dayanan siyasî kimlikleri ile öne çıkan milletlerdir.

⁸⁶ Şentürk, s. 87.

⁸⁷ Karpat, Balkanlar, 5 / 30; ayrıca bkz., Markova, Tsrkovno, s. 82.

⁸⁸ Bkz., Todor P. Todorov, "Tsarigradskata Bılgarska Koloniya i Tsrkovniyat Vıpros", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 85-114.

Osmanlı Hıristiyanları arasında 1856'dan sonra gelişmeye başlamış olan milliyetçilik akımının esasını din oluşturur. Dil, tarih, kültür ve bunun gibi milliyetçiliğin temeli sayılan unsurlar dinî kimlik etrafında şekillenerek değerlendirilmişlerdir⁸⁹.

Sosyal hareket olarak ele alındığı takdirde Balkan milliyetçiliğinin fikrî liderliğini, eğitimlerini Avrupa'da ve Rusya'da görmüş aydın gruplar yapmaktaydı. Bu milliyetçiliğin maddî kaynağı ise sayıları gittikçe artan tüccar ve zengin ziraat erbabı tarafından karşılanıyordu. Üst kademedede bulunan din adamları, genellikle Osmanlı idaresinin yanında yer alıyor veya öyle görünüyörlardıysa da, alt kademelerde bulunan ve en çok da köylerde görev yapan papazlar ve öğretmenler milliyetçi grupları destekliyorlardı⁹⁰.

III. YABANCI ÜLKELERİN BALKAN POLİTİKALARI VE BALKANLARDA MİLLÎ BİLİNCİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Balkan toprakları ve halkları üzerinde başlıca dört Avrupa devleti; Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa üstünlük kurma çabasında ve birbirlerine karşı Avrupa'da da üstünlüğü ele geçirme peşindeydiler. Bu Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nden istedikleri parçaları koparmanın yolunun öncelikle, o parçalara imtiyaz ve muhtariyet tanımının sağlanmasından geçtiğini kabul etmişlerdir. Bunun için XIX. yüzyıldan itibaren bu devletler ıslahât talepleriyle Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkmışlardır. Osmanlı topraklarını sömürmek, ticarî ve ekonomik çıkarlar elde etmek amacını güden bu devletler, Osmanlı Devleti ile yakından ilgileniyorlardı. Nitekim kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve rekabetler nedeniyle Osmanlı topraklarını paylaşmak hususunda anlaşmaya varamadıklarından, 28 Şubat 1856'da imzalanan Paris Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına dahî almışlardı⁹¹.

⁸⁹ Kemal H. Karpat, "Türkler (Osmanlılar)", **İA. (MEB)**, C. 12 / 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, (Türkler), s. 360-361.

⁹⁰ Karpat, Türkler, 12 / 2, s. 361.

⁹¹ Charles Seignobos, **Tarih-i Siyâsî (Asr-ı Hâzırda Avrupa)**, Çev.: Ali Reşad-Ali Kemal, C. II, Der-Saadet İkdâm Matbaası, İstanbul, 1324, s. 357; Ayrıca bkz. Bayram Kodaman "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal**

Balkanlardaki halkın çoğunluğunu oluşturan Türk olmayan Hıristiyanlar Osmanlı Devleti'nin birinci sınıf unsuru değillerdi. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde büyük devletler Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerde bulunurlarken, Balkanlarla ilgili meselelerde, işte bu Müslüman ve Türk olmayan unsurları kendi politikaları için kullanmışlardır. Özellikle Rusya, bölgedeki Hıristiyan Osmanlı tebaasının dinsel ve ırksal özelliklerini kullanarak Balkanların kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştır. Çünkü, bu dönemde devletlerarası ilişkilerde kurulmaya başlayan denge politikalarında önemli bir ayırım noktası olan din ile etnik kökenleri itibariyle Balkanlı Hıristiyan unsurlar büyük devletlerin çıkarları için elverişli bir zemin teşkil ediyorlardı. Zira bu devletler Balkan halklarının zaman zaman dindaşlıklarını, zaman zaman da, ırkdaşlıklarını kullanıyorlardı⁹². Balkan halklarını isyan ettirmek için dinsel duygularını sömürmekte de herhâangi bir sakınca görmemişlerdir. Bu noktadan hareketle, Balkan toprakları üzerinde yaşayan halkların bu yüzyılda yaygınlaşan milliyetçilik akımının da etkisiyle Osmanlı idaresine karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde sahip oldukları dinsel yapı da önemli rol oynamıştır denilebilir. Zira Böyle bir durumda da Balkan isyanları dinî içerikli ulusal-siyasal bir yapıya bürünmüştür⁹³.

Osmanlı idaresine karşı, Osmanlı Devleti egemenliği altında bulunan Balkanlı Hıristiyan halkların giriştikleri bağımsızlık çabaları, Osmanlı'da iç bunalımlara ve Büyük devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmelerine yol açmıştır. Balkan halklarının XIX. yüzyıldaki bağımsızlık ayaklanmalarına Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri bazen birbirleriyle ittifak halinde, bazen de yalnız başına Balkanlardaki güç dengesini ve istikrârını korumak bahânesiyle müdahalelerde bulunmuşlardır. Öyle ki, XIX. yüzyılda Balkan tarihinin genel seyri genellikle böyle sürmüş ve başta Osmanlı Devleti olmak üzere büyük devletler politikalarını Balkan olaylarına göre ayarlamak durumunda kalmışlardır⁹⁴.

Bilimler Dergisi, Yıl: 1999, S: 4, ss. 23-41; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C. 7, Ötüken Yay., İstanbul, 1983, s. 199.

⁹² Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, IX, İstanbul, 1989, s. 80.

⁹³ Tanör, s. 114.

⁹⁴ Hüner Tuncer, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ümit Yay., Ankara, 2003, s. 15.

Milliyetçilik akımı, Osmanlı üzerinde çıkarları olan devletler tarafından siyasî amaçlarla Balkanlardaki Hıristiyan milletler arasında her fırsatta körüklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki hâkimiyetine ve buradaki Türk varlığına son vermek için Balkan bağımsızlık hareketlerinde milliyetçilik fikirlerini kullanmak Avrupa devletlerinin siyasî araçlarından biri haline getirilmiştir⁹⁵. “Şark Meselesi” diye adlandırılan bu politika Avrupa'nın genel olarak Osmanlı ve Türklere bakış açısını yansıtmaktaydı. Balkanlardaki Avrupa müdahalelerinin temelinde bu sorun yatmaktadır. Bu mesele XIX. yüzyılda ise sadece Osmanlı içerisindeki Hıristiyan unsurların kurtarılması değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Doğunun kendi aralarında paylaşılarak topyekûn sömürgeleştirilmesini de kapsamaktaydı⁹⁶. Rusya, Boğazları ele geçirmek amacıyla toprak kazanmaya yönelik idealinde Şark Meselesini bahâne ederken, diğer devletler de yine Şark Meselesi çerçevesinde XIX. yüzyılda Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu idarî karışıklıktan ve zaaftan yararlanmak istemişlerdir⁹⁷.

A. Rusya

Büyük bir kara devleti olan Rusya XVIII. yüzyılın başlarında Çar I. Petro zamanından itibaren sıcak denizlere inme politikasını benimsedi. Bu emelin önündeki tek engel olarak ise Osmanlı Devleti görülüyordu. Bu nedenle Osmanlı toprakları üzerinde uygulayabileceği, olayların gidişatına göre zamanla değişim ve gelişim gösteren Panslavist ve Panortodoks⁹⁸ politikaları benimsemişti. Panslavizm, XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, bu asrın ortalarından itibaren gelişme göstermiştir. Bundan önce Rus Çarları Balkanlarda kendilerini Ortodoksların hâmisî ve mirasçısı olarak gösteriyorlardı⁹⁹. Ruslar, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanları

⁹⁵ Ahmet Mumcu, **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhân Kitabevi, Ankara, 1980, ss. 78-79.

⁹⁶ M. Ali Ünal, Ahmet Halaçoğlu, **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Yay., İzmir, 1995, s. 60; Şark meselesi hakkında geniş bilgi için ayrıca şu çalışmaya bkz., Süleyman Kâni İrtem, **Şark Meselesi, Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi**, Yayına haz.: Osman Selim Kocahasanoglu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

⁹⁷ Mithat Aydın, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Bölümü, Ankara 1996, (Osmanlı-Bulgar İlişkileri), s. 48, not. 147.

⁹⁸ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2. -Tanzimattan I. Dünya Savaşına-**, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s. 53.

⁹⁹ İstanbul 1453'te Türklerin eline geçince, Ortodokslar Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Bizans Devleti de sona ermişti. Rus Çarı III. İvan 1472'de son Bizans İmparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia ile evlenmiş ve bundan sonra da Rus Çarları kendilerini Bizans'ın vârisleri olarak görmeye

kendilerine tâbi sayıyor ve dünyaya karşı onların kurtarıcısı tavrını takınıyorlardı. İlk defa Çar I. Petro zamanından itibaren Rusya, Osmanlı Ortodoks tebaası ile ilgilenmeye başlamıştı¹⁰⁰. Rusya'nın nihaî hedefi ise Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve Üçüncü Roma¹⁰¹ olarak kabul edilen İstanbul'u almaktı¹⁰². İstanbul ve Boğazları kazanıp Akdeniz'e ulaşmak için kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı ve Ortodoksluğun yüksek koruyucusu olarak gören Rus Çarları'nın¹⁰³ içerisinde buldukları durumun şartlarına göre izledikleri yollar; Osmanlı topraklarını ele geçirmek, bu toprakları Avrupa devletleriyle paylaşmak ve ilgili bölgelerde Rusya'nın hamiliğinde bağımsız ve muhtar devletlerin kurulmasını sağlamak şeklinde kendini göstermişti. Söz konusu topraklar olan Balkan toprakları, Rusya'nın hedefindeki İstanbul yolu üzerindeydi ve Ruslar, Balkanlara sahip olarak veya orada söz sahibi olarak İstanbul'daki hâkimiyetini güvence altına alabilirdi. Rusya, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ve XIX. yüzyılda yoğun olarak uluslar arası dengeleri gereklerine göre ayarlamak sûretiyle her üç yolu da kullanma eğilimi sergilemiştir¹⁰⁴.

Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan halklar üzerinde 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasından itibaren sistemli bir şekilde izlediği Panortodoks ve XIX. yüzyıl ortalarına doğru uygulamaya koyduğu Panslavizm politikalarıyla Balkanlara nüfûz etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını sağlamak için Balkanlarda yaşayan milletleri birtakım isyan hareketlerine kışkırtmış ve onları

başlamışlardı. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı**, Vatan Yay., Kayseri, 1992, s. 9.

¹⁰⁰ Leften Stavros Stavrianos, **Balkan Federation a History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times**, Archon Books, Hamden-Connecticut, 1964, s. 7; Rusya'nın ilk Osmanlı sefiri olarak I. Petro'nun İstanbul'a gönderdiği, yazar Tolstoy'un dedesinin babası Piyotr A. Tolstoy, Ortodoksları olası Türk-Rus harplerinde nasıl kullanacağını düşünmeye başlamıştı. I. Petro, 12 Nisan 1702'de elçisi Tolstoy'a yazdığı mektupta, Türkiye'deki Ortodoksların kültürel ve ekonomik durumları ile ilgili bilgiler yanında Türkiye'nin politik, askerî, ticarî, coğrafi, vs. durumlarını da ele alan raporlar yazılmasını, Kudüs üzerinde Ortodokslar'a imtiyazlar verilmesinin ortaya atılmasını istiyordu. Benedict Humphrey Sumner, **Peter the Great and the Ottoman Empire**, Basil Blackwell, Oxford, 1949, s. 27 vd.

¹⁰¹ Antony Lentin, **Russia in the Eighteenth Century, from Peter the Great to Catherina the Great (1696-1796)**, Barnes and Noble Books, New York, 1973, s. 3 vd; Yıldırım-Adnan Sofuoğlu, s. 31.

¹⁰² Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1989, s. XLIII; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Sad: Dünder Günay, C. 3, Üçdal Neşriyat-Hikmet Gazetecilik, İstanbul, 1972, s. 13.

¹⁰³ Rıfat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 60 vd.

¹⁰⁴ Nitekim XIX. yüzyılda Rus Çarı bir mektubunda şöyle bir itirafta bulunmuştur. "Ta ki temelli olarak Boğazlara yerleşelim ve dâima elimizde kalacaklarına emin olalım. Bu Rusya'nın menfaatleri iktizasındadır ve amacımız olmalıdır. Balkanlar'da olup biten öbür şeyler ikinci derecededir." Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I. TTK, Ankara, 1991, (Türk İnkılâbı), s. 45.

kendisine olan bağılıklarını sürdürmeleri için desteklemiştir. Bir bakıma Slavlık ve Ortodoksluk adına kendi menfaatleri için halkın dinî duygularını kullanmıştır. Bunu yaparken onların çetecilik, komitecilik ve isyan faaliyetlerine verdiği destekle de arkalarında olduğunu göstermek istemiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın, "1182 (1767) yılı seferinde Ruslar, Mora ve Arnavutluk taraflarında reâyâyı kendine çekmeye, altın ve gümüş, para saçıp tarafdar kazanmağa çalıştığı sırada Eflak-Buğdan'a (Boğdan) rahip kılığında bir hey'ette Dirmanos adında bir casus görevlendirmişdi. O da metropolit, piskopos vesâir papazları kandırarak kimi Rum beylerinin zulmünden, kimi Rusların kendilerine vereceği şeylerle (Rus) himâyesinden söz açarak (reâyâyı) aldatmaya çalışırdı"¹⁰⁵ kaydı bu durumun başından beri Osmanlı Devleti adamlarının dikkatinden kaçmadığının göstergesidir.

Rusya'nın Ortodoksları koruma iddiası altında yatan gizli emel, Hırvat, Sırp ve Bulgarları milliyet esası üzerine kurduğu "Slav Birliği"ne sokmak ve nüfûzunu Venedik Körfezi'ne kadar genişletmekti¹⁰⁶. Rusya, Balkan politikalarını genel olarak bu şekilde belirlediği esaslar üzerinde sürdürürken, bölgedeki Osmanlı tebaasını isyanlar çıkarmaya teşvik ediyor, onları maddî ve manevî her bakımdan destekliyor, her türlü propaganda vasıtalarını kullanarak onların güvenini kazanıyordu. Nitekim XIX. yüzyılda özellikle Rus tahrik ve teşvikleriyle Rumeli ve Balkanlardaki dinî ve etnik unsurların Osmanlı'dan ayrılmaya başlaması Bulgarları da cesaretlendirecekti¹⁰⁷.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanmış olan Küçük Kaynarca Anlaşmasının 7. ve 14. maddeleriyle¹⁰⁸ Rusya, Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar ile ilgili imtiyazlar elde etmişti. Bundan sonra Rusya'nın Ortodoksların hâmilîğine soyunması, izlediği Balkanlar politikasında kendisine dayanacağı bir zemin kazandırmıştır. Bu sâyede her vesilede Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkânını elde etmiştir. Aynı anlaşmanın 5. maddesine göre Osmanlı Devleti'nin şehir ve kasabalarında uygun gördükleri yerlere konsolosluklar

¹⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Sad.: Dünder Günay, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul, 1972, s. 401.

¹⁰⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Sad: Tevfik Temelkuran, C. 12, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974, s. 289.

¹⁰⁷ Şentürk, s. 45.

¹⁰⁸ Küçük Kaynarca Anlaşmasının maddeleri için bkz., Ahmed Cevdet Paşa, 1 / 491 vd; Ayrıca bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, C. 1, TTK, Ankara, 1953, s. 123 vd.

açabilmeleri de Ortodokslar üzerinde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için üsler kurmalarına imkân vermiştir¹⁰⁹.

Çar I. Petro, XVIII. yüzyılın başlarında kendisini Ortodoksların ruhâni lideri olarak ilân ettikten sonra Rus Çarları, Slav ırkından gelen Ortodoksların gözünde tapınak niteliğine büründüler. Balkanların ve genel olarak Hıristiyanların, Çarlar tarafından korunması fikri bundan ileri gelmiştir. Sırplar, Bulgarlar, Karadağlılar ve hatta Yunanlılar, hep Çarlar'a dayanarak Osmanlı'nın ilerleyip gelişmesine engel olmuşlardır.

Rusya, Panslavizm hareketine her zaman aynı şekilde yaklaşmamıştır. 1815'te Napolyon'un yenilmesinden sonra Rusya, Avrupa'da barışın ve sınırların korunmasına çalışmıştır. Uzun yıllar Rus dışişlerini idare eden (1815-1856) Kont Charles Robert de Nesselrode barış taraftarı olup aynı zamanda da Panslavizm aleyhtarı idi. Onun görevde bulunduğu yıllar boyunca Panslavizm hareketinin daha çok kültürel sahada kaldığı görülür. Nesselrode'dan sonra 1882'ye kadar bu makâmı işgal eden Prens Gorçakof'un zamanı ise Slav Birliği fikrinin yükselişte olduğu dönem olmuştur. Rus Panslavistler bu dönemde devletin birtakım idarî makamlarını ele geçirerek faaliyetlerini sürdürmüşler¹¹⁰, Rus devlet yöneticilerinin ileri gelenlerini etkilemeye başlamışlardır. Hatta ileride Çar olacak Grandük Alexandre Nikolayeviç'i bile davalarına kazandırmaya çalışmışlardır. İlk Rus Panslavistlerinin en güçlülerinden olan tarihçi, teşkilâtçı ve gazeteci Mihail Petroviç Pogodin, Grandük Alexandre Nikolayeviç'i eğitmek amacıyla 1838'de Rusya tarihi üzerine uzun bir mektup yazmıştı. Bu mektupta Rusya'nın evrensel bir devlet olması ve bütün Slavları birleştirmesi telkin ediliyor ve şöyle deniliyordu:

“Rusya, ... Dünya sahnesinde ne olağanüstü bir fenomendir... Rusya'nın büyüklüğü ile kıyaslanmaya hangi devlet yanaşabilir? 60 milyonluk bir nüfus... Yakında 100 milyon olacak! Buna, bütün Avrupa'ya yayılmış 30 milyon Slav kardeşimizi de katalım... O Slavlar ki coğrafya ve politika sedlerine rağmen, bizimle manevî bir birlik teşkil etmektedirler... Şu halde Avusturya, Türkiye ve kalan Avrupa nüfusundan Slav nüfusunu koparıp bizimkine katmak gerek. O zaman, o

¹⁰⁹ Ahmed Cevdet Paşa, 1 / 494.

¹¹⁰ Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Ağâh Oktay Güner, TDAV, Ankara, 1991, s. 117 vd; Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamit ve İslâm Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul, 1992, s. 81.

devletlere ne kalır ve bizim kuvvetimiz ne olur? Bu göz kamaştırıcı perspektif insanı şaşkına döndürüyor”¹¹¹.

Avrupa’da Rus Panslavizmine tepkiler gelmiştir. Karl Marks, 12 Nisan 1853 tarihli New York Daily Tribune’de, İngiliz kamuoyunun basiretsizliğini tenkit ederek Rusya’nın İstanbul’a kadar gelip de burada duracağını düşünmenin bir hayal olacağını vurguluyordu. Aynı günlerde basın da Balkanlarda serbestçe dolaşan Panslavist Rus ajanlarının hem Slavları hem de Rumları tahrik ettiklerini bildiriyorlardı¹¹².

Panslavistlere göre, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti yıkılarak yerine Rusya egemenliğinde Slavlardan oluşan bir devlet kurulmalıydı. Rusya, Slav kökenli vilâyetleri Türk hükümlerinden çıkarıp, onları İstanbul’a ulaşmak için köprü olarak kullanmayı amaçlıyordu¹¹³. Kırım Savaşından önce Pogodin, Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının harabelerinde merkezi İstanbul olmak üzere bir Slav Devleti kurulmasını ve bu devletin Rus himâyesi altına alınmasını teklif etmişti. Bu plan gerçekleştiği takdirde Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Dalmaçya, Slovenya, Bohemya, Polonya ve Rusya’dan teşekkül edecek 80 milyonluk bir blok meydana gelecektir. Pogodin bu plan için şu meselelerin çözülmesini teklif etmiştir: “Türkler Avrupa’dan atılmalı, Slavlar esaretten kurtarılmalı¹¹⁴, İstanbul Patrikhâne’sinin mevkiînin yükseltilerek Ortodoks Kilisesi’ne lââyık olduğu ehemmiyet verilmelidir¹¹⁵.” Pogodin önerilerine şunları da ekliyordu: “Yalnız Türkiye Slavları 200.000 ve daha fazla asker verebilir. Yeter ki, onlara 400 yıldan beri altında inledikleri yabancı boyunduruğundan kurtuluş amacını gösterin; onların canlı, coşkun, gür güçlerine önderlik edin, ne harikalar yaratacaklarını göreceksiniz.” Rus Başkumandanlığı bu fikri hemen benimsemiş ve Tuna ötesindeki Bulgarlardan bazı lejyonlar kurmuştur. Dobruca’daki

¹¹¹ Şimşir, II / XXXVIII. Kendisine bu Panslavist mektubun yazıldığı Grandük Aleksander, kırk yıl sonra Rus ordularının başında, bütün Rusyalıların Çarı sıfatıyla Tuna’yı geçip Türkiye Slavlarını kurtarmaya gelecek ve Bulgarların “Kurtarıcı Çarı” unvânını alacak olan Çar II. Aleksander idi. Bkz. Şimşir, II / XXXVIII; Ayrıca bkz. Kohn, s. 129 vd.

¹¹² Kohn, s. 101 vd.; Eraslan, s. 81.

¹¹³ Uçarol, s. 320.

¹¹⁴ 1877-1878 savaşında en etkili ve en önemli faktör, Osmanlı ülkesindeki Ortodoksların sözde zulüm görmekte olduklarıdır. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara, 1999, s. 115.

¹¹⁵ Akdes Nimet Kurat, “Panslavizm”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S: XI / 2-4, Ankara, 1953, (Panslavizm), s. 255.

Bulgarları silahlandırmaya bile kalkışmıştır. Bu sûretle Rus devlet adamlarınca da benimsenen, Panslavizm artık Rus emperyalizmi ile de birleşmiştir¹¹⁶. Kırım Savaşından sonra Panortodoksizm ve Panslavizm Rusya'nın Akdeniz'e inme politikalarında başvurduğu başlıca araçlar haline getirildi.

İlk olarak XVIII. yüzyılın sonlarında Orta Avrupa ve Balkan Slavlarının Alman romantizminden etkilenmeleri sonucu Çekler arasında görülen Panslavizm, kültürel bir akım olarak ortaya çıkmış ve Slav dili, edebiyatı ve tarihi hakkında yapılan çalışmalarla gelişmiştir. Rusya ise kültürel bir akım olarak başlayan Panslavizmi, 1856'da Avrupa devletleri karşısında Paris Anlaşmasıyla uğradığı ağır kayıplarını gidermek için politik bir nitelik kazandırarak sistemleştirmiştir. Böylece Panslavizmin romantik devri kapanmış ve 1856'dan itibaren Rusya'nın elinde politik devri başlamıştır¹¹⁷.

Kırım Savaşı sırasında Rus Panslavizminin artık büyük bir tehlike haline geldiği, Avrupa'da liberal ve sosyalist bazı çevrelerin dikkatinden kaçmamıştı. Onların düşüncelerini 5 Mayıs 1855 tarihli New York Daily Tribune gazetesinde dile getiren Karl Marks şunları yazmıştı: “Avusturya, Batının tam müttefiki olacağı gün, bu ülke yine kesinlikle Rusya'ya karşı açıkça savaş açmış olacaktır. II. Alexandır bizzat Panslavizm hareketinin başına geçecek ve kendisine ‘Bütün Rusyalılar Çarı’ dedirtmek yerine ‘Bütün Slavların Çarı’ dedirtecektir. O zaman mesele, Avrupa'ya kimin hükmedeceği meselesi olacaktır. Slavlık, Latin ve Germen ırklarına amansız bir savaş açacaktır. Panslavizm, millî bağımsızlık elde etmeye çalışmıyor. Bu, Avrupa'da bin yılda elde edilen uygarlığı yıkmaya çalışan bir harekettir ve emellerine ancak Macaristan'ı, Türkiye'yi ve Almanya'nın bir kısmını haritadan silmekle erişecektir. Ondan sonra da elde ettiği sonuçları sağlamlaştırmak için Panslavistler Avrupa'ya boyun eğdireceklerdir. Başlangıçta bir sembol, bir inanç olan Panslavizm, bugün siyasî bir program, daha doğrusu 800 bin süngülü muazzam bir tehlike haline gelmiştir”¹¹⁸. Yine aynı sıralarda Marks, “yüzlerce Rus ajanı Türkiye'de dolaşmaktadır... Güney Slavlarına bu azametli Rus Çarı'nın kendilerini

¹¹⁶ Şimşir, II / XLIV.

¹¹⁷ Panslavizm fikirlerinin ortaya çıkması ve yayılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, Panslavizm, s. 255; Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Çeltüt Basımevi, İstanbul, 1955, s. 196; Barbara Jelavich, **The Balkans**, Prentice-Hall, Inc., New-York, 1965, s. 45; Kohn, s. 102 vd; Şimşir, II / XXXIV-XXXV.

¹¹⁸ Kohn, s. 103; Şimşir, II / XLIV-XLV.

egemenliği altında toplaması, büyük Slav ırkının bütün kollarından hâkim bir ırk yaratması gerektiğini anlatıyor” diye yazmıştır¹¹⁹. Görülüyor ki Avrupa kamuoyu ve aydınları Panslavizm tehlikesine karşı uyanıktı. Ancak Osmanlı topraklarında böyle bir önsezi yoktu ve bu da Panslavizm için daha elverişliydi. Esasında Rus Panslavizminin ilk hedefi Avusturya ve Doğu Avrupa değil, Türkiye ve Balkanlardı. Bu nedenle Kırım Savaşından sonraki yıllarda Rus Panslavizminin birinci hedefi Balkanlar oldu ve bundan sonra birinci kurbanı da Rumeli Türklüğü olacaktı. Marks, Panslavizmin “Latin ve Germen ırklarına amansız bir savaş açacağını” söylemişti. Ancak Panslavizm, ilk büyük savaşını Almanlar ve Latinlerden önce Türklere karşı başlatmıştır¹²⁰.

Rusya sıcak denizlere inme emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’ndeki Slavlara ve Ortodokslara millî isyanlarında arka çıkmıştır. Söz konusu politikalar Rusya’nın elinde XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki toprakları üzerinde önemli tehdit unsurlarından biri haline gelmiştir. Rusya için 1856 yılından 1870 yılına kadar geçen süreç Balkanlar üzerinde fîli bir harekette bulunamadığı, uluslar arası platformda yalnız bırakıldığı dönemdir. Bununla birlikte Rusya, Çar I. Petro’dan beri hep sıcak tutulan politikasından vazgeçmemiş, fîli bir şekilde olmasa bile faaliyetlerini sürdürmüştür. Kırım Savaşından sonra Paris Anlaşmasıyla Avrupa Devletlerinin Hıristiyanlığı korumak bahânesiyle Balkanlarda nüfûzlarını artırmaları, bu sûretle Rusya’nın bölgeden uzak tutulması, Rusya’yı şimdiye kadar izlediği Panortodoks politikayla beraber bundan sonraki dönemlerde Panslavizm politikasına daha da ağırlık vermeye yöneltmiştir¹²¹.

Rus Panslavistleri hiç vakit geçirmeden 1856’da Rusya’da bir Panslavist komitesini bile kurmuşlardı. Komitenin amacı Osmanlı ve Avusturya topraklarında yaşayan Ortodoks Slavları kendi devletlerini kurabilmeleri için desteklemektir. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Ortodoksların hâmisî rolünü üstlenen Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerde en büyük pay sahibi olan Rusya, Kırım Savaşından yenik çıkınca bu din birliği yanında ırk ve dil birliğine, yani Slav

¹¹⁹ Kohn, s. 102; Şimşir, II / XLIV-XLV.

¹²⁰ Şimşir, II / XLV.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 9 vd; Şimşir, II / XLV-XLVI; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, (Türkiye ve Rusya) s. 74-75; Koloğlu, s. 78.

birliğine dayanan yeni bir ideoloji siyasetini kullanmaya başladı. Rusya, böylelikle Slav olan halkları ırk, Slav olmayan Ortodoksları ise din yoluyla elde etmeye ve kendi yönlendirmeleri doğrultusunda harekete geçirmeye uğraşacaktır¹²². Bundan başka Bulgarlar konusu üzerinde ağırlıklı olarak duracak ve onların arkasında olduğunu gösterecektir. Nitekim Rusya subay, tüccar, papaz, öğretmen ve çeşitli işlerle uğraşan Panslavist ajanları vasıtasıyla Balkanların Slav halkları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli ayaklanmalar tertip ederek halk arasında Slav bilincini oluşturmaya başlamıştır. Özellikle papazlar ve öğretmenler, Bulgarlar arasında milliyetçilik fikirlerinin yayılmasında etkin rol oynamışlardır¹²³. XIX. yüzyılda Osmanlı Rus savaşlarının hemen hepsi, Balkanlarda meydana gelen problemlerde Rusya'nın Balkan milletlerini himaye politikaları izlemesi nedeniyle çıkmıştır¹²⁴.

Paris Anlaşması nedeniyle Balkanlar üzerinde herhangi bir fiili harekette bulunamayan Rusya, bütün Balkan Hıristiyanlarını Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırarak onları tekrar kazanmak arzusundaydı¹²⁵. Panslavistler, gizli tahriklerde bulunarak ulusal isyanlar çıkarmak, çalışmalarını daha sistemli bir şekilde organize etmek için 1856'da Rusya Dışişleri Bakanlığına bağlı Asya İşleri Dairesi'ni ele geçirdiler. Balkan Slavlarına din ve eğitim kurumlarını geliştirmede yardımcı olmak için de 1857 yılında "Slav Yardım Derneği"ni kurdular¹²⁶.

Rusya zaten 1774'te Osmanlı toprakları üzerinde istediği yerde konsolosluklar açma hakkına sahip olmuştu. Panslavistler 1856'dan sonra yoğun bir şekilde özellikle Osmanlı'nın Bulgaristan toprakları daha fazla olmak üzere Balkanlarda konsolosluklar açtırıp buralardaki görevlere ise ateşli Panslavistler yerleştirdiler. Bu konsolosluklar, Panslavistlerin yasal bir kurumda daha rahat bir şekilde çalışmalarına imkân verdiği için stratejik bir karardı. Konsolosluklar Slavist ajanların üsleri halinde faaliyetlerini sürdürecekti. En önemli merkezlere, Filibe başta olmak üzere, Edirne, Rusçuk, Varna, Selanik, Manastır, Saray-Bosna gibi yerlerdeki

¹²² Karpat, Türkler, 12 / 2, s. 362; Şentürk, s. 47.

¹²³ Ahmed Cevdet Paşa, I / 401; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, (Ma'rûzât), 1980, s. 21

¹²⁴ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1980, s. 147.

¹²⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. I, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 20.

¹²⁶ Türel Yılmaz, "Balkan Tarihinden Bir Kesit: XIX. Yüzyılda Balkanlar'da Bağımsızlık Hareketleri", **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Yay., 3 Şubat 1999, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>, (Erişim Tarihi: 15. 10. 2010).

Rus konsolosluklarına da yetişmiş elemanlarını yerleştirdiler. Bu resmi Panslavist örgütün yanı sıra ayrıca yeraltı Panslavist şebeke kurularak ihtilâl hazırlıklarına girişildi. Bunlardan başka önemli bir gelişme de Asya İşleri Dairesinin ünlü Panslavist direktörü General Nikolay Pavloviç İgnatiev'in 1864'te Rusya Büyükelçisi olarak İstanbul'a gelip yerleşmesidir. Böylece Rusya, araç olarak kullanmayı esas aldığı Panslavizm hareketini sistematik bir hale getirmiş ve bunu resmi bir merkezden koordine etmeye başlamıştır¹²⁷.

Gerek konsolosluklardaki Panslavistler ve gerek Rusya'dan aralıksız bir şekilde Balkanlara gönderilen Panslavist ajanlar özellikle Bulgarlar arasında halkı ihtilâle hazırlamak için çalışmaya başladılar. Asya İşleri Dairesinin direktifleri doğrultusunda hareket eden bu kişilerin propaganda yöntemleri Müslümanlarla Hıristiyanlar arasına nifak tohumları ekerek onları kendi aralarında çatışmaya sürüklemek, onlara Rus himâyesinde büyük çıkarlar vaat etmek ve onların, Çar'ın kendi dostları olduğunu düşünmelerini sağlamak, Osmanlı Sultanı'na bağlılıklarını en az seviyeye indirmektir¹²⁸. Bu ajanlar bu tür faaliyetlerinde pek çok yöntem kullanmışlar, her türlü kılık ve isimler altında Osmanlı topraklarında dolaşmışlardır. Söz konusu ajanlar, basın-yayını, din adamlarını, dinî kurumları ve öğretmenleri araç olarak kullanmışlardır. Balkanlardan Rusya'ya öğrenci göndererek onların zihinlerine bağımsızlık ve ihtilâl fikirlerini aşılamışlardır. Rusya, bir taraftan Balkanlardaki Hıristiyan halk üzerinde tahriklerini sürdürürken diğer yandan da Avrupa devletlerinin dikkatlerini çeşitli bahânelerle bölge üzerine çekmeye çalışmıştır.

Paris Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü garanti altına alınınca Rusya, Ortodoks reâyânın himâye hakkını istemekten vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bu durum Rusya'nın işine gelmediğinden yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle Osmanlı Devleti üzerinde yaşayan Hıristiyanların mağduriyetinden bahsederek, en önemsiz olayları bile büyütürken Avrupa kamuoyunun zihinlerini doldurmaya başladı. Bununla yetinmeyen Rusya daha da ileri gidecek, Osmanlı

¹²⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. X., TTK, Ankara, 1988, s. 23; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara, 1948, s. 342 vd; Şimşir, II / XLVI-XLVII.

¹²⁸ Stanislas Graham Bower St. Clair and Charles A. Brophy, **Twelve Years Study of the Eastern Question in Bulgaria**, Chapman and Hall, London, 1877, ss. 230-231.

topraklarında yaşayan Hıristiyan ve Slav tebaanın yaşayışlarının düzeltilmesi ve birtakım haklardan faydalanmaları bahânesiyle, bir koruyucu sıfatıyla Osmanlı idaresinden yeni ıslahât ve düzenlemelerde bulunmasını isteyecektir¹²⁹. Paris Anlaşmasında Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasına dâir bir madde mevcut değildi. Ancak Rusya tarafından yürütülen çalışmalar sonuç vermiş ve sonunda Avrupa devletleri Paris Anlaşması ve Islahât Fermânı'nda bulunan Osmanlı Devleti'nin içişlerinin yeniden tanzîmi ile Hıristiyanların durumlarının düzeltileceği maddelerine dayanarak içişlerine karışmaya başladılar. Çünkü Islahât Fermânı'nın Avrupa devletlerine bildirilmesinin bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan halk için yapılmak istenen ıslahâtın yapılp yapılmadığını denetleme ve kontrol etme hakkının kendilerine verildiği düşüncesindeydiler. Rusya ise Avrupa kamuoyunu etkilemek amacıyla 1856 Paris Anlaşmasından itibaren Balkanlarda isyanlar çıkarmak için elinden gelen çabayı gösteriyordu. Ayrıca, Panslavizm fikirlerini Balkanlarda yaşayan halkın zihinlerine yerleştirme çalışmalarını da sürdürüyordu¹³⁰.

Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki ve Balkanlardaki nüfûzunun Avrupa devletleri tarafından kısıtlandığı 1856-1870 yılları arasında aralıksız bir şekilde Balkanlarda ve Bulgaristan'da çalışmalarına devam etmiştir. 1870 yılında ise devletlerarası dengeyi kendi lehine çevirecek bir zemin buldu. Fransa'nın 1 Eylül 1870'te Prusya ile yaptığı savaşta yenilmesi üzerine Rusya, 1856 Paris Anlaşmasının kendi aleyhine olan bazı hükümlerini değiştirmek için harekete geçti. Rusya Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof bu fırsatı kullanarak 31 Ekim 1870'te Paris Anlaşmasında imzası bulunan devletlere bir nota gönderdi. Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili madde başta olmak üzere Paris Anlaşmasının bazı şartlarını tanımadığını ilân etti. 17 Ocak 1871'de Avrupa devletleri Londra'da toplanan konferansta Rusya'nın teklifini kabul ettiler ve 13 Mart 1871'de Londra Anlaşmasını imzaladılar. Avrupa devletleri çıkar farklılığı yüzünden Rusya'ya karşı ortak bir politika izleyemediklerinden Fransa'nın Prusya karşısında aldığı 1870 Sedan mağlubiyetinden Ruslar kazançlı çıktı. Almanya, Şark Meselesi ile ilgilenmediğini söylüyor, Avusturya ise zaten Rusya'nın yanında yer alma politikası izliyordu. Bu durumda İngiltere yalnız kaldığı için

¹²⁹ Şentürk, ss. 75-76.

¹³⁰ Cavit Akın, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar İsyanları (1866-1896)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 1994, ss. 16-17.

Rusya'nın talebini tek başına geri çevirememiştir¹³¹. Rusya, 13 Mart 1871'de imzalanan Londra Anlaşması ile Paris Anlaşmasının kendi aleyhine olan maddelerinin kaldırılmasını Avrupa devletlerine bu şartlar altında kabul ettirerek¹³² Osmanlı Devleti üzerinde emellerini gerçekleştirmek üzere kendisi için uygun zemini böylece hazırlamış oluyordu. Bunun üzerine Slav tahrikçiler fesat hareketlerini artırdılar ve sonuçta 1875'te Bosna-Hersek İsyanının ve ardından da Bulgar isyanlarının başlaması sürecinin ortamını hazırlamış oldular¹³³.

B. İngiltere

İngiltere'nin Balkanlar politikası kendi ulusal çıkarlarına göre şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin stratejik konumu İngiltere'nin Balkanlarla ilgili geleneksel bir politika sürdürmesinde etken rol oynamıştır. 14 Eylül 1829 yılında imzalanan Edirne Anlaşmasının ardından İngiltere, devletlerarası dengeyi sağlamada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasının kendi çıkarlarının garantisi açısından politikasının ön sırasında yer almasına karar vermiştir¹³⁴. Her şeyden önce İngiltere, Hindistan sömürgelerinin ve yollarının güvenliğini sağlama konusunda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni güçlü oldukları sürece bu yolun bekçisi olarak görüyordu. Osmanlı Devleti de Rusya'dan gelebilecek muhtemel saldırılarda doğal olarak bir set oluşturuyordu¹³⁵. Buradan hareketle İngiltere'nin genelde Osmanlı ve özelde ise Balkanlar politikasının, özellikle onun Rusya'ya karşı olan politikasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Rusya'nın Osmanlı Hıristiyanları üzerinde ve izlediği Panortodoks ve Panslavist politikalarla Balkanlarda nüfuz elde etme çabaları, Osmanlı ile her savaşında biraz daha güneye doğru ilerlemeleri İngiliz politikalarının bölgedeki rotasına yön vermiştir. Rusya'nın güçlü bir Karadeniz devleti olmasının İngiltere için tehlikeli olabileceği kanaatine varılmıştı. Bütün bu faktörler İngiltere'nin siyasî ve

¹³¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, Yayına haz.: Bekir Sıtkı Baykal, C. I, TTK, Ankara, 1987, ss. 211-226; Şimşir, II / LXXIX.

¹³² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK, Ankara, 1983, s. 46.

¹³³ Karal, VII / 74; Şimşir, II / LXXIX; Kurat, Türkiye ve Rusya, ss. 74-75; Türkgeldi, I / 225-226.

¹³⁴ Ali İhsan Bağış, "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasinin Çaresizliği", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu, Tebliğler**, Ankara, 1999, s. 50.

¹³⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)**, Arba Yay., İstanbul, 1991, s. 72; Uçarol, s. 172.

ekonomik menfaatlerine uygun düşmüyordu. Çünkü İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret anlaşması¹³⁶, İngilizlere yeni bir pazar kazandırmıştı ve Rusların Balkanlara doğru genişlemesi aynı zamanda İngiltere'nin gücünü azaltacaktı¹³⁷.

Rusya'dan başka Avusturya ve Fransa'nın da Akdeniz'e yerleşme ve yayılma emelleri vardı. Bu ortak tehlikeler karşısında İngiltere'nin Osmanlı yanında yer alması ulusal çıkarlarına da uygun düşüyordu. Osmanlı Devleti ise Avrupa güçlerine karşı XIX. yüzyılda yürüttüğü denge politikası gereğince İngiltere ile yakınlaşıyordu. Bundan dolayı İngiltere, Balkan ulusal ayaklanmalarının karşısında yer almayı tercih ederek Osmanlı Devleti'ne, problemlerin reform ve ıslahâtlar yapılarak çözümlenmesi gibi meydana gelen olaylarda daha farklı çözüm yolları önerme yoluna gitmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında tarafsızlığını ilân eden İngiltere, Ruslar Yeşilköy'e kadar gelince telaşa düşüp donanmasını Rusya'ya karşı harekete geçirmişti. Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması sonucu Rusya'nın Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan "Büyük Bulgaristan"ı kurması İngiltere'yi büsbütün endişelendirmişti. Çünkü böylece Rusya, nüfûzundaki Büyük Bulgaristan sayesinde sıcak denizlere inmiş oluyordu. Bu durumu menfaatlerine aykırı bulan İngiltere devreye girerek Ayastefanos Anlaşmasının uygulamaya konulmasını engellemiş ve bu anlaşmayı tâdil eden Berlin Anlaşmasını yürürlüğe koymuştur¹³⁸.

İngiltere, 1878 yılındaki Berlin Kongresi sonuna kadar Osmanlı yanlısı bir politika izlemiştir. Berlin Kongresinde Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında koruyan İngiltere, Kongrenin hemen ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını anlayınca, bağımsızlık elde etmek için ayaklanan Balkanlı halklara karşı tutumunu değiştirerek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına son vermiştir. İngiltere bundan sonra Osmanlı'yı korumak yerine onun topraklarından pay elde etmeyi daha kazançlı bulmuştur. Nitekim, 1878'de Kıbrıs'ı alması da İngiltere'nin politikasındaki değişimi açıkça ortaya koyuyordu. İngiltere, Rusların Ortodoksları, Fransa'nın

¹³⁶ 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan Balta Limanı Anlaşması.

¹³⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir**, Yayına haz.: Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1986, Tezkire No: 13, s. 5, Tezkire No: 15, ss. 99-100; Uçarol, s. 172.

¹³⁸ Kocabaş, s. 83.

Katolikleri bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerde bulunmalarını önlemek için Osmanlı Devleti'ni ıslahâtlar yapmaya zorlamıştır¹³⁹. İngilizler, Rusların Ortodoks Hıristiyanları kullanma politikasına karşılık Osmanlı toplumunda Protestan nüfûz oluşturma politikasını da geliştirmişlerdir. Bundan sonra Balkanlarda Rus nüfûzunu kırmak için İngiltere, özellikle Balkanlarda Bulgarları, Kafkaslarda ise Ermenileri yetiştirmek, kuvvetlendirmek ve bağımsızlıklarına kavuşturmak için faaliyetlere başlamıştır. Bunların yanında, Balkanlarda Rus nüfûzunu kırıp, bölgede emniyeti sağladıktan sonra Rusları Anadolu yoluyla durdurmak yerine Süveyş Kanalı'nın da ele geçirilmesi yoluyla onları Akdeniz'de karşılama politikasını hayata geçirmiştir. Bu politika Nisan 1880'de Gladstone'un İngiltere başbakanı olarak seçilmesiyle açıkça uygulamaya konulmuştur¹⁴⁰. İngiltere'nin yaklaşık bir asırdır süren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetini sona erdiren bu yeni değişimde Gladstone'un Türk ve İslâm düşmanı olmasının da etkisi göz ardı edilmemelidir¹⁴¹.

İngiltere, 1878 yılında Berlin Anlaşmasıyla kurulan Bulgar Prensligi ile yakından ilgilenmiştir. Prensligin genişlemesi ve Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmaları için onları teşvik etmiştir. İngiltere'ye göre kurulacak olan Bulgaristan'ın ise Rus nüfûzuna ve çıkarlarına meydan vermeyecek bir şekilde olması gerekmektedir¹⁴². İngiltere'nin isteği Boğazları Rusya'ya karşı koruyacak kuvvetli ve dirayetli bir Bulgar hükümetinin bulunmasıydı¹⁴³. Bu hususta, Bulgar Prensi Aleksandır'ın İngiltere kraliyet ailesiyle olan akrabalık ilişkileri ve Prens'in İngiltere'ye yakın durması¹⁴⁴ İngilizlerin işlerini kolaylaştırmaktaydı. Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti'nden ümidinin tamamen kesilmesi ihtimaline karşı,

¹³⁹ Bkz. Yılmaz, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>.

¹⁴⁰ Mithat Aydın, Osmanlı-Bulgar İlişkileri, ss. 50-51.

¹⁴¹ Gladstone, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Avrupa'da Türkler aleyhine yoğun kampanyalar düzenlenmiş ve Robert Koleji de bu faaliyetlerde etkin rol oynamıştır. George Washburn, **Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1909, ss. 109-111; Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine çeviren faaliyetlerden biri de, bu savaş sırasında İngiltere'de muhalefetin lideri olan Muhafazakâr Partinin lideri Gladstone'un, "Bulgarian Horrors-Bulgar Faciaları" adlı risaleyi yazmış olmasıdır. Bu risalesinde o, Türklerin Bulgarları katlettiğini iddia etmiştir. Bu risale İngilizler arasında yoğun talep görmüş üç-dört gün içerisinde kırk bin adet satmıştır. William Ewart Gladstone, **Bulgarian Horrors and the Question of the East**, John Murray, London, 1876; Ayrıca bkz, Şimşir, II / CXXX; ayrıca bkz. Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması (Çileli Bir Yolda İlerleyiş)**, Derleyen: Mehmet Erdoğan, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 76.

¹⁴² BOA. A. MTZ. 04, nr. 19 / 70 (4. 2. 1886).

¹⁴³ BOA. Y. A. HUS. Nr. 195 / 118 (24. 10. 1886).

¹⁴⁴ Mithat Aydın, Osmanlı-Bulgar İlişkileri, s. 51.

gelecekte Romanya ve Sırbistan ile beraber kendi nüfûzu altında, Rusya aleyhine bir topluluk meydana getirebilmek için ilk önce Bulgaristan'ın genişlemesine ve bağımsızlık kazanmasına çalışmıştır¹⁴⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının akabinde imzalanan Ayastefanos Anlaşmasıyla Şarkî Rumeli ve Makedonya'yı içine alan bir Büyük Bulgaristan kurulmuştu. Ancak büyük devletlerin müdahalesiyle bu anlaşma hayata geçirilememişti. Bunun üzerine yapılan Berlin Anlaşmasıyla Büyük Bulgaristan yerine Makedonya ve Şarkî Rumeli'nin sınırlarına dâhil edilmediği bir Bulgar Prensiği kurulmuştur. Bundan sonraki yıllarda Prensiğin izlediği politika ise Büyük Bulgaristan sınırlarına ulaşmaktı. İngiltere, bu davasında Prensiği destekleyici bir politika takip etmiştir. Belirtmek gerekir ki, Bulgar Prensiği'nin genişleme yolundaki ilk adımı olan 1885'te Şarkî Rumeli'yi ilhâk edişi, Prens'in İngiltere'yi ziyaret edip dönüşünden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Şarkî Rumeli'nin ilhâkının ardından "Büyük Bulgaristan" hedefine ulaşmak isteyen Bulgar Prensiği'nin ilgilendiği diğer bölge ise Makedonya olmuştur. Bu konuda da Bulgarları destekleyen İngiltere'nin bu tutumu, onları Makedonya'ya sahip olma hususunda cesaretlendirmiştir¹⁴⁶.

C. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasını benimsemişti. XIX. yüzyıl boyunca Balkanlar üzerinde birtakım emelleri olmasına rağmen izlediği barışçıl politikasının temelinde, kendisinin de Alman, İtalyan, Macar ve Slavları bünyesinde barındıran çok uluslu bir yapıda olması yatar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, XIX. asır boyunca Balkanlarda başlayan ulusçuluk akımlarından etkilenmek istemiyordu. Rusya'nın Balkan halkları üzerindeki nüfûzunun yayılması karşısında kendisi de aynı şekilde nüfûz elde etme çabası içerisinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde birçok ticari ayrıcalıklara sahip olan Avusturya, Osmanlı

¹⁴⁵ Bayraktarova, ss. 67-68.

¹⁴⁶ Bağımsız Büyük Bulgaristan'ın kendi kontrolünden çıkma ihtimaline karşı Rusya, İngiltere'nin Bulgaristan'ın genişleme politikasına verdiği desteği endişeyle karşılamıştır. Geniş bilgi için bkz. Henry Noel Brailsford, **Macedonia, its Races and Their Future**, Arno Press, New York 1971, s. 298.

bünyesindeki Katolikleri ve din adamlarını da himâye hakkını elde etmişti¹⁴⁷. Bu da Avusturya için Balkanlar'da tutunma ve nüfûzunu kullanmada önemli bir avantaj oluşturuyordu¹⁴⁸.

Avusturya bir yandan barışçı bir politika benimsemişken diğer yandan da Akdeniz'e ulaşma hedefini politikasının bir parçası haline getirmişti. Kendi iç bütünlüğünü korurken engel olamayacağını anladığı Balkan hareketlenmelerinden payına düşeni almak istiyordu. İlk olarak Bosna-Hersek¹⁴⁹ ve sonra da kendisini Akdeniz'e ulaştıracak yolda bulunan Selanik'i hedef seçmişti. Selanik limanı Avusturya'yı Adriyatik tarafından, İtalya'dan gelecek her türlü baskıdan, engelden uzak tutacak bir konumdaydı. Böylece denize çıkacak olan Avusturya, Akdeniz'in doğusunda nüfûz elde edecek, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan bir yola da kavuşmuş olacaktı. Avusturya, Makedonya ile birlikte Arnavutluk'a da sahip olarak bu emelini gerçekleştirme arzusundaydı¹⁵⁰. Bütün bunların bir araya gelmesi XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren genelde Balkanlar özelde ise Makedonya meselesinde söz sahibi olma gayreti içine giren Avusturya'yı Rusya ile karşı karşıya getiriyordu. Ancak Avusturya, Rusya ile mücadeleye girmekten de kaçınıyordu. Bu nedenle Rusya ile uzlaşma ve Balkanlarda bir çatışma meydana getirmeme politikasını sürdürmekteydi. Rusya ile birlikte hareket etmek Avusturya'nın çıkarları açısından daha uygundu ve hedeflerine savaşarak değil, ortak çıkarlar doğrultusunda uzlaşarak gitmek istiyordu. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Rusya, Çar I. Petro'dan beri, onun vasiyetine¹⁵¹ uyarak, Avusturya ile beraber hareket edip Balkanlara yerleştikten sonra ise Avusturya'yı saf dışı bırakma planını uyguluyordu.

D. Fransa

Fransa, Atlantik ötesindeki sömürgelerini XVIII. yüzyılda İngiltere'ye kaptırmasının ardından Napolyon Bonapart döneminden itibaren Akdeniz'de Kuzey Afrika'yı ve Ortadoğu'yu içine alan bir sömürge imparatorluğu kurmayı

¹⁴⁷ Yılmaz, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>.

¹⁴⁸ Tuncer, s. 24; Avusturya daha sonraki yıllarda işgal ettiği Bosna-Hersek'te Katolikliği teşvik edici faaliyetlerde bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz., M. Murat Taşar-Burhân Metin-Altay Ünaltay, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul, 1996, s. 206.

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, 3 / 88.

¹⁵⁰ Süleyman Kâni İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü**, Haz. Osman Selim Kocahasanoglu, Temel Yay., İstanbul, 1999, (Makedonya Meselesi), s. 156 vd.

¹⁵¹ Çar I. Petro'nun vasiyeti için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, 1 / 482-486.

hedeflemişti. Buna göre Fas, Tunus, Cezayir, Mısır ve Suriye elde edilecek, İtalya'da hâkimiyet kurulacak, Balkan sahillerinde ise kendi nüfûzunda Yunanistan, Arnavutluk ve İlliryen devletleri kurulacak ve böylece Doğu Akdeniz bir Fransız gölü haline getirilecekti. Fransa, Osmanlı Devleti'ni meşgul etmek için Mora'da isyanlar çıkarmak istemiş, hedefine ulaşmak gayesiyle milliyetçilik fikirlerini de kullanarak halkı tahrik etmiştir. Napolyon Bonapart'ın, Yedi Ada'da bulunan komutanlarına verdiği emirde çalışmalarının amacını belirtmek için; "halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız, eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz" dediği rivayet edilir¹⁵². Rumlara, isyanları sırasında silah ve cephâne gönderen Napolyon, Yedi Ada'dan çekildikten sonra bile Türkçe, Rumca ve Ermenice'ye tercüme edilmiş, ulusçuluğa ve cumhuriyetçiliğe dâir eserleri ajanlarıyla birlikte Adalara göndermişti¹⁵³.

Fransa, gerek Avrupa'da gerekse Akdeniz'de siyasî menfaatlerini gerçekleştirmek için Türklerin desteğini lüzumlu görüyordu. Bu nedenle Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve ıslahât yapmak sûretiyle güçlenmesine taraftar görünüyordu. Islahât hakkındaki tezleri Fransız siyasî menfaatleri ile, Fransız idealizminin bağdaşmış göründükleri bir formülde mânâsını buluyordu. Bu formül şöyleydi: Merkezci bir idare ve ittihâd-ı anasır. Bu sûretle devletin Müslüman ve Hıristiyan ve diğer ırk ve mezheplerden olan tebaasını idarî birliğe, siyasî ve hukukî eşitliğe ulaştıracaktı¹⁵⁴.

1856 Paris Anlaşması sonrasında III. Napolyon milliyet fikirlerinin Balkanlarda yoğun bir şekilde teşvik edilerek¹⁵⁵ kurulacak millî devletlerin Fransa himâyesinde kurulmasını ve kendi siyaseti etrafında toplanmalarını mümkün görmekte, ulusçuluk ilkesinin baş savunucusu rolünü üstlendiğinden özgürlüğüne kavuşmak isteyen ulusal topluluklara liderlik etme hevesindeydi. Karşısında bulunan büyük devletlere karşı da Osmanlı Devleti ile müttefik olmak istemesi, ulusçuluk fikirlerinin baş savunucusu Fransa'nın Balkanlar konusundaki çelişkili politikasının

¹⁵² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK, Ankara, 1983, s. 101, Fransa'nın Balkanlardaki tahrik politikaları hakkında ayrıca bkz. Kocabaş, s. 60 vd.

¹⁵³ Uğur Özcan, "Başlangıçtan 1903'e Balkan Sorunu ve Mürzsteg Planı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, Aralık, 2003, ss. 45-46.

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI, TTK, Ankara, 1983, s. 18.

¹⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât, s. 42.

önemli bir kısmını teşkil ediyordu¹⁵⁶. Fransa, kapitülasyonlar ve ticaret anlaşmaları ile elde etmiş olduğu imtiyazlar sayesinde büyük ticarî yatırımlarda bulunduğu Osmanlı Devleti'ne bütünüyle iyi niyetli Batı temsilcisi, nasihatçisi görünmek ve hakem rolünü oynamak yönünde şekillendirdiği politikasıyla böyle bir çelişki oluşturmuştur¹⁵⁷.

Fransa, ekonomik çıkarlarının olduğu Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına, Balkanların ise yalnızca Rusya idaresine girmesine göz yumamazdı. Mesela Girit meselesinde Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı kuvvetle destekleyen Fransa, 1841'deki Niş isyanı öncesinde de Bulgar komitelerine silah ve para yardımı yaparken, fiilen de destekte bulunmuştu. Yine bu tarihlerde Fransız tahrikçiler "Tuna Sağ ve Sol Sâhili Slav Kavimlerinin Kurtuluşu Cemiyeti" ile birlikte çalışmaktaydılar. Kırım Savaşından sonra Bulgaristan ve Makedonya üzerinde faaliyetlere girişen Fransa, buralardaki Rus nüfuzunu kırmak için Ortodoksluğa karşı Katolikliği de kullandı. Buraya çok sayıda Katolik misyoner gönderen Fransa otuz bin kadar Bulgar'ın Katolik mezhebine geçmesini sağladı. Ancak 1870'te Rusya'nın ve Bulgarların baskısı ile Bulgar Ekzarhânesi'nin¹⁵⁸ kurulması Fransa'nın din propagandasını sonuçsuz bıraktı¹⁵⁹. 1857 yılında Filibe'de Fransız Viskonsolosluğu açılmış ve Bulgarlık davasının ateşli taraftarlarından olan M. Champoiseau da buraya konsolos olarak gönderilmişti. Bu konsolosun, Filibe'den Fransız hükümetine göndermiş olduğu ilk rapor, Bulgarlık davası üzerinedir. Raporda Bulgar meselesinin Avrupa devletleri tarafından da ele alınması telkin edilmektedir: "Bulgarlar, ...her devlete gözlerini çeviriyor... Bin (bir) defa bu devlet (Rusya), umut bağlayabilecekleri tek devlet olarak Bulgarlara tanıtılıyor... Eğer Fransa, eğer İngiltere yüzyıllardan beri aynı dili kullanmış olsalardı, Bulgarların dilekleri onlara

¹⁵⁶ Tuncer, s. 43.

¹⁵⁷ Bkz. Yılmaz, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>.

¹⁵⁸ Ekzarh (Yunanca Eksarkhos) kelimesi önder, başkan, kral vekili, vekil, teğmen, anlamlarına gelir. İstılâhi mânâda ekzarh; Ortodoks hiyerarşisinde Patriğin altında, metropolitin üstünde yer alan din adamıdır ve bağımsız bir kilisenin ruhânî başkanıdır. Ekzarhâne; 1870'te İstanbul'da Fener Rum Patrikhânesi'nden ayrılarak kurulan Bulgar Ortodoks Kilisesi'dir. "Eksarhane", **Ana Britannica**, C. 8, 1992, s. 70; Ekzarhlık ise; tam müstakil ve kendi başına olmayıp, sahip olduğu çeşitli kilise imtiyazları sayesinde belirli bir hudûd dâhilinde hareket serbestliği olan kilise idaresini ifade etmektedir. Aşkın Koyuncu, "Bulgar Eksarhlığı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 1998, s. 101.

¹⁵⁹ Kocabaş, s. 73.

dönerdi,” denildikten sonra rapor, “Bulgarlık dâvâsını tatmin etmek gerekir” diye bitmektedir¹⁶⁰.

Bunun yanında Fransa, Türk dostu görünmesine rağmen Fransa İmparatoru III. Napolyon, milliyet fikirlerinin etkisiyle Türklerin Avrupa’dan kovulmasını isteyecek kadar Türk düşmanı olmuştu. İmparator, Balkanlarda milliyetçi fikirlerin yayılmasını, millî isyanların çıkmasını ve millî devletlerin kurulmasını Rusya’nın ve Avusturya’nın bu bölgelerdeki nüfûzlarını baltalamak için de faydalı buluyordu. Bunun dışında Slavların isyanı yanında Macarların, Latinlerin ve Lehlilerin yer alacaklarını umuyor ve böylece Fransa’nın Avrupa’da prestijini artırmayı düşünüyordu¹⁶¹. Fransa, milliyet fikirlerini Balkanlarda desteklemesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile aralarında geçici de olsa bir ihtilaf meydana gelirse o zaman da Rusya ile Fransa’yı Osmanlı aleyhine birleştirme zeminini de hazırlamış oluyordu¹⁶².

Almanya’nın 1866’da Avusturya’yı ve 1870’te de Fransa’yı yenerek itibarlı hâle gelmesi, Avrupa’da, Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren gelişmeleri de beraberinde getirecekti. Almanya’nın 1866’da Avusturya’yı yenmesi, Avusturya’yı Bosna ve Hersek’e yöneltmiştir. Fransa ise 1870’te Almanya karşısında aldığı yenilgiyle uğradığı prestij ve güç kaybından dolayı 1856 Paris Anlaşmasına göre, artık Osmanlı Devleti’nin garantörlüğünü yapamayacak duruma gelmiştir. Tek başına kalan İngiltere ise Rusya karşısında fazla bir direnç gösteremeyecek ve Rus isteklerine boyun eğmek zorunda kalacaktır. Bu gelişmeler ise İngiltere ile arası açılan Osmanlı Devleti ile siyasî ve ekonomik ilişkiler geliştirmek isteyen Almanya için bir fırsat oldu. Kazandığı itibarla Berlin Anlaşmasında hakem rolünü de üstlenen Almanya, Osmanlı topraklarında ekonomik ve askerî nüfûz alanı yaratılmasının kendi çıkarlarına olduğu düşüncesiyle Bağdat demiryolları girişimini başlatacaktı¹⁶³.

¹⁶⁰ Şimşir, II / LIV; Şentürk, s. 85.

¹⁶¹ Karal, VI / 68.

¹⁶² Karal, VI / 19.

¹⁶³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 45; Eraslan, ss. 103-104.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN HAZIRLIK SAFHASI

I. BULGAR MİLLÎ BİLİNCİNİ UYANDIRAN İÇ ETKENLER

A. Bulgar Millî Bilincini Uyandıran Olumsuz Etkenler

XVIII. yüzyılın sonlarında dünya Bulgar milletinin varlığından habersizdi¹⁶⁴. Filoloji ile uğraşan bilginler bir Bulgar dilinin varlığını dahî bilmiyorlardı. Balkanlarda seyahat eden Avrupalı seyyahlar Tuna Nehri ile Ege Denizi arasında yalnızca Türklerden ve Rumlardan bahsediyorlardı. Bunlar Balkanlarda bir Bulgar topluluğunun varlığından bile bahsetmemişlerdi¹⁶⁵. Bulgarlar ise Rumların etkisiyle ve baskısıyla Bulgarlıklarını ya unutmuş, ya da artık bu yüzyılda “kaba köylü, talihsiz” gibi anlamlara gelen Bulgar adını kullanmaktan utanır olmuşlardır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren din adamlarının gayretleriyle millî bilinç verilmek istenen Bulgarlar neredeyse kendilerine ait bir dillerinin olduğunun bile farkında değillerdi. İbadetlerini Rumca yapıyorlar ve günlük hayatlarında çoğunlukla Türkçe konuşuyorlardı¹⁶⁶.

XIX. yüzyılda Bulgarlar millî bir kalkınma hamlesi yapmaya başladı. Bulgarların bu hamleyi başlatmalarındaki faktörlerin başlıcaları; Osmanlı idaresinin bozulması, Fener Rum Patrikhânesi'nin soygunculuğu ve Rumlaştırma yolundaki çalışmaları, Bulgarlarda millî benliğin uyanmasına ortam hazırlayan faaliyetlerin meydana gelmesi ve Rusya ile diğer büyük Avrupa devletlerinin tahrikleridir¹⁶⁷.

Bulgar millî uyanışı diğer Balkan milletlerinden daha geç başlamıştır. Onlar, 1789 Fransız İhtilâli ile yayılmaya başlayan milliyetçilik fikirlerinden başlangıçta hiç etkilenmemişlerdir. Bulgarların, Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan İstanbul'a olan yakınlıkları Bulgar uyanışının diğer Balkan milletlerinden daha geç başlamasının nedenlerinden biridir. Bu yakınlık, Osmanlılar için Bulgarların

¹⁶⁴ Osmanlı belgelerinde Bulgar adının ilk olarak 1209 / 1794 tarihlerine doğru kullanıldığı tespit edilmiştir. Ahmed Refik (Altınay), “Türk İdaresinde Bulgaristan”, **TTEM**, C. VIII, S: 6-7, İÜEF Yay., Mart 1341, s. 65.

¹⁶⁵ Ancak meşhur Slav tarihçi Schafarick 1826 yılında Bulgarların en fazla 600 bin nüfuslu küçük bir Slav topluluğu olduğunu kaydetmiştir. İnalçık, Tanzimat, s. 17, not: 1.

¹⁶⁶ Şimşir, II / XXXI-XXXII; Şentürk, s. 52.

¹⁶⁷ Karal, VII / 84-85.

idaresini kolaylaştırırken, Bulgarlar da siyasî otoriteyi diğer Balkan milletlerine göre çok daha yakından hissetmişlerdir. Buna ek olarak Bulgarların yaşadıkları bölgelere Türk göçü daha yoğun olmuştu ve bu yüzden Türk nüfus diğer Balkan bölgelerine göre Bulgar topraklarında daha fazla bulunmaktaydı¹⁶⁸. Buna rağmen Bulgarlar yetmiş yıl gibi kısa bir sürede eğitim, kültür, bağımsız kilise ve silahlı mücadele konusunda önemli sayılabilecek bir ilerleme göstermişlerdir. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde artık Bulgarlar, tam bağımsız bir Bulgar devleti kurmak için alt yapılarını hazırlamışlardı. Bu alt yapının temelini ise Bulgar din adamları atmışlardır.

1. Fener Rum Patrikhânesi'nin Asimilasyon Politikaları

Bulgaristan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra (1393) Tırnova'da bulunan Bulgar Başpiskoposluğu lağvolunarak İstanbul'daki Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'ne ilhâk olunmuştu (1416)¹⁶⁹. İstanbul'un fethinden sonra Patrikhâne güçlendirilmiş ve Rum Patriği Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların "millet başı" olmuştu. II. Mehmet (1451-1481) Patrikhâne'ye, Bizans İmparatorluğu zamanındaki haklarına denk, hatta o zamankinden daha fazla yetki tanımıştı. Buna göre Rum Ortodoks Patrikhânesi ruhânî yetkilerinin yanında cismânî yetkilere de kavuşturulmuş, Ortodoks halkının her türlü işleriyle uğraşma hakkını elde etmiştir¹⁷⁰.

Kurulan bu millet sistemi içerisinde Bulgarlar da dinî işlerinde Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin, idarî olarak da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Rum Patrikhânesi fetihten sonra kendisine bahşedilen yetkilerini daha ilk zamanlardan itibaren Bulgarları istismar etmek, onları sömürmek ve Rumlaştırmak için bir vâsita olarak kullandı. Bulgarca kitaplarla, ibadet ve âyinler Rumcaya çevrilmeye başlandı. 1766'da İpek Sırp Başpiskoposluğu ve 1767'de de

¹⁶⁸ Todorov, ss. 45-46.

¹⁶⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 15-16; Ostrogorsky, 493 vd.

¹⁷⁰ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yay., İstanbul, 1990, (Gayrimüslim), s. 28; Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhân Yay., Ankara, 2001, (Gayrimüslimler), s. 81; Zina Markova, **Bilgarskata Ekzarhiya, 1870-1879**, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1989, (Ekzarhiya), s. 78.

Bulgarların Ohri Başpiskoposluğu Patrikhâne'ye bağlandı. Böylece Patrikhâne Balkanlarda yetki ve nüfûz alanını genişletti¹⁷¹.

Osmanlı Devleti Rum reâyâya da zaten bazı imtiyazlar ve ayrıcalıklar vermişti. Bunlardan biri de devletin önemli mevkilerinde kendilerine yer verilmesiydi. Fenerliler diye tabir edilen, İstanbul'daki Fenerli Rumlar, Dîvân tercümanlığını ellerinde bulunduruyorlardı. Bunların 1711-1821 yılları arasında Eflak ve Boğdan voyvodaları olarak görev yapmalarına imkân sağlanmıştı. Bu sûretle Rumlar, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Gayr-i Müslimler arasında dinî, idarî ve ekonomik açıdan en imtiyazlı milleti oluşturuyorlardı¹⁷².

Osmanlı Devleti bünyesindeki Ortodoks cemaatin kontrolü Patrikhâne'ye ve Rumlara diğer Balkan milletleri üzerinde siyasî, dinî, sosyal ve ekonomik baskı kurabilmelerine imkân vermişti. Rumlar Bulgaristan'daki bütün dinî makamları ellerine geçirdikleri gibi bölgenin ticaretinde de hâkim konuma yükselmişlerdi¹⁷³.

Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilere gelen, dinî ve kültürel makamları ellerine geçiren, ticaretle zenginleşen Rumlar arasında XVIII. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu'nu yeniden ihya etme emelleri kendini göstermeye başlamıştı. Bu amaçla Balkanlardaki diğer Hıristiyan milletleri Rumlaştırmak için her türlü vâsıtaya başvurmaktan çekinmemişlerdir. Bulgaristan'ın ticaret potansiyelini ellerine geçirmiş olmaları ise Rumlaştırma faaliyetlerinde kendilerine büyük imkânlar sağlıyordu. Başlangıçta Bulgarlar arasında Rumların faaliyetlerine karşı koyacak bir hareketin düşüncesi oluşmamıştı. Eğitim ve dinî kurumlar da Patrikhâne sayesinde Rumların eline geçmiş, Bulgarca eğitim ve ibadet yapmak yasaklanmaya, Bulgar kültür ve edebiyatının mirası ortadan kaldırılmaya, dahası Rum din adamları tarafından Bulgar halkından ağır vergiler toplanmaya başlanmıştı¹⁷⁴.

¹⁷¹ Şentürk, ss. 50-51; Halil İnalçık, "Şark Ortodoks Kilisesi ve Bulgar Eksarhiyası", **Aylık Ansiklopedi**, C. II, 1 Mayıs 1945-15 Nisan 1946, İstanbul, Şubat 1946, (Bulgar Eksarhiyası), s. 696; Jelavich, History of the Balkans, s. 49.

¹⁷² Ercan, Gayrimüslimler, s. 81; Fenerliler hakkında ayrıca bkz., Christine Philliou, "Osmanlı Yönetimindeki Fenerli Nüfuzun Çözümlemesi", Çev., Nilüfer İlkaya, **Toplumsal Tarih**, S: 193, Tarih Vakfı Yay., Ocak 2010, ss. 54-67; Aurel Decei, "Fenerliler", **İA. (MEB)**, C. 4, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, ss. 548-550.

¹⁷³ Eryılmaz, Gayrimüslim, s. 52.

¹⁷⁴ İnalçık, Tanzimat, s. 19; Karal, VII / 85; Şentürk, ss. 50-51 vd.

Patrikhâne'nin 1840'lı yıllara kadar Bulgaristan'ın tamamını kapsayan planlı bir eyleminin var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bir taraftan bazı yerlerde Bulgarca yasaklanırken diğer taraftan bazı yerlerde de bizzat Rum din adamları tarafından Bulgarca âyinlerin yönetildiğini, Bulgar okul faaliyetlerine de destek verildiğini görürüz. Bu çerçevede Edirne'de 1784'te Rum papazı tarafından Slav dilinde âyin yapmak yasaklanmıştı. Bulgar papazları Rumlarla değiştirilmişti. Etraftaki köylere de Rum papazlar gönderilmişti. Bu bölgede bulunan Bulgarca kitapları da yakılmıştı. 1792'de Üsküp metropoliti Zahariy, Markov Manastırında bulunan Bulgarca kitapların yakılmasını emretmişti¹⁷⁵. XIX. yüzyılın başlarında ise Patrikhâne tarafından metropolitlere gönderilen bir emirle sadece Yunan diliyle eğitim ve âyin yapılması, Yunan diliyle yazılmış kitapların okutulması emredilmekteydi. Bu emir üzerine Rum Papazı Hilarion, Tırnova Katedralinde bulunan eski Bulgar yazmalarını düzenlediği bir âyinle yakmıştı¹⁷⁶. 1827'de Tırnova Metropoliti İlarion Kritski tarafından bütün piskoposluk bölgesinde Bulgarca âyine izin verildiğini görmekteyiz. 1830'lu yıllarda Vraça (İvraca) Piskoposu olan Agapiy de Bulgarca kitapların yazılması ve basılması için destek vermiş ve âyinlerde sadece Bulgarca kullanmıştı. İstanbul'daki Rum matbaasında da Bulgarca kitaplar basılmaktaydı¹⁷⁷.

Patrikhâne, 1840'lı yıllardan itibaren Bulgarların millî hareketlerine karşılık tutumunu sertleştirmiştir. Rum tahribâtı özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında artmıştır. Artık Bulgarlığın yok edilmesi için faaliyetlere başlanmıştır. Okullarda ve âyinlerde Bulgarca kullanılması gereksiz hâle getirilmiştir. Bulgar yayınlarına sansür uygulanmış, Bulgar yazmaları yok edilmeye başlanmıştır. Slav dili bilimcisi V.

¹⁷⁵ Zina Markova, bu dönemde kitap yakılması olaylarına, kaynakları sağlam olmadığı için temkinli yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Markova, Tsirkovno, s. 55; G. G. Arnakis, Bulgar kitaplarının yakılması hususunu farklı bir bakış açısıyla değerlendirir: "Bulgarların el yazmalarının yakılması – ispatlanmasından ziyade iddia edilen bir olay- Yunanların Bulgar karşıtlığı kaygısından çok, Slav dili hakkındaki bilgisizliklerine bağlanabilir. Yunan el yazmalarının dünyanın Yunanca konuşulan birçok bölgesinde manastır mutfaklarında ateş yakmak ve Yunan Bağımsızlık Savaşı boyunca fişekler için iyi bir malzeme olarak kullanıldığı hatırlanacaktır. Tuna Vilâyeti'nin oluşturulduğu yıl içinde (1864) küçük ruhban sınıfını kuran Bulgarlar, yazmaların imha edilmesinde, Yunan meslektaşları kadar sorumlu tutulmalılar. Çünkü bütün Balkan Yarımadasının ruhban sınıfı arasında cehalet yaygındı. Üst seviyedeki ruhban sınıfı arasında ve Bulgaristan'daki toplumun yüksek kademelerinde kabul edilen iletişim aracı da Yunan diliydi. Hırslı Bulgarların daha sonra anlam kazanan "Grekoman" teriminin henüz anlamını kazanmadığı uzun dönem boyunca, genellikle Yunanca öğrenimini tercih ettikleri bilinir." George Georgiades Arnakis, "The Role of Religion in the Balkan Nationalism", **The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963, s. 137.

¹⁷⁶ İnalçık, Tanzimat, s. 19.

¹⁷⁷ Markova, Tsirkovno, ss. 57-58.

Grigoroviç 1844-1845 yıllarında Osmanlı Avrupa'sındaki seyahati esnasında Aton'daki bazı manastırlarda korunan Slav yazmalarının büyük bir kısmının Rumlar tarafından yok edildiğini tespit etmiştir. Slav yazmalarına karşı en büyük tahribat ise Makedonya'da yapılmıştır. Mesela Treskavets "Tsveti Bogoroditsa" Manastırı, Slav edebiyatına ait birçok değerli yazmalara sahipti. Rum Papaz Gerasim bu kitapların çoğunu yok etmişti¹⁷⁸.

Âyinlerin hangi dilde yapılması gerektiği ile ilgili tartışmalar XIX. yüzyıl boyunca Bulgarlar ile Rum Patrikhânesi arasında önemli bir mesele olarak devam etmiştir. Patrikhâne'nin Bulgar bölgelerinde görev yapan Rum din adamları XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgarca âyin yapma hususunda kendi salâhiyetlerini kullanırlarken, daha sonra Patrikhâne, Bulgarca âyinlerin yapılmasına izin vermemiştir. Bulgarların kilise mücadelelerinin başlıca dayanaklarından biri olan Bulgarca âyin yapılması büyüyen bir problem haline dönüşmüştür. Mesela Varna'da 1846'ya kadar Bulgar Metropoliti Yosif, Bulgarları himâye etmiş, Bulgarca âyine izin vermişti. Ancak Patrikhâne tarafından görevinden alınarak yerine Rum olan Porforiy gönderilmişti. Porforiy ise Bulgarca âyin yapılmasını yasaklamıştı. Bulgaristan'ın pek çok yerinde bunun gibi örneklerle sık sık karşılaşılmıştır¹⁷⁹.

Rum Patrikhânesi'nin Bulgar eğitim faaliyetlerini sistemli bir şekilde engelleme gayretleri de 1840'lı yıllara rastlar. Nitekim Bulgar öğretmenler okullardaki görevlerinden uzaklaştırılıp, Bulgarca eğitim yasaklanmaya başlanmıştır. Patrikhâne, Bulgarların gittikleri okullarda sadece Yunanca eğitim verilmesi için çaba sarf etmiş, tedbirler almıştır¹⁸⁰.

L. S. Stavrianos 1800'lü yılların ortalarına kadar Bulgaristan'da hâkim olan durumu şöyle yorumlamaktadır: "Okullar, kiliseler ve kültür üzerindeki Yunan hâkimiyetinin suçlanması geniş ölçüde makul karşılanabilir. Fakat bu hâkimiyet, Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki kültürel eşitsizlik nedeniyle önüne geçilemez boyutlardaydı. Bulgar milliyetçilerinin bir sonraki kuşağı okullarda ve kiliselerde Yunanca kullanılmasına çok kızdılar ve atalarının da aynı kızgınlığı hissettiklerini

¹⁷⁸ Markova, Tsirkovno, ss. 59-61.

¹⁷⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 62-63.

¹⁸⁰ Markova, Tsirkovno, ss. 63-64.

varsaydılar. Bu varsayım haksızdı ve o zamanlarda geçmişin şimdiki zamanın terimleriyle genel, hatalı yorumuna güzel bir örnektir¹⁸¹.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Patrikhâne'nin ve Rumların Bulgarlar üzerinde sürdürdükleri dinî, sosyal ve ekonomik politikaları Bulgarları Fener Patrikhânesi için verilen mücadelelerinde birleştirmiştir. Bulgarlar arasında ulusal bilinci uyandıran Bulgar aydınları, Yunan din adamlarını Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskıya almakla ve Bulgarların XIX. yüzyıla kadar tarihsel hafıza kaybına neden olmakla suçlamışlardır¹⁸².

Bulgarlar arasında millî varlıklarını tanıtmak için XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan ve özellikle 1830'lardan itibaren gelişen eğitim ve kültürel alanlarda ciddi bir hamle görülür. Tanzîmât döneminin ılımlı havası da Bulgar kültürel faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu kültür faaliyetlerinin en önemli sonucu ise Bulgar millî bilincinin uyanması olarak kendisini göstermiştir¹⁸³.

2. Son Dönem Osmanlı Yönetiminin Bozulması ve Gospodarlık

Osmanlı, üç kıtaya yayılmış bir devlettir. Bu kadar geniş bir toprak parçasına yayılmış, bu kadar kozmopolit ve dağınık bir halde bulunan halkları kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki gibi yönetmek, üstelik de kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki kuralların dışına çıkıldığından şüphesiz çok güç, hatta imkânsızdı. Dünyadaki fikir akımları sonucunda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkan milliyetçilik, sosyalizm gibi akımlar da Osmanlı için tehlike arzlemekteydi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda kurumlarındaki bozukluklara, iktisadî çöküntüsüne ve türlü yolsuzluklara karşın varlığını sürdürmekteydi. Bu durumun başlıca nedeni ise kuruluşundaki temelini sağlamlığında yatmaktadır.

XVIII. yüzyılda eskisi kadar olmasa da Osmanlı'nın yönetim çarkı eski temellere dayalı olarak sürmekteydi. Ancak yeniliklerden uzak ve eski temellere olan bağlılık da eskisi kadar güçlü olmadığından iyiye doğru gidiş söz konusu değildi.

¹⁸¹ Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, s. 37.

¹⁸² Arnakis, s. 136.

¹⁸³ Tuğlacı, s. 54.

Nitekim, askerî yönetimin önemli bir bölümünü teşkil eden yeniçerilik bozulmuş olup timar ve zeamet düzeni ise eskisi gibi itibar edilmeyen bir şekilde yürümekteydi. Yeteneksiz idareciler halkı soymaktaydı, yolsuzluklar ve rüşvet yaygın bir durumdaydı¹⁸⁴. Adâleti simgeleyen ilmiye sınıfının başı olan kadıların önemli bir kısmı eğitimsiz olup, adâleti sağlamak yerine kendi çıkarlarını gözeten kişiler olduğu göze çarpmaktadır. Kadılar kendi çıkarları için vâlilere, âyânlara, mütesellim ve diğer yönetici sınıfa kazanç sağlama yolunu tercih etmişler ve halkı gözetmemişlerdir¹⁸⁵.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kazâlara kadıların nâib göndermeleri, vâlilerin de yerlerine buyruldu ile mütesellim atamaları yaygın bir hâle gelmiş, XVIII. yüzyılda, bilhassa Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra ise sayılarında büyük bir artış görülmüştür. Devletin idarî kadrolarına yapılan atamalarda liyâkatin yerini rüşvet, iltimas veya kol kuvveti gibi suiistimaller almış, yöneticiler zararlarını karşılamak için de ağır vergi yükümlülükleri getirmişlerdir¹⁸⁶. Özetle açıkladığımız bu durum Osmanlı'nın hem Anadolu, hem de Balkan toprakları için geçerli bir durumdu.

Meselâ Bulgaristan'da devlete karşı isyan edip, hükümeti endişeye düşürerek Vidin Vâliliğini zorla gaspeden Pazvantoğlu Osman bu kişilerden biridir. Pazvantoğlu, Vidin yamaklığından türemiş olup zamanla kuvvetini artırarak bölgede büyük bir toprak parçasına hâkim olmuştu. 1795 yılında Osmanlı'ya karşı isyan başlatmış, ancak isyanının her bastırılışında Sultan III. Selim'e (1789-1807) müracaat edip affını dilemiştir. III. Selim de her defasında Pazvantoğlu'nu affetmiş, bununla da kalmamış kendisine vezirlik pâyesi de vererek, Pazvantoğlu'nun hükmettiği yerlerin kanûnen hâkimliğini, "Vidin Vâlisi" unvânıyla kendisine tevcih dahî etmişti (1798). Böylece âsi Pazvantoğlu Osman Ağa, Vidin Vâlisi Paspanzâde Osman Paşa olmuştu¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 9.

¹⁸⁵ Özkaya, ss. 10-11.

¹⁸⁶ Özkaya, s. 10.

¹⁸⁷ Pazvantoğlu Osman Paşa İsyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Yavuz, "Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2010, ss. 20-63; ayrıca bkz., Şentürk, s. 89, Not: 1.

Pazvantoğlu örneği gibi, Bulgaristan'ın her tarafında türemiş ve merkezi tanımaz başına buyruk bazı mütegalibe vâliler, âyânlar, ağalar ve tufeylî zümreler halkı, hak hukuk tanımadan eziyorlar, hatta bu hususta Müslim, Gayr-i Müslim ayırt etmiyorlardı. Bulgaristan'daki halk yönetici zümreden başka hayduk (haydut) adı verilen çetelerin de yağma ve talanlarına maruz kalıyordu. Bu da Hıristiyan reâyâ arasında yavaş yavaş merkezi idareye karşı ayrılıkçı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olan bir etken oluyordu¹⁸⁸.

XVIII. yüzyılın sonlarında çok zayıf olan Osmanlı merkez idaresinin etkisi Balkanlarda artık hissedilemez hâle gelmişti. Bir taraftan Patrikhâne'nin, diğer taraftan da toprak sahipleri ve vâlilerin koyduğu ağır vergiler ve kanunsuz bir şekilde topladıkları paralar, reâyânın Osmanlı'ya karşı hoşnutsuzluğunu artıran başlıca unsurlar olmuştu. Zaman zaman devlet bu kişileri cezalandırma yoluna gitmiş olsa da güçlü toprak sahiplerinin isyanlarıyla karşılaşılıyor hatta zaman zaman isyanlara karşı koyamıyordu. Sonunda Osmanlı Devleti bu kişilere yeni idarî unvân ve görevler vererek isyanları durdurma yöntemini seçiyor, bu defa da bu kişiler unvânlarını kullanarak hükümlerini yürütüyorlardı.

Balkanlar, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları sırasında sefere giden askerlerin gelip geçmeleri sırasında zarara uğramıştı. Ayrıca savaş sırasında devlet tarafından askerlerin ihtiyaçları ve savaş malzemelerinin sağlanabilmesi için ister istemez muhtelif vergiler yüklenmişti. Ülke devamlı seferberlik hâlinde bulunduğundan taşra halkı gözetilemiyor ve bu durumdan faydalanan Rumeli ve Anadolu'daki yöneticiler yüklenen vergilerin birkaç katını tevzî' defterlerine kendi adlarına geçirip topluyorlardı. Bu ağır yükler altında ezilen reâyâ, tekâlif-i şer'iyeyi dahî ödeyemez hâle gelmişti. Ülkedeki anarşi ortamı, idarenin zaafı, vâlilerin yetersizliği haydut ve eşkiyaların yağmalarını kolaylaştırıyor, ezilen, zarar gören yine hem Müslüman hem de Müslüman olmayan halk oluyordu¹⁸⁹.

Anarşi, isyanlar ve genellikle mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin düşmüş olduğu durum karşısında reâyâ, kendisini eşkiyaya karşı

¹⁸⁸ Şentürk, s. 89; ayrıca bkz., İnalçık, Tanzimat, ss. 1-2.

¹⁸⁹ Şentürk, s. 90.

savunmak için kendi içlerinden halk çeteleri kurmak durumunda kalmıştır. Yağmacı haydutların ve devlete karşı isyan eden ağaların ve beylerin eylemlerine karşı âciz kalan Osmanlı Devleti reâyânın kendine has bu savunma usûlünü benimsemiş, hatta bu usûlün devamı için teşvik edici tedbirler almıştır. Bu sayede eşkiyayı dağıtmak kısmen de olsa mümkün olabilmıştır¹⁹⁰.

1839 yılında köylere kadar her tarafta ilân edilen Tanzîmât esaslarına rağmen durum, bundan sonra da gerginliğini kaybetmedi. Devlet memurlarının suiistimalleri devam ediyordu. Bulgaristan, Tanzîmât'ın ilânından sonra Niş, Vidin ve Silistre vilâyetlerine ayrıldı. Vilâyet ve sancak meclisleri, vâlilere ve alt kademedekilere danışmanlık ediyorlardı. Ancak Balkanların geri kalan bölgelerinde olduğu gibi burada da Müslümanları, ağa veya gospodar ve Hıristiyanları, knez, çorbacı veya kocabaşı denilen büyük arâzi ve nüfûz sahipleri idare ediyor, köylü üzerindeki baskılarını sürdürüyorlardı. Bunun sonucunda ortaya çıkan huzursuzluklar Rus, Sırp ve diğer devletlerin kışkırtmalarıyla sık sık ayaklanmalara dönüşüyordu.

Tanzîmât ile Balkanlarda bozulmaya başlayan vergi ve toprak ile ilgili meseleler halledilmemiş, ağaların, zaptiyelerin ve tahsildârların yolsuzlukları kaldırılamamıştır. Vergilerin kendilerine ağır geldiğini söyleyen halkın şikâyetleri bitmemiştir. Dış tahriklerin etkisiyle Balkanlarda meydana gelen bu hoşnutsuzluk üzerine Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde bazı idarî, inzibâtî tedbirlerle vergi, rüsûmât gibi hususlarda yeni düzenlemeler yapıldıysa da bunlar esaslı ve köklü tedbirler olmaktan uzak kalmıştır¹⁹¹.

Bunun sonucu başlayan huzursuzluk, Sırp ve Rusların kışkırtmalarıyla sık sık ayaklanmalara dönüşmüştür. 1835, 1841, 1842, 1849 ve 1850 yıllarında çıkan Bulgar isyanları, yerel yöneticilere karşı çıkarılan isyanlardı¹⁹².

İlk olarak şunu belirtmeliyiz ki, Bulgarların Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaları başlangıçta millî karakterde olmaktan uzak, yerel ayaklanmalardır. Böyle olsa da bu ilk hareketler sonraki dönemlerde, yani millî bağımsızlık amacı

¹⁹⁰ Şentürk, s. 91.

¹⁹¹ Şentürk, ss. 91-92; İnalçık, Tanzimat, s. 44; ayrıca bkz. Tanör, s. 114.

¹⁹² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet Harmancı, C. 2, e Yay., İstanbul, 2000, s. 203.

taşıyan ayaklanmalar için bir hazırlık safhası olmuştur. Çünkü ilk yerel ayaklanmaların sebebi olan yöneticilerin baskıları ve sömürü düzenleri Bulgarların zihinlerinde öyle bir yer etmiştir ki, XVIII. yüzyıla gelinceye kadarki Osmanlı'nın barışçı yönetimi dahî silinmiştir. Bu etkiyle Bulgarların, Rum Patrikhânesi'nin kendilerini köleleştirdiği yolundaki söylemleri Osmanlı için de söylenir olmuştur. İşte bu da 1870'lere doğru başlayacak olan millî karakterdeki Bulgar ayaklanmalarında kullanılan "Osmanlı'nın Bulgarları köleleştirdiği" ve bu "kölelikten" kurtulmak gerektiği yönündeki propagandaların haklı tarafını teşkil etmekteydi. Günümüzde dahî Bulgarlar arasında genel kabul gören, millî kurtuluş mücadelesinin hem Rum Patrikhânesi'nin, hem de Osmanlı'nın köleliğinden kurtulmak için başlatıldığı bilgisinin temeli de yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi ağalar ve gospodarlar zümresinin halkı sömürdüğü dönemlerde yatar.

Osmanlı Devleti'nin fethettiği toprakların yüksek mülkiyeti ve murâkabe hakkı, genellikle devletin elindeydi. Yani bu topraklar millete ve mîrîye maledilmişti. Köylü ise bu topraklarda dâimî ve ırsî bir kiracı durumunda bulunuyordu. Bu sistem, serbest ve mutlak toprak mülkiyeti taraftarlarını ürkütecek bir durum ortaya çıkarmamakta ve her şey sanki köylü, toprağının asıl sahibiymiş gibi cereyan etmekteydi. Kiranın her yerde toprağın verim kabiliyetine göre mahsülden bir hisse şeklinde alınmakta olması ve genellikle bir vergi şeklini almış bulunması, toprağın babadan oğla geçmesi, kiracılığın mahzurlarını hissedilmez bir hâle sokmaktaydı¹⁹³.

Mülkiyeti devlete ait olan topraklar, yani mîrî arâzi rejimi¹⁹⁴, tâbî memleketler hariç Osmanlı Devleti'nin büyük bir kısmında hâkim bir toprak rejimini teşkil ediyordu. Timar sistemi de bu tür topraklara dayanmakta ve devletin en önemli eyâleti olan Rumeli ise bu timar sisteminin en çok yayılmış bulunduğu bölge idi. Fetihlerden önce Balkan yarımadasındaki köylü sınıfı, kendisine ait olmayan bir toprağı ırsî ve dâimî bir kiracı şeklinde işleyen ve aynı zamanda serf veya sadece kolon şeklinde toprağına bağlı bulunan kitlelerden ibaretti¹⁹⁵. Osmanlı rejiminde de köylü yine dâimî ve ırsî bir kiracı olma durumunda kalmakla beraber, artık başında

¹⁹³ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, (Toprak Meselesi), ss. 127-128.

¹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s. 294 vd.

¹⁹⁵ İnalçık, Tanzimat, ss. 83-84; Barkan, Toprak Meselesi, s. 127 vd; Şentürk, s. 93.

keyfi bir şekilde ağır vergiler ve angaryalar yükleyen boyarları yoktu. Köylü tapu resmi, çift resmi gibi kiracılık durumuyla ilgili devletin belirlediği vergileri timar sahibine ödedikten sonra artık hiçbir angarya ile mükellef değildi. Son zamanlarda bazı Hıristiyan müelliflerin de itiraf ettikleri gibi “Balkan yarımadası halkı uzun zamandan beri unutulmuş bir rahatlığın tadını tadıyordu”¹⁹⁶.

Ancak bu timar sistemi ve rejimi, muhtelif sebeplerden dolayı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yozlaşmaya ve timarlar vâliler ve saray halkı ile tevâbif tarafından gaspedilmeye başlandı. Zamanla devletin otorite ve kontrolünün zayıflamasıyla Rumeli ve Anadolu’da mütegalibe sınıflar ortaya çıktı. Bunlar arâzi kanunlarının sarîh hükümlerine rağmen, birçok toprakları zorla ellerine geçirdiler. Bu durum karşısında devlet, zamanla mîrî arâziyi doğrudan doğruya elinde bulundurma yoluna gitmek zorunda kalırken, bu arada bir kısım topraklar da bazı şahısların ellerine mülk olarak geçmeye başladı. Padişahın lâıyk gördüğü kişilere “temlîknâme”lerle toprak verildiği gibi hazînenin içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle de mîrî arâzi, mülk olarak satılmış ve bunun sonucunda bir ağalar zümresi ortaya çıkmıştır¹⁹⁷.

Artık reâyâ, bulunduğu ve işlediği topraklarda, ağa ve bey zümresinin kendisine yüklemiş olduğu angaryalar¹⁹⁸ altında basit kiracılar durumuna düşmüştü. Çünkü o zamana kadar karşılarında dâima azledilmek müeyyidesi altında bir devlet memurundan başka bir şey olmayan timar ve zeâmet sahipleri bulunuyordu. Şimdi ise bunların yerini, toprağın fîlen sahibi olarak sırf kendi menfaatlerini düşünen ve mîrî arâzinin gerçek sahipleri durumuna geçen ağalar almıştı. Hatta bu ağalar, zamanla mahallî nüfûz ve kudretlerine dayanarak siyasî ve idarî bir güç haline gelmiş, halkla hükümet arasına girerek âyân ve voyvoda sıfatıyla mahallî idareyi de doğrudan doğruya ellerine geçirmişlerdi. III. Mustafa (1757-1774) devrine gelindiğinde âyânlık artık devlet tarafından tanınmış ve âdetâ bir müessese haline gelmişti¹⁹⁹.

¹⁹⁶ İncılık, Tanzimat, ss. 84-85.

¹⁹⁷ Şentürk, ss. 93-94; geniş bilgi için ayrıca bkz. Barkan, Türk Toprak Hukuku, ss. 367-368.

¹⁹⁸ Bkz. İncılık, Tanzimat, ss. 94-95.

¹⁹⁹ Şentürk, s. 94.

Osmanlı Devleti'nin bütün tebaası "sâhib-i arz" oldukları halde Vidin Sancağı ile civarındaki arâzilerin öteden beri Gayr-i Müslimlere satılmasına izin verilmemişti. Eskiden beri serhâd sayılan ve sık sık isyanların baş gösterdiği sadece bu bölgede bulunan Gayr-i Müslimler, mîrîye ait topraklarda müste'cir, yani kiracı kalmışlardı. Bunun sonucunda, Vidin bölgesi ve buraya bağlı olan Belgradcık, Sahra ve Lom kazaları ile köylerinde, bütün karakter ve özellikleriyle kendini gösteren ve mîrî topraklara dayanan, büyük arâzi sahibi ağalar rejimi olan gospodarlık ortaya çıkmıştır. Bulgarların Osmanlı idaresine karşı isyan etmelerinin önemli sebeplerinden biri sayılan 1850 yılına kadar Bulgaristan'da, özellikle Vidin bölgesinde uygulanan gospodarlık rejiminin ortaya çıkması devleti meşgul eden meselelerden biri olmuştur²⁰⁰.

Tanzîmât'ın ilânından sonra hükümet, mîrî toprakların satılmasını durdurmaya çalışsa da ağaların entrikalarıyla önemli bir gelişme kaydedilmemiş ve sonuçta dış tahriklerin de etkisiyle 1849-1850 yıllarında Vidin isyanları patlak vermiştir. Ancak bu isyanlar doğrudan doğruya devlete karşı bir hareket olmaktan uzak, ağalar ile reâyâ arasında bir mücadele şeklinde başlamıştır. Âsileri dağıtan ve isyanı bastıran kuvvet ise bilindiği gibi devlet değil, ağaların teşkil ettiği başıbozuk çeteler olmuştur. Nihayet 1851 yılının Ocak ayında sâdır olan bir irâde ile gospodarlık arâzisinin reâyâyâ satılması hakkında izin çıktı ve Vidin'de resmen ilân edildi. Böylece gospodarların, kendi arâzileri üzerindeki hakları iptal edilerek bu yerlerin hukuku Emlâk-i Hümâyûna yani mîrîye devrolundu. Gospodarlara da arâzileri karşılığında hazîneden eshâm verildi. Bu eshâmın faizine karşılık olmak üzere arâzilerin kira bedeli olarak Hırısriyan halktan senede maktu' bir bedel tahsil edilmeye başlandı. Böylece önceden çiftlik sahiplerinin, yani gospodarların tasarruflarında bulunan yerler tapu ile halka devredildi²⁰¹.

Bununla beraber mesele yine tam olarak çözüme kavuşmamıştır. Gospodarlık arâzisinin reâyâyâ satılması ve sükûnet ortamının sağlanması bir türlü mümkün olmamıştı. Bir taraftan Bulgarlar, para, tazminat gibi hiçbir şey ödemedi toprağa sahip olmak istemiş, diğer taraftan da ağaların entrikaları meseleyi çıkmaza

²⁰⁰ Bkz. Şentürk, s. 94.

²⁰¹ Şentürk, s. 95.

sokmuştu. Bölgedeki bu çözümsüzlük ortamı Bulgarlar arasında isyan düşüncesini sürekli canlı tutan önemli bir etken olmuştu²⁰².

B. Bulgar Millî Bilincini Uyandıran Olumlu Etkenler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı iç ve dış sıkıntılar, devletin Balkanlarda yürüttüğü politikalara da yansımıştı. Buna devlet bürokrasisinin olumsuz tutum ve davranışları da eklenince, bütün Balkanlarda olduğu gibi Bulgaristan'da da yüzyılların huzurlu ortamı bozulmuştu. İşte bu ortamda Bulgar aydınları da bir arayışın içine girmişlerdi. Gerek devletin bu dönemde Balkanlarda takip ettiği olumsuz politikaları ve gerekse Rum Patrikhânesi'nin Bulgar kiliselerine yaptığı baskı ve takip ettiği asimilasyon politikaları Bulgarlardaki bu arayışı hızlandırmıştı. Bu iki olumsuz etken Bulgarlarda millî bilinci tetiklemişti. Ancak bu bilinç tepkisel ve hedefsizdi. Bununla birlikte bu ortam kısa bir zaman diliminde millî bilinci besleyen olumlu başka etkenlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Şimdi başlıklar halinde Bulgarlarda bu millî bilinci besleyen ve bağımsız bir devlet düşüncesine dönüşmesine yol açan olumlu etkenleri ele alalım.

1. Bulgar Millî Bilincinin Yeşerdiği Seralar: Bulgar Manastırları

Bulgaristan'ın bağımsızlık süreci üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarda Bulgar millî bilincinin oluşumuna dikkat çekilirken haklı olarak Bulgar kiliselerinin rolüne değinilir. Bu noktada maalesef bir kavram kargaşası nedeniyle “bir doğru ile bir yanlış” aynı potada değerlendirilir. Öncelikle bu konuyu tasrîh etmekte fayda vardır. Hiç şüphesiz Bulgar millî bilincinin uyanışında birinci derecede din adamlarının rolü bulunmaktadır. Bu, inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Ancak bilimsel araştırmalarda din adamlarının bu süreçteki rolleri, “kilise” ile tanımlanmaktadır ki, bu tanımlama karışıklığa ve bilimsel açıdan hatalı bir değerlendirmeye sebep olmaktadır. Konuyu biraz açacak olursak; yukarıda da değindiğimiz gibi, Rum Patrikhânesi, Bulgarları Rumlaştırmak için Bulgar kiliseleri üzerinde aşırı bir dinî asimilasyon programı uyguluyordu. Bu politikayı rahat yürütmek ve başarıya ulaştırmak için de Bulgar kiliselerine buna uygun ruhânîler tayin ediyordu. Rum Patrikhânesi'nin tayin ettiği bu din adamları makam ve

²⁰² İnalçık, Tanzimat, ss. 105-107.

mevkilerini korumak için, Patrikhâne'nin bu politikalarını uygulamak, gerektiğinde bu politikaları savunmak zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle şehir merkezlerindeki kiliseler az-çok Rum Patrikhânesi'nin denetiminde idiler. Bununla beraber, bu kiliselerde açıkça Rum Patrikhânesi'ne cephe alınamıyor ve bu asimilasyon politikalarına da açıktan açığa karşı çıkılmıyordu. Patrikhâne'nin sıkı denetimlerinden dolayı bu mekânlarda Bulgar millî bilincinin gelişmesine din adamlarının pek katkısı olmuyordu.

Kiliselerin aksine, Rum Patrikhânesi'nin denetiminden uzak, yönetimleri kendilerine ait, Bulgar kilisesini de pek kaâle almayan fanatik ruhbân sınıflarının hâkim olduğu manastırlar vardı. Bu manastırlar bütün Ortodoks dünyasında Patrikhânelerden bağımsız yapılarıyla ün salmışlardır. Bizans döneminde manastırların bu gücünü gören imparatorlar, manastırların yönetimlerini Patrikhâne'ye vermemişler, yasal açıdan direkt kendilerine bağlamışlardır. İşte Bulgar millî uyanışı da bu manastırlarda filizlenmeye başlamıştır²⁰³.

Bu tespitten sonra, konuyu biraz açalım. Bir kez daha ifade edelim ki, Rum Patrikhânesi XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren faaliyetlerini öyle etkili ve yoğun bir şekilde sürdürmüştür ki, Bulgar millî varlığı ortadan kalkma derecesine gelmiş, Bulgarlık ise ancak, verilen özel imtiyazlarla varlığını sürdüren Aton'da bulunan özellikle Hilendar, Zograf²⁰⁴ gibi manastırlar ile Bulgaristan'da bulunan Rila manastırında varlığını korumuş, bunların dışındakiler ise Rumların manevî tahakkümü altına düşmüşlerdir²⁰⁵. XVII. ve XVIII. yüzyılda bu manastırlar Bulgar eğitim ve kültür merkezleri hâlindeydiler. Pek çok köy ve kasabada da bu manastırların idaresinde olan okullar vardı²⁰⁶. Manastırlara ve manastır idaresindeki okullara gelen Bulgar çocukları, Bulgar topraklarının farklı bölgelerindeki eğitim ve kültürel, iktisadi-ekonomik hayat hakkında bilgiler ediniyorlardı. Yerel dinî ve siyasî idarelerin suiistimalleri hakkında bilgilere sahip oluyorlardı²⁰⁷. Bu manastırlar ayrıca

²⁰³ Mehmet Çelik, **Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri**, C. I, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, (Din-Devlet İlişkileri), s. 123 vd.

²⁰⁴ Hristo Hristov, **Bilgarskite Obštini Prez Vizrajdaneto**, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1973, s. 92.

²⁰⁵ İnalçık, Tanzimat, s. 19.

²⁰⁶ Tuğlacı, s. 54.

²⁰⁷ Hristov, ss. 92-93.

Bulgarların Ortaçağ edebiyatının fiilen kuşaktan kuşağa aktarılabilceği yerler durumundaydı²⁰⁸.

Manastırların Bulgar kilise ve idarî bölgeleriyle olan bağları daha çok mektuplaşmalarla sağlanabiliyordu. Manastırlarda görevli papazlar Bulgar köy veya kazalarındaki temsilcileri arasındaki mektuplaşmalarda manastırlara yapılacak bağışlardan söz edilmiştir. Yazışmaların konuları da genelde manastırların maddî destek ve talepleri ile bunlara verilen cevaplardan ibarettir. Bundan başka papazlara eğitim verecek öğretmenlerin atanması ve bu kişilerin iâşelerinin temini istenmektedir. En önemlisi de bu mektuplarda mevcut siyasî ortamdan da söz edilmiş olmasıdır²⁰⁹.

Manastırlardan yayılmaya başlayan siyasî mücadele fikirleri işte bu mektuplaşmalar yoluyla Bulgar köy ve şehirlerine yayılmaya başlamıştır. Fikirler başlangıçta Hıristiyanların Müslümanlara karşı mücadelesi şeklinde belirmiştir. Milliyetçilik fikri ise bu dönemlerde manastırlara henüz girmemişti. Müslümanlara karşı Hıristiyanların savaşı fikri Yunan isyanlarına manastırlardaki papazların katılmasıyla kendini göstermiştir. Bulgar papazlarının bir yandan Rum Patrikhânesi'yle mücadele etmeye başlarken, diğer yandan da Yunan isyanlarına Yunan tarafında katılmaları ise dikkat çekicidir. Zîra, söz konusu bu durum Hıristiyanların Müslümanlara karşı mücadelesi fikriyle hareket edildiğinden çelişki oluşturmamaktaydı²¹⁰. Burada önemli olan nokta şudur ki, bu isyanlarda yer almaları Bulgarlar için büyük bir tecrübe olmuştu²¹¹.

Kendilerini iki bakımdan köle gören ve bu iki köleliğe karşı harekete geçen Bulgarların ilk hedefinde, kendilerini karşılarında köle olarak gördükleri idarelerden biri olan Rum Patrikhânesi'nin nüfûzundan kurtulmak bulunuyordu. Arkasından

²⁰⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, **Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK, Ankara, 2002, s. 25.

²⁰⁹ Hristov, s. 94 vd.

²¹⁰ Hristov, ss. 94-96; Todorov, ss. 62-63.

²¹¹ Markova, Tsirkovno, s. 81; Bilindiği gibi, Yunan isyanlarının ardından yapılan Edirne Anlaşmasıyla Yunanistan'a bağımsızlık verilmiştir. Bu anlaşma ile tebaaya da birtakım haklar tanınmıştır. Bunlardan biri de Hıristiyanlara daha kolay bir şekilde, kanuni bir engelle karşılaşmadan kilise inşa etme hakkının tanınmasıydı. Bulgar topraklarında 1830'lu yıllardan itibaren yaygın bir şekilde büyük ve görkemli kilise inşası başlamıştı. Bu binaların bakımını ise yerel cemaat üstlenmişti. Bu faaliyetler de; dinî binaların yapımı ve sonradan da cemaatin bu binalarla ilgilenmesi bir bakıma uyanış sürecinin temel unsurlarından biri haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum dinî binaların da halk üzerindeki birleştirici yanını açığa çıkarmaktadır. Bkz. Markova, Tsirkovno, s. 81 vd.

Osmanlı Devleti idaresindeki kölelikten kurtulmak gelecekti. Böylece Bulgarlar, “insanî ve millî haklarını koruma adına” “kendilerine ait okul ve kiliselerinde kendi dilleriyle eğitim ve âyin yapma” isteklerini dile getirerek hareketlerini başlatmışlardır²¹².

Bulgarlar arasında ilk millî benlik kıvılcımını yakan kişi Aton Dağındaki Hilendar Manastırında münzevî bir hayat yaşamakta olan keşiş Otets Paisiy oldu. Sofya yakınlarındaki Samakov köylerinden İzvor’da²¹³ 1722²¹⁴ yılında doğan Paisiy, 1745’te Aynaroz’a gitmiş ve oradaki Hilendar Manastırında münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştı. Paisiy ve diğer Bulgar keşişleri buradaki Rum papazlarla anlaşmazlığa düşmüşler, Bulgar oldukları için Rum ve Sırp papazların baskı ve aşağılamalarına²¹⁵ maruz kalmışlardı.

Bulgaristan’daki sosyal ve ekonomik gelişmelerin yanında Bulgarların kültürel bakımdan karşı karşıya kaldıkları tehlikeyi gören Paisiy milletin asaletini ispat etmek için Bulgarların tarihini yazmaya karar verdi. Devamlı olarak manastır kütüphânesindeki kitapları okuyan Paisiy, kendi milletin geçmişini öğrenmeye çalıştı. Paisiy, 1761’de manastırla ilgili işler için Karlofça’ya gitti ve orada bazı Rusça kitaplar edindi. Burada Rus misyonerleri tarafından kendisine bazı yeni fikirler aşılandı. Bundan sonra Aynaroz’a dönen Paisiy, Hilendar Manastırını terk ederek Zograf Manastırına gitti. Orada da eski kitapları okuyarak Bulgar tarihini araştırdı. Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karlofça’da öğrendiklerini ve yazdıklarını toplayarak 1762’de araştırmasını tamamladı. “Slav-Bulgar Halkının, Çarların ve Azizlerin Tarihi”²¹⁶ adını verdiği, Bulgarların millî değerlerini anlatan ilk eser²¹⁷ olan kitabında Paisiy, Bulgar halkının şanlı geçmişini anlatmış, Bulgarların ulusal bilincini uyandırmayı başlıca hedef edinmiştir. Osmanlı’nın boyunduruğuna karşı olduğu kadar Rum Patrikhânesi’nin Bulgar topraklarında etkinlik kazanma

²¹² Petır Nikov, **Vızrajane na Bilgarskiya Narod, Tsirkovno-Natsionalni Borbi i Postijeniya**, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 63.

²¹³ Şentürk, s. 52.

²¹⁴ Şimşir, II / XXXII; M. Hüdai Şentürk doğum tarihini 1720 olarak verir. Bkz., s. 52.

²¹⁵ Paisiy, kitabının mukaddimesinde, “Sırlar ve Rumlar Çarsız, Patriksiz, azizsiz, tarihsiz dün bir nesilden geldiğimizi ileri sürerek bizimle alay etmektedirler” diyor. İncalcık, Tanzimat, s. 20, not: 1.

²¹⁶ Paisiy adlı böyle bir keşişin varlığı, veya böyle bir keşiş varsa bile onun böyle bir kitap yazdığı hakkında birtakım tereddütler öne sürülmüştür. Bkz., Halil Yaver, **Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları**, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1938, s. 6.

²¹⁷ İncalcık, Tanzimat, s. 20; Şimşir, II / XXXII; Şentürk, ss. 52-53.

politikalarına karşı da mücadele çağrısı yapmış ve ülkesinin insanlarını kendi dillerinin kutsallığını korumaya, kendilerini eğitmeye ve kiliselerinin bağımsızlığı için mücadele etmeye davet etmiştir²¹⁸. İlmî değeri olmayan bu kitabı asıl önemli kılan giriş bölümüdür. Paisiy bu bölümde Bulgar halkına şöyle hitap etmektedir:

“Halkını ve Bulgar yurdunu seven, onları yüreğinde taşıyan ve Bulgar halkınızın, babalarınızın, atalarınızın ve Çarlarınızın, yurtseverlerinizin ve azizlerinizin hakkında ne bilindiğini, geçmişte nasıl yaşamış olduklarını ve başlarından neler geçtiğini öğrenmek ve bilmek isteyen okuyucu, dinleyici Bulgar halkı, dikkatle dinleyin. Sizlerin de, nasıl ki tüm diğer kavimler ve halklar kökenlerini biliyor, dillerini tanıyor ve bir tarihe sahip bulunuyorlarsa ve okuma-yazma bilen herkes halkını tanıyor ve dilini konuşuyor, bundan da gurur duyuyorsa, atalarınızın yapıp ettikleri konusunda neyin bilindiğini öğrenmeniz gereklidir...”

“Ama kimileri kendi Bulgar soyları konusunda hiçbir şey öğrenmek istemiyorlar, yabancı dil ve kültüre yöneliyor, kendi Bulgar dilleriyle uğraşmıyor, üstelik Rumca okuyup konuşmayı öğreniyor. Bulgar adıyla çağrılmaktan utanıyorlar. Hey akılsız ve deli! Neden Bulgar olmaktan utanıyor ve kendi dilinde okuyup konuşmuyorsun? Yoksa Bulgarların kendi imparatorlukları olmamış mıydı? Yıllar boyunca egemen olmuş, tüm dünyada ün salmışlardı ve çoğu zaman güçlü Romalılarla akıllı Yunanlılar (Bizanslılar) onlara haraç ödemişlerdi. Bulgar Çarı’yla barış ve birlik içinde yaşayabilmek için, Çarlar ve krallar kızlarını eşiğe vermişlerdi. Tüm Slav soyu içinde Bulgarlar en şanlı ve en ünlü soydular, kendilerine Çar diyen ilk kez onlardı ve en büyük toprakları onlar ele geçirmişti. Bulgarlar tüm Slav soyu içinde en güçlü ve kendilerine en çok saygı duyulan soydular ve tarihi yazarken sırayla anlatacağım gibi, ilk Slav azizleri de ışıklar saçarak Bulgar soyundan söz ederek ve Bulgar dilinde yazarak ortaya çıktılar.

“Ama, sen, aptal insan, neden halkından utanıyor ve bir yabancı dile veriyorsun kendini? Ama şöyle diyor o; Yunanlılar daha akıllı ve kültürlüdürler ve Bulgarlar saftırlar, aptaldırlar, ince sözlerden yoksundurlar. Bu nedenle, Yunanlılara katılmak daha iyidir. Ama aç gözünü de gör, kafası almaz adam, Yunanlılardan çok daha akıllı, çok daha şanlı, şerefli birçok halk vardır. Bir Yunan (Rum) kendi

²¹⁸ Todorov, s. 58; Tuğlacı, s. 58.

dilinden, kendi bilgisinden, kendi halkından, senin yaptığın gibi kopuyor mu? Sen akılsız adam, gene de Yunan bilgeliğinin ve inceliğinin sana bir yararı yok. Hey Bulgar, kendinî aldatma, soyunu ve dilini tanı ve kendi dilini öğren”²¹⁹!

Bulgarları kendi benliklerine çağırın Paisiy, kitabı yazmakla kalmamış, Bulgaristan topraklarında dolaşarak eserini Bulgarlara okumuş, kopya ettirmiştir²²⁰. O, özellikle Rumlara karşı ateş püsküren eserini gittiği yerlerde bizzat okumuş ve böylece halk tabakaları arasında bir heyecan uyandırmıştır²²¹. Okuma-yazma bilenler, kitabın birer kopyasını çıkarmışlar ve bilmeyenler ise bu kitabı okuyabilmek için okuma-yazma öğrenmeye heveslenmişlerdir. Slav tarihçilerine göre, bu kaba ve dokunaklı sözler, Paisiy'nin tarihini okuyan ve dinleyen Bulgarların iliklerine kadar işlemiş ve onlara benlik duygularını aşlamıştır²²².

Rum okullarında okuyan ve Rumlaştırılan Bulgar çocukları da kendilerine bu ruh aşılınca Rumlukla ilgilerini keserek Bulgarlığa hizmet etmeye, Rumlardan ve Rum okullarından öğrendiklerini Bulgarcaya çevirerek, Bulgarlara ve yeni nesle öğretmeye başladılar. İşte Slav tarihçileri, Bulgarlarda millî ideolojinin –ilk defa Rum helenizmine karşı- uyanışının, Otets Paisiy adlı bu Bulgar keşişi tarafından başlatıldığını ve ölmüş bir milleti bu keşişin dirilttiğini iddia etmektedirler²²³.

Paisiy'den sonra Bulgar millî şuurunun uyanmasında asıl adı Stoyko Vladislavof (1735-1815)²²⁴, ruhânî adı Sofroniy Vračanski olan başka bir Bulgar papaz ve öğretmenin büyük rolü olmuştur. Sofroniy, Doğu Kocabalkan'ın Kazan (Kotel) kasabasında doğmuştur. Kendisi, 1762 yılında, Vrača'daki kiliselerde ve doğduğu kasabada kilise muganniliği ve okullarda öğretmenlik yapmıştır²²⁵.

²¹⁹ Todorov, ss. 58-59.

²²⁰ Henüz bir Bulgar basımevi olmadığı için o tarihlerde kitap el yazması halindeydi. Bu yüzden kitap kopya ediliyor ve kopyaları elden ele dolaşıyordu. Bulgar araştırmaları kitabın elli kadar ayrı kopyasını ortaya çıkarmıştır. Şimşir, II / XXXIII.

²²¹ Bir Bulgar okuyucu tarafından kitabın bir yazmasının kenarına şu hâşiyenin yazıldığı görülmüştür. “Kardeşler, bu kitabı okuyunuz. Onun okunması sizin istifadenize, Bulgarların şan ve şerefine ve Yunanlıların mahvına yarasın.” İncalcık, Tanzimat, s. 20, not: 3.

²²² Şentürk, s. 54.

²²³ Şentürk, ss. 54-55; Todorov, s. 58.

²²⁴ İncalcık, Tanzimat, s. 20.

²²⁵ İncalcık, Tanzimat, s. 20; Şimşir, II / XXXIII; Şentürk, s. 55.

Paisiy'nin yolunda gidenlerin başında gelen ve Bulgar eğitimi için mücadele eden Sofroniy²²⁶, ilk millî duyguyu ve Bulgarlık aşısını bu keşişten almış ve 1765 yılında Paisiy'nin kitabını da kopya etmiştir²²⁷. Bu yıllara kadar okulda Rumca ders veren Sofroniy, bundan sonra öğrencilerine Rumcanın yanında Bulgarca da öğretmeye başlamıştır. Bu şekilde birçok öğrenci yetiştirdi. İlk Bulgar milletseverlerinin çoğu Kazan'dan yetişmişler ve bunların çoğu da Sofroniy'den ders almışlardır²²⁸. Yaptığı çalışmalarla Rum ruhbanlarının dikkatini çeken ve onların öfkesine maruz kalan Sofroniy birçok defalar farklı yerlere tayin edilmiştir. Sofroniy, uzun süre Kazan'da öğretmenlik yaptıktan sonra, Tırnova metropoliteninin tavsiye ve yardımlarıyla Vraça Metropolitliğine atanmış, bu görevi sırasında oradaki Bulgarlara da millî duyguyu aşılamıştı. Sonra Vidin Metropolitliğine atanan Sofroniy, bu sıralarda Vidin vâlisi olan Pazvantoğlu Osman Paşa'dan korkmuş ve Eflak taraflarına kaçmıştır²²⁹. 1803 yılında Bükreş'e giden Sofroniy, burada Rusya'nın yardımıyla Bulgarların kurtuluşu için çalışmıştır. O, Bükreş'te Bulgarca kitaplar yazıp bastırması ve bunları Bulgaristan'a göndererek Bulgar halkına dağıttırması²³⁰. Bulgar kaynakları Sofroniy'in, Bulgaristan'ın Osmanlı idaresinden kurtarılması için 1811 yılında Rus Çarı'na başvurduğunu kaydetmektedir. Sofroniy'in Bükreş'teyken Rus parasıyla yaşadığı, buradaki Rus hâriciye memurları ve genelkurmayı ile ilişkilerde bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır²³¹.

Sofroniy, "Hâtırat" adıyla yayınlanan, anılarını anlattığı ve büyük tesir uyandıran kitabında özellikle Rum din adamlarının aç gözlülüklerini, Pazvantoğlu zamanında Bulgaristan'ın maruz kaldığı felaketleri anlatmaktaydı. Kitabın sonunda; "ne kadar insan mahv, bilhassa Vidin civarındaki yerler ne kadar harap oldu; insanın inanası gelmez. Buraları şimdi barbarların ve eşkıyaların oturduğu bir yerdir." Paisiy eserinde Bulgarlara şanlı mazilerini anlatmış, Sofroniy ise Bulgarların kendi zamanında yaşadıkları sefâletlerini tasvir etmiştir²³².

²²⁶ Nikov, s. 71.

²²⁷ Şimşir, II / XXXIII; Şentürk, s. 55.

²²⁸ Şentürk, s. 55.

²²⁹ Şentürk, s. 55.

²³⁰ Şimşir, II / XXXIII.

²³¹ Şentürk, s. 56.

²³² İnalçık, Tanzimat, s. 21.

Sofroniy'in Bulgar uyanışındaki rolü bu kitapla sınırlı değildir. Okullarda derslerin ve dinî âyinlerde duaların halkın kendi dilinde, yani Bulgarca yapılmasını savunan Sofroniy, faaliyetlerinde bu hususu sürekli vurgulamıştır²³³. Ayrıca Sofroniy, Bulgar halkının Rusları kurtarıcı olarak tanımalarını ve düşüncelerini istemiştir²³⁴. O, bütün zamanını vaazları ve yazılarıyla Bulgar gençliğini aydınlatmaya adanmış ve arkasında ateşli vatanseverler bırakmıştır²³⁵.

Sofroniy'in izinden giden kişilerden biri de Bulgar kilisesinin Rum Patrikhânesi'nden bağımsız bir kilise olması için çalışan Neofit Hilendarski Bozveli'dir²³⁶. Neofit Bozveli de Kazan'da doğmuş, Aynaroz'daki Hilendar Manastırında eğitim almış ve sonra da oranın idare heyetine üye olmuştur²³⁷. Köy ve kasabaları dolaşarak Bulgar milletinde milliyetçilik duygularını uyandırmaya çalışmıştır. Bulgarlara, Kiliselerde Rumca ibadet ve âyin yapmamalarını, kendi dilleri olan Bulgarca'yı kullanmalarını öğütlemiştir. 1840 yılında Amerikalı bir misyoner olan Dr. Riggs'in yardımı ile İncil'i Bulgarca'ya çevirmiştir. Amerikan Protestan misyonerleri birçok baskısı yapılan bu İncil'i Bulgarlara dağıtmıştı²³⁸.

Bozveli, Bulgar kilise ve okullarının Rum Kilisesi ve okullarından ayrılması hususunda epey çaba sarf etmiştir. Müstakil Bulgar Kilisesi ve okullarının açılması için yaptığı mücadelede kendisini, o sıralarda Rusya elçiliğinden tâlimat alan İstanbul'daki Bulgar burjuva sınıfı koruyarak el altından teşvik ediyordu. Faaliyetleri nedeniyle kısa zamanda dikkatleri üzerine çeken Bozveli, Bulgar halkının sempatisini kazanmıştı. Bu yüksek sınıftan Bulgarların destekleri ile bir ara Tırnova Metropolitliğine tayin edilen Bozveli fikirlerinden dolayı 1845'te Aynaroz'daki bir manastıra sürgün edilmişti. Dört yıl sonra bu sürgün hayatından kurtulup İstanbul'a giden ve burada İlarion Makariopolski ile beraber Bulgarları Rum Kilisesi'nden ayrılmaya teşvik eden Bozveli'yi Patrikhâne rahat bırakmamış ve onu tekrar sürgüne

²³³ Todorov, s. 60.

²³⁴ Turan, *The Turkish Minority*, s. 38.

²³⁵ İnalçık, *Tanzimat*, s. 21.

²³⁶ Neofit Bozveli hakkında geniş bilgi için bkz., İvan G. Paņovski, "Neofit Bozveli-Pırvonaçinatel i Osnovopoljnik na Bılgarskata Tsirkovno Natsionalna Borba", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 30-56.

²³⁷ Şentürk, s. 58.

²³⁸ Osman Nuri Peremeci, **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942, s. 42, 181; Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, **Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK, Ankara, 1999, (Protestan Misyonerleri), s. 1099 vd. Dr. Riggs 1871 yılında bir başka Bulgarca İncil daha yazmıştır.

göndermiştir. Bozveli, sürgün edildiği Hilendar Manastırında 1848 yılında büyük sıkıntılar içinde ölmüştür²³⁹.

2. Dil Bilincinin Oluşturulması ve Eğitim Alanına Taşınması

Hiç şüphesiz, bir toplumda millî bilincin oluşmasında “dil” önemli bir etkidir. Dilin ulus devletlerin oluşmasında en önemli etken olmasının yanında, tarihte ilk defa devlet kuran toplumlarda da dil gerçeğinin rolü yadsınamaz. Hatta bir toplumda millî bilincin oluşmasında “din”den de önce gelir.

Bulgar milletinin Rum ruhbân sınıfı tarafından istismarı Bulgarlar arasında tepkilerin doğmasına neden olmuştu. Paisiy ve Sofroniy gibi Bulgar papazlarının popüler ve bilimsellikten uzak bir tarzda kaleme aldıkları ve Bulgar halk kitlelerine ulaştırdıkları çalışmaları sonrakilere de örnek olmuştur. Bu sonraki çalışmalar daha çok araştırmaya dayalı, siyasî amaçlarla yazılmışlardır.

Bulgar millî uyanışının ve bu uyanış fikirlerinin geniş halk kitlelerine yayılması için çalışan şahsiyetlerden biri de, Sofroniy’in izinde yürüyen Kazan’lı bir Bulgar milliyetçisi olan Dr. Petır (Dr. Piyer)²⁴⁰ Beron’dur. Çocukluğunda, Kazan’da Sofroniy’den ilk millî duyguyu ve bilgilerini aldıktan sonra²⁴¹ Bükreş’e giden Petır Beron, orada ilköğrenimini bitirmiş, ardından Münih’te tıp tahsilini tamamlamıştır. Petır Beron, Batı Avrupa’nın milliyetçilik akımlarıyla ve özellikle Avusturya Slavları arasında gelişmeye başlayan Slavcılık ve Panslavizm fikirleriyle yakından ilgilenmiş, bu kesimden olan insanlarla ilişkiler kurmuştur²⁴².

Beron, 1824²⁴³ yılında Avusturya’nın Braşovo (Kronstadt) şehrinde konuşma Bulgarcası ile çocukların seviyesine göre din, matematik, sağlık bilgisi²⁴⁴, tarih,

²³⁹ Şentürk, s. 58. Bozveli, Rum Kilisesine kendisiyle birlikte karşı duran yandaşlarına gösterdiği içten davranışı 1848’de şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Mücadelede engellendim,

“Benim ruhum ne kadar engellense devam edeceğim,

“Kesin, biçin ve onlara karşı konuşun,

“Yunanlılar Bulgarlar karşısında kaybetsin.” Bkz., Nikov, s. 90.

²⁴⁰ İnalçık, Tanzimat, s. 23.

²⁴¹ Şentürk, s. 56.

²⁴² Şimşir, II / XXXIV.

²⁴³ Nikov, s. 71. Halil İnalçık, bu tarihi 1842 olarak vermiştir. Bkz. Tanzimat, s. 23. Şentürk bu tarihi 1826 olarak verirken, bkz. s. 56; Bilal N. Şimşir 1824 olarak vermiştir. Bkz. Aynı eser, II / XXXIV.

²⁴⁴ Şentürk, s. 56.

coğrafya ve tabiat bilgisi hakkında okuma parçaları içeren²⁴⁵, o zamana kadar yazılmış olan Bulgar alfabelerinin dışında Avrupaî tarzda yazılmış “Bukvar sıs Različni Pouçeniya” (Çeşitli Öğütleri İçeren Bulgarca Okuma Kitabı)²⁴⁶ adında bir alfabe hazırlayıp ve bastırmıştır²⁴⁷. Kronstadt’lı bir Bulgar tâcirinin yardımıyla basılan Bukvar’da, Bulgar grameri ile ilgili konular, birtakım ahlâkî hikâyeler, masallar ve öğrencinin ilgisini çekecek bazı matematik problemleri de yer almaktaydı. Avrupa’da uygulanan bir yöntemle yazdığı bu kitabını Beron, Bulgarların yaşadığı yerlere dağıtmış ve kitap, bütün Bulgar okullarında büyük bir şevk ve heyecanla karşılanmıştır. Bu eser dinî kitapların yerine geçerek Bulgar ilköğretiminde esaslı bir inkılâp meydana getirmiş, birçok defalar basılmış ve uzun zaman Bulgar çocuklarına okuma-yazma öğretiminde başlıca ders kitabı olmuştur²⁴⁸.

Millî kimliğin ispatı için tarihi bir geçmişi ön plana çıkarma düşüncesiyle hazırlanan Bukvar sayesinde millî bir dilin önemi ön plana çıkarıldı. Eğitimin ve dinî âyinlerin Bulgarca olması ve dünyevî eğitime dönük okulların kurulması gerektiğini savunan Beron, Bukvar’ı bu amaçla yazmıştır. Beron’un çalışmaları sadece bu kitapla sınırlı kalmamıştır. Birçok okul kitapları, genel tarihler ve halka mahsus hikâye kitapları da yayınlayan Beron, fikirlerinin sadece okullardaki öğrencilere değil, halka da ulaştırılması için çalışmıştır²⁴⁹.

1871 yılında ölen Beron, ölümünden önce Bulgar Ekzarhânesi’ne büyük miktarda para bırakarak, faizi ile Edirne’de kendi adına bir okul yapılmasını ve idare edilmesini vasiyetinde bildirmiştir²⁵⁰. Ekzarhâne, Petır Beron’un vasiyetini yerine getirmiş, Edirne’deki Bulgar okulu, Petır Beron’un adına yapılmış ve onun adıyla anılmıştır²⁵¹.

Bulgar millî bilincinin oluşması için Bulgarlar hakkında araştırmalar yapan ve yaptığı araştırmaları kitap haline getirip millî fikirlerin ve Panslavizmin Bulgarlar arasında yayılmasına çalışan kişilerden bir diğeri de Venelin’dir.

²⁴⁵ İncalcık, Tanzimat, s. 23.

²⁴⁶ Şentürk, s. 56. Nikov, s. 71; Bukvar’ın son sayfasında balık resmi olduğu için Bulgarca “Ribni (Ribni) Bukvar” (Balıklı Alfabe) olarak da tanınmıştır. Bkz. Şentürk, s. 57.

²⁴⁷ İncalcık, Tanzimat, s. 23; Şimşir, II / XXXIV.

²⁴⁸ Şentürk, ss. 56-57.

²⁴⁹ İncalcık, Tanzimat, s. 23; Todorov, s. 64.

²⁵⁰ Şentürk, s. 57, not: 6.

²⁵¹ Tsantralen Dirjaven Arhiv, (TDA), Ekzarhâne Fonu, (F). 246 K, Tasnif, (op). 1, a.e. 7, Lef. 67-68.

Asıl adı Georgi Hutsa²⁵² olan Yuriy (Jorj) İvanoviç Venelin filolojik eserleriyle Bulgar milletinin tanınması ve canlanması yolunda hizmetleri geçen bir filologdur. Aslen Rus olan Venelin, büyük Bulgar milliyetseverleri arasında yerini almıştır. Onun önemi Bulgarları Rusya'ya tanıtmışından ileri gelir²⁵³.

Rus Panslavistlerinin öncülerinden sayılan Venelin, 1829'da "Eski ve Bugünkü Bulgarlar ve Ruslarla Siyasî, Etnografik, Tarihi ve Dinî Bağları"²⁵⁴ (Eski ve Yeni Bulgaristan²⁵⁵ veya Eski ve Yeni Bulgarlar²⁵⁶) adlı kitabını yayınladı. Venelin kitabında, Bulgarların Türk-Tatar asıllı olduklarını kabul etmiyor ve Attilâ ve Hunlar gibi eski Bulgarların da Volga Slavlarından geldiklerini, Slav ailesinin bir kolu sayılmaları gerektiğini ileri sürüyordu²⁵⁷. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yayınlanan bu kitap Rusların dikkatini ilk defa Bulgarlar üzerine çekmiş ve Rusya'da Bulgarlar lehine başlayan ilginin güçlü kaynaklarından biri olmuştur. 1830 yılında Rus İmparatorluğu'nun St. Petersburg İlim Akademisi tarafından Bulgarların dilini incelemesi ve Bulgarlar hakkında araştırmalarda bulunması için Bulgaristan'a gönderilen Venelin, Bulgarlar hakkında birkaç kitap daha yazdı ve eserleriyle Bulgarlar arasında Slavlık ve Panslavizm fikirlerini yaydı²⁵⁸.

Venelin'in eseri önceleri Rumlara karşı benliklerini koruma ve tarihsel geçmişlerini arama mücadelesi veren Bulgarlar arasına Slav ırkçılığı ile ayrılıkçı hareketlerin ilk tohumlarını saçtı²⁵⁹. Romanya'da Bükreş, İbrail ve Odesa gibi şehirlerde ticaretle uğraşan, fakat Rumlaşmış Bulgarlar üzerinde de derin tesirler uyandırdı. Onlarda Bulgarlık şuûr ve heyecanını ortaya çıkardı²⁶⁰. Bu tâcirlerden biri olan Gabrovalı Vasil Evstatiev Aprilov, Odesa ve Bükreş'teki diğer Bulgar tâcirleri ile birleşerek Bulgarlar için millî ve Avrupaî tarzda modern bir okul açmaya Venelin'in eserlerinden etkilenerek karar vermişti²⁶¹.

²⁵² Şimşir, II / XXXVI.

²⁵³ İncelik, Tanzimat, s. 21.

²⁵⁴ Şimşir, II / XXXVI.

²⁵⁵ Sir Charles Eliot, **Avrupa'daki Türkiye**, Çev.: Adnan Sınar-Şevket Serdar Türet, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz, s. 86.

²⁵⁶ İncelik, Tanzimat, s. 21.

²⁵⁷ Şimşir, II / XXXVI.

²⁵⁸ İncelik, Tanzimat, s. 21, not, 5; Şimşir, II / XXXVI; Tuğlacı, s. 54.

²⁵⁹ Şentürk, s. 76.

²⁶⁰ İncelik, Tanzimat, s. 22; Şimşir, II / XXXVI.

²⁶¹ İncelik, Tanzimat, s. 22.

Ölümünden iki yıl sonra Moskova Bulgar Kolonisi Venelin'in heykelini dikti ve üzerine şunları yazdı: "Bulgar milletinin, eski şanlı varlığını ilk defa dünyaya hatırlatan ve onu yeniden doğmuş görmeyi arzulayan odur. Tanrım, onun duasının gerçekleşmesi için sana dua ediyoruz"²⁶². Mezar kitâbesinde ise şöyle yazmaktadır: "Jorj İvanoviç Venelin'e, Odesa Bulgarları, 1841. Kendisi, unutulmuş şanlı ve kudretli olan bir milleti tanıtmış ve onun canlanmasını hararetle istemiştir"²⁶³. Bu kitâbe bile onun Bulgarlar için ne denli önemli olduğunu kanıtlamaya yeter.

3. Bulgar Millî Bilincinin Uyanış Sürecinin Finans Kaynakları: Bulgar Tüccarları

Bir toplumun millî bilincinin oluşması, mutlak sûrette bu alanda sarf edilen finansla paralel gelişir. Bulgar millî bilincinin çok kısa sürede önemli mesafeler kat etmesinde Bulgar burjuvazisinin, büyük-küçük tüccar ve işadamlarının önemli katkıları olmuştur.

Sofya civarında bulunan Samakov, Köstendil ve Rudil 1500-1750 yılları arasında önemli endüstri merkezleri durumundaydı. Osmanlı ordusu özellikle silah ihtiyacını bu merkezlerden karşılamıştı. III. Mustafa (1757-1774), 1772'de Bulgar loncalarının kurulmasına müsaade ederek onlara idarî bağımsızlık vermişti. Sağlanan ekonomik ve ticarî şartlar sayesinde Bulgarlar arasında bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. İstanbul'da da bir Bulgar ticaret kolonisi vardı. Buradaki Bulgarlar, bahçıvanlık gibi bazı bahçe ve tarım işleriyle meşgullerdi. Ayrıca çiftlik hayvanı yetiştirenler ve tüccarlar şehrin gıda ihtiyacını karşılamaktaydılar. Bulgar tüccarları, XIX. yüzyıl sonlarına doğru modern fabrikalar bile kurmuşlardır. Bu gelişmelerle, Bulgarca konuşan Hıristiyan bir üst sınıf ortaya çıkmış, bunun da ötesinde Bulgarların millî kimlik için verecekleri mücadelenin öncülüğünü yapacak bir kadro da oluşmuştur. İstanbul'daki Bulgar kolonisinin, Bulgarların bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurulması ve Bulgar millî eğitiminin gelişmesi yolundaki mücadelelerinde

²⁶² Şimşir, II / XXXVII.

²⁶³ İnalçık, Tanzimat, s. 21.

önemli katkıları olmuştur²⁶⁴. Böylece öncelikle maddî olarak güçlenmiş olan Bulgar burjuvazisi aynı zamanda kilise ve eğitimin finansal kaynağı durumuna gelmişti²⁶⁵.

XIX. yüzyılın başlarında, gerek Osmanlı coğrafyasında, gerekse Avrupa ve Rusya'da Bulgar tüccar ve iş adamlarının çok etkin bir ekonomik güce ulaştıklarını, önemli bir sermaye birikimi ve iş hacmine sahip olduklarını görmekteyiz²⁶⁶. Eskiden beri önemli sayıda Bulgar muhacirinin kaçıp sığınmış olduğu Romanya'da Bükreş ve İbrail kentlerinde ticaret yaparak zenginleşmiş pek çok Bulgar vardı²⁶⁷. XIX. yüzyıl başlarında ise Odesa'da zengin ve kültürlü bir Bulgar kolonisi oluşmuştu. Bu Bulgar tâcirler aslında çoğunlukla Rum tâcirler ile birlikte çalışmışlar, onların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanmışlardı. Bu işbirliği, Bulgar olmanın hiçbir avantaj taşımaması sebebiyle onları bir Rum gibi davranmaya yöneltmişti veya böylece onlar Rumlaşmışlardı²⁶⁸. Rumlaşmış olan Bulgar tâcirleri XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında sadece ticaret yapmıyor, Rum metropolitlerinin yardımcıları olarak Ortodoks halkı temsilen eyâlet meclislerinde de yer alıyorlardı²⁶⁹.

Başkent İstanbul'da bu dönemde otuz-kırk bin civarında Bulgar kökenli iş adamı, tüccar ve sanatkârın mevcudiyeti dışında²⁷⁰ Edirne, İzmir, Selanik²⁷¹, Bükreş, İbrail, Odessa, Viyana, Moskova, Petersburg²⁷², Kızanlık, Karlova, Samakov, Gabrova²⁷³ gibi şehirlerde Bulgarlar önemli ticarî koloniler kurmuşlardı. Bulgar tüccarların zenginleşmesi ve paralel olarak millî uyanışın başlamasıyla Bulgar halkının yeni ileri gelen temsilcileri olarak çorbacıların²⁷⁴ yerini zenginleşen Bulgar

²⁶⁴ Bayraktarova, s. 6; Bulgar Tüccar sınıfı hakkında ayrıca bkz., Todorov, ss. 57-58, 61.

²⁶⁵ Markova, Tsirkovno, ss. 78-80.

²⁶⁶ Tuğlacı, s. 56; Şentürk, s. 59; Markova, Tsirkovno, ss. 72-75.

²⁶⁷ Burada şunu belirtmek gerekir ki, Romanya, Bulgar bağımsızlık hareketlerinde en önemli faaliyet merkeziydi. Eğitim çalışmaları buradan idare edilmiştir. Ayrıca Bulgar komiteleri ve çeteleri ilk önce burada oluşturulmuş olup hareket ve eylemlerini bu merkezden yürütmüşlerdir. İnalçık, Tanzimat, s. 20.

²⁶⁸ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 18; Turan, The Turkish Minority, s. 34.

²⁶⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 53-54.

²⁷⁰ Stavrianos, The Balkans (1815-1914), s. 59.

²⁷¹ Bulgar Kilise mücadelesinde Selanik bölgesindeki faaliyetler hakkında geniş bilgi için bkz., Dragovitiyski Episkop Yoan "Solun i Solunsko v Borbata za Sızdavane na Bilgarskata Ekzarhiya", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 205-225.

²⁷² Peremeci, s. 184; İnalçık, Tanzimat, ss. 21-22.

²⁷³ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 18 vd.

²⁷⁴ Çorbacı tâbiri Osmanlılar döneminde genellikle Bulgar burjuvazisine verilmiş olan addır. Bkz. İnalçık, Tanzimat, s. 78, not: 3.

tüccarları ve esnafı almaya başlamış²⁷⁵, üst düzey metropolitlik memurları olmuşlar, buldukları bölgelerin cemaat meclislerinin idaresinde yer almışlardır. Bu yeni sınıf, Bulgar millî kilise mücadelesinin en faal liderleri olmuşlardır²⁷⁶. Bu sayede Bulgarlar siyasî güce ve Patrikhâne'nin gücüne karşı bireysel olarak değil, bir topluluğun üyeleri olarak mücadele etmişlerdir. Bu da onları kendilerine güven duymaya, özel ve toplumsal çıkarlarını korumak üzere birleşmeye yöneltmiştir. Nitekim bu yeni güç ve birleşme ruhu, özellikle bağımsız bir ulusal kilisenin kurulması çabasında kendisini gösterecekti²⁷⁷. Mesela Dimitraki Hacitoşev²⁷⁸ Vraça'da, H. Trayko Üsküp'te, Nikola Minçoğlu²⁷⁹ Tırnova'da, Çalıkov, Kesyakov, Çomakov ve Geşov Filibe'de, Tıpçileştov²⁸⁰ ve diğerleri İstanbul'da Rum Patrikliğinin dinî hâkimiyetine karşı çıkmışlardır. Çünkü bunlar okul, kilise ve yerel idare alanında hak sahibi olmak istiyorlardı. Aralarında sadece tüccarlar değil, banker, girişimci ve diğer varlıklı Bulgarlar da yer alıyordu. Ancak yine de en büyük grubu Bulgar zanaatçıları, orta ve küçük tüccar grubu teşkil ediyordu²⁸¹.

Ticaretle gelişen şehirlerde yaşayan bu Bulgarların sosyo-ekonomik yaşantılarında olduğu kadar, siyasal düşüncelerinde de önemli etkileşimler meydana gelmiştir. Bulgar tüccarların kadın, aile ve çocukları da bu atmosferin siyasal ve sosyal düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Bu tüccarlar milliyetçilik başta olmak üzere, Fransız İhtilâli ile yayılan birçok sosyo-politik fikirlerle bu kolonilerde tanışmışlardır. Bu şehirlerdeki loncalarda ve kulüplerde örgütlenen Bulgar tüccarları, Avrupa'da esen milliyetçilik fikirlerini de kendi milletlerine taşımaya yönelmişlerdir²⁸². Bulgar tüccarlarının üzerinde özellikle Venelin'in eserlerinin büyük tesiri olmuş, bu eserler sayesinde Bulgarlık şuûr ve heyecanı şiddetli bir şekilde uyanmıştı²⁸³. Bulgar tarihçisi N. Staneff, Viyana'daki Bulgar tüccarlarından bahsederken, bunların dâima Bulgar istiklâlini düşündüklerini ve bu yolda Bulgar millî kültürü için yardımlarda bulduklarını kaydetmektedir²⁸⁴. Bükreş'teki zengin

²⁷⁵ Nikov, s. 112.

²⁷⁶ Markova, Tsrkovno, s. 72 vd; Hristov, ss. 192-193.

²⁷⁷ Tuğlacı, s. 60.

²⁷⁸ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 40, Dimitraki Hacitoşev, 1782-1885, D. 163.

²⁷⁹ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 49, Hacı Nikola Minçoğlu, 1839-1896, D. 800.

²⁸⁰ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 6, Tıpçileştov, 1836-1891, L. 85000.

²⁸¹ Markova, Tsrkovno, ss. 72-77.

²⁸² Şentürk, ss. 59-60; Todorov, s. 64.

²⁸³ İnalçık, Tanzimat, ss. 20-21; Şimşir, II / XXXVI; Şentürk, s. 60 vd.

²⁸⁴ İnalçık, Tanzimat, s. 22, not: 1.

Bulgar tâcirleri, Bulgar gençlerinin Rusya’da tahsillerini sağlamak maksadıyla bir cemiyet dahî kurmuşlardı. Bulgar gençleri Rusya’da yetişip yurtlarına döndüklerinde burada geniş çaplı ve bilinçli bir şekilde milliyetçilik propagandası yapmışlardır²⁸⁵.

Nitekim 1828’de ilk Bulgar matbaasını da bu iş adamları kurmuştur. Millî şuûrun uyanmasında eğitimin önemini fark eden Bulgar tüccarlarından Gabrovalı Vasil Evstatiev Aprilov, Avrupaî tarzda eğitim verecek ilk eğitim kurumu olan okulu, 2 Kasım 1835’te Gabrova’da açmayı başardı. Batı tarzında eğitimi amaçlayan bu ilk Bulgar okulunun başlangıçta yüz yirmi öğrencisi bulunuyordu. Böylelikle Bulgar milliyetçiliğinin temel taşlarından biri atılmış oluyordu. Bulgar tüccarlarının Gabrova’da açtıkları bu okuldan kısa bir süre sonra, Zıştovi’de o zamana kadar Rum emellerine hizmet eden ve o minval üzere eğitim veren bir okulu da Bulgarlaştırdılar.

Özellikle eğitim alanında Bulgar tüccarlarına öncülük edenler Aprilov ile N. S. Palauzov idi. Odessa’daki Helenist çevre içerisinde Yunanlık davası için çalışan ve orada yaşayan bir tüccar ve aydın olan Aprilov, 1830’dan itibaren kendini Bulgar millî davasına, özellikle Bulgar millî eğitimine adanmıştır. Aprilov, kişisel toplantılar yaparak Bulgarlar arasında kendilerine ait okul, kilise hareketi ve Bulgarlık şuûru hakkında bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunmuştur²⁸⁶. İstanbul’daki ikameti sırasında edindiği izlenim Aprilov’a, Osmanlı Devleti’nin Bulgarların taleplerini destekleyici bir reform döneminin hemen eşliğinde bulunduğu sonucunu çıkarmasına neden olmuştur. Aprilov ve Palauzov bundan sonra Romanya, Beserabya ve Odessa’daki Bulgar tüccar ve esnaf kolonilerini organize etmeyi başardı. Bu koloniler aracılığıyla Bulgaristan’daki millî burjuvazinin finansmanı güvence altına alındı. Bu burjuvazinin desteğiyle 1836’da Zıştovi, Koprivştitsa (Avratalan), Triyavna²⁸⁷, Kalofer, Sopot, Karlova ve Panagürişte’de²⁸⁸ yeni okullar açıldı.

Ticarî ilişkiler ve tüccarlar, Balkan halklarının milliyet şuûrunun uyanmasında önemli bir rol oynamıştır. Balkanlı tâcirlerin ticaret yoluyla Avrupa ülkelerinde kurmuş oldukları yakın ilişkiler, Batı’nın fikirlerinin bütün Balkan

²⁸⁵ Şentürk, s. 79.

²⁸⁶ Nikov, s. 73 vd.

²⁸⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Peremeci, s. 189 vd; Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi**, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2001, (Makedonya Sorunu), s. 67; ayrıca bkz., Nikov, ss. 74-75.

²⁸⁸ Markova, Tsirkovno, ss. 75-76.

halkları üzerinde yayılmasına vesile oldu. Tâcirler çeşitli kitap ve dergilerin yanı sıra Voltaire, Locke, Rousseau, Descartes, Leibniz, vs. gibi düşünürlerin eserlerinin de kendi dillerine çevrilmesine önyak oldular. Ayrıca genç ırkdaşlarının Avrupa üniversitelerinde okumalarına da maddî imkân sağladılar²⁸⁹.

4. Millî Bilinci Besleyen Eğitim Faaliyetlerine Başlanması

Başta din adamları olmak üzere Bulgar aydınları ve Bulgar burjuvazisi eğitimin Bulgar millî bilincinin oluşması konusunda ne kadar hayâtî bir rol oynadığının farkındaydılar²⁹⁰. Yukarıda Bulgar burjuvazisinin modern okulların açılmasında ne derecede öncülük ettiklerine değinmiştik. Bulgar millî bilincinin oluşmasında bu eğitim faaliyetlerini iki tâli başlık altında ele almakta fayda mülâhaza ediyoruz.

a. Gençliğe Yönelik Modern Eğitim Kurumları

Yukarıda da değindiğimiz gibi; Bulgar millî şuûrunun uyanmasında tüccarların eğitim alanında gerçekleştirdikleri açılımların payı büyüktür. Avrupaî tarzda modern Bulgar okullarının açılmasına öncülük eden Bulgar tüccarı Aprilov'un girişiminden önce, 1835 yılına kadar eğitim, Kiliyni Uçilişta denilen din okullarında veriliyordu. Ortodoks Rum Kilisesi'ne bağlı kilise ve manastırların denetiminde olan bu okullardan başka eğitim kurumu yoktu ve buralarda çocuklar papazlar tarafından eğitilir, bozuk bir Slavca ile yazılmış dinî bilgiler ezberletilirdi. Aralarından İncil'i ezbere bilenler ise yeterince âlim sayılırdı. Eski skolastik usullerin sürdürüldüğü, bugünkü anlamda okul bile sayılamayacak nitelikte, Rum Kilisesi'nin denetiminde olan bu okullar Rumlaştırma faaliyetlerinde de başlıca rolü oynuyordu. Hatta 1800 yılında Fener Rum Patrikhânesi, metropolitlere gönderdiği bir genelge ile Bulgar kilise okullarının kapatılmasını, okullarda Yunan dili ile yazılmış kitapların okutulmasını emrediyordu²⁹¹. Patrikhâne'nin bu tâlimatına rağmen bu okullar kapatılmamış, aksine 1835 yılında zamanın şartlarına göre modern anlamda eğitim

²⁸⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Leften Stavros Stavrianos, "The Influence of the West on the Balkans", **The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963, (The West on the Balkans), s. 192.

²⁹⁰ Nikov, s. 73.

²⁹¹ İnalçık, Tanzimat, s. 20.

verecek ilk Bulgar okulunun açılmasına kadar eski tarzdaki Bulgar okullarının sayılarında artış bile olmuştur. Hristo Gandev, Bulgar uyanışındaki faktörleri incelediği eserinde XVIII.-XIX. yüzyıllarda Rum etkisinin fazla olduğu dönemlerde bile kiliselerde Bulgarca eğitiminin sürdüğünü ifade etmekte, Bulgarlara ait kilise, manastır ve okullar olmak üzere üç yüz doksandan fazla eğitim merkezinin olduğunu ve büyük Bulgar kütüphanelerinde bin sekiz yüz altmış kadar Bulgarca yazma kitabın bulunduğunu kaydetmektedir²⁹². Bu da gösterir ki, Patrikhâne'nin 1800 yılındaki tâlimatının dışında Bulgarlar ciddi bir engelle karşılaşmadan dil ve kültürlerini devam ettirme imkânına sahip olmuşlardır²⁹³.

XIX. yüzyılın başlarında Rum okulları Osmanlı İmparatorluğu'nun en gelişmiş okulları durumundaydı. Yunan klasiklerinin eğitimde okutulduğu bu Rum okullarında eğitim gören bazı Bulgar çocukları ise birer Rum sempatizanı olarak yetişmiş, kendi asıllarını unutmuş ve milliyetlerinden utanmaya başlamışlardı. Çünkü bu dönemlerde artık Bulgar kelimesi “talihsiz, kaba köylü” anlamında kullanılıyor, Bulgarlar ve Bulgarlık aşağılanıyordu²⁹⁴. Bununla birlikte ilk Bulgar aydınları ve Bulgar burjuvazisi de İstanbul, Atina, İzmir, Yanya ve Bükreş'teki Rum okullarından Rum sempatizanı olarak mezun olan kişilerdi. Nitekim bunlardan Vasil E. Aprilov, Neofit Rilski²⁹⁵, Petır Beron, Hristo Pavloviç, P. Popoviç, İvan Bogorov, Konstantin Fotinov, İvan Seliminski²⁹⁶, Neofit Bozveli, İlarion Makariopolski, Georgi S. Rakovski²⁹⁷, İvan Dobrovski, G. Zolotoviç, Stefan Çomakov, M. Balabanov, G. Kristevski, Z. Strumski, G. Pırliçev, D. Miladinov vs. gibi pek çok kişi sonradan Bulgar halkının dinî ve millî liderleri olmuşlardı. Ayrıca bu okullardaki eğitim sayesinde Yunan kültürünün Bulgar toplumu ve aydını üzerinde olumlu ve yararlı etkileri olmuştur²⁹⁸. Her şeyden önce fikir bazında kilise mücadelesine giren Bulgarlar, Patrikhâne karşısı Yunan aydınlarının etkisinde kalmışlardı. Yine bu

²⁹² Hristo Gandev, **Faktori na Bilgarskoto Vizrajane 1600-1830**, Sofya, 1943, s. 17 vd.

²⁹³ Markova, Tsirkovno, ss. 48-49.

²⁹⁴ İnalçık, Tanzimat, ss. 19-20; Şentürk, s. 50 vd; Todorov, s. 64.

²⁹⁵ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 54, Neofit Rilski, 1837-1880, D. 197.

²⁹⁶ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 28, İvan Seliminski, 1830-1866, D. 923.

²⁹⁷ G. S. Rakovski'nin Bulgar Kilise ve millî bağımsızlığındaki mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz., Todor Sibevev, “G. S. Rakovski v Borbata za Tsirkovno-Natsionalna Nezavisimost”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 59-78; Ayrıca bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 1, G. S. Rakovski, 1811-1868, L. 6440.

²⁹⁸ Markova, Tsirkovno, s. 52.

okullarda Avrupa’da Fransız İhtilâlinden sonra başlayan fikirler yayılıyordu ve böylece Bulgarlar bu okullarda kendilerini geliştiriyorlardı²⁹⁹.

XIX. yüzyılın başlarında büyük ticarî merkezlerde bulunan Bulgar tüccarları Rum eğitim sisteminin kabul edildiği, fakat eğitimin bazı bölümlerinin Bulgarca yapıldığı okullar kurmaya başladılar. Söz konusu Bulgar okulları, Bulgar eğitiminin gelişmesinde birinci merhaleyi oluşturmuşlardır³⁰⁰. 1800 yılında kırk ikisi köylerde ve altısı da kasabalarda olmak üzere toplam okul sayısı kırk sekiz iken, Patrikhâne’nin yasaklama emrinden sonra, 1835 yılına gelindiğinde otuz yedisi kasabalarda ve yüz altmış sekizi köylerde olmak üzere okul sayılarının iki yüz beşe çıktığı görülür. Böyle bir artışla beraber eğitimin niteliğinde değişiklik olmamıştır. Hele hele Rum Kilisesinin kontrolü altında milliyet fikirlerine göre eğitim verilmesi uzak bir ihtimal olarak kalmıştır³⁰¹.

Avrupaî tarzda, modern bir eğitim verecek olan ve aynı zamanda ilk millî Bulgar okulunu 1835 yılında Bulgar tâciri Vasil Evstatiev Aprilov, doğduğu kasaba olan Gabrova’da açmıştır³⁰². Varlıklı bir ailenin çocuğu olan Aprilov, on bir yaşında Moskova’ya gitmiş, burada tüccarlık yapan kardeşinin yanında kalmış ve Rum okulunda eğitim almıştı. O zamanlarda varlıklı Bulgar aileleri kendilerini Rum sayıyorlar, Rumlukları ile övünüyorlardı. Aprilov da kendisini Rum bilerek yetişmiş ve ticaret hayatına atılarak Odesa’ya yerleşmişti. Yunanların 1814’te Osmanlı Devleti’ne karşı kurdukları Filiki Heterya Cemiyeti’nin ilk üyelerinden biri olmuş ve bu cemiyete maddî yardımlarda dahî bulunmuştur. On beş yıl kadar Yunanlık ve Helenizm davasına hizmet ettikten sonra Venelin’in yazmış olduğu “Eski ve Bugünkü Bulgarlar ve Ruslarla Siyasî, Etnografik, Tarihi ve Dinî Bağları” adlı kitaptan etkilenmiştir³⁰³. Bundan sonra Aprilov, Bulgar olduğunun bilincine varmış ve yardımlarını Bulgarlara yapmaya başlamıştır.

Bulgar millî uyanışında ve Bulgar millî devletinin kurulması hareketinde tarihi bir rol oynayacak olan modern Bulgar millî eğitiminin temeli, Slavlık

²⁹⁹ Markova, Tsrkovno, ss. 85-86.

³⁰⁰ Bayraktarova, s. 11.

³⁰¹ Peremeci, s. 187; Şimşir, II / XXXIX; Şentürk, s. 61.

³⁰² Şimşir, II / XXXIX, vd; İnalçık, Tanzimat, s. 22.

³⁰³ Özellikle Odesa ve Bükreş’teki Bulgar kolonileri arasında Panslavizm duygusunu yayan Venelin’in bu kitabı olmuştur.

heyecanıyla ve Panslavizmin etkisiyle atılmıştır. Aprilov, Bulgar milletini uyandırmak için Avrupa tarzında eğitim veren bir okul açmaya karar vererek, Odesa ve Bükreş'teki Bulgar tüccarlarından gereken parayı toplamış, kendisi de bütün servetini kuracağı bu okul için harcamıştır. Okul 1835 yılında büyük bir törenle açılmış ve başına da Rila Manastırından Bulgar Keşişi Neofit Bozveli getirilmiştir. Okulda okuma-yazma, hesap, coğrafya, tarih, Yunanca ve din dersleri okutuluyor ve tedrisatta Bell-Lancaster sistemi³⁰⁴ uygulanıyordu³⁰⁵. İlk yılında okula yüz yirmi öğrenci alınmıştır. Bundan sonra bir yandan Rumca eğitim yapan Bulgar okullarının Slavlaştırılmasına, diğer taraftan da Gabrova okulu örnek alınarak, Bulgaristan'ın belli başlı merkezlerinde titizlikle çalışılarak yeni okullar açılmaya başlandı³⁰⁶. 1835 yılında köy ve kasabalarda toplam iki yüz beş okul varken 1877'de bu sayı 1504'e çıkmıştır. Okul için gerekli kitaplar Rusya başta olmak üzere Sırbistan ve Romanya matbaalarında basılmış olup bazı Rusça kitaplar da, ki bunlar genelde tarih kitaplarıydı, Bulgarca'ya tercüme edilerek derslerde okutulmak üzere hazırlanmıştır³⁰⁷.

1835'te Gabrovalı Aprilov'un Avrupaî tarzda ilk Bulgar okulunu açması ve bunu diğer okulların izlemesi Patrikhâne'yi rahatsız etmiştir. Pazarcık ve Filibe'deki Rum metropolitler, bu şehirlerde kurulan Bulgar okullarının kapatılması için yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır³⁰⁸.

Bulgarlar, Aprilov ile başlayan modern-millî eğitim faaliyetleriyle tarihi geçmişleri, dil ve kültür mirasının müşterekliğini ortaya koymak için çaba harcamışlardır. Rumlaştırılmaya karşı millî benliklerini korumak adına eğitimi araç olarak kullanmışlardır³⁰⁹.

³⁰⁴ Karşılıklı eğitim metodu olarak da bilinen bu metotta, yeterli öğretmeni olmayan okullarda üst sınıftaki öğrencilerin veya başarılı öğrencilerin bazı derslerde öğretmenlik yapmasıdır. Öğrenci böylece hem okuduğu okulda öğretmenlik yapıyor, hem de eğitimini tamamlamış oluyordu. Bkz. Tuğlacı, s. 60.

³⁰⁵ İncelik, Tanzimat, s. 22, not 4.

³⁰⁶ Şentürk, s. 61 vd.

³⁰⁷ Bkz. Şimşir, II / XL-XLI; Şentürk, ss. 61-62; Tuğlacı, s. 186 vd; Turan, The Turkish Minority, s. 40.

³⁰⁸ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yay., İstanbul, 2005, (En Uzun Yüzyılı), s. 68.

³⁰⁹ İncelik, Tanzimat, s. 23.

Bulgaristan'da bu ilk açılan okulların dışında henüz yüksek öğrenim verebilecek okullar kurulmamıştı. Bu nedenle Bulgarlar bu seviyeye gelen öğrencileri eğitimleri için başta Rusya olmak üzere Avusturya, Almanya, Fransa ve Avrupa'daki diğer ülkelere göndermişlerdir³¹⁰. Özellikle bu öğrencilerden Rusya'ya gidenler Panslavistlerin etkisi altında kalarak ülkelerine dönmüş, birçoğu okullarda öğretmen olarak görev alıp ihtilâl fikirlerini yayarak Bulgar toplumunun en saygın ve en etkin tipleri olmuşlardır.

Bulgaristan'daki eğitim faaliyetleriyle ilgili değişiklikler Bâb-ı Âli'nin de dikkatini çekmiş, gelişmeleri hoşnutsuzlukla takip etmekten başka bir şey yapamamıştır. Ancak Tanzîmât ve Islahât prensiplerine bağlı kalarak yeni okulların açılmasında güçlük çıkarmamış, fetihten beri süregelen geleneksel politika gereği Hıristiyan tebaanın içişlerine karışmama prensibinden hareketle durumu hoşgörüyü karşılamıştır³¹¹.

Buna rağmen Bulgar gençlerinin Rusya ve Avrupa ülkelerine Osmanlı hükümetinin izni ve bilgisi dışında gidip öğrenim görmeleri ve oralarda zararlı fikirlerle geri dönmeleri sonunda devletin bütünlüğünün tehlikeye düşeceği anlaşılmış ve bu durumun önüne geçilmesi için bazı tedbirler alınması yoluna gidilmiştir³¹². Ancak bu tedbirler alınırken Bulgar eğitimi ve öğretimi engellenmemiştir. Aksine yeni ve modern Bulgar okulları açılması yoluna gidilmiştir. Bu açılan okullardaki eğitim ise yine Bulgar öğretmenleri tarafından verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirlerden biri; Bulgar gençlerinin de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne, Mekâtib-i Askeriye ve Mekâtib-i Mülkiye'ye alınmasına müsaade edilmesiydi. Bunun yanı sıra bazı yetenekli Bulgar öğrencilerinin Paris'teki Mekteb-i Osmânî'ye gönderilerek eğitim görmeleri de uygun bulunmuştu³¹³.

Osmanlı Devleti'ndeki diğer Gayr-i Müslim cemaatler gibi Bulgarlar da okulları vasıtasıyla dillerini ve kültürlerini yaymakla kalmayarak, bağımsızlık için dış devletlerin siyasetlerine de âlet olmaları konusu Tanzîmât devlet adamlarını

³¹⁰ Şentürk, ss. 60-61; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 25.

³¹¹ İnalcık, Tanzimat, ss. 22-23; Şimşir, II / XLI; Şentürk, s. 70.

³¹² BOA. A. MKT. MHM. 499 / 68.

³¹³ Şentürk, s. 71.

düşündürüyordu. Âli ve Midhat Paşalar okulların ıslah edilmesi ve karma bir sistemin kurulmasının cemaatlerin Osmanlı idaresinden ayrılma eğilimlerini yok edeceği kanısındaydılar³¹⁴.

Tuna vâlisi olan Midhat Paşa, Bulgar çocuklarının Rusya'da eğitim görmelerinin ileride İmparatorluk için tehdit olacağını, bunu önlemek için de tedbir alınması gerektiğine dâir 1868'de Bâb-ı Âli'ye göndermiş olduğu bir muhtıra, Bulgaristan ve Bulgarlarla ilgili alınacak tedbirler hususunda şu görüşlere yer vermektedir: “Bulgaristanca yapılacak tedâbîrin bir kısm-ı mühîmi dahî ma‘ârif-i husûsiyyedir ki, Bulgarlar ulûm u ma‘ârifetin lüzûmunu ve kendülerinde noksânını derk ü teferrüs itdikleri günden berü çocuklarının ta‘lim ü terbiyesi arzûsuna düşmüşler ise de mekteblerinin tanzîmine hâlen ve maddeten muktedir olmadıklarından, buralarını dahî Rusyalular fırsat add iderek Hocabey (Odesa) ve Nikolayef ve Kişinöf (Kişinef) memleketlerinde Bulgar çocuklarını mahsûsan ve meccânen okutmak üzere mektebler açmış olmalarıyla, şimdi her memleketden takım takım Bulgar çocuklarının bu mekteblere gitmekte ve Bulgar mekteblerinde okunacak dersler için meccânen kitablar gelüb dağılmakta olduğu görülüyor. Ve birtakım mekteblerin dahî vâridâtı, Rusya'dan geldiğinden, bu vesîle ile Rusyalular, o makûle mekteblere icrâ-yı nüfûz iderek, dilediklerini hoca yapmak istiyorlar. Bu hâl, Bulgaristanca biraz müddetden berü cârî olduğundan ve buna bir çâre bulmak, mülken ve maslahaten pek lâzım ü mühîmm olarak... hâsılı, Bulgaristanca mektebler mesâlihinin devletce taht-ı zâbıta vü idareye alınması ve Bulgar çocuklarının memâlik-i ecnebiyyeye gitmesinden husûl-i istiğnâsiyle fûnûn-ı ma‘ârifî devlet-i metbû‘aları sâyesinde istihsâl eylemeleri lâzım geleceğinden fi‘len ve maddeten eseri gösterilerek isbât edilmesi ehemmi-i umûrdur”³¹⁵. Midhat Paşa, Tuna Vilâyetindeki Türk-Bulgar genel öğretim kurumlarını birleştirip karma okular kurmayı tasarlamıştı. Midhat Paşa'nın tasarladığı karma okulların amacı, sadece Vilâyetteki bütün eğitimi düzenlemek değil, aynı zamanda Rus okulları ve üniversitelerinde öğrencilikleri süresince Bulgar öğrencilerin kazandıkları Panslavizm fikriyle desteklenen Bulgar ulusçuluğunun yükselmesine engel olma³¹⁶. Fakat onun bu planı

³¹⁴ Şimşir, II / LVIII.

³¹⁵ Şentürk, ss. 63-64.

³¹⁶ Milena Methodieva, “Pan-İslam, The Porte and Education: Ottoman Support for Muslim Schools in the Bulgarian Principality, 1878-1908”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent University,

uygulanamamıştır. Başta Bulgar milliyetçileri buna karşı çıkmışlar, plan hükümetten de destek bulmamıştır³¹⁷.

Midhat Paşa'nın önerisinden sonra 1 Eylül 1869'da Osmanlı Devleti'nde bütün eğitim sistemini kapsayan Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Nizamnâme, Midhat Paşa'nın projesine yakın bir sistemi kabul ederek karma okullar kurulmasını öngörmüştü. Ancak buna rağmen Türk ve Bulgar okullarını birleştirmek ve böylece bölücü Bulgar milliyetçiliğini önlemek yolundaki Osmanlı projesini gerçekleştirmek mümkün olamamıştır³¹⁸. Aslında gelinen noktada artık çok geç kalınmıştı ve Bulgar eğitim hareketi çoktandır Osmanlı yöneticilerinin kontrolünden çıkmıştı. Silahlı hareketlerin de başladığı düşünülürse Osmanlı yöneticilerinin eğitim konusundaki tedbirlerinden istenen sonuçların alınamayacağı ortadaydı³¹⁹.

Patrikhâne, 1840'lı yıllara kadar Bulgar okullarının kurulmasına ve Bulgarca eğitim vermesine karşı sistemli bir engelleme faaliyetinde bulunmamıştı. Hatta Rum din adamlarından bazıları tarafından Bulgar okullarının desteklendiği görülür. Gabrova'da açılan Bulgar okulu, Tırnova Rum Metropolitinin destek ve himâyesini alıyordu. Metropolitin bizzat kendisi okul faaliyetlerinin organizasyonunda yer almıştı. Filibe Metropoliti Nikifor da Bulgar eğitiminin gelişmesi için katkıda bulunmuştur. Nikifor 1838 yılında Sopot'taki Bulgar okulunun açılışını kutsamış ve maddî destek vermişti. Vraça Piskoposu Agapiy, yeni Bulgar kitaplarının yazılması için destek vermiş, âyinlerde Bulgarca'yı da kullanmıştı. Sofya Metropoliti Meletiy 1839'da Sofya'daki Bulgar okulunun açılışını desteklemiş ve Selanik'te bir Bulgar matbaasının açılması için girişimlerde bulunmuştu. Bu okullarda Bulgarca eğitim verilmesi hususunda da Patrikhâne'nin ciddî ve sistemli bir engellemede bulunması söz konusu değildi. Ancak Patrikhâne, Bulgar uyanışını ve gelişme faaliyetlerini temkinli bir şekilde izliyordu³²⁰. Patrikhâne ve Yunanistan, Bulgarların eğitim hamlelerine karşı Yunan okulları ve kiliseleri açmaya başlamışlardı. Yunan etkisini

The Institute of Economics and Social Sciens in Partial Fulfillment of the Degree of Master of History, Ankara 2001, s. 11.

³¹⁷ Midhat Paşa'nın okullar hakkındaki projesi için bkz., Şimşir, II / LIX.

³¹⁸ Bulgarlara göre Midhat Paşa'nın projesi Bulgar millî eğitimi üzerine bir darbeydi. Bulgarlar da bu projeyi protesto etmişlerdir. Hristov, s. 183.

³¹⁹ Şimşir, II / LX-LXI.

³²⁰ Markova, Tsirkovno, ss. 57-58.

devam ettirmek, Bulgar uyanışını engellemek için Bulgaristan'ın farklı yerlerinde, Varna, Filibe, Sofya, Edirne vb. şehirlerde konsolosluklar açmaya başlamışlardı³²¹. Yunanistan, 1836'da Bulgarlar için bir Bulgar meslek okulu bile açmıştı. Ancak bu okul 1838'de kapatılmış ve Atina'da üniversite olarak tekrar kurulmuştur. Ayrıca Atina'da bir meslek okulu daha açmışlardır. Bütün bunlar Yunanlıların, Bulgarların millî uyanışını susturmak için uyguladıkları dinî, siyasî ve eğitim politikalarının birer parçalarıydı³²².

Patrikhâne'nin sistemli bir şekilde Bulgar okullarının faaliyetlerini engelleme girişimleri 1840'lı yıllardan itibaren görülmüştür. Bu çerçevede olmak üzere mesela 1843'te Tırnova'daki okulun Bulgar öğretmeni Petko Raçev Slaveykov³²³ ve 1845'te Sofya'daki okulun Bulgar öğretmeni Zahariy Kruşa uzaklaştırılmışlardır. Bu okullarda sadece Yunanca eğitim verilmesine başlanmıştır. Bu uygulamalar Bulgaristan'ın Şumnu, Haskova, Harmanlı vs. diğer bölgelerine de yayılarak devam etmiştir. Patrikhâne'nin bu tür engelleme faaliyetleri Bulgarları dinî ve millî mücadele için birleştirmiştir³²⁴.

b. Yetişkinlere Yönelik Kitlese Eğitim Faaliyetleri

Bir toplumun sadece belirli bir kesiminde bağımsız devlet düşüncesi uyandırmak, bu süreçte başarı kazanmak için yeterli olmayacaktır. Başarının temel şartı bu konuda bütün toplumu bilinçlendirmektir. Bu nedenle bir yandan açılan modern okullarda Bulgar gençliğine millî bilinç aşılanırken, basın-yayın yoluyla da geniş halk kitlelerinde bu bilincin harekete geçirilmesi hedefleniyordu. Ancak aydınların ve gençlerin dışında, geniş halk kitleleri bu basın-yayın organlarına ilgi göstermiyorlardı. Bunun nedeni de halkın büyük çoğunluğunun hem okur-yazar olmaması, hem de gündelik dünya meşgalelerinden ilgilenmeye vakit bulamamalarıydı. Bu durum, önemli bir sorun oluşturuyordu ve mutlaka aşılması gerekiyordu. Halkın destek vermeyeceği, katılmayacağı bir hareketin başarıya ulaşma şansı da yok denecek kadar azdı. Bu nedenle, bu sorunu çözmek için öncelikle kiliseler devreye sokuldu. Kiliseler ve din adamları bu konuda çok büyük

³²¹ Nikov, ss. 68-69.

³²² Nikov, ss. 72-73.

³²³ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 43, P. R. Slaveykov, 1847-1885, D. 74.

³²⁴ Markova, Tsirkovno, ss. 63-65.

gayret gösteriyorlardı, ancak yeterli değildi. Sadece Pazar günleri yapılan âyinler hem dinî ağırlıklıydı, hem de haftada birkaç saatle istenilen neticeye varılamıyordu. Halkı bu konuda ciddî ve sistemli bir eğitime tâbi tutmak için gece okulları ve Pazar mektepleri açıldı. Böylece değişik yaş gruplarındaki her türlü kişiye ulaşılmaya çalışıldı. Okul çağına gelmiş çocukların okula gönderilmeleri zorunlu hâle getirilmişti. Gündüzleri bu çocukları eğiten öğretmenler, geceleri de halkı eğitmeye başlamışlardı. Gündüz derslere katılamayan her kim olursa olsun, bu gece derslerine devam etmeleri sağlanıyordu. Herhangi bir nedenden dolayı, özellikle evli ve çocuklu kişilerden bu gece okullarına devam edemeyenler için de Pazar mektepleri açılmıştı. Pazar günleri durumu elveren kadın-erkek, bütün köy halkı, kiliseye gittikleri gibi, durumu elvermeyenler bile iki saatliğine de olsa bu okullara gitmek zorundaydı. Kilisede dinî vazifeler nasıl yerine getiriliyorduydu bu okullarda da aynı inançla millî görevler yerine getiriliyordu³²⁵.

Bulgarların eğitiminde ve Bulgar millî şuûrunun uyandırılmasında bütün kültür ve eğitim faaliyetlerini bir araya toplayan “Bılgarsko Çitalişte”lerin, yani “Bulgar okuma evleri”nin³²⁶ veya “kütüphanelerinin” önemli bir yeri vardır. Buralar kütüphaneli okuma salonlarıydı. Bu okuma evlerinde konferanslar düzenleniyor³²⁷, kurtuluş amacı güden tiyatro temsilleri veriliyordu³²⁸. Bulgarların İstanbul’daki tiyatro çalışmalarını ise Galatasaray Mekteb-i Sultânî’inde okuyan Bulgar öğrenciler başlatmış, daha sonra Ermenilerle birlikte devam etmişlerdir. Tiyatro temsillerinde toplanan paralar Bulgar Kültür Ocağına aktarılmıştı³²⁹.

İlk Bulgar okuma evleri 1856’da Zıştovi, Lom ve Şumnu’da kurulmuştu. Bu tarihten itibaren Bulgar aydınlarının özel teşebbüsleriyle 1878 yılına kadar yüz otuz bir köy ve halk okuma evi açılmıştı. 1869’da Bulgarların İstanbul’da kurduğu Edebiyat Derneği de aynı ad altında Bulgar milliyetçiliğinin uyanmasında büyük rol oynamıştır. Bu Edebiyat Derneğinin merkezi Fener’deki Bulgar Kilisesi idi.

³²⁵ Bulgar Patrikhânesi Tarih ve Arşiv Enstitüsü Müdürü Dr. Hristo Temelski ile 27 Mayıs 2009 Çarşamba günü, Saat 11:20’de yaptığım röportaj.

³²⁶ Ali Haydar, **Bulgaristan Maarifi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, ss. 241-244.

³²⁷ Şentürk, s. 66.

³²⁸ Tuğlacı, s. 32.

³²⁹ Şentürk, s. 66; Todorov, s. 65; Bulgarların tiyatro faaliyetleri hakkında ayrıca bkz., Ali Haydar, s. 210 vd.

Derneğin bir de matbaası vardı ve Çitalište (Okuma Evi) adlı bir dergi yayınlıyordu³³⁰.

5. Basın-Yayın Faaliyetleri

Bulgar din adamları ve tâcirlerin XIX. yüzyıl başlarındaki çabaları sonucu modern ve millî okulların açılmasıyla Bulgar millî eğitimi hızlı bir yükselişe geçmiş, buna paralel olarak Bulgar dili ve edebiyatı da gelişme kaydetmiştir. 1835 yılında yeryüzünde Bulgarca yazılmış kitapların sayısı 38'i geçmiyordu. 1876'da bu sayı 1743'e yükselecekti. Böylece kırk yıl gibi bir sürede bir Slav Bulgar millî kitaplığı oluşacaktı³³¹.

Bulgar millî uyanışında ve Bulgar toplumunun birliğinin sağlanmasında rol oynayan etkenlerin başında hiç şüphesiz matbaa ve basının çok önemli bir yeri vardır. Yeni yetişen genç nesillerin modern okullarda ihtiyaç duydukları ders kitaplarını basmak kadar, kitle eğitiminde de millî şuûru geliştirmek için gazete ve dergilere, dolaylı olarak da matbaaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu, aynı zamanda, çağın da bir gereği idi. Bu nedenle ilk Bulgar matbaası 1828 yılında Samakov'da gizli olarak açıldı. Bu matbaada Bulgar milliyetçiliğini işleyen, başta ders kitapları olmak üzere birçok eser basıldı. Burayı daha sonra Selanik, İzmir ve İstanbul'da açılanlar takip etti³³².

Bulgarlar İstanbul'da matbaa açmak için Bâb-ı Âli'ye müracaat ettikleri zaman, her ne kadar bu hususta Bâb-ı Âli mahzurlar görmüş olsa da izin vermiş, hatta Bulgarların matbaalarını kurmaları için kolaylıklar göstererek hazineden maddî yardımlarda dahî bulunmuş³³³. Midhat Paşa da, Rusçuk'ta bulunduğu 1864-1868 yıllarında devamlı bir sûtette kurduğu matbaanın faaliyetleriyle ilgilenerek Rusların dinî eserler vasıtasıyla yaptıkları propagandayı önlemek ve bu matbaayı Bulgar yazar

³³⁰ Şentürk, ss. 66-67.

³³¹ Şimşir, II / XLI-XLII.

³³² Peremeci, s. 189; İnalçık, Tanzimat, s. 23; Nikov, s. 97.

³³³ BOA. Bİ. No: 91, 17 Cemâziyelevvel 1284 tarihli İrâdeye göre; Bulgarlar 1849 yılında yeni bir matbaa açmak için Bâb-ı Âli'ye müracaat ettikleri zaman o sıralarda sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa arz tezkiresinde şu tespitlerde bulunmuşur. "Tâife-i mezkûrenin olvechile tabı'hâne küşâdiyle hod-be-hod kitab ve gazete tab u neşreylemeleri, çünkü bunların lisanlarını herkes bilmediği cihetle, içlerinde efkâr-ı muzırta eshabı bulunur ise bu tarikle bissühâle hemcinslerine neşrü ta'mim edebileceklerinden mahzurdan gayr-ı sâlimdir". BOA. Bİ. No: 15, 13 Cemâziyelevvel 1265, arz tezkiresi; Ayrıca bkz. İnalçık, Tanzimat, s. 23.

ve nâşirlerin merkezi haline getirmek için epeyce eski Slav harfleri de temin etmiştir³³⁴. Bu matbaalarda basılan kitaplar, dergiler ve gazeteler Bulgarlar arasında gerçek bir fikrî canlanmayı da beraberinde getirmiştir³³⁵.

Samakovlu Konstantin Fotinov (1800-1858) tarafından 1842 yılında Lüboslavie (Filoloji) adında Bulgarlara yönelik ilk derginin İzmir’de neşredildiğini görüyoruz. Bu ilmî dergi, Bulgar dili ve kültürünü Bulgarlar arasında yaymayı ve bir millî şuûr oluşturmayı amaçlıyordu³³⁶. Aslında bu dergi, İzmir’deki Protestan misyonerler tarafından çıkarılıyordu. Yazıları orijinal değildi ve çoğunlukla Rumca olan dergilerden çeviri yoluyla elde edilen yazılardı. Dergi, günlük konuşulan dilde Bulgarca’nın ve Bulgar kültürünün gelişmesine ve yaşamasına yönelik olarak yayınlanıyordu. Bu nedenle derginin ömrü de uzun olmadı ve 1846 yılında kapandı³³⁷. Aynı yıl Leipzig’de Bılgarski Orel (Bulgar Kartalı) adıyla yeni bir Bulgar gazetesinin yayın hayatına başladığını görüyoruz. İvan Andreew Bogorov tarafından çıkarılan bu gazete de uzun ömürlü olmamış, kısa bir süre sonra kapanmıştır³³⁸. Amerikalı misyonerler Bulgarlar için 1864’te İstanbul’da Zornitsa (Sabah Yıldızı) adlı çocuklara yönelik olarak ayda bir ve büyüklere yönelik olarak haftada bir çıkarılan gazetelerden başka 1890’lı yıllarda Sofya’da “Home Friend” ve Filibe’de “Temperance” adlı dergileri çıkarmışlardır³³⁹.

Bogorov, Bulgar basın hayatının öncü ve önemli isimlerinin başında gelmektedir. Rusya’da eğitim gören ve Panslavist düşüncelerden etkilenen Bogorov, Almanya’nın Leipzig şehrinde çıkardığı gazete ile istediği neticeleri alamayınca, 1848 yılında İstanbul’da Tsarigradski Vestnik adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Bu yayın organının İstanbul’da aynı adı taşıyan özel bir matbaası da vardı. Bu gazete ile Bogorov, Bulgarlar arasında Bulgarlık millî bilincinin oluşması için büyük çaba harcamıştır. Gazete, kendisinden önceki iki gazeteye göre daha uzun ömürlü olmuş ve on dört yıl yayın hayatına devam etmiştir. Asıl Bulgar gazeteciliğinin başlangıcı

³³⁴ Bayraktarova, s. 13 vd.

³³⁵ İnalçık, Tanzimat, s. 23.

³³⁶ İlber Ortaylı, “İzmir’de İlk Bulgar Gazetesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, 1985, (Bulgar Gazetesi), s. 108.

³³⁷ Ortaylı, Bulgar Gazetesi, I / 108 vd; İnalçık, Tanzimat, s. 23; Şimşir, II / XLII, vd; Şentürk, s. 67.

³³⁸ İnalçık, Tanzimat, s. 23, not: 2; Şimşir, II / XLII vd; Şentürk, s. 67.

³³⁹ Turan, Protestan Misyonerleri, III / 1103.

bu gazete sayılmaktadır³⁴⁰. 1851'e kadar Bogorov, 1858'e kadar da İstanbul Bulgar kolonisinin liderlerinden Aleksandr Eksarh tarafından çıkarılan bu gazete Bulgar Kilisesi'nin Fener Patrikhânesi'ne karşı bağımsızlığı mücadelesinde, manevî ve millî uyanışında güçlü bir mücadele aracı olmuştur³⁴¹.

Kırım Savaşına kadar Bükreş ve Viyana'da da iki Bulgar gazetesinin yayın hayatına girdiğine şahit oluyoruz. Ancak, bunlar da uzun ömürlü olmamışlardır. Millî Bulgar basınının ivme kazanması ise Kırım Savaşı sonrasına rastlar. 1856-1876 yılları arasında irili ufaklı çok sayıda Bulgarca gazete ve derginin yayın hayatında yer aldığını görmekteyiz. İngilizce Levant Times da, Bulgar milliyetçiliğini destekleyen Bulgarca bir nüshasını 1870'lerde İstanbul'da yayınlamıştı³⁴². 1875'te meydana gelen Bulgar isyan teşebbüsünde önemli rol alanlardan biri ve aynı zamanda şair ve yazar olan ihtilâlcî Hristo Petkov Botev³⁴³, Rusya'da eğitim görmüş ve ihtiraslı bir Bulgar ihtilâlcisi olarak yetiştirilmişti. Romanya'da Bulgar ihtilâl hareketlerine katılan Botev, burada bulunduğu yıllarda, 1871'de İbrail kentinde "Duma na Bılgarskite Emigranti" (Bulgar Mültecilerinin Sözü), 1873'te "Budilnik" (Uyandırıcı)³⁴⁴ ve 1874-1875 yılları arasında Bükreş'te "Znamé" (Sancak) adlı gazeteleri³⁴⁵ çıkarmıştır. 1878'e kadar otuz iki tanesi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, diğerleri de dışında olmak üzere, toplam 105 adet Bulgarca gazete ve dergi çıkarılmıştır³⁴⁶. Ancak şunu da belirtelim ki bunların önemli bir kısmı 1-4 sayfadan ibaret, broşür niteliğinde, sadece militanlara yönelik ve çoğunun ömürleri de kısa olmuştur³⁴⁷.

Bulgarca ilk kadın dergisi de 1871 yılında sadece iki sayı çıkarılabilen "Rujitsa" adındaki dergidir. Ünlü Bulgar şairi Petko Raçev Slaveykov idaresinde yayınlanan dergi Bulgar kadınlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır³⁴⁸.

³⁴⁰ İnalçık, Tanzimat, s. 23; Şimşir, II / XLII, XLIII; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 27.

³⁴¹ Şentürk, s. 68; Nikov, s. 97.

³⁴² Şentürk, s. 70.

³⁴³ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 86, Hristo Botev, 1847-1921, D. 65.

³⁴⁴ Şentürk, ss. 196-197.

³⁴⁵ Ahmed Hamdi, **Bulgar Tarihi**, Saray Matbaası, Trabzon, 1326, ss. 117-118; Nikov, s. 112.

³⁴⁶ Şentürk, s. 69.

³⁴⁷ Şimşir, II / XLII, XLIII; Ayrıca krş., Todorov, s. 66.

³⁴⁸ M. Türker Acaroğlu, **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 23.

Bunlardan başka Bılgarska Dnevnitsa (1857), Bılgarya (1859), Dunavski Lebed (1860), Mirozreniye (1850), Bılgarski Knijitsi (1858), Bradski Trut (1860) ve bu tarihlerden bağımsızlığa kadar çıkan Periodičesko Spisanie, Turtsiya, Sıvetnik, Bılgarska Pçela, Gayda, İstočno Vreme, Makedonya, Dunavska Zora, Pravo Sobuda gibi pek çok gazete ve dergi Bulgar ideallerinin taşıyıcıları ve yayıncıları olmuşlardır. O zamana kadar komşu köyde bile ne olup bittiğini bilmeyen Bulgarlar bu yolla artık İstanbul'da ve memleketin en ücra köşelerinde bile olup bitenlerden haberdar olmuştur³⁴⁹.

Basın yayın organlarının sponsorluğunu yabancı devletlerin yanı sıra, Bulgar burjuvazisi ve tüccarları yapıyordu. Bunlardan ayrı Ermeni yayıncı ve matbaacılarının da Bulgar basın ve yayınının gelişmesindeki rollerine de değinmek gerekir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki matbaaların çoğunun sahibi Ermeni'ydi ve İstanbul'da yayınlanan 214 Bulgarca kitabın 202'si Ermeni matbaalarında basılmıştır. Bunlardan yaklaşık 80'i ise, 1844-1875 yılları arasında ilk Bulgarca harflerin dökümcüsü Tateos Divitçiyen tarafından basılmıştır³⁵⁰.

Bulgar basınının daha çok İstanbul'da gelişmesi de dikkatlerden kaçmamaktadır. İstanbul'da basılan kitap sayısı, bütün Avrupa ülkelerinde basılan Bulgarca kitap sayısından daha fazladır. 1843-1877 yılları arasında sadece İstanbul'da Bulgarca 509 kitap, 21 gazete ve 5 dergi basılmıştır³⁵¹.

Gazetelerde bütün halkın sorunları, okul, eğitim, kiliseler ve öncelikle de Rum papazları ile ilgili haberler, Bâb-ı Âli'nin ve Patrikhâne'nin tutum ve davranışları tartışılmıştır³⁵². Kültürel konuların ağırlıklı olarak yer aldığı bu basın yayın organlarının temel hedefi, bağımsız bir Bulgaristan kurulması için zemin hazırlamaktı. Bulgarca basın yayın organları birinci aşamada bu zeminin oluşmasına çok büyük katkılarda bulundular. Halkı aydınlatmak amacını güden bütün basın yayın çalışmaları Bulgarlar arasında bir fikrî canlanma, bir okuma aşkı meydana getirdi. Modern Bulgar okullarının ihtiyaçlarının giderilmesi için basılan kitapların yanında artık halkı aydınlatmak için de binlerce nüsha kitap Bulgar matbaalarında

³⁴⁹ Nikov, s. 112.

³⁵⁰ Tuğlacı, s. 191.

³⁵¹ Tuğlacı, s. 188.

³⁵² Nikov, s. 113.

basılıyordu. Hepsinin hedeflerinin birleştiği nokta Bulgarlık davasıydı ve bu davaya hizmet etmek için her türlü uğraş veriliyordu.

Dünya kamuoyu, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Bulgar milletinin varlığından bile habersizdi. Balkanlarda seyahat eden Avrupalı seyyahlar Tuna Nehri ile Ege Denizi arasında sadece Türklere ve Rumlardan bahsediyorlardı. Osmanlı arşiv belgelerinde bile Bulgar adının ilk olarak 1794 yıllarında kullanıldığı tespit edilmiştir³⁵³. İşte Balkanların derinliklerine gömülmüş, unutulmuş görünen bu Bulgar milleti, kırk yıl gibi kısa bir süre içerisinde tarih sahnesine çıkmıştı. 1835 ilâ 1876 yılları arasında bir Bulgar millî eğitimi, işlenmiş bir Bulgar edebî dili, millî kitaplığı, basını ve bilinçli aydın Bulgar kitlesi doğmuştu. XVIII. yüzyıla kadar kendi benliklerinden habersiz olan Bulgar milleti, millî eğitim sistemlerini kurduktan sonra gerçek anlamda millet olma şuûruna ulaşmışlardır. Bu süreçte Bulgar din adamları ve öğretmenleri ile tüccarların fedakârane çalışmaları yanında Rus Panslavistlerin desteklerini de göz ardı etmemek gerekir. Hatta bu arada şunu da söylemek gerekir ki, Osmanlı'nın engin hoşgörüsü bile Bulgar millî uyanışında önemli rol oynamıştır. Böylece 1835-1876 yılları arasında Bulgar milleti âdeta yeniden yaratılmış oluyordu. Bu durum gerçekten çok hızlı bir millî uyanış, tarihi bir uyanış veya Bulgar Rönesansı olarak değerlendirilir. Bulgarlar da bu döneme “Yeniden Doğuş” (Vızrajdeniye) adını vermektedirler³⁵⁴.

II. BULGAR MİLLÎ BİLİNCİNİ UYANDIRAN DIŞ ETKENLER

Başlangıçta kişisel ve çoğu zaman da romantik bir hareket olan misyonerlik Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak güçlenmiş, misyonerlerin maddî imkânları artmıştır. Misyonerler, dinî amaçlarının dışında siyasî amaçlara yönelmişler, zaman zaman siyasî amacın ağır bastığı bir çalışma temposuna girmişlerdir. Bunun için de eğitim ve öğretim kurumlarını geldikleri devletlerin politikaları doğrultusunda kurmuş ve teşkilâtlandırmışlardır³⁵⁵. Özü, dinî propaganda yapmak olan misyonerliğin eğitim-öğretim kurumlarından başka araçları ise matbaa, hastahâne, yetimhâne, çeşitli kurslar, okuma salonları, kütüphaneler vs. gibi modern

³⁵³ Şentürk, s. 46.

³⁵⁴ Şimşir, II / XLIII.

³⁵⁵ İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, ss. 93-94.

(veya seküler) kurumlardır. Misyonerlerse bu kurumların içerisinde bağlı buldukları devletlerin iktisadî-ticârî çıkarlarının, siyasî-kültürel etki ve yayılmanın bir aracı olmuşlardır³⁵⁶.

Bulgar millî uyanışında Rusya'nın yanında Avrupa devletleri ve Amerika'nın da önemli katkıları olmuştur. Avrupa ülkeleri başta misyonerleri kanalıyla Balkanlar ve Bulgaristan'daki eğitim hareketlerine katılmışlardır. Zaten 1835'ten itibaren modern ve millî Bulgar okullarının açılmasıyla Bulgarçılık şuûrunun uyandırılmasına devam ediliyordu. Bulgarların yaptıkları bu eğitim hamlesi misyonerlerin destek ve çalışmaları ile zirvesine ulaşacaktır. Misyonerler kendilerini gönderen devletlerden bol yardım alıyorlar, kapitülasyonların himâyesine sığınıyorlardı³⁵⁷.

Misyonerler, faaliyetleri boyunca Osmanlı hükümetinin engin hoşgörüsünden de yararlanmışlardır. Balkanlarda okullar açmışlar, Bulgar çocuklarını seçip Avrupa'ya öğrenime göndermişlerdir. Bu çalışmalar Avrupa'nın hürriyetçi-milliyetçi çevreleri ve ilgili devletlerin Balkanlardaki konsoloslukları tarafından desteklenmiştir³⁵⁸. Bu okulların ve yabancı eğitimcilerin eğitim ve öğretim politikasının, Osmanlı tebaasının devletten ayrılmasında ve bağımsızlıklarını kazanmalarında oldukça önemli tesirleri olmuştur³⁵⁹.

Osmanlı toprakları üzerinde yabancı misyoner okulları 1700'lü yıllardan itibaren artmaya başlamış ve Kırım Savaşından sonra İmparatorluğun her tarafına yayılmıştır. Yabancı devletler, okullarının İmparatorluğun kendileri için önemli gördükleri bütün bölgelerinde yayılmasını istiyorlardı. Bu şekilde hareket etmelerindeki amaç; Osmanlı reâyâsını her yerde istedikleri doğrultuda etkileyip himâyeye altına almaktı. Büyük devletler, izledikleri politikaların vâsıtası olarak kabul ettiklerinden okulların yaygın bir duruma gelmesini, sayılarının da artmasını sağlamak için okulların kurucu misyonerlerine her türlü desteği vermekten

³⁵⁶ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 15; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. II., Eser Matbaası, İstanbul, 1977, ss. 812-813.

³⁵⁷ Mevhibe Savaş, "II. Meşrutiyetin Balkanlar'daki Osmanlı İdaresine Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 34.

³⁵⁸ Şimşir, II / LIII-LIV.

³⁵⁹ Şentürk, s. 47; II. Abdülhamit Bulgar okulları hakkındaki bir tespitinde "Bulgar mektepleri baş düşmanlarımız haline geldi. Hükümet memurlarımızın tevkif etmeye mecbur oldukları Bulgarların pek çoğunun bu mekteplerde ders veren hocalar olması, bu sınıfın ne kadar tehlikeli olduğunu ispat eder. Sultan Abdülhamit, **Siyasî Hâtırâtım**, Dergâh yay., İstanbul, 1975, s. 160.

kaçınmamışlardır. Okulları kendi gerekli gördükleri yerlerde açmayı ve yoğunlaştırmayı hedef almışlardır. Öyle ki, açtıkları okulun o yerler için gerekli olup olmadığına bile bakmamışlardır. Onlar için önemli olan okulların o yerlerde kendi emelleri için gerekli oluşuydu. Yani yayılma ve nüfûz alanı olarak görülen bölgeler misyonerlerin çalışma alanları olmuştur. Mesela, Manastır vilâyetindeki Kesriye’de hiç Bulgar olmamasına rağmen burada bir Bulgar Okulu açılmıştı³⁶⁰.

Osmanlı hoşgörüsü, büyük devletlerin temsilcilerinin misyonerlere yardımı ve Osmanlı hükümetine yaptıkları baskıyla çoğu zaman suiistimale uğramıştır. Osmanlı yönetimi, İmparatorluğun gerek Balkanlarda gerekse Anadolu tarafında tehditkâr gördüğü bazı misyoner faaliyetlerini engelleme yoluna gittiğinde genellikle büyük devletleri karşısında bulmuştur³⁶¹.

Bulgaristan bölgesinde en fazla faaliyette bulunanlar Katolik ve Protestan misyonerleri olmuştur. Fransa ve İtalya’dan gelen Katolik misyonerlerle Amerika, İngiltere ve Almanya’dan gelen Protestan misyonerler neredeyse faaliyetlerinde yarış halindeydiler³⁶². Şimdi öncelikle bölgede misyoner teşkilâtlarının faaliyetleri ve etkileri konusuna ayrıntılı olarak geçmeden Rusya’nın Bulgaristan’a yönelik yaptığı faaliyetlerini izah edeceğiz.

A. Rusya’nın Bulgaristan’a Yönelik Panslavist ve Panortodoks Politikaları

Bulgar millî bilincinin oluşmasındaki dış etkenlerden biri de Rusya’nın bölgede takip ettiği Panslavist ve Panortodoks politikalarıdır. Her ne kadar XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bulgarlar arasında din adamlarının “Bulgar kimliği” çalışmalarıyla millî bilinç oluşturma faaliyetleri süregelmişse de, asıl milliyetçilik şuûru ve bağımsızlık davasının bu tarihten sonra başladığı ve söz konusu durumun Ruslar tarafından hararetle işlendiği görülmektedir³⁶³.

³⁶⁰ Haydaroglu, ss. 16-17.

³⁶¹ Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yay., İstanbul, Şubat 2008, (Bulgarlar ve Ermeniler), s. 63.

³⁶² Ergin, II / 637; Şimşir, II / LV.

³⁶³ İnalçık, Tanzimat, ss. 25-26; Şimşir, II / XXXVI; Şentürk, s. 47; Nikov, ss. 65-66 vd.

1821 yılındaki Mora İsyanı nedeniyle meydana gelen 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rus orduları Tuna'yı geçerek Bulgar topraklarına girdiklerinde çok şaşırılmışlardı. Çünkü burada kendileriyle aynı mezhepten olan ve kendilerinkine çok yakın bir dil konuşan Bulgarlarla karşılaşmışlardı. Hatta bu savaşta Bulgarlar da Rusların tarafında yer almışlardı. Bunlar 1810'da Eflâk'ta Bulgarlar tarafından kurulan "Semskoe Bilgarskoe Voisko-Bulgar Yurt Savaşçıları" idi. Bu tarihten önce de bazı Bulgar çete ve haydutlarının Rus ordularına hizmet ettikleri görülse de³⁶⁴ Rusların kendileriyle aynı ırktan ve Slavca'ya yakın bir dil konuşan Ortodoks mezhebenden olan Bulgarları tam olarak tanımaları 1828-1829 savaşı sırasında olmuştur. Bu savaşta Rus ordusunda hizmet ederek yüzbaşılığa kadar yükselen Georgi Mamarçef adındaki bir Bulgar eşkıyası da etrafına topladığı beş yüz kadar Bulgar gönüllüsü ile birlikte Rus orduları safında bu birliğin başında bulunuyordu³⁶⁵.

Rusya böyle bir halkın özellikle bu bölgede bulunmasından politikaları gereği memnun olmuş ve hiç vakit kaybetmeden Bulgarlarla daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Çar I. Nikola, Mareşal Graf Vitkenstein imzası ile "siz ki Bulgar memleketinin ahâlisisiniz" başlığını taşıyan ve Bulgarlara seslenen bir ilân dağıttırdı. İlânda Bulgarların Rus askerlerinden korkmamaları, onlarla dostluk kurmaları, güvenle davranmaları, Rus ordusunun yiyecek ihtiyacını karşılamada kendilerine yardım etmeleri ve sakin olmaları isteniyordu³⁶⁶.

Çar I. Nikola Varna'ya kadar da gelerek, komutanların ve Bulgar temsilcilerinin bağımsız Bulgaristan kurulması konusundaki görüşlerini onaylamıştı. Ancak ilerleyen Rus ordusunu hastalık, kıtlık ve iç düzensizlik geri çekilmeye mecbur etti. 1829 Edirne Anlaşmasında Yunanistan bağımsız olmuş, ancak bu anlaşmada Bulgaristan söz konusu dahî edilmemişti. Rusya bunun için ortamın henüz hazır olmadığını düşünüyor ve müttefiki Avusturya'yı rahatsız edecek bir durumu ortaya çıkarmak istemiyordu³⁶⁷. Anlaşmadan sonra Rus ordularını destekleyen, İslimye, Yanbolu, Kotel, Eski Zağra ve Yeni Zağra'dan pek çok Bulgar, Ruslarla birlikte geri çekilip Eflak ve Boğdan'a gittiler. Daha sonraları bu göçmenlerden bazıları yurtlarına geri dönmek istemişler ve bu talepleri Osmanlı Devleti tarafından

³⁶⁴ Todorov, s. 62; Tuğlacı, ss. 54, 59; Şentürk, s. 106.

³⁶⁵ Şentürk, s. 106; Turan, The Turkish Minority, s. 40; Ortaylı, En Uzun Yüzyılı, s. 82.

³⁶⁶ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 37.

³⁶⁷ Ortaylı, En Uzun Yüzyılı, s. 82.

kabul edilip dönmelerine izin verilmiştir. Kalanlar ise ilerleyen yıllarda Bulgar uyanışı için gittikleri yerlerde hizmet etmişlerdir³⁶⁸.

Çar, Bulgarlar üzerinde hassasiyetle durmaya karar vermişti. Akdeniz yolunun üzerindeki Bulgaristan kendisine güvenli bir bölge oluşturacak konumdaydı. Bu yüzden Rusya, Bulgarlarla ilgili olarak 1829'dan itibaren siyasî ve kültürel bakımlardan ilgilenmeye başladı ve 1829 yılında "Eski ve Bugünkü Bulgarlar ve Ruslarla Siyasî, Etnografik, Tarihi ve Dinî Bağları" adlı kitabını yayınlayan Venelin'e Bulgar dili ve tarihi ile ilgili kitaplar yazdırdı. Bundan önce de Panslavist Rus şairlerinden Aleksandır Puşkin, Balkanlarda Slav bir Bulgar milleti olduğunu ve Türklerin elinden bu Slav milletinin kurtulması gerektiğini öne sürerek Rusları Bulgar halkından haberdar etmeye çalışmıştı. Çar I. Nikola da Venelin'e verdiği görevle Puşkin'in çabalarını boşa çıkarmamıştı³⁶⁹.

Bulgarlar için 1829 tarihi dönüm noktası oldu ve Osmanlı Devleti'nden ayrılma ümidine düşmelerine yol açtı. Bazı Bulgar kasabaları Rus komutanların işgal ettikleri yerleri terk etmelerini bile istememişti. Bundan sonra Rusya subay, papaz, tüccar ve diğer ajanları vasıtasıyla Bulgarları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladı. Öte yandan Rusya'nın Sırp ve Yunan isyanlarına verdikleri destekler ise Bulgarlarda isyan ruhunun uyanmasını sağladı³⁷⁰.

Rusya'nın daha önce de değindiğimiz gibi Çar I. Petro döneminden itibaren başlatılan kendine has bir politikası vardı. Bu politikasının nihaî hedefi Akdeniz'e inmek ve bölgeyi kontrol altında tutmaktı. Rusya, bunun için her şeyden önce kendisine bir rota belirledi ve uygulamaya koydu. Buna göre, Rusya'nın projesi Karadeniz'i bir iç deniz yapmak, İstanbul'un savunma hattını, yani Tuna'yı ve mümkün olduğu takdirde Balkanları ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni güçsüz ve hareket yeteneğinden yoksun hale getirmek, onu Rus nüfûzu ve koruyuculuğu altına almak, böylece olabilecek bir Avrupa anlaşmazlığında istediği şekilde kolaylıkla İstanbul ve Boğazları eline geçirmeye en uygun ortamı hazırlamaktı. Bütün bunları gerçekleştirmek için hararetle yürüttüğü Panortodoks politikalarıyla Hıristiyanlığı ve

³⁶⁸ Tuğlacı, s. 54.

³⁶⁹ Yaver, s. 7; Rus Çarları Bulgarları kullanarak Boğazları geçip Akdeniz'e inme yolunu kısaltmaya çalışmışlardır. Hamdi, s. 76; Şimşir, II / XXXVI-XXXVII.

³⁷⁰ Karal, VII / 87 vd.

Panslavizm politikaları ile Slavları korumak görünürdeki sebep olup Rusya için aslında ikinci planda gelmekteydi.

Rusya'nın Bulgarlar üzerinde yürüttüğü yoğun propaganda faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri yönündeki telkinler ve kışkırtmalar sonuç vermiş, Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlara başlamışlardır. Başlangıçta Bulgarların 1835 Niş ve 1849-1850 Vidin isyanları gibi ilk isyan hareketleri kısa sürede bastırılmıştır. Ancak sonraki yıllarda meydana gelen Bulgar isyanlarının sonuçları Rusya'yı memnun edecek gelişmelere yol açmıştır.

Rusya, Bulgaristan'da gelişen milliyet duygusunun sonucunda ortaya çıkan tepkisel hareketin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlar şeklinde gösterilmesini Balkanlardaki politikaları için bir koz olarak kullanmaya başladı. Çar I. Nikola, 1853'te İngiliz elçisi ile yaptığı bir mülâkatta Osmanlı İmparatorluğu topraklarının taksimi hakkındaki fikirlerini beyan etmişti. Bu beyanına “müstakil Bulgaristan” kurulmasını da ilave etmiştir. Kırım Savaşı ve akabinde imzalanan Paris Anlaşması, Rusya'nın bu tasarımı bir süreliğine askıya almasına neden oldu. Rusya, 1856 Paris Anlaşmasını izleyen süreçte 1870'e kadar Avrupa devletlerinin birleşik gücü tarafından Osmanlı üzerindeki nüfuzu azaltılınca, Bulgarlar üzerindeki politikalarını başka alanlarda sürdürme gayreti içine girdi. Bulgarlar arasında daha önceden başlattıkları kültür ve eğitim çalışmalarını teşkilâtlandırmaya ve genişletmeye koyuldu. Bir taraftan da Islâhat Fermânı'nın Osmanlı tebaasına din ve mezhep serbestliği vaat eden hükümlerinden faydalanarak Bulgarların din özgürlüğüne kavuşmaları ve müstakil, bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması için harekete geçti³⁷¹.

Panslavizm akımı Rusya'da XIX. yüzyılın ortalarına doğru süratle gelişmiştir. “Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma” maskesi altında hareket eden bu zümre mensuplarının esas gayeleri Rusya'nın hâkimiyeti altında bütün Slavları birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. Panslavistler bu maksatla “Ayasofya'ya Haç koymak” sloganını ortaya atmışlar, böylelikle halkın dinî duygularını da istismar ederek onları yanlarına çekmek istemişlerdir. Başta Rus hükümeti tarafından desteklenmeyen bu hareket Çar II. Aleksandır zamanında

³⁷¹ Karal, VII / 89-90.

gittikçe kuvvetlendi ve Rus siyasetinde de etkisini gösterdi³⁷². Rusya Dış İşleri Bakanlığının Asya İşleri Dairesini ele geçiren Panslavist Ruslar da Rusya'nın Akdeniz politikasının uygulanması çalışmalarına hız verdiler. Kırım Savaşından sonra Rusya'nın Balkanlara ve en fazla Bulgaristan'a yönelttiği Panslavist hareket bu Daire tarafından idare edilmiştir.

1864'te Rusya büyükelçisi olarak İstanbul'a gönderilen İgnatiev, Panslavizmin gerçekleşmesi için tüm varlığını ortaya koyan kişi oldu. 1861'den 1864 yılına kadar Asya İşleri Dairesinin başkanı olan General Nikolay Pavloviç İgnatiev, Panslavistlerin en önde geleniydi. Bu görevindeyken İgnatiev, Balkanlardaki Slavların, yani Karadağlılar, Sırp ve Bulgarların tamamıyla Rusya'nın nüfuzu altına alınmaları, kiminin müstakil bir devlet, kiminin Osmanlı Sultanı'na bağlı muhtar bir devlet haline getirilmesi için çalışmaya koyulmuştur³⁷³.

1856'dan sonra Rus Panslavizmi, Balkanlarda Bulgarlığı tahrik eden önemli bir güç haline gelmişti. Asya İşleri Dairesi, Panslavist hareketleri organize ve kanalize ederken, bir taraftan da büyük çoğunluğu Bulgaristan'da olmak üzere konsolosluklar açmışlar ve buralara Panslavizme inananları atamışlardı. Böyle bir uygulamaya karar vermenin Rusya açısından ne kadar isabetli olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır. Nitekim stratejik konumu itibarıyla önemli bir yer olan Filibe'ye Rus Viskonsolosu olarak Nayden Dobroviç Gerov³⁷⁴ atanmıştı. Gerov, Filibe, Edirne ve Tuna Eyâletlerindeki Panslavist hareketleri buradan yönetmiştir. Bulgarlar açısından bağımsızlık kazanma yolundaki önemli köşe taşlarından biri olan 1876 Bulgar İsyanı Gerov bu görevi yaptığı sırada vukû bulmuştur³⁷⁵.

Rusya, Paris Anlaşmasından sonra bir süre için Osmanlı Devleti'ne karşı askerî güç kullanamayacağını anlamış, fakat bu dönemde daha şiddetli bir politik

³⁷² Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 75.

³⁷³ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 75, Yeni Rus elçisinin İstanbul'a geliş tarzı bile zihniyetini ve Osmanlı başkentinde yapacağı faaliyeti açıkça gösterecek mahiyette idi. İgnatiev, kendisini getiren Rus gemilerinden Galata rıhtımına ayak bastığında, Rus ajanları tarafından daha önce haber verilmek ve hazırlık yapılmak üzere kalabalık bir Rum, Ermeni ve diğer Ortodoks tebaa tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmış ve gösteriler eşliğinde Rus elçiliğine kadar teşyi edilmişti. Bâb-ı Âli için hiç de boş olmayan bu karşılanış tarzına Türk polisi ve ilgili makamlar seyirci kalmışlardır. Nitekim İgnatiev'in, İstanbul'a ayak basar basmaz, başta Slavlar olmak üzere bütün Ortodoks tebaanın hâmisî rolünü üzerine almış olduğu görüldü. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 76.

³⁷⁴ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 22, Nayden Gerov, 1799-1926, D. 20048

³⁷⁵ Şimşir, II / XLVI-XLVII.

hücumu geçmiştir³⁷⁶. Bulgaristan, Panslavistlerin Balkanlarda en fazla faaliyette buldukları bölgeydi. Rus ajanları bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri için silah, cephâne gibi her türlü teçhizat sağlamanın yanında manevî yönden de desteklemişlerdir. Bulgarların yalnız olmadıkları fikriyle hareketlerine devam etmelerini sağlamışlardır. Rus ajanlar Bulgarlar üzerinde tahrikler yanında propaganda yöntemlerini de kullanarak isyan etmeleri için kışkırtırken, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma altına alan Avrupa devletlerini ve onların kamuoyunu daha çok basın yoluyla yalan-yanlış bilgilendirmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmişlerdir³⁷⁷.

Rusya'nın Panslavizm politikaları ve uygulamaları Bulgarlar arasında millî bilincin gelişmesine ve yayılmasına yol açmakla birlikte Bulgarların, Rusya'nın büyük emeli olan Slav birliğine sıcak bakıp bakmadıkları ise sonraki yıllarda ortaya çıkacak, Rusya bu hususta hayal kırıklığına uğrayacaktır. Çünkü Bulgarlar millî bilinçlerini kazanma sürecinde Ruslardan büyük destek almışlar, onlardan faydalanmışlardır. Buna karşılık Slav birliğinden uzak durarak gelecekteki bağımsız Bulgaristan devletinin herhangi bir devletin himâyesinde kalmasını istememişlerdir³⁷⁸.

Rusya'nın İstanbul büyükelçisi İgnatiev'in de tahriki ile Balkanlardaki Slavlar arasında kaynaşmalar artmaktaydı. İgnatiev'in "benim konsoloslarım" diye iftihar ettiği³⁷⁹ Balkanlardaki Panslavist Rus konsoloslukları birer casus ve tahrik yuvası halindeydiler. Bölgeye Rusya'dan çok sayıda Panslavist ajan akın etmekte, para ve silah gönderilmekte, Rusya'nın muhtelif şehirlerinde Türklere karşı Sırp, Karadağlı ve Bulgar çeteciler yetiştirilmekteydi. Bu hareketin başında İgnatiev'in bulunması ve gerekli direktifleri vermekten kaçınmaması önemliydi. Yaptığı bütün faaliyetleri örtbas ettiğinden ve Bâb-ı Âli üzerinde kurduğu etkisinden dolayı

³⁷⁶ Şentürk, s. 163.

³⁷⁷ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 75.

³⁷⁸ Bkz. Hasan Ünal, "Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Haz., Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, Bağlam Yay., İstanbul, 1997, s. 54.

³⁷⁹ Şimşir, II / XLVIII.

Osmanlı makamları kendisine karşı açıkça vaziyet alamıyor, hatta bundan çekiniyorlardı³⁸⁰.

Rusya'nın 1856'dan sonraki politikalarının arasında Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerinin himâyesinden çıkarmak da vardı. Bunun için de Avrupa'yı Osmanlı aleyhine döndürecek her türlü tedbire başvuruyordu. Yine Islahât Fermânının hükümlerinin uygulanmasına fırsat bırakmadan Hıristiyan halkı tahrik ile Osmanlı idaresine karşı şikâyete zorlayarak, bunların Osmanlı idaresi altında huzurlu olmadıklarını da Avrupa'ya ispat etmek istiyordu. Rusya, Bulgaristan'da Panslavist ajanlar vasıtasıyla öyle güçlü bir ağ kurmuştu ki hedefine ulaşmak için uzun yıllar beklemesi gerekmecekti.

Öncelikle Tuna İsyancıları (1867 ve 1868), akabinde dinî özgürlüğün kazanılması (1870) ve nihâyetinde 1876 Bulgar İsyancı, Rusya'yı hedefine yaklaştırmıştı. 1876 İsyancı sonrası uluslar arası arenada zafer kazanan Rusya, Avrupa devletlerinin desteğini de kazanmıştı. İsteddiği ortamı bulan Rusya, 1877'de Bulgaristan olaylarını bahâne ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlattı. Savaştan galibiyetle çıkan Rusya, 1878 Ayastefanos Anlaşması ile Akdeniz'e inme politikası için somut bir adım atmış oluyordu. Anlaşmayla, Balkanlarda mevcut durumu kendi lehine değiştirecek tavizler Bulgarlara sunuluyordu. Fakat Rusya bunu tek başına Avrupa devletlerine kabul ettirecek güçten yoksun olduğundan Ayastefanos Anlaşması uygulanamadı. Onun yerine Avrupa devletlerinin ağırlıklarını hissettirdikleri Berlin Anlaşması imzalandı. Avrupa devletleri Berlin Anlaşması ile Balkanlardaki mevcut durumu korumaya yönelik önlemleri yürürlüğe koydular. Bu, Rusya ve Bulgarların Büyük Bulgaristan hayallerinin önüne konan bir set oldu. Ancak hem Bulgarlar, hem de Rusya için 1878'den sonra bir kapı açılmıştı. O da İngiltere'nin artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikalarına son vermesiydi³⁸¹. Berlin Anlaşmasından sonra Bulgaristan'da askerî güç olarak kalan Rusya, bu sûretle, zamanı geldiğinde İstanbul'u sıkıştırmak ve İngiltere'ye karşı Boğazları set olarak kullanmak niyetindeydi. Osmanlı Devleti'ne

³⁸⁰ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 79.

³⁸¹ Bkz. Yavuz Ercan, "Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi", **V. Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1996, ss. 120-122.

ise Bulgar meselesinde izlediği politikanın mevcut durumun korunması prensibi olduğu teminatını vermişti³⁸².

Rusya, Balkan halklarına sağladığı bütün desteklere karşın, politikasını hayata geçiremedi. Panslavizmin işleyebilmesi için Rusya'ya minnettar olan halkların bu minnettarlıklarını devam ettirmeleri gerekiyordu. Fakat dil birliği, din birliği gibi ideolojik yakınlıklar, temelinde çıkar birliği yoksa çok kısa ömürlü olurlar³⁸³. Rusya, yüzyılın başında Sırplarla başarmak istediği Panortodoks ve Panslavist politikalarda başarısız olunca bir Slav toplumu olan Bulgarlarla yoluna devam etmek istemiştir. Ancak Rusya, Slav birliğini kurmayı Bulgarlarla da gerçekleştiremeyecek, bütün çabalarına karşın istediği sonucu alamayacaktır³⁸⁴.

Berlin Anlaşmasından sonra Bulgar Prensligi ile kurulan ilişkilerin seyrinde Bulgarların hiçbir sûrette Rusya'nın himâyesinde kalmak istemedikleri anlaşılıyordu. Bulgarlar, Bulgaristan'daki Ruslardan şikâyetçi olmaya, gazetelerde onların aleyhinde yayınlar yapmaya başlamışlardır. Hatta bazı yazılarda Rusya idaresine karşı Osmanlı idaresi şükranla anılmıştır³⁸⁵.

Bu olumsuz gelişmeler Rusya'nın ümitlerini kırmadığı gibi, temel politikalarında da bir değişikliğe sebep olmadı. Bu nedenle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Paisiy ve haleflerinin çalışmalarıyla başlamış olan Bulgar millî uyanışını politik ve kültürel bakımlardan desteklemeye koyuldu. Rusya, 1878 yılında Bulgar Prensligi'nin kurulmasına kadar ve bundan sonra devam eden süreçte Panslavist eksenli politikalarını Bulgarlar üzerinde yoğun ve çok yönlü olarak sürdürdü³⁸⁶. Bulgarlar arasında millî bilinci geliştirmek, bunu sürekli kılmak adına başta eğitim, din ve kültür alanlarında olmak üzere faaliyetlerde bulundu. Rusya, Bulgarları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek amacıyla planladığı tahrik ve propaganda gibi siyasî faaliyetleri titiz bir programla gerçekleştirmeye koyuldu.

³⁸² Bayraktarova, ss. 67-68.

³⁸³ Fikret Adanır, "Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara, 1999, s. 172.

³⁸⁴ H. Ünal, s. 54.

³⁸⁵ BOA. Y. PRK. HR. 6/3.

³⁸⁶ Tuğlacı, s. 59.

Bulgarları 1830'lu yıllarda kültürel yönden işlemeye başlayan Rusya'nın tahrikleri, 1850'li yıllara doğru faal bir şekil almıştı. Moskova'da eğitim Panslavist yaptığı ajanları vasıtasıyla Slav asıllı bu halkı açıkça Osmanlı idaresine karşı isyana çağırıyordu³⁸⁷. Bu ajanlar reâyâ arasında dolaşarak halkı devlete karşı kışkırtıcı mahiyette, üzerinde "Rusya Meclisi" mührü bulunan broşürler dağıtmakta, tenha veya gizli yerlerde toplantılar düzenlemekteydiler. Bu broşürlerde ve toplantılarda ifade edilen hususlar, özellikle dinî ve millî duygulara hitap edici bir mahiyet taşıyordu³⁸⁸. Zaten Kırım Savaşı esnasında, Rusya'nın 1829'dan itibaren Bulgarlar üzerinde başlattığı çalışmaların sonuçları görülmüştür. Kırım Savaşının başlarında Rus orduları Bulgar topraklarına girdiği sırada bazı Bulgarlar onları kurtarıcı gibi karşılamış, yaklaşık iki bin kişilik bir Bulgar gönüllü kıtası Rus ordusunda Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır³⁸⁹. Bunda 1830 yılından itibaren Rusya'da eğitim alıp ülkelerine dönen yetişmiş Bulgar gençlerinin yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

1. Eğitim ve Kültür Politikaları

Paisiy'den itibaren başlayan Bulgar dili ve tarihi çalışmaları, ilk Bulgar uyanış ve kıpırdanışıyla sınırlı kalmış ve tam bir millî hareket haline gelmemiştir. Bulgar milliyetçiliğinin yaygın bir hareket halini alması batıdan ve kuzeyden gelen Slavlık ve Panslavizm akımları sayesinde olmuştur. Rusya'nın Bulgarlara el atmasından itibaren Bulgar milliyetçiliği Panslavizmin çekim sahasına girmiş ve onun dümen suyundan gitmiştir³⁹⁰.

Rusya, Bulgar kilise ve millî bağımsızlığı için, karşılaştığı zamandan itibaren Bulgarlar üzerindeki desteğini aralıksız sürdürmüştür. Sadece komitecilik ve çetecilik hareketlerini maddî ve manevî bakımlardan desteklemekle kalmamış, Bulgar millî eğitiminin gelişip ilerlemesi için de büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Her ne kadar Batılı devletler de Bulgarların eğitim hayatının gelişimine katkıda bulundularsa da Bulgar eğitiminin dizginleri Rusya'nın elindeydi³⁹¹. Rusya, bir yandan Bulgar gençlerinin Rusya'da eğitim almalarını sağlarken diğer yandan da

³⁸⁷ Eraslan, s. 82.

³⁸⁸ Şentürk, s. 77.

³⁸⁹ Şentürk, s. 79.

³⁹⁰ Şimşir, II / XXXIV.

³⁹¹ Şimşir, II / LX-LXI.

Bulgaristan'da 1835'ten itibaren açılmaya başlayan Bulgar millî okullarının gelişmesi için her türlü desteği sağlamıştır. Bulgar millî eğitiminin gelişmesinde Rusya'nın rolü dikkate değer ölçüde olmuştur.

Bulgar milliyetçileri de Rusya'dan yardım alınması fikrindeydi. Panslavistlerin etkisiyle Gabrova'da modern Bulgar okullarının temelini atan Aprilov, Rus kültürüne yaklaşma, Bulgar çocuklarına Rusya'da burs verilmesi ve bunların Rus okullarında eğitim görmeleri fikrini savunmuştu. Aprilov'dan başka Nayden Gerov ve İvan Andreew Bogorov gibi Bulgar milliyetçileri geniş ölçüde Rus kültürüne dayanmaktan yana olup Rus Panslavistlerden destek almak istiyorlardı. Kırım Savaşından önceki yıllarda az sayıda olsa da bazı Bulgar gençleri Rusya'ya öğrenime gitmiş ve Rus Panslavistleri tarafından yetiştirilmişlerdi. Rus okulları, akademi ve üniversitelerinde Bulgar öğretmenleri, siyaset adamları, yazarları, din görevlileri ve sanatçıları yetiştirilmeye başlanmıştı. Bogorov ve Gerov da bu kişiler arasında yer almaktaydı³⁹².

Rusya, 1855-1877 yılları arasında Balkanlardaki Slavları Panslavizm ideolojisine göre yetiştirmek ve Osmanlı'dan koparmak amacıyla Balkanlar üzerindeki eğitim ve kültür faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Bu yıllar arasında Bulgaristan'daki okulların sayısı 588'den 1505'e yükselmişti. Bu savaşın ardından Panslavistlerin Bulgar eğitimine yardımları sistemli ve planlı bir hal almıştır³⁹³.

Kırım Savaşından mağlup çıkan Rusya, artık bu şartlar altında Osmanlı Devleti'ne savaş açamayacağından bütün Slavları himâyesi altında müstakil birer devlet haline getirmek için Panslavizm siyasetini izlemeye başlamıştır. Çalışmalarını ise 1856 yılında kurduğu "Slav Yardım Cemiyeti" aracılığı ile yürütecekti. Bu cemiyetin amacı, Güney Slavlarının kiliselerine Rusya'dan toplanan para ile maddî yardım sağlamak, Güney Slavlarının kilise okullarına âyin malzemeleri, kitap ve diğer malzemeler yollamak ve Rusya'ya tahsil amacı ile gelen Slav gençlerine her türlü yardımı yapmaktır. Kurulan bu cemiyetin statüsü Rus hükümeti tarafından Ocak 1858'de onaylandı ve Rus Dışişlerine bağlı Asya İşleri Dairesinin idaresine verildi. Sonra Petersburg ve diğer bazı şehirlerde bu cemiyetin şubeleri açıldı. "Slav

³⁹² Şimşir, II / XLI; Necmeddin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar**, Akçağ Yay., Ankara, 1991, s. 335.

³⁹³ Şimşir, II / XLIX.

kardeşlere” hizmet işinin propagandasını yapmak amacıyla da birtakım neşriyat işine de girişilmişti³⁹⁴.

Bu cemiyete bağlı olarak çalışan Panslavistler doğrudan doğruya Bulgar okulları açmak veya açtırmak şeklindeki faaliyetlerinden başka bu okulları yaşatmak ve geliştirmek için para ve araç yardımıyla bulunmuşlardır. Bunu yaparken bir eğitim kurumu niteliği taşıyan kilise ve manastırlara da yardımlarda bulunmayı ihmal etmemişlerdir³⁹⁵. Bu yardımların boyutunu görmek açısından bir kısmını örnek olarak vermeyi uygun gördük:

Ekim 1857’de Rila Manastırına 214.593 kuruş, Ağustos 1858’de Filibe Bulgar Okuluna, 6524 kuruş 4 para, Ocak 1859’da Bulgar kiliselerine dağıtmak üzere on beş çeşit kitap, Filibe yakınlarındaki Otlukköy (Panagürişte) kilise ve okulları için altı sandık malzeme, Filibe’de Nayden Gerov tarafından kurulan Kiril ve Metody Bulgar Okuluna bizzat Rusya İmparatoru tarafından bağışlanan 1200 gümüş ruble, Rusçuk Bulgar Okulu adına Moskova Bankasına yatırılan 20.000 gümüş rublenin % 3 faizi, Eylül 1860’ta Rus Çarı Türkiye’den gidip Rus lise ve üniversitelerinde okuyacak Bulgar çocukları adına her yıl 5000’er gümüş ruble, Haziran 1862’de Filibe Bulgar Okulu için Odesa’dan beş kitanın coğrafya haritalarının gönderilmesi ve bunun gibi Bulgar kilise, manastır ve okullarına her türlü para ve araç yardımıyla bulunulmuştur³⁹⁶.

Rusya’nın Bulgar eğitim hareketine yaptığı bu yardımların başka bir şekli de, Bulgar okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Rus okullarına burslu öğrenciler almaktı. Rusçuk’taki Fransız Konsolosu Eynaud, hükümetine yazdığı 2 Kasım 1869 tarihli raporunda, Rusya’nın Bulgar eğitiminde şimdiden ciddî başarılar sağladığını ifade ederek, “ihtilâl hazırlamak güç, pahalı ve tehlike dolu bir iştir; okulları ele geçirerek bütün bir kuşağın fikrini istenilen yönde değiştirmek ise kolaydır. Bunun için öğretmenleri yetiştirmek ve onlara maaş vermek yeter. Rusya işte bunu

³⁹⁴ Akın, ss. 17-18.

³⁹⁵ Şimşir, II / XLIX.

³⁹⁶ Şimşir, II / XLIX; ayrıca bkz. Nikov, s. 75.

yapmaktadır... (Bugün) Bulgar öğretmenlerinin beşte dördü oradan (Rusya'dan) gelmektedir³⁹⁷ diye yazmıştır.

Rusya'nın Bulgar öğretmenleri yetiştirme faaliyetleri de sistemli ve planlı bir şekilde yürütülmüştür. Bulgar çocukları çok küçük yaşlarda Rus eğitim kurumlarına alınıyor ve okutuluyordu. Rusya Dışişleri Bakanlığının Türkiye işlerine bakan Asya İşleri Dairesi Müdürü General İgnatiev'in Filibe Rus Viskonsolosu Nayden Gerov'a gönderdiği 13 (25) Şubat 1863 tarihli talimata göre burslu olarak Rusya'ya gönderilecek erkek çocukların şu şartları taşımaları gerekiyordu: Adaylar on-on beş yaşları arasında olmalı (daha sonraki yıllarda on yaşın altındaki çocuklar da alınmaya başlanmıştır), mutlaka Ortodoks mezhebinden olmalı, aritmetiğin ilk dört işlemini bilmeli ve Rusça okuyup yazmalıdır. Yine Asya İşleri Dairesinden Nayden Gerov'a gönderilen 25 Mayıs 1870 tarihli talimatta da kız çocuklarında aranacak kriterler belirtilmişti: Adaylar sekiz ilâ on üç buçuk yaşları arasında ve mutlaka Ortodoks mezhebenden olmalı, vücutça kusursuz, hastaliksız olmalıydı. Çocuklar öncelikle fakir aile çocukları arasından seçilip, eğitimlerini bitirip geri döndüklerinde işsiz kalmamaları veya birbirleriyle zararlı rekabete girişmemeleri için aynı aileden veya aynı yerden değil, değişik bölgelerden seçilmeliydiler³⁹⁸.

Belirlenen bu esaslara göre adaylar artık büyük şehirlerden değil, küçük kasaba ve köy çocukları arasından seçiliyor ve özellikle de fakir aile çocukları tercih ediliyordu. Bu çocuklar kendileri için yapılmış yurtlarda özel olarak eğitilmekteydi. Panslavistler, Slav çocuklarının “zararlı etkilere maruz kalacakları” endişesiyle Kiev gibi tam hâkim olamadıkları şehirlere gönderilmelerini uygun bulmamışlardı. Toplanan çocuklar sistemli bir beyin yıkama işlemine tâbi tutulmakta, yoğrulmakta, koyu birer Panslavist olarak doğdukları kasaba ve köylere öğretmen olarak dönmekteydiler. Çocukların seçilmeleri sırasında aynı kasaba veya köyden değil, çeşitli yerlerden seçilmelerine dikkat edildiği için de Panslavizm ve milliyetçiliğin, Bulgarlar arasındaki gelişimi yaygınlaştırmaktaydı³⁹⁹. Böylece Bulgar milliyetçiliğinin fikri liderliğini yapacak, eğitimlerini Avrupa'nın bazı ülkeleri de dâhil olmak üzere

³⁹⁷ Şimşir, II / LIII.

³⁹⁸ Şimşir, II / LI-LII.

³⁹⁹ Şimşir, II / LVII.

en çok Rusya'da tamamlamış aydın bir Bulgar zümresi oluşmaktaydı⁴⁰⁰. Bu eğitimli Bulgarlar, sosyal ihtilâl programlarına inanmış olarak döndüklerinde Bulgaristan'daki gençlere Rusya'dan edindikleri Slavlık ve milliyetçilik ideolojisini aşıyorlardı⁴⁰¹. Rusya'nın Bulgar halkı ve idarecilerini bağımsızlıkları için tahrik etme faaliyetleri Robert Kolej ve Osmanlı topraklarındaki diğer yabancı okullarda okuyan Bulgar öğrencileri üzerinde de sürdürülmekteydi. Bu okullarda okuyan Bulgar gençleri ile ilgilenen Rusya elçiliği onlara yönelik Türk düşmanlığı ve Bulgar millî mücadelesi hakkında da propaganda ve telkinler yapmaktaydı⁴⁰². Rusya Bulgaristan'daki nüfûzuna böylece zemin hazırlamaktaydı.

2. Bölgede Kaos Yaratmaya Yönelik Tahrik Politikaları

Rusya'nın, karşılaştığı zamandan itibaren sürdürdüğü eğitim ve kültürel alanlarda Bulgarlara yapmış olduğu hizmetleri hiç şüphesiz Bulgar millî uyanışında önemli bir merhaleyi teşkil eder. Rusya, bundan başka Bulgarlara bağımsız bir Bulgaristan devletini kurma şuûrunu kazandırmak için birtakım yöntemleri kullanmayı ara vermeden sürdürmüştür. Bulgarlara eğitim vermek, onları Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırmaları için teşvik ve tahrik etmek, Fener Patrikhânesi'ne karşı verdikleri bağımsız kilise mücadelesinde Bulgarların arkasında olmak, Osmanlı Devleti karşısında Ortodoks olmaları nedeniyle onları himâyeye etmek gibi, Rusya'nın Bulgarlar üzerinde uyguladığı politikalara yer yer değinmiştik. Bunlar asıl itibariyle Rusya'nın izlemiş olduğu sistemli politikalarında kullandığı yöntemler olarak karşımıza çıkar. Rusya'nın nihâî emeli ise Balkan Ortodokslarını milliyet ve soy esasına göre kuracağı "Slav Birliği"ne sokmaktı. Bu nedenle de öncelikle gönderdikleri papazlar ve öğretmenler ile Bulgarları millî kiliselerini kurlmaları yönünde tahrik ve teşvik ediyorlardı. Rusya'daki okullarda eğitilen Bulgarlar da Bulgaristan'daki okullarda öğretmen olarak görevlendiriliyorlar ve böylece Rusların başlattıkları fesat hareketlerini körüklüyorlardı.

Rusya yapmış olduğu tahrikâtın neticesinde hareketlenmeye başlayan Bulgarları yalnız bırakmamış, silah ve cephâne yardımlarıyla da isyanlara hazırlamıştır. Rusya, Bulgarların isyanları sonrasında da Avrupa devletlerinin

⁴⁰⁰ Karpat, Türkler, 12 / 2, s. 361.

⁴⁰¹ Şentürk, s. 200; Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 111.

⁴⁰² Refik Korkud, **Komünist Bulgaristan'ın Dosyası**, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1986, s. 21.

dikkatlerini Bulgaristan üzerine çekmeyi başarmıştır. Rusya'nın ustaca ve sabırla izlediği siyaset sonunda 1875'lere gelindiğinde Osmanlı Devleti bütün Avrupa devletlerinin arkasında olduğu bir Bulgar meselesi ile karşı karşıya kalacaktı.

Rusya'nın Bulgarlar arasındaki Panslavist tahrikleri 1850'ye doğru oldukça faal bir hâl almıştır. Rus Panslavistlerinin 1843'ten itibaren Bulgarların yoğun bir şekilde bulunduğu, Bulgar millî hareketinin merkezi kabul edilen Gabrova havalisinde faaliyetlerini artırdıkları görülür. Bunlar, Bulgarlar arasında tahrik edici broşürler dağıtmakta, tenha yerlerde gizli toplantılar yaparak doğrudan doğruya halkı isyana teşvik etmekteydiler⁴⁰³.

Rusların Bulgarlar üzerinde bu dönemde yürüttükleri bu türlü faaliyetler hakkında Tırnova Kaymakamı İsmail Âdil Efendi'nin 1843'te yapmış olduğu tahkikâtın sonuçlarını içeren tahrirâtı dikkate değerdir. İsmail Âdil Efendi, halkı isyana teşvik edenlerin içerisinde asıl olarak Bulgarların varlığına işaret etmiştir. “Moskof”lardan da bahsederek bunların yanlarında getirdikleri dokümanların “Rusya Meclisi” mührünü taşıdığına da dikkat çekmiştir⁴⁰⁴. Söz konusu tahrirâta göre, tahrikçilerin söylemi şu şekilde olmuştur:

“...Sizde din ve millet gayreti yok. Nasıl rahat edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bu gevşeklik yüzünden Osmanlı boyunduruğundan kurtulamıyorsunuz. Bizim dediğimiz gibi hareket edin; isyan edin, biz devletlerin müdahâlesini temin ederek sizi ezdirmeyiz ve nihayet Sırbistan gibi sizler de muhtar bir idareye sahip olursunuz...

“...Bizler size düvelce îâne ve Devlet-i Osmaniye'ye yazıp, bunlar bizim milletimizdir, kabahatleri nedir, mürâfa'a olalım, anlayalım dokunmayasınız, deyip ayak basıp sizlere asker ve ordu çektirmeyiz ve sizi bir maktûa (Sırp beyliği tarafından Bâb-ı Âli'ye verilen bir nevî senevî maktu) rapt ile içinizden veyahut âhardan ve Bulgar tâifesinden sizlere Bulgar beyi nasb ve ta'yini ile serbestiyet ederiz ve birkaç sene Devlet-i Osmaniye'den dahî bir nâzır bulunup muahharan onu da def ederiz; oturmuş olsa da beis yoktur. Ancak siz vergi senedi ve sâir her bir

⁴⁰³ İnalçık, Tanzimat, s. 39; Şentürk, s. 77.

⁴⁰⁴ BOA. Bİ. No: 8, 26 Zilkade 1259 tarihli irâde melfûflarından. Bkz., İnalçık, Tanzimat, s. 39, not: 3.

şeyden tahammülleriniz kalmadığı beyânı ile ve irz-ı reâyâyı serd ile tecemmü' ve sâir mahaller ile dahî gizlice söyleşilerek karşı durmanız ile olabilir...

“...Görmezmissiniz ki düvel-i sâirede ve Eflak ve Buğdan ve İbrail ve Sırbistan'da ne kadar tüccar ve bezirgânlar vardır. Onların kazandıkları yanında ve elinde kalır; sizlerin taş ve balkan içinde gece ve gündüz çocuklarınız ile çalışıp kazandığınızı elinizden alırlar; Sırbistan'da cizye, şu kadar vergi birer altın olup eğerçi sizlerde gayret olup da el birliği ve ittifak eyleseniz, serbestiyet tahsili ile cizye vesâireden senevî bir altından başka bir şey vermezsiniz...⁴⁰⁵”

Rusların tahrik faaliyetleri kısa zamanda Bulgaristan'da o kadar geniş çapta yayılmış ve etkili olmuştur ki, daha Kırım Savaşı başlarında Rus orduları Bulgaristan'a girdiğinde Bulgar halkı onları bir kurtarıcı gibi karşılamıştı⁴⁰⁶.

Kırım Savaşından sonra imzalanan Paris Anlaşması ile Balkanlar konusunda nüfûzu zedelense de Rusya, politikasından hiçbir sûrette vazgeçmemiş Panslavist politikalarını genişletip daha farklı yöntemlere müracaat etmiştir. İç işlerine müdahale ile Osmanlı Devleti'ne her türlü güçlüğü çıkararak Rusya, Osmanlı Devleti'ni içeride ve dışarıda zaafa uğratmak istiyordu. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'nin Paris Anlaşması hükümlerini yerine getirmede ileri sürerek Osmanlı idaresini kötüleme yolunu tuttu. Avrupa kamuoyunda Osmanlı idaresi altındaki Hıristiyanların mazlum ve mağdur olduklarını, esaret hayatı sürdürdükleri fikrini işledi. Devlet-i Aliyye'nin Balkanlarda yaşayan Hıristiyan ve Slav tebaasının Osmanlı idaresinden memnun olmadıklarına Avrupa'yı inandırmak için faaliyetlerde bulundu⁴⁰⁷. Bu yüzden Balkanlardaki Hıristiyan reâyâyı Osmanlı idaresini Avrupa'ya şikâyet etmeleri için tahrik etti. Zîra Rusya, Islahât Fermânının hükümlerinin uygulanmasına imkân bırakmak istemiyor ve Balkanlarda meydana gelen kargaşa ortamının sürmesini istiyordu. Böylece Rusya'nın Balkan politikası tehlikeye girmemiş, hedeflerinin önüne engel çıkmamış olacak ve bölgeye rahatlıkla müdahalede bulunabilecekti.

⁴⁰⁵ İncalcık, Tanzimat, ss. 39-40.

⁴⁰⁶ İncalcık, Tanzimat, s. 40.

⁴⁰⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Haz., İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, C. I, Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1979, s. 39 vd.

Ahmed Cevdet Paşa, Rusya'nın bu tutumundan şöyle bahseder:

“...Rusyalı ise Muhâcemât-ı politikıyye ile Devlet-i Âliyye'den ahz-ı sâr dâ'iyesine düşerek 'güyâ Niş sancağında tebea-i Gayr-i Müslimeye şöyle zulm ediyorlarmış böyle insâniyete mugâyir mu'âmeleler icrâ olunuyormuş' deyû hükûmet-i seniyyeyi ithâm yolunda Avrupa devletlerine neşr eylediği hâtır u hayâle gelmedik azviyyat üzerine Devlet-i Âliyye me'mûrlariyle Düvel-i Avrupa me'mûrlarından mürekkeb bir komisyon teşkîl ile Rumeli'ye gönderilüp de tebea-i Gayr-i Müslimenin ahvâlini teftîş ile hakikat-i hâli hârice çıkarmak için Düvel-i fahîme tarafından teklifler vukû' buldu. Halbuki Rusya, papasları ve mekteb hocaları vâsıtasıyla Bulgarların ezhânını ihlâl için dürlü ilka'ât ve ifsâdâta devâm olunmakta iken Rumeli'ye öyle muhtelit bir komisyon giderse Bulgarların artık ele avuca sığmaz olup Rumeli kıt'asının idaresine küllî halel geleceği vâzihâtdan olmağla bu tekâlîfin önünü almak üzere ba'zı zevâtın Rumeli teftîşine me'mûriyyetleri tezekkür olduğu sırada, süferâ, ber-vech-i meşruh, bir muhtelit komisyonun gönderilmesi husûsunda ısrâr gösterdiler. Ânın üzerine Sadr-ı a'zam Rüşdi Paşa, Fransız Sefâretine gidüp Devlet-i Aliyye'nin Rumeli'ye muhtelit komisyon gönderilmesini kat'ıyyen kabûl edemeyeceğini ifâde edüp, Fransız elçisi ise, bunda ısrâr etmekle Rüşdi Paşa: 'Ben kendim gidüp teftîş ederim' demekle elçi sükûta varmış...⁴⁰⁸”

Rusya'nın saldırgan bir tutum içerisinde yalan yanlış iddialarla Osmanlı'yı Avrupa devletlerine şikâyet ettiğinden bahsetmiştik. Rusya'nın telkinleriyle Avrupa devletlerinin Rumeli'deki halkın durumunun araştırılması için bir karma komisyon kurulması teklifini Osmanlı Devleti sıcak karşılamamıştır. Çünkü Rus ajanları, papazları ve öğretmenleri vasıtasıyla Bulgarların fikirleri bozulmaya devam ederken, böyle karma bir komisyonun Rumeli'ye girmesiyle Bulgar halkı artık ele avuca sığmaz olacak, bu da bölgenin idaresini kolaylaştıracağına idareyi daha da güç bir duruma sokacaktı. Fakat Fransız elçisinin ısrarı üzerine hükümet, Sadrazam Rüşdi Paşa'yı bölgeye göndermeye karar verdi. Ancak bu sıralarda Rüşdi Paşa azledilince yerine gelen Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile Ahmed Cevdet Paşa 31 Mayıs 1860'ta Rumeli'yi teftîş için gönderilmiştir.

⁴⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 15, ss. 100-101; Ma'rûzât, ss. 20-21.

1860-1861 yılları arasında, Varna'dan itibaren Şumnu, Rusçuk, Zıştovi, Vidin, Lom, Berkofça, Şehirköyü, Niş, Priştine, Kaçanik, Üsküp ve Manastır'ı kapsayan Rumeli teftişinde şikâyet konularının birçoğunun gerçek olmadığı tespit edilmiştir. Halkın şikâyetleri içerisinde birtakım idarî yolsuzluklar, haydutların ortaya çıkmasıyla emniyet ve asayişin kalmadığı, zabıta işlerinin iyi bir durumda olmadığı gibi bazı problemler tespit edilmiş, gereken önlemler alınmıştır⁴⁰⁹.

Ruslar iddialarında o kadar ileri gitmişlerdir ki Müslümanlara isnat ettikleri suçlamalardan biri de Bulgar kızlarının cebren ırzına geçilmesi idi. Cevdet Paşa, bunu da araştırmış ve "...Varna'dan buraya gelinceyedek ehl-i İslâm'ın öyle fezâhleri irtikâb ettiklerine dâ'ir bir mes'ele meydana konulmadı...⁴¹⁰" diyerek Rusların iddialarının yalanlardan ibaret olduğunu ortaya koymuştur.

Bu teftiş sırasında Rumeli'de gidilen her yerde Bağımsız bir Bulgar Kilisesi taleplerinin halkın istekleri içerisinde ön planda olması dikkat çeken bir husustur⁴¹¹.

Rusya, Bulgarların Rum Patrikhânes'ine karşı vermiş oldukları kilise hareketlerini başlangıçta desteklemiyordu. Bu şekilde davranmasının nedeni Balkanlardaki bütün Ortodoks milletlerini kontrol altında tutma beklentisidir. Ancak Bulgarların hareketlerinin yayılması sonucunda Rus diplomasisi tutumunu değiştirmiş, Rusya hükümeti Bulgar kilisesinin teşkilâtlanması hususunda Bâb-ı Âli nezdinde teşebbüse geçmiş ve Bulgarları da bu konuda müracaatlarda bulunmaya teşvik etmiştir⁴¹². Rus Büyükelçisi İgnatiev'in bu konuda önemli çabaları olmuştur⁴¹³.

Bulgarların 1860'lı yıllarına kadar Rum Patrikhânesi'nin baskılarına ve Helenleştirme politikalarına karşı artmaya başlayan mücadeleleri bu yıldan itibaren Rum Patrikhânesi'nden kesinlikle ayrılma ve millî bir Bulgar Kilisesinin kurulması fikrinin genel kabul gördüğü bir veçheye bürünmüştür. İşte Ruslar tam da bu sırada bu konuda Bulgarlara yönelik tahriklerine ve desteklerine ağırlık vermiş

⁴⁰⁹ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, ss. 103-112.

⁴¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, s. 105.

⁴¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, s.103 vd.

⁴¹² Şentürk, s. 220.

⁴¹³ Bkz. Misha Glenny, **The Balkans (1804-1999), Nationalism, War and the Great Powers**, Granta Books, London, 2000, ss. 129-130.

bulunuyorlardı. Öyle ki 1860'ta Ahmed Cevdet Paşa, Rumeli'yi teftişi sırasında gittiği her bölgede istisnasız bir şekilde bu konuda halkın şikâyet ve talepleriyle karşılaşmıştır. Cevdet Paşa'nın şu tespitleri Rusya'nın Bulgarların dinî mücadelelerine verdiği desteği açıkça gözler önüne serer:

“...Hayli senelerden beri sürünüp gelen ve bu esnâda kesb-i şiddet eylemiş olan Bulgar Kilisesi mes'alesi idi ki, Bulgarlar Rum lisanının terkiyle kiliselerinde Slav lisanı üzere icrây-i âyin olunmasını isteyip Patrikhâne ise buna müsâ'ade etmezdi. Bulgarların bu efkâra sapmaları Rusya'dan gelen papaslarıyla mekteb hocalarının ilka'ât ve ifsâdâtı âsârından olarak ve heyecân-ı efkâr gittikçe tezâyüd bularak bu esnada bütün bütün o makule papas ve hocalara uymuşlar ve kiliselerinde Rum lisanı üzere olan kütüb ve enâcîli atıp yerlerine Slav lisan üzere Rusya'da basılmış kütüb ve enâcîl koymuşlar idi ve Rum despot ve metropolidlerine istiskal ederek mu'tâd olan avâidi vermezler idi...⁴¹⁴”

Bulgarlar 11 Mart 1870'te Ekzarhâne Fermânını elde ederek kiliselerinin Fener Patrikhânesi'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanmasını sağlamışlardı. Bulgaristan'ın bunu elde edebilmesi Rusya'nın izlediği Panslavist politikalar sayesinde olmuştur⁴¹⁵. Osmanlı Devleti ise bu konunun Rusya'nın elinde devamlı bir tahrik unsuru olarak sürmesini istemiyordu. Bu nedenle Bulgarların isteğini nihâyetinde kabul etmişti⁴¹⁶.

Rusya'nın Bulgarlara yönelik politikalarında uyguladığı yöntemlerden biri de Bulgar çete ve ihtilâl komitelerine yaptığı desteklerdir. Bulgarların askerî mühimmatları büyük ölçüde Rusya tarafından sağlanmaktaydı. Bu tür faaliyetlerin planlayıcıları ve yönlendiricilerinden biri İstanbul'da bulunan Rus Büyükelçisi İgnatiev, diğeri ise Filibe Rus Viskonsolosu Nayden Gerov'dur. Bulgar ihtilâl komiteleri 1862'de kurulmuş ve bu yıldan itibaren isyan hareketlerine başlamıştır. Bu komitelerin gönderdiği çeteler 1867 yılına kadar hemen her yıl Bulgaristan'a gelirler, Tuna havalisinde ayaklanma ve çetecilik faaliyetlerinde bulunur, giderlerdi. Gerov, Bulgar ihtilâl komitelerinin çetecilik hareketlerini desteklerken İgnatiev'in

⁴¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, s. 103.

⁴¹⁵ Rusya'nın Bulgar Ekzarhânesi konusundaki politikalarına çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde genişçe yer verilecektir.

⁴¹⁶ Şentürk, s. 220.

direktifleriyle hareket etmiştir. Her ikisinin de emir aldığı kurum Rus Dışişleri Bakanlığına bağlı olan Asya İşleri Dairesiydi⁴¹⁷.

Bu dönemde Tuna Vâlisi olarak bölgede bulunan Midhat Paşa'nın başarılı idaresi sayesinde bu türden çetecilik hareketlerinden gerek Bulgarlar, gerekse Ruslar hiçbir şekilde istedikleri sonuca ulaşamamışlardır. Buna rağmen Nayden Gerov, Midhat Paşa'nın çeteleri dağıtmasından memnuniyetini dile getirerek Filibe'deki Avusturya Viskonsolosuna "O (Midhat Paşa) Bulgarlara vatan için ölmeyi öğretiyor" demiştir⁴¹⁸ ki bu söz Bulgarlar arasında bağımsız bir devlet kurma ve kendi vatanlarına kavuşma bilincinin oluşması bakımından dikkate değerdir.

Rus Panslavistleri ve Bulgar ihtilâlcileri tarafından 1868'den sonra Bulgar ihtilâl komitelerinin Bulgaristan sınırları içerisinde teşkilâtlanması, büyük ve geniş çapta bir isyana hazırlanması kararı alındı. Bu planı uygulamaya başlayan Bulgarlara, Ruslar silah ve cephâne yardımıyla bulunmuş, komitelere her türlü mühimmatı sağlamayı sürdürmüştür⁴¹⁹.

Rusya 1870'ten itibaren Balkanlardaki faaliyetlerine hız verdi. 1871 yılında imzalanan Londra Anlaşması ile Avrupa'da güçler dengesi Rusya'nın lehine bozulmuş ve Rusya Balkanlarda nüfûzlu hale gelmişti. Arkalarındaki Rus desteğiyle Bulgarlar da artık kesin olarak kendilerini bağımsızlığa götürecek bir ayaklanma hazırlıklarına hız vermişlerdir. Nitekim bütün hazırlıkların ardından hedeflenen ayaklanma 1876 senesinde başlayacaktı⁴²⁰. İşte büyük ve geniş bir alanda yapılması düşünülen bu ayaklanmanın hazırlık aşamalarında İgnatiev ve Gerov başrolü oynamışlardır. Rusya bol miktarda para yardımıyla da bulunarak isyancıların silahlanmalarını ve gerekli ihtiyaçlarını temin etmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte

⁴¹⁷ Şimşir, II / LXVII-LXVIII.

⁴¹⁸ Şimşir, II / LXIX. Midhat Paşa'nın, Bulgar ihtilâl komiteleri tarafından gönderilen çetelerin hareketlerini her defasında oldukça süratli bir şekilde durdurmasını çekemeyenlerden Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendî, bu hususta Gerov'un ifadesine benzer bir değerlendirme yapmıştır: "Midhat Paşa'nın böyle çar-çabuk kesüb biçmesi bağ budamaya benzemiştir. Çünkü bağlar budanınca asmaların köklerine kuvvet verildiği misillü, şu hareket-i kât'iyâne Bulgarın urûk-ı millîyelerine yeniden kuvve-i ğaleyânı mücib olmasıyla muahharan görülen hâli netice vermiştir". Ahmed Lûtfî Efendî, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XII., TTK, Ankara, 1989, s. 22.

⁴¹⁹ Şimşir, II / LXVII.

⁴²⁰ 1876 senesinde Filibe'de başlayan Bulgar isyanına katılanların çoğu Rusya ve misyonerler tarafından kışkırtılan ve yetiştirilen Bulgar öğrencileriydi. Bkz. Erol Kırşehirlioğlu, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, Bedir Yay., İstanbul, 1963, s. 91.

Rusya, Bulgarların askerî tâlimi için de çaba sarf etmişti. Hatta bunun için Bulgar asıllı Rus generali, İ. K. Kişelski özel olarak bir broşür dahi hazırlamıştı. “Türklerle Başarılı Savaş İçin Kılavuz” adını taşıyan bu broşür ayaklanma hazırlığı içindeki ihtilâlcilere gönderilmişti⁴²¹.

B. Protestan Misyoner Teşkilâtlarının Faaliyetleri

Osmanlı Devleti’nin üç kıtada geniş bir yüzölçümüne sahip olması, gücü ve bulunduğu konum, Amerika’nın ilgisinin temel sebebidir. Ekonomik faktörlerin yanında dinî faktörler de bu ilgede belirleyici olmuştur. Hıristiyanlığın doğduğu toprakların Osmanlı hâkimiyeti altında bulunması dinî değerler açısından Amerika nezdinde Osmanlı Devleti’ni daha önemli ve farklı kılmıştır⁴²².

Amerikalıların Osmanlılarla ilk temasları Amerikan tüccarları⁴²³ ve misyonerleri vasıtasıyla olmuştur. Bunu, ülkeye gelen Amerikalı diplomatlar, konsoloslar ve diğerleri izlemiştir⁴²⁴. Geleneksel Amerikan düşünce tarzına hâkim görüşlerden biri olan “Amerikan değerlerini dünyaya yayma gerekliliği” misyonerliğin bir devlet stratejisi olarak benimsenmesinde⁴²⁵ rol oynamıştır. Başlangıçta dinî kaynaklı olan misyonerlik dönüşüme uğrayarak askerî, ekonomik ve kültürel sömürgecilik hareketiyle birleşmiş ve Batı hegemonyası için gereken alt yapıyı hazırlamıştır. Dünyanın değişik bölgelerine giden Amerikan Protestan misyonerleri de bu bölgelerde halkı kendi değerleri, yani Amerikan kültürü ile donatma çabası içinde olmuşlardır⁴²⁶.

Osmanlı Devleti’ndeki misyoner faaliyetleri açısından en önemli Amerikan teşkilâtı “American Board of Commissioners for Foreign Missions”dır⁴²⁷. 1810 yılında Congregationalist’ler⁴²⁸ tarafından Boston’da kuruldu. ABCFM ilk olarak

⁴²¹ Şimşir, II / XC-XCI.

⁴²² Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, OSAV, İstanbul, Mart 2003, s. 10.

⁴²³ Şafak, ss. 93-152.

⁴²⁴ Haydaroglu, s. 127.

⁴²⁵ Siyasî nüfuz açısından Amerika için Misyonerliğin önemi ve Amerika’nın misyonerliği himayesi hakkında bkz., Şafak, ss. 18-19; mesela 1892’de ABD Dışişleri Bakanlığının yayınladığı bir bildiri de Osmanlı-Amerika ilişkileri kapsamındaki en önemli mesele olarak Osmanlı topraklarındaki Amerikalıların / Misyonerlerin durumları görülmüştür. Şafak, s. 19.

⁴²⁶ Şafak, ss. 60-61.

⁴²⁷ Yeri geldikçe bu örgütten ABCFM, Board veya American Board diye bahsedilecektir.

⁴²⁸ Her cemaati bağımsız sayan kilise sistemi.

Sandwich Adaları ile ilgilenmiş, 1819 yılında Osmanlı topraklarını da programına almış ve giderek artan bir ilgiyle misyonerlerini göndermeye başlamıştır⁴²⁹.

Osmanlı topraklarına ilk gelen Amerikan Protestan misyonerleri Pliny Fisk ve Levi Parsons olmuştur. 15 Ocak 1820’de İzmir’e gelen bu misyonerler Amerikan Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemli ve en büyüklerinden olan ABCFM örgütünün elemanlarıydılar⁴³⁰. Onları Eli Smith, Harison Gray Otis Dwight, William G. Schauffler ve Elias Riggs gibi önemli misyonerler izlemiştir⁴³¹. Fisk ve Parsons’un İzmir’e geldikleri andan itibaren ABCFM’nin başlıca uğraşı Osmanlı İmparatorluğu’nun azınlık gruplarını tanımak olmuştur. Çeşitli tarihlerde bölgeye gönderilen misyonerlerin görevleri tanımlanırken de Rumlara, Ermenilere, Musevilere, Bulgarlara gönderilen misyoner ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁴³².

1880’li yıllara kadar İngiliz Hariciyesi himâyesinde çalışan Amerikalı misyonerlerden öncelikle istenen şey, gittikleri yerlerde halkın arasına karışarak bilgi sahibi olmaktı. Bunlar yapıldıktan sonra ne tür bir çalışmada bulunacağı belirlenecekti. Onlardan istenen bir diğer husus ise; “bu mukaddes ve vaat edilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınmasını” sağlamak için gerekli olan her şeyin yapılmasıydı. Bu amaçla çalışan misyonerler kurdukları misyonların yanı sıra ilk, orta ve yüksek seviyelerde açtıkları okullar ile matbaa, hastane ve yardım kurumlarıyla çok yönlü bir Protestanlaştırma faaliyetine giriştiler. Başlangıçta İzmir ve İstanbul gibi kıyı şehirlerinde faaliyette bulunan misyonerler daha sonra aynı amaçlarla iç bölgelere doğru yayıldılar. İlk gelenlerin ve sonrakilerin nihâî hedefleri Kudüs’e giderek bu mübarek topraklardaki dinsizleri, Müslümanları, Musevileri ve Protestanlar dışındaki Hıristiyanları doğru yola davet etmektir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyonerlerin faaliyetleri sonucunda okulların sayısında önemli artışlar görüldü⁴³³.

⁴²⁹ Haydaroğlu, s. 128; Şafak, s. 61.

⁴³⁰ Frank Andrews Stone, **Academies for Anatolia**, Lanham-New York-London,1984, ss. 5, 27; Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, ss. 16, 29.

⁴³¹ Stone, s. 5.

⁴³² Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, ss. 36-37.

⁴³³ Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S: Özel, Yıl: 1999, ss. 178-179.

Daha çok Yahudi ve Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde çalışan misyonerler amaçlarına ulaşabilmek için Osmanlı topraklarını dört misyon bölgesine ayırmışlardı. Bunlar Merkezi Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Batı Türkiye Misyonu ve Avrupa Türkiyesi Misyonudur⁴³⁴.

Misyonerlerin Amerikan emperyalist yayılmasına katkısı, nüfûz elde edebilmek için tanıma ve bu nüfûz edinişi haklı kılmak için tanıtmak konusunda olmuştur. Amerikalı misyonerler dolaysız gözlemleri sonucu elde ettikleri bilgileri değerlendiriyor ve başkalarına aktarıyorlardı⁴³⁵.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 1830 yılında imzalanan Ticaret Anlaşmasıyla Amerika, Osmanlı tarafından imtiyazlı devlet statüsünde değerlendirilmeye başlanır. Amerika'nın kazandığı imtiyaz Osmanlı Devleti'nde Amerikan nüfûzunun oluşmasına zemin hazırlar. Zamanla Amerika ticaret gemileri Akdeniz ve Karadeniz'e ticaret malları ve misyonerler getirmeye başlar⁴³⁶. Ticaret anlaşmasından on yıl önce Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Amerikan misyonerler bu anlaşmayla tayin edilen konsoloslar vasıtasıyla daha rahat hareket etmeye başlamışlar ve bu anlaşma misyonerler için bir dönüm noktası olmuştur⁴³⁷.

Osmanlı ile Amerika arasında 1830 Ticaret Anlaşması imtiyazlarına 1862'de imzalanan yeni bir ticaret anlaşmasıyla yenileri eklenmiştir. Bu anlaşmalar için ekonomik taraftır; ancak kazanılan ticarî-siyasî imtiyazlar misyonerlere geniş bir serbestlik sağlamıştır. Bu iki anlaşmanın imzalandığı yıllar arasındaki dönem Osmanlı'daki Amerikan Protestan misyonerlik hareketinin genişleyerek yerleştiği dönemdir. Misyonerlik faaliyetleri örgütlenerek kurumsal bir yapı kazanmıştır. 1862'den sonraki yıllarda ise Amerikan okullarında büyük bir artış olur. Robert Kolej'in resmen açılması da hemen 1862 sonrasına rastlar⁴³⁸.

Bulgarlarla ilk temas kuran ve onları Amerikan misyonerlerine tanıtan, Bulgarlar arasında misyonerlik çalışmaları yapılması için çağrıda bulunan British and

⁴³⁴ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 93 vd.

⁴³⁵ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, ss. 219-220.

⁴³⁶ Şafak, s. 11; 1830 anlaşmasından önce İngiliz himâyesinde gelen Amerika gemileri artık İngiltere'ye de muhtaç değildir. Şafak, s. 11.

⁴³⁷ Şafak, ss. 11, 44.

⁴³⁸ Şafak, s. 44.

Foreign Bible Society adlı bir İngiliz misyoner örgütüdür. Örgütün bir üyesi olan Benjamin Barker daha 1826'da Bulgarca İncilin büyük ihtiyaç olduğunu rapor etmişti. Barker 1840'ta Bulgaristan gezisi sonrasında da Bulgarlar arasında misyonerlik çalışmaları için çağrıda bulunmuş ve bu çağrı Amerikalı misyonerlere de ulaşmıştır. Bu çağrı aynı yıl ABCFM'nin yayın organı olan Missionary Herald'da bile yer almıştır. İngiliz örgütünün çağrılarıyla 1830'lu yıllarda Amerikan misyonerler bölgeye birtakım araştırma gezileri düzenlemişlerdir⁴³⁹. Amerikalı misyonerlerin Bulgarlarla ilk teması, öncü misyonerlerden H. G. O. Dwight ve William Schaffler'in 1834 yılında bölgeye yaptıkları tetkik gezisiyle oldu⁴⁴⁰. Araştırma gezileri sonrasında misyonerler Bulgarlardan özel olarak bahsetmeler de Osmanlı Devleti'nin bu bölgesinde bir misyon kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. 1839'da İzmir'e gelen ve Yunanlar arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Elias Riggs, ABCFM sekreterine Bulgarlarla da ilgilenilmesini tavsiye etmiş, kendisi de özel olarak ilgilenmiştir⁴⁴¹.

Amerikan Protestan misyonerler Cyrus Hamlin'in 1857 yılında yaptığı ve önemli gelişmelere yol açan Bulgaristan gezisine kadar aktif bir şekilde çalışmamışlardır. Bu dönemde bölgeyi gezen misyonerlerin tavsiyelerine uyularak Bulgarca İncil, dergi ve Bulgarca diğer bazı yayınlar Amerikan matbaalarında basılmıştır. Board, 1856'da Balkanlarda daha aktif çalışması için kaynakları yetersiz olduğundan, bu bölgede yalnız çalışmanın getireceği maddî zorlukları gidermek amacıyla bir başka misyoner örgütü American Methodist Episcopal Church ile işbirliği yapmış ve bölgeyi aralarında paylaşmışlardı. Buna göre Balkanların kuzeyinde Methodist örgüt, güneyinde ise ABCFM faaliyet gösterecekti⁴⁴².

Aynı dönemde Bulgaristan bölgesindeki faaliyetlerinde ABCFM'nin yükünü hafifletecek bir başka girişimi de Cyrus Hamlin yapmıştır. Bulgarlar için bir misyonun kurulması yolunda 1856 yılında Board sekreterlerine baskı yapmak düşüncesiyle İstanbul misyon istasyonu tarafından Amerika'ya gönderilen Hamlin, dönüşünde Londra'ya uğramıştı. Amerika'da Board sekreterleri sorunu öneminden

⁴³⁹ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 36.

⁴⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, 31 Ekim-3 Kasım, Ankara 1989, TTK, Ankara, 1994, s. 540.

⁴⁴¹ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 37.

⁴⁴² Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 40.

dolayı tartışmak gerektiğini, ancak Board'ın kaynaklarının Bulgaristan'daki misyon çalışmalarını finanse edecek durumda olmadığını ileri sürmüşlerdir. Hamlin'e göre Bulgarlar için bir misyon kurulması gerekliydi⁴⁴³. İstanbul'daki diğer ileri gelen misyonerler de Hamlin ile aynı görüşteydiler. Ayrıca bölgenin yakın bir gelecekte sosyo-ekonomik yönden büyük gelişmeler göstereceği de vurgulanmıştır⁴⁴⁴. Sonuçta Londra'da Turkish Missions Aid Society örgütünden yardım almayı başarmış, ilerleyen süreçte İngiliz Protestanlarının Bulgarlar arasındaki Amerikan misyoner faaliyetlerine büyük destek verdiklerini görmüştür⁴⁴⁵.

Cyrus Hamlin 1857 yılında Turkish Missions Aid Society'nin sekreteri Henry Jones ile birlikte Bulgaristan'a bir araştırma gezisi düzenlemiştir. Bu gezi sırasında Hamlin ve ekibi bazı Bulgar köylerini de ziyaret etmişlerdir. 1931-1934 ve 1937-1939 yıllarında Robert Kolej müdürlüğünü yapan William Webster Hall bu geziye misyonerlik çalışmaları açısından olduğu kadar genel olarak da tarihi bir önem yüklemiştir. Hall, Osmanlı ve Fener Patrikhânesi hâkimiyetindeki Bulgar ulusunun Amerikan misyonerlerince keşfedildiği görüşüne katılır ve Sir Charles Elliot'un Hamlin'in gezisinin önemine işaret eden 1895 yılında yazdığı görüşlere yer verir: "Kırk yıl önce Bulgaristan adı hemen hemen hiç bilinmezdi. Ve bu ülkeden gelen her entelektüel kendisini doğal olarak Grek diye tanıtır"⁴⁴⁶.

Hamlin'in gezi sonrasında Bulgaristan'ın coğrafi yapısı ile Bulgarların sosyal ve kültürel hayatlarına dair hazırladığı rapor ise ABCFM'nin bölgeye ilgisinin önemli ölçüde artmasına ve yeni stratejiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Misyoner Rufus Anderson bunu şöyle ifade etmiştir: "Hamlin'in misyonuna gönderdiği olumlu rapor daha fazla ilgi uyandırdı. Bu rapor Avrupa Türkiyesi'nde oturan Bulgarlar ve diğer Slav ırklar arasında âcil ve kuvvetli bir şekilde misyonerlik çalışmaları yapılmasını istemektedir. Bunu gerçekleştirmenin ve onları

⁴⁴³ Cyrus Hamlin, **Türkler Arasında, Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej**, Çev. Arzu Taşcan-Mustafa Hizmetli, TBBD Yay., İstanbul, Mart 2010, s. 213; Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler**, s. 39.

⁴⁴⁴ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 123.

⁴⁴⁵ Hamlin, s. 213 vd; Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, ss. 73, 123; Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler**, s. 39.

⁴⁴⁶ Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler**, ss. 40-41.

Protestanlaştırarak koruyucusu olmanın en iyi yolu Amerikan kilisesinin kurulmasıdır⁴⁴⁷.

Bulgarlar, Hamlin'in gezisinden sonra ABCFM'nin çalışmalarında ön plana çıkmıştır. Hamlin kendisinden sonrakilere Bulgarların kurtuluşu için çalışmalarını tavsiye etmiştir⁴⁴⁸. Bunun üzerine bir yandan Methodist misyoner örgütü, diğer yandan ABCFM, Avrupa Türkiye'sini önceden yaptıkları paylaşma planına göre örgütlenmeye başladılar. 1858'de Methodist misyonerler Prettyman ve Long⁴⁴⁹, Şumnu ve Tırnova'da; ABCFM misyonerleri de Edirne⁴⁵⁰, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov'da misyon merkezleri kurdular⁴⁵¹. İlerleyen yıllarda Protestan misyonerleri Nevrokop, Razlog, Mehomiya, Kızılağaç, Harmanlı, Bitola (Manastır), Bansko, Haskova, Sestrime, İhtiman ve Dıbyanya gibi pek çok şehir, kaza ve köylerde misyon merkezleri kurmayı sürdürmüşlerdir. Ve buralarda Protestan Bulgar topluluğu oluşturmuşlardır.

Amerika'nın Bulgaristan'la misyonerler vasıtasıyla ilgilenmeye başlaması ayrıca kronolojik olarak üç önemli tarihsel olayla aynı zamana rastlamaktaydı. Misyonerlerin bölgeyle ilgilenmeye başlamaları Bulgar ruhânın Rum Ortodoks Kilisesi hiyerarşisine baş kaldırdığı ve kendi bağımsız kiliselerini kurmayı hedefledikleri bir dönemdi. Ayrıca İmparatorlukta 1856 Hatt-ı Hümayûn'u ile

⁴⁴⁷ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 41.

⁴⁴⁸ Hamlin, ss. 221-222.

⁴⁴⁹ Amerikan Methodist Church'te misyoner ve pedagog olan Dr. Long 1856'da Balkanlara gönderilmiş, Deliorman bölgesinin merkezi Şumnu'da ve 1859'da da Tırnova'da misyonerlik görevi yapmıştır. 1863'te İstanbul'a gelmiş, burada Amerikan misyonerlerin sesi olan "Tan" gazetesini çıkarmıştır. 1872'de Robert Kolej'de Fizik öğretmenini olarak göreve başlamıştır. Ahmet Merdivenci, "Robert Kolejinin Türkiye'deki İlk Elli Yıllık Öğretim Faaliyetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 11, İstanbul, TDAV, 15 Kasım 1987, ss. 23-24; Dr. Long, Dr. Riggs ile birlikte İncili Bulgarcaya da tercüme etmiştir. Washburn, s. 65.

⁴⁵⁰ Edirne, Board'ın Bulgarlara yönelik ilk merkezidir. 16 Temmuz 1858'de kuruldu. Turan, *Protestan Misyonerleri*, III / 1101.

⁴⁵¹ Kocabaşoğlu, *Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, s. 541; Filibe'den Ekzarhâne'ye bir görevli tarafından yazılan rapora göre Bulgaristan'ın bazı bölgelerine Protestanların yerleştiği tarihler şöyledir:

- Filibe: 1857
- Tatarpazarcık: 1864
- Tsırova: 1876
- Panagürişte: 1865
- Kostenets ve Sestrime: 1867
- İhtiman ve Dıbyanya: 1870
- Haskova: 1871

Aynı raporda bu bölgelerdeki misyonerlik faaliyetlerinin finansörü hakkında açık bilgi olmadığı, ancak tahminen Amerika ve İngiltere olduğu belirtilir. TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 42, Lef. 79. (20 Mart 1889).

Hıristiyan halklara birtakım yeni haklar verilirken, Paris Anlaşmasıyla da Osmanlı milletlerinin vesayeti “Düvel-i Muazzama”ya bırakılmıştı.

Bulgar millî bilinçlenmesinde XVIII. yüzyıl ortalarında başlayan kıpırdanmalara, ulusal bir kiliseye sahip olma özlemi de eklenince uluslaşma yolunda önemli bir aşama sağlanmış oluyordu. Yunan İsyanının başarıyla sonuçlanması, bağımsız bir Yunanistan’ın ortaya çıkması ve bu gelişmelerin Batı dünyasında büyük sempati doğurması, Bulgarların da 1835 yılından itibaren isyanlara başlamalarına yol açtı. Gerek 1856 Hatt-ı Hümayûnu’nun etkisi, gerekse 1856 Paris Anlaşmasıyla sağlanan vesayet düzeni, Bulgaristan’ın tipik bir yabancı desteği ile bağımsızlık kazanma modeli uygulamasına vesile oldu. İşte bu süreç içerisinde başta misyonerler olmak üzere, Amerikalılar da epeyce etkili oldular⁴⁵².

1. Basın-Yayın Faaliyetleri

Amerikan misyonerlerin Bulgarlar için yaptıkları dinî ve toplumsal içerikli yayın çalışmaları ve yapılan yayınlara destekleri XIX. yüzyılın ortalarına doğru artmaya başlar. Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik faaliyetlerinin yayın desteğini 1922’de Malta’da faaliyete geçen, sonra, 1833’te İzmir’e, oradan da 1853 yılında İstanbul’a taşınan matbaa sağlıyordu. Bulgaristan’a yönelik çalışmalar başladıktan sonra Bulgarca yayınlara hız verildi. Ancak bundan önce İstanbul’da ikamet eden ve Osmanlı’nın Avrupa’daki topraklarıyla ilgilenen Amerikalı misyonerler 1853’e kadar İzmir’deki, daha sonra ise İstanbul’daki matbaayı Bulgar edebî ve millî uyanışının hizmetine sundular⁴⁵³.

Amerikalıların Bulgarlarla düzenli ve devamlı ilişkilere geçmeleri ise misyoner Elias Riggs’in Bulgar aydınlarıyla tanışıp işbirliği yapmasıyla başladı. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Riggs, 1840’ta Neofit Bozveli’nin yardımıyla İncil’i Bulgarca’ya çevirmişti. Bu İncil Amerikan matbaasında basılarak kısa bir sürede Bulgaristan’a gönderildi. 1871’de Riggs yeniden uzun yıllar üzerinde çalışarak hazırladığı İncil’in Bulgarca çevirisini de bastırmıştır. 1849’da İngilizce konuşanlar için “Notes on the Grammer of the Bulgarian Language” adlı bir

⁴⁵² Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 541.

⁴⁵³ Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, s. 89.

Bulgarca gramer kitabı yazdı ve neşretti. Ayrıca Bulgarca okul kitapları ve dinî broşürler hazırlamış, bunların hepsini Amerikan matbaalarında bastırmıştır⁴⁵⁴.

1840'lı yıllarda misyonerler hedeflerine ulaşma yolunda Bulgar dili ve edebiyatına büyük önem vermişlerdir. Bu amaçla Lüboslavie adlı ilk Bulgar dergisini de yayınlamışlardır. Riggs bu derginin sahibi olan Konstantin Fotinov ile yakın işbirliği içinde çalışmıştır⁴⁵⁵. 1860'ta İngilizce-Bulgarca ve Bulgarca-İngilizce sözlükler de misyonerler tarafından hazırlanarak yayınlandı⁴⁵⁶.

Bulgar kültürüne hizmetleri içinde, misyonerlerin çıkardıkları "Zornitsa" isimli gazetelerinin ayrı bir önemi vardır. İlki Albert Long tarafından 1864'te İstanbul'da yayınlanmaya başlanmış, 1871'de yayın hayatını durdurmuştur. 1874'te yeniden aylık olarak çıkarılmaya başlanmıştır. 1875'te başka bir "Zornitsa" haftalık olarak neşredilmeye başlandı. Haftalık çıkarılan büyüklere yönelik, aylık çıkarılan ise çocuklara yöneliktir. Bu gazeteler daha çok tarihsel, bilimsel ve folklorik içerikliydi⁴⁵⁷. Çocuklara yönelik çıkarılan Zornitsa 1896 yılında Samakov'da 1887 yılından beri çıkarılan "Detevoditel" (Çocukların Rehberi) adlı diğer bir çocuk gazetesiyle birleştirilmiştir. Haftalık Zornitsa 1896'dan 1902'ye kadar maddî zorluklar nedeniyle yayınlarını durdurdu. 1902'de Filibe'de yeniden çıkarılmaya başlandı. Bu gazete o zamana kadar çıkan Bulgarca gazeteler içerisinde en uzun süreli yayınlanan ve en çok satan, en muteber ve en ciddi gazetelerden biriydi. Bunlardan başka misyonerler 1890'lı yıllarda Sofya'da "Home Friend" ve Filibe'de "Temperance" isimli dergilerini çıkardılar⁴⁵⁸.

Avrupa Türkiyesi Misyonu'nun ayrı bir birim olarak örgütlenmesinden sonra Bulgarca yayınlar hızlı bir artış seyrine girmiştir. Bu örgütlenme hazırlıklarının sürdürüldüğü 1870 yılında İstanbul'daki misyoner matbaasında basılan yayınların yaklaşık yarısı Bulgarca idi. Bu yıl içerisinde misyoner matbaalarında basılan toplam

⁴⁵⁴ Turan, Protestan Misyonerleri, III, / 1099-1100.

⁴⁵⁵ Ortaylı, Bulgar Gazetesi, I / 108.

⁴⁵⁶ Ömer Turan, "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri", **Avrasya Etüdlere**, S: 16, Başbakanlık TİKA, Ankara, 1999, s. 32.

⁴⁵⁷ Zornitsa gazetesinde Sofya'da bir Protestan cemaati oluştuğuna ve misyonerlere dâir haberler yer almıştır. Haberlere göre misyonerler Sofya'da toplantılar yapmaktaydılar ve bu toplantılar onların faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 42, Lef. 112-113.

⁴⁵⁸ Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 59.

Bulgarca sayfa sayısı 10 milyon 522 bini bulmuştur⁴⁵⁹. 1870-1909 yılları arasında Amerikan matbaalarında basılan Bulgarca kitap, broşür gibi yayınların toplam sayfa sayısı 72 milyonu aşmaktadır. ABCFM bu tür faaliyetlerinde bazı İngiliz ve Amerikan misyon örgütlerinin de malî yardımlarını almıştır⁴⁶⁰.

Matbaalarda basılan kitaplar dinsel kışkırtma ve propaganda yapmaya yönelik yayımlar, Kutsal Kitap çevirileri ve ders kitaplarından oluşmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki 1881 yılına kadar basılan ders kitapları toplam yayınların sadece yüzde onu kadardır⁴⁶¹.

Bulgarca yayınların önemli bir kısmı başta İncil çevirileri olmak üzere dinî yayınlardan meydana geliyordu. Ancak yayınlanan bazı kitapların adları bile misyonerlerin Bulgarlara yönelik siyasî mesajlar taşıyan kitaplar olduğunda şüphe uyandıracak mahiyettedir. Bunlardan 1873-1875 yıllarında yayınlanan bazıları şunlardır: First Step - İlk Adım (1873), Way of Salvation – Kurtuluşun Yolu (1873), Plain Truths – Gerçekler (1873), Where Did He Get That Law? – O Yasayı Nereden Buldu? (1874), What Are You Waiting For? – Ne Bekliyorsunuz? (1874), Are You Ready? – Hazır mısınız? (1875), What is the Price of Your Soul? – Ruhunuzun Fiyatı Nedir? (1875). Görüldüğü gibi bu yayınların adları içeriklerinin oldukça yoğun siyasî mesajlar taşıyabileceği konusunda kuşku uyandırmaktadır. 1870-1880’li yıllarda İstanbul’daki matbaanın yayınları içerisinde Bulgarca yayınların neredeyse yarıya yakın bir yer tutmuş olması, o dönemde “Bulgaristan’ın kurtarılması”⁴⁶² için sürdürülen çalışmalara Amerikalıların bir katkısı olarak bakılabilir⁴⁶³.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul, Bulgarca kitapların basıldığı merkez haline gelmiştir. 1890’ların sonlarında İstanbul’un yerini Samakov almaya

⁴⁵⁹ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 544.

⁴⁶⁰ Bu örgütlerden bazıları şunlardır: London Turkish Missions Aid Society, British and Foreign Bible Society, American Bible Society, American Tract Society, London Religious Tract Society. Bu örgütlerin finansal katkısı basın yayın faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Çünkü malî açıdan ABCFM’nin yükünü hafifletmiştir. Bu durum bize Osmanlı topraklarındaki Protestanlığın yayılmasında İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin yapmış oldukları işbirliğinin önemine örnek teşkil eder. Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, s. 147; Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 57; Amerikan misyoner matbaası Bulgarian Evangelical Society ile de basın-yayın konusunda işbirliği yapmıştır. Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 545.

⁴⁶¹ Kocabaşoğlu, Anadolu’daki Amerika, s. 147.

⁴⁶² “Kurtarılmak” deyimini burada iki mânâya gelmektedir. Birinci mânâsı Bulgarların Protestanlaştırılarak dinî bakımdan kurtarılması, ikinci mânâsı ise siyasal bakımdan Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılmasıdır.

⁴⁶³ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, ss. 545-546.

başlamıştır. Bu yıllardan itibaren Samakov Bulgaristan'daki bütün misyonların eğitim merkezi olduğu gibi basın-yayın faaliyetlerinin de merkezi konumuna gelmiştir⁴⁶⁴.

2. Eğitim-Kültür Faaliyetleri

Bulgarların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yol açan bağımsızlık hareketlerine girişmelerinde Amerikan misyoner okullarının önemli rolü vardır. Başta Robert Kolej olmak üzere Bulgaristan'daki Protestan misyoner okulları Bulgar milliyetçilik meşalesinin tutuşturulduğu önemli mecralar olmuşlardır. Misyonerler bu kurumlarda gelecek neslin liderlerini yetiştirdikleri inancı ve bilinciyle hareket etmişlerdir⁴⁶⁵. Okullar Bulgar bağımsızlığının fikri ve teorik alt yapısını oluşturmuştu⁴⁶⁶.

Amerikan misyonerler Bulgarların eğitim ve kültürel alanlarda gelişmeleri için önemli yatırımlar yapmışlardır. 1860'lardan itibaren Bulgaristan topraklarında Protestan misyon okulları açılmaya başlanmış Bulgarlar da daha iyi bir eğitim alacakları bu okullara devam etmişlerdir⁴⁶⁷. Misyonerler Bulgaristan'da ilk misyon okulunu 22 Ekim 1860'ta erkek çocuklar için Filibe'de açmışlardır. Bu okul 1869'da kapatılıp 1870'te Eski Zağra'da tekrar faaliyete başlamış daha sonra da 1872'de Samakov'a taşınmıştır. 1863'te Eski Zağra'da ve 1881'de Manastır'da kızlar için okullar açan misyonerler 1898'de Samakov'da ayrıca bir çocuk yuvası açmışlardır. Bu yuva 1900'de Sofya'ya taşınmıştır. Ayrıca 1870 yılından itibaren halk okulları, akşam okulları ve Pazar okulları da açılmıştır. Okul ve diğer eğitim ve kültürel kurumları açma faaliyetleri Bulgaristan'ın pek çok şehir ve köylerine yayılmıştır. Bu okullarda Bulgar öğretmenler de görev yapmışlardır. Amerikalı misyonerlerin açtıkları okullar ve verdikleri eğitim sayesinde Bulgaristan'da dönemin şartlarında ve

⁴⁶⁴ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 57.

⁴⁶⁵ Robert Kolej'in ikinci müdürü George Washburn hatıratında bu konuyla ilgili şöyle demiştir: "Robert Kolej öğretmenleri, profesörleri ile onların ailelerinin 'insanlarını daha yüksek bir hayata kavuşturacak toplum önderlerini yetiştirdiklerine' inançları vardı. Washburn, s. 176.

⁴⁶⁶ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 103.

⁴⁶⁷ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 50-52.

diğerleriyle karşılaştırıldığında Protestan cemaat en yüksek okuma-yazma oranına sahip topluluk olmuştur⁴⁶⁸.

Amerikan misyonerlerinin açtıkları okullar ve geniş çaptaki eğitim hareketinin Bulgar milliyetçiliğine önemli katkıları olmuş, onların millî çıkarlarına hizmet etmiştir. Ayrıca bu okullar Bulgar okullarına da birer model olmuşlardır. Eğitim için yazılan ders kitapları ve diğer yayınlar Bulgar edebiyatı ve dilinin gelişmesine katkıda bulunmuştur⁴⁶⁹.

Misyonerlerin gerek Bulgaristan'daki gerekse İstanbul'daki okullarının Bulgar bağımsızlığına giden süreçteki etkileri hakkında bazı söylemler dikkatlerden kaçmaz. Protestan misyoner David Brewer Eddy, "biz orada gelecek neslin liderlerini eğitiyoruz"⁴⁷⁰, değerlendirmesinde bulunmuştur; Amerikalılar ise; "Bulgar devlet adamlarının yetiştiği yer Robert Kolej ise, bu ulusun moral önderlerinin yetiştiği yer de Samakov'daki misyoner okullarıdır" demişlerdir. Aynı görüşe Bulgarlar da katılmaktadır. 1918'de Bulgaristan Kralı olan III. Boris "Bulgaristan'ın en iyi devlet adamları ilk eğitimlerini İstanbul ve Samakov'daki okullarda almışlardır. Ulusal uyanışlarının ilk yıllarında Bulgarlara kendi dillerinde İncil'i veren Amerikan çocuklarıdır. Halkımın Amerika'nın iyi niyet ve dostluğuna her zaman sarsılmaz güveni olmuştur" demiştir⁴⁷¹.

Bütün bu önemli etkilerine rağmen Bulgaristan'daki Amerikan misyon merkezleri ve misyoner okullarında, nitelik ve nicelik yönünden artışlar gözlenirse de bu, Amerika'nın istediği düzeyde gerçekleşmemiştir. Avrupa Türkiyesi Misyonunda 1873 yılında beş misyoner, yedi Amerikalı yardımcı, on iki yerli yardımcı, yedi istasyon ve uç istasyonda örgütlenmiş olarak çalışıyorlardı. Toplam üye sayısı yetmiş beş olan bir Protestan kilisesi kurulmuştu. Pazar okullarında okuyan öğrenci sayısı yüz yetmiş beş, yatılı kız okullarında okuyanların sayısı otuzu aşmıştı. 1899 yılına gelindiğinde ise, on misyoner, on iki Amerikalı misyoner yardımcısı, seksen bir yerli yardımcı görev yapıyordu. Dört istasyon ve on iki dolaylarında uç istasyon örgütlenmişti. Protestan kiliselerinin sayısı on beşe, Pazar okullarına devam

⁴⁶⁸ Turan, Protestan Misyonerleri, III / 1104.

⁴⁶⁹ Turan, Protestan Misyonerleri, III / 1108.

⁴⁷⁰ George Edward White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları**, Trc: Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 29.

⁴⁷¹ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 546.

edenlerin sayısı ise bin iki yüz ellilere ulaşmıştı. Eğitim alanında orta dereceli dört okulda yüz kırk altı, yaklaşık yirmi ilkokulda ise dört yüz kırk altı öğrenci okuyordu⁴⁷².

Öğrenciler arasında şüphesiz ki Bulgaristan'ın bağımsızlık mücadelesine katılanlar ve Bulgaristan'ın eğitim ve kültürel hayatında iz bırakanlar olmuştur. Ama Amerika'nın Bulgaristan'da bir eğitim patlaması yaptığını düşünmek yanlış olur⁴⁷³. 1870'li yıllarda Amerikan misyoner yayılması batıya ve güneye doğru hızlı bir şekilde genişlemiştir. Ancak bu yılların sonundan itibaren bu genişleme zayıflayarak sürmüştür. Bunun nedenlerinden biri, 1878'den itibaren Bulgaristan idaresinin kendi ulusal eğitimine sahip çıkması, bir diğeri de bölge üzerindeki dış baskıların yoğunluğudur. Bölgede yoğun bir Rus, Avusturya, Fransız misyoner rekabetinin varlığı ve Ortodoks Rum Kilisesi'nin mücadelesini de belirtmek gerekir⁴⁷⁴.

1870'te kurulan Bulgar Ekzarhânesi'nin Bulgaristan'daki misyoner faaliyetlerini ve misyonerleri takibât altına alması ve bunu 1880'den sonra artırması da Amerikan misyonerlerinin başarısızlık sebeplerindedir. Ekzarhâne, cemaatini kaybetmemek için bir yandan Rum Patrikhânesi'yle mücadele ederken diğeryandan Bulgaristan'daki Protestanlık propagandalarını yakından izlemiş, faaliyetlerin amaç ve yöntemleri, hatta Bulgar halkının Protestanlığa geçme nedenlerine kadar bilgilenmek için din adamları ve öğretmenleri görevlendirmiştir.

1887 yılında Samakov Protestan okulunda görevli İvan diye birisinin Dereköy Hıristiyan Ortodoks Kilisesine bağlı olanların dışında ahâli arasında birtakım faaliyetlerde bulunduğunu, orada bulunan papaz, Harmanlı'daki Bulgar metropolitine bildirmiş ve bu kişiye karşı ne tür bir tedbir alınacağını sormuştur⁴⁷⁵. Kızıllağaç kazasında Protestan propagandasının başlaması hakkında Ekzarhâne tarafından bilgi istenmiştir. Ekzarhâne yetkilileri Harmanlı'daki üst düzey din adamı Gervasiy'den tam olarak hangi kaza ve köylerde Protestan propagandasının olduğu, ne zamandan beri, nerelerde yürütüldüğü hakkında malûmâta ek olarak, ayrıca bu propagandanın

⁴⁷² Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 124; Ekzarhâne'nin yaptığı bir araştırmaya göre 1882 Güney Bulgaristan'ın bazı yerlerindeki yılında toplam Protestan sayısı şöyledir: Filibe, 20; Hasköy, 9; Tatarpazarcık, 1; Tsirevo, 7; Mirişleri, 15; Harmanlı, 4. TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 62.

⁴⁷³ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 547; Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 53.

⁴⁷⁴ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, ss. 542-543.

⁴⁷⁵ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 5. (20 Eylül 1887).

meydana geliş sebepleri de sorulmuş ve araştırmasını istemiştir⁴⁷⁶. Gervasiy bu mektuba gönderdiği ilk cevabında birtakım başka işlerden dolayı bilgi toplanamadığından şimdilik bu soruların cevaplanamayacağını bildirmiş ve araştırılacağını da ilave etmiştir⁴⁷⁷.

Manastır'daki okul müdüründen bulunduğu bölgedeki Protestanlık faaliyetleri ve propagandaları hakkında bilgi isteyen Ekzarhâne'ye⁴⁷⁸ hayli ilginç raporlar gönderilmiştir. Manastır'daki okul müdürü 12. 02. 1888 tarihinde Ekzarhâne'deki genel sekreter Şopov'a gönderdiği cevabında Manastır'daki Protestanlık faaliyetleri hakkında şu bilgiyi vermiştir. "Propaganda on iki yıldan beri devam etmektedir. Aşağı yukarı otuz Protestan üye vardır. On üç aile Protestan olmuştur. İki Amerikan, biri Arnavut üç misyoner vardır. Biri Amerikan ikisi Bulgar üç öğretmen vardır. Bunlar Manastır'daki Protestan topluluğunu oluşturmaktadır. Okulda ise toplam otuz bir öğrenci vardır. Propaganda için gereken maddî destek Amerika'dan gelmektedir. Öğretmen maaşları günlük bir liradır. Ancak bu bilgi kesin değildir. Diğerlerinin maaşı daha azdır. Bulgar öğretmenler 35-40 Leva almaktadırlar"⁴⁷⁹.

Halkın Protestan propagandaya ilgi duymasının nedenlerine de yer veren bu raporda; "ahâli arasında dinî eğitimin yokluğu, diğer yandan Protestanların ahlâkî davranışları ve mütevâzı hayat sürmeleri Bulgar halkın ilgisini çekmektedir. Manastır dışında Protestan propagandası taraftar bulamamıştır"⁴⁸⁰. Yine Bansko'dan gönderilen başka bir raporda insanların Protestanlığa meyletmelerinin nedeni şöyle izah edilmektedir: "İnsanlar Allah kelâmına susamışlar ve bunu Ortodoks Kilisesinde bulamadıkları için Protestanlığa geçiyorlar"⁴⁸¹. Buna bağlı olarak burada halk arasında dinî önlemler alınması gerektiği de belirtilmektedir.

Manastır'daki okul müdürü 15 Mart 1888 tarihinde yazdığı diğer bir raporda da Manastır'daki öğretmen ve öğrenciler hakkında bilgi vermektedir. Buna göre otuz

⁴⁷⁶ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 7. (Ekim 1887).

⁴⁷⁷ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 9. (16 Kasım 1887).

⁴⁷⁸ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 26.

⁴⁷⁹ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 28-29. (12 Şubat 1888).

⁴⁸⁰ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 28-29. (12 Şubat 1888).

⁴⁸¹ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 42, Lef. 119.

bir öğrenciden yirmisi Bulgar, dördü Rum, üçü Amerikan, ikisi Arnavut ve ikisi Romanyalı'dır⁴⁸².

Bansko'da başöğretmen Samarciev tarafından Ekzarhâne'ye 1888 yılında yazılan bir raporda da; Protestan propagandasının öncelikle 1865'li yıllardan itibaren Bansko'da taraftar bulduğu, sonra diğer bölgelere de sıçradığı, Razlog bölgesindeki misyonerlerin liderinin Morse adında biri olduğu ve onun çok çalışarak taraftar topladığı bildirilmektedir. 1878-1879'dan sonra Protestanlığın yapılan propagandalarla gittikçe toplumsal-tarihi bir yapıya dönüşmeye, artık bölgede Protestan geleneklerin oluşmaya başladığı vurgulanmaktadır. Yine bu raporda; Bansko'da bir Protestan okulu açıldığı, Razlog ve köyleri Bansko, Banya, Mehomiya, Eleşnitsa, Yakoruda ve Dobrinişte'de 1865'li yıllarda başlayan Amerikan Protestan propaganda faaliyetlerinin sonuç verdiği ve bu bölgede Protestan cemaati oluştuğuna da dikkat çekilmektedir⁴⁸³.

3. Robert Kolej ve Bulgarlara Yönelik Siyasî Projeleri

1820'de Osmanlı topraklarına gelen Amerikan misyonerleri çalışmalarına başlayarak kısa sürede eğitim kurumlarını açmışlardır. Önce ticaret, sonra da misyonerlikle Osmanlı Devleti'nde hayat alanları oluşturmaya çalışan Amerika, eğitim kurumlarıyla da misyonerleri kurumsallaştırmıştır. Amerika eğitim kurumlarını bizzat açmış veya desteklemiştir⁴⁸⁴. Amerika'nın denizaşırı ülkelerdeki ilk yüksek öğretim kurumu Robert Kolej'dir⁴⁸⁵.

Robert Kolej, ABCFM misyonerlerinden Cyrus Hamlin⁴⁸⁶ ve Amerikalı zengin bir tüccar olan Cristopher Rhinelander Robert'in girişimleri ile açıldı. C. R. Robert bu iş için yüklü bir miktarda bağış yapmıştı⁴⁸⁷. Kolej eğitimi ilk olarak bina olmadığı için 16 Eylül 1863'te Amerikalılara ait olan Bebek Semineri'nin⁴⁸⁸ boş olan

⁴⁸² TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 31. (15 Mart 1888).

⁴⁸³ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 33, Lef. 33-35.

⁴⁸⁴ Şafak, s. 172.

⁴⁸⁵ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 179.

⁴⁸⁶ Hamlin, İstanbul'da bir okul açma göreviyle ABCFM tarafından gönderilmiştir. Ocak 1839'da İstanbul'a gelen Hamlin hemen çalışmalarına başlamıştır. Hamlin, s. 35; Stone, s. 49.

⁴⁸⁷ Hamlin, s. 233; Washburn, s. 14.

⁴⁸⁸ Seminer, ilk olarak Amerikan misyonerler tarafından 1834'te Pera'da açıldı. Ancak Ermeni Patrikliğinin sert muhalefetiyle karşılaşınca kapandı. Cyrus Hamlin İstanbul'a gelir gelmez kapalı bulunan bu okulu 4 Kasım 1840'ta yeniden açtı. Ancak Ermeni Patrikliği inanca aykırı durumlar

binasında başlatıldı⁴⁸⁹. 15 Mayıs 1871’de de Rumeli Hisarı’na bakan tepenin üzerindeki Ahmet Vefik Paşa’dan satın alınmış olan araziye inşa edilen yeni binasına taşındı ve eğitim-öğretim faaliyetlerine burada devam etti⁴⁹⁰.

Amerikalılar, özellikle misyonerler, modern Bulgaristan’ın oluşmasına başlıca üç mekanizma ile katkıda bulduklarını ileri sürerler. Bunlar, bölgedeki Amerikan misyonerleri, Samakov’daki Amerikan okulları ve İstanbul’daki Robert Kolej’dir. Robert Kolej’in Bulgaristan’daki gelişmelerle başlıca iki yönden ilgisi bulunmaktadır. İlk olarak bu okul, kuruluşundan itibaren aydın bir Bulgar gençliğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. İkinci olarak kolej, belirli dönemlerde Bulgaristan’a ilişkin her türlü gelişmeyi dünya kamuoyuna aktaran bir tür istihbarat ve bilgi merkezi görevini yapmıştır⁴⁹¹.

Kuruluşundan itibaren ilk kırk yılında (1863-1903) Robert Kolej 195 Bulgar gencini mezun etmiştir. Bu, aynı sürede okulda eğitim gören çeşitli uluslar arasında en büyük ulusal grubu oluşturuyordu⁴⁹². Bulgar gençlerinin Robert Kolej’e yoğun bir ilgi göstermelerinde 1872’de Kolejde göreve başlayan Methodist misyoner Dr. Albert Long’un büyük etkisi olmuştur. Robert Kolej’de “Doğa Bilimleri-Fizik” dersini okutan Dr. Long Bulgar gençlerinin Kolej’e gelmelerini sağlamıştır⁴⁹³.

oluşturduğu gerekçesiyle okula devam edenleri aileleriyle birlikte aforoz etme tehdidinde bulununca Hamlin, bu okulu kapatmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra yeniden açtı ve 1843’te de Bebek’teki Çelebi Yorgaki adındaki bir Ermeni’nin evine taşıdı. Bu okul Amerikalıların Osmanlı Devleti’nde açtıkları ilk ciddi orta öğretim kurumudur. Hamlin, s. 61 vd; Stone, ss. 54-55. Bebek Seminer’i 1859’da ABCFM’nin aldığı bir karar gereğince 1860’ta kapatılır ve 1864’te Merzifon’a taşınır. Stone, s. 185.

⁴⁸⁹ Hamlin, s. 235; Washburn, s. 14-15.

⁴⁹⁰ Hamlin, s. 242; Washburn, s. 47.

⁴⁹¹ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 548.

⁴⁹² Robert Kolej’de Bulgar öğrencilerin uzun yıllar boyunca en çok öğrenci grubunu oluşturması Rumların şikâyetine neden olmuş ve Kolej’i “Bulgar Koleji” olarak adlandırmışlardır. Hatta Kolej’i “Bulgar Koleji” olarak gördüklerinden ve Bulgarlardan nefret ettiklerinden ilk yıllarda Robert Kolej’de Rum öğrenci sayısı azdı. Bkz. Washburn, ss. 305-306.

⁴⁹³ Keith M. Greenwood, **Robert College: The American Founders**, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2003, s. 174; Washburn hatıratının bazı bölümlerinde Dr. Long’un Bulgarların Kolej’e öğrenci olarak gelmelerini sağladığından vurgulu bir şekilde bahseder: “Geçen yüzyılda Bulgarlar asırlardır süren uykularından uyandılar. İstanbul’un Rum Patriğinin boyunduruğundan kurtuldular ve Türklerinkinden de kurtulma hayalleri kurmaya başladılar. Bunlar kör cahil köylü bir millettir. Aydınlanmak için bir yol aramaya başladıklarında o zamanki Bulgaristan’da bir Amerikan misyoneri ve daha sonra da Kolej’de öğretmen olan Dr. Long tarafından Robert Kolej’e yönlendirildiler. Dr. Hamlin 1856’dan beri Bulgarlarla ilgileniyor ve Bulgaristan’da misyonerlikler kurulması için nüfuzunu kullanmış olmasına rağmen, yazışmalarından anlaşıldığı üzere ne o, ne de Mr. Robert onların Koleje öğrenci olabileceklerini aklına getirmemişti.”, Washburn, s. 39; Washburn Dr. Long’un 1901’de ölümüne kadar Kolej için güç kaynağı olduğunu ve ölümüne bütün Bulgaristan ve ders verdiği her öğrencinin ağladığını kaydeder. Washburn, ss. 65-66.

Bulgaristan'ın "kurtarılması" davasının bayrağını ilk açan misyoner Robert Kolej'in kurucusu ve ilk müdürü⁴⁹⁴ Cyrus Hamlin olduysa, sonuç alınmasına en çok emeği geçen misyoner ise kolejin ikinci müdürü⁴⁹⁵ ve aynı zamanda Hamlin'in de damadı olan George Washburn⁴⁹⁶ olmuştur. İşte Robert Kolej'in asıl başarısı Washburn'un özellikle 1876 Bulgar İsyanıdaki faaliyetlerinin sonuçlarından kaynaklanmıştır. Olaylar Robert Kolej öğretmenlerinin perspektiflerinden dünya kamuoyuna yansıtılmıştır⁴⁹⁷. Bu hareketin baş aktörleri ise G. Washburn ve A. Long idi. Washburn, Avrupa'da Robert Kolej'in Balkan yarımadasında bağımsız bir devletin kurulmasındaki etkisiyle tanındığını söylemektedir ve kendilerinin Bulgarlar için yaptıkları en önemli şeyin bağımsız bir devletteki sivil yönetime dâir çok az Bulgar'ın bir şeyler bildiği sırada, Bulgar gençlerini kendi insanlarına lider olmak üzere eğittikleri şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Yine onun yazdıklarına göre Bulgarlar kolejden ayrıldıktan sonra bile onlara ne yapacakları, haklarını nasıl koruyacakları konusunda öğüt verilmeye devam edilmiştir⁴⁹⁸.

Washburn, Kolej'in yönetimini üstlendikten sonra Bulgaristan'ın bağımsızlık davasına hizmet etmeyi başta gelen görevlerinden biri saymıştı⁴⁹⁹. Washburn, 1874 ve 1875 yıllarında Bulgaristan'ı iki defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretleri esnasında Robert Kolej mezunu ve sonradan da Kolej'de öğretmen olan Stephan Panaretoff ile birlikteydi. Panaretoff, Dr. Long'un sağladığı burs ile Kolej'e gelen ilk Bulgar öğrencilerdendi. Bu ilk ziyareti sonrasında Washburn, Bulgarlara karşı olan ilgisini şöyle açıklamıştır. "Bu dönem boyunca Bulgarlarla herhangi diğer bir ulustan daha fazla ilgilenmem için pek çok sebep vardı. Onların karakteri hakkında yüce bir fikir edinmiştim. Dr. Long'un etkisiyle onları yeniden uyanışlarına inandırmak amacıyla eğitim için istekli bazı genç Bulgarlar Kolej'e gelmişlerdi. Öğrencilerimizin büyük bir çoğunluğu Bulgar'dı ve onların çoğu vatanperverlik ruhuyla hareket etmişlerdi... Saygın meslektaşım Dr. Long onların geleceklerine olan büyük bir inançla bu ulusun ateşli bir dostuydu. Onun ümitlerini paylaşmak için gelmem ve bu gelecek için bir

⁴⁹⁴ 1863-1877 yıllarında kolejin müdürlüğünü yapmıştır.

⁴⁹⁵ 1877-1903 yıllarında kolejin müdürlüğünü yapmıştır.

⁴⁹⁶ George Washburn, 1869'da İstanbul'a geldi. Robert Kolej'e "Zihni ve Ahlaki Felsefe Öğretmeni" olarak atandı. Greenwood, s. 116; Washburn, elli yıl kadar İstanbul'da kaldı ve bu dönemlerini anlatan şu hatıratını yazdı: George Washburn, "Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College", Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1909.

⁴⁹⁷ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s. 125.

⁴⁹⁸ Washburn, ss. 298-299.

⁴⁹⁹ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 549.

şeyler vaat eden halkın yükseltilmesi için yapabileceğim ne varsa yapmak istemem doğaldı.” Washburn, Bulgar milliyetçisi Panaretoff ile yaptığı bu ziyaretinin eyaletteki Osmanlı-Türk despotizmi olduğuna dâir inancını perçinleştirdiğini ve bunun da Kolej için önemli sonuçlar doğurduğunu da belirtir⁵⁰⁰.

Kolej mezunu Bulgar öğrencilerin Bulgar bağımsızlığına giden yolda oynamış oldukları rol Bulgaristan’ın kurtuluşu ve gelişimi sürecinde de gerek siyasî kurumların yapılanmasında, gerekse eğitim ve kültür politikasının biçimlenmesinde kendini göstermiştir. Kolejden mezun olan Bulgar öğrenciler zamanla belediye başkanı, parlamento üyesi, bakan ve başbakan olarak Bulgaristan’ın çeşitli siyasî ve idarî kurumlarında görev yapmışlar⁵⁰¹, öğretmen, hukukçu, tüccar, iş adamı, banker, edebiyatçı ve mühendis olmuşlardır. Böylece bunlar Bulgaristan’ın idarî ve kültürel hayatının hemen her alanında görev almışlardır⁵⁰². Kolej mezunu bazı Bulgarlar da XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmaya başlayan Bulgar ayaklanmalarına katılmışlardır⁵⁰³. Bunlar Bulgar ihtilâl komitelerine girmişler, Bulgar isyanlarında boy göstermişlerdir. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rusya ordularında görev yapmışlardır⁵⁰⁴. Kolej’in hedefine ulaştığına 1871 yılında Kolejden mezun olan Bulgarlar çarpıcı bir örnektir. Bu yıl mezun edilen toplam altı öğrenciden beşi Bulgar’dı. Geşov (Gesoy), Panaretov, Stoilov, Slaveykov ve Ta(ı)pçileştov adlı öğrenciler sonraki yıllarda Bulgaristan’da üst düzey yöneticiler olarak hizmet etmişlerdir⁵⁰⁵.

⁵⁰⁰ Greenwood, s. 175.

⁵⁰¹ 1883 yılında Bulgaristan’daki farklı siyasî partilerin hepsinde Robert Kolej mezunu Bulgarlar bulunmaktaydı. Washburn, s. 172.

⁵⁰² Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 106 vd; Washburn, ss. 26, 48, 49, 63, 74, 88, 98, 114, 126, 136, 148, 157, 164, 177, 188, 198, 207, 225, 234, 244, 253, 262, 274, 290.

⁵⁰³ Washburn, s. 100 vd.

⁵⁰⁴ Kolej’in ilk mezunlarından Petko Gorbanov ve Petar Mataev ile sonraki mezunlardan Stefan Tomov, Stefan Stanbulov, Petar Dimitrov, Aleksandır Lüdskanov, Marin Marinov bunların başlıcalarıdır. Mesela 1876 Nisan Ayaklanmasına katılmak için Bulgar öğrencilerin hepsi o yıl Kolej’den izinli ayrılmışlardır. Ahmet Merdivenci, “Robert Kolej’in İlk Kırk Yılında Kolej’de Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar, I,” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 15, TDAV, İstanbul, 1 Mart 1988, ss. 43-49; Ahmet Merdivenci, “Robert Kolej’in İlk Kırk Yılında Kolej’de Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar, II,” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 16, 1 Nisan 1988, ss. 2-8.

⁵⁰⁵ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 549; İvan Stefanov Gesoy (Geşov); Robert Kolej’deki öğreniminden sonra İngiltere’ye gönderilmiş, Manchester’de Oten’s Kolejinde okutulmuştur. Bulgarların Paris (1897-1899), İstanbul (1899-1904), Viyana (1904-1910) ve Berlin’deki (1919-1920) diplomatik temsilcisi olmuştur. Stefan Panaretov; mezun olunca 1871-1914 yılları arasında Robert Kolej’de Bulgarca ve Eski Slavca öğretmenliği yapmıştır. Sonra Washington’da Bulgar elçisi (1914-1925), Cenevre’de Milletler Cemiyetinde delege (1921) olmuştur. Konstantin Stoilov; 1879’da Bulgar kurucu meclisinde milletvekili, Bulgar Prensliğinin ilk prensi

Washburn, Bulgaristan'daki gezileri esnasında Bulgarların isyan hazırlıkları içerisinde bulduklarına tanık olmuştu. Ancak Bulgarların başarı şansları olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle de Bulgarların isyana kalkışmalarına taraftar değildi. Burada belirtmek gerekir ki Washburn, Türklere karşı çıkarılacak bir isyana değil, başarısız bir isyana karşıydı. Washburn bu konudan şöyle bahsetmektedir: “Ben ilk kez Bulgaristan'daki isyana oraya gezim sırasında tanık oldum. Bulgar milliyetçilerinin ulusları için canlarını isteyerek ateşe atacıklarını anlamıştım. Rusya tarafından cesaretlendirildiği sanılan Bulgar ihtilâlciler grubunun Romanya'da bulduklarını ve bu çabalarını Kuzey Bulgaristan'ı istila etmek için yapıldığını anladım. Balkanların güneyinde herhangi bir hareketin olduğuna dâir fikrim yoktu ve bu bölgenin liderinin bir devrimci olduğunu öğrenmek çok şaşırtıcıydı. Bu lider sakin yaratılıştaki biriydi ve bana ihtilâlcilerin planlarını anlattı. Türkleri bölgeden atmaktan bahsetti. Bunlar bana o kadar çocuksu ve umutsuzca geldi ki ona bu planlarının başarıya ulaşamayacağını söyledim. Bu harekete asla sempatiyle bakmadım. Şimdi ve daha sonra da bu genç milliyetçilerin gerçek vatanseverler olduğunu, planlarınınsa çocukça ve umutsuz olduğunu, hareketleri için gerekçeleri olmadığını düşündüm”⁵⁰⁶. Washburn Bulgar ihtilâlcilerinin başarısız olmalarına inanmakla beraber 1874 ve 1875 yıllarında yapmış olduğu ve Kolejdeki öğrencilerinin etkisiyle Bulgarlarla kurduğu ilişkiler kendisini yine de Bulgarlar lehinde hareket etmeye sevk etmiştir.

Washburn ve Long, Kolej'in durumu ve kendi faaliyetleriyle ilgili olarak kolej kurucularından C. R. Robert'e mektuplar yazarak onu bilgilendiriyorlardı. Gezilerinden sonra Washburn'un ona vermiş olduğu bilgilerden biri de A. Long ile birlikte Bulgaristan ve Kolej'deki Bulgar öğrencileri cesaretlendirmek için yaptıkları çabalar hakkındaydı. Robert 16 Kasım 1875 tarihli mektubunda, aldığı bilgilere göre Washburn'u desteklediğini belirtiyor ve şöyle diyordu: “Bulgaristan'daki siyasî bunalım ve sıkıntılar hakkında, yüzlerce genç adamın tutuklandığını, bazılarının

Aleksandır Battenberg'in politika sekreteri olmuş (1879-1886), başbakanlık (1887, 1894-1899) ve Bulgar Halk Partisi Genel Başkanlığı (1894) görevlerinde bulunmuştur. İvan Petkov Slaveykov; 1878'de Tırnova'daki Rus valinin genel sekreterliği, Sofya Belediye Başkanlığı (1885), Eğitim Bakanlığı (1901) görevlerinde bulunmuştur. Petko Hristov Ta(ı)pçileştov; 1878 savaşından önce İstanbul'daki Bulgar Kardeşlik, Yardımlaşma-Dayanışma Derneğinin “Eğitim-Öğretim başkanı olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında önemli görevler yapmış, Konstantin Stoilov kabinesinde genel sekreterlik yapmıştır. Ahmet Merdivenci, Robert Kolej'in İlk Kırk Yılında, I, s. 44.

⁵⁰⁶ Greenwood, s. 179.

asıldığı ve diğerlerinin de ölüme mahkûm edildiği hakkında söylediğin şeylere çok üzüldüm. Bütün bu kanın boşuna döküleceğini düşünmek üzücüdür. Türk hükümetinin bazı bahânelerle veya başka nedenlerle bizimle bir kavga çıkaracağı hususunda büyük korkularım var. Bu yüzden siz ve iş arkadaşlarınızın ‘güvercinin zararsızlığına ve yılanın bilgeliğine’ sahip olmanız için dua ediyorum”⁵⁰⁷.

2 Mayıs 1876’da Tatarpazarcık’ın Avratalan köyünde başlayan Bulgar isyanında ihtilâlciler başlangıçta başarılı olmuşlardı. Bu başarılarında devam etmekte olan Bosna-Hersek İsyanının ve bölgedeki Osmanlı askerinin yetersizliğinin rolü büyüktür. Yerel yöneticiler Osmanlı hükümeti asker göndermeyince ayaklanmayı yerel başıbozuk kuvvetler oluşturarak ve bu arada Çerkezleri de kullanarak isyanı kontrol altına alabilmişlerdi. İsyan ancak Mayıs ayının sonlarına doğru Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen kuvvetlerin de gelmesiyle bastırabilmişti⁵⁰⁸. İsyanın en kanlı bölgesi ise Batak köyü olmuştu. Avrupa ise bu isyan ile ilgili olarak Batak köyünde meydana gelen olaylarla daha fazla ilgilenmişti. İsyanı karşı mücadelede kullanılan yerel milis ve başıbozuk kuvvetler konusu ve isyanın bastırılması sırasında meydana gelen olaylar Avrupa basınında yoğun bir şekilde işlenmiş ve Türklere karşı, bu noktadan hareketle bir kamuoyu oluşturulmuştur⁵⁰⁹.

1876 Bulgar İsyanının bastırılmasına ilişkin ortaya atılan şâyialar Avrupa devletlerinin yıllarca gündemini işgal etmiş ve Osmanlı Devleti’ni de bu devletler nezdinde mahkûm eden bir görünüm kazanmıştır. Bu noktada Robert Kolej önemli bir rol oynamıştır. Kolej, olayların abartılı ve bazen de gerçek dışı bir tonda Batı kamuoyuna aktararak Türk aleyhtarı bir hissiyatın yaratılmasında ve sorunun büyük devletlerin gündemine taşınmasında adından söz ettirmiştir. Bir kere daha işaret etmek gerekir ki, George Washburn ve Albert Long’un bu konudaki faaliyetleri önemlidir⁵¹⁰. Bu iki Amerikan misyonerinin Bulgar olayları ile ilgili haberleri dünya basınına yayma faaliyetleri kısa bir zamanda sonuçlarını vermiştir. Nitekim önde gelen gazetelerde Bulgarlarla ilgili haberler ilk sayfalarda yer almaya başlamıştır.

⁵⁰⁷ Greenwood, s. 180.

⁵⁰⁸ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 114-115.

⁵⁰⁹ Şimşir, II / CVII-CVIII.

⁵¹⁰ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 115-116; Kocabaşoğlu, *Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, s. 549.

Haberlerin çoğu Long'a dayanıyordu ve Washburn'un da gayretleriyle haberleri beraberce dış dünyaya iletiyorlardı⁵¹¹.

Bulgar İsyanına dâir Avrupa basınındaki ilk haberler Mayıs ayı başlarında çıkmıştır. Ayaklanmaya ilişkin ilk haber 9 Mayıs 1876 tarihli Times gazetesinde yayınlanmıştır. Bundan sonra yayınlar devam etmiş, çıkan haberler bazı gazetelerde Hıristiyanlık ve Bulgarlık penceresinden yazılmıştır. Bulgaristan olayları ile ilgili Avrupa kamuoyunu infial derecesinde harekete geçiren ilk geniş çaplı haberi ise İstanbul'da ikamet eden Daily News'in muhabiri avukat Edwin Pears'ın 23 Haziran 1876 tarihli sayısında yayınlanan mektubu olmuştur⁵¹². Daily News için aynı konularda haber yapan diğer bir gazeteci de Amerikalı ve New York Herald gazetesinin muhabiri Januanus A. McGaham'dır⁵¹³.

Washburn bu haberin yayınlanmasından önce, henüz isyanın ilk günlerinde Bulgaristan ile ilgili Long'a gelen mektuplardan aldığı haberlerle dehşete düştüğünü ifade eder. Bu haberlere göre "Bulgarlar toptan soykırıma uğruyorlardı. En az yirmi bin silahsız yaşlı adam, kadın ve çocuk katledilmişti. Küçük kızlar ailelerinin gözleri önünde tecavüze maruz kalmışlardı ve onlar üzerinde çoğu duyulmadık barbarlıklar işlenmişti..." Long ve Washburn'un ilk yaptığı hareket ise Türkleri desteklememesi için İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot'u bilgilendirmek olmuştur. Ancak Washburn, ne kadar da çabaladıysa ilk zamanlarda Elliot'un kendisine inanmadığını, onun, olayların abartıldığına inandığını belirtir. Buna rağmen hem Long, hem de Washburn Mayıs ayı boyunca Elliot'u bilgilendirmeye devam etmişlerdir. Washburn, aynı zamanda İngiltere'ye Avam Kamarasındaki arkadaşlarına da mektuplar göndermişti. Long 18 Ağustos 1876 tarihinde Robert'e yazdığı mektubunda Daily News'te çıkan makale hakkında bilgi verir. Buna göre Long "Bulgar vahşeti" ile ilgili bazı haberleri önce Times gazetesinde yayınlamak ister, ancak Times'ın İstanbul'daki muhabiri İngiliz hükümetinin politikasına aykırı düşeceği için sert haberleri yayınlamayacağını söyler. Bunun üzerine Washburn ile birlikte Daily News muhabiri Edwin Pears ile irtibata geçerek ona gazetesinde yayınlaması için bir makale hazırlamışlardır. Long bu mektubunda Robert'e, 23 Haziran 1876 tarihinde

⁵¹¹ Greenwood, s. 177; ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, I / 199.

⁵¹² Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 116; Gladstone, ss. 13-14; ayrıca bkz., Washburn, ss. 103-104.

⁵¹³ Şimşir, II / CXXXVI-CXIX; Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 550.

bu yazının yayınlandığını, İngiliz hükümetinin başında olan Disraeli kampında gerçek bir bomba etkisi yarattığını söyler. Böylece Long, İngiliz kamuoyunu etkileyecek olan Bulgar olaylarına dâir ilk haberlerin yayınlanmasını bu şekilde sağlamış olduklarını dile getiriyordu⁵¹⁴.

Daily News'teki yazı "Bulgaristan'daki Müslüman Katliamları" başlığıyla "kendi yazarımızdan" notu düşülerek isimsiz olarak yayınlanmıştır. Mektup "kötü dedikodular, Bulgaristan'da işlenen korkunç katliamların son ayında İstanbul'da kulaktan kulağa yayılmaktadır" cümlesiyle başlıyordu. Mektubun giriş kısmında Bulgarlara yönelik "katliamların" devam ettiği belirtilmiş ve Bulgarların maruz kaldığı "kötü muameleler" onların diliyle Hıristiyan olmalarına atfedilmiştir. "Katliamların işlenmesine" büyük devletlerin Hersek Ayaklanması, Berlin Memorandumu ve Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilmesi ile meşgul olması önemli bir etken olarak görülmüş, dolaylı olarak "katliamların" meydana gelmesine bu uygun politik ortamın zemin hazırladığı belirtilmiş ve bu durum "büyük bir politik gaf" olarak tanımlanmıştır. Mektubun büyük bir kısmı büyük ölçüde Bulgar köylerine yönelik çeşitli katliam, yağma, yıkım, şiddet olaylarının farklı izahları ya da dramatik hikâyeleriyle tamamlanmıştır. Pears, mektubunda "katliamların" baş aktörleri olarak "başbozukları-Çerkezleri" göstermekle beraber, yer yer Osmanlı yöneticileri ve askerlerine de rol biçmiştir. Pears'a göre Osmanlı yöneticileri, Bulgarların yardım isteğine, onları silahsızlaştırarak karşılık vermiş ve planlı bir katliam faaliyeti içinde olmuşlardır. Mektup, öldürülen Bulgarların sayısında da abartı dozunu oldukça kaçırmıştır. Verilen rakamlar "Bulgarların söylediklerine göre" otuz bine kadar çıkartılmıştır. Olayları İngiltere'de Türkiye'yi koruma politikası ve Rusya ile rekabeti açısından ele alan mektubun son kısmı şöyle bitiyordu: "İngiltere, Rusya'nın bu ülkedeki (Türkiye'deki) Hıristiyanların tek dostu olması rolünü üstlenmesine izin vermeyecektir; bizim görevimiz, çıkarlarımız için böyle bir durum ortaya çıkmadan önce Türklere ve çeşitli Hıristiyan cemaatlere Batı toplumlarının bu barbarlıklara müsamaha göstermeyeceğini anlatmakta hiç zaman kaybetmememizi gerektirir." Daily News'te yayınlanan bu mektubun doğruluğunu araştırması için Lord Derby 28 Haziran'da Elliot'a göndermiştir. Bunun nedeni ise Argyll Dükünün konuyu 26 Haziran'da Lordlar Kamarasına getirmesi ve kendisine

⁵¹⁴ Greenwood, ss. 180-182.

durumu sorması olmuştur. Bu bize İngiliz hükümetinin iddia edilen “katliam” haberlerinin daha önce İngiliz dışişlerince haber alınmadığını gösterdiği gibi, Bulgar sorununun İngiliz hükümeti için ne şekilde önemli hale geldiğini de ortaya koymaktadır⁵¹⁵.

Washburn ve Long, Bulgar olayları hakkında dünyanın ilgisini çekmeyi başarmışlardı. “Bulgar vahşeti” konusunda kendilerine ulaşan haberleri dünya basınına ellerinden geldiği kadar ulaştırmayı sürdürmüşlerdir. Artık bu haberler bütün dünyada ön sayfalarda yer almaya başlamış, dış kamuoyunun dikkati çekilerek Türkler aleyhine döndürülmüştür. Washburn ve Long Koleji ve diğer Kolej çalışanlarını bu faaliyetlerinin dışında tutmuşlardır⁵¹⁶.

Albert Long ve George Washburn’a Bulgar olayları hakkında çeşitli kaynaklardan bilgiler aktarılıyordu. Bulgaristan’da arkadaşları ve meslektaşları olan misyonerler başta olmak üzere, Kolej’den mezun olan ve Bulgaristan’da bulunan öğrenciler bu haberleri iletiyorlardı⁵¹⁷. Bu haberler Kolej’de değerlendirildikten sonra İngiliz ve Amerikan diplomatları ve basını kanalıyla bütün dünyaya duyuruluyordu. Fransız, Rus ve Avusturyalıların da olaylara ilişkin haber ve değerlendirmeleri de kuşkusuz ki dünya kamuoyuna ulaştırılıyordu. Bir ucu Robert Kolej’inde olan başka bir istihbarat ağı da şöyle çalışıyordu: Tatarpazarcık’taki bir papaz derlediği bilgileri Filibe’deki⁵¹⁸ Avusturya postanesinde çalışan kardeşine ulaştırıyordu. Bilgiler sefaretten Robert Kolej’e geliyordu. Ayrıca bir de kilise bağlantılı bir kanat vardı. Filibe’deki Bulgar Piskoposu bilgileri Avusturya Konsoloslukunda tercüman olan Mihal İliç’e gönderiyor, o da bunları İstanbul’daki kardeşi Stefan İliç’e diplomatik posta veya Rusya Konsoloslukü vasıtasıyla gönderiyordu⁵¹⁹. Buradan da Ekzarhâne’ye gönderiliyor, sonra Kolej’de görevli Metodiy Kuseviç adlı kişi kanalıyla Amerikalılara ulaştırılıyordu. Okula ulaşan bilgi

⁵¹⁵ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 116-117, Not: 211; Greenwood, s. 183; ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, I / 199 vd.

⁵¹⁶ Greenwood, ss. 181, 184.

⁵¹⁷ Greenwood, s. 178.

⁵¹⁸ Washburn olaylar hakkındaki ilk bilgisini de bu şekilde öğrendiğini itiraf eder. “Bulgar olayları hakkında ilk olarak meslektaşım Dr. Long’a Filibe’deki Bulgar bir arkadaştan gelen bir mektuptan öğrendim. Mektup Avusturya Elçiliğinin haberi olmaksızın buraya Avusturya konsolosunun çantasında getirildi. Mektuplar her hafta aynı kaynaktan aynı şekilde bize geldi ve bildiğim kadarıyla birkaç yıldan beri Bulgar kaynaklarından dış dünyaya ulaşan gerçek bilgilerdi. Greenwood, ss. 177-178.

⁵¹⁹ Markova, *Ekzarhiya*, s. 217.

ise Washburn ve Long'un denetiminden geçtikten sonra, genellikle İngiltere büyükelçisi Sir Henry Elliot ve İngiliz Daily News muhabiri Edwin Pears kanalıyla Batıya ulaştırılıyordu⁵²⁰. Burada kilise ve din adamlarının haberleşmede oynadıkları rol dikkate değerdir. Bir diğer önemli husus ise gerek Washburn, gerekse Long'un bilgi kaynaklarının tamamen Bulgaristan menşeli olmasıdır. Bu durum da onların ne derece yanlı tutum sergilediklerinin göstergesidir. Kolej bu haber alma ve yayma durumunu Osmanlı-Rus Savaşı boyunca da sürdürmüştür. Öyle ki Kolej, savaş sırasında İngiliz ve Amerikalılar başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden ziyaretçilerin geldiği bir istihbarat merkezi haline gelmiştir⁵²¹.

Washburn İstanbul'da hem İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot aracılığıyla İngiliz hükümetini hem de diğer gazeteciler aracılığıyla İngiliz kamuoyunu da bilgilendirmeye ve etkilemeye, dolayısıyla İngiltere'yi Osmanlı aleyhine çevirmeye çalışıyordu. Daily News ve London Times'ta Bulgarların katlinin haberlerinin yayınlanması ile birlikte İngiltere'deki üst düzey devlet kurumları etkilenmeye başlamıştı⁵²². Ayrıca Washburn, Bulgarların eziyet gördüğünü ispatlamak için Amerikan konsolosu Eugene Schuyler'in⁵²³ bölgede araştırma yapmasını sağlar ve araştırmacıdan Bulgarları haklı gösterecek biçimde rapor hazırlamasını ister. Bu yönde hazırlanan rapor⁵²⁴ İngiltere'de muhalefet lideri Gladstone'u etkiler. Bunun üzerine Gladstone, Disraeli hükümetinin daha fazla üzerine gider. Böylece İngiltere kamuoyunu da etkileyen Bulgar olayları İngiltere'de hükümet ile muhalefeti karşı karşıya getirir. Disraeli hükümetini devirmek isteyen Gladstone için ise bu durum büyük bir fırsat olmuştur⁵²⁵.

Kolejin müdürü ve öğretim üyeleri böylece Bulgar sorununu uluslar arası arenaya taşıyarak Bulgaristan'ı bağımsızlığa taşıyacak siyasal alt yapının ortaya

⁵²⁰ Kocabaşoğlu, Amerikan Misyoner Faaliyetleri, s. 550.

⁵²¹ Washburn, ss. 123-124.

⁵²² Gladstone, ss. 13-14.

⁵²³ Eugene Schuyler için bkz. Peter Bridges, "Eugene Schuyler, The Only Diplomatist", **Diplomacy and Statecraft**, Volume: 16, Issue: 1 Mar 2005, Taylor and Francis, Philadelphia, 2005, ss. 13-22.

⁵²⁴ Gladstone, s. 16.

⁵²⁵ Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", **İÜEF, GDAAD**, S: 8-9, İstanbul, 1977-1978, (Bulgar İhtilali), ss. 117-166; Mithat Aydın, Bulgarlar ve Ermeniler, s. 124; Mithat Aydın, **Balkanlarda İsyân, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yay., İstanbul, Eylül 2005, (Balkanlarda İsyân), s. 155-176; Ayrıca bkz. Washburn, ss. 103-104, 108-110; Mahmud Celâledin Paşa, **a.g.e.**, I / 200.

çıkmasına önemli katkı sağlamış oluyorlardı. Özellikle İngiltere’de liberallerin siyasi bir malzeme olarak kullandıkları 1876 Bulgar sorunu, geniş çaplı Türk aleyhtarlığı kampanyalarına dönüştürülmüş ve zamanla önemli bir Avrupa sorunu haline getirilmiştir. Öyle ki İngiltere’de daha bu yılın Ağustos ayının sonlarında pek çok kentte başlayan “Bulgar Katliamını Protesto” mitingleri, bu sorunun gelecekte İngiltere siyasetinin Türkiye aleyhine dönmesi gibi vahim sonuçlar hazırlayacağını göstergesi olmuştur⁵²⁶.

Bulgar olayları ile ilgili alacakları tepki ve Robert’i de Kolej konusunda endişeye düşürmemek için bu bilgilendirme faaliyeti sürekli ve sınırlı bir şekilde devam etmişti. Çünkü Robert, okul ile Osmanlı idaresi arasında herhangi bir problem yaşamasını istememiştir. Bununla birlikte Washburn ve Long’un faaliyetlerini desteklemekten geri durmamıştır. Ancak Hamlin onlarla aynı fikirde değildi⁵²⁷. Washburn’un Bulgaristan konusundaki faaliyetleri hakkında Robert’i tam olarak bilgilendirmesi ise 5 Temmuz 1876 tarihinde yazdığı mektupla olmuştur. Bu mektupta Washburn, Bulgar olaylarındaki rolünü çarpıcı bir şekilde itiraf etmektedir:

“Şimdi size kolejin kuruluşuyla yapılan hem direkt hem de dolaylı olarak bütün iyi işlerde gösterdiğimiz memnuniyet gibi, Bulgar halkını yıkılmaktan kurtarmak için yapılan her şeyin Robert Kolej’inde doğduğunu söyleyebilirim. Dr. Long ile mümkün olduğu kadar bu korkunç ve inanılmaz katliamları durdurmak için çalıştık. İngiltere’deki fırtına bizim tarafımızdan çıkartıldı. Ne kendimizi ne de koleji tehlikeye attığımızı sanmıyorum. Türk hükümeti ne yaptığımızı anlasa bile, bir şey yapacağını düşünmüyorum”⁵²⁸. Robert ise bu mektuba cevaben yazmış olduğu 23 Temmuz 1876 tarihli mektubunda bu çalışmalardan dolayı memnuniyetini ifade ederek Washburn ve Long’a teşekkür etmiştir⁵²⁹. Hamlin ise Washburn ve ekibinin faaliyetlerini desteklememiştir ve onlarla tamamen zıt kutuplarda olmuştur⁵³⁰. Bununla birlikte Hamlin, Amerika’da verdiği birtakım konferanslarında Robert

⁵²⁶ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 128-129.

⁵²⁷ Bkz. Greenwood, s. 179 vd; Washburn, s. 111.

⁵²⁸ Greenwood, s. 185.

⁵²⁹ Greenwood, s. 186.

⁵³⁰ Geniş bilgi için bkz. Greenwood, s. 185.

Kolej'den mezun olan Bulgarların ülkelerinin özgürlük ve bağımsızlığını sağlamada oynadıkları rolü anlatarak da övünmüştür⁵³¹.

Washburn, Robert Kolej'in Bulgaristan'ın bağımsızlığındaki etkisini hâtıratında çarpıcı bir şekilde ifade eder: “Kolej, Balkan yarımadasında bağımsız bir devlet kurulmasını sağladı... Kolej, Balkan yarımadasında bağımsız bir devlet kurulması konusundaki nüfûzundan dolayı Avrupa'da iyi tanınıyordu. Elli yıl önce Bulgarlar, Amerika ve Batı Avrupa'da unutulmuş bir ırktı... Bizim onlar için yaptığımız en önemli şey, bağımsız bir devletin yönetimi hakkında çok az şey bilen Bulgarların sayısının az olduğu bir dönemde onları, yarının liderleri olacak genç adamlar olarak eğitmemizdi... Böylece, yeni devletin kurulmasında önemli katkımızın olduğu gerçeği tüm dünyanın ve Koleje karşı sorumluluklarını hiçbir zaman unutmayan Bulgarların bildiği bir gerçek oldu”⁵³².

Kolej'in Bulgarların bağımsızlığındaki bu rolü zaman zaman bazı kişiler tarafından dile getirilmiştir. Osmanlı'nın Washington elçisi Mavroyeni Bey'in bildirdiğine göre Bulgaristan'ın bağımsızlığına Robert Kolej sayesinde kavuştuğuna Amerika'da hemen herkes inanmaktaydı⁵³³. İngiliz ajanı G. H. Fitzmaurice 1906-1907 yılları için hazırladığı raporunda Amerikan Okullarını kastederek “Bulgaristan bugünkü mevcudiyetini bu okullara borçludur” demiştir⁵³⁴. Edwin Pears ise “ben tarihte Robert Kolej'in, Bulgaristan'ın hayatını etkilediği kadar, başka bir milletin hayatını bu derece etkilemiş olan başka hiçbir okul tanımıyorum”⁵³⁵ demekten kendini alamamıştır. Yine Boston Herald gazetesinde Ateshian adındaki bir Ermeni'nin mektubunda Robert Kolej müdürü Hamlin'in Amberisat şehrinde yapılan bir toplantıda “Robert Koleji mektebini Bulgar memleketinin serbestiyet ve istiklâlini te'min etmiş olan hareket-i ihtilâliyede gereği gibi zî-medhâl bulunmuş oldukları sâmi'iyâne gayet müftehirâne beyan etmiş olduğunu” yazmaktaydı⁵³⁶.

Amerikalıların kendilerine yaptıkları katkıları teslim eden, 1876 İsyanı sonrasındaki süreçte kazançlı çıkan Bulgarlar, George Washburn'a “Bulgarların

⁵³¹ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 228.

⁵³² Washburn, ss. 298-299.

⁵³³ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 105.

⁵³⁴ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s. 37.

⁵³⁵ Frank Caleb Gates, *Not To Me Only*, Princeton University Press, Princeton, 1940, s. 168.

⁵³⁶ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, s. 105.

Babası⁵³⁷, “Prens Komutan” ve “Millî Büyük Komutan” unvânlarını vermiş, ve Bulgaristan’ın en büyük nişanlarını takmışlardır⁵³⁸. Geldikleri noktada Bulgarlar, yardım ve desteklerini gördükleri devlet ve şahıslara şükran borcunu ödemeyi ihmâl etmemişlerdir. 1879 Nisan ayında Bulgar Ulusal Kongresi, Rusya’nın idaresinde Bulgar Prensi seçmek ve bir anayasa hazırlamak için Tırnova’da toplandı. Bu toplantıda meclisin faaliyetlerinden biri de Bulgar bağımsızlığına katkılarından dolayı Washburn, Long, Amerikan elçilik sekreteri ve Başkonsolosu Eugene Schuyler ve Gladstone’a teşekkür edilmesidir⁵³⁹. Bulgar Prensi Ferdinand İstanbul’a birinci gelişinde (1896) elçilikleri, Patrikhâne’yi ve Bâb-ı Âli’yi ziyaret etmekle kalmamış ve Robert Koleji’ni de ziyaret etmiştir. Bu da Kolej’in üst düzey Bulgar temsilcilerinin gözündeki değeri ortaya koyması bakımından dikkate değer bir husustur⁵⁴⁰.

C. Diğer Misyoner Teşkilâtlarının Faaliyetleri

İngiltere bölgede nüfûz elde edebilmek için Protestanlığı araç olarak kullanmıştır. İngiltere’ye göre Bulgar kilise meselesinde, Bulgarlar ile Rumlar arasındaki çekişme ne kadar çok olursa Protestanlığın şansı da o kadar artıyordu⁵⁴¹. Bu yüzden görünüşte tarafsız olan İngiliz diplomasisi devlet politikası olarak Protestanlık faaliyetlerini desteklemiştir. Misyonerlerden başka diplomatik temsilciler de bu tür girişimlerde bulunmuşlardır. Mesela Selanik İngiltere Büyükelçisi Bulgar halkının ve onların millî-dinî amaçlarının lehine konuşmalar yaparak Protestanlık çizgisinde alan genişletip prestij kazanmaya çalışmıştır⁵⁴².

XIX. yüzyılın başında başlayan İngiliz misyonerlerinin faaliyetlerinin ancak 1860’lı yıllardan itibaren başarılı oldukları söylenebilir. Sonradan Robert Kolej’de öğretmenlik yapmaya başlayacak olan İngiliz misyoner Dr. Albert Long’un 1859’da

⁵³⁷ Emine Kocamanoğlu, “Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2003, s. 65.

⁵³⁸ Washburn’un hatıra kitabının iç kapağında söz konusu unvânlar yazılıdır. Ayrıca bkz., Greenwood, s. 133.

⁵³⁹ Washburn, s. 147; Greenwood, s. 221.

⁵⁴⁰ Bojidar Samardjiev, “Politikata na Osmanska Turtsiya kim Knyajestvo Bilgariya (1888-1896)”, BAN, Academic Bulgare des Sciens Institut d’Etudes Balkaniques, **Studia Balcanica**, 16, Sofya, 1982, (Politikata), ss. 132-133 vd.

⁵⁴¹ Nikov, ss. 170-171.

⁵⁴² Markova, Ekzarhiya, s. 311.

Tırnova'ya gelmesi ve buradaki faaliyetleri sonucu Bulgarların Protestanlığa geçtikleri görülür. İngiliz misyoneri Filibe, Eski Zağra, Samakov, Sofya ve diğer bölgelerde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İngiliz misyonerler Bulgaristan bölgesinde Amerikalı misyonerlerle birlikte çalışmışlar ve hem maddî, hem de manevî bakımlardan onların yanında olmuşlardır⁵⁴³.

Fransız ve İtalyan Katolik misyonerleri çalışmalarına öncelikle Filibe ve dolaylarında başlamışlardır. Daha 1836'larda buraya birkaç Dominicain Capucin papazı gelip yerleşmişti. Bu yıllarda Filibe dolaylarında beş-altı bin kadar Katolik Bulgar bulunmaktaydı. Bu nedenle Katolik papazların Balkanlardaki ilk hedefleri bu Bulgarlar olmuştur. 1857 yılında Filibe'de Fransız Viskonsolosluğunun açılması ve buraya Bulgarlık davasının savunucusu olan M. Champoiseau'nun konsolos olarak atanması, buradaki misyonerlerin çalışmalarına bir destek olmuştur. Bundan sonra Katolik misyonerler Bulgar eğitimini geliştirmek için daha sistemli çalışmışlardır⁵⁴⁴.

Fransa hükümetinin ve Papalığın desteği ile İtalyan ve Fransız misyonerleri 1863-1864 ders yılında Filibe'de ilk Katolik Bulgar Okulu'nu açmışlardır. Fransa bu okula yılda üç bin ilâ on bin Frank arasında yardım yapmıştır⁵⁴⁵. Arkasından da bir Bulgar kız okulunun açılması hazırlıklarına geçilmiştir. Fransa konsolosu durumun ciddiyetinden ve âciliyetinden bahsederek bu iş için Fransa hükümetinden 10.000 Frank istemiştir. Nihâyet konsolosun ısrarlı çabası sonuç vermiş ve 1865-1866 ders yılında Filibe'de Bulgar Kız Okulu açılmıştır⁵⁴⁶.

Filibe'deki Katolik Bulgar Okulları'nda eğitim dili Bulgarca'ydı. Bu okulların amaçları ise Katolik Bulgarları yetiştirmek, Ortodoks olan Bulgarları ise mezhep propagandası yaparak Katolikleştirmektir. Ancak bu hususta bir ilerleme kaydedememişlerdir. "Misyonerler, Bulgarca kitaplar yazmak sûretiyle Bulgar eğitimine ve diline geniş çapta yardımda bulunmuşlardır. Fransız konsolosu M. Champoiseau ülkesine gönderdiği mektubunda 'istisnasız bütün misyonerler serîân Bulgarca konuşmakta, bazıları on sekiz yıldan beri Filibe'de oturmakta ve bu dili çok

⁵⁴³ Nikov, ss. 171-172.

⁵⁴⁴ Şimşir, II / LIV.

⁵⁴⁵ Fransa'nın XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerindeki okullarına yaptığı yardım yılda 1.200.000 Franktı. Bkz. Ergin, II / 809.

⁵⁴⁶ Şimşir, II / LIV.

esaslı bilmektedirler... Nihayet Mgr. Canava, az zaman önce Bulgar din kitapları yazmıştır. Bunlar hızla yayılmaktadır' demektir⁵⁴⁷.

Batılı güçlerin mevcut siyasî ortamın gergin olması nedeniyle mezhep değiştirme propagandalarında daha dikkatli olmaları gerekiyordu. Ancak Katoliklik ve Protestanlık için Bulgarlar üzerinde kazandıkları himâye haklarını uygulamaya devam etmişlerdir. Katolik misyonlar 1870'li yıllarda Edirne, Selanik, Manastır, Filibe ve Kuzey Bulgaristan'da çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu misyonların kültürel-dinî propagandalarında ara sıra yükseliş yaşansa da misyoner ve diplomatların değerlendirmeleri bu konuda kötümser olmuştur. Misyon faaliyetlerini kısıtlayan sebep olarak Ekzarhâne'nin kurulması görülüyordu. Esasında Bulgarların Batılı güçlerin himâyelerine başvurmalarının İstanbul Rum Patrikhânesi'nin yönetimi altında kalmak istemediklerinden kaynaklandığı bilinmekteydi⁵⁴⁸.

Katolik misyonerler Filibe'den sonra Bulgar nüfusun yaşadığı Edirne'de de faaliyet göstermişlerdir. Fransa ve Papalığın destekleriyle 1870 yılında Edirne'de Bulgar okulu açmışlardır. Fransa hükümeti bu okula yılda dört bin ilâ on beş bin Frank arasında yardım yapmıştır. Eğitimin Bulgarca yapıldığı bu okul hakkında Edirne'nin Fransa Konsolosu Laffon şöyle demektir: "Misyonerler tarafından yönetilen okullarda Fransızca da okutulmaktadır. Ama eğitimin temeli Bulgarca'dır. Eğer, sayısız Slav lehçelerinin karman-çorman karışımı bir çeşit "patoisya"; dil denilebilirse. Bununla beraber Ressurrectionniste (Katolik bir misyoner grubu) papazları, Bulgar dilini temizleyip geliştirerek Bulgar ırkına gerçekten önemli bir hizmette bulunmaktadır"⁵⁴⁹.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise, idaresi altındaki Slavlardan faydalanarak Bulgarlar arasında kültürel bakımdan nüfûz kazanmaya önem vermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, çocuklarını Batı Avrupa'ya öğrenime gönderen varlıklı Bulgar ailelerinin bir kısmı, Viyana'yı tercih etmişlerdir. Bulgar gençleri orada Slav çevrelerince ve Panslavistlerce yetiştirilmişlerdir. Bu dönemde Bulgarca kitapların bir kısmı da Avusturya'da basılmıştır. Bazı Bulgar öğretmenleri de

⁵⁴⁷ Şimşir, II / LV.

⁵⁴⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 311; Bulgaristan'da Katolik Propagandaları için ayrıca bkz. Nikov, ss. 157-158.

⁵⁴⁹ Şimşir, II / LV.

Avusturya'da yetiştirilmiştir⁵⁵⁰. Bulgar gençlerinin Avusturya'da eğitim almaları durumu daha sonra Ekzarhâne ve Avusturya makamları arasında yapılan anlaşmalarla devam ettirilmiştir.

Bunlarla birlikte Katolik Misyonerlik faaliyetlerini de destekleyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na göre Bâb-ı Âli de Bulgaristan bölgesinde Katoliklik propagandalarını açıkça desteklemese bile yayılmasından rahatsız olmamalıydı. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andraşiy, Osmanlı Devleti'nin Katolik faaliyetlerini desteklememesine şaşırıldığını ifade etmekte ve hele hele Ekzarhâne kurulduktan sonraki dönemlerde, Bâb-ı Âli'nin Ortodoksluğun güçlenmesindeki tehlikeyi görmesi ve esasında bu faaliyetlerin kısıtlanması için önlemler alması gerektiğini belirtmekteydi⁵⁵¹. Bâb-ı Âli sonunda Bulgarların Katolik kilisesi mensubiyetine geçmelerini kabul etmiştir⁵⁵². Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı politikalarından biri de ayır-yönet idi. Yani Hıristiyan milletleri ayırıp çatıştırarak yönetmekti. Katolik ve Protestan propagandaları ise Osmanlı'nın bu amacı için uygun olan yollardı. Böylece halk bölünmüş olacaktı. Bu yüzden mezhep değiştirmelere tam destek veriyordu⁵⁵³.

Katolik kurumların içinde de farklı devlet ve siyasî himâyeler altında olan misyonerler arasında rekabet vardı. Misyoner teşkilâtları etki altına aldıkları çevrelerin müdafaa edilmesi ve ek kaynak sağlama imkânlarının bulunmasını amaçlıyorlardı. Edirne misyonunun başkanı Tomas Brzeska, misyonun Bulgaristan'ın bu bölgesinde elde ettiği başarılarının altını çizip maddî yardım için Andraşi'ye başvurdu. Avusturya-Macaristan hükümeti 1871'de bir miktar para yardımı sağladı. 1872 yılının başında da, Rafail Popov, İstanbul'daki kilisenin restore edilmesi için Fransa Cumhurbaşkanı'ndan maddî yardım talebinde bulundu. Elçi bu ricasını destekledi ve gönüllü yardım imza listesini organize etti. 1874 yılında kilisenin restore çalışmaları başlatıldı. Tulça'da Katolik kilise inşası yenilendi ve Fransa kaynaklarıyla masrafları karşılanan bir Katolik okulu açıldı. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın kapatma çabaları ve Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen bu çalışmalar kısa zamanda güçlendi. Fransa Konsolosu'nun teklifi üzerine ve

⁵⁵⁰ Şimşir, II / LVI.

⁵⁵¹ Markova, Ekzarhiya, s. 310.

⁵⁵² Nikov, s. 163.

⁵⁵³ Nikov, s. 185.

Paris'teki Doğu Okullar Vakfı'nın kısıtlı yardımlarıyla Rusçuk'ta Fransız-Bulgar okulu açıldı⁵⁵⁴.

Propagandalar Bulgarlara Avusturya ve Fransa'nın himâyelerini vaat ediyordu. Bulgarlar arasındaki Katolik propagandalarında Bulgarlar da aktif rol almışlardır. Mesela 1857'de İstanbul'daki Cizvit okulu mezunu olan Ziştovi'den Dragon Sankof, Batı devletlerinin yardımlarıyla Bulgar halkının taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğine inananların başında gelmiştir. Sankof, Batı güçlerinin himâyesine inanmış biri olarak Rusya'nın politikalarını eleştirmiş, Rum Patrikhânesi'ne karşı tavır almıştır. Eleştirilerini yayınladığı Bilgarya gazetesindeki yazılarında ifade etmiştir. Amacı bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması ve Papalığa bağlı olmasıydı⁵⁵⁵.

Şumnu, Varna, Köstence, Çerna Voda ve diğer daha küçük nüfuslu belediyelerde ve Belene merkezli Ziştovi etrafındaki bir kaç köyde yoğun yaşayan Bulgar Katoliklerinin büyük bir kısmı Avusturya'nın himâyesi altındaydı. 1870'li yıllarda, Bulgar Katolikleri ve yabancı din adamları arasında ciddi bir çatışma ortaya çıktı. İstanbul'daki Avusturyalı Vatikan temsilcisinin yardımıyla, Niğbolu Piskoposu İgnatsı Paoli, Türk yetkililerinden izin aldı ve 1874 yılının ilkbaharında Belene'ye gitti. Dört köyün temsilcileri, piskoposlarının Bulgarca bilmeleri, maaşa bağlanmaları, kilise gelirlerinin yönetimi yerel karma konseye devredilmesi ve rahiplerin köylerde değil manastırlarda yaşamaları gibi taleplerini dile getirdiler. Piskopos bu talepleri reddetti ve çatışma derinleşti. “Belene” olayını yakından takip eden Avusturya Macaristan'ın Rusçuk Konsolosu Montlog'a göre, Piskopos Paoli, gerekli enerjiye sahip olmadığından düzeni sağlayamadı. Bulgar Katolikleri, Ekzarhâne yönetim örneğinden ilham alıyorlardı ve taleplerinin yerine getirilmediği durumda Ortodoksluğu seçmek ve Ekzarhâne yönetimine geçmekle tehdit ediyorlardı. Misyonerler ve Avusturya-Macaristan diplomasininin, Niğbolu Piskoposluğunda istikrar sağlama çabaları sonuç vermedi. Bulgar Katolik halkı ve

⁵⁵⁴ Markova, Ekzarhiya, s. 311; Misyonerler tarafından okullara, yetimhanelere, pansiyonlara ve diğer hayırsever kurumlara yardım sağlandı. Bulgarların kendi okulları ise onlarla rekabet ediyordu. Bu durumda Bulgar kurumları Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalyan misyonlarıyla meydanı paylaşmak zorunda kalmıştır. Markova, Ekzarhiya, s. 312.

⁵⁵⁵ Nikov, s. 159.

ruhâni sınıf arasındaki ilişkiler düşmanca kaldı ve gelecek yirmi yılda da gerginlikler sürdü⁵⁵⁶.

Bulgar topraklarında, Katolikliğin ele geçirdiklerini koruma çabalarına rağmen, güvensizlik Batı güçlerinin gözünden kaçmadı. Selanik'teki Fransa Konsolosu J. Mullen, Protestanlık propagandasını teşvik eden İngiliz Konsolosu Blunt'ın Selanik'teki Rusya meslektaşının etkisini azaltma çabaları hakkında bilgi vererek, ne Protestanlığın ne de Katolisizmin dâimî başarılar elde edeceğini ileri sürdü. Bulgar birliği taraftarları, Rus temsilcilerinden istediklerini alamadıkları zaman, eski ve gerçek himâyecileri Mullen'e iyi niyet gösterdiler. 1875'te Fransa Elçisi Burgoen, Bulgaristan'daki Katolisizmin durumunu araştırma görevini A. Roze'ye verdi. Ülke genelinde yaptığı geziler esnasında hazırladığı raporlar, bakanlıkta büyük ilgiyle karşılandı. Roze'ye göre, Katoliklerin, Protestanlara göre başarılı olma şansları daha yüksekti⁵⁵⁷.

Bununla birlikte Katolik propagandası alanında, özellikle Kuzey Bulgaristan'da Avusturya-Macaristan'ın nüfûzu arttı. Fransa'ya Rumeli, Mizya'nın küçük bir bölümü ve Makedonya kalıyordu. Fransa, Bulgarlar arasında birliği yaymak istiyordu, ancak yakın bir zamanda onların Viyana'ya bağlanacağından korktuğu için kararsız hareket ediyordu. Fransa büyük bir misyoner ordusunu desteklemek ve para sağlamak yerine, küçük bağışlar yapıyordu. Bu şekilde başarılı bir propaganda gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen özellikle Rumeli'de Katolikliği seçenlerin sayısı fazlaydı, ancak Ekzarhâne'nin kurulması 1870 yılından sonra neredeyse durmuş olan bu süreci yavaşlattı. Bulgar halkının hayali gerçek oluyordu ve artık yabancı himâyeye ihtiyacı kalmamıştı. Birlik taraftarlarının büyük bir bölümü Bulgar Ortodoks Kilisesi'ne geçiyor ve şu anki toplam sayısı ancak iki bini buluyordu. Fazla destek bulamayan birlik yanlıları Ekzarhlığa katılmaya devam edeceklerdi. Onların gözünde bu kurum bağımsızlık, Bulgar Katolisizmi ise “ümitsiz bir soyutlama ve baskı” anlamına geliyordu⁵⁵⁸.

Bütün bu çalışmalar Rusya'nın faaliyetleri kadar taraftar toplamamış, Misyonerler, Ortodoks Bulgar kitlelerini kendilerine çekememişlerdir. Panslavistler

⁵⁵⁶ Markova, Ekzarhiya, s. 312.

⁵⁵⁷ Markova, Ekzarhiya, s. 312.

⁵⁵⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 313.

Katolik ve Protestan misyonerleri denetim altında tutmuş, onların Bulgarlar arasındaki etkilerinin gelişmesini engellemeye çalışmışlardır⁵⁵⁹. Mesela Ohri ve Üsküp Piskoposlukları Ekzarhlığa katılınca Katolik olanlar tekrar Ortodoksluğa dönmüşler, Ekzarhlığa bağlanmışlardır. Anlaşıyor ki, mezhep değiştirmede Rum Patrikliği'ne bir tepki söz konusuydu⁵⁶⁰. Bununla birlikte açılan okulların tamamen başarısız olduklarını söylemek yersiz olacaktır. Çünkü verilen eğitimin amaçlarından biri de o halkı bağımsızlık için hazırlamak, bağımsızlık ideolojisi aşılmaktı. Bulgarların kısa zaman zarfında bağımsızlık fikirleriyle donanmış olmalarında bu okulların ve misyonerlerin rolleri yadsınamaz. Mezhep değiştirmede ise Bulgar kitlelerini kendilerine çekemedikleri hususunda bir başarısızlıktan söz etmek mümkündür. Ancak elbette ki Rusya kadar etkin değillerdi. Filibe Rus Viskonsolosu Nayden Gerov'un yayınlanmış olan raporlarında, Rus Konsolosluklarının ve Panslavist komitelerin, özellikle Moskova Komitesinin, Katolik ve Protestan misyonerlerinin Bulgarlar arasındaki eğitim çalışmalarını nasıl adım adım izleyip, bununla mücadele ettiklerine dâir çeşitli bilgiler vardır⁵⁶¹.

Avrupa devletlerinin Balkanlarda ve İmparatorluğun diğer bölgelerinde açmış oldukları okullar, onların siyasî amaçlarını, asıl hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Önemli olan yörenin halkına eğitim-öğretim hizmeti götürmek değil, siyasî çıkarları için uygun olan yerlerde kendilerini hâkim kılmaktı. Bu devletler birbirleriyle yarış halinde bazı durumlarda Osmanlı idaresinden izin bile alma gereği duymadan, ruhsatlı veya ruhsatsız, kendi çıkarlarına en uygun yerlerde okullar açmışlardır⁵⁶².

Büyük devletlerin Osmanlı üzerinde söz sahibi olabilmek, elde edebilecekleri çıkarlara bir an önce kavuşabilmek için bu okullara yardım yoluyla yaklaşmaları, böylece Osmanlı topraklarında yavaş yavaş yerleşmeleri bu okulların kurulmasında ve çoğalmasında büyük rol oynadı. XIX. yüzyılda bütün Avrupa'yı sarmış olan milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilemeye başlaması, yabancı devletlerin açmış oldukları okullar için bir fırsat oldu. Aynı şekilde bu okulların

⁵⁵⁹ Şimşir, II / LVI.

⁵⁶⁰ Markova, Ekzarhiya, s. 310.

⁵⁶¹ Şimşir, II / LVI; Ayrıca bkz. Nikov, ss. 163-165.

⁵⁶² Haydaroglu, s. 17.

yayıma ve gelişme içerisinde bulunması da milliyetçiliğin kalıcı olması için önem arz ediyordu.

XIX. yüzyılda Balkan halkları, zaten yabancı devletlerin etkisiyle benliklerini koruma, Osmanlı'dan kopma ve bağımsız olma yolunda teşvik ve tahrik ediliyorlarken karşılaştıkları milliyetçilik akımı onları daha da heyecanlandırmıştır. Artık tek istekleri kendi kendilerine yeten, ayrı, bağımsız devletler kurmaktı. Bu amaçla işlerine yarayacak en elverişli yerlerin okullar olduğunu kavramışlardı. Amaçları için okulları kullanacaklar, eğitim yoluyla halklarının milliyetçilik duygularını ve bağımsızlık isteklerini sürekli canlı tutabileceklerdi⁵⁶³.

⁵⁶³ Haydaroğlu, s. 110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE EKZARHÂNE'NİN FONKSİYONEL ROLÜ

Bulgaristan coğrafyasında birinci aşamada başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin takip ettikleri politikalar neticesinde bağımsızlık fikri Bulgar aydınları arasında kök salmıştı. İkinci aşamada ise misyoner teşkilâtlarının yardımları ve öncülüğüyle kurulan okullarda yetişen genç nesiller arasında; manastırlar ve din adamları vasıtasıyla da geniş halk kitlelerinde millî bilincin uyandırılması sonucu, Bulgaristan'da bağımsızlık sürecinin zemini uygun hale getirilmişti.

Sırada bu bağımsızlığı sembolik de olsa temsil edecek ve halkı buna yönlendirecek bir kuruma ihtiyaç vardı: Bağımsız bir Bulgar Kilisesine... Bulgar halkı Fener Rum Patrikhânesi'ne bağlı kaldıkça, ipleri Osmanlı Devleti'nin başkentinde başkalarının elinde oldukça, Bulgar halkında oluşan millî bilinç bağımsız bir Bulgaristan'a kanalize edilemezdi. Nitekim yadsınamayacak, göz ardı edilemeyecek bir gerçek vardı: Bulgarlar arasında ortaya çıkan milliyetçilik cereyanlarının esasını din teşkil ediyordu. Bunun dışında milliyetçiliğin temelleri sayılan dil, tarih, kültür, beraber yaşama arzusu ise ancak dinî kimlik etrafında bir anlam kazanıyordu⁵⁶⁴.

Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinde dinî kimliğin ön planda olduğunu vurgulayan makalesinde G. G. Arnakis, din-milliyet ilişkisinin önemine değinerek⁵⁶⁵ Bulgarların, öncelikle dinî bakımdan bağımsızlık kazanması gerektiğine dâir düşüncelerini ifade etmiştir: “Bulgar milliyetçileri siyasî özgürlükten önce dinî özgürlüğün olması gerektiğine inanıp bu düşüncelerini savunmuşlardır. Bu nedenle ilk olarak Fener Patrikhânesi'nin etkisinden kurtulmak gerekiyordu. Din

⁵⁶⁴ Karpat, Türkler, 12 / 2, s. 361; Şentürk, s. 47.

⁵⁶⁵ Dil ve edebiyatın değişkenliğine karşılık insan ruhuna hitap eden din daimi olarak dindar anlamında olan bir sadakat duygusuyla nitelendirilir. Balkanlarda Sultan'ın tebaasının dini kaybolduğunda herhangi bir kişinin etnik ve sosyal kimliği tamamen kaybolmuş olurdu. Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, Osmanlı idaresi boyunca Balkan zihniyeti mevcut şartlara uyum gösterdi. Eğer birisi Müslüman olsaydı, o bir Türk olurdu. Ancak diğer taraftan görülüyor ki bir Hıristiyan olarak kaldığında aynı zamanda o, bir Yunan, bir Sırp, bir Bulgar, bir Hırvat olarak adlandırılıyordu. Arnakis, s. 120.

özgürlüğünün ardından kurulacak olan Bulgar Kilisesi'ne (Ekzarhâne) Avrupa Türkiye'sinin Slavca konuşan halkları, özellikle Makedon Slavları bağlanacak ve bunlar Bulgar milletinin içinde eriyebileceklerdi. Böylece bu unsurların Osmanlı tarafından zamanla Büyük Bulgaristan'ın bir parçası olarak tanınacağına inanıyorlardı⁵⁶⁶. Buradan anlaşılıyor ki Bulgar milliyetçilerinin amacı, Balkan Slavlarını kurulacak olan Ekzarhâne'ye bağlayarak, Bulgar milleti içinde eritmek ve uygun zaman geldiğinde de Büyük Bulgaristan'ı yaratmak, bunu da Osmanlı'ya kabul ettirmektir.

Osmanlı'ya göre ise, Ortodoks toplumun Patriklik ve Ekzarhlık gibi iki düşman kampa bölünmüş olması, ortak bir zeminde birleşmelerinden daha uygundu. Bab-ı Âli, bu siyasetle Bulgarların Ekzarhâne kurmalarına müsaade etmiştir⁵⁶⁷. Ancak Bulgarların Rum Kilisesi'nden ayrılması, onların birkaç asırdan beri kaybetmiş oldukları birlik duygusunun canlanmasına sebep olmuştur. Bulgarlar bu durumun gelecekteki siyasî bağımsızlıklarına kavuşmalarında ilk aşama olduğunu sezmişlerdir⁵⁶⁸. Diğer bir deyişle, Fener Patrikhânesi'ne karşı başlayan Bulgar hareketi Ekzarhâne'nin kurulmasının ardından dinî kisveden çıkmış, siyasî kisveye bürünmüştür.

Bağımsız Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşuna geçmeden önce, öncelikle Bulgaristan kilisesinin durumunu tespit etmekte fayda vardır. Bu tespit yapıldıktan sonra, ancak, bağımsız bir Ekzarhânesi'nin Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde oynadığı fonksiyonel rol daha iyi anlaşılacaktır.

I. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞUNDAN ÖNCE

BULGAR KİLİSELERİNİN DURUMU

A. Hıristiyanlığın Bulgaristan'a Girişi, Yayılması ve İlk Bağımsız Bulgar Kilisesi

Tarihte ilk bağımsız Bulgar Devleti olarak kabul edilen Tuna Bulgar Devleti, Krum Hân'ın hükümdarlığı zamanında parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

⁵⁶⁶ Arnakis, ss. 138-139.

⁵⁶⁷ Arnakis, s. 139.

⁵⁶⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XIII., TTK, Ankara, 1990, s. 45-46; Ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, I / 48.

Devlet bu dönemde Bizans için güçlü ve tehlikeli bir tehdit haline gelmiştir. Onun yerine geçen oğlu Omurtag Hân (814-832) zamanında Bulgar Devleti içinde Slav unsurunun arttığı ve devlet yönetiminde yer alarak, devletin iç ve dış siyasetini belirleme girişimlerinde buldukları görülür. Bu dönemin diğer önemli olayı ise bölgede yayılan Hıristiyanlığın Bulgarlar tarafından da benimsenmeye başlamasıdır⁵⁶⁹. Omurtag Hân, Hıristiyanlığın bu yayılışına karşı Hıristiyan karşıtı politika geliştirmiştir⁵⁷⁰. Bulgar Hânları siyasî birlik oluşturmak ve Slavları hâkimiyetlerinde tutmak için ülkelerinde Slavlara iskân yerleri açma siyaseti izlemişlerdir. Bu da zamanla Slav unsurun kalabalıklaşmasına ve sonunda Bulgarların Slavlar içinde erimeye başlamalarına yol açmıştır⁵⁷¹.

Omurtag Hân'dan sonra Bulgar tahtına gelen Malamir (832-836) ve Presiyan Hân (836-852); Prens I. Boris (852-889) dönemine kadar iç ve dış politikada seleflerinin izlediği yolu takip etmişler, Hıristiyan karşıtı politikalarını da sürdürmüşlerdir. Ancak, buna rağmen yerli Slav unsuru arasında derin kök salmış olan Bizans dini ve kültürü Bulgar zümreleri üzerinde kuvvetli bir şekilde tesir etmiştir. Bir taraftan Slavlarla karışan, bir yandan da Hıristiyanlığın etkisinde kalan Bulgarların alınan bütün önlemlere karşın Türklük özelliklerini kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur⁵⁷².

IX. yüzyıl ortalarında geniş sınırlara ulaşmasına rağmen bu dönemde Bulgar devleti iç birliğinden yoksun olup Slavlar ve Bulgarlar olmak üzere iki farklı grubu bünyesinde barındırıyordu. Bunların dinî inançları, dilleri ve gelenekleri farklı idi ve birleşmeleri sadece toprak bütünlüğü ile değil, aynı zamanda kültürel birleşme ile mümkündü. İşte bu birleşmeyi Prens I. Boris, Hıristiyanlığı ve Kiril alfabesini benimsemekle sağlayacaktı.

852 yılında Bulgar tahtına çıkan Prens I. Boris (852-889) 863 yılında Frank kralına Hıristiyanlığı kabul edeceğini bildirmiştir. Bulgarların bu girişimi Ortodoks olan Bizans'ta endişe uyandırmıştı. Çünkü Frank Devleti Katolik'ti ve Bulgarların Frank Devleti aracılığıyla Hıristiyan olması Bizans'ın karşısında Katolik ittifakını

⁵⁶⁹ Çelik, Din-Devlet İlişkileri, I / 134 vd.

⁵⁷⁰ Doğan, ss. 15-16.

⁵⁷¹ Kubrat'ın diğer oğulları ise bugünkü Kazan mıntıkasında tam mânâsıyla yüksek kültürlü bir Türk devleti (İdil Bulgar Devleti) kurmuşlardır. Bkz., İnalçık, Tanzimat, s. VI.

⁵⁷² Kurat, Bulgaristan, 2 / 798.

güçlendirecekti. Bu düşüncelerle Bizans İmparatoru III. Mihail (842-867) ordusuyla birlikte Bulgaristan'a doğru yola çıktı. Bulgaristan'ın ise gerek iç, gerekse dış krizleri ile birlikte, ülke malî bunalımlar yaşamaktaydı. Üstelik de Prens I. Boris ordusuyla birlikte Frank Kralı Ludwig'in isyan eden oğlu Karlman'a karşı koymasına yardıma gitmişti. Yani İmparatorun Bulgaristan'a gelişi Bizans açısından çok uygun bir zamana rastlamaktaydı.

Prens I. Boris, Bizans'ın gelişini haber alınca yüzünü İstanbul'a dönmüş ve Hıristiyanlığı kabul edeceğini, bunun için de İstanbul'dan din adamları gönderilmesini istemiştir. İstanbul'a gelen Bulgar elçileri Bizanslılarca vaftiz edilmiş, kısa süre sonra 864⁵⁷³ yılında I. Boris ve halkı Hıristiyan olmuşlardır. Bizans İmparatoru III. Mihail, Boris'in vaftiz babası olmuş ve bu tarihten itibaren Bulgar Prensi I. Boris, Boris Mihail olarak anılmıştır. Bulgarlar da İstanbul Patrikliğine bağlanmışlar ve böylece Bizans, Balkanlarda Katolik tehlikesini de bertaraf etmiştir⁵⁷⁴. Hıristiyanlığın kabulü ile Slavlaşmış olan Bulgar devleti artık bir Hıristiyan Slav Devleti görünümünü almıştır⁵⁷⁵.

I. Boris'in Hıristiyanlığı kabul etmeye yönelmesinin nedeni, temel olarak, ülkesindeki kalabalık Hıristiyan nüfusunu komşu Hıristiyan devletlerin (Bizans, Frank ve Morva Devleti), özellikle de Bizans'ın nüfuzundan korumak ve ülkesinde farklı inançlarda bulunan topluluklar arasında bir entegrasyonu temin etmek şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Bulgar milletinin nihâî oluşumu, Hıristiyanlığın kabulünün önemli bir sonucu olarak görülmektedir⁵⁷⁶.

Bulgar Prensi I. Boris, Hıristiyanlığı devletinin resmî dinî olarak kabul ettikten sonra Bizans'ın karşısında tam bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek için bağımsız bir Bulgar Kilisesinin kurulmasını da gerekli görüyordu⁵⁷⁷. I. Boris, Bizans Patrikliğinin başında bulunan Patrik Photios'tan Bulgar Kilisesinin bağımsız olarak kabul edilmesini istemiş, ancak Photios, I. Boris'e birkaç misyoner ve bazı iltifat edici sözleri içeren bir mektup göndermekle yetinmişti. Boris bunun

⁵⁷³ Ostrogorsky, s. 215.

⁵⁷⁴ Çelik, Din-Devlet İlişkileri, I / 134 vd.

⁵⁷⁵ Doğan, ss. 22-23.

⁵⁷⁶ Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 11, Yıl: 2002 (1), s. 121, not: 32.

⁵⁷⁷ İnalçık, Bulgar Eksarhiyası, II / 696.

üzerine alternatif olarak gördüğü Roma Kilisesi'ne dönse de bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurulması için ilerleme kaydedememiştir⁵⁷⁸.

Bu yıllarda Patriklik ile Papalık arasında dinî meseleler yüzünden birtakım gerginlikler yaşanmaktaydı. 867'de Papa'yı aforoz eden Patrik Photios azledilerek Patriklik makamına Ignatios getirildi. Bu sûretle iki kilise arasındaki ilişkiler de düzelmeye başladı⁵⁷⁹.

Bağımsız Kilise mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmeyen Prens I. Boris önüne çıkan her fırsatı değerlendirmeye kararlıydı. 5 Ekim 869 - 28 Şubat 870 tarihlerinde Roma ve İstanbul Kiliseleri arasındaki bazı ihtilafli konuları çözmek için toplanan Konsile, I. Boris de bir heyet gönderdi. Konsil toplantısının bitmesinden sonra Bulgar heyeti İstanbul'a ulaştı. Yeniden toplanan Konsil, 4 Mart 870 tarihinde yapılan özel müzakerelerde Roma temsilcilerinin itirazlarına rağmen Bulgar milletinin İstanbul Patrikliğine bağlanmasını kararlaştırarak Bulgar Başpiskoposluğunun kurulmasını kabul etti. Yeni kurulan Bulgar Başpiskoposluğunun merkezi ise Preslav olarak belirlendi. Bulgar Kilisesi, İstanbul Patrikliğine bağlı muhtar bir Başpiskoposluk olarak teşkilâtlandırıldı ve kilise hiyerarşisi içerisinde yerini aldı⁵⁸⁰.

Bulgar Prensi, ustaca bir siyaset takip ederek Bizans-Roma arasındaki rekabetten faydalanmış ve hedefine ulaşmıştır. I. Boris'in bu ilginç hareket tarzının kökeninde, hânedan soyunun başka bir hegemonyal erkinin etkisini kırmak için bağlayıcı unsur din dahî olsa, farklı alternatifleri kullanmaktan çekinmeyeceği gerçeği yatmaktadır. I. Boris, daha da ileri giderek farklı bir alfabe ile değişik bir ibadet dili yaratacaktı. Aslında I. Boris tehlikeyi, yani Bizans baskısının geldiğini görmüş, halkı adına Bizans'ın Ortodoks Hıristiyanlığını kabul etmiş, ancak Kiril ve Metodiy adlı papazların geliştirdiği alfabeyi de Bulgar Kilisesi'nde kullanarak kabul ettiği dini Bizans'tan özgür kılmıştı. Boris'in, devletinin karşı karşıya kaldığı iç ve dış siyasal dinamiklerin baskıları neticesinde Hıristiyanlığı kabul etmesi, ancak Bizans hegemonyasından kurtulmak ve Hıristiyan olan halkının Bizans idaresini kabullenmesini veya istemesini engellemek için günümüz literatürü açısından ulusal

⁵⁷⁸ Ostrogorsky, s. 215.

⁵⁷⁹ Ostrogorsky, s. 216 vd.

⁵⁸⁰ Ostrogorsky, ss. 218-219.

diye nitelendirilebilecek özerk bir kilise ve din yaratma çabaları dikkat çekmektedir. Yani bugünkü tam kavramı ile söyleyecek olursak dini ulusallaştırmış, Bulgar tarihinde ilk defa siyasal bağımsızlığa dinî açıdan elde edilen bağımsızlıkla gidilmiştir⁵⁸¹.

Bulgar Kilisesi'nin temelini ise bahsettiğimiz yazı oluşturmuştu. Böylece Bulgar Hıristiyanlığının Bizans Hıristiyanlığı'ndan temel farkı olacak Slav kökenli bir dili olmuştu. Böylece Prens I. Boris, Bulgar kilisesinin temelini atmış, yeni bir alfabe ile Bulgar-Slav dilinde ibadet edilmesini ve böylelikle ibadet dilinin farklılaşmasını sağlamıştı. Siyasal alanda da kozlarını iyi kullanarak Bulgar Kilisesi'nin şeklen bağımsızlığını sağlarken, bu çalışmaları ile gerçek anlamda siyasî bağımsızlığın yolunu da açmıştır⁵⁸². Bulgarca'nın kiliselerde kullanılmasıyla birlikte Bulgar Kilisesi tam mânâsıyla Bulgarlaşmıştır. Din adamlarının da din için verdikleri mücadeleyi göz ardı etmemek gerekir. Onlar manastırlarda Bulgar okulları açıp hizmet vermişler, kendi örf ve adetlerini kaybetmemek için çaba sarf etmişlerdir. Din hizmetleri çerçevesinde birçok faaliyetleri bulunan din adamları bu millet ve devlet için fedakârlıklarını kendi menfaatleri için yapmadıklarını vurgulamışlardır. Onlar halkları için dinî-millî faktörleri korumuşlardır⁵⁸³.

Prens I. Boris'ten sonra Bulgaristan tahtında bulunan Simeon döneminde Bulgar Devleti büyük bir siyasî güç haline gelmiş ve ülke kültürel ve edebî açıdan da gelişme göstermiştir. Bu dönemde Bizans ile ilişkilerin gerginleştiği görülür. Bu gerginlik Bulgarların Bizans'a karşı verdikleri dinî mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bu durum, XIX. yüzyılda Bulgar millî mücadelelerinin başlamasının esasını oluşturan Yunanlaşmaya karşı verilen savaşın, Bulgar tarihindeki ilk örneğidir. Simeon, I. Boris'in politikasını izleyerek Bulgar Kilisesi ve Devletini Bizans etkisinden kurtarmak için kilisede kullanılan Yunanca yerine Slavca'nın

⁵⁸¹ Bulgar tarihindeki bu ilk dinî bağımsızlık ve onun sağladığı siyasal bağımsızlık ilişkisi yaklaşık on asır sonra XIX. yüzyılda Osmanlı idaresinin Balkanlarda zayıfladığı zaman da kendini yine güçlü bir şekilde gösterecektir. Bulgarlar öncelikle Fener Patrikhânesi'nin karşısında dinî bağımsızlıklarını elde edecek ve ancak ondan sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılma mücadelesi vermeye başlayacaklardır. Bu özelliğiyle Bulgar tarihinin dünya tarihi içerisinde özel bir yerinin olması gerektiği kanaatindeyim.

⁵⁸² Castellan, s. 37 vd; Nikov, s. 42; Özcan Özgen, "Balkanlar'da Slavist ve Ortodoks Eksenli Politikalar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, Eylül 2000, ss. 5, 6.

⁵⁸³ Bkz. Nikov, ss. 42-43.

kullanılmasını benimsemiş⁵⁸⁴ ve Yunan din adamlarının yerine de Bulgar din adamlarını getirmiştir. Bizans İmparatoru VI. Leon (886-912) ise Simeon'un bu hareketlerine karşı bazı ekonomik tedbirler alarak Bulgaristan'a karşı üstünlüğünü kaybetmemeye çalışmıştır⁵⁸⁵.

Bu sebeple mücadelesine başlayan Simeon, Bizans karşısında üstünlük sağlayarak ekonomik ve dinî alanlardaki imtiyazlarını korumuştur. Elde ettiği siyasi ve ekonomik gücüyle Simeon 918 yılında Bizans'ı vergiye bağlamış ve 919'da Bulgar Çarı unvânını almıştır. 920'de ise Bulgar Kilisesi müstakil kabul edilerek Patriklik statüsünü kazanmış ve Bizans'tan tamamen bağımsız duruma gelmiştir⁵⁸⁶. Bizans ise bu yeni durumu ancak 927 yılında kabul etmiştir⁵⁸⁷.

Çar Simeon'un halefleri döneminde başlayan iç mücadelelerle Bulgar Devleti hızlı bir çöküş dönemine girmiştir. X. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Bizans ile Bulgarların mücadeleleri devam etmiştir. Bu süreç içinde Preslav'daki Bulgar Patrikliği ise birkaç defa yer değiştirmiş, son olarak Bulgar Çarı Samuel (976-1014) zamanında başkent Ohri'ye taşınmıştır. 1018 yılında Bulgaristan Bizans hâkimiyetine girince⁵⁸⁸, Bulgar Kilisesinin Patriklik statüsü kaldırılarak Bizans Patrikhânesi'ne bağlı Başpiskoposluk düzeyine indirilmiş, ancak bağımsız sayılarak önemli imtiyazlara da sahip olmuştur (1018)⁵⁸⁹. Diğer taraftan Birinci Bulgar Devleti döneminde kurulan piskoposluklar da Ohri'deki Başpiskoposluğa bağlanmıştır. Bununla birlikte İmparator II. Basileos, başpiskopos tayin etme hakkını korumuştur. Böylece o, Ohri'yi denetleme imkânını elinde tutmuş oluyordu⁵⁹⁰. Sonuçta Ohri, Bizans hâkimiyeti boyunca giderek nüfûzunu kaybetmiştir⁵⁹¹.

Birinci Bulgaristan Devleti'ne Bizans tarafından son verilmesinden sonra (1018) Bulgarlar, Bizans hâkimiyetinden kurtulma mücadelesi vermişlerdir. Geçen

⁵⁸⁴ Balkan yarımadasının tarih boyunca yaşadığı en önemli değişimlerden biri olan Hıristiyanlığın kabulünden sonra yüzyıllar boyunca Slav dili değişimlerden korundu. Çünkü ibadet dili olarak kullanılmıştı. Özgen, s. 5.

⁵⁸⁵ Ostrogorsky, s. 242 vd; Auguste Bailly, **Bizans Tarihi**, Çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser- İstanbul, Tarihsiz, s. 219 vd.; Doğan, ss. 27-28.

⁵⁸⁶ Doğan, s. 29 vd.

⁵⁸⁷ Peremeci, s. 30.

⁵⁸⁸ Ostrogorsky, s. 288 vd; A. A. Vasiliev, s. 405; Kurat, Bulgaristan, 2 / 798.

⁵⁸⁹ Ostrogorsky, ss. 288-289.

⁵⁹⁰ Ostrogorsky, s. 288; Bailly, s. 405; Taşcan, s. 34.

⁵⁹¹ Koyuncu, ss. 9-10.

bölümde de değindiğimiz gibi, 1185 yılına kadar Bizans'a karşı birtakım isyan hareketleri olmuşsa da bunlar Bizans tarafından kısa sürede bastırılmışlardır. 1185 yılında Petır ve Asen kardeşlerin başlattığı isyan ise 1186'da Bulgarların Bizans hâkimiyetinden çıkış ve İkinci Bulgar Devleti'nin kuruluş sürecini başlatmıştır⁵⁹². Bu isyan sonunda Bizans'a karşı tekrar bağımsızlıklarını kazanan Petır ve Asen kardeşler Tırnova başkent olmak üzere devletlerini, arkasından bağımsız devlet-bağımsız kilise prensibinden hareketle 1186 yılında Bağımsız Tırnova Başpiskoposluğunu kurmuşlardır.

Bundan sonraki mücadeleler ise kurulan bu yeni Hıristiyan devletin hukuken de tanınması yönünde sürmüştür. Hıristiyan bir devletin hukuken tanınması için de Bulgar Çarı'nın ya Roma ya da İstanbul Patriğinin elinden taç giymesi gerekiyordu. Devletin kurucusu Asen⁵⁹³ kendi tayin ettiği Bulgar Patriğinin elinden taç giydiği için devletin varlığı hukukî açıdan zedelenmekteydi. Bulgar Çarı Kaloyan'ın devletini hukuken kabul ettirme isteği Roma ile Bizans arasında Bulgar Kilisesi meselesini tekrar gündeme getirdi. Çar Kaloyan, Bulgar Devleti'nin kendine düşman olan ve zayıflayan Bizans tarafından değil Roma tarafından tanınmasını istiyordu. Roma ile girdiği ilişkiler sonunda 7 Kasım 1204 tarihinde Papa III. Innocentius (1198-1216) tarafından Tırnova'ya gönderilen bir kardinal Bulgar Başpiskoposu olarak bulunan Basileios'u Bulgaristan başpiskoposu olarak takdis etti ve böylece Bulgar Kilisesi Roma'ya bağlandı⁵⁹⁴.

Bulgaristan ile Papalık arasındaki ilişkiler uzun sürmedi ve II. Asen (1218-1241) 1228'de, Tırnova Patrikliğinin başına Filibe Rum Başpiskoposu Gregorius'u getirdi. 1235 yılında Lapseki'de toplanan konsilde bütün Doğu Patriklerinin muvafakatiyle Bulgar Kilisesinin bağımsızlığı kabul edildi. Başpiskopos Yovakim'e Bulgar Patriği unvânı verildi. Tırnova Bulgar Patrikhânesi'nin bu statüsü 1393 yılında Osmanlılar tarafından fethine kadar sürdü⁵⁹⁵. Bulgaristan'da 1385 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren ilk kilise olan Ohri Bulgar Başpiskoposluğunun

⁵⁹² Ostrogorsky, ss. 371-376.

⁵⁹³ Nikov, s. 44.

⁵⁹⁴ Ostrogorsky, s. 493.

⁵⁹⁵ Ostrogorsky, s. 493 vd.

özerkliğine uzun süre dokunulmamış, fakat 1767 yılında burası da Fener Patrikhânesi'ne bağlanmıştır⁵⁹⁶.

B. Osmanlı İdâresi Döneminde Bulgar Kiliselerinin Durumu

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Gayr-i Müslimler dinî bağla bir cemaatin üyesydiler. Her Gayr-i Müslim cemaat bağımsız bir dinî zümre veya “millet” olarak kabul edilmişti. Yani Osmanlı tebaası mezhep veya dinlerine göre gruplandırılmıştı. Bu cemaatlerin liderleri Padişahla Gayr-i Müslim tebaa arasında resmî ana merciî rolünü oynuyordu. Reâyânın toplumdaki durumu ve yönetimdeki statüsü, ancak böyle bir dinî cemaatin üyesi olmalarıyla belirleniyordu. Reâyâ, millet liderleri aracılığı sayesinde devlet yönetimiyle ilişki kurmakta, millet liderleri de cemaat üyelerinin davranışları, vergi ödemesi ve diğer yükümlülükleri açısından Padişah'a ve memurlarına karşı sorumluydular. Bu sûretle Osmanlı Padişah'ı Gayr-i Müslim tebaasıyla olan ilişkilerini millet liderleri vasıtasıyla yürütmüş oluyordu. Bu bakımdan millet liderlerinin sorumlulukları büyüktü⁵⁹⁷.

II. Mehmet dönemine kadar Gayr-i Müslimlere İslâm hukukunun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele yapılmış, ancak onlara devletin hiyerarşik yapısında bir statü tanınmamıştı. Osmanlılarda Gayr-i Müslimlere devlet yapısı içinde millet statüsü verilmesi II. Mehmet döneminde olmuştur. II. Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Rum din adamlarının Gennadios unvânıyla Patrik olarak seçtikleri Georgios Kourtesios Skholarios'u bütün Ortodoksların dinî şefi olarak onayladı. Patriğin kendisinden önceki Patriklerin yetkilerine sahip olduğunu, ayrıca Rumların davalarının eskisi gibi “Ruhânî Meclis”te görülebileceğini, bu hakların kendi destek ve güvencesi altında olduğunu belirten bir fermân⁵⁹⁸ yayınladı. Havariyyun Kilisesini de Patriğe verdi. Sonradan Patriğin müracaatı üzerine St. Vierge de Pammacaristos Kilisesi, Patrikhâne Kilisesi oldu. Bu kilise Rumeli, Anadolu, Mısır, Suriye, Filistin

⁵⁹⁶ İnalçık, Tanzimat, s. 19; Aynı yazar, Bulgar Eksarhiyası, II / 696; Arnakis, s. 128 vd.

⁵⁹⁷ Eryılmaz, Gayrimüslim, s. 38; ayrıca bkz., Bilal Eryılmaz, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VI, Ağaç Yay., İstanbul, 1993, s. 225; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1996, ss. 997-998; Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğunda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, TTK, Ankara, 1994, s. 13; T. Tankut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Yay., İstanbul, 1999, s. 5.

⁵⁹⁸ Bu ferman hakkında bkz. Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Kilisesinin Siyasi Faaliyetleri**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001, ss. 5-7.

ve Rus Ortodokslarının ruhânî ve idarî merkezi haline getirildi. Böylece Ortodoks Kilisesi, Patriğin dinî ve idarî otoritesine bağlı olarak “Rum Milleti”⁵⁹⁹ adı altında düzenlendi⁶⁰⁰. Aynı şekilde diğer Gayr-i Müslimler de Osmanlı yönetimi tarafından “millet” olarak gruplandırılmıştı. Bu gruplandırmaya göre Osmanlı Devleti yönetiminde Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti bulunmaktaydı. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken Ermeniler Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir⁶⁰¹. Böylece “millet başı” olma sıfatı ile Patrik, sadece Rumları değil, Bulgar, Sırp, Arnavut, Ulah milletinden Ortodoks mezhebine mensup olan bütün reâyâyı Rum milleti adı altında temsil ediyordu. II. Mehmet dinî otorite olan Kiliseyi yapılandırırken bir taraftan da ona milleti üzerinde medenî, sosyal ve hukukî bazı imtiyazlar vererek Patriği sivil otorite haline de getirmiş oluyordu⁶⁰². Böylece Fener Patrikhânesi bütün Ortodoks kiliselerinin kendisine bağlanmasıyla Balkanlarda da nüfûz alanını genişletmiştir.

II. Mehmet’in Ortodoks Kilisesi’ni teşkilâtlandırıp bütün dinî merkezlerdeki kiliseleri İstanbul’a bağlamasındaki amaç; onları göz önünde bulundurmak ve onların üzerinde kontrolü sağlamaktı. Böylece siyasî bakımdan onları kendine bağımlı kılmış, dinî kontrol yoluyla siyasî kontrolü de sağlamıştır. Hepsinin bir araya toplanmasından doğan denetleyebilme imkânı, en azından göz önünde bulunmaları ile sağlanan bir “kontrol altında bulundurma” ortamı elde etmiştir. II. Mehmet’in amacı onları güçlendirmek, etkin hâle getirmek değil, kontrol altına almaktır⁶⁰³.

G. G. Arnakis, II. Mehmet’in İstanbul’u fethettikten sonra Ortodoks Kilisesi’ni tekrar ihya etmesi ve yeni bir organizasyona tâbi tutmasının sebebini şöyle izah etmiştir: “Osmanlı politikası genellikle Ortodoks Kilisesi’ne düşman

⁵⁹⁹ “Rum Milleti” deyimindeki Rum kelimesi sözlük anlamı itibariyle etnik bir grup ifade etmesine rağmen Osmanlılarda bu kelime “Ortodoks” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanıldı. Gülnihâl Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1989, s. 9, not: 6.

⁶⁰⁰ Bozkurt, s. 12; Osman Ergin, **Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhâneler**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1937, s. 69; ayrıca bkz., Yavuz Ercan, Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman Olmayan Topluluklar”, **Toplu Eserler: II**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, (Müslüman Olmayan Topluluklar), s. 90 vd.

⁶⁰¹ Bozkurt, s. 9.

⁶⁰² Ercan, Gayrimüslimler, s. 81; Eryılmaz, Gayrimüslim, s. 28; M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990, s. 6; Yıldırım-Adnan Sofuoğlu, s. 13 vd.

⁶⁰³ Haydaroglu, s. 9; geniş bilgi için bkz., Yavuz Ercan, “Fatih’in Kilise Politikası”, **Toplu Eserler: II**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, (Kilise Politikası), ss. 101-102; ayrıca bkz., Soykan, s. 12 vd.

değildi. Bunun sebebi aşikârdır. Türkler için Ortodoks Kilisesi'nin, İslâm'ı Avrupa'dan atma mücadelesinde parmağı olan Katolik Kilisesi'yle birleşmesindense Sultan'ın tebaası olarak idare edilmeleri daha uygundu. Fetihten sonraki ilk Patrik Gennadios Scholarios ve ondan sonra Patrikliğe gelenler Türk desteğiyle Balkan yarımadasındaki Rum olmayan eyâletler üzerinde icrâ alanlarını genişletmişlerdi. Çünkü Türklerin nazarında hepsi Sultan'ın tebaası oldukları sürece Rum olan ve olmayan Ortodoks Hıristiyanlar arasında temelde fark yoktu. Bir Ortodoks halkı ile bir diğeri arasında fark gözetmeme eğilimi Slav Ortodoksluğunun merkezlerini İstanbul'un idaresi altında birleştirdi⁶⁰⁴.

Osmanlılar Bulgaristan'ı fethettiklerinde, Bulgarlar iki ayrı kiliseye sahip bulunuyorlardı. Biri, 870 yılında Preslav'da kurulmuş olup daha sonra Ohri'ye taşınan Ohri Bulgar Başpiskoposluğu idi. Diğeri ise 1235'te Tırnova'da kurulan Tırnova Bulgar Patrikliği'ydi⁶⁰⁵. Bu kiliseler Osmanlı hâkimiyetine kadar Ortodoks birliğinin dışında kalmış millî bir dinî kurum hüviyetindeydiler. Tırnova Bulgar Patrikliği, Tırnova Bulgar Çarlığı'nın 1393'te Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından 1416'ya kadar bağımsız Patrikhâne olarak varlığını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra tamamen İstanbul'daki Fener Rum Patrikhânesi'ne ilhâk olunmuştur⁶⁰⁶. Ohri Başpiskoposluğu ise 1767 yılına kadar bütün Bulgaristan'ın Başpiskoposluğu olarak unvânını korumuştur⁶⁰⁷.

Bulgarlar dinî işlerinde Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin, idarî olarak da Osmanlı'nın hâkimiyetinde bulunuyorlardı. Bu durum Osmanlı merkeziyetçi sisteminin bir sonucu idi⁶⁰⁸. II. Mehmet fetihten sonra İstanbul Patriğini Ortodoks cemaatinin ruhânî lideri olarak tayin ederken, Osmanlı tebaası olan bütün Ortodoksları da Fener Patrikliğine bağlamıştı. Böylece Ortodoks olan Bulgar halkı da Rum milletinden sayılarak Rum Patrikhânesi'ne bağlı hâle gelmişlerdi⁶⁰⁹.

⁶⁰⁴ Arnakis, s. 127.

⁶⁰⁵ Yavuz Ercan, **The Nineteenth Century Balkanic Church, Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise**, Şafak Matbaası, Ankara, 1987, s. 31; Ercan, Müslüman Olmayan Topluluklar, ss. 85-86.

⁶⁰⁶ Markova, Tsrkovno, ss. 15-16.

⁶⁰⁷ İnalçık, Tanzimat, s. 19, not. 2.

⁶⁰⁸ Şentürk, s. 18.

⁶⁰⁹ Ercan, Kilise Politikası, s. 111 vd.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıflamaya başlaması Fener Patrikhânesi'ni nüfûz alanını genişletmek için harekete geçirdi. Osmanlı sayesinde güçlenen, önemli hak ve imtiyazlarla donatılan Fener Rum Patrikhânesi, devletin bu zaafından istifade etme yolunu tuttu. 1766 yılında İpek Sırp Patrikliğini, 1767 yılında da Ohri Bulgar Başpiskoposluğunu lağvederek⁶¹⁰ bütün Bulgarları Rum Patrikhânesi'nin idaresi altına aldı. Bu durum Bulgar Kilisesi'nin varlığına son vermiş, zamanla sahip olduğu ayrıcalıklar sayesinde Fener Patrikhânesi bütün Bulgaristan'a sahip olmuştur. Bulgarlar artık Rila, Hilendar ve Zograf gibi özel imtiyazlara sahip manastırlar dışında her sahada Rumların etkisi altında benliklerini kaybetme sürecine girmişlerdi⁶¹¹.

II. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞUNUN ALT YAPISININ OLUŞTURULMASI

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Bulgar halkının kimliğini belirleme mücadelesi, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî alanlarda olmak üzere birtakım meseleleri vardı. Kilise meselesi ise bunların en başında gelmekteydi. Bu, bütün Bulgar halkını kapsayan, heyecanlandıran ve halkın bütün enerjisini toplayan bir meseleydi⁶¹². Aşağı yukarı yarım yüzyıl sürececek olan Kilise'ye bağımsızlık kazandırma mücadeleleri, bir anlamda ve aslında Bulgarların kendilerini bir ulus olarak kabul ettirme mücadelesiydi⁶¹³.

Uyanış devrindeki gelişmeler, ticaret şehirleri, aydınlar, okullar, yeni Bulgar edebiyatının ortaya çıkışı, sivil ve siyasî bağımsızlık fikirleri Bulgarları etkilemiş ve Bulgar uyanışıyla birlikte Patrikhâne'ye ve Osmanlı Devleti'ne karşı kültürel ve silahlı hareketlenmeler başlamıştı. Bulgar halkının değişimiyle beraber artık eğitimli, uyanmış, millî bir duyguya sahip, aydın ve varlıklı bir Bulgar sınıfı ortaya çıkmıştı. Bu sınıf halkın taleplerinin iletildiği ve halkın liderliğini yapan sınıf olmuştur. Bulgarların en büyük ve en önemli hareketi ise "bağımsız kilise" hareketidir. Kilisenin Bulgar uyanışındaki rolü çok büyük olmuş ve başka hiçbir faktör bu rolü

⁶¹⁰ Markova, Tsirkovno, ss. 23-24; Arnakis, s. 128 vd.

⁶¹¹ Bayraktarova, s. 7.

⁶¹² Nikov, s. 35; Markova, Tsirkovno, ss. 79-80.

⁶¹³ Todorov, s. 66.

oynamamıştır. Öyle ki, Bulgar uyanışı kilise ile birlikte anılmaktadır⁶¹⁴. Kilise bağımsızlığı konusunun Bulgarlar arasındaki önemini vurgulamak açısından belirtmelidir ki Bulgarların sosyo-kültürel, siyasî, vb. alanlarda gelişmesi ve yenilenmesi için ilk talepler Bulgaristan dışından, Rusya ile Romanya'daki Bulgarlardan ve diğer büyük Avrupa devletlerinden gelmişti. Oysaki bağımsız Bulgar Kilisesi fikri Bulgaristan içerisinden çıkmıştı⁶¹⁵. Ayrıca 1833'te Rum Patrikhânesi'nden ayrı olarak bir Yunan Millî Kilisesi'nin kurulmuş olması, Sırpların da bu yönde adımlar atması Bulgarlar için bağımsız Bulgar Kilisesi kurulmasının istenmesinde örnek teşkil edecekti⁶¹⁶.

A. Rum Patrikhânesi'ne Karşı Bulgar Mücadelesinin İlk Kıvılcıkları

Bulgar milliyetçiliği öncelikle görüntüde Osmanlı Devleti'ne karşı değil, Fener Rum Patrikhânesi'ne karşı doğmuş bir harekettir. Rum papazlarının uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsız Bulgar Kilisesi kurma girişimleri aslında Osmanlı Devleti'nde ayrı bir millet olarak tanınma amacını taşır.

XIX. yüzyılda Bulgarların bütün gelişme hareketleri birbirlerine paralel olarak yürümüştür. Bu girişimler birbirini tamamlayıcı ve destekleyici niteliktedir. Önceki bölümde ele aldığımız okullar, basın-yayın faaliyetleri, Bulgar aydın ve tüccar sınıfının ortaya çıkması, Rum din adamlarının uygulamalarına karşı tepkilerin kolektif hale gelişi, kilise mücadeleleri ve ayrıca büyük devletlerin bölge üzerindeki politikaları birbirleriyle iç içe geçmiş ve Bulgar milliyetçiliğinin uyanması ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bütün bu etkenlerle Bulgar milliyetçiliği gittikçe kuvvetlenen bir hareket olmuş, Bulgar toplumu vazgeçilemez fikirler edinmişlerdir. 1857 yılında Bulgaristan'da misyon kurma çalışmaları için seyahat eden Amerikalı Protestan misyoneri Cyrus Hamlin Bulgarlar arasındaki bu gelişmelerden şöyle bahsetmektedir: “Rum piskoposlarından ve Rum dilinden kurtulmak her Bulgar yüreğinin yeminiydi. En güçlü hedefleri arasında kendi okullarına, gazetelerine, edebiyatlarına sahip olmak başta geliyordu. On sene önce Makedonya'da Bulgarlar hakkında bir şeyler sorduğumda onlardan “hayvanlar” olarak bahsedilirdi. Şu sıralar ise onlarda âni bir canlanma vardır. Bu, Hatt-ı

⁶¹⁴ Nikov, ss. 40, 110 vd.

⁶¹⁵ Nikov, s. 63.

⁶¹⁶ Markova, Tsirkovno, s. 87.

Hümâyûn'un tesadüfî sonuçlarından biridir. Hatt-ı Hümâyûn'un şartlarından pek çoğu asla yerine getirilmedi. Ancak insanlara kendi haklarının bilgisini sağladı. Bu onlar için politik bir eğitimdi. O, insanların kafalarına devrim fikrini işledi ve bu da onları kendi şartlarında bir devrime sürükledi»⁶¹⁷.

XIX. yüzyılda Bulgar halkı üzerinde uygulanan kültürel ve ekonomik baskılarının yanı sıra Rum din adamları ve Patrikhâne tarafından toplanan usulsüz vergiler de Bulgar halkının temel sorunlarından biri olmuştur⁶¹⁸. Bulgar ahâli bu durumu pek çok defalar şikâyet konusu yapmış, buna karşı mücadele etmişlerse de uzun yıllar bu mesele çözümsüz kalmıştır. Çünkü Patriklik makamının piskopos ve metropolitleri XIX. yüzyılda çoğunlukla rüşvetle, iltimasla atanır olmuşlardı. Rum Patrikhânesi'nde her ruhban belli bir mevkiîye gelmek için daha önceden borçlanıyor ve gelmek istedikleri mevkiî satın alıyordu. Bu, Patriklik makamını elde etmek için de geçerli bir durum haline gelmişti.

Fetihten sonra Osmanlı Devleti bünyesinde dünyevî ve uhrevî güçlerle donatılan Patriklik makamına gelebilmek her muhteris piskoposun idealiydi. Bu nedenle, bu düşüncede olan piskoposlar, devletin üst düzey yöneticileriyle yakın ilişki içerisine girerlerdi. Osmanlı Devleti'nin devlet bürokrasisi son dönemlerinde yozlaşmış bir durumdaydı. Para ise bürokratlar için politik bir güç kaynağıydı. Muhteris piskoposlar da bu zaafi fark etmiş ve bu kapıdan devlet adamlarına duhûl etmeye başlamışlardı. Patriklik makamına gelebilmek için devletin üst düzey bürokratları ile bu piskoposlar arasında büyük bir rüşvet çarkı oluşturulmuştu. Genellikle Galata bankerlerinden temin edilen büyük meblağlarla bu iş bağlanıyordu. Sonunda bu makama gelen piskopos, bankerlerden aldığı borcu faiziyle beraber ödemek zorundaydı. Bu parayı temin edebilmelerinin tek yolu ise kendilerine bağlı metropolitlik makamlarını satmaktı. Hangi piskopos daha fazla para vermeyi taahhüt ederse metropolitlik makamlarına onlar atanırlardı. Tabiî, metropolit olanlar da borçlarını ödeyebilmek için piskoposlukları satarlardı. Bu piskoposlar da bu parayı

⁶¹⁷ Hamlin, s. 218.

⁶¹⁸ Markova, Tsirkovno, ss. 38, 43.

temin etmek için kilisenin tabiriyle “sürülerinden” (cemaatlerinden) elde ediyorlardı⁶¹⁹. Diğer bir deyişle cemaatlerden usulsüz vergiler⁶²⁰ toplanıyordu⁶²¹.

Mesela Neofit Vizantios, 1840’ta Tırnova Metropolitliğini elde etmek için İstanbul’daki bankerlere borçlanmıştı. Bu yolla dinî mevkiîleri ele geçiren Rum ruhbânının yanı sıra, bu tür uygulamalarla piskopos olarak atanan Bulgarlara da rastlanmaktadır. 1853 yılı başında Tırnova Metropoliti olmak isteyen Bulgar Neofit Dorate yüz bin kuruş karşılığında piskopos olarak atanabilmişti⁶²². Bu piskoposlar her yıl, bazen de yılda üç defa, maiyetiyle kendi piskoposluk bölgesini dolaşır, hem âyinlerini yapar, hem de vergilerini toplardı. Ahâli bu vergiyi nakdî ve aynî olarak ödeyebilmekteydi⁶²³.

Bulgaristan seyahati sırasında Bulgarların vergiler hususundaki şikâyetlerini dinleyen misyoner Hamlin hatıralarında bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “Piskopos senede üç defa mâiyetindekilerin refakatiyle her evi dolaşır, pirinç, buğday, arpa, yağ, peynir, kümes hayvanları, yumurta, koyun, domuz ve para toplardı. Hiçbir ev, hiçbir kimse atlanmazdı, her ev kutsanmalı ve kutsanmanın bedeli ödenmeliydi. Zenginler onları büyük bir ziyafetle, şarap, müzik ve danslarıyla eğlendirmeliydiler. Bütün bunların yanında piskoposun maiyetindekilerin her biri böyle bir hediye beklerdi. Eğer biri fakirse kaçamazdı ve eğer biri zenginse onun ne kadar serveti olduğunu piskopos, paşadan daha iyi bilirdi. Eğer zengin biri servetini saklayıp piskoposu atlatmaya çalışırsa, piskopos, paşaya gider ve ikisi birlikte onu öğütürlerdi”⁶²⁴. İşte piskoposların vergi toplamadaki bu türden davranışları halkın şikâyetlerine konu oluyordu. Şikâyetlerin temelinde ise piskoposların halktan toplamaları gerektiğinden daha fazla vergi alma yoluna gitmiş olmaları yatmaktaydı.

Bu tür şikâyetlere daha XVII. yüzyılın başlarında da rastlanmaktadır. 1605’te Sultan I. Ahmet (1603-1617) Sofya’dan geçerken, Sofya, Pirot (Şehirköyü) ve Breznik bölgelerindeki papaz ve Hıristiyanlar metropolitten şikâyetlerini dile

⁶¹⁹ Mehmet Çelik, “Osmanlı’da Misyoner Kiliseler Nasıl ve Neden Kuruldu?”, **Tarih Bilinci**, S: 8, İstanbul, Nisan, Mayıs, Haziran, 2009, s. 11; Hamlin, s. 115; Markova, Tsirkovno, ss. 26-27.

⁶²⁰ Kiliseye ait vergiler ve vergi türleri hakkında geniş bilgi için bkz., Gandevev, Vizrajdane, s. 138 vd.

⁶²¹ Markova, Tsirkovno, s. 27 vd; Hamlin, s. 152.

⁶²² Markova, Tsirkovno, ss. 26-27.

⁶²³ Markova, Tsirkovno, ss. 38-43; Şentürk, s. 51.

⁶²⁴ Hamlin, s. 219.

getirmişlerdir. Patriklik ve metropolitlik vergilerinin alınması gerekenden iki kat daha fazla alındığını ifade etmişlerdir. XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise Bulgarların Rum din adamlarının suiistimallerine karşı tepkileri artmış ve daha da sertleşmiştir. Çünkü metropolitlik beratlarında belirlenen vergiler katlanarak daha da artmıştı. Buna ilaveten metropolitler ve piskoposlar da çeşitli adlar altında kanunsuz vergiler toplamaktaydılar⁶²⁵. Halk kendilerinden istenen miktardan daha az vergi ödemek istiyordu. Bu tür şikâyetler sık sık Patrikhâne ve Osmanlı hükümetine iletilmişti⁶²⁶.

XVIII-XIX. yüzyıllardaki metropolitlik beratlarına göre sadece Patriklik ve metropolitlik rüsûmu alınmaktaydı. Biri Patriklik, diğeri ise metropolitlik adınaydı. Her Hıristiyan aileden on ikişer akçe, her bir papazdan bir altın vergi alınmaktaydı. Yıllık olarak her papaz için iki altın Hıristiyan aileden ise yirmi dört akçe alınmış oluyordu. Sofya, Piroto ve Breznik bölgelerindeki Hıristiyan ahâlinin bildirdiğine göre bu vergiler önceden daha azdı. Mesela 1605'te Rum Patrikhânesi'ne her bir papaz altmış akçe, her bir Hıristiyan aile altı akçe vergi ödüyordu. Buna göre metropolitlik ve Patriklik vergilerinde bir artış olduğundan şikâyet ediliyordu. Metropolitler ve Patriklik de çoğu kez beratta belirlenenden daha fazlasını talep etmekteydi⁶²⁷.

Bulgarların, kendi dillerinde âyin ve eğitim haklarını kazanma mücadelelerinin yanında, XIX. yüzyılın ilk yarısında kilise tarafından toplanan vergilere karşı da bir mücadele vermeye başlandı. Bulgarlar eğer kendi halklarından bir piskopos veya metropolit olursa kendilerine Rum olanlar gibi kötü davranmayacakları inancındaydılar⁶²⁸.

Fener Rum Patrikhânesi'ne karşı Bulgarların mücadelesi de öncelikle Rum din adamlarına karşı protestolar ile başlamış ve sonra amacı ve metodu belli olan bir mücadeleye dönüşmüştür. İlk açık çatışma XIX. yüzyılın 20'li yıllarında Tırnova Metropolitlik bölgesine bağlı olan Vraça'daki Rum piskoposu ile bu bölgenin ileri gelenleri arasında başlamıştır. Burada halkın şikâyetleri vergiden kaynaklanıyordu. Halk Rum Piskopos Antim'e vergi vermeyi reddetmiştir. Bu durumda Antim, Rum

⁶²⁵ Markova, Tsrkovno, ss. 27, 40; Gandev, Vızrajane, ss. 138-140.

⁶²⁶ Markova, Tsrkovno, ss. 40-41.

⁶²⁷ Markova, Tsrkovno, s. 31.

⁶²⁸ Hamlin, s. 220.

Patrikliğinin müdahalesiyle Vraça'dan uzaklaştırılmış ve yerine Rum Metodiy atanmıştı. Ancak onun zamanında da vergi meselesi nedeniyle şikâyetler olur. Bu atama nedeniyle Metodiy, Tırnova Metropolit İlarion Kritski'ye üç bin beş yüz kuruş vermişti ve bu parayı da Vraça'daki Hıristiyan ahâlden toplayacağı vergileri artırma yoluyla karşılamayı hesaplamıştı. Ahâli, bu vergiyi ödemeyi kabul etmez. Vraça ileri gelenlerinden Dimitraki Hacitoşev, daha önceden Tırnova Metropolit İlarion Kritski'den birkaç kez bu tür vergilerin azaltılmasını talep etmişti. Metropolit ise Fener Rum Patrikliğine olan borçlarından dolayı bunun mümkün olmadığını söylemişti. Kritski, Patrikliğe olan borçlarını, bölgesindeki papazların topladığı veya piskopos atanmaları karşılığında topladığı paralarla ödemeyi hesap etmekteydi. Piskopos olarak atanmış olan Metodiy halktan para toplayamayınca İlarion Kritski'ye cebinden ödemiş olduğu parasını geri istemiştir. Metodiy, vergi toplayamamasının sorumlusu olarak Dimitraki Hacitoşev'i görür ve ikisi arasında çekişme başlar. Bu olayda Vraça ahâlisi Hacitoşev'in yanında yer alır⁶²⁹. Bu çekişmede Tırnova Metropolit İlarion Kritski iki taraf arasındaki dengeyi sağlayamaz. Patrikhâne sonunda durumu çözemeyen Kritski'yi görevden azleder ve yerine Köstendil Metropolit Konstantin'i atar. Konstantin 1827'den 1830'a kadar Tırnova Metropolitlik bölgesinin başında bulunur. Kritski 1830'da görevine tekrar iade edilir ve 1838'de ölene kadar Tırnova'da kalır⁶³⁰.

1826 yılında Hacitoşev, metropolit ve piskopos arasındaki çatışma sürmüştür. Bu arada Rum Patrikhânesi tarafından ayrı bir olağanüstü vergi yükümlülüğü getirilmişti. Halk bu vergiden memnun olmamış ve en azından talep edilen miktardan daha az toplanmasını istemişti. Vraça ileri gelenlerinden Hacitoşev'in mücadelesi ise vergilerin azaltılması, Vraça'ya bir Bulgar piskoposun tayin edilmesi yönündeydi. Ancak âni ölümü bu taleplerin gerçekleşmesine izin vermemiştir⁶³¹.

Vergiye karşı tepki olarak ortaya çıkan mücadele yerel Rum piskoposu ve Tırnova Rum Metropolitine karşı ısrarlı bir mücadeleydi. Mücadelenin yeni bir özelliği ise Bulgarca âyin yapacak olan Bulgar piskopos talebiydi. Çünkü Rum piskopos ve papazlarının tamamı Bulgarca bilmiyordu ve halk da Rumca

⁶²⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 90-93; Hristov, s. 117.

⁶³⁰ Markova, Tsirkovno, s. 94.

⁶³¹ Markova, Tsirkovno, s. 94.

anlamıyordu. Zamanla Rum metropolit ve piskoposlarına karşı başlayan bu tepki diğer Bulgar bölgelerine de yayılarak “Millî Bulgar Kilisesi” mücadelesi haline geldi. Mücadele ilk olarak Tırnova Metropolitlik bölgesinde başlamış, Bulgar ahâli sıklıkla kendileri için ısrarla Rum yerine Bulgar piskopos ve metropolit atanması taleplerini Fener Patrikhânesi’ne iletmıştır. Ama Patrikhâne Tırnova’daki Bulgarların bu taleplerine ılımlı yaklaşmamış ve bölgeye Rum metropolitler atamaya devam etmiştir⁶³². Vraça’daki bu çatışma o dönem için kendi bölge sınırlarını aşmıyordu⁶³³.

Vraça’daki bu olaydan birkaç yıl sonra Üsküp bölgesinde Bulgar ahâlisi ile Rum Metropoliti arasında bir çatışma başlamıştır. Çatışmanın ne zaman başladığı belli olmayıp 1820’li yılların sonu olarak tahmin edilmektedir. Rum Metropoliti Ananiy hakkında ahâlinin şikâyetleri artmıştı. Patriklik de bu metropolitte memnun olmadığı için onu Üsküp’ten uzaklaştırmıştı. Buna rağmen Ananiy, Üsküp ahâlisinden para talep etmeye devam etmişti. Bu olayın nasıl sonuçlandığı ise bilinmemektedir⁶³⁴.

Yine 1830’lu yılların başlarında Üsküp Piskoposluk bölgesindeki Bulgar halkı Patriklikten kendilerine Bulgar metropolit atamasını istemiş ve Papaz Dimitir adlı bir Bulgar’ı önermişlerdi. Patrik bu talebi reddetmiş ve Rum Gavril’i metropolit olarak tayin etmiştir. Ancak anlaşılıyor ki Gavril, Bulgarlar için yararlı faaliyetlerde bulunmuş, 1843’e kadar Üsküp’te kalmıştır. Bulgar edebiyatını himâye etmiş, kiliselerde Rumca ve Bulgarca âyinler yaptırmıştır. Yine onun zamanında Üsküp’te bir Bulgar okulu açılmıştı⁶³⁵.

1820’lerin sonlarına doğru Samakov’da da Rum Patrikliğine karşı kıpırdanmalar başlar. Bulgarlar bölgeye Bulgar metropolit tayin edilmesini istemişler ve Neofit Rilski’yi aday olarak göstermişlerdi. Aday gösterilen bu kişi 1827’den 1831’e kadar Samakov’da öğretmenlik yapmıştı. Ancak Patrikhâne, Bulgarların bu talebini reddetmiş ve Rum İgnatij’i göndermişti. Samakov halkı bu atamayı tepkiyle

⁶³² Nikov, ss. 65-67,78; Markova, Tsirkovno, s. 95.

⁶³³ Markova, Tsirkovno, s. 95.

⁶³⁴ Üsküp’te Bulgar Kilisesi mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz., Rumen Vasiliev, “Tsirkovno-Narodnata Borba v Skopskata Eparhiya”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, s. 251-269; Markova, Tsirkovno, ss. 96-98.

⁶³⁵ Markova, Tsirkovno, ss. 98-100; Nikov, s. 118.

karşılamaştı⁶³⁶. Kızanlık, Eski Zağra, Tırnova⁶³⁷ ve Ohri'de⁶³⁸ de aynı türden olaylar yaşanmaya başlanmıştır.

Tırnova Metropolitlik bölgesinde Bulgarların daha aktif faaliyete geçmelerini tetikleyen faktör, 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen Gülhâne Hatt-ı Şerîfi olmuştur⁶³⁹. Eşitlik-bağımsızlık prensipleri Rum Patrikhânesi'yle mücadelede yol göstermiş, ilk adımlar amacına ulaşmıştır. En büyük piskoposluk bölgesi olan Tırnova'da Rum papazlarının kovulması meselesi de hiç durmamış, bölgesel kalmamıştır. Bu faaliyetlerin diğer piskoposluk bölgelerine de yayılmasıyla topyekûn bağımsız bir Bulgar Kilisesi hareketi başlamış oluyordu. Neofit Bozveli aracılığıyla bu hareket İstanbul'a taşınır ve böylece burada toplumsal-siyasî sahneye çıkmış olur. Diğer bölgelerdeki meseleler ise sadece bölgesel mesele olarak kalmıştı. Bu anlamda Tırnova Metropolitlik bölgesinde, Tırnova halkının Rum Metropolit Panaret'in uzaklaştırılması için başlattığı mücadele bağımsız Bulgar Kilisesi mücadelesinin başlangıcı olarak sayılmaktadır⁶⁴⁰.

1838'de Tırnova'ya gelen Rum Metropolit Panaret ile bölgede ileri gelen bir aydın olan Neofit Bozveli arasında da mücadele başlar. Çünkü Bozveli, Tırnova metropoliti olmak istemekteydi ve bunu Patrikhâne'ye iletmişti. Patrikhâne ise Bozveli'nin metropolit olmasını kabul etmeyerek Rum Panaret'i göndermişti. Bozveli bu mesele için İstanbul'a kadar gitmişti, ancak anlaşılıyor ki, bu aşamada metropolit olamamıştır. Bununla beraber bağımsız kilise meselesini İstanbul'a taşımış ve bu durum Bulgar Millî Kilise mücadelesi için bir dönüm noktası olmuştu⁶⁴¹.

Bulgarlar arasında Rum din adamlarına karşı Tırnova ve İstanbul'dan başka Helenizm'in kalesi olarak bilinen Filibe de mücadelenin önemli merkezlerinden biri olmuştu. Bu mücadelede İstanbul ise ayrı bir önem taşımaktaydı. Çünkü Bulgar millî kilisesinin kurulması yönündeki ilk adımlar burada atılmıştı. Bunun nedeni diğer

⁶³⁶ Markova, Tsirkovno, ss. 100-101; Nikov, s. 118.

⁶³⁷ Markova, Tsirkovno, ss. 101-108.

⁶³⁸ Hristov, s. 118.

⁶³⁹ Bozkurt, s. 42 vd.

⁶⁴⁰ Markova, Tsirkovno, s. 108; Tırnova Metropolitliğindeki kilise mücadeleleri hakkında ayrıca bkz., P. İliev, "Tırnovska Eparhiya i Tsirkovno-Narodnata Borba Prez XIX. vek.", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 116-148.

⁶⁴¹ Markova, Tsirkovno, ss. 108-109.

yerlerde Helenizm’i destekleyen Rumların bulunmasındandı. Hele hele 1849’da İstanbul’da Bulgar Kilisesinin (Papaz Evi) açılmış olması, bu şehri diğer şehirlerden daha etkin kılmaktaydı. Bulgarlar açısından İstanbul, dinî-merkezî bir rol oynamaktaydı⁶⁴². Serez ve Ohri piskoposluk bölgeleri⁶⁴³, Lofça, Sofya, Samakov, Vidin, Haskova, Pazarcık ve Tırnova Piskoposluk bölgesinin dâhilinde olan Zıstovi, Gabrova, Tryavna, Elena, Eski Zağra, Kızanlık vs. gibi diğer bölgelerde de Rum papazlarına karşı memnuniyetsizliğin olduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde Bulgarlık duygusu artmaya başlamış, özellikle Tırnova şehrinin Rumlaşması durdurulmuştur⁶⁴⁴.

Ancak belirttiğimiz gibi mücadelede asıl önemli olan yer İstanbul’du. Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi mücadeleler uzun yıllar sürmüş ve aynı eksen üzerinde devam etmiştir. Sürekli piskopos ve metropolit değişikliklerine gidilse de Bulgarlar ile Patrikhâne arasındaki anlaşmazlıklar sona ermemiştir. İşte bu meseleyi kesin çözüme bağlayan etken ise İstanbul’da sürdürülen mücadele olmuştur. Bulgarların Rumlara karşı bağımsız Bulgar Kilisesi hareketi İstanbul’da yaşayan Bulgarlar tarafından başlatılmıştır. Bunda Bozveli’nin etkisi kadar Tanzîmât Fermânının Gayr-i Müslim halklara getirdiği hakların da etkisi olmuş, adeta mücadeleyi tetiklemiştir⁶⁴⁵.

B. Bulgar Ekzarhânesi’nin Kuruluşunun Hazırlık Süreci

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde İstanbul’daki Bulgar tüccar ve zanaatçılarının sayısı artmış ve yaklaşık otuz bin kişiye ulaşmıştır. İstanbul’a ilk gelen göçmenler genelde zanaatçı ve tüccar idi. Bunlar en çok abacılık, fırıncılık, bahçıvanlık, dericilik, sütçülük, tütüncülük gibi işlerle uğraşıyorlardı. Bunların en büyük bölümünü merkezi Galata’da bulunan abacı esnafı oluşturmaktaydı. İkinci önemli grup ise tüccarlardır. 1840’lı yıllardan itibaren de sayıları artmış ve zenginleşmişlerdir⁶⁴⁶. Zanaat ve tüccar-esnaf sınıfından başka 1830’lu yılların

⁶⁴² Nikov, s. 97.

⁶⁴³ Ohri Piskoposluk bölgesindeki Bulgar Kilise mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz., İkonom Dimitir Kalev, “Bılgarskiyat Tsirkovno-Naroden Vıpros v Ohridska Eparhiya”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 294-309.

⁶⁴⁴ Nikov, ss. 104-107.

⁶⁴⁵ İnalçık, Bulgar Eksarhiyası, II / 697; Peremeci, s. 194; Tuğlacı, s. 65.

⁶⁴⁶ Markova, Tsirkovno, s. 109.

sonlarından itibaren İstanbul'da Bulgar aydın topluluğu oluşmaya başlamıştır. Georgi Sava Rakovski, Marko Balabanov, Gavril Kristeviç⁶⁴⁷, İlarion Makariopolski, Sava Dobroplodini, Stefan Bogoridi'nin oğulları Nikolaki ve Aleksandır, Atanas P. Granitski vs. bu aydınlardan başlıcalarıdır⁶⁴⁸.

İstanbul Bulgarlarının 1840'lı yıllara kadar millî bir görüşü ve amacı olan bir topluluk olarak faaliyet göstermediği görülür. Bir ideal etrafında toplanmış değillerdir. Bunların harekete geçmelerinde Neofit Bozveli önemli rol oynamıştır. Bozveli 1839'da İstanbul'a gelince dinî bağımsızlık meselesini ortaya koymuştur. İstanbul'daki Bulgarlarla iletişime geçmek isteyen Bozveli onların pasif davranışlarını görür. Bulgarların oturdukları yerlerde dolaşarak Bulgarca âyinler yapar ve propaganda faaliyetlerine başlar. Bozveli, İstanbul'da bağımsız Bulgar kilise fikrinin tohumlarını böylece atmış olur. Bu fikirler İstanbul'daki Bulgarlar arasında yayılmaya başlar⁶⁴⁹. Bu arada Bozveli, İstanbul Bulgar cemaatinin çabaları ile Tırnova Metropolitliğine atanır, ancak yaydığı fikirler Fener Patrikhânesi tarafından hoş karşılanmadığı için Aynaroz'a sürgüne gönderilir⁶⁵⁰.

Bozveli'nin İstanbul'da yaydığı fikirler kendisi sürgüne gönderilmiş olsa bile etkisini kaybetmemiş, Bulgar topluluğu tarafından sürdürülmüştür. Böylece 1840'lı yılların ilk yarısında İstanbul Bulgar kolonisinin görünümü değişmiş, Bulgar halkın toplumsal ve kültürel faaliyetlere karşı ilgisi artmıştır. 1840'lı yıllarda ilk Bulgarca matbu kitapları basılmıştır. Bulgar millî eğitimi ve kültürü, Bulgar papaz tayini fikirleri artık İstanbul'daki Bulgarlar arasında da yayılmaya başlamıştır⁶⁵¹.

Bozveli, 1844'te affedilir, 1845'te tekrar İstanbul'a gelir ve Bulgarlar arasında Patrikhâne'ye karşı mücadele etmek için işbirlikçi kişiler bulur. Bunlar arasında bulunan ve Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığı için uğraşan İlarion Makariopolski⁶⁵² ile birlikte hareket etmeye başlar⁶⁵³. Fransız İhtilâlinin getirdiği

⁶⁴⁷ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 145, Gavril Kristeviç, 1834-1883, D. 7.

⁶⁴⁸ Markova, Tsirkovno, s. 110.

⁶⁴⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 110-111; Peremeci, s. 194; Tuğlacı, s. 65; Şentürk, s. 58.

⁶⁵⁰ Peremeci, s. 194; Tuğlacı, s. 65.

⁶⁵¹ Markova, Tsirkovno, s. 111.

⁶⁵² Makariopolski'nin Bulgar Kilise mücadelesi hakkında bkz., Makariopolski Episkop Nikolay, "İlarion Makariopolski i Tsirkovniyat Vipros", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, s. 9-27.

⁶⁵³ Markova, Tsirkovno, s. 111; Nikov, s. 108; Tuğlacı, s. 65; Şentürk, s. 58.

yeni fikirlerin öğretildiği Yunan Kairis Okulunda eğitim gören Makariopolski, ihtilâlcı G. S. Rakovski'nin fikirlerinden etkilenmiş, ihtilâl teşkilâtında yer almıştı. Daha sonra İstanbul'a gelmiş ve burada Bozveli ile birlikte Rum Patrikhânesi'ne karşı mücadelesini sürdürmüştür⁶⁵⁴.

Makariopolski ile Bozveli'nin 1844 ve 1845 tarihli iki bildirisini bulunmaktadır. Bunlar kilise mücadelesinin ilk etabını oluşturur. Bildirilerde bazı talepler yer almaktadır. Bu bildiriler üzerinde düzenlemeler yapıldıktan sonra Osmanlı hükümetine sunulacaktı. Bozveli, bildirisinde Rusya'nın Bulgarlara karşı politikalarını, Doğudaki dinî politikasında Ortodoks birliğini istediği ve bu nedenle Patrikhâne'yi desteklediği için de eleştirir. Patrikhâne'yi de eleştiren Bozveli, Rum papazlarının Bulgar bölgelerindeki suiistimallerini anlatmış, örnekler vermiştir. Tırnova metropolitinin davranış ve uygulamalarından geniş ölçüde bahsetmiştir. Bulgar halkının Rum Patrikliğinin dinî hâkimiyetinden kurtulması Bozveli için en önemli meseleydi. Siyasî bağımsızlık mücadelesinin ancak Rum Kilisesi'nden bağımsız bir kilise kurulmasıyla garanti edileceğine inanıyordu. Fakat Bozveli'nin görüşüne göre Patrikhâne ve Rusya'ya karşı Bâb-ı Âli'nin desteğinin alınması gerekiyordu. Her ne kadar bu bildirisinde siyasî bağımsızlık anlamında bir bilgiye ulaşılmasa da, Bozveli'nin Bulgar halkının geleceğini tam bir siyasî ve millî bağımsızlık şeklinde istediği bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda Bozveli, Bâb-ı Âli'nin Bulgar meselesini çözecek bir güç olduğunu biliyordu. Bâb-ı Âli ile işbirliği ise bir taktik meselesiydi. Nitekim Bâb-ı Âli'den destek alma girişimlerinde de bulunmuştu. Türk hükümeti ise Bozveli'ye güven duymaya başlamıştı⁶⁵⁵.

Makariopolski'nin bildirisinde Rusya'ya karşı bir tepki yoktu. Kendisi tarafından yazılan diğer belgelerde de böyle bir tepkiye rastlanmamıştır. Bozveli'den farklı olarak Makariopolski, Bulgar halkının bağımsızlığının Rusya olmadan gerçekleşmeyeceğine inanıyordu. O da bildirisinde Rum Patrikliğinin Bulgar halkı karşı tutumundan bahsetmişti⁶⁵⁶.

Bulgar halkı adına daha sonra Osmanlı hükümetine de iletilecek olan bildirinin önemli noktalarından bazıları şunlardır: **1)** Bulgarların din adamlarından

⁶⁵⁴ Markova, Tsirkovno, s. 112; Nikov, s. 82 vd.

⁶⁵⁵ Markova, Tsirkovno, ss. 114-117.

⁶⁵⁶ Markova, Tsirkovno, ss. 117-118; Hristov, ss. 123-124.

kendi temsilcilerinin olması ve bunların piskoposluklardan tayin edilmesi, 2) Kendi halk okullarının olması, 3) Kitap ve gazetelerini anadilde yapabilme hakkına sahip olmaları, 4) İstanbul'da kendi kiliselerinin bulunması, 5) Rum entrikalarına karşı Bulgar şehirlerinde Bulgar ve Müslümanlardan oluşan mahkemelerin kurulması, 6) Bâb-1 Âli nezdinde şikâyetlerini iletcek ve Patriklikten bağımsız hareket edecek bir Bulgar delegasyonunun bulunması. Bu belgeler bağımsız kilise hareketi programını içermekteydi⁶⁵⁷.

Bozveli ve Makariopolski'ye destek veren kişilerin başında bağımsız kilise meselesinin savunucuları arasında bulunan İstanbul Bulgar cemaatinin ileri gelenlerinden Dr. Nikola Pikola, Dr. İvan Seliminski, Aleksandır Eksarh, K. D. Petkoviç başta gelirler⁶⁵⁸.

Bozveli ve Makariopolski'nin bildirimlerinde bütün Bulgar halkının görüşleri yer alıyor, bildirimlerdeki talepler bütün Bulgar halkı adına öne sürülüyordu. Neofit ve İlarion bildirimlerindeki hususları ispat etmek için de ülkenin farklı bölgelerinden Bâb-1 Âli'ye dilekçeler yazılmasını da organize etmişlerdir. Mesela Bozveli, Zıştovi ahâlisinden Tırnova metropolitine karşı şikâyet mektubu ve ayrıca M. Reşit Paşa'ya da bir teşekkür mektubu gönderilmesini ister. Ancak halk buna karşı ilgisiz kalınca Bozveli'nin kendisi Zıştovi halkı adına M. Reşit Paşa'ya bir mektup ve Bâb-1 Âli'ye de bir şikâyet mektubu yazmıştır. Patrikliğe karşı Zıştovi halkının himâyesini talep etmiştir. Ayrıca dilekçede kendisini övmüştür. Makariopolski ise Tırnova'nın Elena bölgesinden halkın dilekçe göndermesini istemiştir⁶⁵⁹.

Bâb-1 Âli, Bozveli ve Makariopolski'nin bildirimlerini inceler. Bozveli de Hâriciye Nâzırı Şekip Bey ile görüşür ve Şekip Bey, Bulgar taleplerinin yerine getirilebileceğini söyler. İncelemelerden sonra Bâb-1 Âli İstanbul'da bir toplantı gerçekleştirileceğini bildirir. Bu da İstanbul Bulgarlarına ümit verir. Bozveli'nin de bu sûretle otoritesi artar. Makariopolski ve Bozveli bütün çabasını bu toplantıya harcarlar. Amaçları toplantıda Bulgarlar için azami yarar sağlamaktır. Görüşlerine göre temel sorun kilise, yani kiliseye Bulgar papaz tayinidir. Bu toplantı için İstanbul'a Bulgar delegeleri gelmeye başlar. Bozveli ve Makariopolski bu gelenlerle

⁶⁵⁷ Markova, Tsirkovno, s. 119.

⁶⁵⁸ Markova, Tsirkovno, s. 121.

⁶⁵⁹ Markova, Tsirkovno, s. 122.

bağlantı kurar ve bildirimlerini tanıtırlar. Bildiriler hakkında onların görüşlerini, teklif ve ilavelerini isterler. Fakat sonuç olarak bu toplantıda Bulgar kilise meselesi hakkında kesin bir şey tartışılmamıştır. Bulgarlar için yarar sağlanamamıştır. Bunun suçluları olarak da Bulgar delegeleri gösterilmiştir. Bu arada Patrikhâne'nin, Makariopolski ve Bozveli ile ilgili politikası değişmiş ve Patrik III. Meletiy Bulgarlarla uzlaşmak istemiştir⁶⁶⁰.

Haziran 1845'te iki lider, Bozveli ve Makariopolski, İstanbul Bulgar esnafından vekâlet alırlar ve artık bundan böyle İstanbul Bulgarları adına konuşma ve hareket etme hakkını elde ederler⁶⁶¹.

Bütün bu gelişmelerin ardından sonunda Bozveli ve Makariopolski yukarıdaki bildirimleri doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde hazırladıkları bir dilekçeyi de Bulgar halkı adına Osmanlı hükümetine takdim ederek, Patrikhâne tarafından kiliselerde ve okullarda âyin ve ders dili olarak Yunanca'yı kullanmaya zorlandıklarını, ayrıca piskoposların aç gözlülükleri yüzünden Patrikhâne için yerli yersiz para toplandığını, bu durumun Bulgar cemaatinin ileri derecede hoşnutsuzluğuna sebep olduğunu bildirir ve Bulgarların himâyesini isterler. Bu dilekçenin bazı önemli maddeleri şunlardır: **1)** Bulgarlarla meskûn yerlerde cemaate ana dilleriyle hitap edecek ve eğitimi sağlayacak Bulgar piskoposların tayin edilmesi, **2)** Hangi nedene dayanarak takdir edildiği Bulgarlarca bilinmeyen ve Patriklik tarafından toplanan yedi milyon kuruşluk verginin Bulgar eparhiyaları tarafından ödenmemesi, **3)** Eparhiyalardan piskoposların maaşlarının ve her türlü âyin dışı görevleri sırasında alacakları ücretlerin tespit edilmesi, **4)** Patrikhâne'deki Sen Sinod meclisinde asil üye olarak üç Bulgar piskoposun bulunması ve bunların da Bulgar cemaati tarafından seçilip yalnız cemaatin arzusu ile ve Bâb-ı Âli'nin emriyle görevden alınabilmeleri, **5)** Bâb-ı Âli nezdinde şikâyetlerini iletecek ve Patriklikten bağımsız hareket edecek dört kişilik bir Bulgar delegasyonunun bulunması ve bu kişilerin sivillerden olması⁶⁶².

İlarion ayrıca Fransızca yazdığı diğer dilekçeleriyle aynı içerikte bir mazbata ile Sadrazam M. Reşit Paşa'ya Bulgarların uğradığı eziyetleri bildirir. Bu mazbatada

⁶⁶⁰ Markova, Tsirkovno, ss. 123-125.

⁶⁶¹ Markova, Tsirkovno, s. 125.

⁶⁶² Markova, Tsirkovno, ss. 125-126; Tuğlacı, ss. 65-66; Peremeci, s. 195.

İlarion, Rum “Megalo İdea”sından bahsetmiş ve Rumların bu amaçla Bulgar neslini eritmek istediklerini anlatmıştır. Bunun için Bâb-ı Âli'nin yardımını talep etmişti. Reşit Paşa bu konularla ilgili Patrikhâne'den görüş bildirmesini istemişti. Bunun üzerine Patrikhâne Neofit ve İlarion'un, Polonyalılar⁶⁶³ ve Ruslarla ilişki içinde oldukları, ülke için zararlı oldukları söylentilerini yayıp 29 Temmuz 1845'te her ikisini de tutuklayarak Bâb-ı Âli'nin resmî izni olmadan Aynaroz'a sürgüne gönderdi. Rusya elçiliği bu tutuklamaya yardım etmişti. Çünkü Rusya bu dönemlerde Patrikhâne'yi hedef alan ve onun zayıflamasına sebep olacak her olayın karşısında durmayı kendisi için bir vazife saymıştı⁶⁶⁴.

Neofit ve İlarion'un sürgün edilmeleri Bulgarlar arasında büyük yankı uyandırmış ve olayı sıradan bir kilise sorunu olmaktan çıkarıp milliyet mücadelesi haline sokmuş, Rum ruhânîlerine karşı mücadele artmıştır⁶⁶⁵. Nitekim Sultan Abdülmecid'in bu dönemlerde Bulgaristan'da meydana gelen diğer huzursuzlukları yerinde incelemek için 1846'da Bulgaristan'a yaptığı seyahati esnasında Bulgar halkı kendisine vergi konusu hakkında bazı şikâyetlerini bildirmişlerdi⁶⁶⁶. Ayrıca Zıstovi, Eski Zağra, Kızanlık ve Gabrova Bulgarları Rum ruhânî önderlerinin adaletsizliklerinden ve zulümlerinden yakınarak Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski'nin serbest bırakılması ricasında bulunmuşlardır. 15 Mayıs 1846'da Tırnova'ya gelen Padişah burada da aynı şikâyetlerle karşılaştığından gerekli önlemlerin alınmasını emretmiştir⁶⁶⁷. Bulgarlar Tırnova'dan Rusçuk'a geçen Padişah'a 27 Mayıs 1846'da şu noktaları içeren bir dilekçe sunmuşlardır:

“Piskoposların yıllık ücretlerinin belirlenmesi ve hizmetkârlarının tespiti, piskoposların halk tarafından seçilmesi, Bulgarlara kendi piskoposlarına sahip olma izninin verilmesi, piskoposların halkça bilinmeyen borçlarının halka yüklenmesine izin verilmemesi, Osmanlı yönetiminin Patrikhâne'nin Bulgar piskoposlarına itimadı olmadığı için bunların atanmalarına izin vermediği şeklindeki özürlerini dikkate almaması, Bulgarların herhangi bir Bulgarın piskopos olarak atanmasını istemeleri

⁶⁶³ Bozveli ve Makariopolski bu bildirimlerin hazırlanmasında ve Bâb-ı Âli'ye sunulmasında Paris'teki Polonyalı göçmenlerin de yardımlarını almışlardı. Tuğlacı, s. 65; Markova, Tsirkovno, s. 173.

⁶⁶⁴ Tuğlacı, s. 66; Markova, Tsirkovno, s. 126; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 71; Şentürk, s. 58.

⁶⁶⁵ Nikov, s. 97, 108; Tuğlacı, s. 66.

⁶⁶⁶ İnalçık, Tanzimat, s. 43.

⁶⁶⁷ Tuğlacı, s. 66; Nikov, ss. 103, 108.

halinde Patrikhâne'nin her seferinde bunların müfsîd olduklarını ileri sürmek sûreti ile bu atamayı reddetmesinin önlenmesi." Bu dilekçe Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya ve Rus Çarı I. Nikola tarafından Padişah'ı selamlamak üzere Rusçuk'a gönderilen Nayden Gerov ile Sırp Prensi Aleksandır Karayorgiyeviç'in huzurunda Sultan Abdülmecid'e sunuldu. Ancak durumdan haberdar olan Patrikhâne, bunun piskoposlarının denetiminden kurtulmak isteyen Bulgarların bir komplosu olduğuna Bâb-ı Âli'yi inandırdı ve dolayısıyla Bulgarların girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu arada Neofit Bozveli 4 Temmuz 1848'de Aynaroz'da, Hilendar Manastırında büyük sıkıntılar içinde ölmüştür. İlarion Makariopolski ise 28 Kasım 1850'de af edilerek İstanbul'a dönmüştür⁶⁶⁸.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden, Bulgar uyanışı döneminde kilise meselesinin gelişiminde üç önemli olayın rolü olduğu görülür: Neofit Bozveli'nin ortaya çıkması; en büyük piskoposluk bölgesi olan Tırnova'dan Bulgar din adamlarının atanmasının istenmesi ve İstanbul'daki Bulgar kolonisi arasındaki hareketlenme, ki bu koloni İstanbul'da bir Bulgar kilisesi kuracaktı.

İstanbul'daki Bulgarları birleştiren ve bir Bulgar kolonisi oluşturan tüccarların kilise hareketinde aktif bir rolü olmuştur. 1840'lı yılların başlarında Bozveli ve Makariopolski bu koloniyi Bulgarların dinî ve kültürel haklarının savunmak için harekete geçirmişti ve artık bu birlik bütün Bulgaristan'daki dinî mücadele ve halk işlerinin liderliğini üstlenmek için hazır⁶⁶⁹. Bunlar Patrikhâne'ye karşı Bulgarların dinî ve kültürel haklarını savunmakta ve İstanbul'da Bulgar cemaati için ayrı bir kilise kurulmasını talep etmekteydiler. Bulgar Kilisesi kurulması fikri Makariopolski ve Bozveli'nin bildirileri ile Osmanlı hükümetine yazdıkları dilekçelerinde yer almaktaydı. Osmanlı hükümeti onların bu isteğine ılımlı yaklaşmış ancak her ikisinin de sürgün edilmeleri Bulgar Kilisesi kurulması meselesini geciktirmiştir⁶⁷⁰. 1848'e kadar bu mücadelenin başına Aleksandır Eksarh geçmiştir. Ama bu yıldan sonra Bulgar cemaati arasında onun liderliği tartışılmaya başlanmıştır⁶⁷¹. Aleksandır Eksarh, 1847'de Sadrazama gönderdiği bir dilekçede Bulgar halkının kendi dinî liderleri ve kiliseleri olması isteğini dile getirmiştir.

⁶⁶⁸ Tuğlacı, s. 66; Peremeci, s. 195.

⁶⁶⁹ Nikov, s. 112; Markova, Tsirkovno, s. 127.

⁶⁷⁰ Markova, Tsirkovno, s. 128; Nikov, s. 93.

⁶⁷¹ Nikov, s. 93.

Bulgar cemaatinin bulunduğu İstanbul'da da bir veya iki Bulgar okulu ve bir kilisenin bulunması gerektiğini bu dilekçeye yazmıştır. İstanbul'daki bütün esnaf ve tüccarlar adına Patrikhâne'ye gönderilen ikinci dilekçenin de içeriği aynıydı. Burada İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması için Rum Patriğinin de desteği istenmişti. Patrik bilinçli olarak bu dilekçeye cevabını geciktirmiştir⁶⁷².

Bu arada Bâb-ı Âli'de önemli bir mevkiîde bulunan ve değer verilen Stefan Bogoridi (Stefanaki Bey, İstefenaki Bey) bu hareketin başına geçmek isteğiyle ortaya çıkar ve Aleksandır Eksarh ile aralarında bir liderlik mücadelesi başlar. Bogoridi İstanbul'da prens unvânı olan tek Bulgardır. Hatta sonraları bazı Bulgar çevrelerinde bağımsız Bulgar prensi olarak da öne sürülecekti. A. Eksarh'ın böyle bir unvânı yoktu ama ünlü bir Bulgar aileden geldiğini öne sürüp kendisini prens olarak addetmişti⁶⁷³. Bogoridi'nin, kendi evini kurulması istenen Bulgar Kilisesi için bağışlamak istemesi Bulgarlar arasında ikilik yaratır. Bir kısım Bulgarlar bunu kabul ederken Unkapanı'nda yeni bir yerin satın alınmasını isteyen A. Eksarh'ın ve G. S. Rakovski'nin aralarında bulunduğu diğer grup bunu kabul etmez. Yer sorunu kilise meselesinin uzamasına neden olur. Hedefleri aynı olan bu iki grup arasında liderlik mücadelesi sürerken Patrikhâne, Bulgarların kilise isteklerinin kabul edilemeyeceğini bildirir⁶⁷⁴. Patrikhâne, onlara yeni bir kilise yapmak yerine onlara Samatya'daki Aya Nikola, Galata'daki Aya Satiri veya Meryem Ana Rum Kiliselerinde Bulgarca âyin yapabileceklerini önerdi. Ancak Bulgarlar mücadelelerinden vazgeçemediler⁶⁷⁵. Patrik VI. Antimos ve ondan sonra da ikinci defa patrik olan IV. Antimos'a yaptıkları otuz kadar başvurudan sonra kendilerine mahsus bir kilise kurulması hususunda izin almayı başardılar⁶⁷⁶.

İstanbul'da bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması için Fener Patrikhânesi'nin izninin yanında Bâb-ı Âli'den de resmen izin alınması gerekiyordu. İstanbul Bulgar cemaati Osmanlı Devleti'ndeki konumundan dolayı Bogoridi'den Bâb-ı Âli ile kendileri arasında aracı olmasını istemiş ve Bogoridi bunu kabul etmiştir. Böylece Stefan Bogoridi, Aleksandır Eksarh ile Bulgarların liderliği meselesinde girdiği

⁶⁷² Markova, Tsirkovno, s. 128.

⁶⁷³ Nikov, s. 93; Markova, Tsirkovno, s. 128 vd.

⁶⁷⁴ Markova, Tsirkovno, s. 129; Tuğlacı, s. 67.

⁶⁷⁵ Tuğlacı, s. 67.

⁶⁷⁶ Tuğlacı, s. 67.

mücadeleyi kazanmış da oluyordu⁶⁷⁷. Stefan Bogoridi büyük bir dikkatle yazdığı bir ârîza ile Bulgarların İstanbul'da kendileri için ayrı bir Papaz Evi açmak istediklerini ve bu Papaz Evi için ise Fener'de bulunan evini karşılıksız olarak bağışladığını Bâb-ı Âli'ye bildirir⁶⁷⁸.

Stefan Bogoridi'nin ârîzası 18 Eylül 1849'da Sadâret tezkiresi ile birlikte Mabeyn Başkâtibine sunulmuştur. Bulgarların asıl hedefleri kendilerine özel bir kilise kurmaktı. Bu istekleri Tanzîmât Fermânının hükümlerine uygun, ama mevzuat hükümlerine aykırıydı. Çünkü İstanbul'un fethinden beri yeni bir kilise yapılması şer'an yasaklanmıştı. Hatta Rum, Ermeni ve Yahudi mabetlerinin tamiri için bile Dîvâna resmen başvurularak hüküm veya fermân alınması gerekirdi. Bâb-ı Âli bu hususları göz önünde bulundurarak 23 Eylül 1849'da Bulgarların bir kilise değil, Fener'de bir Papaz Evi yapmalarına müsaade etmiştir⁶⁷⁹. Böylece İstanbul'da Bulgar Ekzarhânesi'nin de esası kurularak Bulgarların Rum Kilisesi'nden ayrılmaları hareketi fiili bir değer kazanmış oluyordu⁶⁸⁰.

Stefan Bogoridi, Balat'ta Mürselpaşa caddesindeki konağını Bulgarlara bağışladı. 17 Ağustos 1849'da konağın alt katının ibadet için düzenlenip kilise haline getirilmesi çalışmalarına Kayseri despotunun yaptığı duadan sonra başlandı. Düzenlemenin bittiği 9 Ekim 1849 tarihinde aralarında Stefan Bogoridi'nin de bulunduğu büyük bir kalabalık önünde Sozopol Metropolitinin Slavca yaptığı bir âyinle kilise cemaate açıldı. 23 Ekim 1849'da "Oeştina" denilen bir kilise müteveli heyeti oluşturuldu. Geriye kilise cemaatinin organize edilmesi kalmıştı. 14 Haziran 1851'de yapılan büyük kongrede otuz üç maddelik bir yönetmelik hazırlanıp yürürlüğe konuldu. Bu yönetmelikte Fener Rum Patrikhânesi'yle olan ilişkiler düzenlenmişti. Kilisede âyinler Bulgarca yapılacaktı, kilise Bulgarların malı sayılacak ve Patrikliğe karşı bütün vergilerden muaf tutulacaktı. Ayrıca Bulgarlar Patrikhâne'den her kilisede olduğu gibi kendi kiliselerinde de iç düzeni ayarlayan ve büyük bayramlarda âyinlere katılan bir piskopos atanmasını istediler. Bunun için de İlarion Makariopolski veya Neofit Rilski'yi önerdiler. Ancak Rus büyükelçisi

⁶⁷⁷ Markova, Tsrirkovno, s. 129; Ahmed Refik (Altınay), "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhânesi ve Bulgar Kilisesi", **TTEM**, Yıl, XV, S: 8 (85), İstanbul, 1 Mart 1341, (Bulgar Kilisesi), s. 75 vd; Tuğlacı, s. 67.

⁶⁷⁸ BOA. Bİ. No: 18, Lef, 1.

⁶⁷⁹ BOA. Bİ. No: 18, Lef, 2.

⁶⁸⁰ Karal, VII / 91; Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 79.

Titov'un ısrarı ve bu öneriye zaten sıcak bakmayan Patrikhâne'nin de bundan yararlanması sonucu, o sıralarda İstanbul'da bulunan Sırp asıllı Arhimandrit Stefan Kovaçeviç 15 Ağustos 1851'de piskoposluk görevine getirildi. Ancak Kovaçeviç uygunsuz tutumları nedeniyle Patrikhâne tarafından görevinden alınarak yerine Patarolikya piskoposu olan Bulgar asıllı Polikarp atandı. Ancak onun dönemi de kısa süreli ve silik olmuştur⁶⁸¹.

İstanbul'da bir Papaz Evi'nin kurulması kararı Osmanlı millet sistemi içinde Rum milletinden sayılan Bulgarların Osmanlı tarafından resmî olarak ilk defa tanınması anlamına gelmektedir. Bu karar ile Rum Patrikhânesi'nin hâkimiyetine darbe vurulmuştur. Patrikhâne, İstanbul'da bir Bulgar Kilisesinin varlığını, başında Bulgar papazlarının bulunmasını ve böylece resmî olarak Bulgarca âyini kabul etmek zorunda kalmıştır⁶⁸².

İstanbul Bulgar cemaatinin oluşturulması, bundan sonraki dönemlerde kilise mücadelesinde son derece önemli olmuştur. Buradaki cemaat İstanbul dışındaki bütün Bulgarlar için lider rolü oynamıştır. Amaçları arasında sadece İstanbul'daki Bulgarlar için değil, bütün Bulgar halkı için hizmet etmek yer almaktaydı ve bu Bulgar bağımsız kilise hareketi açısından önemliydi⁶⁸³. Unutulmaması gereken de bu sonucun Paisiy ile başlayan Bulgar din adamlarının mücadelesinin başarısı olduğudur. Aynı zamanda da bütün Bulgarları ilgilendirdiği için Bulgaristan'ın bağımsızlık tarihinde önemli bir yeri vardır. Böylece Osmanlı Devleti nezdinde Rumlardan ayrı bir Bulgar milletinin varlığından söz etmek mümkün olmuştur. Böyle bir sonuç İstanbul'daki Bulgar topluluğuna daha rahat ve kolay hareket etme imkânı doğmuştur. Bu topluluğa diğer Bulgar bölgelerini de birleştirmek ve organize etmek fırsatı oluşmuştur. Tesadüfî olmayan şey ise İstanbul'daki bu dinî cemaatin kısa süre sonra tam bağımsız Bulgar Kilisesi kurma sinyalleri vermesi ve Patrikhâne'ye karşı sistemli bir mücadele başlatmasıdır. Bu dinî topluluğun liderleri mücadelenin de liderleri olmuşlardır. Böylece İstanbul, bütün Bulgaristan için hareketin lideri ve merkezi olmuştur⁶⁸⁴.

⁶⁸¹ Tuğlacı, s. 67; Markova, Tsirkovno, ss. 130-133.

⁶⁸² Markova, Tsirkovno, s. 134; Nikov, s. 96.

⁶⁸³ Markova, Tsirkovno, s. 134.

⁶⁸⁴ Nikov, s. 96.

Bulgarların kilise mücadelesi 1849'dan sonra sadece yayılmakla kalmamış, ayrıca teşkilâtlanmıştır. Bu olayla Bulgar halkının millî bilinci sağlamış, aynı zamanda siyasî bir tecrübe kazanılmıştır. Bu siyasî tecrübe ise bağımsız Bulgar devletinin kuruluş mücadelesi için son derece gerekliydi. İşte bu kilise mücadelesi Bulgar siyasî liderlerinin yetişmeleri için bir okul da olmuştu. Kilise hareketinde Kırım Savaşı⁶⁸⁵ ise bir dönüm noktası olacaktı. Savaşın sonrasına kadar ilân edilen İslahât Fermânı ile Bulgar halkı bir ulus olarak birlik sağlamıştı⁶⁸⁶.

İstanbul'da Bulgar kolonisinin bütün Bulgarları ilgilendiren konulardaki mücadeleleri sürerken, Bulgaristan'da da Bulgarların Rum papazlarına karşı mücadeleleri sürmüştür. Kırım Savaşı sonrasına kadar Fransa'daki Polonyalı göçmenler⁶⁸⁷ ise İstanbul'daki Bulgar cemaati ile işbirliğinde bulunmuş,

⁶⁸⁵ İncelediğimiz pek çok Bulgar tarihi Kırım Savaşını bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir. Buradan kastettikleri aslında Kırım Savaşının sona ermesiyle Osmanlı Devleti'nin başlattığı reform süreciydi. Bir başka ifadeyle dönüm noktası İslahât Fermânının ilân edilmesidir ve Bulgar tarihçilerinin bu ifadeyi kullanmalarındaki neden savaşın sonuçları itibarıyla değerlendirilmiştir. Biz de bu ifadeyi yanlış bulmadığımız için kullanmakta sakınca görmedik.

⁶⁸⁶ Markova, Tsrkovno, ss. 162, 194-195.

⁶⁸⁷ 1843'te Paris'te bulunan Polonyalı Göçmenler Merkezi, Bulgarlar ile iletişime geçip bir hareket programı belirleme çalışmaları yapmıştır. Bu merkez Bulgar topraklarında da Fransa'nın etkisini artırmak istiyordu. Aleksandır Eksarh o sıralarda Paris'teydi ve onlarla işbirliği içindeydi. Bunlar Fransa'nın yardımıyla Balkan halklarını birleştirmeyi ve bağımsızlıklarını kazandırmayı amaçlıyorlardı. Polonyalı göçmenler Bulgar meselesini yakından izliyordu. Özellikle Fransa'nın ve Batının diğer devletlerinin yardımıyla Bulgarları desteklemek istiyor ve bunu Rusya'nın Balkan nüfuzuna darbe vurulması için bir fırsat olarak görüyorlardı.

Polonyalı ajan Çaykovski, Bozveli ve Makariopolski ile yakın bağlantı içine girdi. Kilise mücadelelerinde de onlar üzerinde etkisi vardı. Çaykovski, Bozveli ve Makariopolski'nin şahsî güvenlikleri için uğraşmıştır. Bildirilerini Çaykovski'nin fikriyle Bâb-ı Âli'ye sunmuşlardır. Yine onun yardım ve himâyesiyle bu bildiriler gönderildikleri yere ulaşmıştır. Çaykovski 1845'te İstanbul'a giden Bulgar delegelerinin toplanması için yardım etmiştir. Bu delegelerin Rum papazlarının hâkimiyetini sınırlandırmaları gerekiyordu. N. Bozveli ve İ. Makariopolski gözüne alınıp kaçırıldıklarında Polonyalı ajan Çaykovski onları kurtarmak için büyük çaba sarf etmişti. Türk hükümeti nezdinde notalar göndermiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki Fransa elçisi Burkene'nin de himâyesini istiyordu. İlarion Makariopolski'yi kurtarmak istemiş ve Bulgar liderlerin Bâb-ı Âli'yle bağlantılarını sürdürebileceğine inanmıştır. Aynı zamanda Polonya derneği Türk hükümeti nezdinde Bulgar halkın durumunun iyileştirilmesi için girişimlerde bulunuyordu. 1846-1847'de Çartoriski ve Vladislav Zamoyski, Bâb-ı Âli nezdinde Rum papazlarının kiliselerden uzaklaştırılmasını ve bunların Bulgar millî papazlarla değiştirilmesini talep etmişlerdir. Fakat Bulgar halkının kilise meselesiyle ilgili bu tür çabaları sonuçsuz kalmıştır. Rum Patrikhânesi Rusya'nın daha sağlam desteğine sahip olmuştu ama Bulgarlar, Polonya derneğinin o derecede desteğini elde edememişlerdir. 1840'lı yıllarda Bulgar kilise hareketi belli bir başarı göstermişti.

Fransız diplomasisi Çaykovski ve Bulgar topraklarındaki diğer ajanları vasıtasıyla Bulgar meselesi hakkında bilgi sahibi oluyor, Bulgarların Rus etkisinden çıkma çabasını destekliyordu. Ama 1844-1848 yılları arasında açık bir diplomatik müdahaleye yanaşmıyordu. Gerek Rusya, gerekse İngiltere ile çıkacak olan sorunlardan çekiniyordu. 1840'lı yıllarda Osmanlı üzerindeki dinî politikasına ağırlık veren İngiltere için doğudaki Fransız Katolik propagandasının artması Rus tehlikesinden daha büyüktü. İngiltere; Fransa ve Rusya'nın bu hususta gösterdiği gelişmelere yetişmek istemişti. 1841'de Kudüs'te Protestan piskoposluğu kurulup bundan sonra Protestan propagandasının daha aktif temelleri atılıyordu. Bu grup Bulgar topraklarında özellikle 1856 sonrasında faaliyet

faaliyetlerini desteklemişlerdir. Mücadelede Rusya ve Romanya'daki Bulgar göçmenler de boş durmamışlardır. 1840'lı yıllardan itibaren Bükreş ve İbrail'de başlayan faaliyetlerin merkezinde Bulgarların liderliğini ve kilise propagandasını yapan Dr. İvan Seliminski bulunmaktaydı. Seliminski etrafında birleşen Bulgar topluluğu Bogoridi'ye mektuplar göndererek bölgelerindeki Rum papazların sınır dışı edilmesini istemişlerdir⁶⁸⁸. Odesa'daki Bulgar kolonisi 1830'lu ve 1840'lı yıllarda genelde eğitim ve Rusların Bulgarlara yaklaşmasına yönelik propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu grubun başında Vasil Aprilov bulunmaktaydı. Buradaki Bulgarlar da bağımsız Bulgar Kilisesi için hemfikirler ve Rusya'da eğitimlerini tamamlayıp dönen Bulgarlar burada kilise meselesinin ateşli birer propagandacıları olmuşlardır. Bunlar Rus çevrelerini, Rus devlet adamlarını Bulgar talepleriyle ve Bulgar meselesiyle ilgili bilgilendirmişlerdir. Bu propaganda için Rusya'daki basını da kullanmışlardır. 1849'dan 1851'e kadar Tsarigradski Vestnik gazetesinde Rum Patrikhânesi'ne karşı yürütülen mücadeleyle ilgili bütün haberleri Rusça'ya çeviren Natanail Ohridski, bunları Petersburg'daki İmparatorluk kançılıryası Buludof'a göndermiştir. Bütün bu faaliyetlerden İstanbul'daki Bulgar topluluğu haberdardı⁶⁸⁹.

Bu hususta Rus diplomasisiyle bağlantıları olan Nayden Gerov da bağımsız Bulgar Kilisesi fikri için çalışan ve propaganda yapan ünlü ve faal bir liderdir. Rus

geçmiştir. Fransız diplomasisi İngiltere'nin desteği olmaksızın da Bulgar taleplerini desteklemek istememiştir. Nitekim Rus baskısıyla Polonyalı ajanlar L. Zverkovski ve Mihaliç Çayka Çaykovski'nin Türkiye'den kovulmaları kararı verildiğinde Fransız hükümeti bunları himâye etmeyi reddetmiştir. (Markova, Tsirkovno, s. 174.) Çaykovski, İstanbul'da kalabilmek için Müslümanlığı kabul eder ve Sadık Paşa ismiyle Osmanlı ordusunda görev alır. (Bkz. Tuğlacı, s. 65.) Böylece Polonya göçmenlerinin çabalarına rağmen Fransız diplomasisi Bulgar kilise mücadelesi hakkında direkt girişimlerde bulunulması işinde başarı sağlayamaz. 1840-1848 yıllarına ait diplomatik yazışmalardan anlaşıldığına göre Fransa özellikle eski haklarını muhafaza etmeye çalışmıştır. (Doğudaki dinî hakları kastediliyor). Fransa aynı zamanda Roma ile işbirliği yaparak Katolikliği ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız fikirleri, kültürü ve eğitim alanındaki nüfuzunu yaymak amacındaydı. Rum-Bulgar çekişmesinin arttığını gören Fransa kesin bir tutum sergilememiştir. Bu konuda ilk adımı Cumhuriyet hükümeti atmıştır.

1849 yılı başlarında İçişleri Bakanlığı Fransa Elçiliği vasıtasıyla Bâb-ı Âli'ye reform projeleri içeren bir proje sunar. Bu projenin üçüncü maddesinde Bozveli ve Makariopolski'nin serbest bırakılması talep edilir. Dördüncü maddesinde Bulgar halkının başına ayrı bir patriğin getirilmesi veya Bulgar papazlarının Sırp Patrik idaresine verilmesi talep edilir. Ya da Bulgaristan'ın Rusya'nın zararlı etkisinden kurtarılması için önlemlerin alınması istenir. Ayrıca Bulgaristan'a ikişer, üçer Bulgar piskopos tayin edilmesi ve Rum papazların bu şekilde göreve gelmesi imtiyazının ortadan kaldırılması talep edilir. Ama bu proje Fransız hükümetinin siyasî görüşü değildi. Tesadüfî ve tam olarak görüşülmemiş bir konuydu ve reddedilecekti. Markova, Tsirkovno, ss. 172-177.

⁶⁸⁸ Markova, Tsirkovno, s. 156; Nikov, s. 101.

⁶⁸⁹ Markova, Tsirkovno, ss. 158-160. Ayrıca bkz. Nikov, s. 127.

çevrelerine Bulgar meselesi hakkında bilgiler vererek Rusya nezdinde propagandalar yapmış, ileri gelen pek çok Rus diplomatına da mektuplar göndererek konuya dâir bilgiler vermiştir⁶⁹⁰. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın siyaseti kilise hareketine karşı bir tutum sergilemekti. Bu yöndeki faaliyetler ise Rus kamuoyunda ve basınında da dikkat çekmiştir. Moskova Üniversitesindeki Daskalov adlı bir Bulgar öğrenci tarafından Ruskaya Beseda'da yayınlanan iki çok güçlü makale Rus basınında oldukça büyük yankı uyandırmıştı. Makalelerde Rum ruhânîlerin uygulamalarından bahsedilip Bulgar kilise meselesi hakkında bilgiler bulunmaktaydı. Bu makalelerden sonra Rus yayınlarında Bulgarlar lehine yazılar çıkmaya başlamıştır⁶⁹¹.

Bulgaristan'daki yerel liderler ve aydınlar da Rum papazlarına karşı yapılan mücadelelerde rol almışlardır. Mesela ünlü Bulgar şairi ve öğretmeni olan Petko Slaveykof, Rum papazlarına karşı aktif propaganda yapmıştır. Bulgarların dinî mücadelelerinde 1850'de Protestanların ve 1851'de de Katolik Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde millet olarak tanınması gibi gelişmeler de Bulgarlara gittikleri yolda teşvik edici ve yol gösterici olmaktadır⁶⁹².

1856'ya kadar kilise-millî mücadelesi ağırlıklı olarak; Rum papazlarının suiistimallerinin durdurulması, Bulgar piskoposluk bölgelerine Bulgar papaz ataması ve ana dilde âyin üzerine verilmişti. Mücadele köylerde de sürmüş olsa da büyük şehirlerde daha yaygın bir şekilde yürütülüyordu ancak bu dönemde çoğunlukla bölgesel kalmıştı⁶⁹³. Paris Anlaşmasından hemen önce ilân edilen 18 Şubat 1856 İslahât Fermânının getirdiği eşitlik prensibi, Gayr-i Müslimlere verilen haklar Bulgarları, taleplerini gündeme getirme hususunda cesaretlendirmiş ve onlara büyük ümitler vermiştir. Bulgarlar, Fermânın hükümlerine dayanarak hak ve imtiyaz taleplerine bundan böyle bağımsız bir kilise kurma taleplerini de ekleyeceklerdir⁶⁹⁴.

1839 Tanzîmât Fermânıyla Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvence altına alınmıştı. 1856 İslahât Fermânı bundan farklı olarak sadece zimmîlerin statülerinde, dinî ve sosyal yaşantılarında değişiklik

⁶⁹⁰ Nikov, s. 126.

⁶⁹¹ Nikov, s. 127.

⁶⁹² Nikov, ss. 101-102.

⁶⁹³ Hristov, s. 162.

⁶⁹⁴ Nikov, s. 117.

yapacak düzenlemeleri içeriyordu. Fermânla cemaatlerin yönetimi din adamı ve lâik üyelerden kurulu meclisler tarafından yürütülecekti. Bu da Patriğin dünyevî yetkilerinin elinden alınması anlamına gelmekteydi. Böylece millet sisteminde önemli bir değişiklik yapılmış oluyordu. Patrik artık sadece dinî meselelerle ilgilenebilecekti. Bu sûretle zimmîler kendi cemaatlerinin yönetimine katılma hakkını edinmişlerdi. Bulgarlar açısından önemli diğer bir hüküm de cemaat liderlerinin vergilendirme yetkilerinin ellerinden alınmasıydı. Buna göre bu kişilere “cevâiz” ve “avâidât” yerine muayyen bir gelir tahsis ediliyor ve diğer din adamlarına da maaş bağlanıyordu. Kilisenin vergi gelirleri ortadan kaldırılıyordu⁶⁹⁵. Fener Rum Patrikhânesi, Ortodoks tebaa üzerindeki imtiyazlarını kısıtladığı için Fermâna tepki gösterdiyse de, sonunda Fermânın hükümlerini kabul edip uygulamak zorunda kaldı⁶⁹⁶.

Islahât Fermânının ilân edilmesinden sonra İstanbul'daki Bulgar cemaatinin ileri gelenlerinden özellikle Gavril Kristeviç, Dr. Zahariy Strumski, Vasilaki Velikov, Gabril Moravenov ve Konstantin Raynov tarafından altı milyon dört yüz bin Bulgar adına bir dilekçe hazırlandı. Bu dilekçe Gabrovalı Nikola Eftimov tarafından 1857 Nisan'ında bir Cuma selamlığında Sultan Abdülmecid'e sunuldu. İstanbul Bulgar cemaati bu dilekçelerinde Padişah'tan Bulgar milletine kendi başpiskoposlarını seçebilmeyi, Bâb-ı Âli nezdinde Bulgar cemaatini temsil edecek bir kişinin olmasını, Bulgar kiliselerinde Bulgar piskoposlarının bulunmasını istemişlerdir⁶⁹⁷. Osmanlı yönetimi Bulgar taleplerinin yerine getirilme noktasında daha önceki Padişahlar tarafından Gayr-i Müslimlere verilmiş olan hakların korunacağını bildirmiş ve Fermân gereğince her cemaatin toplanıp haklarını ve isteklerini bildiren bir tasarı hazırlamalarını ve ayrıca Fener Patrikhânesi'nden de şu noktaların tespitini istemiştir. **1) Patrik ve piskoposların seçilmesi, 2) Karma heyetin kurulması ve bu heyetin yetkileriyle ilgili esasların tespiti, 3) Patrik ve despotların maaşlarının tespiti, 4) Hıristiyan halka konulan verginin ne şekilde toplanması gerektiğinin belirlenmesi, 5) Patrikhâne'ye ait borçların ne şekilde ödeneceğinin**

⁶⁹⁵ Bozkurt, ss. 55-56; Eryılmaz, Gayrımüslim, s. 110 vd; Tuğlacı, s. 67.

⁶⁹⁶ Bozkurt, s. 63.

⁶⁹⁷ Tuğlacı, s. 68; Nikov, s. 119.

tespiti, 6) Osmanlı yönetiminin bu borçların toplanmasına ne şekilde nezaret edeceğinin tespiti⁶⁹⁸.

Patrikhâne, kurulması istenen heyeti kurmayı ve belirlenen hususların görüşülmesini kabul etti ve çalışmalarına başladı. 1858 Ekim ayında Patrik, 7 piskopos ve onu İstanbul'dan olmak üzere otuz sekiz temsilciden oluşan bir heyet kuruldu⁶⁹⁹. Bulgarları temsilen Tırnova'dan Hacı Nikola Minçoğlu, Vidin'den İlya Hacı Petrov, Filibe'den Dr. Stefan Çomakov ve Sofya'dan Petır Naço Slaveykof katılmışlardı. Bulgar temsilcileri Bosna temsilcisinin de katılımıyla heyet başkanı olan Patriğe verdikleri bir beyannâme ile bundan böyle tayini yapılacak olan piskoposların, başlarında buldukları cemaatin dilini bilmeleri gerektiği hakkında bir istekte bulundular. Kiliseyle ilgili bazı imtiyazlardan da yararlanmak istemişlerdir. İsteklerinin dikkate alınmadığını gören Tırnova temsilcisi dışındaki Bulgarlar bir yıldan fazla süren kongreyi terk etmişler ve Bâb-ı Âli'ye kongrenin sonunda alınacak kararların hiçbirisini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu kongrede Bulgar temsilcilerinin bağımsız bir dinî idareden bahsetmemiş olmaları Bulgar halkının kendi temsilcilerine tepki duymalarına neden olmuştur. Ayrıca Patriğe ve Bâb-ı Âli'ye protesto notaları göndermişlerdir. Bu toplantı 16 Şubat 1860'ta sona ermiştir. Türk hükümetinin baskı ve kontrolüne rağmen Rum Patrikhânesi'nin toplantıda hiç taviz vermemesi, hatta Bulgar papaz atanması talebine bile uzak durması gibi koşullarda Bulgarlar sadece kendilerine güvenebileceklerini düşünmüşlerdir⁷⁰⁰. Patrikhâne, toplantıda Bulgar isteklerini reddetse de onların tepkilerini yumuşatmak için, Bulgarların uzun zamandan beri sürdürdükleri, İlarion Makariopolski'nin İstanbul'daki Bulgarlar cemaatine piskopos atanması talebini kabul etmiş ve 5 Ekim 1858'de bu atamayı yapmıştır⁷⁰¹.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, bu dönemde Bulgar papaz atamaları hususunda Patrikhâne, Kırım Savaşından sonra daha ılımlı davranmıştır. Bazı bölgelere Bulgar papaz atamaları yapmıştır. Ancak sorun yine burada çıkmış ve Bulgarlar, atanan kişi Bulgar halkından bir papaz dahî olsa artık Patrikhâne'nin atamalarını kabul etmeye yanaşmıyordu. Patrikhâne'nin tavrı ise Bulgarların

⁶⁹⁸ Tuğlacı, s. 68.

⁶⁹⁹ Bozkurt, s. 171.

⁷⁰⁰ Tuğlacı, s. 69; Nikov, ss. 143-148.

⁷⁰¹ Tuğlacı, s. 69.

olumsuz tavırlarını yumuşatmaya yönelikti. Vraça, Lofça, Samakov, İslimye, Şumnu, Silistre, Vidin, Köstendil, Pirot, Vranja, Edirne⁷⁰², Kukuş⁷⁰³, Ohri, Veles (Köprülü), Pirlepe ve Üsküp'te bu gibi durumlar meydana gelmiştir⁷⁰⁴. Bulgar halkı piskopos atamalarının eski bir usulle olmasını 1858-1860 yılları arasında yapılan kongrede dile getirmişlerdi. Bu usul ise; piskoposların cemaat tarafından seçilmesi ve metropolitler tarafından takdis edilmesi, metropolitlerin de Patrik tarafından atanmasıydı⁷⁰⁵.

Kırım Savaşından sonraki dönemde İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Bulgaristan halkı temel amaçları etrafında birleşip bu amaçların gerçekleşmesi için gerekli iradeyi göstermişlerdir. Genel amaç ise artık Rum Patrikliğinden ayrı bağımsız bir Bulgar Kilisesi'ne sahip olmaktı ve Bulgarlar bu amaç etrafında toplanmış, daha organize bir şekilde faaliyete geçmişlerdir.

İslahât Fermânına dayanarak Bâb-ı Âli'ye ilk şikâyette bulunanlar Tırnova Bulgarları olmuştur. 1856 yılında Tırnova'da meydana gelen olaylar Bâb-ı Âli'ye kadar yansımıştır. Burada Rum Piskopos Neofit Vizantius'a karşı sürdürülen mücadelelerde Bulgarlar iki gruba bölünmüşlerdi. Bölgedeki Bulgar ileri gelenlerinden biri olan Çorbacı Dimitir Niçu ve yandaşları Rum piskopos tarafında yer alırken, tüccar Hacı Nikola Minçoğlu ve yandaşları da karşı bir grup oluşturmuşlardı. Tırnova Vâlisi Galip Paşa ve Tırnova Kadısı da Minçoğlu tarafında yer almışlardı. Bulgarların şikâyeti Neofit Vizantius'un kanun dışı vergiler toplamasından ve diğer çeşitli suiistimallerinden kaynaklanıyordu. Vizantius piskopos olarak atanması karşılığında Patrikhâne'ye borçlanmış olduğundan bu borçlarını ödemek için vergilere başvuruyordu. Bu vergileri toplarken ise verginin yarısını Tırnova'daki okullara bağışlayacağını söylemesi, sonrasında vaadinde durmaması halkın şiddetli infialine yol açmıştı ve Minçoğlu liderliğindeki Bulgarlar Vizantius'un görevden alınmasını istiyorlardı. Minçoğlu İstanbul'a gelerek mücadelesini burada sürdürmeye başladı. Olaylar yatışmayınca Bâb-ı Âli Tırnova'da idarî değişikliğe gider ve Âşir Bey'i kaymakamlığa getirir. Vidin Vâlisi Muammer

⁷⁰² St. Kristev, "Odrinska Trakiya i Rodopite v Tsirkovno-Narodnata Borba", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, s. 181-202.

⁷⁰³ Nikolay Madjurov, "Kukuş i Bilgarskiyat Tsirkoven Vıpros", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971, ss. 230-244.

⁷⁰⁴ Nikov, ss. 110-112, 130-131, 134-140.

⁷⁰⁵ Tuğlacı, s. 69.

Paşa ve Rusçuk komutanı Nusret Bey'i de araştırma yapmaları için bölgeye gönderir. Bu kişilerin raporlarına göre Tırnova valisi Galip Paşa'nın görevden alınması da olayları durdurmamıştı. Vizantius yanlıları da bir heyet kurarak İstanbul'a gönderdi ve olayları Patrikliğe şikâyet etti. Bunu öğrenen Bulgarlar da kendi aralarından seçtikleri bir heyeti 1856 Aralık ayı sonlarında Bâb-ı Âli'ye gönderdiler ve şikâyetlerini ilettiler. Bâb-ı Âli Ocak 1857'de Vidin Vâlisi Muammer Bey'i tekrar bölgeye gönderir ancak Vizantius'un entrikaları üzerine durum Bulgarların aleyhine döner. Bu arada İstanbul'da bulunan Minçoğlu ve arkadaşları Bâb-ı Âli'den Tırnova'ya Muhlis Efendi adlı gizli bir komiserin gönderilmesini sağladılar. Muhlis Efendi, durumu olduğu gibi tespit ederek Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bunun üzerine Muammer Paşa'nın Vidin'e, Vizantius'un da İstanbul'a dönmesi emredildi. Vizantius'un İstanbul'a dönmesi üzerine Tırnova'daki taraftarları zayıfladıysa da bu defa iki tarafın mücadelesi İstanbul'da devam etti. Ayrıca Bâb-ı Âli Patrikhâne'den Vizantius'u bu görevden almasını istedi ve Patrikhâne de bu isteği yerine getirerek Vizantius'u Selanik Metropolitliğine atadı. Yine de Vizantius yanlıları İstanbul'da faaliyetlerini sürdürerek İlarion Makariopolski'nin de Aynaroz'a, Hilendar manastırına sürgün edilmesini sağladılar. 1858 yılı sonlarına kadar orada kalan Makariopolski, Aynaroz kiliseleri yöneticisi olarak tekrar İstanbul'a dönmüştür⁷⁰⁶.

XIX. yüzyılın başlarında Bulgar tüccarların zenginleşmesi ve buna paralel olarak millî uyanışın başlamasıyla Bulgar halkının yeni ileri gelen temsilcileri olan çorbacıların yerini zenginleşen Bulgar tüccarları ve esnafı almaya başlamıştı. Bunlar Bulgarların Rum Patrikhânesi'ne karşı verdikleri mücadelenin en faal liderleri olmuşlardı. Vraça'daki Dimitraki Hacitoşev, Tırnova'daki Hacı Nikola Minçoğlu bu liderlerdendir. Bunlar ve diğerleri Bulgar halkının Patrikhâne'ye protesto mektupları yazarak Rum piskopos ve metropolitlerin kötü yönetimlerini şikâyet etmelerinde öncülük etmişlerdi. Aynı zamanda bu kişiler diğer bölgelerdeki ileri gelen Bulgar temsilcileriyle de irtibat halinde çalışmışlardı. Ayrıca Bulgar halkın Patrikhâne'ye karşı protesto mektupları ile tepkilerini ortaya koymalarından başka Rum din adamlarına karşı izledikleri diğer yöntemleri de destekleyerek öncülük etmişlerdi. Bunlar Patrikhâne papazlarına vergi ödemeyi reddetme, emirlerini yerine getirmeme ve buldukları yerlerden kovulmalarıydı. Bu yola özellikle Kırım Savaşından, yani

⁷⁰⁶ Tuğlacı, s. 67-68; Nikov, ss. 128-129, 184-185.

bir başka deyişle İslahât Fermânından sonra başvurmuşlardır. Bu tür faaliyetler ilk önce Kızanlık, Filibe, Vraça, Samakov, Veles, Köstendil, Kratova, Vidin, Lom, Sevlievo, Gabrova, Rusçuk, Eski Zağra, İslimye başta olmak üzere diğer şehirlerde başlatılmıştır. Bunlardan Samakov'daki kilise-millî mücadelesi son derece uzun sürmüş ve gerilimli olmuştur. 1850'li yılların sonlarında Samakov'daki papaz Deli Matey'in Bulgar halkı üzerinde uyguladığı büyük haksızlıkları olmuştur. Bu nedenle Deli Matey ile yerel Ortodoks cemaati arasında bir çatışma çıkmıştır. Sonunda Samakov ahâlisi başlarında meclis yöneticileri bulunan bir temsil heyetini Bâb-ı Âli'ye göndererek Matey'in görevden uzaklaştırılmasını istemişlerdi. Bir yıllık bir mücadeleden sonra Deli Matey, Patrik tarafından başka bir bölgeye gönderilmiştir⁷⁰⁷.

1859'da İslimye'de Rum piskoposu ile Bulgar halkı arasında bir mücadele başlar. Bağımsız kilise kurulması fikrinden esinlenen İslimye'deki Bulgar gençleri piskoposu zorla kovmuşlardır. Bu örnek Eski Zağra, Şumnu ve diğer bölgelerdeki Bulgarlar tarafından da izlenmiştir. Sofya'daki mücadele ise 1860'tan itibaren Rum Piskoposu Gideon'a karşı verilmiştir. Sofya belediye yöneticileri başkanlığında Gideon'un uzaklaştırılması için Bâb-ı Âli'ye dilekçe gönderilmiştir. Birçok esnaf, manastır papazları ve köy muhtarı da dilekçeyi imzalamıştı. Gideon, İstanbul'a çağrılır ve yerine başka bir Rum piskoposu gönderilir. Ancak Sofya belediye meclisi yeni gönderilen bu piskoposu da kabul etmeyince şehirde huzursuzluk baş göstermiştir. Burada dikkati çeken husus şudur ki; isyana kalkışan halkın, bunun sadece piskoposa karşı değil, Türk idaresine karşı da bir isyan olduğunu ifade etmiş olmalarıdır. Sonunda isyan bastırılır ve 3 Nisan 1861'de Sofya Belediyesi başkanı ve dört Bulgar tutuklanır. Böylece olayları yatıştıran Osmanlı hükümetinin baskısıyla Patrikhâne Sofya'ya başka bir piskopos tayin etmiştir. Rusçuk'ta da 1860 yılında Rum Piskopos Sinesiy'e karşı büyük bir isyan başlamıştır. Şehirdeki esnaf ileri gelenleri tarafından organize edilen isyanda genelde öğrenciler ve kadınlar yer almışlardır. Kırım Savaşının ardından artık şehirlerden başka köyler de millî kilise mücadelesinde yer almaya başlamışlardır. Köyler genelde Rum papazlarına karşı hazırlanan bildiri ve protestolara imzalarıyla katılarak mücadelelerde açıkça yer almışlardır⁷⁰⁸.

⁷⁰⁷ Hristov, s. 166.

⁷⁰⁸ Hristov, ss. 168-169.

Niş'te de Rum Metropollit Kalinikos ile Bulgar ahâli arasında 1861 yılı ortalarından itibaren etkileri İstanbul'a kadar yansıyan olaylar yaşanmıştır. Olayların görünen sebebi Metropolit Kalinikos'un halktan fazla vergi toplaması iken asıl sebebi Kalinikos'un yerine Bulgar metropolitin tayin edilmesi talebiydi. Kalinikos baskılara dayanamayıp yerine bir vekil bırakarak Leskofça'ya kaçmıştır. Bu arada Bâb-ı Âli Bulgarların yaptıkları müracaatlar sonunda kendilerine Bulgar metropolit tayin edileceğine dâir cevap verdi. Olaylara öncülük eden Bulgar papaz ve çorbacıları ne metropoliti, ne de vekilini tanımadıklarını belirterek propagandalar yapmışlar ve halkı tahrik etmeyi sürdürmüşlerdir. Bulgarlar arasındaki infial hareketleri ve şikâyetleri üzerine Rum metropolit de boş durmamış, olay çıkaran kişileri Bâb-ı Âli'ye şikâyet etmişti. Bunun üzerine Bâb-ı Âli Bulgar halkını metropolit aleyhine kışkırtan papazlardan Papaz Dane, Papaz Miladet ve çorbacılarından da Çorbacı Koço'yu 1862 Nisan ayında sürgüne gönderdi. Böylece Niş'te vukû bulan olayların yatışması sağlandı⁷⁰⁹.

Bulgar halkının Rum din adamlarından şikâyetleri bütün Bulgaristan üzerinde 1850 ve 1860'lı yıllar boyunca sürdü. Tırnova ve Filibe başta olmak üzere pek çok şehir, kasaba ve köyde Rum etkisinin yok edilmesi ve bağımsız Bulgar Kilisesi için dinî, fikrî ve kültürel mücadeleye Bulgarların katılımı arttı. Toplumsal ve ekonomik hayatta Bulgar etkisi ve hâkimiyetinin baskın gelmesiyle, bağımsız eğitim ve kilise mücadelesiyle toplumsal-siyasal tecrübe kazanılmıştır. Böylece millî bilincin pekişmesi için imkân doğmuş, yapılan faaliyetler ve mücadeleler Bulgarları birleştirici birer unsur olmuşlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Islahât Fermânından sonraki dönemde halk artık Rum Patrikhânesi'nden bağımsız bir Bulgar Kilisesi ideali ve amacı etrafında birleşmiştir⁷¹⁰. Bu mesele 3 Nisan 1860 olayıyla zirvesine ulaşmıştır⁷¹¹.

İlarion Makariopolski'nin piskoposluğa atanmasından sonra da Fener Rum Patrikhânesi ile Bulgarlar arasındaki ilişkiler bozulmaya devam etti ve düzelenmeyecek boyutlara ulaştı. İki millet arasında gittikçe artan anlaşmazlıklar ve Patrikhâne'nin baskısı 3 Nisan 1860'taki büyük kopmayla sonuçlandı. Rum

⁷⁰⁹ BOA. Bİ. No: 80-1, Lef, 8.

⁷¹⁰ Nikov, ss. 226-230; Markova, Tsirkovno, s. 162.

⁷¹¹ Nikov, s. 114; Hristov, s. 162.

Patrikhânesi'nden kendi kilise egemenliklerini kazanamayacaklarını ve eyâletlerine Bulgar piskoposlarının atanmasını sağlayamayacaklarını anlayan İstanbul Bulgarları böyle bir ayrılma yaratmak için paskalyaya rastlayan 3 Nisan Pazar günü âyinin ortasında Rum Patriğini istemediklerini belirten gösteriler yaptılar. Âyin sırasında Rum Patriğine yapılması gereken methiye, onun yerine Osmanlı Padişah'ı adına okundu. Bunun ardından İlarion her muhtar piskoposun yetkisi olarak Patriğin yerine bütün Ortodoks piskoposlarını andı. Bu hareketiyle İlarion, Fener Rum Patrikhânesi'ni tanımadığını resmen ilân etmiş oluyordu. Âyinin ardından Bulgarlar Sultan Abdülmecid lehine gösteriler yaptılar. Otuz üç Bulgar esnaf loncasının mührünü taşıyan ve binlerce imza olan on bir arşın uzunluğundaki bir mazbatayı Bâb-ı Âli'ye sunarak artık Fener Patrikhânesi'ni ruhânî reis olarak tanımayacaklarını bildirdiler. O zamana kadar duyulmamış nitelikteki bu olay Bulgaristan'daki kiliselerin de yavaş yavaş Rum Patrikhânesi'nden kopmasına sebep oldu, bu hareket gittikçe yayılıp gelişerek Bulgar kilisesinin özerkliği anlamına gelen Ekzarhâne'nin kurulmasıyla sonuçlanacaktı⁷¹².

İlarion bundan sonraki âyinlerinde de ne Patriklikten izin alma gereği duydu, ne de âyinlerde Patriğin adını zikretti. Patrikhâne ve Rumlar bu olayı skandal olarak nitelediler ve İlarion'dan bir açıklama istediler. İlarion bunu Bulgar cemaatinin genel arzusu üzerine yaptığını ve geri adım atmayacağını beyan etti. Patrikhâne de Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek İlarion'un cezalandırılmasını istedi. Osmanlı hükümeti olaya karışmamayı ve taraf olmamayı tercih ettiğini belirtti. İlarion ise Patriklikten izin almadan âyinlerine devam etmekteydi. Bulgaristan'da da otuz iki şehirde 11 Mayıs 1860'ta Sveti Kiril ve Metodiy günündeki âyinlerde Patrik yerine İlarion'un adı okunmaya başlandı. Olaylar bu şekilde gelişirken Veles Metropolit Avksentiy ve Rum asıllı Filibe Metropolit Paisiy de Patrikhâne'nin Bulgarlara karşı tutumunu onaylamayarak İlarion tarafında yer aldıklarını duyurdular⁷¹³. Patrik Kirilos yatıştırmadığı olaylar karşısında 11 Mayıs 1860'ta istifa etti ve yerine II. Yoakim 1860 Eylül ayının sonlarında Patrik seçildi. Bu seçime Bulgaristan bölgesinde bulunan piskoposlar katılmadıkları gibi seçimi de tanımadıklarını bildirdiler⁷¹⁴.

⁷¹² Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 79 vd.; Tuğlacı, s. 70; Nikov, s. 156 vd.

⁷¹³ Tuğlacı, ss. 70-71.

⁷¹⁴ Tuğlacı, s. 71; Şentürk, s. 218.

İstanbul'da Rumlarla Bulgarlar arasındaki ayrılık olayları gergin bir durumdayken Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ile birlikte aralarında Ahmed Cevdet Paşa'nın da bulunduğu bir heyetin 1860 yılında Rumeli bölgesini teftişe çıktığından önceki bölümlerimizde bahsetmiştik⁷¹⁵. Varna, Şumnu, Rusçuk, Vidin, Sofya, Manastır ve Selanik'te üç ay süren teftiş ve incelemelerde bulunulmuş, incelemeler sonucunda buralarda bazı zulüm ve haksızlıkların yapıldığı anlaşılmıştı. Bulgar halkı Rum papaz ve metropolitlerden şikâyet etmişlerdi. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa dönüşünde Padişah'a arzettiği lâyhada Rumeli'de bazı ruhânî reislerin kötü hareket ve yolsuzluklarının görüldüğünü anlatmıştır⁷¹⁶. Ahmed Cevdet Paşa da bu teftiş esnasında tespit ettiklerini kaydetmiştir. Cevdet Paşa'nın tespit ettiği bu hususlardan birisi şöyledir: "...Balkan'dan mürûr ile Şehir-köyü'ne gelindi. Buranın idarece fenâlığı Berkofça'dan kat kat ziyâde olup ahâli tarafından şikâyetler çoğaldı ve hângi işe yapılırsa dal budak peydâ ederek bir işden üç beş madde tevellüd eder oldu ve Şehir-köyü Metropolitleri Antimus'un irtikâb ve irtişâ'ya dâir olan sû'-i hareketinden başka hem zenpârelik ve hem de gulâmpârelik yolunda şâyân-ı ta'accüb seyri'âtı görüldü. Rum metropolitlerinden şikâyet ede-gelen Bulgarlara hak verildi..."⁷¹⁷. İstanbul Bulgarları da Rumeli'den dönmüş olan Sadrazama, Bulgar ruhban hiyerarşisinin kabul edilmesi için yeni bir dilekçe verdiler, ancak bu istekleri uygun bulunmadı⁷¹⁸.

Fener Patrikhânesi'nin Bulgarlara karşı tutumu ve Bulgar taleplerini her seferinde reddetmesi, kilise meselesini çözümsüz bırakması müstakil Bulgar Kilisesi kurulması konusunda Bulgarlar arasında bir ikilik meydana getirmiştir. Buna neden olan konu; Katolik mezhebine geçerek Papalığın himâyesinde bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulabileceğine inanan Bulgarların ortaya çıkmasıdır. Diğer grup ise Ortodoks mezhebinde kalıp Fener Patrikhânesi ile mücadeleye devam etme taraftarı olanlardı.

Bulgarlar arasında Katoliklik propagandaları çoktandır yapılmaktaydı, bu yüzden Bulgarlar Katoliklerle ilişkiler kurma konusunda zorluk çekmemişlerdir. Katolik propagandacılar için ise Bulgarlarla Patrikhâne arasındaki anlaşmazlıklar ve

⁷¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, ss. 101-102; Şentürk, ss. 163-164.

⁷¹⁶ Şentürk, s. 165.

⁷¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, Tezkire no: 16, s. 104.

⁷¹⁸ Tuğlacı, s. 71; Koyuncu, s. 75.

ihtilâflar uygun bir fırsat meydana getirmişti⁷¹⁹. İstanbul'da Dragon Sviştov adlı Katolik bir Bulgar tarafından yayınlanmakta olan Bılgarya gazetesi de bu konuyu savunan yazılar yayınlamaktaydı. Yazılara göre bundan böyle Fener Patrikhânesi'ne bağlı kalınmasının bir anlam taşımayacağını, bu itibarla da Çar Kaloyan zamanında olduğu gibi Papa ile birleşerek Katolikliğin kabul edilmesi gerektiği konusunu işlemeye başlamıştı. Bu konuda gazeteye Gavril Kristeviç, Aleksandır Eksarh, Todor Burmov⁷²⁰ ve G. S. Rakovski gibi ileri gelen Bulgarlar da yazılar yazmışlardır⁷²¹. Diğer yandan Katolikliği savunan Bulgarlar millî ve müstakil kiliselerinin kurulması için Avusturya ve Fransa'nın himâyesini elde etmek amacıyla Katolik Kilisesine bağlanmanın daha etkili olabileceğini düşünüyordular⁷²².

1860 Aralık ayında birçok Bulgar din adamı, tüccar ve esnaf başlarında Dragon Sankof, Dr. Georgi Mirkoviç, Arhimandrit Yosif Sukovski ve Makari'nin bulunduğu bir heyet İstanbul'da Papalığın liderliğinde bir Bulgar Kilisesi kurulması için hazırlık yaptı⁷²³. Bulgar heyeti, Papa liderliğinde, belirledikleri şartlar altında bağımsız bir Bulgar Kilisesi talep etmekteydi. Kendi gelenek ve göreneklerinin muhafaza edilmesi, ibadetlerde kendi dillerinin kullanılması, din adamlarının da Bulgarlardan olması gibi başta gelen şartları bulunmaktaydı⁷²⁴. Kararlarını İstanbul'daki Katolik liderlerine iletiler. Sonunda Ermeni Katolik Patriği Hason Efendi Bulgarlara, Bulgar milletinin ruhânî ve cismanî teşkilâtına Papa'nın karışmayacağı, patrik ve piskoposların seçimlerinin Bulgarların iradelerine bırakılacağı vs. gibi şartların kabul edileceğini bildirdi. Bulgar heyeti iki bin civarında Bulgarın imzaladığı Katolik mezhebine geçtiklerini ve bu Bulgarların Katolik Kilisesi ile birleşmeyi kabul ettiklerini beyan eden senedi Hason Efendi'ye sundu. 30 Aralık 1860'ta bu Bulgarların Katolik mezhebine geçişlerinin merasimi yapıldı ve hemen arkasından da durum Bâb-ı Âli'ye bildirildi⁷²⁵.

Osmanlı hükümeti Bulgarların her iki kiliseye de, ya Patrikhâne'ye, ya da Katolik Kilisesi'ne bağlı olmalarında sakınca görmediği gibi Rusya'nın da Bulgarlar

⁷¹⁹ Şentürk, s. 218; Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 80.

⁷²⁰ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 16, Todor Burmov, 1853-1917, D. 5088.

⁷²¹ Tuğlacı, s. 70; Ortaylı, En Uzun Yüzyılı, s. 116.

⁷²² Karal, VII / 91.

⁷²³ Nikov, s. 162.

⁷²⁴ Karal, VII / 91; Şentürk, s. 218.

⁷²⁵ BOA. Bİ. No: 68, Lef, 1; Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, ss. 83-84; Karal, VII / 91; Ortaylı, En Uzun Yüzyılı, s. 116.

üzerindeki nüfûzunun kırılacağını hesap ederek Hason Efendi'nin müracaatını kabul etti. Bundan başka Bâb-ı Âli'ye göre Bulgarlar Rum Patrikhânesi'nin baskılarından ve haksız uygulamalarından dolayı mezheplerini değiştiriyorlardı. Böylece Osmanlı hükümeti 12 Ocak 1861'de Katolik Bulgar cemaatinin hukukunu resmen onaylamıştır⁷²⁶.

Roma, Bulgar Katoliklerinin başına Dragon Stakovski'yi atadı. Bu arada Filibe başta olmak üzere Edirne, Tulça, Selanik ve İstanbul gibi merkezlerde özellikle tüccar ve şehirli Bulgarlardan Katolikliğe girenler oldu⁷²⁷. Hatta Bulgar milliyetçileri kendi bağımsız kiliselerini kurmak ve Fener Patrikhânesi'ni protesto etmek için Katolik mezhebine geçmişlerdir. Bulgarların bu hareketi, sadece özgür ibadet etme amacıyla değil, millî ideallerini gerçekleştirme amacını da taşıyordu. Ayrıca Bulgar liderleri, Bulgar halkını Fener Patrikhânesi'nden ve Patrikhâne tarafında yer alan Rus etkisinden de kurtarmak istiyorlardı. Üstelik ibadetlerini kendi dilleriyle yaptıktan sonra Papa'nın varlığı sadece bir isimden ibaret kalıyordu. Anlaşıyor ki Bulgarlar mezhep değiştirme işine vicdanî kanaatle değil, millî ideallerini gerçekleştirmek yolunda siyasî emellerle girişmişlerdi⁷²⁸.

Fener Rum Patrikhânesi, Bulgarların bu teşebbüsünü aforoz ederek Papa'nın "rafz u bid'at ile muttasıf" bir piskopos olduğunu ilân etti. Katolikliği kabul eden Bulgarlar da Rum Patriğinin "evâmir-i ilâhiye hılâfına hareket iden bir fâsık" ve "dinsiz" olduğunu ilân ve kendisini aforoz ederek karşılık verdiler⁷²⁹.

Buna göre ortaya iki grup Bulgar cemaati ortaya çıkmıştı. Biri Papa'ya bağlı Katolikler, diğeri ise Fener'in nüfûzunu tanımayan ama Ortodoks kalan Bulgarlardı. Bunlar millî ve müstakil Bulgar Kilisesi kurmak için uğraşacaklardı⁷³⁰.

1860 yılında müstakil Bulgar Kilisesi kurmak için hızlanan faaliyetler, başlangıçta Rumlarla siyasî ve dinî bir mücadele halini almışken, daha sonra iş tedhiş ve haydutluğa dönüştü. Bulgarlar, Balkanlardaki Rum piskoposlarını tehdit etmeye başlamışlardır. Bu durum karşısında Rum piskoposları geri çekilmek zorunda

⁷²⁶ BOA. Bİ. No: 68, Lef, 3; Nikov, s. 161.

⁷²⁷ Ortaylı, En Uzun Yüzyılı, s. 116.

⁷²⁸ Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 83; Karal, VII / 91-92.

⁷²⁹ Karal, VII / 92; Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 81-82; Şentürk, s. 219

⁷³⁰ Ahmed Refik, Bulgar Kilisesi, s. 83; Karal, VII / 92.

kalmışlardır. Osmanlı hükümeti bu duruma seyirci kalınmamasını, Bulgaristan'daki mahallî memurlarına bildirdi. Ayrıca kilise meselesinde Bulgarların şikâyet ettikleri hususların tamamıyla düzeltileceğini ve Bulgar halkının meşrû ve haklı olan taleplerinin yerine getirileceğini de te'yîden ifade etti. Patrikhâne'den de meselenin çözülmesini ve Bulgarlar lehine tavizler verilerek ıslahâtlar yapmasını istedi⁷³¹.

Patrik II. Yoakim, Bulgar cemaatinin Patrikliğe bağlı kalmasını istediğinden 24 Şubat 1861'de meseleleri görüşmek üzere Sen Sinod meclisi topladı. Sinodun ilk işi İlarion Makariopolski, Veles Metropolit Avksentiy ve Filibe Metropolit Paisiy hakkında aforoz kararı almak oldu. Sinod daha sonra Bulgarlardan taleplerini bildirmelerini istedi. Bulgarlar yedi madde halinde hazırladıkları taleplerini Sinoda sundular. Bu maddeler arasında dinî muhtâriyet ve kendilerinin seçecekleri bir başpiskoposun murâkabesi altında millî bir hiyerarşi hususları da vardı. Buna karşılık Patrikhâne'yi tanıyacakları ve yılda belli bir miktar vergi vereceklerini bildirmişlerdi. Patrik, bu teklifi reddetti ve yerine Bulgarları yaşadığı bölgelere Bulgar veya en azından Bulgarca bilen piskoposların tayin edileceği hususunu da içine alan on beş maddelik bir reform programı hazırladı⁷³².

Bulgarlar, Patrikhâne'nin bu önerilerini kabule yanaşmayarak faaliyetlerini sürdürdüler. İlarion 26 Şubat 1861 günü Bulgarca âyin düzenledi. Âyin sonunda İlarion'un başkanlığında yapılan bir toplantıda Ortodoks Kilisesi adı Bulgar Hıristiyan Kilisesi olarak değiştirildi. Bu kilisenin başkanı olarak Hz. İsa'dan başkasının kabul edilmeyeceğini, Bulgar Hıristiyan Kilisesi'nin diğer bütün Hıristiyan kiliseleri ile barış içinde yaşamak istediğinden, diğer hiçbir kilise ile anlaşmazlığının ve sürtüşmesinin olmayacağını kararlaştırarak bir bildiri ile Bâb-ı Âli'ye sundular. Hâriciye Nâzırı Âli Paşa böyle bir durumda yeni bir tarikat kurulduğu, devlet içerisinde yeni bir Hıristiyan cemaat oluştuğu görüşü ile bu önerileri kabul etmeyeceğini bildirdi. Bu olay Bulgarlar arasındaki kaynaşmayı artırdı. 2 Mart 1861'de Fener Bulgar Kilisesi'nde yapılacak bir âyin sırasında Rum ruhân sınıfı ileri gelenlerinin tel'in edilmesi kararını alan Bulgarlar, Âli Paşa'nın araya girmesiyle bu kararı uygulamadılar. Bu sırada Rumlar arasında da İlarion ve Avksentiy'nin faaliyetlerinin önlenmesine yönelik bazı sert tedbirler alınmıştır.

⁷³¹ Şentürk, ss. 218-219.

⁷³² Tuğlacı, s. 71; Şentürk, s. 218.

Bulgarlar da 12 Mart 1861'de Filibe Metropoliti Paisiy'in yönettiği bir âyinde Patrikhâne'yi ve yüksek dereceli Rum ruhbânlarının aforoz edildiğini, Filibe halkının ruhânî başkan olarak Rum Patriğini kabul etmeyip kendisini ruhânî başkan olarak tanıdıklarını içeren sekiz bin altı yüz imzalı bir mazbatayı sadrazama verdiler⁷³³.

Patrikhâne bu kararı ruhânî hukuku ve idarî imtiyazlarına aykırı gördüğünden dolayı 18 Mart 1861'de Fener Bulgar Kilisesi Piskoposu İlarion, Veles Metropoliti Avksentiy ve Filibe Metropoliti Paisiy'in ruhânî yetkilerini kaldırarak bu üç ruhban ile beraber onlara destek verenleri de aforoz etti. Bundan sonra bunların herhangi bir karışıklığa sebep olacakları düşüncesiyle Bâb-ı Âli'den bu üç kişinin sürgün edilmesini istedi. Bâb-ı Âli, Patrikhâne'nin bu talebine ihtiyatla yaklaştı ve sürgün kararının uygulanması için beklemeyi tercih etti⁷³⁴.

Bu arada Bulgarlar boş durmamış, Patrikhâne'ye karşı Bâb-ı Âli'ye ayrıntılı arzuhâller sunmuşlardır. Bu arzuhâllerinde Patrikhâne'nin Bulgarlar üzerinde yüzyıllardan beri süren haksız uygulamalarından bahsederek Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını dile getirmişler ve kilise meselesinin çözümü için taleplerinin yerine getirilmesini istemişlerdir. İlerleyen süreç gösterecekti ki, artık Bulgarların amacı Fener Patrikhânesi ile uzlaşmak değil, kendi bağımsız kiliselerine sahip olmaktı. Patrikhâne de Bulgarları kaybedip Balkanlardaki nüfuzunun zarar görmesini istemiyordu. Ancak Osmanlı Devleti 1870 yılına kadar devam eden bu süreçte Bulgarlar ile Rumları uzlaştırmanın mümkün olamayacağına, aksine, iki taraf arasındaki uçurumun artacağına tanık olacaktı⁷³⁵.

14 Mart 1861'de Bâb-ı Âli'ye sunulan bir arzuhâlde Bulgarlar, içinde buldukları durumu anlatmışlardır. Buna göre; Bulgarlar Rumların kendilerini küçük ve hor görmelerine kızmaktaydılar. Rum Patrikhânesi haksız yere Bulgarlar üzerinde nüfuz sağlayıp Osmanlı Devleti aleyhine Rum milletine çıkarlar sağlamaktaydılar. Böylece Rum milleti büyük bir servet edinmiş ve edinmeye devam etmekteydi. Rumlar, Bulgarlara da kötü muamele edip onları kendilerine bağlamak için çalışıyorlardı. Rumların bu tutumları yasal olmadığını belirttikleri arzuhâlde Rum metropolitlerinin Bulgar ahâliye dinî kuralların dışına çıkarak birtakım

⁷³³ Tuğlacı, s. 72.

⁷³⁴ BOA. Bİ. No: 69, L. 4; Koyuncu, s. 84.

⁷³⁵ Nikov, ss. 219-221.

kanunsuz hareketlerde buldukları, Bulgar milletini yok etmek istedikleri belirtiliyordu. Kilise ve okullardaki âyin ve eğitim dilinin Rumca olmasından dolayı Bulgarların içine düştükleri zorluklar da belirtilip Bulgarların bu durumdan memnuniyetsizliği anlatılmıştır. Bunlardan başka, Rumların Osmanlı Devleti'ni Bulgarlar aleyhine kışkırttığından da şikâyet ediliyor ve Rumların bu yaptıklarının aldatma olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca bu arzuhâlde Ortodoksların Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dakinden başka üç Patrikliklerinin olduğunu, Kıbrıs'ta da bir Başpiskoposluğunun bulunduğunu, Bulgarların ise hiç olmazsa bağımsız bir Başpiskoposluklarının olmaması gerektiğini beyan edilmiştir. Bulgar ileri gelenleri belirtilen bu sebeplerden dolayı müstakil Bulgar Kilisesi'nin kurulmasına izin verilmesi, bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının kat kat artacağı ifade edilerek Padişah'a hayır duaları ile arzuhâllerini noktalamışlardır⁷³⁶.

Bâb-1 Âli 22 Mart 1861 tarihindeki bir irâde ile Bulgar taleplerinin dinî özerklik kazanma amacına yönelik olduğundan, Fener Patrikhânesi ile Bulgarları uzlaştırmak istemiş ve Patrikhâne tarafından Sinod meclisinde belirlenen çözüm önerilerinin bir fermân ile ilân edilmesine karar vermiştir⁷³⁷. Buna göre Sinod meclisinde alınan on beş maddelik kararları içeren ve Patrikhâne tarafından Bâb-1 Âli'ye sunulan mazbata, 2 Nisan 1861 tarihinde ilân edilen bir fermânla yürürlüğe girmiştir⁷³⁸. Patrikhâne bu fermânla neredeyse başından beri Bulgarların taleplerini yerine getireceğini ilân etmiştir. Ancak artık çok geç kalınmıştı. Çünkü Bulgarlarda milliyet duygusu uyanmış olup kesinlikle ayrı bir kilise istiyorlardı. Bu nedenle Patrikhâne tarafından Sinod meclisinde Bulgarlar hakkında alınan kararlar İlarion Makariopolski ve yandaşları tarafından kabul edilmemiştir⁷³⁹. Aforoz edilmelerine rağmen âyinlerini yönetmiş, Fener Patrikliğine karşı propagandalarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenlerden dolayı olayların büyümesini önlemek isteyen Osmanlı hükümeti 24 Şubat 1861 tarihindeki Sinod meclisi toplantısında alınan sürgün kararı gereği İlarion'u önce Bursa'ya, sonra Kütahya'ya, Avksentiy'i de önce

⁷³⁶ BOA. Bİ. No: 69, L. 4.

⁷³⁷ BOA. Bİ. No: 69, L. 2.

⁷³⁸ BOA. MD. No: 261, s. 38, hüküm, 108.

⁷³⁹ Koyuncu, s. 80 vd.

İzmit'e sonra da Bolu'ya gönderdi. Paisiy ise bu ikisinden önce Aynaroz'a gönderilmişti⁷⁴⁰.

III. BULGAR EKZARHÂNESİ'NİN KURULUŞU VE BAĞIMSIZ BULGARİSTAN'IN SINIRLARININ FİİLEN OLUŞMASI

İlarion Makariopolski, Avksentiy ve Paisiy'in sürgüne gönderilmeleri ile Bulgarlarla Rum Patrikhânesi arasında Ekzarhâne'nin kurulmasına kadar sürecek bir müzâkere dönemi başlamış ve kilise meselesinin çözümü için bazı programlar hazırlanmıştır. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından sonra Bulgarlar tarafından Bâb-ı Âli'ye yapılan bir müracaatta bazı şartların Patriklik tarafından kabul edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bulgarların talepleri şunlardı: Bulgar toplumu tarafından Bulgar eyâletlerine Bulgar piskopos atanması gerektiği takdirde, ilgili eyâletten de iki kişinin İstanbul'daki Bulgar komisyonuna önerilmesi ve komisyon tarafından yapılacak seçimde belirlenen piskoposun Patriğin onayından sonra ilgili eyâlete gönderilmesi; Bulgar ve Rum cemaatlerinin bir arada buldukları eyâletlerde görev alacak piskoposun, çoğunluğu oluşturan cemaatten olması, Bulgarca ve Yunanca bilmesi, köy, mahalle, kilise ve okullarda kullanılacak olan ana dile müdahale etmemesi, ruhbân sınıfı için değişik adlar altında vergi⁷⁴¹ toplamasının önüne geçilmesi, vergilerin ancak hükümetin izni ile alınması ve miktarının her piskoposun mevkiine ve ihtiyacına göre belirlenmesi⁷⁴².

Buradan anlaşılmaktadır ki Bulgarlar; “üç sürgünler” diye de adlandırdıkları İlarion, Avksentiy ve Paisiy'in sürgüne gönderilmelerinin ardından Patrikhâne'nin Bulgar Kilise bağımsızlığı konusunda hiçbir şekilde taviz vermediğini anlamış ve taleplerini yumuşatarak daha uzlaşmacı bir tavır içerisine girmişlerdir. Yukarıdaki önerileri Fener Patrikhânesi kabul etmemiştir. Bu sırada Âli Paşa'nın sadrâzam olmasından (1861) cesaretlenen Bulgarlar, Bâb-ı Âli'ye bir kez daha başvurmuşlar ve isteklerini görüşmek üzere Bulgar ve Rumlardan oluşan bir komisyon oluşturulması

⁷⁴⁰ Tuğlacı, s. 73.

⁷⁴¹ Hristo Gandev, XIX. yüzyılda din adamlarının halk üzerine koyduğu on dokuz çeşit vergi olduğunu kaydeder. Bunlardan bazıları şunlardır. Metropolitlik ve Patriklik rüsûmları, vladîçnina, nikâh resmi, imdat (yardım) akçeleri, embatikia (su vergisi), manastır resmi, panayır resmi, ayazma resmi, tasadduk resmi, parisiye / protesi / portesi resmi (ölmüşlere dua etme), cenaze resmi, vs. Gandev, Vızrajdane, s. 138 vd; ayrıca bkz. Markova, Tsirkovno, ss. 31-40.

⁷⁴² Tuğlacı, ss. 73-74.

yönünde söz almışlardır. Ancak maddî zorluklar Bulgar komisyon üyelerinin ülkelerine geri dönmelerine sebep olmuştur. Üyeler ayrılmadan önce İstanbul Bulgarlarının ileri gelenlerinden Dr. Stefan Çomakov, Zahariy Hacı Gürov⁷⁴³, Zahariy Strumski, Hristo Tıpçileştov ve Hacı Nikola Minçoğlu'yu işlerini yürütmeleri için vekil tayin etmişlerdir. Fener Patrikhânesi ise Bulgarlara sus payı olsun diye birkaç Bulgar eyâletine Bulgar piskoposlar atamakla yetinmiştir⁷⁴⁴.

Bâb-ı Âli, 1862 yılı Şubat ayında Patrikhâne tarafından bir komisyon oluşturulmasını sağladı. Beş Bulgar ve beş Rumdan oluşan heyet toplandıysa da bir uzlaşma sağlanamadı. Sadece toplantı sonunda her iki taraf da ayrı ayrı birer rapor hazırlayarak Osmanlı hükümetine sunmuşlardı. Bu yılın Ekim ayında Bulgarlar açısından önemli bir gelişme daha meydana gelmiştir. İstanbul'daki Bulgar temsilcilerinin ısrarları üzerine Bâb-ı Âli, İlarion'un Kütahya'dan Bursa'ya, Avksentiy'in Bolu'dan İzmit'e, Paisiy'in de Aynaroz'dan Çanakkale'ye getirilmelerine müsaade etmiştir⁷⁴⁵.

1862 yılı sonlarında Bulgarlar yeni müracaatlarla Patrikhâne'nin karşısına çıktılar. Bulgarlar bu müracaatlarında şu hususların kabul edilmesini istemişlerdir: **1)** Ahâlisi yalnız Bulgar olan yerlere Bulgar piskoposların atanması, ahâlisi karışık olan yerlere ise halkın seçimiyle atanması; **2)** Patrikhâne ile Bulgar milleti arasındaki ilişkilerin yalnız dinî konularla sınırlı kalması; **3)** Sen Sinod meclisi üyelerinin yarısının Bulgarlardan oluşması; **4)** Bulgar ruhbân heyeti ile Patrikhâne arasında aracı olmak üzere İstanbul'da bir Bulgar başpiskoposunun bulundurulması; **5)** İstanbul'da üyeleri yarı yarıya ruhânî ve cismânî olmak ve Osmanlı memurlarından birinin başkanlığında bulunmak üzere bir meclis teşkil ederek, bu meclisin Bulgar menfaatlerini muhafaza ve idare ile sorumlu olması; **6)** Ayrıca bu meclisin cismânî üyeler arasından seçilecek birinin Osmanlı hükümeti ile cemaat arasındaki ilişkilerde "millet başı" sayılması⁷⁴⁶.

Bâb-ı Âli bu maddelerin kabul edilmesi sonucunda yeni bir cemaat oluşturulacağı düşüncesiyle tereddüt içerisinde kaldı. Ancak Rum ve Bulgar milleti

⁷⁴³ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 33, Zahariy Hacı Gürov, 1833-1888, D. 1803.

⁷⁴⁴ Tuğlacı, s. 74.

⁷⁴⁵ Tuğlacı, s. 74.

⁷⁴⁶ Koyuncu, ss. 90-91.

arasında süren mücadeleye bir son vermek istediği için bu teklifleri görüşmek üzere 1863 Ocak ayında Âli Paşa nezaretinde Rum ve Bulgarlardan oluşan yeni bir komisyon kurdu. Bulgar milletinin dinî özerkliği anlamına gelen bu teklifleri Rum temsilcileri reddettiler ve görüşmeler kesildi⁷⁴⁷.

Âli Paşa'nın meseleyi samimiyetle ele alması Bulgarları cesaretlendirdi. Toplantıların yeniden başlamasından hemen sonra pek çok İstanbul Bulgarlarının yanısıra Filibe Metropolit Panaret, Preslav Metropolit Antim ve Pirot Metropolit Parteniy Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek Bulgar isteklerinin yerine getirilmesi veya Bulgarların Rumlardan tamamen ayrılmalarının teminini istediler. Bu istek üzerine zor durumda kalan Patrik Yoakim istifa etti (19 Temmuz 1863). Yerine Amasya Metropolit Sofronios⁷⁴⁸ geçti (22 Ekim 1863). Patrik Sofronios Bulgar Kilise meselesi ile ilgili olarak 21 Şubat 1864'te Fener Rum Patrikhânesi'nde büyük bir meclis topladı. Toplantıdaki otuz üç ruhândan üçü Bulgardı. Sivil olarak Rum ileri gelenlerinin hepsi, Bulgarlardan ise sadece bir kişi seçilmişti. Bu toplantıda seçilen alt komisyon Bulgar isteklerinin "Kilise Kanunları"na aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmeyeceğine karar verdi ve böylece bu müzakereler de Bulgarlar açısından sonuçsuz kaldı. Müzakere süreci bir süreliğine durdu. Bu arada Çanakkale'de sürgünde olan Filibe eski Metropolit Paisiy'in Heybeliada'ya getirilmesi sağlandı. 27 Eylül 1864 tarihinde ise Bâb-ı Âli İlarion ve Avksentiy'in sürgünde geçirdikleri süreyi yeterli bularak İstanbul'a gelmeleri için izin verdi. Böylece sürgüne son verilmesi büyük bir coşkuya vesile oldu ve Bulgarlar, liderlerine tekrar kavuştular. 1865 yılında Bulgarlar Bâb-ı Âli'ye Patrikhâne'den ayrılma isteklerini içeren yeni bir muhtıra verdiler, fakat, bu yıl İstanbul'da ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle girişimleri sonuçsuz kaldı. 1865 Kasım ayında Rus Elçisi İgnatiev'in Bulgar-Rum kilise mücadelesi konusunda bir uzlaştırma girişimi oldu. 1866 yılı boyunca süren müzakerelerde Bulgarlar tarafından öne sürülen aynı içerikli talepler öncekiler gibi Patrikhâne tarafından uygun bulunmamıştır⁷⁴⁹.

1866 yılında yapılan görüşmelerden de sonuç elde edilmemiş olması Bulgarlar açısından bardağı taşıran son damla oldu. Yaptıkları müracaatların

⁷⁴⁷ Koyuncu, s. 91.

⁷⁴⁸ Ahmed Lûtfi Efendi, X / 96.

⁷⁴⁹ Tuğlacı, s. 74.

Patrikhâne tarafından uzlaşmaz bir tavır içerisinde her defasında reddedilmesi, ayrıca Bulgarlar tarafından kabul edilmeyecek nitelikte öneriler getirmesi Bulgarların Rumlara karşı tavırlarını sertleştirdi. Aynı yıl içerisinde Bulgar eyâletlerinde bulunan bütün Rum metropolitler kovuldular. Bu hareket Fener Patrikhânesi'nin Bulgaristan'daki hâkimiyetinin fîli olarak sona ermesi anlamına gelmekteydi. Patrik Sofronios olaylara engel olamadığı için 4 Aralık 1866 tarihinde istifa etti⁷⁵⁰. Bâb-ı Âli bu dönemde Girit'te başlamış olan Rum İsyanının Bulgaristan'a da sıçramasını istemediğinden sessiz kalmayı tercih etmişti⁷⁵¹. Bulgarlar ise bu süreçten faydalanmayı düşünmekteydi. Nitekim 11 Şubat 1867 tarihinde Bulgarlar Osmanlı'nın kilise konusundaki fikirlerinin kendileri lehine dönmesini sağlayacak Bulgarca kaleme aldıkları bir arzuhâl sundular.

Bu arzuhâlde Bulgarların beş yüz seneden beri Osmanlı Devleti'nde din, dil, mezhep ve vicdan hürriyetine sahip olarak yaşadıkları, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan herkesin aynı hak ve adalete sahip olduğu, Bulgar milletinin can, mal, din ve milliyetlerini Osmanlı'nın sağladığı lütuf ve insanlıklardan dolayı muhafaza ettikleri, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafa uğramasıyla beraber Bulgarların imtiyaz ve haklarının Rumlar tarafından ellerinden alındığı, aynı mezhepten olmalarına rağmen Rumların Bulgar milletini Rumlaştırmak, Bulgarları imha edebilmek için patrik ve piskoposları aracılığıyla büyük zaman ve çaba harcayarak çalıştıkları anlatılmıştır. Bulgaristan'da meydana gelen olayların sebebinin Rumların bu haksız davranışlarından kaynaklandığını beyan eden Bulgarlar, Osmanlı hükümetinden Hz. Ömer'in adaletine benzer bir hak ve adalet istemekteydiler. Ayrıca onlar, Rumların sahip olduğu hak ve adalete sahip olmak istediklerini de beyan etmişlerdir. Bulgarlar daha önceden de sunulan arzuhâllerde Rumların Bulgar halka karşı tavır ve tutumlarından defalarca şikâyet ettiklerini de ekleyerek kilise konusundaki taleplerini tekrarlamışlardır. Bulgar milletine kilise konusunda ve diğer konularda istenilen hakların verilmesinin bütün anlaşmazlıkları da ortadan kaldıracacağı, Bulgar milletinin Osmanlı Devleti'ne itaata devam edeceği belirtilmiştir. Girit İsyanına da değinilen

⁷⁵⁰ Koyuncu, s. 92; Tuğlacı, s. 74.

⁷⁵¹ Koyuncu, s. 93.

arzuhâlde Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne isyanı protesto ettiklerini, kendilerinin ise devlete itaat ettiklerini, sadâkatten ayrılmayacaklarını beyan etmişlerdir⁷⁵².

Bulgarlar Osmanlı hükümetine sundukları bu arzuhâlden başka Patrikhâne'ye kilise meselesinin çözümü için İstanbul'daki Bulgar kilisesi üyelerinden Gavril Kristeviç tarafından hazırlanan iki proje daha önermişler, ancak bunlar da Patrikhâne tarafından geri çevrilmiştir⁷⁵³.

A. Bulgar Ekzarhânesi'nin Kuruluşu

Osmanlı hükümeti artık bu Bulgar kilise meselesinin kesin bir karara bağlanması kanaatindeydi. Bunu yaparken Bulgarları özellikle Rum Kilisesi'nin nüfûzundan arındırmanın elzem olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Bulgarları ne Roma'ya ne de Rusya'ya yaklaştırmak gerekiyordu. 1868'den sonra Osmanlı tarafının hâkim politikası bu yöndedir. Bâb-ı Âli, Bulgar Kilise meselesini tamamen kendi çıkarları doğrultusunda çözmek düşüncesindeydi. Bulgar-Rum anlaşmazlığının Rusya idaresinde uzlaştırılması⁷⁵⁴ Osmanlı politikasına aykırıydı⁷⁵⁵. Rum-Bulgar çekişmesinde hâkim rol oynamak isteyen Bâb-ı Âli, Rum Patrikhânesi'nin prestijini göz ardı edemeyeceği gibi, Bulgar halkının isteklerine de cevap vermesi gerekiyordu. Çünkü bu istekler ilân edilen reformlar çerçevesinde hazırlanıyordu. Bu nedenle Âli Paşa, Patrik VI. Grigorios'tan Bulgar kilise sorununun çözümlenmesine yönelik öneriler sunarak, Bulgar tarafı ile müzakerelerin tekrar başlatılmasını istemiştir⁷⁵⁶. Fakat bu da öncekiler gibi herhangi bir sonuç vermemiş, her iki taraf da birbirlerinin öneri ve programlarını kabule yanaşmamıştı⁷⁵⁷. Patrik, Bulgarların taleplerinin "kilise kanunları"na aykırı olduğunu beyan ederek, bu meseleyi ancak "ekümenik bir konsil"in çözebileceğini, kendisinin hukuk ve yetkilerinin dışına çıkamayacağını beyan etmişti. Patriğin ruhânî bir meclis toplaması fikri Yunanistan, Romanya ve Sırbistan kiliseleri tarafından kabul edilirken, Rusya Kilisesi, Osmanlı Slavları

⁷⁵² BOA. Bİ. No: 89.

⁷⁵³ Nikov, ss. 283-285.

⁷⁵⁴ Rusya bu dönemde Yunanistan ile olan gerginliğinden dolayı Bulgar isteklerini desteklemekteydi. Geniş Bilgi için bkz., Nikov, s. 305.

⁷⁵⁵ Rum-Bulgar kilise çekişmesinde Rusya'nın etkin olmasına diğer büyük güçler de darbe vurmak istiyorlardı. Ortodoks dünyasında çıkan çatışmalardan faydalanmak isteyen İngiltere, Prusya ve Amerika Protestan politikalarına, Fransa ve Avusturya da Katolik propagandalarına ağırlık veriyorlardı. Markova, Tsirkovno, s. 166.

⁷⁵⁶ Nikov, ss. 299-302; Markova, Tsirkovno, s. 165.

⁷⁵⁷ Tuğlacı, s. 74.

hakkındaki muhabbetini imâ ederek çekimser kaldı. Rusların görünüşte çekimser kalması, el altından da Bulgarların tarafını tutmaları Bâb-ı Âli'yi endişelendirdi. Çünkü Bâb-ı Âli, o zamana kadar idarî teşkilâtlanmadan mahrum olan Bulgar milletine az çok mezhep muhtariyeti verilirse ruhânî reislerin “millet başı” ve daha sonra Rumlarda olduğu gibi “isyan lideri” olacakları endişesini taşıyordu. Bu bakımdan ileride atanacak Bulgar piskoposları ile Patrikhâne arasında rütbe silsilesi bakımından bir bağlantı korunduğu takdirde muhtemel tehlikeler bertaraf edilecekti. Bununla birlikte Rus Sinod Meclisi, genel bir ruhânî meclis teklifini reddederek Bâb-ı Âli'yi rahatlattı. Diğer taraftan Rusya, Bulgarlar ve Patrikhâne arasında varılacak bir uzlaşma neticesinde ve Fener Patrikhânesi'nin bütünlüğünü bozmayacak sûrette Bulgarlara çeşitli imtiyazlar verilmesi fikrini muhafaza ederken meseleye Yunanistan da dâhil oldu. Yunan hükümeti özellikle Rum piskoposlarının Bulgaristan'dan ihrâcından sonra ortaya çıkan süreci ihtiyat ve kaygı ile izliyordu. Çünkü Bulgar kilisesinin ruhânî bağımsızlığı ileride Bulgarların siyasî bağımsızlığına basamak olacaktı. Bu bakımdan ileride ele geçirmeyi tasarladığı bölgelerde kendisi için rakip görmek istemiyordu. Bundan başka böyle bir oluşumun ortaya çıkması Filibe ve Varna gibi önemli ticari merkezlerdeki Yunan kolonilerinin varlığının tehlikeye düşmesi demektir. Yunanistan, Bulgar isteklerinin sınırlandırılması taraftarıydı. Bu sırada Sırp hükümeti İpek Patrikliği ve Ohri Başpiskoposluğunun yeniden ihya edilmeleri isteklerini duyurdu. Yukarıda serdettiğimiz bütün bu gelişmelerin anlamı şu idi: Artık Bulgarların Fener Patrikhânesi ile olan kilise mücadelesi dinî bir mesele olmaktan çıkmış, siyasî bir mesele haline almıştı⁷⁵⁸.

Kilise meselesinin uzayıp gitmesinden rahatsızlık duyan Âli Paşa ve Bâb-ı Âli sonunda bu duruma bir çözüm bulmak için harekete geçti ve Bulgar Ekzarhânesi'nin kurulması yolunda önemli bir adım attı. Bâb-ı Âli 1869 yılı ortalarında Rum ve Bulgar milletlerinden güvenilir ve itibar sahibi kişilerden oluşan bir komisyon kurdu. Patrik Grigorios tarafından daha önce Bâb-ı Âli'ye sunulan çeşitli öneriler görüşmelerin esasını teşkil etti. Yaklaşık altı ay süren müzakereler sonucunda hazırlanan mazbata Bâb-ı Âli ve Patrikhâne'ye sunuldu. Patrikhâne sunulan programdaki maddelerin çoğunu kabul etmekle beraber “Ekzarhâne'nin dinî ve idarî statüsüyle ilgili maddelerine” itirazlarda bulundu ve bu maddeler üzerinde

⁷⁵⁸ Koyuncu, ss. 95-96.

düzenlemeler yapılmasını istedi. Bu duruma Bulgarlar itiraz edince Bâb-ı Âli devreye girerek meseleyi kendisi çözüme kavuşturma kararı aldı⁷⁵⁹. Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ tarafından her iki tarafın da taleplerinin ortası bir sûret hazırlandı ve bunun da bir fermânla ilân edilmesi için Sultan Abdülaziz'e sunuldu. Sultan Abdülaziz meselenin bir fermân ilânıyla hükmen çözüme kavuşturulması fikrini 6 Mart 1870 tarihinde kabul etti ve 11 Mart 1870'te Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluş fermânı⁷⁶⁰ ilân edildi⁷⁶¹. Fermânın maddeleri şunlardır:

“... Evvelân: Zîrde ta'dâd olunan metropolidlik ve piskoposluklar ile sâ'ir ba'zı mahâlleri şâmil ve Bulgar Eksarhiyâsı 'unvânıyla mu'anven olmak üzere bir dâ'ire-i mahsûsa-i rûhâniyye teşkîl olunub bu dâ'irenin idâre-i umûr-ı mezhebiyye-i rûhâniyyesi bi'l-küllîye Eksarhiyâya müfevvez olacaktır.

“Sâniyen: Dâ'ire-i mezkûrede bulunan metropolidlerin rütbeten en büyüğü Eksarh 'unvânını hâ'iz olub dâ'imi sûretde ma'iyetinde bulunacak Bulgar Sinodusunun riyâset-i kânûniyesini hâ'iz bulunacaktır.

“Sâlisen: İşbu Eksarhiyânın idâre-i rûhâniyye-i dâhiliyesi Devlet-i 'Âliyyemizin tasdîk ve kablüne 'arz olunacak ve her hâlde Ortodoks mezhebiyyesine muvâfık olması lâzım gelecek mahsûs bir nizâmnâme ile ta'yîn olunub işbu nizâmnâmenin idâre-i umûr-ı ruhâniyyede bâhusûs piskoposların ve Eksarhın intihâbı husüsunda Patrik tarafından ne doğrudan doğruya ve ne bi'l-vâsita bir güne müdâhale olunmamasını te'mîn idecek sûretde yapılacak ve Eksarh intihâb olunduğu gibi Bulgar Sinodusu keyfiyeti Patrike ihbâr idüb o dahî mezhebce lâzım gelen tasdiknâmeleri bir an evvel î'tâ eyleyecektir.

“Râbi'an: İşbu Eksarh Berât-ı 'Âlişânımla nasb olunub İstanbul Patrikinin ismini kiliseye tatbîkân ya da mecbûr olacak ve Eksarhlığa lâyük görulan zâtın mezhebce intihâb-ı rûhâniyyesi kabl-el-icrâ Devlet-i 'Âliyyemin re'y ve kabulüne mürâca'at olunacaktır.

⁷⁵⁹ BOA. Bİ. No: 104. (3 Zilhicce 1288 / 6 Mart 1870) tarihli irâde; Koyuncu, s. 96.

⁷⁶⁰ BOA. Bİ. No: 104, L. 2; BOA. MD. No: 263, s. 7-8, Hüküm, 7.

⁷⁶¹ Nikov, ss. 307-309; Koyuncu, s. 98.

“Hâmisen: Eksarh dâ’ire-i rûhâniyyesi dâhilinde bulunan mahâllerde müte’allık olub da kendüsünün nizâmen ve kânûnen tavassutta murahas olduğu husûsâtda doğrudan doğruya mahâlleri hükûmetine ve lede’l-îcâb Bâb-ı ‘Âlimize mürâca’ata me’zûn olub bi’l-hassa ma’iyyetinde bulunacak rehâbîne virilecek berâtlar ânın inhâsıyla ısdâr kılınacaktır.

“Sâdisen: Ortodoks mezhebine ‘â’id olub istişâre ve te’âvün-i müştereki îcâb iden mesâlihde mezkûr Eksarhiyâ Sinodusu Patrik-i ‘umûmi ve cemâ’at-i metropolidânına mürâca’at ideceğinden bunlar tarafından dahî mu’âvenet-i lâzîmenin i’tâ’sına ve ecvibe-i mukteziyyenin irsâline müsâra’at idilecektir.

“Sâbi’an: Bulgar Eksarhiyâsı Sinodusu kilisece isti’mâl olunan dühn-i mukaddesi Der-sa’âdet Patrikliğinden talep idecektir.

“Sâminen: Der-sa’âdet Patrikliğine tâbi‘ olan piskopos ve başpiskopos ve metropolidler Bulgar Eksarhiyâsı ve Bulgar piskopos ve başpiskopos ve metropolidleri İstanbul Patrikliğinden olan eparhiyalardan bilâ-mâni‘ mürû u ‘ubûr idüb umûr u mesâlih-i vâkı’aları için vilâyetler merkezlerinde ve sâ’ir hükûmet mahâllerinde ikâmet itmeye muhtâr olarak fakat bunlar kendi dâ’ire-irûhâniyyeleri hâricinde sinodoslar cem‘ ve dâhil-i idâre-i rûhâniyyeleri olmayan Hristiyanların işlerine müdâhale ve buldukları yerde oranın piskoposunun izni olmaksızın icrây-ı âyin idemeyeceklerdir.

“Tâsi’an: Fenârda kâ’in Kuds-i Şerîf Papashânesi Kuds-i Şerîf Patrikliğine merbût olarak Kudüs Patrikinin taht-ı nezâretinde olduğu misillü yine mahâll-i mezbûrda bulunan Bulgar Papashânesiyle civârındaki Bulgar Kilisâsı dahî Bulgar Eksarhosuna tâbi‘ olacağından mümâ-ileyh iktizâ itdikce Der-sa’âdetime gelüb mezkûr papashânedeki ikâmete me’zûn olub kendüsi gerek ber-vech-i muharrer bi’l-iktizâ buraya gelmek ve gerek burada buldukca icrây-ı âyin itmek husûslarında Kuds-i Şerîf ve İskenderiye ve Antakiyye Patriklerinin bu hâllerde tâbi‘ oldukları kavânin-i kilsâya mutâba’at eyleyecektir.

“ ‘Âşiren: İşbu Bulgar Eksarhiyâsının dâ’ire-i rûhâniyyesi Ruscuk ve Silistre ve Şumnu, ve Tırnova ve Sofya ve Vraca ve Lofça ve Vidin ve Niş ve Şehir-köyü⁷⁶² ve Köstendil ve Samakov ve Velisa⁷⁶³ ve Varna şehirleriyle Köstenceye kadar Bahr-ı Siyâh sâhilinde kâ’in olub ahâlisi Bulgar olmayan takrîben yigirmi aded kurâ dâhil olmayarak Varna ve Ahyolu⁷⁶⁴ ve Misivri⁷⁶⁵ kasabalarından mâ’ada İslimye sancağı ve sâhilde bulunan köylerden mâ’ada Süzebolu⁷⁶⁶ kazâsı ve nefsi-i Filibe şehri ile İstanimaka⁷⁶⁷ kasabası ve Kuklen ve Voden ve Arnavudköy ve Panaya⁷⁶⁸ ve Lovesli⁷⁶⁹ ve Lasko⁷⁷⁰ ve Arhalani⁷⁷¹ ve Baçkov ve Velastice⁷⁷² karyelerinden ve Baçkova ve Ayos Anarkiri ve Ayos Paraşköy ve Ayos Yorgi manastırından⁷⁷³ mâ’ada Filibe metropolidliklerinden ‘ibâret olub nefsi-i Filibe şehrinde vâkî’ Panaya mahâllesi dahî Bulgar Eksarhiyâsına dâhil olacak ise de mahâlle-i merkûme ahâlisinden Bulgar kilise ve Eksarhiyâsına tâbi’ olmak istemeyenler her vechile muhtâr olacaklar ve bunun tafsilâtı Patrikhâne ile Eksarhiyâ beyninde usûl-i mezhebiyyeye tavfikân tesviye kılınacaktır. İşbu ta’dâd ve tasmiye olunan mahâllerden başka yerlerin Ortodoks mezhebinde bulunan ahâlisinin ‘umûmu veyâhûd lâ-akall sülûsânı umûr-ı rûhâniyyelerinde Bulgar Eksarhiyâsına tâbi’ olmak isterler ve bu dahî bi’t-tahkîk sâbit ve mu’ayyen olur ise tecvîz olunub lâkin bu sûret ahâlinin ber-minvâl-i meşrûh cümlesinin ve hiç olmaz ise sülûsânının ittifâk ve arzusuyla olacağından bu vesîle ile ahâli beynine bir gûne nifâk ü şikâk düşürmeye çalışanlar olduğu hâlde o makûleler kânûnen mes’ûl ve mu’âteb olacaklardır.

“İhdâ-‘aşeren: Bulgar Eksarhiyâsının hudûdu dâhilinde olub kavânin-i mezhebiyyeye muvâfik sûretde Patrikhâneye merbût olan manastırların usûlü kemâfi’s-sâbık cârî ve mer’î tutulacaktır”

⁷⁶² Pirot.

⁷⁶³ Veles.

⁷⁶⁴ Anhialo.

⁷⁶⁵ Mesemvriya.

⁷⁶⁶ Sozopol.

⁷⁶⁷ Stanimakata.

⁷⁶⁸ Panagiya.

⁷⁶⁹ Novo Selo.

⁷⁷⁰ Lyaskovo.

⁷⁷¹ Ahlan.

⁷⁷² Belaşitsa.

⁷⁷³ Cv. Bezsrëbimitsi, Cv. Papaskeva ve Cv. Georgi Manastırları.

On bir maddeden oluşan Fermânın ilk maddesine göre “Bulgar Eksarhiyâsı” adı ile yeni bir Kilise teşekkül edildiği, sonraki maddelerde belirtilen metropolitlikler, piskoposluklar ve diğer Bulgar ruhânî dairesi kurulmuş oluyordu. Bunların bütün idarî işlerinden Ekzarhâne sorumlu olacaktı. İkinci maddede metropolitlerden rütbece en yüksek kişinin Ekzarh ve bu Ekzarh’ın Bulgar sinodunun başkanı olacağı belirtilmiştir. Üçüncü maddede Ekzarhâne’nin statüsü ve ne şekilde teşkilâlanacağı; dördüncü ve beşinci maddeler Ekzarh’ın Bâb-ı Âli tarafından onaylanması, âyinlerde Patriğin adını anmaları ve Fener Patrikhânesi’ne bağlı olduğu hususları yer almıştır. Altıncı madde Ekzarhâne’nin iç idaresi ve cemaat ile ilgili durumlarda hem de Patrikhâne ile birlikte karşılıklı işbirliği içinde kararlar alması; yedinci madde kiliselerde kullanılacak olan kutsal yağın Patrikhâne’den temin edilmesi; sekizinci maddede ise Rum Patrikhânesi ile Bulgar Ekzarhânesi’ne bağlı olan din adamlarının hakları ile dinî işleri hakkındaki yetkileri belirlenmiştir. Dokuzuncu maddeye göre İstanbul’da daha önceden açılmış olan Bulgar Papaz Evi ile civarındaki Bulgar kilisesinin Bulgar Ekzarhâne’nin idaresi altında olacaktır. Fermânın onuncu maddesinde ise Ekzarhâne’ye tabî olan yerler belirtilmiştir. Fermânın on birinci maddesi; Patrikhâne’ye bağlı olan ancak Ekzarhâne’nin sınırları dâhilinde olan manastırların eskiden beri devam eden statülerinin korunması hakkındadır.

B. Ekzarhâne’nin Dinî Yetki Sahasının Tespiti ile Bağımsız Bulgaristan’ın Siyasî Sınırlarının Fîilen Oluşması

Osmanlı Devleti, yayınladığı fermânla Fener Patrikhânesi ile Bulgar kiliseleri arasındaki “dinî çekişmeyi” sona erdireceğine ve böylece “Balkanlardaki kargaşayı” sonlandıracağına kanaat getirmişti. Bulgar ruhânlarla Patrikhâne arasındaki çekişmenin, Bulgar ruhânlarının şahsî emel ve hedeflerinden kaynaklandığını, kilise cemaatlerinin de Rum ruhânların baskı ve aşırı vergilerinden bıktığını, binâen-aleyh Bulgar Kilisesini Patrikhâne’den ayırırsa, bütün bu sorunların biteceğini ve hatta yabancı devletlerin de bu konudan ellerini çekeceğini düşünüyordu. Bu düşünce devlet erkânında baskın çözüm olarak kabul görünce, Bulgar Ekzarhânesi’nin kurulmasına karar verildi. Yukarıda metnini verdiğimiz fermânda görüldüğü gibi ilk dokuz ve onbirinci maddeler tamamen dinî uygulamalarla ilgiliydi. Ancak bağımsız

bir Ekzarhâne'nin yetki sınırları olmayacak mıydı? İşte bu mesele fermânın 10. maddesinde yer almaktaydı.

Ekzarhâne'nin dinî yetki sahasının sınırlarını belirleyen bu madde, aynı zamanda gelecekte kurulması planlanan bağımsız Bulgaristan'ın siyasî sınırlarını da fiilen tespit ediyordu. Görüldüğü gibi, bağımsızlık yolunda artık kapılar sonuna kadar açılmıştı. 1878'de kurulan Bulgar Prensiği'nin "hedefindeki sınırlar" da Silistre'den Vidin'e, Köstendil'den Bergos'a kadar uzanan Ekzarhâne'nin dinî sınırları olmuştur⁷⁷⁴. Yeri gelmişken, bu çalışmamızın can damarını teşkil edecek olan bir tespiti sıcağı sıcağına yapmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Çalışmamızın başından beri, Bulgaristan'ın bağımsızlığa giden sürecinde çeşitli altyapı faaliyetlerinden ve gelişmelerden bahsetmiştik. Bu zeminin hazırlanmasındaki etkenlere vurgu yapmıştık. Örneğin milliyetçilik duygusunun bölgede yayılması, yabancı ülkelerin politikaları, misyonerlik çalışmalarının bağımsızlık düşüncesini körüklemeleri, açılan modern okullarda Bulgar gençliğine millî bilincin aşılması, basın-yayın yoluyla geniş halk kitlelerinin motive edilmeleri, vb...

Nitekim vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi bu hususla ilgili kaydettiği şu ifadeleri de dikkate değerdir: "Altı milyon ahâlden mürekkeb bir milleti Ortodokslukda millet-i Rûmiyye ile hem mezheb olub, fakat lisanca bir değillerdir. Bu ittihâd-ı mezhebî münâsebetiyle bunların idâre-i ruhânîyyeleri hîn-i fetihden ve eski Bulgar Patrikliğinin mahvından beri İstanbul Patrikliğine havâle olunarak şimdilere kadar ol-sûretle idâre olunmaktaydı. Böyle cem'iyetli, çalışkan, mûti', münkad, sâf-nihad bir milletin ittihâd-ı mezheb bahânesiyle buldukları nevm-i vahşetden uyandırılıp, tarafına temâyülleri hakkında birçok senelerden beri Rusya devletinin bunlara dâ'ir tutduğu meslek ki, mekteblerine Rusya terbiyesinde mu'allimler, kitablar göndermek, zâhirde seyahat, bâtında icrây-ı si'âyet me'mûriyyetile dâima Rusya tarafından Bulgaristan derûnuna hafiyeler dolaştırılmakla, Bulgarların durgun damarları oynamaya başlamış ve diğer cânibden ise Rum Patrikhânesi, Bulgaristan memleketlerine gönderdiği despotların ettikleri te'âdiyat Bulgarların boyunduruklarını çekemeyecek dereceye getirmesi husûsu baltayı omuzlamalarına sebep olarak, aralıkda Devlet-i Âliyye bu uğurda tedâbir-i

⁷⁷⁴ BOA. Y. MTV. 215 / 33. L. 4; BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 22-24, Hüküm: 40; Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, TTK, Ankara, 1992, (Şarkî Rumeli), s. 6.

ıslâhiyye icrâsına mecbûr olurdu. Bu hâl hayli devam ederek ve refte refte Bulgarların duyguları çoğalarak, zâhirde gûyâ Devlet-i Âliyye'den hoşnudsuzlukları olmayub, ancak İstanbul Patrikhânesi me'mûrlarının etdikleri teâdiyatdan ve Bulgar milletinden bir papaz bile icâzet ve ruhsat vermemek derecesine kadar Patrikhâne'nin esâreti altında yaşayamayacaklarını metbû'-ı müfahhamları olan Devlet-i Âliyye'ye ve hâmilelerine arz ve istirhâm ile kendilerine mezhebce serbestiyet verilmesi hakkında vukû'a gelen ısrarları üzerine arzûlarına zarûri muvâfakat gösterilmiştir⁷⁷⁵.

Bütün bunlar elbette halkta millî bilincin oluşmasına büyük katkı sağlıyordu ve elbette bağımsızlık için uygun zemini hazırlıyordu. Ancak bağımsızlık için “kurumsal bir lokomotif” olmazsa, bu zemin devlet tarafından alınacak tedbirlerle bertaraf edilebilirdi. Devletin bu amaçlı, tatlı-sert önlemlerini savuşturmak ve bağımsızlık düşüncesini millî bir koordinasyon içinde muhafaza edebilmek için tek şart bu hareketin lokomotifliğini yapacak bir “kurumsal yapı”nın var olmasıydı. İşte bu kurumsal yapı, Bulgar Kilisesi'ydi. Bulgar coğrafyasında aydınlar, tüccarlar, okullar, hatta köylü halk, her tarafta bu amaca hizmet ediyorlardı. Ancak hepsinin arasında “tek amaca yönelik millî bir tesânüd” yoktu. Bunun tek istisnası Kilise idi. Kilise, bütün Bulgar coğrafyasında en ücra köyüne kadar teşkilâtlı tek kurumdu ve bir tesânüd içerisindeydi: Başından beri taviz vermedikleri tek amaç ve hedef, bağımsız Bulgar Ekzarhânesi idi.

Fermânda Bulgar Ekzarhânesi'nin merkezinin neresi olacağı, Sinod meclisinin nerede toplanacağı ve gelirlerinin ne olacağı gibi hususların belirlenmemiş olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu konuların tespitinin üçüncü maddede hazırlanacağı belirtilen nizamnâmeyle bırakılmış olması muhtemeldir. Diğer taraftan fermân hâricinde kalan yerlerin Hıristiyan halkının tamamının veya en az üçte ikisinin Ekzarhâne'nin ruhânî idaresine geçmek istediklerinde bu durum devlet tarafından yapılacak tahkîkât sonucunda sabit olursa izin verileceği belirtildiği halde, Fener Patrikhânesi'ne tâbi olmak istemeyen, ancak buldukları yerde Ekzarhlığın ruhânî idaresinin teşkili için gerekli Hıristiyan nüfus içinde üçte iki çoğunluğu sağlayamayan Bulgarların durumunun ne olacağının

⁷⁷⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, XIII / 46.

belirtilmemiş olması da önemli bir eksikliktir. Ekzarhâne idaresinde kalan Filibe şehrinin çoğunluğu Rumlardan oluşan Panaya mahallesi halkının Bulgar Kilisesi ve Ekzarh'ına tâbi olmak istemedikleri takdirde serbest oldukları ve bunların durumlarının Ekzarhâne ve Patrikhâne arasında kararlaştırılacağı belirtildiği halde bu noktanın boş bırakılması dikkat çekmektedir. Bundan başka fermânın ilânından önce Patrikhâne'ye bağlı veya Rumlar tarafından yaptırılmış ya da Rum ve Bulgarlarca ortak olarak inşa ettirilmiş olan kilise ve okulların paylaşımı hususuna fermânda değinilmemiş olması da bu konudaki mücadelelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır⁷⁷⁶.

Ekzarhâne fermânının özellikle 10. maddesi ile Patrikhâne'nin Balkanlardaki nüfuzu önemli ölçüde sarsılmıştır. Patrikhâne'de kalmak isteyenler ile Ekzarhâne'ye geçmek isteyenlerin sayısı köy köy tespit edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda ise önceden Patrikhâne'ye bağlı olan ahâlinin büyük çoğunluğunun Ekzarhâne'ye geçmek istediği anlaşılmıştır. Rum Patrikhânesi ise bu olup bitenler karşısında ne yapacağını şaşırarak, Bâb-ı Âli'ye şikâyetlerini iletmıştır. Ancak Patrik, Sadrazam Âli Paşa hükümetinin almış olduğu kararı ısrarla sürdüreceğini anlayınca destek arayışlarına girmiştir. Manevî idaresi altında bulunan diğer Ortodokslardan hiçbir şekilde destek görememesi Patrikhâne'nin bütün Ortodoksları Rumlaştırma politikası doğrultusunda bu güne kadar uyguladığı asimile faaliyetleri yüzünden kendilerine duyulan nefretin ve hiddetin sonucuydu⁷⁷⁷.

Bulgarlar Ekzarhâne'nin kurulmasıyla millî birliklerini mezhep birlikleriyle de kuvvetlendirmişler, dinî bağımsızlık sayesinde ayrı bir millet olma bilincine varmışlar⁷⁷⁸, bağımsız Bulgaristan'a doğru önemli bir aşamayı geçmişlerdir⁷⁷⁹. Bulgarlar, Fener Rum Patrikhânesi'nin asırlarca süregelen nüfûzundan, Helenizmden ve Rum papazlarının suiistimallerinden kurtulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde böylece "Bulgar milleti" kavramı ortaya çıkmış, Fener Patriği artık bütün Ortodoks tebaanın millet başı olma unvânını kaybetmiş, II. Mehmet'ten itibaren uygulanmakta olan millet sistemi de kesin bir şekilde sona ermiştir.

⁷⁷⁶ Koyuncu, s. 105.

⁷⁷⁷ Süheyla Yenidünya, "Balkanlarda Kilise Mücadeleleri (XIX. YY-XX.YY)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1999, s. 74.

⁷⁷⁸ Nikov, s. 366 vd.

⁷⁷⁹ Todorov, s. 67.

Bulgarların Millî Kilise ideali XIX. yüzyılın başlarından itibaren gelişen Bulgar milliyetçiliğini besleyen ana unsur haline gelmiştir. Bulgarların bundan sonraki idealleri ise Osmanlı idaresinden kurtulup müstakil veya en azından muhtar bir devlet kurmak olmuştur. Bulgarlar Rumlardan kopardıkları dinî bağımsızlıklarını, bu defa himâyesinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'nden koparacakları millî bağımsızlıklarıyla perçinlemek istemişlerdir⁷⁸⁰. Ekzarhâne, Bulgarların dinî ve millî merkezi olmuş ve artık Patrikhâne yerine onların dinî, siyasî ve kültürel faaliyetlerini idare etmeye başlamıştır. Ekzarhâne emrindeki Bulgar din adamları en ücra yerleşim yerlerine kadar gidip Bulgar milliyetçiliği fikrini işleyerek halkı tahrik etmeye başlamışlardır⁷⁸¹.

Petr Nikov, Bulgar Ekzarhânesi'nin Bulgarlar açısından önemini ve Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesindeki etkisini şu çarpıcı cümlelerle ifade eder: “Bulgar Kilisesi ideoloji olarak Yeniçağda insanları bir bütün ve tek yürek haline getirmiş, etrafına toplanan halkın sembolü olmuştur. Ruhsal bakımdan halkın güçlenmesini sağlayan Kilise aynı zamanda Bulgarlara kendilerine özgüven duymalarını da sağlamıştır. Buradan da anlaşıldığına göre Bulgarların kendi millî değerlerine önem veren duyarlı insanlar olduklarını anlamamak mümkün değildir”⁷⁸². Kilisenin halk üzerindeki birleştirici ve bütünleştirici rolünü de; “Bulgar halkının tarihi gelişiminde Kilise, devletten sonra ikinci güç olarak yer almıştır. Bulgar halkının idealinin korunmasında en büyük ikinci etken olmuş ve Bulgar milliyetçiliğini korumuştur. Mükemmel merkezî yönetimiyle bir ağ gibi bütün Bulgar topraklarına yayılmış ve birbirinden ayrı bölgeleri birleştirmiştir. Kilise en uzak bölgelerde bile insanların akıllarında ve kalplerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Kilisenin silahları ve amaçları görünmez olduğu için halk arasında çok etkili ve tehlikeli olmuştur. Muhteşem organizasyonu ile Bulgar topraklarına girmiş ve bu güzelliğiyle adeta devlet içinde devlet olmayı başarmıştır. Kilisenin Bulgar topraklarındaki birleştirici gücü millî kuvvetleri yüceltmektedir. Bulgar Kilisesi ‘millî bir Kilise’dir”⁷⁸³ diyerek aslında dinî birliğin etki ve gücünü betimlemiştir. Nikov yine bu konuya değindiği bir başka yerde; “Ekzarhâne, Bulgar halk dehâsının ilk büyük kazancıdır. Bulgar halkı kendi

⁷⁸⁰ Şentürk, s. 221; Haydaroğlu, ss. 161-162.

⁷⁸¹ Yaver, s. 31; Şentürk, s. 221.

⁷⁸² Nikov, s. 45.

⁷⁸³ Nikov, s. 41.

gücüyle haklarını savunmuş ve bu hakları zor da olsa dört bir taraftan gelen bütün engellere ve tehditlere rağmen kabul ettirmiştir. Beş yüz yıllık bir esaretten sonra Bulgar halkı hiç yok iken uyanmış, diğer halklar ile birlikte aynı hizada yer almıştır. Beşyüz yıldan sonra iki büyük millî örgütten birisini, yani “Kilise”yi kazandı. Beş yüz yıllık dinî esaretin zincirleri koparıldı”⁷⁸⁴ demektedir.

Nitekim vak’a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi, Bulgar Ekzarhânesi’nin kuruluşunun siyasî açıdan riskler taşıdığını vekâyî’-nâmesinde şöyle değerlendirmiştir: “Ol-vakit ba’zı asdikây-ı devlet tarafından musirrâne olunan ihtârât sâmi‘a-i i‘tibâra alınmayarak ve erbâb-ı vukûf ve ma’lûmâtın re’ylerine mürâca‘at olunmayarak, hîn-i fetihten berü Bulgar milletinin merbût oldukları kayd-ı ihtirâzilerinin fekkiyle halî‘ü’l- ‘izâr geşt ü güzârlarına verilen meydan o ana kadar mektûm olan oyunlarına mahâll-i cevelân olmuştur. Ahlâfın çektiği hâlât, eslâfdan tevârüs eden hatâyât âsârıdır”⁷⁸⁵. Mahmûd Celâleddin Paşa da Lûtfî Efendi’nin tepkilerine katılmaktadır⁷⁸⁶.

Ekzarhâne’nin kurulması kararı Bulgarlar arasında büyük bir memnuniyetle karşılanırken, en büyük tepkiyi Fener Rum Patrikhânesi vermiş ve bu karara şiddetle karşı çıkmıştır⁷⁸⁷. Uzun bir zamandan beri devam etmekte olan Rum-Bulgar kilise anlaşmazlığı meselesini Bulgarlar lehine sonuçlandıran Osmanlı Devleti bundan sonra Patrikhâne’nin sert muhalefeti ile meşgul olacaktı. Ortodoks Kilisesi geleneklerine göre yeni kurulan bir kilisenin meşrûiyyeti ancak bir üst kilise tarafından onaylanmasına bağlıydı⁷⁸⁸. Fener Rum Patriği Grigorios, 5 Nisan 1870’te Patrikhâne Sinod Meclisince hazırlanan bir mazbata ile Bâb-ı Âli’ye başvurup ilân edilen fermânda belirtilen esasların birçoğunun din ve mezhebe dokunduğundan, böyle bir kararın uygulanmasına kendisinin yetkisi bulunmadığını, ekümenik konsil toplanarak meselenin görüşülmesinin gerektiğini, buna izin verilmediği takdirde kendisinin Patriklikten affını istediğini bildirdi. Mazbatada Patriklik tarafından şiddetle itiraz edilen ana maddenin Ekzarhâne fermânınının 10. maddesi olması

⁷⁸⁴ Nikov, s. 311.

⁷⁸⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, XII / 92.

⁷⁸⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, I / 48 vd.

⁷⁸⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, XII / 92.

⁷⁸⁸ Şentürk, s. 222; Bozkurt, s. 191; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 78.

dikkatlerden kaçmamaktadır⁷⁸⁹. Patriğin itirazları Meclis'i Vükelâ'da incelendikten sonra 9 Nisan 1870'te cevaplanmıştır. Buna göre Bâb-ı Âli, Patrikliğe, öne sürdüğü gerekçelerin görüşülmesine gerek kalmadığını, Ekzarhâne Fermânı hükümlerine uymasını ve yürürlüğe girmesini engellenmemesi istenmiştir, bunun Rum ve Bulgar ileri gelenleri arasında uzun zamandır devam eden anlaşmazlıkların giderilmesi için her iki tarafça görüşülüp uygun görülen kararların olduğu belirtilmiştir⁷⁹⁰.

Buna rağmen Patriğin Bâb-ı Âli nezdinde şikâyet ve itirazları sürmüştür. Ancak bu süreçte Bâb-ı Âli, Patriğin itirazlarını dikkate almayarak fermân gereğince Bulgar piskoposları tayinleriyle ilgili düzenlemeleri başlattı. Bu konuyla ilgili 1870 yılının Ağustos ayında başlayan toplantılara sadece İstanbul'a gelen Bulgar temsilcileri katılmış, Patrikhâne temsilcileri katılmamışlardır⁷⁹¹. Patrik Grigorios, Osmanlı Devleti'nin fermânın uygulanması konusunda geri adım atmayacağına kanaat getirince, meselenin ancak ekümenik bir konsilde çözülebileceğini, bu olmadığı takdirde Patriklikten istifa ettiğini bildirir. Ancak bu istifası kabul edilmez. Ekümenik konsil hakkında da görüş bildiren Osmanlı hükümeti, Eylül 1870'te yazdığı cevabında, bunda önce de daha önemli maddelerde bile toplanmayan ekümenik konsilin şimdi de toplanmasına gerek olmadığını⁷⁹² ve istifasının da kabul edilmediğini Patriğe bildirmiştir⁷⁹³.

Patrik Grigorios, istifasının kabul edilmemesinin ardından görevini sürdürmek zorunda kaldı. Ancak bu hareket, Patrikhâne'nin, Bâb-ı Âli'nin görüşüne uygun hareket edeceği anlamına gelmiyordu. Nitekim Patrikhâne, Ekzarhâne Fermânına karşı itirazlarını sürdürdü. Fener Patrikhânesi açısından kilise meselesi, sadece kendisine bağlı bir grubun yeni bir kilise organizasyonu altında toplanmasının çok ötesindeydi. Fermânın yürürlüğe girmesi demek, milyonlarca Bulgar'ın resmî olarak Patrikhâne idaresinden ayrılması, sonuç olarak da Patrikhâne'nin önemli bir gelir kaybına uğraması demektir. Çünkü Sırp Kilisesi, 1832'de otonom ilân edilmiş, 1833'te Millî Yunan Kilisesi kurulmuş, 1861'de Ulahlar, Rum metropolitlerini

⁷⁸⁹ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 2, 3, Hüküm: 3; BOA. Bİ. No: 110.

⁷⁹⁰ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 2, 3, Hüküm: 3.

⁷⁹¹ Koyuncu, ss. 113-115.

⁷⁹² Osmanlı Devleti'nin Ekümenik Konsil toplantısı konusunda ciddi çekinceleri vardır. Eğer bu konsilde Bulgar Ekzarhânesi'nin kurulması kabul edilirse herhangi bir sakınca olmayacaktı. Ama fermân kabul edilmediği takdirde Osmanlı Devleti de Konsil kararlarına uymak zorunda kalacak ve fermânı geçersiz kılacaktı.

⁷⁹³ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 2, 3, Hüküm: 4.

memleketlerinden çıkarmıştı. Bulgarların yaşadığı bölgeler ise Patrikhâne'nin Balkanlardaki en önemli gelir kaynağını teşkil etmekteydi. Fermânın 10. maddesi Bulgar Ekzarhânesi'ne etki alanlarını genişletme imkânı veriyordu. Bu husus, ruhânî ve ekonomik yönden Patrikhâne'nin kayıplarının artmasını işaret ediyordu⁷⁹⁴.

Nitekim Patrik Grigorios, Osmanlı Devleti kabul etmemesine karşın ekümenik konsil toplanması için ruhânî reislerle çağrıda bulundu. Konsil üyelerinden Rusya Sinodu ve Sırbistan Sinodu tarafından gelen cevaplarda Osmanlı hükümetinin aldığı kararlar aynı görüş ileri sürüldü ve Patrikhâne'nin bu girişimi sonuçsuz kaldı. Bâb-ı Âli, bu nedenle de Patrik ile konsil üyeleri arasında anlaşmazlık olduğu, Osmanlı Devleti'nin geçmişinde böyle bir konsil toplantısının yapılmadığından şimdi de yapılmasının sakıncalı olduğu, ancak Patriğin sağlık yönünden ayrılmasının uygun olacağı 15 Haziran 1871 tarihli bir fermânla Patriğe bildirildi. Böylece Rusya'nın da desteklediği Patrik VI. Grigorios Patriklik tahtını terk etmiş, yerine yine Rus diplomatlarının da desteğiyle, 5 Eylül 1871'de VI. Antim Patrikliğe seçilmişti⁷⁹⁵. VI. Antim'in Patrik olmasıyla birlikte Ekzarhâne konusunda Bulgarlarla yeni bir müzakere ve mücadeleler dönemi başlayacaktır.

C. Batılı Devletlerin Bulgar Kilisesi Politikaları ve Bulgar Ekzarhânesi'nin Kurulmasına Tepkileri

Rusya'nın Balkanlardaki genel dinî siyaseti, Balkanlarda dinî statükonun; Rum Patrikhânesi'nin önderliğinde Ortodoks dünyası birliğinin korunması yönündeydi. Yani Rusya'nın Balkan politikası muhafazakârdı ve bu hususta esnek değildi⁷⁹⁶.

Rusya'nın Bulgar kilise meselesine ilişkin tutumunda Rum Patrikliği önderliğinde Ortodoks dünyasının birliği prensibi yer alıyordu. Bulgar kilise mücadelesi sürerken Rus politikası büyük ölçüde değişim yaşamış, fakat Rusya sonuna kadar bu temel stratejik görüşünü takip etmiştir. Kırım Savaşına kadar kilise hareketine karşı Rusya'nın politikası birçok koşula bağlıydı. Bunlardan ilki 1840'lı

⁷⁹⁴ Koyuncu, s. 117.

⁷⁹⁵ BOA. Bİ. No: 110; Ahmed Lûtfî Efendi, XIII / 47; Tuğlacı, s. 76; Markova, Ekzarhiya, ss. 254-255.

⁷⁹⁶ Markova, Tsirkovno, s. 190.

ve 1850'li yılların başında şark meselesinde büyük güçlerin dengesi yer alıyordu. Bu dengede Rusya'nın çok da olumlu bir yeri yoktu ve iyi bir pozisyonda değildi. 1840'lı yıllarda Bulgarlar kilise meselesini gündeme getirdikleri zaman İstanbul'daki büyük güçler dengesi de Rusya'nın yararına görülüyordu. Türk hükümeti ağır bir Batı baskısı altındaydı ve özellikle de İngiltere elçisi Canning'in güçlü bir nüfuzu vardı. Canning, Rum Patrikhânesi'nin işlerine bile müdahale ediyordu ki burası Rusya'nın geleneksel ve dokunulmaz alanı sayılıyordu. Canning 1839'da Ortodoks dünyası birliğinin destekçisi ve Rusya'nın büyük dostu, Batı misyonerlerinin bilinen düşmanı olan Patrik VI. Grigoriy'i Patriklikten uzaklaştırmayı başarmıştı. Bu şartlar altında Rusya ise kendi nüfuzu altında Hıristiyanlar üzerindeki etkisini sürdürebilmek için Ortodoks dünyasının birliğini sağlamak prensibini izlemeyi sürdürüyor, Doğuda bulunan din merkezlerini kendi himâyesinde muhafaza etmek istiyordu. Bu dönemde Katoliklik ve Protestanlık propagandasına karşı Rusya otorite durumunda kalmak isterken, Rum Patrikliğine bağlı Ortodoks dünyasında çıkan çekişmeler ve münakaşalar işlerini daha da zorlaştırıyordu. Rum-Bulgar çekişmesi, Rus diplomasisini son derece hazırlıksız yakalıyordu. Çünkü söz konusu dönemde Bulgar halkı ve Rum ruhânileri arasında meydana gelen anlaşmazlıklar hakkında Rusya'nın pek fazla bilgisi yoktu⁷⁹⁷.

Bozveli ve Makariopolski'nin Çaykovski'nin Polonya derneği ile bağlantısı Rus diplomasisinin Bulgar kilise hareketi hakkındaki tutumunda bir değişiklik meydana getirmiştir. Buna bağlı olarak Rus Elçisi V. Titov, Bulgar liderlerinin Polonya derneği ile ilişkilerini kesmeye çalışmıştır. 1845'te Rus tercüman Prens Hanceri iki kez İlarion'u davet ederek ve Polonyalılarla bağlantısını kesmesini tavsiye etmiştir. Ancak İlarion Makariopolski bu tavsiyeye uymayınca aynı yılın Mayıs ayında Rus hükümeti tarafından İstanbul'u terk etmesi için ikaz edilmiştir. Rus temsilcilerin Neofit Bozveli'ye karşı tutumu da aynıydı. Ruslar Neofit'i Katolikliği kabul etmekle ve Polonyalıların ajanı olmakla suçlamışlardır. Bu tür girişimlerin başarısızlığından sonra Rus Elçiliği, Bozveli ve Makariopolski hakkında Bâb-ı Âli nezdinde olumsuz görüşler beyan etme girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim bu iki kişinin tutuklanması ve sürgüne gönderilmelerinde Rus diplomasisinin baskısı da etkili olmuştur. Bulgar kilise meselesi önderlerine şüpheyile

⁷⁹⁷ Markova, Tsirkovno, ss. 183-184.

yaklaşan Rusya bu hareketin Rusya'nın düşmanları tarafından desteklendiğini düşünüyordu. Aleksandır Eksarh da Polonyalılarla bağlantılarından dolayı Rus şüphesi altındaydı. Bu şüpheli tavırları, Rum Patrikhânesi'ne karşı fazla güven duyulması ve Rus diplomasisinin bulunduğu Osmanlı yönetimindeki düşmânî ortam Bulgarların bağımsız kilise mücadelesinde Rusya'nın Bulgarlar için daha iyi bir tutum sergilemelerini engelliyordu⁷⁹⁸.

1850'den itibaren Bulgar kilise mücadelesi Edirne'deki Rus Konsolosluğunun dikkatini çekmeye başlar. Diğer Rus diplomatlar da meseleyi ilgiyle izler. Mesela Belgrad'daki Başkonsolos Danilevski, Prizren'deki bir Rum papazı hakkındaki şikâyeti bildirmiş ve Rum Patrikhânesi'nin idaresinden doğan olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak için Bulgar ve Bosna halkına kendi din adamlarını tayin etme hakkı verilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ancak bu tür bilgiler İstanbul Rus Elçiliğinin tutumunu değiştirmesi için yeterli olmamıştır⁷⁹⁹.

İstanbul'daki Rus Elçisi Titov, Rusya'nın Doğudaki dinî politikası hususunda dinî statükoyu savunuyor ve kilise meselesindeki reformlara karşı çıkıyordu. Mesela Bâb-ı Âli ile Patrikhâne arasında maaşlar konusunda yapılan müzakereler hakkında Titov, Türk hükümetine karşı Bulgar taleplerinin kabul edilebileceğine dâir olumsuz baskısını gizlemiyordu. Bu tür bir karar ona göre devletin kilise hayatına müdahalesi demektir. Rus elçisi bir yandan Ortodoks Kilisesi'nin otoritesini muhafaza etmeye çalışırken diğer yandan da İstanbul'daki Rum ruhânîleriyle Bulgar halkını barıştırmaya çalışıyordu. Bu konuda Titov diğer Rus elçilerine talimât veriyordu⁸⁰⁰.

Fakat 1840'lı yıllarda ve 1850'li yılların başlarında Rusların Bulgar millî-kültürel politikasının diğer bir yanı daha vardı. Rusya'nın, Bulgarların millî-kültürel gelişimi için yaptığı çabaları, Bulgarların kendilerinin yeni Bulgar eğitim ve kültürünü Rusya'ya yönlendirmelerine vesile olurken, Balkan halkları arasında Batı etkisinin hızla yayılması neticesinde de 1840'lı yıllarda Rus eğitim kurumlarına daha fazla Bulgar alınmaya başlanmıştır. Bulgar öğrencilerinin çoğunun masrafları Rusya tarafından karşılanmıştır. Genelde “din okulları” ve “seminer”lerdeki Bulgar ruhânî kadrolarının yetişmesi kilise mücadelesinin daha sonraki gelişimi için olumlu etki

⁷⁹⁸ Markova, Tsirkovno, ss. 185-186.

⁷⁹⁹ Markova, Tsirkovno, s. 187.

⁸⁰⁰ Markova, Tsirkovno, s. 188.

yaratmıştır. Ayrıca Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki bu eğitim politikası Bulgar aydınlarının Rum etkisinden tamamen kopmalarını sağlamıştır. Rusya'da eğitim görüp dönen Bulgarlar bağımsızlık ve kilise mücadelesinde en faal yer alanlar olmuşlardır. Bu bakımdan Rum ruhânîlerinin Rusya okullarından mezun olan Bulgarları büyük bir tehlike olarak görmeleri tesadüfî değildir. Örneğin başta, N. P. Konstantinov, B. Petkov, Atanas Çolakov, Nayden Gerov olmak üzere, Rus okullarından yetişen Bulgar din adamları ve aydınlar Rum papazlarınca takibe uğramışlardır. Diğer taraftan Rusya'daki Bulgar öğrencileri ve Bulgar göçmenleri Rusya'da da Bulgar kilise mücadelesi hakkında propaganda yapıyorlardı. Nitekim bunların sonucunda Rusya, Bulgar kilise meselesi ve Bulgar-Rum anlaşmazlığı hakkında bilgi sahibi olmuş, Bulgar halkını bağımsızlık mücadelesine teşvik etmiştir. Bulgarların kilise meselesine duyulan ilgi özellikle Kırım Savaşı sonrasında Rusya politikasına yön veren unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu yönde maddî ve manevî yardımlarını Bulgarlardan esirgememiştir. Mesela Bulgar gazeteci Palauzov'un Odesa Bulgarlarının ve Bulgar köylerinin dinî içerikli kitaplar, kilise çanları ve giysilerle takviye edilmeleri tavsiyesini kabul etmiştir⁸⁰¹.

Kırım Savaşından önceki süreçte Rusya, Balkan ilişkilerinde yeni süreci görememiştir. Bu süreç, Balkan halklarında millî bilincinin oluşmasıydı ki, bu bilinç dinî topluluk bilincini bir nebze ortadan kaldırmıştı. Rusya daha 1840'lı yılların ikinci yarısında Rum-Bulgar çekişmesiyle ilgilenmeye ve hükümet bu konuda daha net bilgi almaya başlamıştır. Bir yandan Balkanlardaki dinî statükoyu korumaya çalışırken diğer yandan Rus çıkarlarına hizmet edecek Bulgar din adamı ve öğretmen yetiştirmeye devam etmiştir. Rus diplomasisi tedrici bir şekilde Rum Patrikliğinin hâkimiyeti altındaki bölgelere birtakım tavizler vermesi gerektiğine inanmıştır. Bu tavizler Bulgar din adamlarının tayin edilmesini ifade eder. Ancak Kırım'dan sonra Rusya, Bulgarlara bu yönde desteğe hazır olduğunda bu tür tavizler artık Bulgarları tatmin etmiyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Rus diplomasisi olayların gelişimini takip etmede gecikmiştir. Rusya kaybettiği zamanı ancak 1860'lı yıllarda telafi etmeye çalışmış ve politikalarında buna göre düzenlemeler yapmıştır⁸⁰².

⁸⁰¹ Markova, Tsirkovno, s. 189.

⁸⁰² Markova, Tsirkovno, ss. 191-192

Kırım Savaşından sonra Rusya, büyük güçler arasında Bulgar-Rum dinî-millî anlaşmazlığı ile doğrudan ilgilenen ve sorumluluk alan başlıbaşına bir ülke konumuna gelmiştir. 1856 yılından sonra meselenin çözülmesine yönelik Rusya çıkarları Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar üzerindeki geleneksel etkisinin korunmasını gerektiriyordu. Bu etki Fener Patrikliğine bağlı olup dinî birliğin korunmasıyla sağlanıyordu. 1860 yılında ise Bulgar kilise hiyerarşisinin bağımsızlığını tek taraflı ilân eden Bulgar kilise hareketinin gücünü ve başarılarını değerlendiren Rusya'nın ayrı bir Bulgar kilisesinin kurulmasını kabul etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks birliği prensibine göre bir kilise Fener Rum Patrikhânesi'nin onayı ile oluşturulur ve kilise ile Patrikhâne arasındaki bağlantı korunurdu. 1870 yılında Bulgar kilise meselesine getirilen çözüm Rusya'nın görüşünden farklı idi. Çünkü yeni Kilise, Patriklik tarafından tanınmıyordu. Bulgar-Rum ilişkilerindeki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmıyor ve daha gergin bir aşamaya geçiliyordu. Bu ise Rusya'nın çıkarlarına tersti⁸⁰³.

1870'li yıllardan itibaren Rusya, Doğu politikalarında daha etkin bir şekilde yer almaya başlamıştır. 1864'te İstanbul'a gelen İgnatiev, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks halkların koruyucusu olarak güveni sarsılan Rusya'nın Bulgar-Rum anlaşmazlıklarıyla başa çıkacağı ve Rusya'nın itibarını artıracacağı inancını verdi. Bulgar-Rum anlaşmazlığını çözmek artık Rusya'nın Doğu politikasının bir parçası haline geldi. İgnatiev'in bu konuya ilişkin prensibi şöyleydi: Bulgar kilise bağımsızlığının tanınması, Fener Rum Patrikliğine saygı duyulması, Rus Devleti ve kilise ile olan geleneksel dostluk ilişkilerinin korunması, Patrikhâne'nin izni ile yasal Bulgar Kilisesinin oluşturulması, Bulgar halkı arasında Batılı dinî etkilerin en aza indirilmesi, Osmanlı yönetiminin Ortodoks Kilisesi'nin iç işlerine karışmaktan kaçınması⁸⁰⁴.

Rus diplomasisinin uygulamadaki hareketleri, iki taraf arasındaki gerginliklerin azaltılması, karşılıklı hoşgörü çabalarından ibaretti. Ekzarhâne fermânından önce Rusya birkaç defa Bulgar-Rum anlaşma müzakerelerinin düzenlenmesine katkıda bulunmuştu. Ancak bunlar her defasında Bulgar ve Rum çevrelerinin fanatik akımları veya Osmanlı hükümetinin politikalarıyla başarısızlığa

⁸⁰³ Markova, Ekzarhiya, s. 250.

⁸⁰⁴ Markova, Ekzarhiya, s. 251.

uğramış olsa da 1870 tarihli bir fermân ile Bulgar Ekzarhânesi'nin kuruluşu ilân edilmişti. Bu fermân yukarıda genişçe üzerinde durduğumuz gibi, 1869 yılında Bulgar-Rum karma komisyonunca hazırlanan ve Patriğin üzerinde bazı değişiklikler yaptığı bir projeydi. Bu projede Ekzarhâne sınırları neredeyse net bir şekilde belirlenmişti ve İgnatiev'in de fermânın en önemli maddesi olan 10. maddeye Âli Paşa'nın yaptığı piskoposluk ve yerleşim bölgelerinde referandum yapılmasına ilişkin ilâvelerden haberi vardı. Aslında İgnatiev, ilân edildikten sonra fermândaki bazı maddeleri onaylamamıştı. Bu memnuniyetsizliğini gizlemiş ve fermânın o anda çözüm getirecek mümkün olan tek formül olduğunu düşünmüştür. Âli Paşa ise fermâna ilâve ettiği değişikliklerle Rusya'nın himâyesi altında Bulgar-Rum kilise birliğinden yana olmamış, taraflar arasında gelecekte anlaşmazlıklardan çıkar sağlayacak Osmanlı hükümetine sâdik kalmıştı⁸⁰⁵.

Rusya yönetiminin Bulgar Kilisesi'nin kurulması hakkındaki politikalarıyla Rusya kiliselerinin politikaları birbirleriyle tam olarak örtüşmemekteydi. Rusya Sen Sinodu'nun Bulgar-Rum anlaşmazlığına karışmamak ve Müslüman yönetiminin Ortodoks Kilisesi işlerine karışmasını hiçbir şekilde kabul etmediğine ilişkin bir kararı bulunmaktadır. Sinodun İstanbul Patrikhânesi'ne gönderdiği talimâtnamelede “yalnız Patriğin taviz verebileceği” vurgulanıyor ve Patriğin Bulgarlara kilise bağımsızlığı vermesi durumunda, Bulgar Kilisesi'nin Fener Rum Patrikhânesi'ne bağlı kalması gerektiği ifade ediliyordu. Böylece Osmanlı yönetiminin fermânla kilisenin iç meselelerine müdahale etmeme kuralının ihlâl edilmesi, Rusya Sen Sinodunun Ekzarhâne'ye karşı tutumunu da belirlemiş oluyordu. Rusya Sen Sinoduna göre Bulgar Ekzarhânesi yasal değildi ve Rum Patrikhânesi tarafından tanınmadığı sürece böyle kalacaktı. Petersburg Sinodu da Rus Dışişlerinin geçici Bulgar konseyinin hazırladığı proje hakkında görüşünü belirtme teklifini, Bulgar piskoposlarla doğrudan iletişim kurmasının yasal olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir⁸⁰⁶.

Bulgar Ekzarhânesi'nin kurulması Rusya'daki Bulgarlar ve Bulgar-Rum anlaşmazlığına ilgi gösteren çevreler tarafından çok daha farklı karşılanmıştır. Bu çevreler meselenin yasal boyutunu fazla önemsemeden Bulgar kilise bağımsızlığını

⁸⁰⁵ Markova, Ekzarhiya, ss. 251-252.

⁸⁰⁶ Markova, Ekzarhiya, s. 252.

memnuniyetle karşılamışlardır⁸⁰⁷. Rusya'daki yayınlar Bulgar tarafında yer almışlardır. Her şeyden önce sorunun millî karakterinin altı çizilmiştir. Bazı yazılarda Rusya Kilisesi meseleye etkin bir şekilde müdahale etmediği için eleştirilere bile maruz kalmıştır⁸⁰⁸.

1870 yılında Rusya'da Bulgar Kilisesi'nin kuruluşunun 1000. yıldönümü kutlanmış ve aslında bu kutlamaların düzenlenmesi de tesadüfî olmamıştır. Moskova Slav Komitesi yıldönümü nedeniyle özel bir oturum düzenlemiştir. Moskova Ruhânî Akademisi de bir toplantı yapmış, Akademi Rektörü V. A. Gorskiy yaptığı konuşmasında bağımsız Bulgar Kilisesi ile Patrikhâne arasında yasal bağın korunmasını dilemiştir. Slav Komitesinin Petersburg şubesi ise Bulgar-Rum anlaşmazlığının çözümü olarak ilân edilen fermânı kınamış ve fermânı dışlayarak bir ekümenik toplantının yapılmasını teklif etmiştir⁸⁰⁹.

Rusya'dan başka diğer Avrupa devletlerinin de Bulgar kilise meselesi konusundaki politikaları en az Rusya'ninki kadar hareketli olmuştur. Şark meselesinde Rusya ve Batı güçleri arasındaki dâimî rekabet Bulgar-Rum kilise anlaşmazlıklarına yansımıştır. Ekzarhâne'nin kuruluşu ile bu münakaşalarda yeni bir aşamaya gelinmiştir.

İngiltere 1870'ten önceki dönemlerde Bulgar kilise meselesinde doğrudan sorumluluk almakta çekimser kalmıştır ve 1870'ten sonra da aynı çizgiyi izlemiştir. İngiltere, bu çatışmayla, en güçlü konuma sahip olduğunu öne sürdüğü Osmanlı Devleti'nin çöküşünden kaçınılması veya çöküşün ertelenmesindeki önemi bakımından ilgilenmiştir. Balkanlardaki ihtilâl hareketliliği döneminde (1866-1869) İngiltere'nin Bulgar kilise meselesiyle ilgilenmesi tesadüfî değildi. Bulgar dinî-millî taleplerinin yerine getirilmesi için Bâb-ı Âli'ye tesir etmeye çalışmıştır. İngiliz diplomasisi bunda Bulgar halkı arasında barışın sağlanması, onların ihtilâl yolundan vazgeçmeleri fırsatını görüyordu ve halkın gözünde Osmanlı otoritesinin kısmen de olsa pekiştirilmesini amaçlıyordu. İngiltere, Rusya'nın faaliyetlerine karşı bir siyaset izlese de farklı gerekçelere bağlı olarak her iki büyük gücün pozisyonu Bulgar kilise

⁸⁰⁷ Mesela Odesa'daki Bulgar cemaati Ekzarhâne'nin kurulmasını büyük bir sevinçle karşılamış, geçici Ekzarhlık Sinoduna gönderdikleri mektupla elde edilen "zaferi" kutlamışlardır. İşbirliğinde buldukları İgnatiev'e de teşekkür etmişlerdir. Markova, Ekzarhiya, s. 253.

⁸⁰⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 253.

⁸⁰⁹ Markova, Ekzarhiya, ss. 253-254.

ve millî meselesini desteklemekteydi. Ancak Ekzarhâne fermânının ilânından sonra ortaya çıkan sorunların bir ekümenik toplantıyla çözümlenmesine taraftar olarak bu noktada çıkarları Rusya ile çelişmiş ve Rusya'ya zorluk çıkarmıştır⁸¹⁰.

Fransa 1871 yılına kadar Bulgar-Rum kilise meseleleriyle ve doğudaki bütün dinî meselelerle ısrarlı bir şekilde ilgilenmiştir. Fransa'nın Bulgar kilise meselesindeki tutumu her zaman etkin, ancak dönem dönem çelişkili olup Bulgar millî davasını zaman zaman desteklese de çoğu zaman ona karşı çıkan bir tavır takınmıştır. Fransa, Bulgar dinî hareketinin Rusya'nın teşvikleriyle gerçekleştirildiği ve Osmanlı egemenliğinin temellerinin sarsılmasına yönelik olduğu yargısında idi. Açık bir şekilde Fransa, Rusya'ya bağlı olacağından ve Bulgar halkını siyâsî özgürlük mücadelesine götüreceğinden bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulmasına karşı çıkmıştır⁸¹¹. Kırım Savaşı yıllarında Rum-Bulgar çekişmesiyle ilgilenen Fransa, Bulgar topraklarına ajanlar göndermiştir. Fransa elçisi Prosper Bure, Bulgar topraklarını gezdikten sonra ve özetle şu görüşü öne sürmüştür: "Bulgaristan'daki Rum ruhânîlerinin Bâb-ı Âli tarafından desteklenmesi gerekiyor. Bulgar isteklerine kulak asmayarak sadece Rum papazlarının suiistimallerini ortadan kaldıracak reformlar yapılması gerekiyor." Bu dönemde Bulgar topraklarında Rum ruhânî hâkimiyetini destekleyen Fransa birtakım reformların yapılmasını istemiş ve desteklemiştir. Fransa, Rum Patrikhânesi'nin dinî ve idarî statükosunu desteklerken aynı zamanda Batı Kilisesi'ne bağlamak sûretiyle Bulgarları Rus etkisinden koparmak yönünde bir siyaseti benimsemişti. Bulgarlar Fransa'nın siyâsî desteğini şu şartla alabileceklerdi: Eğer Batı Kilisesi'ne bağlanmayı kabul ederlerse. Kırım Savaşından sonraki yıllarda Fransız diplomasisinin bütün çabaları Katoliklik projesinin faaliyete geçirilmesine yönelik olmuştur. Bu grup Osmanlı hükümeti tarafından desteklenmiş ve kısa süreli olsa da ciddi başarılar elde edilmiştir⁸¹².

Bulgaristan'daki Fransız konsolosları 1870'li yılların başlarında Ekzarhâne'nin kurulmasının ardından Fransız hükümetine sundukları raporlarda Bulgar-Rum anlaşmazlığının bu şekilde çözümünü olumsuzluk olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre dinî-millî başarıları siyâsî bağımsızlık takip

⁸¹⁰ Markova, Ekzarhiya, s. 298.

⁸¹¹ Markova, Ekzarhiya, s. 298.

⁸¹² Markova, Tsirkovno, s. 180.

edecekti. Bu ise Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve bütünlüğünü tehdit anlamı taşıyacaktı⁸¹³.

Fransa, Ekzarhâne fermânından sonra devam eden Rum-Bulgar anlaşmazlığında ve Ortodoks topluluğundaki çatışmalarda bekleme pozisyonunda kalmayı tercih etmiştir. Fransa'nın bu durumu Kırım Savaşından sonraki Rusya'nın durumuna benzemektedir ve Rusya ile çatışmayı istemediği için meseleye karışmamakta kararlıydı⁸¹⁴.

Avusturya-Macaristan'ın dış politikasının esas amacı Balkanlara girmek ve orada Rusya'nın kazandığı pozisyonunu baltalamaktır. 1860'lı yıllarda Bulgar-Rum kilise anlaşmazlığı öncelikle Katolikliğin yayılması bakımından Avusturya'nın ilgi alanına giriyordu. Ekzarhâne fermânının ardından Avusturya Dışişleri Bakanlığı 1871'de Bulgar halkına sempatilerini belirten bir rapor hazırlamıştı. Ancak artık onların girişimleri sonuç vermiyordu. Hatta İstanbul büyükelçisi Kont Ludolf hükümetine gönderdiği raporlarda "Bulgarları bizim sempatilerimize inandırmak artık mümkün değil" diyordu ve Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki nüfûzuna dikkat çekiyordu. Avusturya'ya göre Rus nüfûzunu hafifletmek için Katoliklik propagandalarına ağırlık verilmesi ve Bâb-ı Âli'nin politikalarının desteklenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Avusturya yine de Bulgarları ve Ekzarhâne'nin kurulmasını desteklemişti. Coğrafi ve etnografik nedenlerden dolayı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na göre çıkarlarını olumsuz etkileyecek yerlerde Rusya'nın yayılmasının kısıtlanması gerekmektedir. Gelecekte Avusturya-Macaristan sınırlarına komşu olacak, Rus himâyesinde büyük bir Slav gücünün, yani Sırbistan ve Bulgaristan'ın kurulması onlar için önem arz ediyordu⁸¹⁵.

Avusturya-Macaristan hükümeti Bulgar Kilisesi konusunda Rusya'ya karşı Türk devlet adamlarını, Bulgar dinî liderlerini ve İngilizleri büyük bir dikkatle kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Kilise konusunda kesin bir ayrılık taraftarıydı. Bu hususta büyükelçi Ludolf yoğun diplomatik çalışmalar yapmıştır. Ancak İngiltere buna şüpheyle bakmış ve artık Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki nüfûzunun yok edilemeyeceğini düşünmüştür. İngiliz Büyükelçi Sir Henry Elliot da kilise

⁸¹³ Markova, Ekzarhiya, s. 298 vd.

⁸¹⁴ Markova, Ekzarhiya, ss. 301, 309.

⁸¹⁵ Markova, Ekzarhiya, ss. 301-302.

bölünmesinin Rusya'nın faaliyetlerini ve nüfûzunu daha da etkili kılacağı ihtimâline dikkat çekiyordu. Bu gerçekten de doğru çıkmış, bölünmeden sonra Rusya, Rumların değil tamamıyla Bulgarların çıkarlarını gözetmeye başlamıştır⁸¹⁶.

Batılı devletlerin 1870'li yıllardan sonra izledikleri Bulgar kilisesi politikaları daha önceki konularımızda geniş ölçüde bahsettiğimiz genel politikalarıyla paralel bir seyir içerisindedir. Batılı devletlerin dinî politikaları da birbirlerine karşı izledikleri siyasal politikalar ile yakından ilgiliydi ve buna göre şekilleniyordu.

1870'li yıllarda, Bulgar kilise meselesine ilişkin Batı güçlerinin politikasında bir kaç eğilim belirdi. Bunlardan en önemlisi Ortodoks Rusya ile geleneksel rekabetti. Rusya'nın, Bulgar-Rum anlaşmazlığına ilişkin tavır ve hareketleri, Batı Avrupa diplomasisi tarafından dikkatle izleniyordu. Rusya politikası hakkında değerlendirmeler, Batıya has önyargı ve şüphecilikten de mahrum değildi. Osmanlı'nın Hıristiyan tebaası üzerinde artan Rusya'nın etkisinden her zaman korkan Batı güçleri, mümkün olduğunca Rusya'nın etkisini kontrolleri altında tutmayı ve Rusya'yı Ortodoks topluluğunun itibarından düşürmeye çalışıyorlardı. Kilise anlaşmazlığı konusunda Rusya karşıtı faaliyetlerinin daha açık olduğu 1850'li ve 1860'lı yıllara nazaran, 1880'li yıllarda durum daha farklıydı. Çünkü Şark meselesiyle ilgilenen Avrupa güçlerinin dengesi değişmişti. Uzun zaman Rusya'nın ellerini bağlayan 1856 Paris Barış Anlaşmasının getirdiği kısıtlamalar, 1871 yılında kaldırılmış ve uluslararası prestiji yenilenmişti, İstanbul'daki nüfûzu da istikrara kavuşmuştu. Doğu meselelerinde Rusya'nın Batılı ortaklarının bu durumu göz önünde bulundurmaları gerekiyordu.

Avusturya-Prusya Savaşı (1866) ve özellikle Fransa-Prusya Savaşı (1871), Avrupa siyasî güçleri arasında yeni bir dengenin kurulmasına sebep olmuştu. Batılı güçlerin her biri, meydana gelen yeni uluslararası durumda aldıkları konum ve ağırlığa göre ve bu durumdan kaynaklanan devlet siyasetinin hedeflerine bağlı olarak Bulgar kilisesi ve millî sorunlarındaki tutum ve metodlarını belirlediler. Bulgar kilise meselesine ilişkin Batının politikası az ya da çok ortak Avrupa politikasının fonksiyonudur. Batı güçleri arasında Doğunun dini anlaşmazlıkları konusunda en fazla sorumluluk üstlenen Fransa, Almanya'ya karşı yenilgisinden sonra uluslar arası

⁸¹⁶ Markova, Ekzarhiya, ss. 302-305.

sahne de kötü bir duruma düşmüştü. Bu ise onu Bulgar-Rum ilişkilerinde pasif durumda kalmaya mecbur bırakmıştı. Nitekim daha önce Rusya karşıtı olan Fransa'nın bu tutumu değişmeye başlamıştı. Çünkü Almanya ile gelecekte yapmayı tasarladığı bir rövanş için Rusya'ya güveniyordu. Fransa, bu dönemde de Katolik misyon ve kurumlarını desteklemeyi sürdürmüştür⁸¹⁷.

1870'li yıllarda Avusturya-Macaristan'ın Balkanlara ilişkin siyasî ve stratejik politikaları kendisini bölgede öncelikli olmayı planlayan Rusya'yla karşı karşıya getirdi. Avusturya-Macaristan, Rusya'nın Ortodoks birliğinin yenilenmesi planlarına karşı çalışarak ve Bulgarların Rum dünyasından bağımsız olma hedefini teşvik ederek, aynı zamanda, Rusya'nın hayal ettiği Güney Slav Birliğini önlemek için Bulgar ve Sırlar arasında anlaşmazlıklar yaratmaya çalışıyordu. Avusturya-Macaristan peşinde olduğu bu emellere rağmen, 1870'li yıllarda Bulgar Ekzarhânesi'nin programını destekledi ve Bulgarların sorunlarının çözülmesi için yardım etti. Bu alanda birliğin teşvikçisi Fransa'nın yerini alarak Bulgar halkı arasında Katolik propagandasına devam etti.

Birliğini kuran Almanya, gelecekte Doğu'da nüfûz sahibi olma planlarını emin adımlarla sürdürüyordu. Bulgar-Rum kilise-millî meselesinde gözlemci pozisyonuna geçti. Bu konudaki ilgisi, Şark meselesi çerçevesindeydi, doğrudan sorumluluk almadan, prensipte Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını destekliyordu. Bununla birlikte, Bulgarların millî-kilise birliğinde “dış” yani Rus etkisini görmekteydi. İngiltere, görünürde tarafsızlık taktiğini sürdürmekte, atacağı adımları doğru hesaplamakta, hayellere kapılmadan olayların gelişmelerini gerçekçi bir gözle değerlendirmekteydi. Avusturya-Macaristan diplomasisinin onu düelloya sürükleme çabalarına rağmen, İngiltere, esnek politikasını korudu. Bulgarların dinî-millî ayrılığına karşı çıkmıyor, görünürde onu destekliyor, ancak büyük siyasî planlarında ise Atina'ya güveniyordu.

Bu dönemde beliren diğer bir eğilim, Bulgar Kilisesi'ne ilişkin tutumun Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunma prensibine uyumlu olması gerekliliğiydi. Ekzarhâne'nin kurulması, düzenlenmesi, Patrikhâne ile ilişkilerinin gelişimi bu bakış açısından değerlendirildi. Batı güçlerinin Ekzarhâne'ye karşı

⁸¹⁷ Markova, Ekzarhiya, ss. 313-314.

tutumunun belirlenme aşamasında dinî bağımsızlığın, siyasî bağımsızlık hedefini yaratma korkusu açık bir şekilde görülmektedir. Onlara göre, Ekzarhâne'nin kurulması, ancak Bulgar halkının bağımsızlık girişimlerinin sadece manevî, kültürel ve dinî hayat alanında sınırlı kalması şartıyla kabul edilebilirdi⁸¹⁸.

D. Bulgar Ekzarhânesi Fermânının Uygulanmaya Başlaması ve Ekzarhâne ile Fener Patrikhânesi Arasında Yetki ve Nüfûz Mücadeleleri

1870 yılında Ekzarhâne fermânının ilân edilmesinden sonra Bulgarların uğraştığı konulardan biri de fermânın maddelerinin korunması ve uygulanmasıyla ilgilidir. Buna karşın fermân, Fener Rum Patrikhânesi'nin şiddetli muhalefeti nedeniyle iki yıl kadar bir süre uygulamaya konulamadı. Osmanlı hükümeti ile Patriklik arasındaki görüşmeler ve müzakereler sürerken Bulgarlar da boş durmamış, Ekzarhâne'nin dinî ve idarî örgütlenmesini hazırlamaya koyulmuşlardır.

Bulgarlar üzerindeki nüfûzunu sağlamlaştırma arzusunda olan Rusya da fermânın yürürlüğe konulmasını sağlamak üzere harekete geçer. Bu işi İstanbul'da bulunan İgnatiev üstlenir⁸¹⁹. İgnatiev, Yunanistan hükümetiyle bu hususta görüşmeler yapmış, Atina'nın Rum-Bulgar anlaşmazlığında tarafsız kalması konusunda anlaşmıştır. 1871 yılındaki görüşmelerde Rusya'nın müzakerelerde hakem değil, aracı olması ve anlaşmazlıkların çözümünün Patrikhâne'ye bağlı kalması kararlaştırılmıştı. İgnatiev bu hareketiyle ne Bulgarları, ne de Patrikhâne'yi gücendirmek istiyordu. Rus ve Yunan hükümetleri arasında anlaşmanın sağlanmasının yanı sıra, İgnatiev'in tasarladığı müzakereler için 1871 yılında vefat eden Âli Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa'nın geçmesi de olumlu bir gelişmeydi⁸²⁰. 1872 yılının sonlarına doğru Patrik ve Bulgar tarafları arasında görüşmeler ve müzakereler yapılır. Bu görüşmeler sonunda iki taraf da fermândaki tartışmalı konuları ele almak için anlaşır. İki taraf arasındaki anlaşmazlıklarda en fazla üzerinde durulan ve çözülemeyen konu, piskoposluk bölgeleriyle ilgilidir. Her iki taraf da bu konunun çözümü için farklı öneriler getirince müzakerelerden sonuç alınamaz. Patrikhâne ile Bulgarların kopuşu kaçınılmaz bir hâl alır. Yunanistan ise

⁸¹⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 314.

⁸¹⁹ İnalçık, Bulgar Eksarhiyası, II / 697; Mahmud Celâleddin Paşa, I / 60; Nikov, ss. 363-365.

⁸²⁰ Markova, Ekzarhiya, s. 255; Akın, s. 45.

Rum-Bulgar müzakerelerinde, özellikle de piskoposluk bölgeleriyle ilgili durumun çözüme kavuşturulmasından yanaydı. Çünkü eğer bu olmazsa, fermân uygulanmaya konulacak ve tartışmalı piskoposluklarda Rumlar kaybedecekti. Yunan Devleti'ni ilgilendiren ise bu piskoposlukların en çok Makedonya bölgesinde olmasıydı ve bu bölge üzerinde kendi planlarının bulunmasıydı. Bu bakımdan bu bölgelerin Patrikhâne'nin nüfuzunda bulunması gerekiyordu. Rusya bu konuda Yunan Devleti'ni ve Rumları tam olarak destekleyemediği için Rumlar, Ruslardan memnun değillerdi ve yüzlerini Batıya çevirmişlerdi. Yapılan müzakerelerde Patrikliğin Bulgarlara taviz vermemesi çözümü zora sokuyordu. İgnatiev'in düşüncesi de bu yöndeydi. Ayrıca Türk, İngiliz ve Avusturya diplomasisi de bu çözümsüzlüğe dâhil olmuşlardı. İgnatiev, Bulgarların tarafında olduğunu bildirmişti. Zaten Rumlara göre de Rusların iki seçeneği vardı: Ya Patrikhâne ile ilişkilerin korunması adına Bulgarlardan vazgeçecekler veya Bulgar tarafına geçip Panslavist olarak ilân edilmeyi göze alacaklardı⁸²¹.

Dış ilişkilerde bunlar yaşanırken Bâb-ı Âli 1872 yılının başlarından itibaren fermânın yürürlüğe konulması çalışmalarını başlattı ve Şubat ayında da Bulgar Ekzarhânesi fermânını tek taraflı olarak yürürlüğe koydu. Arkasından da Ekzarh seçimi yapıldı ve Vidin Metropoliti Antim Ekzarh seçildi. 12 Nisan 1872 tarihli bir fermân ile Ekzarh olduğu kabul edilen ve onaylanan Ekzarh I. Antim âyin yapmak için, kutsal kanunlar gereği Patrikten üç defa izin istediye de cevap alamadı. Bunun üzerine 23 Mayıs 1872'de Sveti Kiril ve Metodiy yortusunda Fener Bulgar Kilisesi'nde resmen Bulgar Ekzarhı olarak âyini yönetti. Yaptığı âyinde I. Antim, Bulgar Kilisesi'nin muhtariyetini ilân etti. Bu hareketi üzerine Patrikhâne, Ekzarh I. Antim'i aforoz ettiğini ilân ettiyse de buna itibar edilmedi⁸²².

I. Antim, bir taraftan Patrikhâne ile uğraşırken diğer taraftan da Ekzarhâne'nin dinî ve idarî işleriyle uğraşmaktaydı. Fermâna göre Ekzarhâne'ye dâhil olan yerler için metropolit seçimlerini başlattı ve seçilen metropolitler için beratları alındı. 10. maddenin de yürürlüğe konulması için Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulundu⁸²³. İlk olarak Filibe, Samakov, Niş, Tırnova ve Köstendil başta olmak üzere

⁸²¹ Markova, Ekzarhiya, ss. 255-256.

⁸²² Tuğlacı, s. 76.

⁸²³ BOA. Bİ. No: 112, L. 21-22.

Bulgar metropolitlerin seçimleri ve atamaları yapıldı. Ekzarhâne'ye dâhil olan diğer bölgelerin idarî birimleri oluşturulmaya ve buralara Bulgar papaz ve öğretmenleri gönderilmeye başlandı. 10. madde ile ilgili olan bölgelerde de seçimler başlatılması kararı alındı. Bulgaristan'daki diğer şehir ve köylerin de pek çoğunda Ekzarhâne'ye geçmek isteyenler ile Patrikhâne'de kalmak isteyenlerin köy köy, şehir şehir tesbiti yapıldı. Bunun sonucunda daha önceden Patrikliğe bağlı olan Bulgarların büyük çoğunluğunun Ekzarhâne'ye geçmek istediği⁸²⁴ anlaşılmıştır⁸²⁵.

Fermânın uygulanmaya konulması ve faaliyetlerine başlamasıyla birlikte, Ekzarhâne'nin, işlerini daha düzenli bir şekilde idare etmesi için Mahmud Nedim Paşa Ortaköy'de bulunan "Portakaloğlu Bahçesi"nin Ekzarhâne dâiresi olarak kullanılmasını teklif eder. Teklifi Sultan Abdülaziz tarafından 22 Temmuz 1872 tarihli irâde ile kabul edildi. Böylece Ekzarhâne'nin yeri de belirlenmiş oluyordu⁸²⁶.

Ekzarhâne'nin, fermânın yürürlüğe konulmasıyla birlikte başlattığı yapılanma, Patrikhâne'yi son derece huzursuz etmekteydi. Patrik, fermâna karşı itirazlarını ısrarla sürdürüyordu. Buna karşın fermânın uygulanması, Ekzarh I. Antim'in bağımsız bir şekilde âyin yönetmesi ve metropolitleri tayin etmeye başlaması uzlaşma girişimlerini reddeden Patrikhâne'yi ciddî bir şekilde harekete geçirdi ve sert önlemler almaya zorladı. Patrik VI. Antim, Bulgarların ve Ekzarhâne'nin durumunu görüşmek üzere Sen Sinod Meclisini topladı. Meclis 10, 24 ve 28 Eylül 1872 tarihlerinde yaptığı üç oturum sonunda Ekzarhâne'ye bağlı olan Bulgarları "şizmatik" ilân etti⁸²⁷. Bu 1872 kararıyla Patriklik ile Ekzarhlık arasında kesin bir ayrılık süreciyle birlikte yeni bir müzakere ve uzlaşma arayışı sürecine de girilecektir.

Patrikhâne'nin, Bulgar Ekzarhânesi ile ilgili aldığı "şizm" kararı, 11 Mart 1870 tarihli fermânın Fener Patrikhânesi ile Ekzarhâne arasındaki ilişkilerle ilgili olan 3, 4, 6, 7, ve 9. maddelerinin hükümsüz kalmasına ve bundan sonra Bulgar Ekzarhânesi'nin tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmesine sebep oldu. Diğer

⁸²⁴ Bulgarların bu davranışlarında Patrikhâne'nin bütün Ortodoksları Rumlaştırma ve diğer baskı politikaları etkili olmuştur.

⁸²⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XIV., TTK, Ankara, 1991, s. 32; Hristov, ss. 143-144; Nikov, s. 368 vd.

⁸²⁶ BOA. Bİ. No: 115.

⁸²⁷ Tuğlacı, s. 76; İnalçık, Bulgar Eksarhiyası, II / 698.

tarafından Patrikhâne, bu kararı almakla bir anlamda Rumeli’de kendi idaresindeki eparhiyalarda yaşayan Bulgar halkına gözdağı vererek Bulgar nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde fermânın 10. maddesinin uygulanmasının önüne geçmek amacındaydı. Ancak bu karar Makedonya üzerinde uzun yıllar sürecek olan yoğun bir metropolitler mücadelesi yaşanmasını önleyemediği gibi Bulgar ve Rum olan halklar arasındaki çizgiyi derinleştirerek iki millet arasında kiliselerin paylaşımı hususunda mücadelelerin yaşanmasına sebep olacaktı. Bundan sonraki dönemde Bulgar Ekzarhânesi dinî sınırlarını genişletmenin yollarını ararken, Patrikhâne de buna engel olmak, şizm kararının Bâb-ı Âli tarafından tanınmasına, Bulgar piskoposlarına verilecek beratlarda bu hususun belirtilmesini temine ve Bulgar Ekzarhı’nın İstanbul’da ikametini önlemeye çalışmak gibi politikalar izlemiştir. Bâb-ı Âli ise Fener Patrikhânesi’nin Bulgarları Ortodoks mezhebinden ayrılmış saymasına rağmen Bulgar Ekzarhı’ı ve mensuplarının kendilerinin Ortodoks olduklarını belirtmelerine nazaran bunun dinî bir konu olduğu inancıyla şizm kararını tanımanın devletin vazifesi dışında olduğunu düşündüğünden dolayı şizm kararını onaylamaya hiçbir zaman yanaşmamıştır⁸²⁸.

Rusya diplomasisi de Sinod Meclisinden çıkan bu kararla ağır bir darbe yemiştir. Rusya 1872 toplantısını ve kararlarını “Rum papazlarının siyasî toplantısı” olarak yorumlamıştır⁸²⁹. Rusya’nın kiliseler ayrılığından duyduğu memnuniyetsizlik ve korkunun önemli nedenleri vardır. Bulgarlar ve Patrikhâne arasındaki çatışma, Rusya’nın “Doğu politikası”nın esas prensibi içerisinde verdiği bir sınavdı. Bulgar Kilisesi’nin ayrılması konusu Rusya’yı Yunan dünyası tarafına geçip Slavları dışlaması veya İstanbul Patrikhânesi ile geleneksel dostluğunu bozması ikilemi arasında bırakmıştır. Rus diplomasisi ayrılma kararını Doğu Kilisesi’nin tarihinde geçici bir dönem olarak kabul ediyordu. Bu, toplantı kararını yeteri kadar esaslı bulmamalarına ve ayrılmanın ekümenik konsil sonucunda alınmamasına dayanıyordu. Rusya, Patrikhâne’nin fermân ile ilgili en önemli itirazlarını göze alarak hareketlerinin yönünü belirliyordu. İgnatiev’e göre Rusya’nın çabalarının nihâî hedefi, sınırları belirlenmiş ve sınırları içerisinde bağımsız, ancak Doğu Ortodoks Kilisesi ile, yani Patrikhâne ile bağları kopmamış bir Ekzarhâne’dir. Siyasî bir ifade ile bu, Rusya’nın Bulgar Kilisesi bağımsızlığını desteklediği anlamına

⁸²⁸ Koyuncu, s. 128.

⁸²⁹ Markova, Ekzarhiya, ss. 258-259.

gelmekteydi. Bunun yanı sıra yine Rusya'nın himâyesi altında olan Rum Patrikhânesi'nin dinî- hiyerarşik onuru zedelenmeden Bulgar ve Rumlar arasındaki Ortodoks birliği korunacaktı. Rusya açısından Slav birliği kadar önemli olan Ortodoks birliği bu sûretle zedelenmişti. Rus diplomatları, Patrikhâne'nin kilise kanunlarıyla ilgili ortaya attığı sorunları da ihmal etmeden uzlaşmayı engelleyen konunun piskoposluk bölgeleri ile ilgili çatışma olduğu konusunda gerçekçi bir görüşe de sahiplerdi. Bulgar-Rum anlaşmazlığının bu yönü, yani esas olarak 10. maddeden kaynaklanan problemler 1870-1876 döneminde yapılan müzakerelerde açıkça ortaya çıkmıştır⁸³⁰.

Rum-Bulgar çatışmasının dayanağı olan Ekzarhâne fermânının 10. maddesi biri bağımsız diğeri de ulusal kurtuluşun eşğinde olan her iki Balkan ülkesinin hayati önem taşıyan meselesi olmuştur. Patrikhâne ile Ekzarhâne arasında uzlaşmayı engelleyen, her iki tarafın da taviz vermediği nokta bu madde olmuştur. Nitekim nüfusu karışık olan piskoposluk bölgelerindeki Bulgarlar yapılan seçimlerle Patrikhâne'den ayrılıp Ekzarhâne'ye bağlı olduklarını bildirmeye başlamışlardı⁸³¹.

Patrikhâne'nin Bulgarları şizmatik ilân etmesi Ekzarhâne'nin faaliyetlerini sürdürmesini engelleyemedi. 1873 yılından itibaren Ekzarhâne Sofya, Köprülü, Vraça, İslimye, Lofça, Üsküp ve Ohri'ye metropolitler atanması isteğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Bu metropolit atamaları Bulgar Ekzarhânesi'ni güçlendireceği gibi özellikle Üsküp ve Ohri eparhiyalarına metropolitlerin gönderilmesi⁸³², Makedonya'daki dengeleri değiştirecekti. Çünkü Makedonya üzerinde politik mücadeleler yaşanmaktaydı. Ekzarhâne'nin buradaki eparhiyalara metropolit atayarak nüfûz alanını genişletmesi olayları komite ve çete savaşlarına kadar götürececek bir kilise ve mektepler mücadelesi sürecinin yaşanmasına zemin hazırlayacaktı. Her şeyden önce bölgeye Bulgar metropolitlerin atanması 10. maddeye göre uygulanıyordu. Yani bölgede seçimler yapılmış ve halkın çoğunluğu Ekzarhâne'ye geçmek istediği için Bulgar metropolitler atanmıştı. Ekzarhâne, Üsküp

⁸³⁰ Markova, Ekzarhiya, ss. 261-268; Ayrıca bkz., Danişmend, 4 / 232.

⁸³¹ Hristov, ss. 143-144, 171-173; Nikov, s. 368 vd.

⁸³² Üsküp ve Ohri metropolitlerinin atanmasında iki taraf arasında anlaşmanın sağlanabilmesi için 10. maddenin uygulanmasına taraftar olmayan Rus elçisi İgnatiev'in rolü olmuştur. İgnatiev bir taraftan Rum ve Bulgarları durumu sarsacak adımlar atmaktan geri tutmaya çalışırken, bir taraftan da Makedonya'daki Bulgarların kısmen de olsa memnun edilmeleri gerektiğini kabul etmiştir. İgnatiev'in girişimleri üzerine Bulgar metropolitlere berâtlarının verilmesi Rumların memnuniyetsizliğine neden olacaktır. Markova, Ekzarhiya, s. 264-265.

ve Ohri'den başka Makedonya dâhilinde olan diğer merkezler için de seçim yapılması ve seçim sonuçlarına göre Bulgar metropolitler atanmasını Osmanlı hükümetinden talep etmişse de Osmanlı şimdilik mevcut durumu da göz önünde bulundurarak sadece 5 Nisan 1874'te önce Droni Efendi ve sonra da Kiril Efendi'nin Üsküp'e ve Natanail Efendi'nin de Ohri'ye metropolitliğe atanmasına izin vermişti. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kiril Efendi görevini terk etmiş, Natanail Efendi ise savaştan sonra azladılmıştı. Böylece Üsküp ve Ohri metropolitlikleri boş kalmıştı⁸³³.

Osmanlı hükümeti olağanüstü durumlarda talep edilen metropolit berâtlarını vermekten imtinâ etmiştir. Nitekim Ekzarh Antim, 1876 yılında Debre, Ustrumca ve Kukuş Eparhiyelerine Bulgar metropolitlerinin tayin edilebilmesi amacıyla bu bölgelerde seçim yapılmasını talep etmişti. Bâb-ı Âli, bu sırada 1876 Bulgar İsyancıları başladığından Ekzarh'ın bu talebini yerine getirmemiştir. Bununla birlikte Ekzarhâne, Makedonya bölgesinden vazgeçmeyecek, Yunanlılara karşı "Bulgar halkını korumak için" özellikle 1878 yılından sonra metropolitlik berâtları verilmesi mücadelesi verecekti⁸³⁴. Çünkü her şeyden önce bir bölgede metropolitliğin olması demek, o bölgenin sadece dinî ihtiyaçların karşılanması demek değildi. Aynı zamanda o bölgedeki Hıristiyan nüfusun etnik bakımdan çoğunlukta olduğunun resmen onaylanması anlamına geliyordu. Bu dönemin Bulgar Prensiği'nin kuruluş dönemine tesadüf etmesi de dikkatlerden kaçmamaktadır.

1878'de boşalan Ohri ve Üsküp'e Bulgar metropolitlerinin atanması 1878'den 1890 yılına kadar Ekzarhâne ile Patrikhâne arasında devam eden mücadelelerde önemli meselelerin başında gelir. Yukarıda da vurguladığımız gibi aslında mesele 10. maddeye dayanmaktaydı. İki taraf arasındaki çekişmeler ve müzakereler sürecinde hep bu madde göz önünde bulundurulmuş, hatta pazarlık konusu haline bile getirilmiştir.

Ekzarh Yosif, 1881 yılından itibaren Üsküp ve Ohri'ye Makedonya'daki Bulgarların eğitimini ve kültürel gelişimini sağlayacak yeni Bulgar metropolitler tayin edilmesi hususunu 10. madde gereğince yapılan seçimlerin sonucuna göre

⁸³³ BOA. Bİ. No: 892, L, 11, 13.

⁸³⁴ Kostadin Pandev, "Bilgarskata Ekzarhiya sled Voynata", *İstoriya na Bulgariya 1878-1903*, C. 7, BAN, Sofya, 1991, s. 425.

tekrar gündeme getirdiğinde⁸³⁵ Bâb-ı Âli, Bulgar Prensligi'nin sınırları oluşturulurken Ekzarhâne'nin hudutları göz önünde bulundurulduğundan şimdi de Prensligın Üsküp ve Ohri üzerinde hak iddia edebileceği endişesiyle teklife sıcak bakmıyordu. Çünkü Prenslig sınırlarına Ohri ve Üsküp dâhil edilmemişti⁸³⁶. Bâb-ı Âli Ohri'ye Teodos Efendi ve Üsküp'e de Kiril Efendi'nin metropolit olarak gönderilmesini ancak 1885 yılında kabul etmişti⁸³⁷. Bununla birlikte sonrasında meydana gelen durumlardan dolayı bu metropolitlerin berâtlarının verilmesi 1890 yılına kadar gecikmişti.

Patrikhâne bu olaya tepki vermekte gecikmedi. Patrik Yoakim, Osmanlı hükümetinden Ekzarhâne fermânının ilânında öne sürdüğü gerekçelerle Ekzarhâne'nin taleplerinin kabul edilmemesini istiyor, metropolitler atanmasında Ekzarhâne'nin yetkili olmadığını belirtiyordu. Osmanlı hükümeti de geciktirmeli bir şekilde Patrikhâne'ye verdiği cevapta fermânın uygulanmakta olan maddelerinin dinî değil, idârî hükümleri olduğu, fermânda belirtilen maddelerin dışına çıkılmadığı, iddialarının yersiz olduğunu belirtmekteydi. Durum öyle bir hale gelir ki Patrikhâne “şizm” kararını kaldırmaya karşılık olarak 10. maddenin kaldırılmasına razı olmuştu⁸³⁸.

Ohri ve Üsküp'e atanacak olan metropolitler belli olduğu ve sadece berâtlarının verilmesi işi kaldığı halde Bulgar Prensligi'nin 18 Eylül 1885 tarihinde Şarkî Rumeli'yi ilhâk etmesi, Osmanlı'nın sözkonusu metropolitlere berâtlarını vermesini beş yıl geciktirir. Çünkü Şarkî Rumeli'den sonra Prensligın hedefinde Makedonya vardı. Makedonya'yı sınırlarına katmanın yolu da bu bölgede Bulgar nüfusun çoğunlukta olduğunu ıspatla Bulgar metropolitlerinin atanması ile açılacaktı. Çünkü o bölgeye Bulgar metropolitlerin atanması nüfusun çoğunluğunun Bulgar olduğunun göstergesi olacaktı. Osmanlı devlet adamları da Bulgar Prensligi'nin topraklarını genişletme politikasını izlediklerini biliyordu. Şarkî Rumeli'nin ilhâkı bunun en büyük deliliydi. Makedonya'ya Bulgar metropolitler gönderilmesi bölgenin Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkma tehlikesi ile karşı karşıya kalması demektir.

⁸³⁵ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 22-24, Hüküm: 40; Samardjiev, Politikata, s. 92; Pandev, 7 / 425.

⁸³⁶ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 22-24, Hüküm: 40.

⁸³⁷ BOA. Bİ. 892, L. 12.

⁸³⁸ BOA. Bİ. 892, L. 4.

Ayrıca Osmanlı Devleti, Patrikliğin protestoları ve muhalefeti ile de karşı karşıya kalacaktı. Bu nedenlerle Osmanlı bu meselede statükonun korunmasını tek çıkar yol olarak görmüştü. Şarkî Rumeli'nin ilhâkından dolayı bu meseleye artık dinî değil, siyasî bir mesele olarak bakılmaktaydı. Ancak siyasî koşullar bu statükonun kırılmasına yol açacaktı. Başta Rusya olmak üzere bölgeyle ilgili diğer Avrupa ve Balkan devletleri Patrikhâne veya Ekzarhâne yanlısı politikalar izlemeye başladılar⁸³⁹. Daha da önemlisi bu meselenin içinde artık Bulgar Prensiği de tehditkâr tutumuyla yerini almıştı.

5 Mart 1890'da Bulgaristan hükümeti İstanbul'daki Kapıkethüdalığı vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne üç maddelik bir nota sunmuştur. Bu notaya göre Osmanlı hükümetinden Bulgar hükümetini tanıması, hükümetle resmi ve Prensle özel ilişkiler kuracak evkaf komiserinin bir an evvel gönderilmesi, Ohri ve Üsküp metropolitlerinin görevlerine başlamaları için berâtlarının verilmesi ve Edirnedeki Bulgar başpiskoposun görevlerinin hiçbir şekilde kısıtlanmaması talep edilmekteydi⁸⁴⁰. Bu notaya Bulgar hükümetinin resmen tanınması maddesinin eklenmesi, bu hususta büyük devletlerin tutumları göz önünde tutulduğunda başarılı olması imkânsız görülmesine rağmen Stanbulov hükümeti tarafından bir taktik olarak ortaya konduğu anlaşılmaktadır. Böylece Bulgarlar ilk madde ile başarı sağlanamaması halinde hiç olmazsa diğer madde ile Makedonya'da bazı haklar koparmayı düşünmüşlerdir. 14 Haziran'da Sırp ve Yunan diplomatları Bâb-ı Âli'ye gelerek Bulgar notasını protesto etmişlerdir. Rusya bu dönemde Bulgaristan'daki Stefan Stanbulov hükümetini tanımadığından ve Makedonya'da Sırp ve Yunan çıkarlarını savunduğundan Bulgar isteklerine karşı çıkmıştır. İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya Bulgarları desteklemişler, Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır⁸⁴¹.

1890 yılında nihayet dış güçlerin de müdahâleleriyle Osmanlı hükümeti 15 Temmuz 1890 tarihinde Üsküp ve Ohri için seçilmiş olan Teodos ve Kiril

⁸³⁹ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yay., İstanbul, 1996, (Makedonya Sorunu); Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 84 vd; Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları**, IX, İstanbul, 1989, (Arşiv Belgeleriyle), s. 209 vd; Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", **İA, (TDV)**, C. 27, Ankara 2003, s. 440; Bozkurt, s. 192.

⁸⁴⁰ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 22-24, Hüküm: 40.

⁸⁴¹ Samardjiev, Politikata, ss. 96-97.

Efendilerin berâtlarının verilmesine karar verdi⁸⁴² ve 5 Ağustos 1890'da da Teodos ve Kiril Efendilere berâtları verildi⁸⁴³.

Bulgar milleti ve devletin geleceği için bu son derece pozitif bir gelişmedir. Söz konusu Osmanlı Avrupa'sındaki halkların dinî ve eğitim haklarının genişletilmesini sağladığı için Bulgar hükümeti için bu berâtların verilmesi tarihi bir andır⁸⁴⁴.

Osmanlı Devleti bu berâtları vermekle Rusya'nın nüfûzunu kırmak istemiştir. Bu nedenle Rusya, Yunanistan, Sırbistan ve doğal olarak Fener Patrikhânesi⁸⁴⁵ bu karar karşısında birleşmişlerdir. Bununla birlikte Ekzarhâne ile Patrikhâne arasındaki bu yetki ve nüfûz çekişmesini Ekzarhâne kazanmış oluyordu. Rusya'nın 1885'te Ekzarlığı ve Bulgar Prensligi'ni desteklediği halde şimdi bunun karşısında yer alması, bu dönemde Rusya ile Bulgar Prensligi arasındaki çatışmalardan kaynaklanıyordu⁸⁴⁶.

Bulgarların istediği Ohri ve Üsküp metropolit berâtlarının verilmesinin Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlar getirebileceği II. Abdülhamid ve Osmanlı devlet adamları tarafından sonraki yıllarda daha iyi anlaşılmış, bölgenin elden çıkması anlamına geldiği kanaati kesinleşmişti⁸⁴⁷. Bojidar Samardjiev, Ohri ve Üsküp için metropolitlikler berâtlarının verilmesini Osmanlı Devleti açısından şöyle değerlendirmiştir: "Milliyetçilik bilincinin daha da yükselmesi bölgelerde devrimci hareketin genişlemesine imkân verir. Geniş perspektifte Bulgar Prensligi'nin Osmanlı ile birlikteliğinin (Bulgar Prensligi'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı bir emaretlik olması durumu) bir faydası yoktu. Osmanlı yönetimi açısından 1890 ile berâtların verilmeye başlaması İmparatorluk için ağır sonuçlar verebilirdi. Bu birkaç yıl sonra bizzat Sultan tarafından da tespit edilmiştir. Hatıralarında bu durumu belirten II. Abdülhamid, Bulgarlara verilen eğitim ve kilise hakkını talihsizlik olarak

⁸⁴² BOA. Bİ. No: 892, L. 45; BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 22-24, Hüküm: 40; Samardjiev, Politikata, s. 97.

⁸⁴³ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 19-20, Hüküm: 34-35.

⁸⁴⁴ Samardjiev, Politikata, s. 98.

⁸⁴⁵ Samardjiev, Politikata, ss. 99-100

⁸⁴⁶ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, s. 262 vd.

⁸⁴⁷ BOA. Y. PRK. AZJ. No: 9 / 13.

değerlendirmiştir. Çünkü bu haklar Makedonya'daki devrimci hareketi tetikleyen bir durumdu”⁸⁴⁸.

Ohri ve Üsküp'e metropolitlerin gönderilmesinin ardından Manastır, Pirlepe ve Köprülü Bulgarları da buldukları şehirlerde çoğunlukta olduklarını bildirerek Bâb-ı Âli'den Bulgar metropolit atanmasını talep ettiler. Ancak Bâb-ı Âli, Patrikhâne ile bir sorun daha yaşamak istemediğinden bu tekliflere sıcak bakmadı. Ekzarhâne ise metropolit atamalarından başka daha küçük yerleşim yerlerine Bulgar papazları ataması yapıyordu. Osmanlı hükümeti Bulgar metropoliti olmayan yerlerde Rum papazlar tarafından idare edilen Bulgar okullarının artık bu papazlar tarafından idare edilmesine de izin vermişti⁸⁴⁹.

Ohri ve Üsküp'e metropolit gönderilmesi Makedonya Bulgarlarını cesaretlendirmişti. Israrla onlar da kendilerine Bulgar metropolit atanmasını istemişlerdir. Nihayet Osmanlı hükümeti, 9 Mayıs 1894'te Köprülü ve Nevrokop'a⁸⁵⁰, hemen arkasından da Manastır, Ustrumca ve Debre'ye⁸⁵¹ de Bulgar metropolitlerin atanmasına izin verdi. Ekzarhâne Makedonya'da elde ettiği bu 7 metropolitlikle bölgede üstün bir duruma geldi⁸⁵².

Bu metropolitlerin atandıkları dönemlerden itibaren Makedonya'da şiddetli bir kilise ve mektepler mücadelesi de yaşanmaya başladı. Makedonya için metropolit atanması istendiğinde komitecilik faaliyetlerinin de şiddetlendiği görülür. Bunun anlamı şuydu: Eğer kendi Bulgar din adamlarımız olursa Bulgar halkı teskin edilebilecek, çete ve komite faaliyetleri sona erecek. Ancak sonraki süreç göstermiştir ki bölgeye Bulgar din adamlarının gönderilmesi bu tür faaliyetleri durdurmadığı gibi, aksine olaylar din adamlarının tahrikleriyle daha da arttırmıştır. Bölgeye Bulgar metropolitlerin gönderilmesi Bulgar çetelerinin ve komitelerinin mücadelelerinde önemli bir cesaret kaynağı olmuştur. Bölgenin önemli bir kısmının Ekzarhâne'nin nüfûzuna geçmesi, Bulgarların nüfus bakımından diğer milletlerden sayıca üstünlüklerinin de bir işaretiydi. Durum böyle olunca Makedonya üzerinde hak iddia eden Balkan devletleri harekete geçmişlerdi. Yunanistan ve Sırbistan ve

⁸⁴⁸ Samardjiev, Politikata, s. 98.

⁸⁴⁹ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 20, Hüküm: 36.

⁸⁵⁰ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 27-28, Hüküm: 46, 47.

⁸⁵¹ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 28-29, Hüküm: 50, 51, 52.

⁸⁵² Pandev, 7 / 429.

çok fazla etkin olmasa da Romanya'nın dâhil olacağı bir kilise ve mektepler mücadelesi başlamıştır. Her kilise arkasına bağlı buldukları devletleri alarak komiteler ve çeteler vasıtasıyla Ortodoks halkı kendi kiliselerine bağlamak istemişlerdir. Bu özellikle 1890 yılından sonra daha da şiddetli bir hâl almıştır. En fazla mücadele Patrikhâne'nin desteklediği Yunanlarla Ekzarhâne'nin desteklediği Bulgarlar arasında yaşanmıştır. Komiteler ve çeteler bu faaliyetlerinde başarılı olmak için şiddete ve zorbalığa bile başvurmuşlardır. Burada dinî gayelerden çok millî gayelerle hareket edildiği son derece aşikârdır. Çünkü aynı zamanda bağlı bulunulan kilise, milliyeti de belirleyen bir unsurdu. İşte sadece dinî bir kisveyle yapılan, masum bir görüntü arzeden Bulgar metropolitlerinin Makedonya bölgesine atanmaları ve Ekzarhâne'nin Makedonya'nın önemli bir kısmını ele geçirmesi uzun bir dönem sürecek olan şiddetli olayların başlamasına vesile olmuştur⁸⁵³. Bu konuya sonraki bölümlerde geniş bir şekilde değineceğimiz için şimdi konumuza kaldığımız yerden devam edeceğiz.

Bulgar Ekzarhânesi kurulduktan sonra kendi hudutları dâhilinde bulunan ve hudutları dışındaki durumları 10. maddeye göre açıklığa kavuşacak olan yerlere Bulgar papaz ve metropolitleri, piskoposları ve papazları atanmıştır. Ekzarhâne için Bulgar din adamlarının atanmasından başka ilgilendiği diğer bir husus da Bulgarların eğitim işleridir. Daha önce Rum Patrikhânesi'nin idaresinde Rum papaz ve öğretmenlerinin kontrolünde olan Bulgar okulları da Ekzarhâne'nin idaresine ve sorumluluğuna geçmiş, bu okullara Bulgar öğretmen ve idareciler atanmaya başlanmıştır. Ekzarhâne'nin bu konuda üzerinde önemle durduğu bölgeler ise Makedonya ve Edirne olmuştur. Bu yöndeki faaliyetler Berlin Anlaşmasından sonra daha da yoğun bir şekilde sürmüştür. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Bulgar öğretmenlerin pek çoğu savaş sırasında Osmanlı karşıtı eylemlerde buldukları gerekçesiyle tutuklanmış, hapsedilmiş, dolayısıyla Bulgar okulları öğretmensiz kalmış, eğitim durma noktasına gelmişti. Bulgar millî uyanışının başından beri Bulgarların önemle üzerinde durdukları ve kesintisiz bir şekilde sürdürdükleri eğitim ve öğretimin bu şekilde aksamış olmasından Ekzarhâne son derece huzursuz olmuştur. Boş kalan okullarla Patrikhâne'nin ve bölgedeki Yunanların ilgilenmesi ve sahiplenmesi de buna eklenince Ekzarh Yosif harekete

⁸⁵³ Glenny, ss. 114-115.

geçmiştir. Makedonya'nın Ohri, Manastır, Veles, Üsküp, Tetovo, Ustrumca bölgeleri başta olmak üzere diğer şehir ve köylerde öğretmen talep eden okullar bulunmaktaydı. Edirne de öğretmen ihtiyacı olan bu şehirler arasında yer almaktaydı. Ekzarhâne açısından öncelikli olan yer Makedonya'ydı. Bu nedenle Ekzarhâne, Makedonya bölgesi için metropolitler atanması mücadelelerini sürdürürken diğer yandan da eğitim işlerinin aksamadan devam etmesi için Bulgar öğretmen ve idareciler atanmaya başlanmıştır. Edirne de bu şehirlere dâhildi ancak oranın durumu Rusya'dan alınan yardımlardan dolayı Makedonya'ya nazaran daha iyiydi. Rus ordusu 1879'da Edirne'den çekildiğinde ise Rus Generali, Bulgar Piskoposuna 24 bin altın Leva değerinde eşya hediye etmiştir. Bu meblağ Edirne'deki Bulgar kilise okullarına transfer edilmiştir. Bu rahatlıkla Ekzarhâne'nin Edirne için öğretmenler tayin etmesi problem olmamıştır. Çünkü her şey bu atamalarla bitmiyordu. Ekzarhâne tayin ettiği kişilerin her türlü iâşesini de temin etmek, okulların ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydı. Bu nedenle Rusların Bulgarlara bıraktıkları eşyalar Ekzarhâne'yi Edirne ile ilgili meselelerin halledilmesinde maddî bakımlardan rahatlatmıştı⁸⁵⁴.

Makedonya bölgesi için eğitim sorununun halledilmesi, yeterli öğretmenlerin atanması ve yeni okulların açılması uzun bir zaman almışsa da 1900'lü yıllara gelindiğinde bölgede ilk öğrenimden lise seviyesine kadar eğitim verebilecek okullar mevcut olmuştur. Eğitimdeki bu gelişmede Bulgar Prensligi'nin kilise ve okullar için bütçe ayırması ve Ekzarhâne'yi de bu konuda himâye etmesinin önemli rolü vardır. İlk olarak Prenslük 1882'den itibaren Bulgar Kilisesi'nin faaliyetleri için 100 bin Leva pay ayırmaya başlamıştır. Başlangıçta bu miktar ancak öğretmenlerin maaşlarının ödenmesine yetmişti. Prenslük sonraki yıllarda bu miktarı artırmaya başlamıştı⁸⁵⁵. Ancak 1885 yılında Prenslük hükümeti içinde bulunduğu durumdan dolayı Ekzarh Yosif'e Makedonya'daki okullar için yapılan maddî yardımların aksayabileceğini belirten bir mektup göndermiştir. Bu mektupta şöyle denilmekteydi: "... Bildiğiniz gibi her yıl Bulgar hükümeti Makedonya'daki Bulgar eğitiminin yükseltilmesi için büyük maddî çabalar sarfetmiştir. Son zamanlarda Prenslük ve Şarkî Rumeli'de başgösteren askerî ve siyasî olaylar Bulgar hükümetinin dikkatini

⁸⁵⁴ Voin Bojinov, "Bilgarskoto Prosvetno i Kulturno Delo v Makedonya i Odrinsko", **İstoriya na Bılgariya 1878-1903**, C. 7, BAN, Sofya, 1991, ss. 430-431.

⁸⁵⁵ Bojinov, 7 / 434.

Makedonya meselesinden uzaklaştırdı. Bu durum bizim açımızdan çok büyük olumsuz sonuçlar doğuracak... Bulgar hükümeti tekrar destek verene kadar Makedonya'daki bu maddî boşluğu Ekzarhâne karşılansın ki maddî sıkıntılardan dolayı eğitim aksamasın”⁸⁵⁶.

Ekzarhâne'nin eğitim işlerini aksamadan yürütmesi için maddî desteğe ihtiyacı vardı. Topladığı vergiler bu iş için yeterli olmuyordu. Bu nedenle eğitim işlerine harcanmak üzere 1889 yılından itibaren komisyonlar kurulmaya başlanır. Bu komisyonlarda din adamları, öğretmenler, okul müdürleri ve komisyonların kurulduğu şehirlerin ileri gelenleri bulunmaktaydı. Bu, Bulgar okullarının önünü açan ve gelişmesini sağlayan bir projeydi. Bütün bu gelişmeler ve yapılan propagandalar Bulgar halkının birbirine “kenetlenmesine” ve “et ve kemik” olup Bulgaristan için çalışmalarına vesile olur⁸⁵⁷.

Patrikhâne ve Makedonya'daki Rum din adamları tıpkı Ekzarhâne'nin metropolit, piskopos ve papaz atamalarında olduğu gibi öğretmen atamaları ve okulların kurulmasına karşı mücadele etmişlerdir. Makedonya'da 1885 yılına gelindiğinde Rum papazlarının Bulgar öğretmenlerine karşı entrika ve baskıları Bulgar Ekzarhânesi için önem arzeden bir mesele haline gelmişti. Bu nedenle Ekzarhâne bu bölgelerde Bulgar çıkarlarını destekleyerek bölgeye daha fazla maddî yardımlarda bulunmuştur⁸⁵⁸.

Ekzarhâne, Makedonya ile özellikle 1885 yılından itibaren, yani Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli'yi ilhâkından sonra ilgilenmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bölgeye Bulgar papazlarının gönderilmesi bu ilhâktan sonra artmıştır. Eğitim ve okullar konusunda da yapılan çalışmaların yoğunluğunun bu tarihten sonraya rastlaması tesâdüfî değildir⁸⁵⁹.

İlhâktan sonra Prenslik de sadece Makedonya'daki Bulgarlarla ilgilenmekle kalmamış, Ekzarhâne'nin durumunu da Osmanlı Devleti nezdinde güçlendirmeye çalışmıştır. Bunu ise Ekzarhâne'nin Makedonya'daki faaliyetlerini destekleyerek,

⁸⁵⁶ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 35 (22 Aralık 1885).

⁸⁵⁷ Bojinov, 7 / 435.

⁸⁵⁸ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30 (30 Ocak 1885).

⁸⁵⁹ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30.

hatta din adamlarının atanmaları konusunda, işi Osmanlı Devleti'ne nota gönderecek kadar ileri giderek sağlamaya çalışmıştı. Prenslik, Ekzarhâne'nin kendi himâyesi altında olduğunu açıkça göstermekten çekinmemiştir. Ekzarhâne'nin Makedonya'da metropolitlikler kazanması, okullar açıp, öğretmen ataması bir nebze de olsa arkasındaki bu maddî-manevî himâyeden aldığı güç ve cesareten kaynaklanıyordu⁸⁶⁰. Zaten Bulgar hükümeti Ekzarhâne'nin Bulgar hükümetinin himâyesinde gelişerek devam edeceğini, bunun da kendi politikaları olarak benimsediklerini Ekzarh Yosif'e bildirmişti⁸⁶¹. Ekzarh Yosif de Prenslığın himâyesine karşılık Bulgar hükümeti Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir mesajda; "Bulgar hükümetinin Ekzarhâne'nin faaliyetlerini desteklediğinden eminiz. Her zaman Ekzarhâne'nin faaliyetlerini hükümete bildireceğiz" demiştir⁸⁶².

Bulgarların ilk Ekzarh'ı I. Antim göreve geldiğinde fermânın uygulanmaya konulması ve korunması, Patrikhâne'yle mücadeleler, müzakereler, Ekzarhâne yönetiminin oluşturulması gibi meselelerle daha çok meşgul olmuştu. Ancak Ekzarh Yosif bütün gücünü Ekzarhâne'nin Makedonya'da yerleşmesi ve güçlendirilmesi için harcamıştır. Bunun için Makedonya'da metropolitlik bölgeleri kazanmış, Ekzarhâne'yi Patrikhâne karşısında daha da güçlü bir duruma getirmişti. Ekzarh Yosif kırk yıllık görevi boyunca okul ve kiliselere yapmış olduğu yardımlar sayesinde Bulgaristan'da büyük ve güçlü bir Bulgar papaz ve öğretmen kitlesi oluşturmuştu⁸⁶³.

Ekzarh Yosif, 8 Temmuz 1901'de Sofya'da Ekzarhâne'nin Makedonya ve Edirne bölgelerindeki bu eğitim faaliyetleri sonucunda elde ettiği başarıyı anlatmış ve 20 yıl gibi kısa bir sürede eğitimin başlangıcına göre misli misli arttığını ve gelişme gösterdiğini ifade etmiştir. Yosif, Bulgarların kendi kilise ve okullarına sahip çıkmalarıyla bu başarının sağlandığının da altını çizmiştir. Onun verdiği bilgilere göre 1882-1883 öğretim yılında Makedonya ve Edirne'de toplam 237 Bulgar okulu,

⁸⁶⁰ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 35.

⁸⁶¹ TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 9.

⁸⁶² TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 176, Lef. 98.

⁸⁶³ TDA. F. 246 K, op. 4, a. e. 43, Lef. 5.

351 öğretmen ve 16063 öğrenci varken yüzyılın sonunda bu sayıların yaklaşık dört kat artış göstermiştir⁸⁶⁴.

Ekzarhâne millî uyanış dönemindeki eğitim faaliyetlerini daha organize ve daha sistemli bir hâle getirmiştir. Bulgar öğretmenleri okullar dışında da halk için birtakım eğitim faaliyetlerinde bulundular. Halk kütüphanelerinde, hafta sonu kurslarında, tiyatro salonlarında ve diğer uygun yerlerde Bulgar öğretmenler eğitim vermeye devam ettiler. Bulgar halkı bu çalışmalar sonrasında aydınlanmıştır. Zaten bu da Ekzarhâne'nin temel amaçlarından biriydi. Ekzarhâne, Bulgar halkına hizmet etme bilincini kazandırma yönünde eğitim verilmesini tavsiye ve telkin etmiştir. Kendi idaresi ve denetimi altında olan Bulgar okullarında yetişen gençler Bulgar inkılâbını organize edip, bağımsız Bulgaristan'ın çekirdeğini oluşturmuşlardır⁸⁶⁵. Burada şunu da unutmamalıyız ki, Bulgaristan dışında da İstanbul ve Rusya başta olma üzere Avrupa'nın değişik yerlerinde eğitim alan Bulgar gençleri de bu organizasyonda önemli başarılar kaydetmişlerdir.

⁸⁶⁴ Bojinov, 7 / 436.

⁸⁶⁵ Bojinov, 7 / 437.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZ BULGARİSTAN DEVLETİNE DOĞRU

I. BULGAR MİLLÎ İSYANLARI VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNİN HIZLANMASI

Osmanlı idaresinin güçlü, zirâî ve iktisâdî refâhın hâkim olduğu dönemlerde XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar sadece Bulgarlar arasında değil, bütün Balkan yarımadasında reâyâ isyanları pek görülmemiştir. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlarda “hayduk / haydut” denilen eşkıya grupları ortaya çıkmaya başladı. Bunlar arasında Bulgar çeteleri de bulunmaktaydı. Fakat bunlar siyasî amaçla değil, daha çok âdi hırsızlık, haydutluk gibi amaçlarla hareket eden eşkıya gruplarıydı⁸⁶⁶.

Bulgarların Osmanlı Devleti’nden bağımsız olma amacı taşıyan isyan hareketleri ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Bu döneme gelinceye kadarki süreçte ise Bulgarlar arasında bağımsızlık düşüncesi uyandırılmış, Bulgar milliyetçilerinin ve aydınlarının Bulgarları bağımsızlık yolunda isyana tahrik ve teşvik çalışmaları Rusya’nın da ajanları vasıtasıyla yaptığı tahriklerle güçlenmişti. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bulgarların eğitim ve kültür alanında ortaya koydukları gelişmeler ve bağımsızlık fikrinin yayılmasında da Rusya’nın önemli çalışmaları olmuştur. Bu faaliyetler ile beraber Bulgar komite ve çetelerinin kurulup teşkilatlanmalarında ve bunların çıkardıkları isyanlarda, Rusya’nın vermiş olduğu destekler önem arzeder. Rus ajanları ilk olarak Gabrova’da ortaya çıkmışlardır. Bunlar reâyâ arasında tahrik edici broşürler dağıtarak, gizli toplantılar düzenleyerek yaptıkları konuşmalar ve telkînleriyle⁸⁶⁷ halkı doğrudan doğruya isyan etmeleri için

⁸⁶⁶ Şentürk, s. 103 vd; ayrıca bkz. İnalçık, Tanzimat, ss. 24-25.

⁸⁶⁷ Rus tahrikçileri bu çalışmalarını yaparken halkı duygusal bakımdan etkileme gayreti içinde olup her zaman için onları destekleyeceklerini de teyit etmişlerdir. Onların genel olarak üzerinde durdukları konular ve konuşmaları tahrik unsurlarının ne kadar güçlü ve etkileyici olduğuna örnektir: “Sizde din ve milliyet gayreti yok. Nasıl rahat edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bu gevşeklik yüzünden Osmanlı boyunduruğundan kurtulamıyorsunuz. Bizim dediğimiz gibi hareket edin, isyan edin, biz devletlerin müdahalesini temin ederek sizi ezdirmeyiz ve nihayet Sırbistan gibi sizler de muhtar bir idareye sahip olursunuz...” Rus ajanları Gabrova’da toplanan ahâliye de şöyle seslenmişlerdir: “Görmez misiniz ki düvel-i sâirede ve Eflak ve Boğdan ve İbrail ve Sırbistan’da ne kadar tüccar ve bezirgân vardır. Onların kazandıkları yanında ve elinde kalır; sizlerin taş ve balkan içinde gece ve gündüz çocuklarınız ile çalışıp kazandığınızı elinizden alırlar; Sırbistan’da cizye şu kadar vergi birer altın olub eğerçi sizler de gayret olub da elbirliği ve ittifak eyliyesiniz, serbestiyet tahsili ile cizye vesâireden senevî bir altından başka bir şey vermezsiniz...” İnalçık, Tanzimat, ss. 39, 40; Ayrıca bkz. Eraslan, s. 82.

cesaretlendirmişlerdir. Rusya'nın Ortodoksluk siyaseti ve Balkan halkları üzerindeki koruma politikaları Bulgarlar için güçlü bir tahrik unsuru olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Rusların tahrikleri Bulgarların bulunduğu alan üzerinde genişlemiş ve sonunda, Kırım Savaşında, Ruslar Bulgaristan'a girdikleri zaman Bulgar halkı tarafından kurtarıcı olarak karşılanmışlardır.

XIX. yüzyıl ortalarında Rusya Panortodoks siyasetinin yanı sıra Panslavizm politikasına ağırlık vermeye başlamıştır. Özellikle Tanzîmât ile başlayan ıslahât hareketleri İngiltere ve Fransa'nın teşvikleriyle devam ediyordu. Durum böyle olunca Rusya, Balkanlardaki nüfûzunu kaybetmemek için kendine tâbi Slav devletleri oluşturma siyasetini benimsedi. Rusya'nın bu siyasetinin faaliyet sahalarından biri de Bulgaristan olmuştur.

Bulgar bağımsızlık hareketlerindeki etkenler arasında, Rusya başrolü oynarken, daha önceki bölümlerimizde de geniş bir şekilde bahsettiğimiz gibi diğer Avrupa devletlerinin de politikalarını unutmamak gerekir. Bundan başka özellikle isyanlarda Sırbistan ve Romanya, Bulgar bağımsızlık hareketlerinde en önemli faaliyet üsleri olmuştur. Bulgarların bağımsızlık mücadelelerinde millî eğitim hazırlıkları, isyan komiteleri gibi önemli hareketler genellikle bu bölgelerde teşkilâtlandırılmıştır⁸⁶⁸. Sırbistan'daki komitecilerin ise Bulgar topraklarının batısında görülen isyan hareketlerinde büyük etkileri olmuştur. 1840-1850 yılları arasında Sırbistan, Romanya ve Besarabya'ya yerleşmiş, ya da o bölgelerdeki ihtilalcilerle ilişkilerini geliştirmiş olan Panslavistlerin Bulgar komitecileri üzerindeki tahrik faaliyetlerini yoğun olarak sürdürdükleri görülmektedir⁸⁶⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıldaki iç ve dış siyasî, sosyal, askerî, ekonomik alanlarda yaşanan pek çok sarsıntıya rağmen Bulgarlar diğer Balkan ulusları tarafından girişilen isyan hareketlerinden uzak kalmışlardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Bulgarlar arasında görülen isyanlar mahallî, zayıf girişimler olarak kalmış, siyasî ve millî herhangi bir amaç etrafında gelişmemiştir⁸⁷⁰. Bununla birlikte XIX.

⁸⁶⁸ İnalçık, Tanzimat, s. 22, Not: 2.

⁸⁶⁹ Nitekim Niş ve Vidin İsyanlarının çıkmasında bu tahrik faaliyetleri etkilidir. İnalçık, Tanzimat, s. 38.

⁸⁷⁰ İnalçık, Tanzimat, s. 25; Bulgarların bu hareketsizliğine ve bu mütevekkil hallerine kendi tarihçileri şu açıklamaları getirmektedirler: "Bulgaristan İstanbul'a çok yakın olduğundan merkezî otoritenin kontrol ve tesiri daha kuvvetli idi. Memlekette daha büyük nispette Müslüman ahâli vardı.

yüzyılda Bulgarlar zaman ve zemin buldukça huzursuzluk çıkarmaktan geri durmamışlardır. Bulgarların isyan hareketlerinde Rus etkisinin kuvvetli bir faktör olduğunu vurgulamıştık. Rus ordularının Balkanlara doğru ilerleyişinde Bulgarların isyan teşebbüslerinde bulunmaları dikkatlerden kaçmamaktadır⁸⁷¹.

Bulgarların millî bağımsızlık hedefi taşıyan ayaklanmaları ise Bulgar tarihçileri tarafından 1862 yılında Bulgar komitelerinin kurulmasıyla başlatılır⁸⁷². Bundan önceki belli başlı Bulgar ayaklanmalarından olan 1841 Niş⁸⁷³, 1849 ve 1850 tarihlerindeki Vidin isyanları⁸⁷⁴, 1856 Tırnova, Vidin ve Niş isyanları⁸⁷⁵ ve 1859-1860 Vidin isyanları⁸⁷⁶ ise mahallî nitelikte, millî kurtuluş hareketi niteliği taşımayan, sebepleri daha çok ekonomik mahiyette olup Rusya ve Sırbistan'ın kışkırtmaları ile çıkan isyanlar olarak değerlendirilir. Ancak burada önemli bir hususu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bulgarların 1830'lu yıllarda başlayan isyan teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da artık bir isyan ruhu uyanmıştır. Bu yıllardan itibaren Osmanlı Devleti her an yeni bir isyan olacaktı gibi hazırlıklı olmak durumunda kalacaktır⁸⁷⁷.

A. Bulgar Komiteleri ve Bulgar Millî İsyancıları

1862 yılında başlayan Bulgar millî kurtuluş ihtilâl hareketi önceleri çetecilik hareketleri olarak ortaya çıkmıştır. Bulgar tarihçileri de bu yıldan önceki çeteleri "eşkıya çeteleri", o tarihten sonrakileri ise "ihtilâlciler" olarak değerlendirirler. İşte bu ihtilâlcilerin bir eşkıyalık tarafları vardır. Hatta bazen eşkıyalıkları ihtilâlcilikten bile ağır basmaktadır. Bu ihtilâlciler çeteleri hazırlayanlar ve bunları Tuna ve Edirne vilâyetlerine gönderenler siyasî amaç gütmüş olan milliyetçi ihtilâlcilerdi.

İmparatorluğun Edirne, Şumnu, Niş, Sofya, Manastır gibi en mühim askerî mevkiileri memleketi dört yandan çevirmişti. Herhangi bir isyan teşebbüsü, vaktinde haber alınarak derhal önlenmekte idi. Nihayet Bulgarların, diğer Balkan milletleri gibi etraflarında, yardım gelebilecek müstakil, medenî seviyesi yüksek hiçbir devlet yoktu." İnalçık, Tanzimat, s. 26.

⁸⁷¹ İnalçık, Tanzimat, s. 39; Daha XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Rus savaşlarında Bulgarlar ile Rusların işbirliği içerisinde oldukları görülmüştür. 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829 savaşlarında birtakım Bulgar eşkıya grupları Rus orduları tarafında Osmanlı'ya karşı cephe almışlardır. Todorov, ss. 60-62.

⁸⁷² Bu görüşe Bilal N. Şimşir katılmakta ve yanlış bulmamaktadır; bkz. Şimşir, II / LXI.

⁸⁷³ Geniş bilgi için bkz. İnalçık, Tanzimat, ss. 28-31.

⁸⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. İnalçık, Tanzimat, ss. 45-73.

⁸⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Şentürk, ss. 115-122.

⁸⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Şentürk, s. 139.

⁸⁷⁷ İnalçık, Tanzimat, s. 36.

Uzun zamandan beri Bulgarlar arasında milliyetçilik fikirleri güçlenmiş bulunuyordu. Bunun silahlı mücadeleye dönüşmesi de normaldi.

18-30 Mayıs 1862 tarihinde Filibe'deki Rus Viskonsolosu Nayden Gerov, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi İgnatiev'e şu mesajı göndermiştir: "Bulgarların açık bir ayaklanması imkânsız olduğundan bazıları Türklere karşı çete savaşı yapmak fikrindedir ve şimdiden birkaç çete kurulmuştur. Filibe sancağında dolaşmakta olan Bulgar eşkıya çetelerine de bu fikir telkin edilmeye çalışılmaktadır. Bunun için benim manevî desteğim ve son derece zaruret halinde bir miktar para yardımı vaadi istenmektedir. Bu isteğe vermem gereken cevap hakkında Ekselanslarının emirlerini rica ediyorum"⁸⁷⁸.

Aynı tarihlerde çete harekâtına geçilmesi hazırlıklarına başlanmıştı. Bu hazırlıkların organizatörü G. S. Rakovski adında bir Bulgar ihtilâlcisidir. Panslavistlerle devamlı ilişki kurmuş olan Rakovski'nin silahlı harekete geçme yolundaki fikirleri, Filibe Rus Viskonsolosunun yukarıdaki mesajında ileri sürülen fikirlere benzemektedir. Rakovski'ye göre "silahlı harekâta çetelerle başlanacaktır. Bunun için eşkıya çetelerinden faydalanılacaktır. Yalnız bu çeteler sınır dışında hazırlanıp silahlandırılacak ve uygun siyasî şartlarda Türkiye'ye salınacaklardır. Çeteler bir merkezden yönetilecektir. Türkiye'ye girdikten sonra Bulgarları ayaklandıracaklardır. Bulgar ayaklanması çıktıktan sonra da büyük devletler ve özellikle Rusya, şu veya bu şekilde meseleye müdahale edecektir. Böylelikle Bulgarlar Türk yönetiminden kurtulup bağımsızlığa kavuşacaktır." Bulgar tarihçilerinin "komitecilik hareketlerinin ilk ideolog ve organizatörü" olarak tanıttıkları Rakovski'nin ve bir kısım Bulgar milliyetçilerinin inançları ve fikirleri bu yöndeydi⁸⁷⁹.

Rakovski, 1858-1860 yıllarında da Odesa'da bulunmuş ve buradayken de Bulgarların bağımsızlıklarına kavuşmaları için bir plan hazırlamıştı. Bu planın bir bölümünde şöyle demektedir: "Bulgarlar özgürlüklerini kılıçları ellerinde yitirdiler; onu gene kılıçlarıyla geri almalıdırlar! Onları kendilerinden başka kimse kurtarmayacaktır. Sonsuza kadar beklense de, silah gücüyle zorla almaya

⁸⁷⁸ Şimşir, II / LXI-LXII.

⁸⁷⁹ Şimşir, II / LXII-LXIII; ayrıca bkz. Tuğlacı, s. 63.

çalışmadıkları ve bu uğurda kan akıtmadıkları sürece kimse onlara haklarını vermeyecektir. Biz Bulgarların bu kutsal göreve sarılmamız ve atalarımızın âşık olduğu özgürlüğü geri almamız için bundan daha elverişli bir zaman bulunabilir mi? Elimize geçmiş olan bu elverişli zamanı boş yere neden geçirelim? Zaman bize şöyle sesleniyor: Bulgarlar, ayaklanın, kendinizi kurtaracağınız ve ezelden beri şan ve onur dolu adınızı yeni şan ve onurlarla süsleyeceğiniz saat geldi”⁸⁸⁰.

Rakovski, Odesa’dan sonra Belgrad’a gelmiş ve burada Bulgaristan’ın siyasi kurtuluşu için aktif bir şekilde çalışmaya başlamıştır. 1862 yılında ilk “Bulgar Lejyonu”nu kuran Rakovski bu sûretle Bulgar komitecilik hareketlerini de başlatmış oluyordu. Rakovski bu Lejyona, Tuna Vilâyetinden kaçmış olan Bulgar maceraperestleri ve haydutları toplayıp Merkez Komitesi adıyla ilk silahlı Bulgar İhtilâl Komitesini kurmuştur. Romanya ve Sırbistan’da kurulan diğer ihtilâl komiteleri de bu merkeze bağlandılar⁸⁸¹.

Bulgar komitelerinin üç önemli vasıtası vardı: Öncelikle, Bulgar Kilisesi’nin müstakil bir hâle gelmesi, yani Yunan Kilisesi’nin Rum Patrikhânesi’nden ayrılması örneğindeki gibi, cemaat düzeyinde teşkilâtlanmada bu hareketlere serbestlik sağlayacak diğer hareketlerden ayrılmış bir kilise gerekliydi. Böyle bağımsız bir kilise elde edilince, bu hareketlerin ideolojisini köylere kadar yayacak bir okul sistemi kurulacaktı. Hareketlerin üçüncü vasıtası ise çetelerdir. Çeteler, hareketlerin yayılmasında birden fazla fonksiyonu bir arada yerine getirmektedir: Bir yandan propaganda unsuru, diğer yandan da hareketin kazanmayı istediği çevreler için bir koruma aracıdır. Bu koruma hizmeti karşılığında çeteler, halktan harekete gelir sağlayan vergi topluyorlardı. Ayrıca harekete karşı olanları sindirme görevini de yerine getiriyorlardı⁸⁸².

Bu düşünce ile Rakovski’nin organizatörlüğünde Sırbistan’da ve Romanya’da harekete geçirilen çeteler Bulgaristan’a gelip muhtelif şehirlerde isyana kalkışmışlar, bölgede bir kaos ortamı yaratmaya çalışmışlardır. Çeteler küçük gruplardan oluşuyordu ve birbirlerinden ayrı faaliyet gösteriyorlardı. Bu çetelerin isyan çıkarmaktan başka Balkanlardaki diğer eşkıya çeteleri hakkında bilgi toplamak,

⁸⁸⁰ Todorov, ss. 70-71.

⁸⁸¹ Şimşir, II / LXIII; Şentürk, ss. 183-184.

⁸⁸² Şentürk, s. 185.

Bulgarların maneviyatını yükseltmek, Türk çetelerini temizlemek ve yeni gönüllüler toplamak gibi vazifeleri de vardı. 1862-1868 yılları arasında Bulgar komiteleri tarafından neredeyse her yıl, bazen de yılda birkaç defa, bu şekilde teşebbüslerde bulunulmuştur. Ancak, çete gruplarının küçük olması, birbirlerinden ayrı hareket etmeleri ve papaz ve öğretmenler dışında Bulgar halkının genelinin kendilerine itibar etmemeleri gibi nedenlerle dikkate değer bir sonuç elde edememişlerdir. Bununla beraber komiteler silahlı millî mücadele için tecrübe kazanmışlardır⁸⁸³.

Bulgar çete hareketlerinin başarısız olmasında pek çok etken bulunmaktadır. Bunlardan biri de Midhat Paşa'nın önce Niş, sonra da Tuna Vilâyeti valiliğindeyken yapmış olduğu faaliyetlerdir. İsyân çetelerinin başarısız olmalarında ve Bulgar halkını yanlarına çekememelerinde Midhat Paşa'nın bölgedeki idaresi etkili olmuştur⁸⁸⁴.

Kırım Savaşından sonra Avrupa devletleri tarafından koruma altına alınan Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmek için fırsat kollayan Rusya harekete geçmiştir. Rusya, Avrupa devletlerinden çekindiği için Osmanlı'ya karşı açıktan cephe alamıyordu. Bu nedenle farklı politikalar üreterek Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletlerini kışkırtma yoluna girmişti. Osmanlı Devleti'nin Paris Anlaşması şartlarını yerine getirmediğini ileri sürerek Osmanlı idaresini kötülemeye başlamıştı. Balkanlar ise şikâyet konularının başında gelmekteydi. Rusya, Balkanlarda meydana gelen birtakım iç huzursuzlukları araştırmak, halkın durumunu incelemek için uluslar arası bir tahkikât komisyonu kurulmasını da istemişti. Amaçları arasında Avrupa'da kaybettiği nüfûz ve itibarı kazanmak da vardı. Niş sancağında Gayr-i Müslim tebaaya zulüm yapıldığı yolunda birtakım yalan-yanlış iddia ve ithamlarla Osmanlı'yı Avrupa devletlerine şikâyet eden Rusya'nın uluslar arası bir tahkikât komisyonu kurularak Rumeli'deki Gayr-i Müslim reâyânın durumunun teftiş edilmesi ile ilgili Avrupa'ya kabul ettirmiş olduğu teklifi, Bâb-ı Âli reddetmişti. Ancak Fransız elçisinin ısrarı üzerine Osmanlı hükümeti Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ile Ahmed Cevdet Paşa'nın başında olduğu bir heyeti Rumeli'yi teftiş için görevlendirmişti.

⁸⁸³ Şimşir, II / LXIII-LXIX; Mahir Aydın, "Osmanlı İdaresindeki Bulgar Milletinin Şükranlarını Gösteren Bazı Vesikalar", **X. Türk Tarih Kongresi**, TTK, Ankara, 1993, s. 1276.

⁸⁸⁴ Bkz. Şimşir, II / LXIX.

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa İstanbul'a döndükten sonra Padişah'a arzettiği lâyhada Hıristiyan ahâlinin, her millet ve kavim arasında zuhûr eden bazı "eşirra"dan başka, Müslüman halktan ciddî bir şikâyeti olmadığını, ancak Rumeli'de bazı ruhânî reislerin kötü hareket ve yolsuzluklarının görüldüğünü anlatmıştır. Bunun yanı sıra birtakım idarî, mülkî, malî vs. hususlarda âcilen bazı yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini de kaydetmiştir⁸⁸⁵.

O sıralarda Niş'ten birçok Bulgar'ın Sırbistan'a göç etmeye başlamaları ve geride kalanların da "fesâd niyetinde" olmaları sebebiyle, bölgenin her tarafını huzursuzluk ve anarşi sarmıştı. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, teftiş için Niş'te bulunduğu sırada, Niş Vâlisi Raûf Paşa-zâde Osman Paşa'nın idaresinden emin olmamış ve daha İstanbul'a dönmeden önce, buraya uygun bir vâli tayin etme lüzumunu hissetmişti. O sıralarda Meclis-i Vâlâ Başkâtibi olan ve daha önce iki defa Bulgaristan'ın muhtelif bölgelerinde başarılı görevler yapmış olmasından dolayı Midhat Paşa, Sadrazamın aklına ilk gelen kişi oldu. Onun Niş Vâliliğine tayini konusunu Mâbeyn'e ve Bâb-ı Âli'ye teklif etmesi üzerine Sultan Abdülmecid, Midhat Paşa'yı Niş Vâliliğine atamıştır (4 Şubat 1861)⁸⁸⁶.

Midhat Paşa görevine başladıktan sonra halkın desteğini de yanına alarak asayiş sağlamaya bir dizi proje başlattı. Öncelikle eşkıyalık hareketlerinin sebebi araştırılarak, Müslüman ve Hıristiyan halk arasında emniyet ve asayiş sağlayacak tedbirler alındı. Sonra eyâlet yollarının ve köprülerinin inşasına girişildi. Birikmiş vergiler iki sene için ertelendi. Bulgarların Sırbistan'a göç etmeleri önleildi. Diğer taraftan ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin sosyal ve kültürel sahalarda halkın yararına birçok ıslahât yapıldı. Böylece Midhat Paşa, bölgede emniyet ve asayiş sağladı⁸⁸⁷.

Midhat Paşa'nın Niş vâliliği sırasındaki başarısı Rusya'yı rahatsız etmişti. Çünkü Osmanlı içişlerine müdahale etmek için sürekli Gayr-i Müslim tebaanın durumunu öne sürüyordu. Artık Niş için söyleyecek sözü kalmayınca bu defa da Vidin ve Silistre eyâletlerinde yaşayan Bulgarların zulme uğradıklarını ileri sürerek

⁸⁸⁵ Şentürk, s. 165.

⁸⁸⁶ Şentürk, s. 165; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", **İA. (MEB)**, C. 8, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001, (Midhat Paşa), s. 271.

⁸⁸⁷ Gökbilgin, "Midhat Paşa", 8 / 271.

Avrupa’da yoğun diplomatik propaganda faaliyetlerinde bulundu. Rusya’nın bu tutumu karşısında Âli, Fuat ve Midhat Paşaların çalışmaları sonucu Teşkil-i Vilâyet Usûlü Nizamnâmesi⁸⁸⁸ hazırlandı (13 Ekim 1864). Buna göre öncelikle bu nizamnâme Sofya, Silistre, Vidin ve Niş eyâletlerini birleştirip merkezi Ruscuk olan Tuna Vilâyeti teşkil olundu. Başına da Midhat Paşa getirildi⁸⁸⁹. Tuna Vilâyeti hemen hemen bugünkü Bulgaristan’ı kapsıyordu. Midhat Paşa tıpkı daha önce de Niş’te olduğu gibi burada da sürdürmüş olduğu başarılı idare sayesinde asayiş ve sükûnet ortamı sağlamış, halkın ekonomik refah seviyesi artmıştır⁸⁹⁰.

1862 yılından itibaren başlayan Bulgar çete hareketlerini İstanbul’daki Rus Büyükelçi İgnatiev ve Filibe Rus Viskonsolosu Nayden Gerov sevk ve idare etmekteydi. Bu hareketlerin her defasında fiyaskoyla sonuçlanmasında Midhat Paşa’nın önemli bir etkisi vardır. Bu durumdan Rusya büyük ölçüde rahatsız olmuştur. Çünkü böyle bir durum Balkanlar üzerindeki projelerinin ve politikalarının da başarısız olması anlamına gelmekteydi ve Avrupa devletleri nezdinde bahane edilecek bir konu bulamaz hâle gelmişti. Bununla birlikte Gerov, her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansalar da Panslavistlerin sevk ve idare ettiği bu hareketlerden memnundu. Çetelerin Midhat Paşa tarafından çabucak dağıtılması veya imha edilmesini de Panslavizm davası bakımından olumlu yorumlamış ve Filibe’deki Avusturya Viskonsolosuna; “O (Midhat Paşa) Bulgarlara vatan için ölmeyi öğretiyor” demişti. Midhat Paşa’nın, Bulgar ihtilâl komiteleri tarafından gönderilen çetelerin hareketlerini her defasında oldukça süratli bir şekilde durdurmasını çekemeyenlerden Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi bu hususta Gerov’un ifadesine benzer bir değerlendirme yapmıştır: “Midhat Paşa’nın böyle çar-çabuk kesüb biçmesi bağ budamaya benzemiştir. Çünkü bağlar budanınca asmaların köklerine kuvvet verildiği misillû, şu hareket-i kât’iyâne Bulgarın urûk-ı millîyelerine yeniden kuvve-i galeyânı mûcib olmasıyla muahharan görülen hâli netice vermiştir” demiştir⁸⁹¹.

Midhat Paşa’nın, Tuna Vilâyetindeki görevi 1868 yılına kadar sürdü. Midhat Paşa’nın isabetli tedbirleri sayesinde Bulgar isyan hareketlerinin sonuçsuz kalması ve Bulgar halkının isyancılara destek vermemesi İgnatiev’i, İstanbul’da bir dizi

⁸⁸⁸ Ahmed Lûtfî Efendi, X / 126; Danişmend, 4 / 226.

⁸⁸⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, X / 126; Danişmend, 4 / 226; Gökbilgin, Midhat Paşa, 8 / 272.

⁸⁹⁰ Gökbilgin, Midhat Paşa, 8 / 272.

⁸⁹¹ Ahmed Lûtfî Efendi, XII / 22.

önlemler almaya sevketti. Yapılması gereken iş ise Midhat Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması idi. Bunun için Osmanlı sarayı ve hükümetini bu yönde kışkırtıyor, Midhat Paşa'nın Tuna'yı Mısır gibi imtiyazlı bir eyâlet yapacağını öne sürüyorlardı. Bu propagandalar sonuç vermiş ve Midhat Paşa 1868'de Şûrây-ı Devlet Reisliğine atanmıştır⁸⁹². Bundan sonra Panslavistler derhal harekete geçmiş ve aynı yıl bir isyan daha çıkarmışlardır⁸⁹³. Âsiler Filibe'ye kadar dayanınca Padişah, "bu heriflerin hakkından sen geliyorsun, işi bitirip yine az vakitte dönersin" diyerek Midhat Paşa'yı isyanı sona erdirmekle görevlendirmişti. Midhat Paşa bu görevi başarıyla yerine getirmiş ve isyanı 20 gün kadar kısa bir süre içerisinde etkili tedbirler alarak bastırmıştır⁸⁹⁴.

Midhat Paşa, isyanların bastırılmasından sonra bir daha bu tür olayların yaşanmaması için bir rapor hazırlamıştır. Raporda şu konulara yer verilmektedir: "Her şeyden önce, Slav komitelerinin yuvalandıkları Romanya, bu konuda ikaz edilmelidir. Bunların amacı, Türk ve Bulgar halkı birbirine düşürerek, dışarıdan yapılacak bir müdahaleye zemin hazırlamaktır. Tuna Vilâyetindeki askerinin nasıl ve nerelerde kullanıldığı önemli bir konudur. Vilâyette 45 bin kadar asker vardır. Fakat bu sayı alanın genişliğine bakılacak olursa fazla değildir. Düzenli asker vilâyetteki sıradan olaylarla da ilgilenmektedir. Ayrıca vilâyetin 50 saat uzunluğunda bir sınırı vardır. Sınır boyunca tutulan asker görevini tam olarak yapamamakta ve disiplinsiz kalmaktadır. Bu amaçla karakolların sayısını azaltmak ve askeri birbirinden fazla uzak olmayan yerlerde toplu olarak tutmak gerekir. Son bir konu, Bulgar gençlerinin eğitimi ile ilgilidir. Bulgar gençleri öğrenim bahanesi ile Rusya'nın Nikolayef, Odesa ve Kişnef gibi şehirlerinde belirli amaçlar doğrultusunda eğitilmektedirler. Bulgaristan'a döndükten sonra da ülkenin asayişini bozmaya çalışmaktadırlar. Devletin bu problemler ile ilgilenmesi ve dışarıdan yapılan kışkırtmaları engellemesi gerekir"⁸⁹⁵. Ancak Midhat Paşa'nın bu önerileri pek dikkate alınmamıştır.

⁸⁹² Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XI., TTK, Ankara, 1989, s. 88.

⁸⁹³ Ahmed Refik (Altınay), "1284 Bulgar İhtilâli", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Sene: XV, S: 9 (86), İÜEF, yay., İstanbul, 1 Mayıs 1341, (Bulgar İhtilâli) ss. 137-164; Gökbilgin, Midhat Paşa, 8 / 273; Ayrıca Bkz. Şimşir, II / LXX-LXXII.

⁸⁹⁴ Gökbilgin, Midhat Paşa, 8 / 273; Ahmed Lûtfî Efendi, XII / 22.

⁸⁹⁵ BOA. Bİ. No: 103, 29 Ca. 1285 Tarihli İrâde Melfuflarından Midhat Paşa'nın Muhtıra'sı; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 68; Şentürk, ss. 63-64.

Bahsettiğimiz bu 1868 yılındaki isyanların en dikkat çeken yönü âsilerin yanlarına papaz, bayrak ve cerrahları almış olmalarıdır. Âsiler gittikleri yerlerde silahlı eylem yapmadan önce halkı yanlarına çekmek için propagandalar yapmışlardı. Halka karşı etkili konuşmalar yapmak için ise din adamlarını kullanmayı tasarlamışlardı. Böylece kiliselerde halka yönelik konuşmalar yapılacak, onların dinî duyguları istismar edilecekti. Ancak Bulgarlar işbirliği yapmak yerine âsileri ihbar etmiş, kendilerine sığınmak isteyenleri de hükümet yetkililerine teslim etmişlerdir. Daha önceki isyanlarda da din adamları ve öğretmenler bulunmaktaydı, ancak 1868 isyanlarında farklı olarak bir plan dâhilinde yer almışlardı. Bütün bunlar ise yine İgnatiev ve Gerov'un politikalarıydı. Yine bu isyanda âsilerin yanlarında “Balkan Muvakkat Hükümeti” imzalı beyannâmeler ve “Bulgar Millî Marşı” da bulunmuştur. Bu beyannâmelerde Osmanlı Devleti'nden şimdiye kadar görülen zulüm ve haksızlıkların hiçbir zaman sona ermeyeceği, kendilerine destek olunması gibi ifadeler yer alıyordu⁸⁹⁶.

Dışarıdan silahlı çeteler göndermek yoluyla yapılmış olan 1868 isyanları Rusya'nın başlangıçta planladığı bir isyan hareketi değildi. Çünkü 1867 yılına kadar düzenlenmiş olan pek çok isyan ve çete hareketinden hiçbir başarı ve olumlu sonuç elde edilememişti. Rusya diplomasisi bunun üzerine taktik değiştirmeye başlamıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya İşleri Dairesi Direktörü Stremouhov'un Gerov'a gönderdiği 18 (30) Ocak 1868 tarihli bir talimatta “Hıristiyanların vakitsiz ayaklanma teşebbüslerinden kaçınmaları” gerektiği hatırlatıldıktan sonra, “Dışişleri Bakanlığı, her türlü yanlış anlamayı ve Hıristiyanlar bakımından üzücü sonuçları önlemek için, her mahallî ve sabırsız coşkunluğun pek tehlikeli olduğunu, çünkü bugünkü politik durumun başarılı bir sonuç elde etmeye asla elverişli olmadığını teyid etmeyi yararlı görmektedir. Hıristiyanlarla ve özellikle halk üzerinde nüfuzu olan kişilerle yapacağınız temaslarda bu görüşle hareket etmeniz gerekir.” Yazıda Hıristiyanların hazırlık çalışmalarını muhafaza ve devam ettirmeleri gerektiği de bildirilmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki Rusya, Bulgarları kesin bir sonuçla bağımsızlığa götüreceği zamanın henüz gelmediğini düşünmektedir⁸⁹⁷. Buna rağmen 1868'de çete harekâtı düzenlenmişti. Bunda Rakovski'nin 1867'de ölmüş olması ve buradan hareketle çetecilik ruhunun yok olmaması düşüncesinin yattığı muhtemeldir.

⁸⁹⁶ Ahmed Refik, *Bulgar İhtilâli*, ss. 142-155; Şentürk, s. 180; Şimşir, II / LXXII.

⁸⁹⁷ Şimşir, II / LXIX.

Asya İşleri Dairesinin talimatına rağmen Gerov ve İgnatiev'in son bir deneme için ısrarları da 1868 isyanının çıkarılmasında etkili olmuştu⁸⁹⁸.

1868 yılı dört yıl önce Bulgaristan dışından organize edilen çetecilik hareketinin sonu olmuştur. Bulgar tarihçiler bu dönemle ilgili şu sonuca varırlar: İlk olarak; dışarıdan silahlı çeteler göndermekle halkı ayaklandırmanın mümkün olmayacağı açıkça anlaşılmıştır. Bunun için ülke içinde uzun bir hazırlık çalışmasının yapılması gereklidir. İkinci olarak; aynı şekilde liberal burjuvazinin ayaklanmadan yana değil, yabancı devletlerin müdahalesinden yana olduğu açıkça anlaşılmıştır. Yine Bulgar tarihçilerine göre bu çete hareketleri Bulgar kurtuluş savaşı tarihinin kısa fakat önemli bir dönemini kapsar. Bunun önemi şuradan kaynaklanır: Çete harekâtı, teşkilâtlı ve bir merkezden yönetilen silahlı mücadelenin başlangıcı olmuş, “Bulgar halkının savaştı ruhunu kabartmış, yabancıların dikkatini Bulgarlar üzerine çekmiş, Bulgar Millî Kilisesi kurulması çalışmalarının çözümünü hızlandırmış ve sonraki Bulgar ayaklanmaları için yararlı olacak tecrübeler kazandırmıştır. Çete hareketlerinin bir diğer önemli sonucu ise; çetecilik ve isyanlara karşı yeterli asker olmadığı için yerel kuvvetlerin kullanılması dolayısıyla ilk defa silahlı Bulgarlarla silahlı Türk köylülerinin karşı karşıya gelmeleridir. Bulgarlarla Türkler arasındaki ilişkilerde böylece bir yara açılmıştı. Buna da en fazla memnun olanlar ise Bulgar ve Türk halkının birbirine düşmesini isteyen Panslavistler olmuştur⁸⁹⁹.

Rus Panslavistlerce hazırlanan, Bulgaristan dâhilinde gizli ihtilâl teşkilâtları kurulması planının⁹⁰⁰ yürütme görevi Vasil Levski'ye⁹⁰¹ verilmiştir. Bulgar tarihçileri çete hareketlerinin ideoloğu olarak G. Rakovski'yi, Bulgaristan dâhilinde

⁸⁹⁸ Şimşir, II / LXX.

⁸⁹⁹ Şimşir, II / LXXII.

⁹⁰⁰ Bu teşkilâtı kurma teorisi kısaca şöyledir: “Dışarıdan çeteler göndermekle Bulgar halkı ayaklandırılmaz. İçeride çalışmak gerekir. İçeride kurulacak gizli ihtilâl teşkilâtı bölge komiteleri esasına dayanacaktır. Bu komiteler bir merkezden yönetilecektir. Merkez, Bükreş'teki Bulgar ihtilâl teşkilâtı olacaktır. Bölge teşkilâtlarının birer başkanı, birer başkan yardımcısı, kasiyeri ve belirsiz sayıda üyeleri olacaktır. Bölge komiteleri Bükreş'teki merkezin emirlerine mutlak sûrette itaat etmek zorundadırlar. Merkez ile bölge komiteleri arasındaki haberleşmeyi sağlamak için bir gizli posta olacaktır... Gizli teşkilâtın sıkı bir disiplini olacak, ihânet edenler, teşkilâtın parasını yiyenler, gizli mektupları açanlar vs. ölümlerle cezalandırılacaktır... Bu esaslara göre köylerde, kasabalarda, şehirlerde gizli ihtilâl komiteleri kurulacak, bunlar bölge komitelerine bağlanacaktır. Bükreş'teki merkez ihtilâl komitesinin yönetimi altında bulunacak olan bölge komiteleri, Bulgar halkını ihtilâle hazırlayacaktır. İhtilâl uygun bir zamanda verilecek emir üzerine bir anda bütün bölgelerde birden çıkarılacaktır...” Şimşir, II /LXXIV-LXXV.

⁹⁰¹ Bkz. BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 85, Vasil Levski, 1869-1872, D. 162.

gizli ihtilâl teşkilâtları kurulması işinin “teorisyeni ve pratisyeni” olarak da Vasil Levski’yi görürler. Aslında Levski, sadece Panslavistlerin planlarını uygulamakla yükümlü bir görevliydi⁹⁰².

İlk olarak Bükreş’te “Bulgar Merkezi İhtilâl Komitesi kuruldu⁹⁰³ ve başkanlığına Levski getirildi. Levski başkanlığındaki bu komite Bulgaristan’ın her kasaba ve köyünde hazırlıklara başladı. Bu komiteler daha sonra birleştirildi ve 1872 yılının sonlarında Tatarpazarcık, İslimye, Eskizağra, Tırnova, Lofça ve Orhaniye bölge komiteleri oluşturuldu. Böylece düzenli bir şekilde örgütlenmiş olan komite Bulgaristan’ın büyük şehirlerinden kasaba ve köylerine kadar pek çok yerde de şubeler açtı. Levski, komite teşkilâtlarını kurup ayaklanma hazırlıkları yaparken, Rusya da her türlü desteği sağlamakta, silah ve para yardımıyla bulunmaktaydı. Bu yardımlar Nayden Gerov, İgnatiev ve Rusçuk konsolosu Maşin’in denetim ve gözetimlerinde yapılmaktaydı⁹⁰⁴. Komite ileri gelenleri zaman zaman kasaba kasaba, köy köy dolaşarak yapılan hazırlıkları denetlerlerdi. Yine böyle bir denetleme sırasında Vasil Levski yakalanarak 6 Şubat 1873’te Sofya’da idam edilmiştir. Levski’den sonra komitenin başkanlığına Hristo Botev getirilmiş ve Bulgar ihtilâli hazırlıklarına devam edilmiştir⁹⁰⁵.

1875 yılı Bulgarlar için yeni bir isyan döneminin başlangıcı oldu. Panslavistlerin tahrikleri sonucu Temmuz 1875 yılında Bosna-Hersek’te çıkan isyanın⁹⁰⁶ bir türlü bastırılmamasını fırsat bilen İgnatiev, Bulgar ihtilâlcilerinden Stoyan Stanbulov ile görüşerek isyanın başlamasının uygun olduğunu belirtti. Zaten İgnatiev’in denetiminde Nayden Gerov ve Maşin vasıtasıyla 1868 yılından itibaren Bulgarlar hazırlıklarını sürdürmekteydiler. İgnatiev’in talimatıyla beraber Bükreş ve İbrail’de teşkilâtlanan Bulgar ihtilâl komiteleri faaliyetlerini hızlandırdı. Ağustos 1875’te Hristo Botev’in başkanlığında Bükreş’te toplanan Bulgar İhtilâl Komitesi bütün Bulgarları ayaklandırma kararı aldı ve planlarını yaptı. Komite elemanları bütün Bulgarların ayaklanmaya iştirak etmesi için şehir, köy ve kasabalarda öğretmenler ve din adamları vasıtasıyla bildiriler dağıtmaya bile başladılar.

⁹⁰² Şimşir, II / LXXIII-LXXIV.

⁹⁰³ Ahmed Lûtfî Efendi, XI / 84.

⁹⁰⁴ Şimşir, II / LXXV-LXXVII.

⁹⁰⁵ Hamdi, s. 86; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 84; Şimşir, II / LXXIV, LXXVIII.

⁹⁰⁶ Bu isyan hakkında bkz. Şimşir, II / LXIX vd; Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, s. 41 vd.

Bulgarlar içerisinde bu hazırlıklar açıktan açığa sürdürülürken Sadrazam Mahmud Nedim Paşa tedbir almak hususunda herhangi bir harekette bulunmamıştır. Mahmud Nedim Paşa'yı etkisi altına almış olan İgnatiev bir taraftan Bâb-ı Âli'ye Bulgar âsilere karşı müsamahalı davranmasını tavsiye ederken diğer taraftan Bulgar çetelerine yardımcı oluyordu. Slav ajanları da Bulgarlar arasındaki Türk düşmanlığı ve bağımsızlık fikirlerini yayma faaliyetlerini sürdürmekteydiler⁹⁰⁷.

Nihayet, Bulgarların hazırlıklarını uzun yıllardan beri sürdürdükleri isyan 15 Eylül 1875 yılında başlatılmıştır. İhtilâlcilerin hedefi bütün Bulgarların ayaklanmaya katılması ve isyanın Bulgaristan coğrafyasına yayılmasını sağlamaktır. Ancak yapılan bütün hazırlıklara ve propagandalara rağmen isyana katılım beklenen düzeyde olmamıştır. Bölgedeki Osmanlı idarecilerinin de yerinde ve zamanında aldıkları tedbirler sayesinde “Zağralar Vak'ası” olarak da anılan bu isyan tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve daha isyanlar başlar başlamaz bastırılmıştır⁹⁰⁸.

Ruslar ve Bulgarlar bu ayaklanma girişiminin başarısızlığı üzerine 1875 Kasım ayında Romanya'nın Yergöğü şehrinde bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda bir durum değerlendirmesi yapıldı ve en kısa zamanda bir kez daha isyan çıkarma kararı alındı. İşte bu sözkonusu 1876 İsyanı; millî-siyasî nitelikli, Bulgarları Osmanlı Devleti'nden koparma ve ayrı bir Slav devleti kurma niyetiyle tasarlanmıştır. Sözkonusu isyan sonuçları açısından önemli olup bağımsız Bulgaristan Devleti'nin kurulması yolundaki önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. 1876 İsyanı Bulgar meselesini uluslar arası bir boyuta taşımış ve Avrupa'da Bulgarlar lehine büyük bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.

B. 1876 Bulgar İsyanı

Bulgarların 1875'teki isyan denemesinden sonra asıl büyük Bulgar isyanı 2 Mayıs 1876'da çıkarıldı. Rûmî takvime göre bu isyan 20 Nisan 1876 günü başladığı için Bulgar tarihine bu “Nisan Ayaklanması” olarak geçmiştir. O zamanki bir gözlemciye göre bu isyan Panslavistlerin Osmanlı Devleti'ne karşı girişmiş oldukları “büyük fesat zincirinin bir halkası” idi. Bulgar tarihçilerine göre bu isyan “Osmanlı

⁹⁰⁷ Karal, VII / 96-97; Şentürk, ss. 223-226.

⁹⁰⁸ İsyân hakkında geniş bilgi için bkz. Şimşir, II / LXXIX vd; Şentürk, s. 226 vd.

egemenliğine karşı Bulgar milletinin giriştiği millî kurtuluş savaşının zirve noktasıdır.” Başka bir deyişle “Nisan Ayaklanması” Bulgarların beşyüz yıllık Türk yönetimi boyunca görülen en önemli ayaklanmasıdır⁹⁰⁹. İsyân; planı, başlaması, yayılması ve sonuçları bakımından 1876 yılına kadar yapılan isyanların en kapsamlısı olmuştur.

1870'ten itibaren Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler 1876 Bulgar İsyânının başlıca nedenlerindedir: 1870'te Bulgar Ekzarhânesi'nin kurulmasından sonra Bulgarlar arasında bağımsız bir devlete kavuşma isteği güçlenmişti. Öte yandan 1871 Londra Protokolü ile Avrupa güçler dengesi Rusya lehine bozulmuş ve Rusya etkili bir şekilde Balkanlara yönelmiştir. Bu yıllara kadar Bulgarlar arasında zaten bir bağımsızlık bilinci oluşmuştu. Osmanlı yönetiminin zayıf görüntüsü de 1875'teki isyan girişimlerinden sonra ümitsizliğe düşen Bulgar ihtilâlcilerini cesaretlendirmişti. Panslavistlere göre 1876'daki durum 1875'e göre daha elverişliydi. Bosna-Hersek isyanları hâlâ devam etmekteydi ve bunu çözmek için uluslar arası bir komisyonun toplanması ihtimâli bulunmaktaydı. Bu komisyonda büyük devletlerin dikkatleri Bulgarlar üzerine çekilebilir, böylece Bulgarların muhtariyeti söz konusu edilebilirdi. İhtilâlciler için önemli olan bir diğer durum da 1875'teki isyan girişiminin ardından İgnatiev'in yönlendirmeleriyle Mahmut Nedim Paşa'nın, isyanı başarılı bir şekilde bastırmış olan Edirne Vâlisi Hurşid Paşa ile Filibe Vâlisi Tosun Paşa'yı, Zağra ve Kızanlık kaymakamlarını azl etmiş olmasıdır. Bundan başka Sırbistan'a karşı ihtiyat tedbirleri alınmasında ısrar eden Serasker Hüseyin Avni Paşa da görevinden uzaklaştırılmıştı. Bunların yerlerine Rus yanlısı, daha yeteneksiz ve zayıf kişiler atanmıştı⁹¹⁰.

Bir Bulgar ayaklanması için içerideki durum da uygundu. 1875 İsyânında ihtilâlcilerin bir kısmı kaçabilmiş, yakalananlar ise İgnatiev ve Mahmut Nedim Paşa sayesinde serbest bırakılmışlardı. İhtilâl örgütleri hakkında yeterli kovuşturma yapılmadığı için ihtilâl şebekesi fazla zarar görmemişti. Yurt dışından gönderilecek profesyonel ihtilâlciler aracılığıyla Bulgaristan dâhilindeki gizli Bulgar ihtilâl komiteleri harekete geçirilir ve ciddî bir çalışmaya girişilirse kısa bir zaman içerisinde bir Bulgar ayaklanması organize edilebilirdi. Bunu en kısa sürede yapmak

⁹⁰⁹ Şimşir, II / LXXXVI.

⁹¹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, I / 59; Şimşir, II / LXXXV.

gerekliydi. Çünkü Bosna-Hersek isyanı bastırılır veya buna uluslar arası bir komisyon aracılığıyla bir çözüm bulunursa Bulgarlar için fırsat kaçmış olurdu.

Bu amaçla ayaklanma taraftarı ihtilâlciler dağılmış olan Bükreş İhtilâl Komitesinin yerine Kasım 1875'te Romanya'nın Yergöğü şehrinde yeni bir Bulgar Merkez İhtilâl Komitesi kurdular. Komitenin başkanı Stoyan Stanbulov oldu. Bu yeni ihtilâl komitesinin üyeleri Kırım Savaşından sonraki yıllarda Balkanlarda gelişen Panslavist eğitim hareketinin içinde yetişmiş kimselerdi. İçlerinden bir kısmı ise doğrudan doğruya Odesa'da okumuş, Rus Panslavistlerinin ihtilâlcî ekolünden çıkmışlardı⁹¹¹.

Yergöğü İhtilâl Komitesi Kasım-Aralık 1875'te yaptığı toplantılarda en kısa zamanda Bulgarları ayaklandırmayı kararlaştırdı. Ayaklanma tarihi olarak 1 (13) Mayıs 1876 günü tespit edildi. Ayaklanma için Tuna ve Edirne vilâyetlerinde dört bölge seçildi. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü ayaklanma bölgeleri diye de adlandırılan bu bölgeler şunlardır: Tırnova, İslimye, Vraça ve Filibe. Dördüncü bölgeye daha sonra Panagürüşte (Otlukköy) bölgesi adı verildi. Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgeler planın dışında bırakılmıştı⁹¹².

Her ayaklanma bölgesi için bir başkan ve iki yardımcı olmak üzere üçer kişilik ekipler kurulmuştu. Başlarında Odesa'da yetiştirilmiş kişilerin bulunduğu on iki profesyonel ihtilâlcî 1876 yılı başlarında ayaklanma hazırlıkları yapacakları bölgelere geldiler. Ayaklanma hazırlıklarına başladılar. İhtilâlciler ilk iş olarak yerli komiteleri yeniden teşkilâtlandırdılar. En fazla onar kişilik olan bu yerli komite üyelerini çoğunlukla papaz ve öğretmenler oluşturuyordu. Bunlar aracılığıyla yerli halkın ayaklanma için hazırlanmasına başlandı. Rusya'dan gönderilen bol miktardaki paralarla silah, barut ve mermi alındı ve Bulgarlar süratli bir şekilde silahlandırıldı. Nayden Gerov'un İgnatiev'e bildirdiğine göre önceleri gizli yapılan bu silahlanma, daha sonra açıktan açığa yapılmaya başlanmıştı. Silahlandırılan Bulgarların hazırlanması, talimi için Bulgar asıllı Rus Generali İ. K. Kişelski'nin özel olarak

⁹¹¹ Şimşir, II / LXXXVIII; Turan, *The Turkish Minority*, s. 47.

⁹¹² Şimşir, II / LXXXVIII vd.

hazırlamış olduğu “Türklerle başarılı savaş için kılavız” adlı bir broşürden faydalanılmıştı⁹¹³.

Osmanlı hükümeti bütün bu hazırlıklar karşısında önlem almamıştır. Bu hususta İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot, İngiltere'de Lord Derby'e gönderdiği mektupta Filibe vâlisinin ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğine dâir mektubunun Mahmut Nedim Paşa tarafından dikkate alınmadığını beyan etmişti⁹¹⁴. Kuşkusuz bölgenin ayaklanmaya hazır hâle gelişinde Nayden Gerov ile İgnatiev'in ayrı bir yeri vardır. 1876 Bulgar Ayaklanmasını bölgede 1857-1876 yılları arasında kesintisiz olarak görev yapan Nayden Gerov, İgnatiev'in direktifleri doğrultusunda hazırlamış ve organize etmiştir. İgnatiev, İstanbul'da ise Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'yı avucunun içine alarak Slav komitelerini korumuş, gizli ihtilâl şebekelerinin ortaya çıkmasını önlemiş ve bölgedeki dirayetli Türk yöneticilerini de yerlerinden uzaklaştırmayı başarmıştır. Bulgaristan'da bir ayaklanmanın çıkacağı beklentisiyle yerli halk bile geceleri nöbet tutmaya başlamışken Osmanlı hükümetinin bu şekildeki tutumu şaşkıncıydı. Bu sıralarda Edirne valiliğine getirilen Akif Paşa, Edirne'de yalnızca yarım tabur nizâmiye askerinin bulunduğunu, onların da Sofya'ya gönderildiğini söyleyerek asker gönderilmesi için Serasker Rıza Paşa'ya başvurduğunda “şimdi asker göndermeye lüzum yoktur, bir vak'a çıktığında çaresi düşünülür” cevabını almıştır. Rıza Paşa, asker göndermenin gerekli olduğunu bizzat Mahmut Nedim Paşa'ya da beyan etmişse de ondan da “şimdi gidiniz, sonra gereği düşünülür” karşılığını almıştı⁹¹⁵.

Komitecilerin 27 Nisan 1876'da Maçka Deresi (Oborişte) denen bir yerde yaptıkları toplantıda hazırlıklar gözden geçirilerek Bulgar ayaklanmasının daha önceden de planlandığı gibi 1 (13) Mayıs tarihinde yapılması kararlaştırıldı. Ancak bu toplantının ihbar edilmesinden dolayı ayaklanma bu tarihten 11 gün önce başlatılmıştır. İhbar üzerine 1 Mayıs'ta Otlukköy ve Avratalan köylerine Ahmet ve Necip Ağaların komutasında birkaç zaptiye gönderilmiş ve komite üyeleri tutuklanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine hemen ertesi günü, 2 Mayıs 1876'da

⁹¹³ Şimşir, II / LXXXIX-XCI.

⁹¹⁴ Mithat Aydın, “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri, (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar, 1875-1876)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2002, s. 140

⁹¹⁵ Şimşir, II / XCV; Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, ss. 149-150.

Bulgarlar ayaklanmayı başlatmışlardır. Ayaklanma ilk olarak Tatarpazarcık'ın Avratalan köyünde başlamıştır. Âsiler nahiye konağını basıp nahiye müdürü ve zaptiyeleri öldürdükten sonra, köye hemen “ya hürriyet, ya ölüm” yazılı Bulgar bayrağını çekmişlerdir. Kilise çanları “yaşasın Bulgaristan” sesleri arasında çalmaya başlamıştır⁹¹⁶. Avratalan'da yakılan ayaklanma ateşi kısa sürede diğer bölgelere de sıçramıştır. Georgi Benkovski'nin liderliğinde silahlı gruplar ayaklanma planına göre köyleri kuşatmışlardır. Bu gruplar bütün köylülere “daha sonra evlerini mermerden yeniden yapacakları için evlerini yakmalarını emrettiler.” Bununla birlikte köylülere “eğer ayaklanmaya katılmazlarsa Türklerin onları katledeceklerini, aynı zamanda büyük bir Rus ordusunun Balkanlara geçmeye hazır olduğunu” söylemişlerdir. Böylece Bulgar köylüleri kendi elleriyle evlerini yakmaya zorlanmıştır. Özellikle köy papaz ve öğretmenleri Bulgar köylülerini evlerini yakmaları için zorlamışlardır. Bulgar ayaklanma hareketi planlandığı gibi Türklere ve Müslümanlara ait ne varsa yok etmekteydi. Hatta ayaklanmaya destek vermeyen Bulgarlar da buna dâhildi⁹¹⁷.

Ayaklanmanın başlamasının ardından birkaç gün içerisinde Bulgaristan'ın pek çok yerine sıçramasında Osmanlı askerî kuvvetlerinin yetersizliği, hatta bazı bölgelerde hiç kuvvet bulunmayışı büyük bir faktör olmuştur. Yerel yöneticilerin asker gönderilmesi talebinin cevapsız bırakılması üzerine evleri yakılan, katliama uğrama tehlikesi altında bulunan halk silahlanırken, yerel yöneticiler de halk gönüllüleriyle ayaklanmayı bastırma yoluna gitmişlerdir. Bu arada Çerkezlerden de yararlanılmıştır. Bununla beraber geç de olsa hükümet birliklerinin de gelmesiyle ayaklanma bastırılmıştır⁹¹⁸.

Bulgar ayaklanması sona erdikten sonra Osmanlı hükümeti bir Rus hayranı olan Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'yı açıktan açığa yapılan ayaklanma hazırlıklarını ve ayaklanmayı İstanbul'a zamanında haber vermediği için görevinden almıştır. Diğer taraftan Mahmut Nedim Paşa da ayaklanma çıkınca bölgeye asker göndermeyi reddetmiş ve ayaklanmanın yayılmadan bastırılmasını önlemiştir. Bu yüzden İstanbul'daki medrese talebelerinin Mahmut Nedim Paşa'ya karşı yürüyüşe geçmeleri (10 Mayıs 1876) üzerine Mahmut Nedim Paşa da görevinden

⁹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, II / XCVII vd; Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, s. 150.

⁹¹⁷ Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, ss. 150-151.

⁹¹⁸ Ayaklanmanın başlaması ve bölgelerdeki çarpışmalar hakkında geniş bilgi için bkz., Şimşir, II / CII-CXIV; Mahmud Celâleddin Paşa, I / 195 vd; Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, ss. 151-152.

azledilmiştir⁹¹⁹. Bâb-ı Âli son olarak Filibe Türk halkının müracaatları üzerine Nayden Gerov'un da görevinden alınması sağlanmıştır. İstanbul hükümeti bu idarî uygulamaların ardından Türk ve Bulgar halkı arasındaki düşmanlık duygularını gidermek için bölgede birtakım sosyal ve ekonomik reformlar başlattı. Böylece ayaklanmadan kısa bir süre sonra durum normale dönmeye başlamıştı. Rusya için ise tekrar barış ortamına dönülmesi bütün planlarının alt-üst olması anlamına gelmekteydi⁹²⁰. Fakat çok geçmeden durum yine Rusya'nın lehine dönmeye başladı. Bosna-Hersek isyanları hâlâ sürmekteydi. Selanik Vakası (6 Mayıs 1876)⁹²¹, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'ya karşı savaş ilân etmesi ve Bulgar İsyânının yankılarının devam ediyor olması, Rusya'yı tekrar harekete geçirir. Çar'ın girişimiyle Almanya ve Avusturya tarafından Osmanlı Devleti'ne sunulmak üzere Balkanlarda bazı islahât tedbirlerini içeren Berlin Memorandumu hazırlanarak Paris Anlaşmasında imzası bulunan diğer devletlerin de onayına sunulmuştur (13 Mayıs 1876). Memorandumu, İtalya ve Fransa kabul etmişler ancak İngiltere reddedince onlar da onaylarını geri çekmişlerdir. Bunun üzerine Memorandum, Osmanlı Devleti'ne tebliğ edilmemiştir⁹²².

Panslavister Bulgar meselesi üzerinde duruyorlardı. Çünkü tasarladıkları "Büyük Bulgaristan"ın kurulması demek, Osmanlı Devleti'nin Rumeli kanadının hemen hemen tamamının koparılması ve dolayısıyla bu da Osmanlı'nın yıkılması demek olacaktı. Bu bakımdan Bulgar Ayaklanmasının küçük bir olaymış gibi geçiştirilmesi, bölgede durumun normale dönmesine imkân verilmesi, Panslavizmin tarihi bir fırsatı kaçırmaması demek olurdu. Üstelik bu fırsat kırk yıllık bir emekle Panslavistler tarafından hazırlanmış bir fırsattı. Bütün bu emekler boşa harcanamaz, bu fırsat kaçırılamazdı. Bu yüzden Bulgar Ayaklanması azamî derecede istismar edilmeliydi ve öyle de yapıldı. Basın-yayın, mitingler ve gösteriler, broşürler vs. her türlü propagandaya başvurularak Türklerin Bulgarları katlettiği haberleriyle bir Türk düşmanlığı kampanyası başlattılar⁹²³.

⁹¹⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına Haz.: M. Münir Aktepe, C. XV- TTK, Ankara, 1993, s. 76-77; Mahmud Celâleddin Paşa, I / 139-147; Karal, VII / 102-103.

⁹²⁰ Şimşir, II / CXVII-CXX.

⁹²¹ Ahmed Lûtfî Efendi, XV / 75; ayrıca bkz. Karal, VII / 99; Uzer, s. 109; Şimşir, II / CXXIV vd.

⁹²² Geniş bilgi için bkz. Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, ss. 101-132; Mahmud Celâleddin Paşa, I/135-137; Karal, VII / 99-101.

⁹²³ Geniş bilgi için bkz. Şimşir, II / CXXI-CXXIV; ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, I / 200.

Panslavistlerin giriştikleri Türk düşmanlığı kampanyası sadece Rusya sınırları içinde kalmadı ve oldukça geniş ölçüde Avrupa kamuoyuna da mal edildi. Avrupa’da girişilen kampanyanın birkaç ana hedefi vardı: Başta Türklerin suçlu olduklarının Avrupa’ya da kabul ettirilmesi amacı güdülmüyordu. Bir defa Türklerin suçlu oldukları kabul ettirildikten sonra artık iş nispeten kolaylaşacak, Osmanlı Devleti büyük devletlerce yargılanacak ve mahkûm edilecekti. Osmanlı’nın cezalandırılması için öncelikle Avrupa’dan ortak bir şekilde harekete geçilmesi istenecek, bu olmadığı takdirde Rusya tek başına bu işi üstlenecekti. Bu durumda da Osmanlı’nın yanında dost ve müttefik bir devlet bulunmayacaktı. İngiltere’nin Türkler aleyhine çevrilmesi bu noktada büyük önem arz ediyordu⁹²⁴. Almanya zaten Rusya’dan yanaydı. Fransa ise hâlâ 1871 yenilgisinin etkilerinden kurtulamamıştı ve inisiyatif alamazdı. Selanik Vakası nedeniyle Almanya ve Fransa kamuoyu büyük ölçüde Türklerin aleyhine dönmüştü. Avusturya’ya Bosna-Hersek vaat edilmişti ve Avusturya Osmanlı lehine harekete geçip Rusya’nın önünde duramazdı. Osmanlı’dan yana olabilecek tek devlet ise İngiltere’ydi. Bu nedenle İngiliz hükümetinin Osmanlı aleyhine çevirilmesi gerekiyordu. Zaten İngiltere’de de olaylar yankılanmaya başlamış, İngiliz kamuoyu bir buçuk iki ay kadar kısa bir süre içerisinde Osmanlı aleyhine döndürülmüştü⁹²⁵. Artık Rusya Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilân etmek için en uygun zamanı beklemeye başlamıştı ve bu zaman çok yakındı.

C. Bulgar Prensiği’nin Kurulması

1876 Bulgar ayaklanması kısa bir süre içerisinde bastırılmasına rağmen bu konudaki spekülasyonlar uzun süre devam etmiştir. Spekülasyonların esası ayaklanmanın bastırılması sırasında Bulgarlar üzerinde uygulanan sözde zulüm ve katliam iddialarına dayanıyordu⁹²⁶. Bu konudaki iddialar İngiliz dış politikasının seyri üzerinde de derin bir etki uyandırmış ve hatta hükümet değişikliğine bile neden olmuştur⁹²⁷. Daha da önemlisi bu ayaklanmanın ardından İngiltere, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından taviz vermeye başlamıştır. Bu durumda Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı savaş açmasının önündeki engeli ortadan kalkmış oluyordu.

⁹²⁴ Küçük, Bulgar İhtilali, ss. 117-166; Mahmud Celâleddin Paşa, I / 200.

⁹²⁵ Şimşir, II / CXXIV-CXXX; Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, s. 155 vd.

⁹²⁶ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, s. 152 vd.

⁹²⁷ Mithat Aydın, Balkanlarda İsyân, s. 155 vd.

Mahiyeti itibariyle diğer Balkan isyanlarından farklı olmayan 1876 Bulgar İsyanının çıkması ve bastırılması kısa sürede olup bitmişse de yankıları ve sonuçları itibariyle uzun vadede Bulgarlar kazançlı çıkmışlardır. Bulgarlar kendilerini ve sorunlarını Batı toplumlarına tanıtmaya imkânı bulmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki etkisini sınırlandıracak şartların ortaya çıkmasını hazırlamışlardır. Doğal olarak ortaya çıkan bu yeni durum Bulgaristan'ın bağımsızlığının yolunu açmış oluyordu. Bu ayaklanma sadece Bulgaristan'ın geleceğine yön vermesi açısından değil, aynı zamanda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarına giden sürecin en önemli safhası olarak gelecekteki Avrupa düzeni ve kuvvetler dengesinin değişmesine zemin hazırlaması itibariyle ayrı bir yere sahiptir⁹²⁸.

Bosna-Hersek İsyanlarının hâlâ devam ediyor olması,1876 Ayaklanması ve hemen ardından çıkan Selanik Vakası sırasında Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesi⁹²⁹, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını kazanmak için Osmanlı'ya karşı savaş ilân etmeleri⁹³⁰, Rusya'nın çabaları Avrupa devletlerini Balkanlar konusunda harekete geçirmiştir. Bununla birlikte bu devletlerin Balkanlar konusundaki çıkar çatışmalarının da belirgin olarak ortaya çıkması Osmanlı-Rus Savaşına giden süreci hızlandırmıştır.

Avrupa devletleri Balkanlardaki kaos ortamının çözüme kavuşturulması için Osmanlı Devleti'nden Balkanlardaki Türk olmayan tebaa için ıslahât yapılmasını, Sırbistan ve Karadağ'ın statülerinin yeniden belirlenmesini, bu konuların bir karara bağlanması için İstanbul'da bir konferans toplanmasını istemişlerdir. Bu konferansta görüşülecek konuların esasları daha önce Rusya ve İngiltere arasında yapılan görüşmelerde kararlaştırılmıştı. Bu esaslar başlıca üç noktada toplanıyordu: Sırbistan ve Karadağ'ın mevcut durumunun korunması, Bosna-Hersek'e mahallî muhtariyet verilmesi, Bulgaristan'a muhtariyet verilmesi. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot, 25 Eylül 1876 günü İngiliz hükümetinin konferans teklifini ve şartlarını bildirdi. Şartların reddedilmesi halinde Rusya ile Türkiye arasında muhtemelen bir savaş çıkacağını, öyle bir durumda İngiltere'nin Türkiye'yi kendi kaderi ile baş başa

⁹²⁸ Bkz., Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 115, 130-131.

⁹²⁹ Selanik Vakası nedeniyle Almanya ve Fransa kamuoyu Osmanlı aleyhine dönmüştür. Bkz. Şimşir, II / CXXV.

⁹³⁰ Şimşir, II / CXX; Karal, VIII / 14-25.

bırakmak zorunda kalacağını da belirtti⁹³¹. Osmanlı hükümeti başlangıçta bu teklifi kabul etmediyse de, yapılan diplomatik baskılar sonunda 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da bir konferans toplandı ve toplantılar 20 Ocak 1877'ye kadar devam etti. Konferans sonunda Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya tarafından getirilen şartları Osmanlı Devleti kabul etmedi. Konferansın kararları arasında Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a muhtariyet verilmesi de bulunmaktaydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Panslavistler 1876 Ayaklanmasını bir an önce başlatmak istemişlerdi ve amaçları arasında toplanması muhtemel olan bu konferansta Bulgaristan ile ilgili bir maddenin de yer almasıydı. Böylece Panslavistler amaçlarına ulaşmışlardı⁹³². Osmanlı Devleti bu konferansın başlamasından önce Kânûn-ı Esâsi'yi (23 Aralık 1876) ilân ederek⁹³³ Konferans'ı etkisiz ve işlevsiz hâle getirmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Zaten bir süre sonra savaş başlayınca Sultan II. Abdülhamid anayasayı askıya alacaktı.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul Konferansındaki teklifleri kabul etmemesi üzerine bu defa aynı devletler kendi aralarında Konferansta ele alınan esaslar üzerinde görüşerek 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolünü hazırladılar. Osmanlı hükümetine sunulan bu Protokol, Meclis-i Vükelâda görüşüldü ve Paris Anlaşması hükümlerine aykırı ve anayasa ile bağdaşmaz olarak görüldüğü için kabul edilemeyeceğine karar verildi. Kararın Osmanlı parlamentosunda da görüşülmesi kabul edildi ve müzakerelerden sonra 12 Nisan 1877 günü de Londra Protokolünün reddedildiği, uzun bir nota ile ilgili devletlere bildirildi. Bu hareket Rusya'ya istediği savaş bahânesini de sunmuştu. Aslında Osmanlı'nın hem İstanbul Konferansı kararlarını hem de Londra Protokolünü reddetmesi zaten her ne olursa olsun savaş başlatmaya karar vermiş olan Rusya'nın işine gelmişti⁹³⁴. Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatmıştır.

Protokolün reddinden sonra da Rusya genel seferberlik ilân etti. 19 Nisan 1877'de Prens Gorçakof, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı aldığı savaş kararını bir beyannâme ile Avrupa'ya bildirdi. Bu beyannâmeye göre savaşın sebepleri şöyle

⁹³¹ Şimşir, II /CXXXVIII-CXL; ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakikat**, C. II, Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, ss. 89-90.

⁹³² Şimşir, II / CLIV-CLX; Karal, VIII / 25-34; Mahmud Celâleddin Paşa, II / 92 vd.

⁹³³ Mahmud Celâleddin Paşa, II / 81-87.

⁹³⁴ Şimşir, II / CLX; Mahmud Celâleddin Paşa, II / 177 vd; Karal, VIII / 39-40.

sıralanmıştır: “Bâb-ı Âli, Avrupa’nın nasihatlerine saygı göstermemiştir. Hıristiyanların durumunu düzenlemek hususunda kendisine tavsiye edilmiş olan tedbirleri yerine getireceğine dâir artık kendisine emniyet ve itimat gösterilemez. Balkanlardaki devamlı kargaşalık güvenliği bozmuş ve Rusya’nın menfaatlerini sarsmıştır. Bu sebeple Rusya, Avrupa tarafından da takdir edileceğine âmin olarak Bâb-ı Âli’ye karşı harp açmıştır.” İstanbul’daki Rus Elçiliği de, 23 Nisan’da Hâriciye Nezâreti’ne bir nota vererek Rusya’nın Osmanlı hükümeti ile olan siyasî ve diplomatik ilişkilerini kestiğini haber verdi. Rusya, 24 Nisan 1877’de de hem Anadolu, hem de Avrupa’da olmak üzere iki cephede Osmanlı’ya karşı savaşa girişti⁹³⁵.

Rusya’nın amacı; Balkanlar’da, Slavlarla meskûn eyâletleri Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak ve onlar üzerinde kuracağı nüfûz ile İstanbul ve Boğazlara inmekti. Diğer taraftan Anadolu’nun Kuzey-Doğusunda, Batum limanını, Kars, Ardahan ve Erzurum’u ele geçirerek, bir taraftan Karadeniz’de güçlenmek, diğer taraftan da İskenderun yönünde bir yayılma imkânı sağlamaktı. Rusya böyle bir planda Balkanlardaki Slavların kendisine etkili bir şekilde yardım edecekleri ihtimâlini de göz önünde bulundurmuydu. Nitekim Romanya, Karadağ ve Sırbistan Rus ordularının tarafında savaşa girmiş, Bulgarlar da bu fırsatı kaçırmamışlardı⁹³⁶.

Büyük devletler, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı savaşı başlatması üzerine tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Sadece İngiltere, Rusya’nın savaş sebeplerini haklı bulmadığını ve Rusya’nın tek başına Balkanlardaki Hıristiyanların durumunu ıslâh etmek için silaha sarılmasını Paris Anlaşması hükümlerine aykırı bulduğunu açıklamıştır⁹³⁷.

Her iki cephede savaşan Osmanlı Devleti, Rus ilerlemesini durduramadı ve büyük bir yenilgiye uğradı. Osmanlı hükümeti bu durum karşısında Avrupa devletleri nezdinde savaşın sona erdirilmesine yönelik aracılık yapmaları için girişimlerde bulundu ise de hiçbiri buna yanaşmadı. Sonunda II. Abdülhamid doğrudan doğruya Çar II. Aleksandır’a bir telgraf çekerek mütareke teklif etti. Bu arada 20 Ocak 1878’de Ruslar Edirne’yi işgal etmiş bulunuyorlardı. Yapılan müzakerelerin

⁹³⁵ Karal, VIII / 41 vd.

⁹³⁶ Karal, VIII / 45, 58.

⁹³⁷ Karal, VIII / 57.

ardından daha sonra yapılacak barış anlaşmasının şartları belirleninceye kadar 31 Ocak 1878'de yine Rusya'nın belirlediği şartlar çerçevesinde Edirne Mütarekesi imzalandı. Mütarekenin bir maddesine göre Rus askerinin Çatalca'ya kadar gelip buradaki istihkâmların birinci hattını işgal etmesi, ikinci hattın da Osmanlı elinde bulunması ve bu iki hattın arasının da tarafsız bölge olması kabul edilmişti. Bu sûretle Ruslar İstanbul kapılarına dayanmış bulunuyordu. Mütarekeden sonra bir miktar Rus kuvveti de Ayastefanos'a (Yeşilköy) gönderildi⁹³⁸.

Rusya'nın İstanbul surlarının önüne kadar gelmiş olması İngiltere'yi telaşlandırdı ve "Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusların eline düşmekten kurtarmak" için İstanbul'a bir donanma filosu gönderdi (15 Şubat 1878). Böylece Rusların İstanbul'a karşı harekete geçme teşebbüsleri İngiliz donanması tarafından durdurulacaktı. Rusya'nın buna teşebbüsü aynı zamanda İngiltere ile Rusya arasında bir savaşın çıkmasına kadar gidecekti. Rusya ise zaten savaştan büyük kayıplara uğrayarak çıktığı için İngiltere ile savaşı göze alamazdı. Üstelik Rusya'nın Balkanlarda birdenbire üstünlük sağlaması Avusturya'nın da aleyhine olduğundan, Viyana'da Rusya'ya karşı hareketlenmeler de baş göstermişti. Bu durum karşısında Rusya, Osmanlı Devleti ile barış yapmak ve savaşı kazanmış olmasından dolayı Bâb-ı Âli'ye kendi şartlarını dikte ettirmek yolunu seçti. Bu iş için de İstanbul'daki Rus Elçisi İgnatiev görevlendirildi. Barış müzakereleri Ayastefanos'ta yapılacaktı. Nitekim 31 Ocak'ta başlayan müzakereler, 19 Şubat / 3 Mart 1878'de sona erdi ve 29 madde ve bir de ek maddeden oluşan Ayastefanos Barış Anlaşması imzalandı⁹³⁹.

Bu anlaşmayla Karadağ ve Sırbistan'a bağımsızlık verilmiş, Romanya'nın da bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınması sağlanmıştır. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prenslük hâline getirilmiştir. Bosna-Hersek'in durumu daha sonra Avusturya ile Rusya arasında kararlaştırılacaktı. Kars, Ardahan ve Batum sancakları da Ruslara bırakılmıştır. Doğu Anadolu'daki Ermeniler savaş sırasında Ruslarla işbirliği yaptıklarından dolayı hiçbir takibata uğramayacak ve Osmanlı hükümeti, Ermenilerin durumunu düzeltmek için reformlar yapacak, Ermenileri, Kürtlerle Çerkezlerle karşı himâye edecekti. Arnavutluk, Teselya ve Girit'te Rusya ile istişâre edilerek reformlar yapılacaktı. Boğazlarla ilgili 24. madde ise hiç şüphesiz

⁹³⁸ Karal, VIII / 60; Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 84; Erim, I / 381-385; Danişmend, 4 / 309.

⁹³⁹ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 85.

Rus menfaatini korumaya yöneliktir. Buna göre, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Rus limanlarından gelen ve oralara giden tarafsız ülkelerin ticaret gemilerine gerek savaş, gerekse barış zamanlarında açık bulunacaktı. Böylece Rusya'nın ekonomik menfaatleri tamamen garanti altına alınıyor, her türlü savaş ve barış zamanlarında "Boğazları kapatma hakkı" Osmanlı'nın elinden alınmış oluyordu⁹⁴⁰.

Hiç şüphesiz bu Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri de Bulgarlarla ilgili olanıdır. Bulgarlar, bağımsız bir devlete ulaşmanın basamaklarından birini daha atmış, yaklaşık yüz yıldan beri süren millî mücadelelerinin ilk somut sonucunu elde etmişlerdir. Ayastefanos Anlaşmasının Bulgaristan ile ilgili maddeleri ise şunlardır:

"Bulgaristan, Devlet-i Âliyye'ye vergü virür idâresi Hıristiyan bir emâret-i mümtâze heyetine vaz' olunacaktır. Bulgaristan Emâretinin hudûd-ı kat'iyyesi Rumeli'nin Rusya ordusu tarafından tahliyesinden evvel Rusya ve Osmanlı âzasından mürekkep bir komisyon mârifetile tayîn ve tahdîd olunacaktır. Bu komisyon tayîn-i hudûd emrinde hudûd-ı umûmiyyece mahallinde icrâ olunacak tadilât hususunda esas musalâha mûcibince ekseriyet-i ahâlinin milliyeti kâidesine dikkat tahtitâ-i arazice olan mukteziyâta ve oralarda mütemekkin ahâlinin menâfi-i fiîliyesine ve amed ve şüdlere iktizâsına riâyet eyleyecektir. Bulgaristan Emâretinin vüsati merbût haritada sûret-i umûmiyyede tayîn olunmuş olduğundan bu harita tahdîd-i kati'de esas ittihâz olunacaktır. Bulgaristan hudûdu Sırbistan'ın hudûd-ı cedîdesinden ayrılarak (Karadağ) denilen silsile-i cibâledeğin (Ivranya) kazasının hudûd-ı garbiyesi boyunca gidecek ve garb tarafına çevrildiğinde (Komanova) ve (Koçana) ve Kalkandelen) kazalarının hudûd-ı garbiyesi boyunca (Korab) dağına kadar ve oradan (Velezçiça) çayı üzerinden bunun (Karadrina) nehrile telâki eylediği noktaya kadar gidecektir. (Drina)'dan ve bâdehu (Ohri) kazasının (Lina) dağına doğru olan hudûd-ı garbiyesinden cenûba doğru yürüyüb (Görice) ve (Istarova) kazalarının (Gramos) dağına kadar giden hudûd-ı garbiyesi boyunca gidecek ve andan sonra (Kesriye) gölünden (Mogleniça) yani (Karacaova) çayına varacak ve bu çayın hatt-ı cereyânı üzerinde gittikten ve (Yenice)'nin cenub tarafından (Vardar Yenicesi)'ni geçtikten sonra (Vardar) mansabından ve (Galiko)'dan (Parga) ve

⁹⁴⁰ Kurat, Türkiye ve Rusya, ss. 86-87; Karal, VIII / 65-66; Danişmend, 4 / 311-312; ayrıca bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Mesâil-i Mühime-i Siyâsiyye**, Yayına haz.: Bekir Sıtkı Baykal, C. II, TTK, Ankara, 1987, ss. 39-56; Erim, I / 387-400.

(Sarayköy) nam karyelere doğru ve oradan (Beşik) gölünün ortasından (Ştruma) ve (Karasu) çaylarının mansabına gidecek ve sâhil-i deryâdan (Burugöl)'e ve daha ötede şimal-i garbi istikâmetince (Rodob) silsile-i cibâinden (Çaltepe) dağına doğru gidecek ve (Karabalkan)'dan (Kuruşovo) dağına kadar ve (Eşekkulağı) ve (Çepelyon) ve (Karakolas) ve (Işıklar) dağlarından (Arda) suyuna kadar gidecek ve yine Bulgaristan hudûdu ve oradan (Çirmen) şehri istikâmetince tahdîd olunarak ve (Edirne) şehrini cenubunda bırakarak (Söğüdü) ve (Karahamza) ve (Arnavudköyü) ve (Akarıcı) ve (İsterci) köylerinden (Tekederesi)'ne ve (Çorlu deresi) boyunca (Lüleburgaz)'ın oradan (Sıçandere) tarikile (Sergen) köyüne kadar gidecek ve tepelerden doğruca (Hâimtabyası)'na doğru gidüb orada Karadeniz'e müntehî olacaktır ve sâhil-i deryâdan (Mangalya) kurbunda ayrılıb ve (Tulça) sancağının hudûd-ı cenubiyesi boyunca gidüb (Rasova) üzerinden Tuna'ya müntehî olacaktır⁹⁴¹.

“Bulgaristan beyi ahâli tarafından serbestce intihâb ve düvel-i muazzamanın muvâfakâtile canib-i Devlet-i Âliyye'den tasdik kılınacaktır. Düvel-i muazzama hânedân-ı hükümrânisi âzasından hiçbirisi Bulgaristan beyi intihâb olunmayacaktır. Bulgaristan beyliği münhâl olduğu zaman yeni beyin intihâbı yine usûl ve şerâit üzere icrâ olunacaktır. Bulgar muteberânından mürekkeb Filibe veya Tırnova'da tecemmü idecek bir meclis beyin intihâbından evvel Rusya devleti komiserinin nezâreti tahtında Devlet-i Âliyye komiseri huzurunda bin sekiz yüz otuz tarihinde Edirne muâhedesinden sonra Tuna Emâretlerinde vaz' olunan emsale tevfikân Bulgar idâre-i müstakile nizamnâmesini tertîb ve tanzîm eyleyecektir. Bulgar ile İslâm ve Rum ve Ulah vesâire karışık olan mahallerde intihâbatda ve nizamnâme-i dâhilînin emr-i tanzîminde ahâli-i merkûmenin menâfi'-i hukûku bi-hakkın nazâr-ı itibâra alınacaktır. Bulgaristan'da usûl-i cedîdenin vaz' ve tesîsile bunun icrâsına nezâret itmek husûsu iki sene müddetle bir Rusya devleti komiserine havâle olunacaktır. Usûl-i idâre-i cedîdenin tesisi târihinden itibaren bir sene hitâmında Rusya devletile Devlet-i Âliyye ve Avrupa kabinetoları beyninde ittifak hâsıl olduğu takdirde Avrupa kabinetoları 'inde'l-icâb mârû'z-zikir Rusya devleti komiseri refâkâtinde taraflarından dahî bir memûr-i mahsûs tayîn idebileceklerdir.

⁹⁴¹ Ayastefanos Anlaşması'na göre Bulgaristan'ın bu sınırları EK: 1 ve 2'deki haritalarda da görüleceği gibi hemen hemen Ekzarhâne'nin ruhanî sınırlarıyla örtüşmektedir. Bu da Ayastefanos Anlaşmasında çizilen “Büyük Bulgaristan” sınırlarında Ekzarhâne'nin ruhânî sınırlarının dikkate alındığını gösterir. İlerleyen bölümlerde bu hususa ayrıntılı bir şekilde değineceğiz. Bkz. EK: 1 ve 2.

“Asakîr-i şahâne artık Bulgaristan’da ikâmet itmeyecek ve eski kalelerin cümlesi mesârifi mahâl hükûmeti tarafından tesviye olunmak üzere hedm idilecektir. Devlet-i Âliyye kendisinin malı olub alafranga kanûn-ı sâninin otuz birinci günü akd olunan mütâreke mûcibince tahliye edilmiş Tuna kaleleriyle Şumnu ve Varna kalelerinde kalan mühimmât-ı harbiye ve eşyây-ı sâireyi istediği gibi istimâle salâhiyeti olacaktır. İntizam ve emniyet ve asayiş-i mahalliyi muhafazaya kâfi olmak üzere mikdârı muahhâren Devlet-i Âliyye ve Rusya devleti beyninde bi’l-ittifâk tayîn olunacak olan bir millet askeri kâmilten tenkîl oluncaya kadar Rusya askeri dâhil-i memleketde ikâmet ve ‘inde’l-icâb komisere muavenet eyleyecektir. Askerin ikâmeti için dahî takriben iki sene müddet tayîn olunacaktır. Rusya ordusu memâlik-i şâhâneyi tahliye eyledikten sonra Bulgaristan’da ikâme idilecek olan altı piyade fırkası ve iki süvari fırkasından mürekkekb Rusya asâkir-i mukîmesi elli bin kişiyi mütecâviz olmayacak ve emr-i işleri ve idareleri bulunduğu memlekete aid olacaktır. Bulgaristan asâkir-i mukîmesi Rusya memâliki ile yalnız Romanya’dan değil, eğer müddet-i ikâmetde lâzım gelen debboyları tertîb idebilürler ise Karadeniz limanlarından ve Varna ve Burgaz’dan dahî ihtilât eyleyeceklerdir.

“Bulgaristan’ın muahharen Devlet-i Âliyye’nin göstereceği banka vasıtasile Devlet-i Âliyye’ye îtâ eyleyeceği virgü-i senevînin mikdârı idâre-i cedîdenin işe başladığı birinci senenin nihâyetinde Devlet-i Âliyye ile Rusya ve düvel-i sâire beyinlerinde bi’l-ittifak kararlaştırılacak ve bu virgü dahî emâreti teşkil edecek bi’l-cümle memâlikin birkaç senelik vâridâtının had-i mütavassıtı üzerinde vaz‘ ve tayîn olunacaktır. Bulgaristan Devlet-i Âliyye’nin Varna ve Rusçuk demiryol kumpanyasına karşı olan tekâlif ve teahhüdâtını yine kendisile Devlet-i Âliyye ve mezkûr kumpanya beyinlerinde işi kararlaştırarak deruhde idecektir. Emâretin dâhilinden geçen sâir demiryollara müteallik mesâilin tesviyesi kezâlik Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan’da teşekkül edecek hükûmet ve dâhilî demiryol kumpanyaları beyinlerinde bi’l-ittifâk hâsıl olacak karara talik olunacaktır.

“Devlet-i Âliyye ile Emâretin öte tarafında vâkî vilâyetlere göndereceği veyahud oralardan celb eyleyeceği asâkir ve mühimmât ve zahîreyi Bulgaristan’ın tayîn olunacak yollarından geçürmeye hâk ve salâhiyeti olacaktır. Fakat ihtiyacât-ı harbiyesini temin ile beraber bu salâhiyetin istimâlince her güne müşkilât ve yanlışlıkların men-i zuhûrı için şu mukâvelenâmenin târih-i tasdîkinden üç aya kadar

Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan idâresi beyrinde mahsus bir nizamnâme kaleme alınarak salâhiyet-i mezkûrenin şerâit-i icrâsı tayîn olunacaktır. Bunun hükmü yalnız asâkîr-i muntazâme-i Osmaniyeye şâmil olub asâkîr-i gayrı muntazâme ile başıbozuklar ve Çerkeslerin külliyyen hâric tutulacağı mukarrerdir. Devlet-i Âliyye Emâret dâhilinden postasını geçürmek ve bir telgraf hattı dahî kullanmak hakkını muhafaza idecek ve şu iki madde dahî balâda muharrer müddet içinde ve yine o sûretle tesviye idilecektir.

“Emlâk sahibi olub da Emâretin hudûdu hâricinde ikâmet idecek İslâm ve sâirenin emlâki başkalarına iltizâm itdirmek üzere uhde-i tasarruflarında kalacaktır. Âzası İslâm ve Bulgar olarak Rusya komiserinin taht-ı nezâretinde ve başlıca mecmâ’-ı nas olan merkezlerde teşkîl olunacak komisyonlar İslâm ve sâirenin alâkadâr oldukları emlâkin muayenesine dâir bi’l-cümle mesâili iki sene zarfında kat’iyyen ve lâ-yetegayyer sûretde hal idecektir. Buna mümâsil komisyonlar emlâk-i mirîye ve mevkûfenin sûret-i ferâğ ve idâre ve istimâline müteallik bi’l-cümle husûsâtı Devlet-i Âliyye’nin hesâbına olarak iki sene zarfında kat’iyyen ve lâ-yeteğayyer tesviyeye memur olacaktır. Bâlâda muharrer iki sene müddetin inkizâsınadeğîn aranılmayan bi’l-cümle emlâk bi’l-müzâyede fûruht olunarak esmân-ı hâsılası vukuât-ı ahirede musâb olan gerek İslâm ve gerek Hıristiyan eytâm ve erâmilinin emr ve idâre ve iaşesine tahsîs olunacaktır”⁹⁴².

Bu maddelerden de anlaşılıyor ki; Karadeniz’den Ege Denizi’ne ve Trakya’dan Arnavutluk’a kadar uzanan büyük bir Bulgaristan teşkil edilmiş, idaresi ve Osmanlı Devleti ile resmî ilişkileri de belirlenmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında bir Prenslik şeklini alan bu büyük Bulgaristan’a Tuna boylarından başka Trakya’nın Kırklareli’ni içine alan bir kısmıyla bütün Makedonya da ilhâk edilmiştir. Bulgaristan sınırlarının bu şekilde çizilmesi Balkanlardaki Osmanlı coğrafyasını da üç parçaya bölmüştür⁹⁴³.

Ayastefanos Anlaşması ile Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki hâkimiyeti hemen hemen tasfiye edildiği gibi, sınırları Ege Denizi’ne ulaşan Büyük Bulgaristan’ın oluşturulması ile Rusya’nın Balkanlardaki nüfûzu da sağlamlaşmış

⁹⁴² Erim, I / 390-394; Türkgeldi, II / 50-51.

⁹⁴³ Danişmend, 4 / 312.

oluyordu. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Rusya'ya bırakılması ise Doğu Anadolu'yu tam bir Rus tehdidine maruz bırakıyordu. Rusya'nın Balkanlarda ve Anadolu'da elde ettiği bu nüfûz, bölgede çıkarları olan Avrupa ve Balkan devletlerinin politikalarını zedeleyecekti. Bu nedenle Ayastefanos Anlaşmasını büyük bir tepkiyle karşıladılar.

Sırbistan, Bosna-Hersek'le Makedonya topraklarından bir kısmını almayı ümit etmişti. Ancak bu ümitleri boşa çıkmıştı. Romanya, Romenlerle meskûn Besarabya'yı Ruslara terk etmiş, buna karşılık daha çok Türklerle meskûn Dobriçe'yi almıştı. Yunanistan, Makedonya veya Teselya'nın kendisine bırakılacağını boşuna beklemişti. Arnavutluk, Karadağ'a verilen Arnavut topraklarından memnun değildi. Büyük Bulgaristan ve Karadağ'ın kurulması, Avusturya'nın Selanik istikametinde ve Adriyatik sahilleri üzerinde yayılma yolunu kesmişti. Rus nüfûzunun hem Balkanlarda hem de Anadolu'da yayılma imkânı bulması İngiltere'nin Hindistan ve Doğu ticareti için tehlikeli bir mahiyette idi⁹⁴⁴. Görülüyorki bu anlaşmadan Bulgaristan dışında hem Balkan hem de Avrupa devletleri memnun değillerdi. Ayastefanos Anlaşmasının uygulanması ile Avrupa, Rusya, Osmanlı ve Balkanlar'ın siyasî güç dengesi bozulacaktı. Bu nedenle müdahale edilmesi gerekmekteydi. Avrupa devletlerinin çıkar çatışmaları Berlin Kongresinin toplanmasını, Ayastefanos'un uygulamaya konmamasını gerektiriyordu.

Bu sebeplerle 4 Mart 1878'de Avusturya'nın, bu anlaşmanın bir kongrede görüşülmesi teklifini İngiltere kabul etti. Rusya Çarı II. Aleksandır, aynı zamanda savaş hazırlıkları yapan İngiltere ve Avusturya'ya karşı koyamayacağını öngördüğünden, kongrenin Prens Bismark'ın arabuluculuğu ile toplanmasını talep etti. Nitekim yapılan görüşmeler sonunda, Paris Anlaşmasında imzası bulunan devletlerin temsilcilerinin katıldığı yaklaşık bir ay süren Berlin Kongresi toplandı (13 Haziran 1878)⁹⁴⁵.

Kongrenin sona ermesinden sonra 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasında, Ayastefanos Anlaşmasının hemen hemen bütün maddeleri Rusya'nın aleyhine olarak değiştirildi. Altmış dört madde halinde düzenlenen Berlin

⁹⁴⁴ Karal, VIII / 67-69.

⁹⁴⁵ Karal, VIII /74; Kurat, Türkiye ve Rusya, ss. 88-89.

Anlaşmasının önemli maddelerine göre; Bulgaristan'ın sınırları daraltıldı ve Osmanlı'ya bağlı bir beylik haline getirildi. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları tanındı. Kars, Ardahan ve Batum savaş tazminatı olarak Rusya'ya verildi. Bosna-Hersek Osmanlı hâkimiyetinde kalmakla beraber idaresi Avusturya-Macaristan'a bırakıldı. Osmanlı hâkimiyetine bırakılan yerlerde, özellikle Makedonya'da mahallî reformların yapılması ve bu sûretle Hıristiyan halkın durumunun ıslahı için birtakım tedbirlerin alınması kararlaştırıldı⁹⁴⁶.

Bu anlaşmayla en büyük zararı Rusya ve Bulgaristan almıştır. Rusya'nın Balkanlardaki siyasi amaçları ağır bir darbe almış, Bulgaristan'ın sınırları ise Ayastefanos'a göre üçte bir oranında daraltılmıştır. Bu nedenle Berlin Anlaşmasına en büyük tepkiyi de Rusya ve Bulgaristan göstermiştir. Berlin Anlaşmasıyla Avrupa devletlerinin Paris Anlaşmasında kabul edilmiş olan Osmanlı'yı koruma politikaları sona ermiş, hatta bu devletler Osmanlı içişlerine karışma, paylaşma-parçalama siyasetine başlamışlardır. Mesela, Bulgar Prensiği ve Şarkî Rumeli'nin Osmanlı'ya bağlı olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin, Bulgar Prensiği'nin içişlerine müdahalede bulunamaması, Şarkî Rumeli'nin idaresinin ise devletlerarası bir komisyonun düzenleyeceği nizamnâme'ye göre yapılacak olması bunu gösterir. Farklı Balkan devletlerinin büyüklüğü, sınırları, büyüme evreleri, hatta varlıkları bütünüyle güçler dengesi oyununun kuralları uyarınca büyük devletler tarafından belirlenmişti. Berlin Kongresinde Alman Prensi Bismark'ın Türk delegelerine söyledikleri şu sözler de bunun kanıtıdır: "Kongrenin Türkiye için toplandığını sanıyorsanız kendinizi kandırırsınız, eğer Avrupalının belirli çıkarlarına dokunmamış olsaydı Ayastefanos olduğu gibi kalırdı"⁹⁴⁷.

Berlin Anlaşmasının Bulgaristanla ilgili yeni düzenlemeleri kapsayan bazı maddeleri ise şunlardır:

"Bulgaristan zât-ı hazret-i padişâhinin tâbiyeti tahtında ve virgü virür bir emâret idilmiştir. Bir Hıristiyan hükûmeti ve bir millî askeri olacaktır.

⁹⁴⁶ Kurat, Türkiye ve Rusya, ss. 89-90; Karal, VIII / 76-77; Danişmend, 4 / 315-316; ayrıca bkz. Türkgeldi, II / 57-91; Erim, I / 373-380.

⁹⁴⁷ Maria Todorova, "Balkanlarda Osmanlı Mirası", **İmparatorluk Mirası, Balkanlar ve Ortadoğuda Osmanlı Damgası**, Derleyen: L. Carl Brown, Çev., Gül Çağalı Güven, Yayına Haz.: Elçin Gen, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 84; Bekir Sıtkı Baykal, "Bismark'ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri", AÜDTCF Yay., C. I, S: 5, Ankara, 1943, s. II.

“Bulgaristan emâreti âtîde muharrer arâziyi şâmil olacaktır.

“Bulgaristan hudûdu şimalden (eski Sırbistan) hudûdundan (Silistre)’nin şark tarafından bir Avrupa komisyonu cânibinden tayîn olunacak bir noktaya kadar (Tuna)’nın sahili yemini boyunca gidüb, oradan (Romanya) ilkâsına ilhâk olunan (Mangalya)’nın cihet-i cenubiyesinden Karadeniz’e doğru yürüyecektir. Karadeniz Bulgaristan’ın hatt-ı şarkîsini teşkîl ider. Cenûben (Hocaköy)’ü, (Selamköy)’ü, (Ayvacık), (Kulibe), (Suculuk) nâm karyeler kurbunda bulunan çayın mansabından mecrası boyunca çıkacak ve münhâniyyen (Delikamçık) vadisinden geçüb (Delikmçık)’ı (Çengi)’nin yukarısına doğru iki buçuk kilometre mesafede tecâvüz eyledikten sonra (Belibe)’nin ve (Kemhalık)’ın cenubundan ve (Hacımahalle)’nin şimalinden mürûr eyleyecek ve (Tikenlik) ve (Aydosbreça) arasında vâki’ bir noktada tepeye çıkub (Kotel)’in şimalinde (Karinâbâdbalkan) ve (Prezevikabalkan) ve (Kazanbalkan)’dan (Timurkapı)’ya kadar gidecektir. (Büyükbalkan)’ın başlı silsile-i cibâlini tutub (Kozika) zirvesinedeğin tekmlil o cibalden gidecek ve arada Balkan’ın tepesini bırakub biri Bulgaristan’a ve diğeri Rumeli-i Şarkî’ye bırakılan (Pirtop) ve (Düzenci) karyeleri arasında (Tuzludere)’ye kadar inecek ve (Topolnika) çayı ile iltisâk eylediği noktayadeğin bu derenin ve bâdehu (Petrisevo) karyesi kurbunda (Smovskiyodere) ile telâkki itdiği nojtaya kadar dahî (Topolnika) çayının mecrasınca gidecek ve nokta-i telâkkinin yukarısında Rumeli-i Şarkî’ye iki kilometrelik bir mıntika bırakarak (Smovskiyodere) ve (Kamenika) nâm dereler arasından hatt-ı inkisâm-ı miyâh boyunca çıkub (Voinjak) irtifâında cenub-i garbiye çevrilüb doğruca Avusturya erkân-ı harbiye haritasının sekiz yüz yetmiş beşinci noktasına vâsıl olacaktır...

“Hudûd-ı mezkûre düvel-i mumzıyye tarafından mansûb âzadan mürekkebe bir Avrupa komisyonu marifetile mahallinde tayîn olunacaktır.

“Şurası mukarrerdir ki, evvelâ bu komisyon Devlet-i Âliye’nin Rumeli-i Şarkî Balkanı hudûdunu tahkîm eylemek husûsundaki lüzûmunu nazar-ı itibâra alacaktır. Sâniyen, Samakov etrafında on kilometrelik bir nısıf-kuturda istihkâm inşa olunamayacaktır.

“Bulgaristan Prensi ahâli tarafından serbestce intihâb ve devletler muvâfakâtile canib-i Bâb-ı Âli’den tasdîk olunacak ve Avrupa düvel-i muazzamâsının hânedân-ı hükümdâripleri âzasından hiçbiri Bulgaristan Prensiği’ne intihâb idilmeyecektir.

“Prenslük, münhâl olduğu halde yeni prens aynı suver ve şerâitle intihâb olunacaktır.

“Bulgaristan âyânından (Tırnova)’da toplanacak bir meclis prensin intihâbından evvel Emâret’in nizamnâme-i esâsisini tanzîm eyleyecektir.

“Bulgaristan’da hukûk-ı umûmiyenin esâsı âtîde muharrer maddelerden ibârettir. Bulgaristan’da ihtilâf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukûk-ı milkiye ve politikiyeden istifâdede ve hıdmet-i umûmiye ve memûriyet ve şerefine nâiliyette veya her nerede olur ise olsun icrây-ı hırfet ve sanatta nâ-ehil tutulmaklığa ve mahrûm idilmekliğe sebep addolunmayacaktır.

“Bulgaristan’da yerlüler ve ecnebilere serbesti ve icrây-ı âyin ve mezheb temîn olarak gerek cemaât-ı muhtelifenin silsile-i merâtib üzre tertîbinde ve gerek rüesây-ı ruhânîyeleriyle olan münâsebâtında bir gûnâ ikâ-ı mevânî’ olunmayacaktır.

“Bulgaristan’da nizamnâme-i dâhilisi tanzîm ve ikmâl olununcayadeğin bir Rusya komiseri marifetile muvaffakaten idâre olunacak ve bir Osmanlı komiserile işbu muâhadeyi imzâ iden devletler tarafından memur konsoloslar dahî işbu idâre-i muvakkatenin sûret-i cereyânına nezâret itmekde Rusya komiserine muâvenet eyleyeceklerdir. Konsoloslar arasında bir ihtilâf zuhûrunda maslâhate ekseriyet-i âra ile karar virilecek ve bu ekseriyet ile Rusya veyahud Osmanlı komiseri arasında bir ihtilâf-ı âra vuku’ bulursa o halde düvel-i mumzıyyenin İstanbul’da mukîm elçileri konferans heyetinde toplanarak itây-ı rey eyleyeceklerdir.

“İdâre-i muvakkate müddeti işbu muâhadenin tasdîki tarihinden itibâren dokuz aydan ziyâde temdîd olunamayacaktır...

“Balkanların cenub tarafından (Rumeli-i Şarkî) nâmını alacak ve muhtariyet-i idâre ve şerâitle doğrudan doğruya hükûmet-i politikiyeye ve askeriye-i pâdişâhi

tahtında kalacak bir eyâlet teşkîl olunmuştur. Bu eyâletin bir Hıristiyan vâlisi olacaktır...⁹⁴⁸

Berlin Anlaşmasının 23. maddesi ise Makedonya ile ilgilidir. Bu maddeye göre, Makedonya bölgesi, ıslahât yapılması koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır⁹⁴⁹.

Berlin Anlaşması, Osmanlı hâkimiyetindeki Balkan devletlerinin bağımsızlıklarına, yeni bir Balkan devletinin teşekkülüne ve Anadolu ile Rumeli'de birçok yerin elden çıkmasına sebep olmakla beraber, Ayastefanos Anlaşmasına nazaran Osmanlı'nın lehine, Rusya'nın aleyhinedir⁹⁵⁰.

Berlin Anlaşmasıyla, Ayastefanos Bulgaristan'ı sınırları itibariyle küçültülmüş ve Osmanlı'ya tâbî, vergi veren bir Emâret haline getirilmişti. Bu Emrâret, Tuna Vilâyeti, Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna şehirlerinden oluşuyordu. Makedonya, Ayastefanos Bulgaristan'ından alınarak Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, güneyinde ise Hıristiyan bir vâli idaresinde, Osmanlı'ya bağlı Şarkî Rumeli adlı bir vilâyet teşkîl edilmiştir. Bu şekilde Ayastefanos Anlaşmasının üç ayrı parçaya bölmüş olduğu Rumeli'yi, Berlin Anlaşması tekrar birleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin en önemli kazancı da bu olmuştur.

Berlin Anlaşması bir bakıma Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki hâkimiyetini garanti altına almış, Anlaşmanın esaslarının uygulanması Osmanlı hükümeti için hayatî bir önem taşımıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bundan sonra bu bölgede Bulgaristan'ın bağımsız bir hükümet gibi hareket edip, devletin nüfûzunun zedelenmemesi için dâimâ daha fazla dikkat edecekti. Bunu ise Bulgaristan'daki komiseri vasıtasıyla uygulayacak, Bulgaristan'daki Osmanlı komiseri ihlâllerin meydana gelmesi durumunda Prensi uyaracaktı. Berlin Kongresinde Bismark, Bulgaristan'ın tek başına bir dış politika izlemesinin mümkün olamayacağını söylemişti. Bu ise bir Bulgar Dışişleri Bakanlığının olamayacağı gibi, diğer devletler ile doğrudan diplomatik ilişkiler kuramaması anlamına da geliyordu.

⁹⁴⁸ Erim, I / 404-413; Türkgeldi, II / 70-73.

⁹⁴⁹ Bkz. Erim, I / 413; Danişmend, 4 / 315.

⁹⁵⁰ Danişmend, 4 / 316; Karadağ, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Romanya gibi yerlerin ne kadar zamandır Devlet'in başına muazzam birer belâ kesilip, atık elde tutulamayacak hâle gelmiş oldukları unutulmamalıdır. Danişmend, 4 / 316.

Bu tür faaliyetler komiserleri vasıtasıyla yürütülecekti. Ancak pratikte böyle olmamış, Prenslik'te hem Dışişleri Bakanlığı, hem de diplomatik bünye oluşturulmuştu⁹⁵¹.

Anlaşmaya göre Osmanlı ile Prenslik arasındaki ilişkiler ise iki tarafın atayacağı komiserler vasıtasıyla yürütülecekti. Buna göre Osmanlı hükümeti Sofya'da Bulgaristan Komiserliğini, Prenslik ise İstanbul'da Bulgaristan Kapıkethüdâlığını tesis etmişlerdir. İki taraf arasındaki ilişkiler bu iki kurum vasıtasıyla yürütülecekti⁹⁵².

Bulgar Prensliği'nin teşkilâtlandırılması çalışmalarına da Berlin Anlaşması esaslarına göre hemen başlanmıştır. Anlaşmanın 6. maddesine göre Bulgaristan, bir Prens seçilinceye kadar Rusya tarafından yönetilecek, Prensliğin örgütlenme işini yürütecekti. Böylece Bulgar Prensliği 13 Temmuz 1878'den 16 Nisan 1879'a kadar Ruslar tarafından yönetildi. İlk olarak Prens Çerkaski, ondan sonra da Prens Dondukof Korsakoff, Bulgaristan komiseri olarak görev yaptılar. Bu süre içerisinde Rus subay ve memurlar Sofya'ya akın etmiş, Bulgaristan hükümetini, ordusunu ve maliyesini Rus menfaatlerine göre şekillendirmeye başlamışlardır. Birçok göreve Rus yanlısı Panslavist Bulgarlar getirilmiştir⁹⁵³. Ancak bu geçici Rus idaresi döneminde Ekzarhâne'nin statüsüne ve yeni sivil yönetimle ilişkilerine neredeyse hiç dikkat edilmemiştir⁹⁵⁴.

Prens Dondukof ve yanındaki altı üyeden meydana gelen özel bir komisyon Prensi seçmek ve diğer konularda karar almak üzere bir "kurucu meclis" oluşturdu. İlk olarak bir Bulgaristan anayasası hazırlandı. Bu anayasa 22 Şubat 1879'da Tırnova'da, Prens Dondukof başkanlığında açılan ve bütün Avrupa konsoloslarının katıldığı meclis toplantısının sonunda, 16 Nisan 1879'da kabul edildi. Bu anayasanın kabulünden sonra Sobranya adı verilen millî meclis seçimleri yapıldı. Bu meclisin ilk icraatı ise Bulgar Prensini seçmek oldu ve 29 Nisan 1879'da Aleksandır Battenberg'i

⁹⁵¹ Bayraktarova, s. 23.

⁹⁵² Geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, C. XVII, S: 21, TTK, Ankara, 1997, s. 71-125.

⁹⁵³ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 129; Karal, VIII / 102.

⁹⁵⁴ Markova, Ekzarhiya, s. 233.

ilk Bulgar Prensi⁹⁵⁵ olarak seçti. Battenberg, Rus Çarıçesi'nin yeğeni, İngiliz hânedânına akraba ve Avusturyalı bir generalin de oğlu idi. Aynı zamanda Alman hânedânına da mensup birisiydi. Bu nitelikleri Battenberg'in Prens olarak seçilmesinde etkili olmuştur⁹⁵⁶.

Bulgaristan'ın 232 kişiden meydana gelen ilk meclisini oluşturan milletvekillerinin özellikleri Bulgarların bağımsızlık faaliyetlerinin nasıl bir gelişme göstereceğinin işareti gibidir. Bu mecliste seçilmişler, atanmışlar, Rusya'nın kontenjanı ile girenler, Türk, Yahudi ve Yunanlıların temsilcilerinin yanı sıra, henüz Bulgaristan toprağı olmayan Makedonya ve Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin de temsilcileri bulunuyordu. Bulgaristan meclisinin bu yapısı, özellikle Osmanlı Devleti'nin toprağı konumundaki Makedonya ve Şarkî Rumeli'nin burada temsil edilmesi, Bulgarların bağımsızlık mücadelesinin hangi yönde devam edeceğinin ipuçlarını vermektedir. Bulgarlar bu bölgeleri kendi toprakları olarak algılamakta ve buralara kendi meclisinde temsil hakkı vermektedir. Kurulan Bulgaristan Prensiği Osmanlı Devleti'ne sadece kâğıt üzerinde bağlı kalmış, ancak fiilîyatta bağımsız bir devlet gibi davranmıştır⁹⁵⁷.

Prens Aleksandır Battenberg, tahta oturur oturmaz Rus Çarı'na mektup yazarak bütün kalbi ile kendisine bağlı bulunduğunu bildirdi. Çar'ın da istediği bundan başka bir şey değildi. Fakat işler, Prens'in de Çar'ın da tahminleri dışında gelişmeye başladı. Prens'in, Rus nüfûzuna tâbi kalmasına taraftar olan muhafazakârlar arasından seçtiği hükümetler Sobranya'da tutunamadılar. Sobranya, birkaç defa dağıtılıp yeniden kurulduğu halde çoğunluk dâimâ liberallerde bulunuyordu. Halk, kurtuluş hareketlerindeki yardımlarından dolayı Rusya'ya müteşekkir olmakla beraber Rus müdahalesi ve nüfûzunu istemiyordu. Prens Aleksandır bunun üzerine 27 Nisan 1881'de anayasayı kaldırıp, Sobranya'yı dağıttı ve liberalleri de saf dışı bıraktı. Sonra iki Rus generalini de hükümete alarak onların

⁹⁵⁵ Prens Aleksandır'ın Osmanlı teşrifâtındaki yeri, Sadrazamla aynı mertebede sayılan Mısır Hıdivliği'nden sonra geliyordu. Ayrıca Bulgar Prensi, Osmanlı ordusunun bir mareşali ve Padişah II. Abdülhamid'in yaverlerinden sayılıyordu. Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nde Bulgar İsyanları ve Bulgar Meselesi (1878-1886)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 1998, s. 103.

⁹⁵⁶ Karal, VIII / 102; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 129-130.

⁹⁵⁷ İsmail Yıldız, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 2008, ss. 86-87.

muâveneti ile Bulgaristan'ı idareye başladı. Generaller Bulgarları hakir görüyorlar ve her vesile ile de tahkîr ediyorlardı. İki yıl kadar süren bu rejim Bulgarlar arasında büyük bir tepki yarattı. "Bulgaristan Bulgarlarıdır" tezi ortaya atıldı. Prens ile Rus generallerin de arası açıldı. Bu durum, Prens'in politikasında değişiklik yapmasına neden oldu. Prens, anayasayı tekrar yürürlüğe koydu. Arkasından genel seçimler yapılarak, 7 Temmuz 1884'te Sobranya Tırnova'da tekrar toplandı. Liberallerden oluşan bir kabine kurdu. Yeni hükümet bundan sonraki programına Şarkî Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesini de aldı⁹⁵⁸. Bu gelişmelerin arkasından, Rusya ile Prens'in arası açıldı. Rus generaller Bulgaristan'dan uzaklaştırıldı. Ruslar açısından bu uzaklaştırmanın tek sebebi, Prens Aleksandır'ın izlediği politika idi. Çünkü Prens, Rusya'nın yörengesinden çıkmak istiyor ve bağımsız bir politika izlemeye çalışıyordu⁹⁵⁹.

II. İSYANLARDA ve BULGAR PRENSLİĞİ'NİN KURULUŞU SÜRECİNDE EKZARHÂNE'NİN FAALİYETLERİ

A. Bulgar İsyanları Sürecinde Ekzarhâne'nin Faaliyetleri

11 Mart 1870 tarihinde bağımsız Bulgar Ekzarhânesi'nin kurulması, Bulgarların sürdürdüğü bağımsızlık hareketlerine manevî bir güç verdi. Ekzarhâne de Bulgarların bu heyecanını karşılıksız bırakmadı.

Ekzarhâne'nin Bulgaristan'ın millî kurtuluş mücadelesindeki tutumu ve rolü konusunda kaleme alınmış bazı kaynaklarda Bulgar tarihçiler birbirine zıt görüşler savunmuş ve bazı tezler ileri sürmüşlerdir. Bu tarihçiler delillere dayanılarak soruya bilimsel açılardan tatmin edici bir cevap bulmaya çalışmışlardır. Bunlardan Simeon Damyanov, konuyu maddî, ideolojik ve siyasî faktörleri öne sürerek değerlendirmelerini sonuçlandırmıştır. Ona göre Ekzarhâne'nin Bulgar millî kurtuluş savaşında gözle görülür bir etkisinden bahsedilse de, bu, önem arzetmemektedir⁹⁶⁰.

Todor Sıbev ise S. Damyanov'un tam aksi fikirleri savunurken, öncelikle Osmanlı yönetimine bağlı bir kurum olarak Ekzarhâne'nin statüsünü ilgilendiren

⁹⁵⁸ Karal, VIII / 102-103; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 130-134.

⁹⁵⁹ Karal, VIII / 102; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 134.

⁹⁶⁰ Bkz., Simeon Damyanov, **Praboslavna Tsrkva i Bilgarskata Natsionalna Revolütsiya**, Sofya, 1974, s. 153 vd.

meseler üzerine dikkatleri çekmiştir. Ekzarhâne'nin içinde bulunduğu koşulların sadece açıktan açığa bir eylemde bulunmasının önündeki en önemli engeli oluşturduğu, resmî kimliğinin ihtilâlcî metotlara karşı çıkmasını gerektirdiği gibi argümanlar ileri sürmüştür. Bununla beraber çalışmasında Ekzarhâne'ye bağlı Bulgar din adamlarının millî kurtuluş mücadelelerindeki rollerini delilleriyle ortaya koymuştur⁹⁶¹.

Hristo Hristov ise Ekzarhâne'nin ihtilâl komitelerinin silahlı millî mücadele faaliyetlerine karşı çıktığını, bunun için emir ve tâlimatlar gönderdiğini, ihtilâl komitelerini Osmanlı sistemi ile uyum içinde hareket etmeye davet ettiğini belirtmiştir. Hristov'a göre aslında Ekzarhâne, Bulgar istiklâlinin gerçekleşmesini istiyor, ancak silahlı mücadelenin uygun bir yol olmadığını düşünüyordu⁹⁶².

Yine bu konuda yazan bir diğer tarihçi H. Gandev ise Ekzarhâne'nin, dolaylı olarak Bulgar millî istiklâlinde rolü olduğu sonucuna varmıştır. Gandev, bu kuruma bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin başkentinde yaşayan Bulgar burjuvazisini, siyasî faaliyetlerin köstekçisi olarak göstermiştir. Böylece Ekzarhâne doğrudan olmasa da dolaylı olarak millî hareketlerde etkili olmuştur⁹⁶³.

Bu tartışmalara 1876 Nisan Ayaklanmasının yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Bulgaristan Patrikhânesi Tarih ve Arşiv Enstitüsü'nün yaptırdığı geniş çaplı bir araştırma açıklık getirmiştir. Araştırmaların konusu Bulgar ruhânîlerinin üst ve alt düzey temsilcilerinin farklı bölgelerdeki ihtilâl hareketlerine katılımıyla ilgilidir. Hristo Hristov, Hristo Yonkov, G. Garev, N. Aleksandrov, G. Çolakov, D. Kalev, H. Popov, Stefan Krıstev, L. Petkov ve D. Stoynov tarafından yapılan araştırmalar sonucunda bir külliyât hazırlanmıştır. Bu külliyât, Bulgar kilise yetkililerinin, Osmanlı hâkimiyetinden kurtuluş hareketlerinin en önemli anlarındaki tutum ve katılımlarıyla ilgili konunun açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmuştur. Buna göre 1875-1876 Bulgar ihtilâl olaylarına din adamları da katılmıştır. Bulgar rahip ve din adamları kurtuluş savaşçılarıdır ve millî mücadelenin önde gelen isimleri arasında onurlu bir şekilde yer almışlardır. Bu araştırma

⁹⁶¹ Todor Sıbev, *Bılgarskata Pravoslavna Tsırkva i Natsionalnoosvoboditelno Dvıjenie*, Sofya, 1977, ss. 7-69.

⁹⁶² Hristov, s. 182 vd.

⁹⁶³ Hristo Gandev, *Aprılskoto Vıstanie, 1876*, Sofya, 1974, s. 66.

sonucunda din temsilcilerinin her zaman ulusal ihtilâlin ön saflarında yer aldıklarını ortaya koymuştur⁹⁶⁴.

Zina Markova, yukarıdaki fikirlere kısmen katılmakta ve savunmakta, ancak Ekzarhâne'nin, millî mücadelede resmî kimliğiyle daha geri planda kalmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Markova bunu şöyle izah etmiştir: “Merkezi, Osmanlı'nın başkentinde olan Bulgar Ekzarhânesi'nin resmi kuruluş olarak kimliği, Osmanlı yönetimine bağlılık gerektiren açık statüsü, resmîliğin çerçevesinde çözmesi gereken problemleri göz önünde bulundurup, daha şimdiden, Bulgar sorununun ihtilâlcî metotlarla çözülmesine karşı olduğunun altı çizilmesi gerekiyor. Ekzarhâne yöneticilerinden, kurtuluş için Bulgaristan'ın silahlı mücadelelerine katılmasını ya da açıkça destek göstermesini bekleyemeyiz... Ekzarhâne, Osmanlı hükümeti tarafından çalışma alanı ve şekilleri belirlenmiş ve Bulgar halkının resmî temsilcisi olarak tanınan bir kurumdur. Ekzarhâne'nin içinde bulunduğu koşullar resmî görevlerini bile yerine getirmesini zorlaştırırken varlığını tehlikeye atacak bir harekette nasıl bulunabilirdi? Ekzarhâne statüsünün varlığı ancak Bâb-ı Âli'ye bağlılık göstermesiyle sürdürülebilirdi...⁹⁶⁵” Bu açıklamasıyla Markova, Ekzarhâne'nin resmî tutumunun altını çizmiştir.

Markova, Ekzarhâne'nin 1870 yılında kuruluşundan itibaren içinde yer aldığı siyasî atmosferde Bulgar millî mücadelesindeki tutumunu yukarıdaki görüşlerin de yer yer haklılığını meydana koyacak şekilde anlatmaya devam etmiştir. Çünkü bu resmî statüsüne sâdik kalmakla birlikte, ilerleyen sayfalarda anlatılacağı gibi, meselâ ihtilâlcileri himâyeye politikası izlemesi Ekzarhâne'nin içinde bulunduğu çelişkili ortamı gözler önüne sermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Markova'nın anlatımıyla Ekzarhâne'nin 1870'ten itibaren Bulgar ihtilâl hareketlerindeki tutumunu ele alalım:

“Bulgar Ekzarhânesi kuruluşundan itibaren resmîyette Bulgar ihtilâl komitelerinin hareketlerine karşı tutum sergilemiştir. Ekzarhâne'nin kuruluş yılları Vasil Levski'nin ülkede komitecilik ağını kurduğu ve binlerce Bulgar'ın silahlı mücadele hazırlıklarında birleştiği yıllara rastlar. Ekzarhâne yönetiminden bazıları

⁹⁶⁴ Bulgar Patrikhânesi Tarih ve Arşiv Enstitüsü Müdürü Dr. Hristo Temelski ile 27 Mayıs 2009 Çarşamba günü, Saat 11:20'de yaptığım röportaj.

⁹⁶⁵ Markova, Ekzarhiya, s. 201.

Levski'yi tanıyorlardı ve Ekzarhâne, genel hatlarıyla ihtilâlcilerin planlarını öğrenmişti. İhtilâlcî örgütün maddî yardım taleplerini de karşılamaya başlamıştı. Bu duruma bazı Ekzarhâne yetkilileri Osmanlı'daki varlıklarını tehlikeye atacağı endişesiyle karşı çıkıyorlardı. Çünkü Ekzarhâne henüz güçlü değildi. Bazıları ise kurban verilmeden özgürlük olamayacağı görüşünü savunuyordu.

“Ekzarhâne, ihtilâlcî komite faaliyetlerini dikkatle takip etmekte, gelişmelerin kendilerine bildirilmesini istemekteydi. 1872 yılının son aylarında Osmanlı Devleti ihtilâlcilerin faaliyetlerini haber almış ve bazı tutuklamalarda bulunmuştu. Orhaniye ve Teteven bölgesinde tutuklananlarla ilgili Sofya'da olağanüstü bir mahkeme kurulmuş, bu tarihte geçici kilise meclisi Sofya'da ikamet eden Samakov Başpiskoposu Dositey'den ve başka piskoposlardan “macera” hakkında bilgi istemiştir. Kilise meclisinin Dositey'e yazdığı şu sözler dikkat çeker: ‘Devlete karşı hazırlanan suikastın ortaya çıkması hükümetin dikkatini çekti, bundan dolayı çalışmalarımız ertelenecek.’ Bu sırada Rumlar, durumu Ekzarhâne'ye karşı kullanıyorlardı. Ekzarh I. Antim de halk ve Ekzarhâne için şimdilik komitelerin “macera”ya atılmalarının tehlikeli ve “belâ” olarak görülmekte olduğunu ve sabredilmesi gerektiğini belirtmekteydi.

“Ekzarhâne, bir yandan da İstanbul'daki Bulgar basını yoluyla 1872'den itibaren başlayan ihtilâlcî hareketleri kınıyor ve böylece hükümetin tepkisinden kurtulmak istiyordu. Pravo ve Napredak gazeteleri ihtilâl karşıtı ve hükümete sadakat içerikli makaleler yayınlıyordu. Yayınlarda izlenen politika Ekzarhâne'nin, Bulgar halkının siyasî geleceği konusundaki resmî tutumuydu⁹⁶⁶.

“Ekzarhâne, ihtilâlcilerin henüz hazırlık halindeyken Osmanlı tarafından yakalanıp tutuklanmasına seyirci kalmamıştı. İhtilâlcilerin müracaatları üzerine Ekzarh I. Antim hükümete başvurarak tutuklananların serbest bırakılmaları, cezalarının hafifletilmesini ve daha iyi koşullarda mahkeme edilmelerini talep etmiştir. Meselâ; Ekzarh, 1872 Ekim ayı başlarında Zıştovi'den Diyarbakır'a sürgüne gönderilen ihtilâl yanlısı Bulgarların serbest bırakılmaları için girişimlerde bulunmuş ve girişiminden dolayı Diyarbakır'daki sürgünlerden teşekkür mektupları almıştır. Kilise meclisi, 1873'te Osmanlı hükümetinden Edirne'deki mahkûmların daha iyi

⁹⁶⁶ Markova, Ekzarhiya, s. 202.

koşullarda sorgulanabilecekleri ve masumların serbest bırakılabilecekleri ümidiyle İstanbul'a getirilmelerinde ısrar etmişti. 1862 yılında Rakovski tarafından Bulgaristan'da ayaklanma çıkarmak amacıyla Sırbistan'dan Tuna Vilâyetine gönderilen Hacı Stavrev ile birlikte hareket eden ve yakalanarak hapse atılan Lyaskovo Manastırı rahiplerinden Teodosiy ve Yoasaf Yoanikiev'in de serbest bırakılmaları için girişimlerde bulunmuştu. Ekzarhâne, ihtilâlcilerle ilgili bu tutumunu 1874 ve 1875 yıllarında da sürdürmüştü⁹⁶⁷.

“İhtilâl hareketlerine prensip olarak karşı olan Ekzarhâne, ihtilâlcilerin fikir yandaşlarının ve masumların cezalandırılmasında onların durumlarının hafifletilmesini de görev bilmiştir. Bu politikasının milliyetçi, ideolojik, pragmatik, merhamet, halk ve hükümet önünde halkın koruyucusu olarak otoritesini teyit etmek gibi sebepleri vardı. Ezilenlerin başkası değil de Bulgarlar olması Ekzarhâne'nin millî duygularını harekete geçirmekteydi. Ekzarhâne, bir yandan ihtilâlcileri himâye ederken diğer yandan Osmanlı nezdinde barışçı bir politika izlemiştir. Osmanlı'ya sadâkat belirten deklarasyonlar yayınlamıştır. I. Antim, bu deklarasyonlarında ihtilâlcilerin hareketlerini “deli-dolu gençlerin” mantıksız hareketleri olarak nitelmiş ve bunları dış siyasî müdâhalelerine bağlamış ve ihtilâlcî hareketleri küçümsemiştir. Osmanlı hükümeti ise ihtilâlcileri himâyesine ilişkin tamamen siyasî olan meselelere Ekzarhâne'nin karışmaması gerektiğini beyan etmiştir. Hatta siyasî şüpheliler ve mahkûmları himâye etmelerinden dolayı Hıristiyan kilise kurumlarının haklarının feshedilmesi için talimâtname bile çıkarmıştır. Buna rağmen kilise sinodu 11 Ocak 1874 tarihli oturumunda kilisenin buna baş eğmeyeceği ve bir kilise teşkilâtının zor duruma düşenler için af talep etme hakkının iptal edilemeyeceğine ilişkin açıklamalar yaparak faaliyetlerine devam kararı almıştır”⁹⁶⁸.

1875'teki Bosna-Hersek isyanları Ekzarhâne'nin de durumunu etkilemiştir. Çünkü Osmanlı yetkililerinin bütün Hıristiyan kurumları ile Ekzarhâne'ye karşı şüpheleri ve baskıları artmıştı. Ekzarh I. Antim, 4 Ağustos 1875'te ihtilâl hareketlerinin bulunduğu şehirlerin piskoposlarına özel mektuplar gönderir.

⁹⁶⁷ Markova, Ekzarhiya, ss. 203-204.

⁹⁶⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 204.

Mektuplarda kutsal Ekzarhâne için zor olan bu durumda halkın sükûneti koruması ve sâdik tebaa olarak görevlerini yerine getirmeleri çağrısında bulunur⁹⁶⁹.

Ekzarh I. Antim, Eylül ayı başlarında Osmanlı'ya da bir sadâkat mektubu yazar⁹⁷⁰. Bir yandan ihtilâlcileri himâye eden, diğer yandan basın yoluyla Osmanlı'ya sadâkatini belirten Ekzarhâne'nin bu tutumunu milliyetçi Bulgarlar ihânet olarak değerlendirmişlerdir. Oysaki Ekzarh bu mektubu kendi rızasıyla değil, Mahmut Nedim Paşa'nın ısrarıyla yazmıştı. Mahmut Nedim Paşa Antim'e Bulgarların sadakati konusunda sözlü ifadelerin yetersiz olduğunu, bunu Osmanlı Sultanı'na yazılı olarak sunması gerektiğini söylemişti. Osmanlı hükümeti böyle yapmakla 1875 İsyanı sürerken dış güçlere Osmanlı tebaasının yönetimden memnun olduklarını göstermeyi amaçlamıştır. İgnatiev'e göre ise bu mektup Türklerin, Bulgarlar tarafından çıkarılabilecek bir isyandan korktukları için yazdırılmıştı. Mahmut Nedim Paşa, Ekzarh'ı huzuruna çağırıp Bulgar cemaatini sakinleştirmesini istemişti. I. Antim, sadâkatine dâir genel sözler söylediye de M. Nedim Paşa ısrarla bunu Sultan'a yazılı olarak sunmasını istemişti. Ekzarh ise cemaatinin gözünden düşmek istemiyordu. Aynı zamanda olası bir Bulgar ayaklanması karşısında Türklere karşı sorumluluk üstlenmişti. Durum ciddileşince Ekzarhâne için olumsuz bir fermân hazırlanması bile gündeme gelmişti. Bu nedenle Ekzarh, söz konusu mektubunu yazmıştır⁹⁷¹.

Ekzarhlık piskoposlarından bazıları ihtilâle destek verirken, bazıları da karşı olup ihtilâlcileri Osmanlı yetkililerine ve Ekzarhâne'ye bildirmişlerdir. Mesela bunlardan Preslav bölgesinin piskoposu Simeon Varnensko ve Dorostolo-Çerven bölgesinin piskoposu Grigoriy⁹⁷² Bulgar tarihinde halk özgürlük savaşçılarına ihânet eden kişiler ve “insanlığın en karanlık yüzü” olarak bahsedilmişlerdir. Ayrıca kendilerine bağlı alt rütbedeki papazlardan da bilgi toplayan ihtilâl karşıtı bu piskoposlar hükümete ve Ekzarhâne yönetimine Bulgar halkının durumu hakkında bilgi vermiş, bölgelerindeki durumları anlatmışlardır. Ekzarhâne, 1875 yılında metropolitlere gönderdiği bir tâmim ile yardımcılarını vasıtasıyla Bulgar halkın

⁹⁶⁹ Hristov, s. 186; Markova, Ekzarhiya, s. 204.

⁹⁷⁰ BOA. Bİ. No: 129, 10 Ş. 1292 târihli irâde ve melfûfu.

⁹⁷¹ Markova, Ekzarhiya, s. 205.

⁹⁷² İhtilâl karşıtı birkaç Bulgar din adamından biri olan Grigoriy, ihtilâlcilere lânet eden tek kişidir. Markova, Ekzarhiya, s. 209.

durumu hakkında ayrıntılı raporlar hazırlamalarını, bu raporların “Bulgar halka yapılan kötü muamele ve şiddet” olayların yaşandığı yönünde olmasını ve her ay topladıkları bilgileri İstanbul’a göndermelerini istemiştir. Ekzarhâne topladığı bu bilgileri Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunarak Bulgarların durumlarının iyileştirilmesi için kullanmayı amaçlıyordu. Grigoriy ise Ekzarhâne’nin “Bulgar halka yapılan zulümler konusunda bilgi toplanıp, bu bilgilerin Bâb-ı Âli nezdinde mazlumların himâye edilmesi için gerekçe gösterilmesi” yönündeki bu milliyetçi tutuma güvensizlikle yaklaşmıştır. Grigoriy, piskoposların ve alt rütbedeki diğer papazların olayları objektif yansıtacaklarından şüphe ediyordu. Bu piskoposlar hazırlanan isyan planlarını da ihbar etmişler ve bu nedenle ihtilâlciler gözünde itibarları düşmüştür. Bulgar silahlı mücadelelerine karşı duran bazı piskoposlar, silahlı mücadelelere karşı Bulgar toplumunun Osmanlı sınırlarında barış için çabalamaları gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre Bulgarlar refah için Osmanlı yetkililerinin verdikleri haklardan yararlanmalıydı⁹⁷³.

1876 yılına gelindiğinde büyük bir isyan için bütün hazırlıklar ve planlar tamamlanmış, gizli ihtilâl komiteleri gerekli bütün görevlendirmeleri yapmıştı. Ayaklanma bölgelerinde halkı daha kolay etkilemek için de çoğunlukla papaz ve öğretmenler görevlendirilmişti⁹⁷⁴. İsyanda aktif bir şekilde rol alan ve komitelerle birlikte hareket eden papaz ve öğretmenlerin çoğunun Rusya ve Robert Kolej’de yetişmiş olmaları Ekzarh I. Antim’in de bunlardan biri olması ise dikkat çekmektedir⁹⁷⁵. İsyan başladığında Ekzarhâne’ye bağlı köy papaz ve öğretmenleri Bulgar köylüsünü Türklere karşı isyan etmeleri için kışkırtmışlardır⁹⁷⁶. Kendileri de silahlı mücadelelere bizzat katılmış ve Bulgar millî mücadele tarihinde önemli bir yer edinmişlerdir⁹⁷⁷.

Meselâ Hariton adında çete lideri olan bir papaz Filibe bölgesindeki ayaklanma haberini alır almaz hemen harekete geçmiş ve beş köyden yaklaşık beş yüz kişilik bir çete toplamış ve 9 Mayıs’ta Dryanova’nın kuzeyindeki Musina köyünden Kocabalkan’a doğru hareket etmiştir. Amacı Gabrova Balkan’ında

⁹⁷³ Hristov, s. 187; Markova, Ekzarhiya, ss. 206-209.

⁹⁷⁴ Şimşir, II / XC.

⁹⁷⁵ Şimşir, II / CXVI; Benedict Humphrey Sumner, **Russia and the Balkans 1870-1880**, Clarendon Press, Oxford, 1937, s. 109.

⁹⁷⁶ Şimşir, II / C.

⁹⁷⁷ Hristov, s. 187.

bulunan başka bir Bulgar çetesiyle birleşerek Türklere karşı savaşıyordu. Balkan'a doğru yürüyen bu çeteyi Türk ve Çerkez halkı kovalamaya başlamış, çete de Dryanovo Manastırı'na sığınmıştır. Ayaklanmanın hazırlık safhasında bu manastıra birkaç ay yetebilecek kadar cephane ve erzak depo edilmişti. Çeteciler buna da güvenerek direnişi manastırda sürdürmeye karar vermişlerdir. Bir süre sonra Fâzıl Paşa kumandasındaki askerler gelip manastırı kuşatmışlar çetecilere teslim olmaları çağrısında bulunmuşlardır. Fakat isyancılar silahlı direnişten vazgeçmemişlerdir. Beş-altı gün süren kuşatmadan ve çatışmalardan sonra çete kuşatmayı yarma teşebbüsünde bulunmuş, ancak başarılı olamamış ve kayıplar vererek dağılmıştır. Böylece Papaz Hariton'un girişiminden bir sonuç alınamamıştır⁹⁷⁸.

Ekzarhâne, başından beri büyük bir ayaklanma hazırlığı yapıldığından ve komitelerin faaliyetinden haberdardı. Bu nedenle 1876 İsyanı sürpriz olmamıştı. Ancak Osmanlı nezdinde suçlu duruma düşmemek için ikiyüzlü bir siyaset izlemiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ekzarh I. Antim kendine bağlı piskoposluk bölgelerinden hazırlattığı ve Bulgar halkın yaşadığı sözde zulümleri konu alacak raporları eğer herhangi bir hareket olursa sorumluluktan kaçmak için kullanacaktı. Bununla birlikte I. Antim 12 Nisan 1876'da Bulgarlara, barışı korumaları ve devlete sadık kalmaları yönünde çağrıda bulunmuştur. Aynı çağrıyı isyan sırasında da tekrarlamıştır. Elbette ki bu, Ekzarhâne'nin Osmanlı'ya karşı izlediği siyasî bir manevraydı ve isyandan sorumlu tutulmamak içindi. Diğer dinî temsilciler de Ekzarh'ı izlemiş ve görevli oldukları bölgelerde halkı sükûnete davet etmişlerdir. Meselâ Filibe bölgesi Piskoposu Panaret, Koprivštitsa'da ilk silah sesinin duyulmasından sonra, 24 Nisan'da bir mektup yazarak halkın sakinleşmesini istemiştir. Aslında Ekzarh ve dinî temsilciler bunu görevleri icâbı yapmaktaydılar. Diğer Hıristiyan cemaat liderleri de Osmanlı'ya karşı her siyasî mücadelede böyle hareket etmişlerdi. Ayaklanma hazırlıklarına doğrudan katılmış olan Tatarpazarcık piskopos yardımcısı G. Tilev'in "huzur bozanların" tutuklanması ve hükümete teslim edilmesi için yaptığı çağrı da bu bakımdan dikkat çeker⁹⁷⁹.

1876 İsyanının hazırlıkları, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir sır değildi ve açıktan açığa yapılmaktaydı. Gizli ihtilâl komiteleri hazırlıklarını yapmaya devam

⁹⁷⁸ Şimşir, II / CX.

⁹⁷⁹ Markova, Ekzarhiya, ss. 210, 211.

ederken Ekzarhâne ve piskoposları da boş durmamış, kendilerinin olası bir isyanda sorumlu olmadıklarını göstermek için uzun vâdeli bir harekât planını uygulamaya koymuşlardı. Hareketlerinin temel noktası ise Bulgarlara zulüm yapıldığı ve Türklerin baskıları altında buldukları yönünde olacaktı.

Hâriciye Nezâreti, Bulgaristan'da bir isyan hazırlığı olup olmadığı hakkında Ekzarhâne'den bilgi isteyince, I. Antim, bu konu hakkında bilgisinin olmadığını söylemiş, sadece piskoposluk bölgelerinden gelen şikâyetler ve Bulgar halkın içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı şartlardan söz etmiş, kendisine gelen raporlarla bunu ıspatlama yoluna gitmiştir. Piskoposluk bölgelerindeki Ekzarhlık görevlileri de aynı şekilde hareket etmiş, eğer ileride bir isyan olursa sorumluluktan kurtulmak için Bulgarlara yapılan sözde zulüm iddialarını yetkililere iletmişlerdir. Meselâ Vraça Piskoposluğunda geçici görevle bulunan Arhimandrit Konstantin, katliamlara, hırsızlıklara ve kanunlara aykırı her türlü olaylara son verilmesini yerel yetkililerden birkaç kez talep etmiştir. Ocak 1876'da yaptığı bir tahrîrde iki ay içerisinde yirmiden fazla suçsuz Bulgar'ın öldürüldüğünü öne sürerek, bu durumun sürmesi halinde “bölgede yaşayan Bulgarların sadakatlerine kefil olamayacağını” açıklamıştır⁹⁸⁰.

Ekzarh I. Antim, isyanın başlamasının ardından da Osmanlı hükümetine karşı aynı siyaseti takip etmiştir. Kendisine piskoposluk bölgelerinden düzenli olarak gelen “düzmece” raporları hükümet temsilcilerine sunarak Bulgarlara yapılan haksızlıkların ve zulümlerin durdurulmasını talep etmiştir. Ayrıca I. Antim, kendisine gelen bilgileri basına da sızdırmıştır. Bâb-ı Âli ise Ekzarhâne'nin sunduğu delillere ve raporlara şüphe ile bakmıştır, onlara soğuk ve açık bir düşmanlıkla karşılamıştır⁹⁸¹.

1876 İsyanının ardından Osmanlı hükümeti yaptırdığı soruşturmalar sonunda şüphelerinde haklı olduğunu, Ekzarhâne'nin ve Ekzarhâne'ye mensup papaz ve öğretmenlerin isyanda aktif şekilde rol aldıklarını ve komitecilerle birlikte hareket ettiklerini tespit etmiş ve suçlamalarda bulunmuştur⁹⁸². Bu nedenle Ekzarhâne ve onun görevlileri üzerinde baskılarını arttırmıştır. Piskopos Panaret Filibe'den

⁹⁸⁰ Markova, Ekzarhiya, s. 210.

⁹⁸¹ Markova, Ekzarhiya, s. 215.

⁹⁸² Şimşir, II / CXVI.

çağrılmış ve İstanbul'dan çıkışı yasaklanmıştır. Ekzarh'tan Vidin Piskoposluğunda bulunan yardımcısı Piskopos Parteniy Veliçki'nin Osmanlı'ya sâdik kalan Bulgarlara yapmış olduğu kötü muamele ve emri altında bulunan papazları konsolosluklara şikâyetle bulunmalarını teşvik ettiği için görevden alması talep edilmiştir. Piskopos Parteniy'in Rusçuk'ta sorgulanması gerekmektedir. Ancak Dorostolo-Çerven piskoposu Grigoriy'in, "halk önünde itibarı düşmesin" tavsiyesi üzerine Parteniy İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı hükümeti daha sonra yaptığı araştırmada Parteniy'in Vidin'de halktan topladığı paraları Vraça'daki ihtilâl komitesine teslim ettiği bilgisini almıştı. Tutuklanan bir diğer çeteci de Kozloduy'da öğretmen olan Mladen Pavlov'dur. Pavlov, Berkovitsa'da Piskopos Meletiy'e ait bir evde gizlendiğini, Piskoposun kendisine Parteniy Veliçki'ye yazdığı referans mektubunu verdiğini ve Vidin'e kaçmasına yardım ettiğini itiraf etmiştir. Bunun üzerine Mayıs ayının sonunda Piskopos Meletiy Sofiyski de tutuklanmıştır⁹⁸³.

Bu şekilde, aslında iş işten geçtikten sonra yapılan soruşturmalarda Türk yetkililerin isyanı bastırma ve mahkeme soruşturmaları sürecinde, dinî temsilcilerin, piskopos ve piskopos yardımcılarının, piskoposluk ve kaza meclis üyelerinin, hatta bazı yüksek kilise temsilcilerinin ihtilâl hazırlıklarına ve ihtilâle katıldıklarına dâir elde ettikleri kesin deliller, Ekzarhâne'ye karşı hükümetin elinde güçlü bir koz olur. Ekzarh ise bu isyanda Rusya ajanı olmakla suçlanır. Bu, Ekzarhâne yönetimindeki güvensizlik ve endişe duygusunu arttırır, yönetimin temkinli ve kararsız bir şekilde hareket etmesine neden olur. Daha da önemlisi Ekzarhâne'deki muhalif olan grup I. Antim'in azledilmesi için harekete geçer⁹⁸⁴.

Osmanlı hükümeti ayaklanma bölgesinde soruşturmaları sürdürürken Ekzarhâne de boş durmamış, gizli bir şekilde ayaklanma bölgesinde araştırma faaliyetinde bulunmuştur. Filibe, Üsküp, Piro, Köstendil, Veles, Maleşevsko ve Ustrumca bölgelerine giden kişilerin dikkat çekmeyecek kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Ekzarhâne, ayaklanma bölgelerinden gelen raporları gazetelerde de yayınlatarak Bulgaristan'daki olayları dünyaya duyurmaya çalışmıştır.

⁹⁸³ Markova, Ekzarhiya, s. 213.

⁹⁸⁴ Markova, Ekzarhiya, ss. 214-215.

Bulgar halkının kaderinin belirlenmesi için büyük güçlerin devreye girmesini sağlama amacıyla eldeki bilgilerin dünya kamuoyuna duyurulması gerektiğini düşünen ilk Bulgarlardan biri olan Plovdiv bölgesi piskoposunun sekreteri Metodiy Kusev'dir. Kusev, Mayıs ayı başlarında İstanbul'a çağrılan piskoposa eşlik ederek, dördüncü ihtilâl bölgesinde kanlı bir şekilde bastırılan isyana ilişkin Filibe Piskoposluğunda toplanan bilgileri gizlice beraberinde taşımıştır.

Ekzarhâne bünyesinde oluşturulan "halk komisyonu" (Metodiy Kusev, Konstantin Veliçkov, piskopos sekreteri Tişev, Robert Kolej'de öğretmenlik yapan Stefan Panaretov ve İvan Slaveykov bu komisyondaki en etkili kişilerdir) topladığı bilgileri, Fransızca ve İngilizce'ye tercüme edip derliyor ve Kolej'deki Bulgar öğrencilerinin yardımıyla, diplomatik temsilciliklere, büyük dünya gazetelerinin redaksiyon ve muhabirlerine ulaştırılmak amacıyla onlarca nüshasını hazırlıyordu. Robert Kolej'in müdürü Washburn'un yardımıyla⁹⁸⁵, materyaller, İngiliz liberal örgütünün yayın organı olan "Daily News" gazetesinin İstanbul muhabiri Edwin Pears'e⁹⁸⁶ gönderiliyordu. Bu muhabirin aktardığı bilgiler, "Türk davranışlarının gerçek yüzünü ayrıntılarla Batı basınına duyuruyor" ve "Bulgar halkını destekleme kampanyasının başlangıcını" oluşturuyordu. Halk komisyonu, takip eden aylarda da misyonunu sürdürmüştür. Önceden belirlenmiş yol ile, Filibe Piskoposu Gevasiy ve İ. E. Geşov'un sayesinde özellikle Filibe'den ve diğer bölgelerden "acı haberlerin" gelmesi devam etmiştir. Bilgiler, Avusturya Konsolosluğu'nda tercüman Mihail İliç'e gönderilmiş, o ise bunları İstanbul'da bulunan kardeşi Stefan İliç'e diplomatik posta ya da Rusya Konsolosluğu vasıtasıyla göndermiştir. Buradan da Ekzarhâne ve Amerikalılara ulaştırılmıştır⁹⁸⁷.

Ekzarhâne örgütünün İstanbul ve Bulgaristan'daki görevlileri, Avrupa resmî ve sivil anket komisyonlarına yardımda bulunmuşlardır. Rusya Prensi Aleksei Nikolayevich Tseretelev, Asya İşleri Dairesi'ne gönderdiği raporda: "Bulgar Piskoposu Gervasiy, dün halkın çektiği bütün acıları, katliamları, yasa dışı tutuklamaları, yıkılıp dökülen kiliselerin tamamını sıraladıktan sonra, İmparatorun

⁹⁸⁵ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 115-116; Kocabaşoğlu, *Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, s. 549; Greenwood, ss. 177,180-183.

⁹⁸⁶ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler*, ss. 116-117; Şimşir, II / CXXXVI-CXIX; Kocabaşoğlu, *Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, s. 550; Washburn, ss. 103-104; Greenwood, s. 183.

⁹⁸⁷ Markova, *Ekzarhiya*, s. 217; ayrıca bkz. Greenwood, ss. 177-178; Kocabaşoğlu, *Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, s. 550; Washburn, ss. 123-124.

ayaklarındaki Bulgarların, gözyaşı ile gönderdikleri yardım talebini ilettiler” diye belirtmiştir⁹⁸⁸. Daha önce de zaman zaman bahsettiğimiz gibi 1876 yılının yaz ve güz mevsimleri boyunca yapılan Bulgar propagandası dünyada Bulgarlar lehine olumlu bir yankı yapmıştı. Avrupa diplomasisinin Bulgar sorununa müdahale etmesi, Osmanlı hükümetinin savunma pozisyonuna geçmesine neden olmuştu.

Buraya kadar gördük ki, Bulgarlar ile Ekzarhâne mensupları arasında Osmanlı yönetimine karşı takındıkları tavırda birlik ve beraberlik yoktur. Bununla birlikte Bulgar ayaklanmalarında da aynı tutumu sergilemişlerdir. Bazı Bulgarlar ve Ekzarhâne görevlileri ihtilâli destekleyip, isyanlara bizzat katılırken, buna karşın bazıları da Osmanlı yanlısı bir politika izlemişler, hükümeti destekleyip ihtilâlcilere karşı çıkmışlardır. Her iki grubun da kendilerince haklı birtakım toplumsal, siyasî, ekonomik, adlî ve dinî sebepleri vardır.

1870’li yıllarda Bulgar Ekzarhânesi faaliyetlerinin başlaması, dinî harekât yıllarının farklı ideolojik-siyasî koşullarında seyretmiştir. İhtilâl propagandasının açılımı, komitecilik organizasyonunun büyümesi, Balkanlarda ihtilâli hazırlayan şartlar, Bulgar toplumunun gündemine Osmanlı egemenliğinden siyasî kurtuluş sorununu getirmiştir. Olaylar, yeni oluşturulan dinî-millî kurum olan Ekzarhâne’nin, halk için hayatî önem taşıyan bu konuya ilişkin tutumunu açıklamasını mecburî kılar. Ekzarhâne, prensip olarak silahlı mücadeleyi ve ihtilâl hareketlerini, toplumsal-siyasî hayatı değiştirme şekli olarak kabul etmemiştir. Bu tutum, yalnız Osmanlı Devleti’nde resmî ve dürüst çalışan bir kurumun statüsüne bağlı değil, Ekzarhâne çalışanlarının siyasî görüşlerinden de kaynaklanmıştır. Bu kişilerin birçoğu devrim yanlıydı. Bulgar siyasî fikir akımına göre, çabalar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde manevî ve sosyal ilerlemeye, dinî-kültürel ve sivil-siyasî hakların yenilenmesi ve tarımda da gelişme amacıyla reformlara yönelik olmalıydı. Bu da edinilen dinî-kültürel ve kısmen sivil-idarî bağımsızlıkla birlikte millî birlik davasının tamamlanmasını sağlayacaktı. İhtilâlciler, Bulgar siyasî sorununun çözümüne ve bağımsız devlet anayasallaşmasına uzak bir perespektif olarak bakıyorlardı.

⁹⁸⁸ Markova, Ekzarhiya, ss. 216-217; Barbara Jelavich, **Russia’s Balkan Entanglements**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 168.

İstanbul'daki ihtilâlciler, 1870'li yılların öncesinde de birlik ve beraberlik içerisinde değildi. Bir kanadı, Batı ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engellemek amacıyla Bâb-ı Âli'ye kabul ettirdiği reformlara güveniyordu. Bu fikri savunanların çoğunluğu, Batı Avrupa siyasî-kültürel fikirlerinin etkisi altındaydı. Avrupa liberalizminin etkisiyle, toplumun ilerlemesi, tarım alanında ilerleme ve siyasî hayatın demokratikleştirilmesi gibi konuları ele alıyorlardı. Bunların büyük bir çoğunluğu toplumsal-siyasî uygulamalarda, Osmanlı Devleti'ne ve Batılı himâyecilere sâdik olup, Rusya ve Balkanlardaki Rus siyasî nüfûzuna karşı idiler.

Diğer bir kısım, Bulgar sorununun çözülmesinde, Balkanlardaki Hıristiyanların koruyucusu olarak ün kazanan ve Doğu politikası her zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yönelik olan Rusya'ya karşı ümit besliyordu. İstanbul çevresindeki Rus yanlıları, kurtuluş davasında Rusya ile ittifaka güveniyor, Bulgar-Rum tartışmasında Rusya'nın önerdiği çözümü destekliyor, İmparatorluk'ta değişikliklerin yapılması ve Hıristiyan haklarının garanti edilmesinde Rusya'nın diplomatik müdahalesine güveniyordu. Rus silahının, Bulgar kurtuluş sorununa radikal çözüm getireceğine inanıyordu.

İstanbul çevresindeki her iki grup da Bulgar ihtilâlcilerinin iyimserliğini paylaşmıyor, bağımsız ihtilâl hareketine inanmıyorlar, bundan dolayı da Bulgar sorunlarının çözülmesi için bir imkân olarak ihtilâlciler hareketi dışlıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'daki o anki durum ve büyük güçlerin Doğu politikasının eğilimlerine bağlı olarak İstanbul Bulgar çevresinin bazen bir grubu bazen de diğer grubu üstün gelebiliyordu. İdarî-adlî alanda, 1875 yılının sonu ve 1876 yılının başında ilân edilen reformlar, Türk reformculuğu yanlılarına güven vermiştir. Ekzarhâne ise ilân edilen reformların gerçekleştirilmesi için hükümete direten bir harekâtın merkezine dönüşmüştür. İstanbul basını, Bulgar halkının durumunun iyileştirilmesi ve kâğıt üzerinde verilen hakların garanti edilmesi için gerçek girişimlerin yapılması fikrine gittikçe daha fazla yer vermeye başlamıştır. Basın, bu gerekliliği taşrada hâkim olan başıbozuklukları ve kanunsuzlukları, gerçek hayattan örnekler vererek dile getirmiştir. Kilise temsilcilerinin, halkın ihtilâlcileri takip etmemeleri ve Osmanlı hükümetine güvenini koruma çağrıları, Bâb-ı Âli'nin reformlar politikasına duydukları ümitten nemalanmıştır.

1875 yılının sonbaharındaki ihtilâl ve 1876 Nisan Ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması ardından siyasî reformlara inanan Bulgarların sayısı azalmıştı. Bu azınlıkta kalan Bulgarlar Osmanlı hükümetinin anayasa girişimlerinin arkasında daha açık bir şekilde durmuşlar ve olası Rusya müdahalesine karşı çıkmışlardır. Bulgar kilise yöneticileri ve çalışanları arasında da parçalanma meydana gelmiştir. Onların bir kısmı kararlı bir şekilde Rusya'ya karşı olup Osmanlı Devleti'ne bağlılık kararı almışlardır. Bu hususta Dorostolo-Çerven Piskoposu Grigoriy'in Fransa Konsoslosu L. Obare'yle Aralık 1876'da paylaştıkları hususlar merak uyandırmıştır. Piskoposun sözlerine göre, "Bulgarların geleceği karanlıktır. Bulgarlar gelecekte de Türk egemenliği altında kalma ya da Rusya ile Türkiye arasında çıkarılacak savaşın sebebi ve aynı zamanda kurbanı olma ikilemi ile karşı karşıyadırlar. Bundan dolayı şu an reformlar gündemdeyken bu sorunun çözülmesi ve bunun için de Avrupa'nın diplomatik baskı uygulaması gerekir." İstanbul'da aralarında gazetecilerin de bulunduğu geniş bir Bulgar topluluğu ile piskoposların çoğunluğu ve Ekzarh'ın Osmanlı'ya karşı tavrı ise Rus diplomasisinin girişimleriyle dayanışma içersindeydi.

Nisan Ayaklanmasının bozguna uğratılmasıyla birlikte I. Antim ile Ekzarhâne'nin tutumunun uluslar arası duruma da bağlı olduğunu unutmamalıyız. Ekzarhâne çalışanlarının 1875 ve 1876 yıllarındaki ihtilâlcî girişimlere baştan ve sonradan şüphe ve güvensizlik ile bakmaları, büyük güçlerin de olumsuz görüşünden etkilenmiştir. Kurtuluş ümitlerinin geleneksel olarak bağlı olduğu Rusya da, o anda Bulgaristan'da ihtilâle karşıydı. İgnatiev, 1 Eylül 1875 tarihinde Bükreş'te bulunan Rus elçisi İvan Alexiyevitch Zinovieff'e gönderdiği telgrafta, hazırlıkları yapılan ihtilâl hareketlerini başarısızlığa mahkûm ve Ekzarhâne'nin yok edilmesi için Rumlara fırsat sunan bir "delilik" olarak nitelemiştir. Bulgar piskoposların çoğu da bu görüşü paylaşmıştır. Avrupa ve öncelikle Rusya diplomasisinin doğrudan sorumluluk almasında Ekzarhâne'nin de büyük rolü olduğunu görüyoruz⁹⁸⁹.

Bu siyasî sorunda, Ekzarhâne'nin hangi hareket ve tepkilerinin ağır bastığını ölçmemiz gerekirse, objektif olarak milliyetçi duyguların üstün olduğunu söyleyebiliriz. Ekzarhâne'nin tutumunda 1875-1876 dönemine has bu politika 1877-

⁹⁸⁹ Markova, Ekzarhiya, ss. 226-228.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde de sürmüştür. Ancak bu dönemde Ekzarhlıkta Yosif Efendi vardı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesinden iki gün sonra Ekzarhâne yönetimindeki I. Antim'e muhalif olan grup harekete geçti. Aralarında Bulgar ileri gelenleri ve Bulgar metropolitlerinin bulunduğu bu grup yeni bir Ekzarh seçilinceye kadar bir Ekzarh vekili atanması talebiyle Hâriciye Nezâreti'ne müracaat etti⁹⁹⁰. Zaten Osmanlı hükümeti de Bulgar isyanlarındaki tutumundan dolayı artık I. Antim'e güven duymuyordu. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Bulgarların bu talebini hemen Sultan Abdülaziz'e sundu ve aynı gün, 26 Nisan 1877'de Sultan Abdülaziz, Ekzarh I. Antim'i görevinden azletti⁹⁹¹. Ekzarh vekili olarak Filibe Metropolitleri Panaret, I. Antim'in yerine getirildi. Toplanan Bulgar Sinodu tarafından yapılan seçimlerin ardından Lofça Metropolitleri Yosif Efendi'nin Ekzarh olması kararlaştırılarak Osmanlı hükümetine sunuldu⁹⁹². Yosif Efendi'nin Bulgar Ekzarhı olarak tayin edilmesinde Osmanlı hükümeti de bir sakınca görmedi ve 24 Mayıs 1877'de Lofça Metropolitleri Yosif Efendi yeni Bulgar Ekzarhı olarak tayin edildi⁹⁹³.

B. Bulgar Prensiği'nin Kuruluşu Sürecinde Ekzarhâne'nin Faaliyetleri

1876 İsyânından sonra Balkanlardaki kaos ortamı daha da artmıştı. Bosna-Hersek olayları devam etmekteydi. Bulgar İsyânının yankıları Avrupa kamuoyunun dikkatlerini çekmişti. Balkanlardaki bu duruma bir son vermek amacıyla Avrupa devletleri devreye girmiş ve Osmanlı Devleti'nden meselelerin görüşülüp karara bağlanacağı, bazı reform tedbirlerinin alınacağı bir konferans toplanmıştır (23 Aralık 1876-20 Ocak 1877). Osmanlı Devleti bu konferansın toplanmasına olumsuz baksa da sonunda büyük devletlerin istekleri karşısında daha fazla direnememişti. İstanbul Konferansında alınacak kararları etkisiz ve işlevsiz hâle getirmek için Kânûn-ı Esâsi'yi ilân etmişti. Ancak ne Osmanlı Devleti'nin politikaları, ne de Avrupa devletleri ile Rusya'nın politikaları Balkanlardaki duruma bir çare olabilmişti. Bilindiği gibi zaten Rusya'nın amacı her ne olursa olsun bir bahane ile Osmanlı

⁹⁹⁰ BOA. Bİ. No: 170 / 1.

⁹⁹¹ BOA. Bİ. No: 170 / 1.

⁹⁹² BOA. Bİ. No: 172 / 1.

⁹⁹³ BOA. DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1, s. 11-13, Hüküm: 24.

Devleti'ne karşı savaş ilân etmekti. Balkan meselelerinin çözümsüz kalması ise işine gelmiş ve sonunda istediği olmuştu.

Bu durumda Ekzarhâne'ye gelecek olursak, daha önceki olaylarda olduğu gibi, İstanbul Konferansını da kendi emelleri için kullanmaya, Konferanstan Bulgarlar lehine kararlar alınmasını sağlayacak tedbirlere başvurmaya başladığını görürüz.

Osmanlı Devleti'nin Kânûn-ı Esâsî'yi ilân etmesi ve bazı ıslahât tedbirleri alması üzerine Bulgaristan'ın bazı bölgelerinden halkın Osmanlı yönetiminden memnun olduğuna dâir teşekkür mektupları gönderilmişti. Osmanlı Devleti ise bu mektupları kullanarak İstanbul Konferansını etkilemek niyetindeydi. Oysaki Ekzarhlık yetkililerine göre söz konusu mektuplar zorla yazdırılmıştı ve buna dâir de ellerinde bazı deliller bulunmaktaydı.

Radomir Belediyesi, I. Antim'e gönderdiği mektupta; "ilân edilen Anayasa hakkında istemediğimiz halde, bize gizlice güç uygulanması sonucunda imzaladığımız teşekkür belgesinin doğru olmadığını beyan ediyoruz. Bizim irâde özgürlüğümüz yok... Tek ümidimiz Konferansta... Bir an önce gerekli yere gelmenizi rica ediyoruz!" diyerek çağrıda bulunmaktadır. Aynı şekilde Sofya'ya da protesto yazısı göndermiştir. Böylece Türk yetkililerinin İstanbul Konferansında kullandıkları taşradan gelen teşekkür mektupları ve büyük güçlerin İmparatorluğun iç işlerine karışmamaları için alelacele tasarlanıp ilân edilen Anayasa hakkında Ekzarhlık çevresi ve Rusya Büyükelçiliğinin yalanlama ve deliller sunabilmelerine imkân vermişti.

Ekzarh I. Antim, Savfet Paşa'nın, Konferansa ilişkin hükümetle işbirliğinde bulunma ısrarlarını da kabul etmemişti. Birkaç kez, halkın siyasî rejimden memnun olduğu ve devletin yenilediğine inandığına dâir kendi adına bir deklârasyon hazırlama teklifini geri çevirmişti. Oysaki, Rum ve Ermeni Patrikleri böyle bir deklârasyonu hazırlamışlardı. Ekzarh'a muhalif olan S. Çomakov grubu Bâb-ı Âli'nin istediği mektubu hazırladığında, I. Antim mektubu imzalamayı reddetmiştir. İstanbul'da bulunan diğer piskoposlar da mektubu imzalamayı reddederek aynı tavrı

sergilemişlerdir. Nitekim sadece onaltı kişinin imzaladığı mektup, konferansta öngörüldüğü gibi etkili olmamıştı⁹⁹⁴.

İstanbul Konferansı öncesinde Ekzarh, İgnatiev ile uyumlu bir şekilde hareket etmiştir. İgnatiev'in önerisi üzerine Ekzarhâne tarafından Konferansın açılışında “garanti” güçler temsilcilerine verilmek üzere bir hâtırat belgesi hazırlanmıştı. Belgede, gelecekteki bağımsız Bulgar bölgesinin projesi, harita ve etnik sınırları hakkında ayrıntılı bilgiler yer alıyordu. Rusya Büyükelçisi, Bulgarların taleplerinin ilgili devletlere Ekzarhâne tarafından iletilmesini istemiştir.

Belgenin, harita ve etnografya istatistiğinin hazırlanmasında Metodiy Kusev'in başında bulunduğu Halk Komisyonunun büyük rolü vardı. Ekzarh I. Antim ve Panaret Plovdivski'nin, belgede ne gibi sorunlara yer verileceğine ilişkin birbirine danışmalarının ardından, birkaç gün içersinde bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Buna göre; Bulgaristan Trakya'nın güneyine ve Makedonya'nın batısına kadar olan yerlerin de sınırlara dâhil edileceği bağımsız bir devlet olmak istiyordu. İstanbul Konferansında sunulan bu istatistik çalışması, daha sonradan Ayastefanos Antlaşmasında Bulgaristan sınırlarının belirlenmesinde kullanılmıştır⁹⁹⁵.

Osmanlı-Rus Savaşı, Ekzarhâne'nin ağır sarsıntılar geçirdiği bir dönemde başlamıştır. Halk arasında, Ekzarh I. Antim'in görevden alınmasından dolayı bir memnuniyetsizlik vardı ve Ekzarh Yosif her bakımdan olumsuz koşullarda Bulgar Kilisesi'nin başına getirilmişti. Savaş koşullarında Ekzarh'ın her attığı adım, Ekzarhlık yönetimindeki dış ve iç ajanlar tarafından izlenecekti.

Ekzarhâne'nin tutumundaki 1875-1876 dönemine özgü ikiyüzlülük bu dönemde de sürmüştür. Rusya, savaş ilân edince İstanbul'daki Hıristiyan toplumun yöneticileri cemaatlerine, devlet yönetimine sâdik kalmaları yönünde mesajlar göndermişlerdir. Bulgar Ekzarhı Yosif'in 30 Mayıs 1877 tarihli mesajında, Bulgarların, elde ettikleri imtiyazlardan dolayı yönetime baş eğmeleri, Osmanlı hükümetine her türlü destekte bulunmaları, huzursuzluk ve karışıklıklara yol açmaya cesaret eden kötü niyetli insanların amaçlarından “ateşten korunur gibi” korunmaları

⁹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz., Hristo Hristov, **Osvobojudenieto na Bulgariya i Politikata na Zapadnite Dirjavi 1876-1878**, Sofya, 1968, s. 46 vd; Markova, Ekzarhiya, s. 224.

⁹⁹⁵ Markova, Ekzarhiya, s. 225.

gerektiği istenmişti. Görünürde Ekzarhâne'nin resmi tutumu bu yönde olsa da, devam eden süreçte durumun farklı seyrettiği görülmektedir.

Bu konuya geçmeden önce belirtmek gerekir ki; Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgarlar önemli roller oynamışlardır. “Bulgar gönüllü askerleri” diye adlandırılan on iki bin beş yüz asker gücünde, on iki taburdan oluşan bir Bulgar askerî müfrezesi Rus ordusuna katılmıştır. Bulgarların Ruslara yardımı sadece bu gönüllü birlikler ile de sınırlı kalmamıştır. Yüzlerce askerin dâhil olduğu daha başka Bulgar gerillaları da Rusların safında Osmanlı'ya karşı savaşta yer almışlardır. Bu askerî birliklerden başka binlerce Bulgar, keşif subayları, istihkâm subayları, hastane görevlileri, hayvan yemi tedârikçileri hizmet etmek için Rus ordusuna katılmışlardı. Bulgarların, Osmanlı-Rus Savaşındaki en büyük etkileri, şüphesiz, Süleyman Paşa kuvvetlerinin Şıpka taarruzu sırasında olmuştur. Süleyman Paşa'nın taarruzu karşısında Bulgar gönüllü müfrezeleri ile desteklenen Rus ordusu burada çetin bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Özellikle Bulgar müfrezeleri gösterdikleri direnç ile Türk ordusunun Şıpka'yı geçerek Plevne'ye yardıma gitmesini engellemişler ve böylece belki de savaşın sonucuna da tesir etmişlerdir⁹⁹⁶.

Ekzarhâne de savaş sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin bir kurumu olarak resmî statüsünün elverdiği ölçülerde açık veya gizli yollardan Bulgarların faaliyetlerini desteklemiş, Rus ordusuna çeşitli şekillerde yardımlarda bulunmuştur.

Bulgar Merkez Hayır Topluluğu⁹⁹⁷, Bulgar halkına savaş sırasında her türlü yardımda bulunulması çağrısı yapmıştır. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Ekzarhâne'yi bu türden faaliyetlere karşı önlemler alması için uyarılmış ve Ekzarhâne 2 Haziran 1877'de bu yönde bir tamîm yayınlamak zorunda kalmıştır. Aynı mesajları içeren mektuplar piskopos ve piskopos yardımcıları tarafından piskoposluk bölgelerine gönderilmiştir. Bu girişimde şüphesiz Rus yanlısı olan kişiler de bulunmaktaydı. Mesela Gervasiy Levkiyski ve Kliment Branitski gibi piskoposlar bir taraftan

⁹⁹⁶ Yıldız, s. 76.

⁹⁹⁷ 1876 Bulgar isyanından sonra Ekzarhlık, mağdur Bulgarlara yönelik bir hayır kampanyası başlatmıştı. Bu girişim sonradan “Hayır Vakıfları” ve “Hayır Komiteleri” olarak gelişmiştir. Bu hayır kampanyalarının başkanı Ekzarh idi ve faaliyetler de Ekzarhlığa mensup Bulgar din adamları tarafından organize edilip yürütülmüştür. Bkz. Markova, Ekzarhiya, s. 218 vd.

Sultan'ın ve ordusunun sağlık ve refahı için âyin düzenlemiş, diğer taraftan gizlice Rus zaferi için de dualar etmişlerdir⁹⁹⁸.

İstanbul'da da Ekzarh Yosif, başkent hapishanelerinde bulunan savaş suçlusu Bulgarları himâye etmiş, hükümet nezdinde mahkûmların ve daha az suçlu olanların serbest bırakılması yönünde İstanbul Bulgarlarının ileri gelenlerinden Zahariy Hacı Gürov'u girişimlerde bulunması için görevlendirmiştir. Ekzarhlık Muhtelit Konseyi de tutuklanan kişilerin en âcil ihtiyaçlarını karşılamak üzere yardım kampanyaları düzenlemiştir. Bu hayır faaliyetlerinde diğer sivil Bulgar halkı da unutulmamıştır⁹⁹⁹.

Savaş sona erdikten sonra, 8 Şubat 1878'de Rusçuk Piskoposu, Rus Çarı II. Aleksandır için "kurtarıcımıza¹⁰⁰⁰ küçük bir minnet göstergesi" olarak bir mektup hazırlanması ve piskoposluklardaki Muhtelit Konseylerinin de mektubun altını imzalamaları ricasında bulunmuştur. Mülteciler ve halk elçileri vasıtasıyla Rus ordusunun girmediği bölgelerden bile imzalar toplanmıştır. İmza listesinin başında da Ekzarh ve Sinod Meclisi üyelerinin imza yerleri bulunmaktaydı. Mektubu hazırlayan komisyonun başkanlığında Meletiy Sofiyski bulunuyordu. Delegeler 30 Mart'ta Edirne'de bu iş için bir araya gelmişlerdi. Çoğunluk, mektubu teslim etme töreni sırasında Ekzarh ve Sinodun hazır bulunması gerektiği görüşündeydi. Ancak Ekzarh'ın törene katılmasının bazı bakımlardan riskli olduğu da düşünülmüştü. Nedeni ise Ayastefanos Anlaşmasında belirtildiği gibi Ekzarhâne dâiresinin ve Bulgaristan'ın bir kısmının Prenslik sınırları dışında kalması durumunda, gelecekte bu yerler üzerinde Ekzarhlâne'nin yetkisinin kaldırılması gibi bir sonuç ortaya çıkabilirdi.

Sonunda, mektup meselesini halletmek için, başında Ekzarh'ın bulunduğu doksan kişilik bir heyet, sekiz metropolit, üç piskopos, dört arhimandrit¹⁰⁰¹ ve altı rahip, Prens huzuruna çıkmış ve Ekzarh Yosif bir konuşma yapmıştır. Mektubun II. Aleksandır'a Piskopos Branitski'nin başında bulunduğu bir heyet tarafından verilmesi karara bağlanmıştır. Ayrıca Sen Sinodun aldığı 5 Nisan 1878 tarihli karara

⁹⁹⁸ Markova, Ekzarhiya, s. 229.

⁹⁹⁹ Markova, Ekzarhiya, ss. 230-232.

¹⁰⁰⁰ Bulgarlar, Rus Çarı II. Aleksandır için "Kurtarıcı Çar" tabirini kullanırlar.

¹⁰⁰¹ Ortodoks kiliselerinde baş papaza verilen addır.

göre siyâsî sorunun çözüme kavuşturulmasına kadar Ekzarh'ın başkentte kalıp Bâb-ı Âli ile bağlantısının devamı kararlaştırılmıştı¹⁰⁰².

Berlin Anlaşmasından sonra Bulgaristan'da geçici Rus idaresinin hizmetinde Piskopos Meletiy Sofiyski ve Arhimandrit Metodiy Kusev bulunmuşlardır. Meletiy Sofiyski, Kasım 1877'de gizlice İstanbul'dan ayrılmış ve Bohot'a gitmiş¹⁰⁰³, ilerleyen Rus ordusu ile birlikte Sofya'ya girmiştir. İstanbul'dan kendi iradesi ile ayrılmasının ardından Bâb-ı Âli'nin isteği ile piskoposluk yetkilerinin alınmasına rağmen Sofya'da Ekzarhlık yönetimini devralmıştır¹⁰⁰⁴. Piskopos Metodiy Kusev de aynı şekilde İstanbul'dan ayrılıp Gorna-Studena'ya gitmiştir. M. Kusev, Bulgar-Rum ilişkileri hakkında bilgiler toplayıp Prens Çerkaski'ye iletmiştir. Tırnova'da kaldığı müddetçe mültecilerin yerleştirilmeleri için yürütülen çalışmalara katılmıştır. M. Kusev'in faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Savaş zamanında halk davası yolunda hiçbir fedakârlıkta bulunmayan Bulgarları, vaazlarında spekülasyon yapıp zengin olmak isteyen “soyguncular” olarak nitelemiştir¹⁰⁰⁵.

Rus yetkilileri de savaş sırasında ve sonrasında yerel din temsilcilerinin işbirliğine başvurmuşlardır. Mesela Rus Generali Gurko, Arhimandrit Stefan'dan iki tercüman gönderilmesini istemiştir. Arhimandrit Stefan, Ruslarla her türlü işbirliğinin yanında birtakım sosyal faaliyetlerle aynı zamanda Tırnova bölgesinde askerî nöbetlerin organize edilmesi için yardım toplama kampanyasının da başında bulunmuştur. Ağustos 1877'de Tırnova'da savaş mağdurlarına, yaralı, mülteci ve yetimlere yardım etmek amacıyla kurulan ilk “Hayırsever Vakfı”nın da başkanlığını yapmıştır¹⁰⁰⁶. Rus yetkililerin desteği ile buna benzer vakıflar başka şehirlerde de kurulmuştur. Bu vakıfların bir kısmı daha sonra “Birlik” komitelerine dönüşmüş, bir kısmı da hayırsever kuruluşlar olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Hayır vakıflarının topladığı maddî destekler sivil halk için kullanılırken, Ruslara da bağışlandığı zamanlar olmuştur¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰² Markova, Ekzarhiya, s. 232.

¹⁰⁰³ Bkz. Petir Dinekov, **Sofiya Prez XIX. vek do Osvobojudenieto na Bulgariya**, Sofya, 1937, s. 263 vd.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Kiril (Bulgar Patriği), **Ekzarh Antim (1816-1888)**, Sofya, 1956, s. 801 vd.

¹⁰⁰⁵ Markova, Ekzarhiya, s. 233.

¹⁰⁰⁶ Bkz. Doyno Doynov, **Komitete “Edinstvo”, Rolyata i Prinosit za Siedinenieto 1885**, Sofya, 1985, ss. 69-70.

¹⁰⁰⁷ Markova, Ekzarhiya, ss. 233-234.

Ruslarla Bulgarlar arasındaki işbirliği her zaman sorunsuz olmamıştır. Tulça'da Rus sivil yetkilileri ve piskoposluğun dinî temsilcileri arasında meydana gelen anlaşmazlıkları buna örnek olarak verebiliriz. Şehrin eski konsoloslarından İvan Belotserkovets, Haziran 1877'de vâli olarak tayin edilmişti. İyi Rumca bilen ve Rum yanlısı bu vâli Patrikhâne'ye bağlı Rum azınlığa karşı olan sempatisini açıkça belli etmişti. Bulgar papazlarının Rum başpapazı ile birlikte çalışmalarını zorunlu hâle getirmeye çalışmıştı. Ulah halkı arasında Rum Patrikhânesi yararına yönelik olan propagandaları kolaylaştırmış, Bulgarların kilise meselelerine dâir konularında ise sert müdahalelerde bulunmuştur. Tulça sancağında Ekzarhlığa mensup olan çoğunluğun mevcudiyetini yok sayıp, Ekzarhlık ve Patriklik temsilcilerine, Ekzarhâne İdarî Konseyine üye seçiminde eşit sayıda seçmen ile katılmalarını emretmiştir. Bu uygulamalardan dolayı, Tulça'da yaşayan Bulgar halkı, vâlinin hareketlerine karşı tepkiler göstermeye başlamıştır. Tehditler ve Bulgar liderlerinin tutuklanmalarına rağmen halk vâlinin uygulamaları hususunda sesini duyurmuştur. Nayden Gerov aracılığıyla Prens Çerkaski'ye, vâlinin ve mâiyetinin değiştirilmesi talepleri ulaştırılmış, gerekçe olarak da söz konusu şahısların Rus hükümetinin görevlendirdiği misyon için uygun olmadıkları gösterilmiştir. Bunun üzerine vâli merkeze çağrılarak uyarılmış, ancak bu defa da Bulgarlara karşı uygulamalarını başka yollardan yürütmüştür. Mesela, piskopos yardımcısı Papaz Enço Dimitrov'a iftira atmış, onu Türklere sempati duymakla suçlamıştır. Prens Dondukov Korsakov'un Mayıs 1878'de Tulça'yı ziyareti sonrasında vâlinin, Ekzarhlık yetkililerine saygılı davranması için verdiği tâlimât ile ilişkiler belirli ölçüde iyileşmiştir. Tulça'dakine benzer bir olay da Edirne'de yaşanmıştır¹⁰⁰⁸.

Rus idarî ve askerî yetkilileri daha başından itibaren yerel kilisenin iç işlerine karışmamakla tembihlenmişlerdi. Bunların Rum-Bulgar anlaşmazlıklarında ise danışmanlar aracılığıyla kendi aralarında barışı sağlamaları gerekiyordu. Rus yetkilileri meselelerin çoğunda Rum-Bulgar cemaati arasında taraf tutmamaya özen göstermişlerdir. Filibe Rus yetkilisi E. İ. Totloben, bir gün Rum, diğer gün ise Bulgar kilisesine gidiyordu. Edirne'de ise General A. P. Strukov, iç meselelerin idaresini üstlenecek ve Rus idaresine yardım edecek, farklı milletlerden temsilcilerin yer alacağı geçici bir komisyonun oluşturulması için Rum piskoposunu da davet etmişti.

¹⁰⁰⁸ Markova, Ekzarhiya, ss. 234-235.

Komisyunun tamamen Rum cemaati yararına oluşturulması Bulgarların memnuniyetsizliğine yol açmıştı. Bunun üzerine Ekzarhâne temsilcisi Piskopos Sinesiy'in şehre gelmesi istenmiştir. Sinesiy'in gelmesi ve bu tartışmalı bölgeye yerleşmesi bir nebze de olsa gerginliğe son vermiştir.

Bulgar kiliselerinin iç meselelerine karışmama direktifinin ihlâli ya subjektif sebeplerden, ya yetki artırma gayretleri, ya da savaş zamanına kadar mevcut düzeni iyi tanıyan bazı Rus memurlarının kişisel tavırlarından kaynaklanmıştır.

Ekzarh Yosif ise bu tür uygulamalardan dolayı sivil idarenin dinî meselelere karışmamasını tavsiye etmiştir. Prensiğin Eğitim ve Dinî İşler Dairesi Müdürü Prof. Marin Drinov¹⁰⁰⁹, Ekzarhâne'nin ricası üzerine 11 Ağustos 1878'de yerel idarî yetkililerine dinî meselelere karışmaktan uzak durmaları için emir çıkarmıştır. Buna göre; yerel kilise ile anlaşmazlıklar çıkması durumunda yöneticilerin vâliye ayrıntılı bilgi vermeleri ve tâlimât beklemeleri gerekmektedir¹⁰¹⁰.

Ekzarhâne'nin, Rus idaresi dönemindeki meseleleri sadece dinî konularla sınırlı kalmamış, diğer konularda da ortaya çıkmıştır. Ekzarhâne, daha önceden eğitim alanında ders programlarını düzenlemiş, okulları himâyesine ve kontrolüne almıştı. Şimdi ise eğitim davalarında Ekzarhâne'nin fonksiyonları kaldırılmaya başlanmıştı. Dinî okulların yönetiminin organizasyonuna sivil yönetimin müdahale etmesi öngörülmüştü. "Geçici dinî okullar" kurallarına göre müdür ve öğretmenler Halk Eğitim Dairesinden tayin edilecek ve Osmanlı komiseri tarafından da onaylanacaktı. Dinî temsilci sadece okuldan sorumlu olacak ve encümenin onursal başkanlığını yapacaktı. Öğretmenlerin maaşları ise yerel idareciler tarafından karşılanacaktı¹⁰¹¹.

Geçici Rus yönetimi kilise ile ilgili de bazı değişiklikler yürürlüğe koymuştu. Bunlardan piskoposluk vergisinin kaldırılmasıyla ilgili 16 Eylül 1878 tarihli reform son derece önemlidir. Üst düzey din temsilcilerinin maaşları artık hükümet tarafından ödenecekti. Bu gibi değişiklikler Kiliseyi devlet idaresi kontrolünde tutmak eğiliminden kaynaklanmıştır. Aynı zamanda değişikliklerin kısa zaman içerisinde

¹⁰⁰⁹ Bkz. BİANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 111, Marin Drinov, 1855-1905, D. 3000.

¹⁰¹⁰ Markova, Ekzarhiya, ss. 235-236.

¹⁰¹¹ Markova, Ekzarhiya, s. 236.

yapılması gerektiğinden ve Berlin Kongresinden sonraki uluslar arası ortamın Yeşilköy’de anlaşmaya varılanları kısıtlaması, dinî kurumun statüsünde zıtlıklar ve belirsizlikler doğurması nedeniyle sınırlı ve yarım yamalaklı.

Berlin Kongresinde, Bulgaristan’ın siyasî parçalanmasıyla ilgili projeler ele alınırken Ekzarhâne’nin durumuna değinilmemişti. Fransız temsilcilerinin girişimiyle Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Romanya ve Bulgar Prenslığı’ndeki Hıristiyanların ve özellikle Katolik kurumların çıkarlarının korunmasını gündeme getirmişler ve dinî meseleler genel hatlarıyla görüşülmüştür. Söz konusu ülkelerle ilgili kararnamelelerde, din özgürlüğü ve eşitliğin formülü, dinî kurumların hiyerarşik mekanizmalarının serbest olması, dinî kurumların yöneticilerinin ilişkileri yer almıştır. Bulgar topraklarının farklı siyasî statüsüne uygulanan bu formül, Prenslik, Şarkî Rumeli, Makedonya ve Kuzey Dobruca için farklı ve birbirine zıt yorumlara yol açmıştır. Bulgar toplumu, Şarkî Rumeli, Makedonya ve Trakya’da Ekzarhlık kurumlarının korunması için ısrar etmeye başlamıştır¹⁰¹².

Piskopos Kliment Branitski, Osmanlı Komiseri tarafından görevlendirilen Bulgar piskoposlar ve diğer kişilerin, öncelikle kilise birliğinin nasıl korunabileceğini ve kilise yönetimi ile kilisenin geleceğini tartışmak üzere toplantı düzenlenmesini teklif eder. Milli Eğitim ve Dinî İşler Dairesi müdürü Marin Drinov, İstanbul’daki Rus Büyükelçisi A. B. Lubanov’a “Berlin Anlaşması Bağlamında Bulgar Kilise Meselesi” başlığı altında özel bir proje göndermiştir. Bu yazıya Bulgar din adamlarının hazırladığı kilise meselesinin tarihçesi de ilâve edilmiştir. Halkın sorunlarıyla iç içe olan M. Drinov, Bulgarların bağımsız kilise hakkını savunmuş, Berlin Anlaşması kararları ve Ekzarhâne fermânına dayanarak bunun hukukî gerekçelerini sıralamıştır. Bu projeye göre; yetkisi Ekzarhâne sınırlarının içerisinde olan piskoposlukların dışında kalan bazı yerler belirtilmiş ve buraların da Ekzarhâne’nin sınırlarına dâhil edilmesi gerektiği, yapılacak bir seçimle de bunun ispat edileceği vurgulanmıştır¹⁰¹³.

Bu tepkiler üzerine, Berlin Anlaşması hükümlerinden halkın duyduğu memnuniyetsizliği gören Prens Dondukov Korsakov, Makedonya ve Trakya’da

¹⁰¹² Markova, Ekzarhiya, s. 237.

¹⁰¹³ Geniş bilgi için bkz., Marin Drinov, **Sıçineniya**, Sofya, 1915, ss. 59-65; Markova, Ekzarhiya, ss. 237-238.

Ekzarhlık dâirelerine tazminat verilmesini siyasî açıdan doğru bir karar olarak nitelemiştir. Dondukov, aksi halde Makedonya'daki Bulgar halkının Ortodoksluktan ayrılma tehlikesi olduğunu ileri sürmüştür. Dondukov'un geliştirdiği görüşler Rusya Dışişleri Bakanlığının onayını alamamıştır. Buna gerekçe olarak ise Berlin Anlaşmasının 62. maddesinin¹⁰¹⁴ Fener Patrikliği açısından kilise bağımsızlığı tanınan dinî toplulukları ilgilendirmesini göstermiştir. Bulgar Ekzarhânesi'nin ise tam bir dinî bağımsızlığının olmadığını, bundan dolayı, bu maddeye kilise kanunlarının ihlâl edilmeden başvurulmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki Rus idarecilerinin çabaları, Fener Patrikhânesi ile Ekzarhâne arasında uzlaşmanın sağlanması yönünde olmalıydı.

Öte yandan Fener Patrikhânesi yasal Ortodoks idaresi sayılan Ekzarhlık yönetiminin Osmanlı topraklarında yayılması fikrini yok saymıştı. Aynı zamanda Ekzarhâne'nin salâhiyetini Bulgar Prensiği sınırları içerisinde tanımaya da hazırды. Osmanlı hükümeti de Berlin Anlaşmasının 62. maddesinin Bulgarlarla ilgili yorumunu, Makedonya ve Trakya'da Ekzarhlığın bulunması için bir gerekçe olarak görmüyordu. Berlin'in 62. maddesinin farklı yorumlanmasıyla birlikte Ekzarhâne'nin statüsü ile ilgili sorun askıya alınmıştır. Tartışmalar, Ekzarh'ın bulunacağı merkezin neresi olacağı etrafında yoğunlaşmıştır. Ekzarh, Rus hükümetinin, Ekzarhâne merkezinin yer değiştirmesi gerektiği fikrini kabul etmemiş ve bu konudaki girişimleri engellemiştir. Ekzarhâne merkezinin Osmanlı başkentinde kalmasını sağlamıştır.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁴ Berlin Anlaşmasının 62. maddesi: "Bâb-ı Âli serbest-i âyin ve mezheb kâidesini vüs'ât-i kâmile i'tâsıyla beraber muhafaza ve ibkâ itmek arzusunda bulunduğunu beyân eylediğinden tarafeyn-i müteahhidîn işbu beyân-ı ihtiyâriyi sened ittihâz iderler. Memâlik-i Osmâniyyenin her tarafından ihtilâf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukûk-ı mülkiye ve politikadan ve hidmet-i umûmiyye ve memûriyyet ve şerefe nâiliyyetde bi'l-cümle hıref ve sanâyiün icrâsında mâni' add olunmayacaktır ve din ve mezhebe bakılmayarak mahkemeler huzûrunda cümlesinin şehâdeti kabul edilecektir. Serbestî ve icrây-ı âyin ve mezheb cümleye temîm olunacak cemaât-ı muhtelifenin silsile-i merâtib üzre tertîbinde rüesây-ı ruhâniyyeleri ile olan münâsebâtında bir gûna ikâ-ı mevâni' olunmayacaktır. Her milletden Avrupa ve Asya memâlik-i Osmâniyyesinde seyahat iden ruhân ve züvvâr aynı hukûk ve fevâid ve imtiyâzâtдан müstefid olacaklardır. Memâlik-i Osmâniyyede mukîm konsolosların ve politika memurlarının gerek bâlâda zikr olunan eşhâsı ve gerek mahâl-i mübâreke ve sâirede kâin tesisât-ı diniye ve hayriyyeyi resmen himâye etmek hakları tasdik kılınmıştır. Fransa'nın istihsâl etmiş olduğu hukûk sarahaten muhâfaza olunub mahal-i (İstatüko) mübârekesine asla halel götürülmeyeceği mukarrerdir. (Aynaroz) papasları herhangi memleketden gelmiş bulunur ise bulunsunlar, bundan evvelki emlak ve fevâidlerinde muhâfaza olunacaklar ve bilâ-istisnâ hukûk ve imtiyâzâtca müsavât-ı kâileden müstefid olacaklardır". Erim, I / 423.

¹⁰¹⁵ Markova, Ekzarhiya, ss. 238-239.

Ekzarh Yosif, bu sıkıntılarla beraber halkı Berlin'in kararlarına karşı protesto eylemlerini teşvik etmiştir. Ekzarhâne'nin, Berlin Anlaşmasını protesto girişimleri daha toplantılar sürerken başlamıştı. Anlaşma kararlarının belirlenmesinden sonra Makedonya'daki Bulgar halkı adına Rus yetkililerinin önünde kurtuluş birliklerinin bölgeye girmesi ve millî birliğin korunması için müdahalede bulunulması organize edilmiştir. Bulgar entelektüel eliti ve Makedonyalı din adamları, Rus kumandanlığı ile Rus sivil dâiresine resmi dilekçeler götürmeleri için heyetler oluşturmuşlardır. Ruslara iletilen dilekçelerin altında dinî meclis üyelerinin ve piskopos yardımcılarının imzaları bulunmaktaydı. Natanail Ohridski, Metodiy Kusev, Üsküp ve Veles Piskopos yardımcısı Todor Mitev bu tür girişimlerde son derece faal isimlerdi. Berlin Anlaşmasının resmen imzalanıp kararlarının açıklanmasının ardından protesto eylemleri daha da artmıştır. Ekzarh Yosif, Ağustos ayında anlaşma maddelerinin Bulgar halkı için ölümcül olduğunu ve Bulgar halkı tarafından kararlılıkla kınandığını açıklamıştır. Sonra da büyük güçlere ve Filibe'de toplanan Avrupa komisyonuna teslim edilmek üzere bir memorandum hazırlığına başlamıştır. Öncelikle hazırlanacak memorandum için imza toplanması ve memorandumunu sunacak heyetin masraflarının karşılanması için yardım sağlamak üzere piskoposluklara haber göndermiştir. Hazırlanan memorandumda Şarkî Rumeli'nin Prenslük ile birleşmesinin uzun vadeli bir barışın elde edilmesinin tek yolu olduğu vurgulanmıştır¹⁰¹⁶.

Buraya kadar görülüyor ki Ekzarhâne bu dönemde hem iç hem de dış dinî, sosyal ve siyasî birtakım problemlerle uğraşmak durumunda kalmıştı. Bir taraftan Osmanlı'nın tepkisini çekmeden Bulgar halkının haklarını savunurken, diğer taraftan da dış siyasî ilişkilerde etkin olma yönünde faaliyetlerde bulunmuştu. Bu faaliyetlerin tamamı aynı anda yürütülüyor ve böylece Ekzarhâne, Bulgar halkı, büyük devletler, Rusya ve Osmanlı devleti arasında sıkışmış bulunuyordu. Böyle olmakla beraber Ekzarhâne, gerekli gördüğü faaliyetlerini kararlılıkla sürdürme eğilimi göstermiştir. Ekzarhâne'nin bu dönemdeki önemli faaliyetlerinden biri de gelecekte Makedonya bölgesinde çetecilik faaliyetlerinde bulunacak olan komitelerin nüvesini oluşturmasıdır.

¹⁰¹⁶ Markova, Ekzarhiya, ss. 240.

Bulgar “birlik” komitelerinin kurulmasında ve idare edilmesinde Ekzarhlık piskoposlarının rolü büyüktür. 1878’de Bulgar halkına yardım etmek amacıyla oluşturulan ve “hayırsever vakıflar” adı altında faaliyet gösteren bu “birlik”lerin açık siyasî hedefleri bulunmaktaydı. Silahlı mücadele dâhil, kurtuluş ve millî birleşme için tam desteğin sağlanması başta gelen amaçlardı. Bu komitelerin bünyelerinde devrimci hareketin öncüleri, aydınlar, milliyetçi ruhbanlar yer almaktaydı. Arhimandrit Stefan Tırnova Komitesinin, Piskopos Meletiy Sofya’nın, Piskopos İlarion Köstensil’in, Parteniy Veliçki Vidin’in, Grigoriy Dorostolo Çervenski Rusçuk’un onursal başkanlarıdır. Vraça Piskoposluğunu yöneten Arhimandrit Konstantin Plevne’deki komitenin organizatörüdür.

Bu faaliyetlerde adı geçen kişilerin rolünün eşit olduğu söylenemez. Görüş ve karakterlerindeki ayrılıklar komitelerin de çalışmalarına yansımıştır. İhtilâlcî hareketlere karşı çıktığı bilinen Grigoriy’in ihtilâlcilerle işbirliği içerisinde bulunması zordu. Grigoriy ve çevresindekilerin etkisiyle Rusçuk komitesi öncelikle hayırsever bir kuruluş olarak faaliyetini sürdürmüştü ve Makedonya’daki ihtilâle belirgin bir şekilde destek vermemiştir. Rusçuk ve bunun gibi komiteler ihtilâlden geri dururken, bazıları da tam aksi tavır sergilemişlerdir. Sofya komitesinin başkanı sıfatında olan Miletiy’in etkin çalışmaları Nisan Ayaklanması ve savaş yıllarındaki faaliyetlerinin devamı niteliğindedir. Miletiy, Berlin’den sonra anlaşmayı protesto eden faaliyetlerde bulunmuş, ihtilâlcilerin para ve silah toplamalarına yardım etmiştir. Bu amaçla oluşturulan gizli komisyonun başkanı olan Papaz Todor, Miletiy’in emriyle yeni gönüllü birimlerin silahlanması için yardımlar toplama amacıyla piskoposluk bölgelerini gezmiştir. Bu komite, Kresna-Razlog Ayaklanmasının yönetimiyle doğrudan bağlantıdaydı ve gönüllü devrimcilere gıda ve savaş teçhizatı depolama noktasına dönüşmüştü. Sofya’daki konsoloslar, piskoposun ihtilâl hazırlıklarının başında bulunduğundan, para ile silah toplaması amacıyla her türlü araçları kullandığından haberdarlardı¹⁰¹⁷.

Birlik komitelerinin bir diğer yönü de eski ihtilâlcî ve komiteci kişileri bünyesinde bulundurmasıdır. Hem din adamları, hem de komitecilerin bir arada bulunduğu birlik komitelerinde ikilik çıkması da kaçınılmazdı. Bu ikilik Berlin’den

¹⁰¹⁷ Markova, Ekzarhiya, s. 241.

hemen sonra açığa çıkmıştır. İlk ayrılık konusu ise Şarkî Rumeli'nin durumuyla ilgiliydi¹⁰¹⁸. 26 Ekim 1878'den itibaren Filibe'deki merkez "birlik" yönetimi, aralarında G. Tilev, Metodiy Kusev, Dr. Tsankov gibi Ekzarhâne'ye mensup kişilerin bulunduğu ve Şarkî Rumeli için Prenslik'te âcil birleşme çağrısı yapan "aşırıcular"ın eline geçmiştir. Ekzarh Yosif ve etrafındaki Panaret Plovdivski, G. Naçov, Stefan Çomakov, İvan Geşov ise aşırıcuların birleşme çağrısını imkânsız gören "ılımlılar"ın tarafındaydı. İlimliler, Rus ve Batı diplomatlarıyla temasları sayesinde Batılı güçlerin Şarkî Rumeli konusundaki fikirlerini biliyorlardı. Onlara göre çabalar, bölgenin özgür Bulgaristan'a katılmasını kolaylaştıracak en iyi statünün kazanılmasına yönelik olmalıydı. Komitede bir görüşün baskın gelmesi de komitenin başındaki kişiye bağlıydı. Ekzarh Yosif 28 Mart 1879'da komite başkanı olarak seçilmişti. Ancak Ekzarh, 16 Nisan'da "bu komitenin amacı Berlin Anlaşması hükümlerine karşı çıkmaktır. Ben, Şarkî Rumeli'nin dışında kalan Bulgarların, Makedonya'da olanların haklarını, Berlin Anlaşmasını esas alarak savunmak zorundayım. Eğer ki merkez komitesindeki başkanlık görevimi sürdürürsem hareketlerim kararsız kalacak ve ben bu Bulgarları savunma hakkını kaybedeceğim" diye gerekçesini sunarak istifa etmiştir. Bu kısa sözleri bile Ekzarh'ın bu dönemde ne kadar siyasî davrandığının kanıtıdır. Ekzarh Yosif, en büyük amacı olan Ekzarhlık merkezinin İstanbul'da kalması adına kendisini Türk yöneticileri ve büyük güçler nezdinde itibardan düşürecek meselelere karışmaktan uzak durduğu için birliğin başına geçmeyi kabul etmemiştir¹⁰¹⁹.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve onu takip eden uluslar arası anlaşmaların sonuçları Ekzarhlık idaresinin statüsünü de etkilemişti.

Dinî kanunlara göre Bulgaristan Prensliği'nin ayrı bir devlet olarak Patrikhâne'nin tanımaya hazır olduğu ayrı bir kilisesinin olması gerekiyordu. Bu, büyük güçler tarafından parçalanan Bulgar halkının, birliğini sağlayan ortak kilise organizasyonundan mahrum edilmesi anlamına geliyordu. Prenslik'te, Ekzarhâne yönetiminin korunmasına yönelik hukukî gerekçe aranarak tehlikeden kaçınılması gerekiyordu. M. Drinov, organik tüzük projesinde şu maddeyi önermiştir: "Bulgaristan Prensliği, Bulgar kilise bölgesinin bir parçası olarak, Bulgar Kilisesi üst

¹⁰¹⁸ Geniş bilgi için bkz., Doynov, s. 156 vd.

¹⁰¹⁹ Markova, Ekzarhiya, s. 242.

yönetimine bağlıdır. Prenslik, bu üst yönetim sayesinde, din ile ilgili her şeyde Rum Ortodoks Patrikhânesi ile birliğini korumuştur”.

Kurucu meclis toplantısında liberaller ve üst düzey dinî temsilciler arasında bu metin ile ilgili tartışmalar yapılsa da küçük değişikliklerle öneri kabul edilmiş ve anayasada yer almıştır. Kilise birliğinin genel prensibini belirleyen 39. madde uyarınca Prenslik’te kilise yönetimi ile ilgili kuralların hazırlanması gerekiyordu. Bu bağlamda, üst kilise yönetimi ve Dr. Tsankov hükümeti arasında, dinî mevzuatının hazırlanması hususunda hak paylaşımı konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Ancak sonradan bu konuda kilisenin devlete bağlı kılındığı görülmektedir.

Bu eğilimin başlangıcı kısa süren geçici Rus yönetimine dayanıyordu. Bu, bir taraftan Bulgar millî çıkarları adına çalışma koşullarını yaratıyor, diğer taraftan kilise kurumu fonksiyonlarının devletten ayrılmasına imkân veriyordu. Eğitim ve mezheplerle ilgilenen birim, geleneksel olarak Ortodoks Kilisesi çalışmaları çerçevesinde bulunan okul kontrolünü devralmıştır. Verginin kaldırılmasıyla ve kilise masraflarının devlet tarafından karşılanmasıyla birlikte devletin kilise üzerindeki etkisi de artmıştır. Oluşan yeni koşullarda Ekzarhâne’nin, Müslüman yönetimi önünde Bulgar halkının temsilcisi olarak rolünün pratikte gereksiz olduğu görülmüştür. Savaş döneminde ve geçici Rus yönetimi sırasında bu eğilim daha ortaya çıkmamıştı.

Ancak Ekzarhâne, Bulgar eğitim ve kültürünün gelişimine katkısı, Bulgarların bağımsız kilise yönetimini koruma çabası, asimilasyona yönelik yabancı propagandalara karşı koyması gibi nedenlerle Bulgarlar için sağlam bir dayanak olmaya devam etmiştir¹⁰²⁰.

III. BAĞIMSIZ BULGARİSTAN DEVLETİ’NİN KURULMASI

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile Balkanlarda, Büyük Bulgaristan kurulmuştu. Buna göre Makedonya ile Şarkî Rumeli, Büyük Bulgaristan sınırlarına dâhil edilmişti. Fakat bilindiği gibi Avrupa devletleri çıkarlarına uymayan bu yeni duruma müdahale

¹⁰²⁰ Markova, Ekzarhiya, ss. 248-249.

etmekte gecikmediler ve onların girişimiyle 13 Haziran 1878’de Berlin Anlaşması imzalandı. Ayastefanos Anlaşmasında kurulan Büyük Bulgaristan, Berlin Anlaşmasına göre Bulgar Prenslığı adıyla otonom olurken, güneyde bulunan bölge Şarkî Rumeli adı altında özerk bir eyâlet haline getirilmişti. Makedonya bölgesini kapsayan kısım ise reformlar yapılmak şartıyla oluşturulan Prenslığın sınırlarının dışında tutulmuş ve Osmanlı Devleti’ne iade edilmişti¹⁰²¹. Berlin Antlaşması, bu yüzden Bulgarlar tarafından devletlerinin kuruluş anlaşması olmaktan ziyade Bulgaristan topraklarının büyük devletlerin kendi çıkar politikaları doğrultusunda parçalanmış ve Bulgar haklarının gasp edildiği bir anlaşma olarak görülmektedir. Bu nedenle Bulgarlar her fırsatta Berlin Anlaşmasını protesto etmişlerdir.

Bulgarların protesto eylemlerinde bulunmalarını birlik komiteleri teşvik etmiştir. Berlin’e karşı ilk Bulgar ayaklanmasını da bu birlik komiteleri organize etmişlerdir. Ekim 1878’de Struma nehrinin yakınlarındaki Kresna-Razlog’da Berlin’e karşı yapılan ayaklanmaya katılanların sayısı yirmi binin üzerindeydi. Ayaklanmaya katılanlar, cephane ve silah bakımından iyi donatılmış ve Rusya’dan askerî eğitim almış askerleri de barındırıyordu. Bu ayaklanmada en faal rolü oynayanlar ise din adamlarıydı¹⁰²². Bulgarlar, ayaklanmaya yönelik girişimlerinde kesin bir sonuç alabileceklerini düşünmüyorlardı. Onlar için önemli olan, Berlin Anlaşmasından sonra bir Makedonya probleminin varlığını farklı yollarla da olsa dile getirmektir. Bu açıdan bakıldığında birlik komitelerinin bu ayaklanmada başarı elde ettiği söylenebilir¹⁰²³.

A. Bulgar Prenslığı’nin “Tam Bağımsız Bulgar Devleti”nin Kurulması Sürecindeki Politikaları ve Faaliyetleri

Rusya’nın eseri olan Bulgar Prenslığı’nin kuruluşundan itibaren politikası, Ayastefanos’a göre çizilen sınırlarına ulaşmak olacaktı. Birinci aşamada Şarkî Rumeli’yi, ikinci aşamada ise Makedonya’yı topraklarına katmak, Bulgar

¹⁰²¹ Makedonya sorununun temelinde bu karar yatar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tokay, Makedonya Sorunu, s. 189 vd; Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İletişim Yay., İstanbul, 1990, ss. 124-125; Zafer Koylu, “Makedonya Sorunu 1878-1913”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, 1997.

¹⁰²² Markova, Ekzarhiya, s. 241.

¹⁰²³ Gülay Kabak, “I. Meşrutiyet Döneminde Makedonya Meselesi (1876-1908)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bölümü, Ankara 1993, ss. 36-37.

Prensliği'nin politikasının ana hedefi olmuştur. Unutmamak gerekir ki, Ayastefanos Bulgaristan'ı, Bulgarların psikolojilerinde önemli bir yer edinmiştir. Bulgarlar, bu bölgeleri kendi toprakları olarak görmekteydi ve bu nedenle Prenslik dönemindeki politikalar da bu hedefe göre belirlenecekti. Bulgarların tam bağımsızlık sürecindeki faaliyetleri de Şarkî Rumeli ve Makedonya'nın Prenslik topraklarına katılması çabalarından ibarettir.

1. Şarkî Rumeli'nin İlhâkı

Berlin Anlaşmasının 18. maddesine göre, anlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin anayasası mahiyetinde olan bir Dâhilî Nizamnâme hazırladı. Bu Nizamnâme 15 Mayıs 1879 tarihli bir fermân ile ilân edildi¹⁰²⁴. Vilâyetin vâlisi olarak Aleko Paşa adıyla meşhur ve Bulgar Millî Kilise mücadelesinin öncülerinden biri olan, Aleksandır Bogoridi (Aleko Paşa), beş yıllığına tayin edildi ve 27 Mayıs 1879'da Filibe'ye giderek görevine başladı¹⁰²⁵. Her iki tarafı da, yani Prenslik ve Osmanlı'yı memnun etmeye çalışan Aleko Paşa beş yıl bu görevde kaldı. Vâliliği sırasında Bulgaristan'ın menfaatlerini ön planda tuttu. Görev süresi dolduktan sonra da ikinci defa vâli olmak istediye de bunda başarılı olamadı. Onun yerine 18 Mayıs 1884'te daha önceden Dâhiliye Nâzırı olan Gavril Kristeviç getirildi. Kristeviç'in bu görevi Vilâyetin Prenslik tarafından ilhâkına kadar sürdü¹⁰²⁶.

Rusya, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'dan alınarak Osmanlı hâkimiyetine bırakılmasına istemeyerek razı olmuştu. Çünkü bu sûretle stratejik önemi olan Balkan geçitleri Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiş oluyor ve İstanbul yolu Rusya'ya kapanıyordu. Rusya, Berlin'de uğradığı bu siyasî başarısızlığı telâfi etmek amacıyla Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki Bulgar halkını ittihadı teşvik etme siyaseti yürütmeye başlamıştır.

Rusya Komiseri Dondukof, Şarkî Rumeli'de kurulan idarenin kısa bir sürede Bulgaristan ile birleşmesine elverişli olduğunu Filibe'de Bulgarlara telkîn ederken

¹⁰²⁴ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 32-36; Türkgeldi, II / 193.

¹⁰²⁵ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 41-42.

¹⁰²⁶ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 136; Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 155-122; Türkgeldi, II / 200.

şöyle demişti: “Vâki‘ olan muâvenetiniz semeresi olarak az zaman içinde Rumeli-i Şarkî’nin bi’l-cümle şubât-ı idâresine Bulgaristan’da carî nizamâtın idhâline muvaffak oldum. Muvakkat olan bu nizamâtın iktisâb-ı kat’iyyet etmesi me’mûl-i kavîdir. Çünkü tarihin cereyânı bütün insanların tedâbirinden akvâdir”¹⁰²⁷. Bulgarlar da Rus teşvik ve tahrikleri olmasa da zaten Ayastefanos Bulgaristan’ını ideal edinmişlerdi. Rus desteği ise onların bu ideallerini güçlendirmiştir¹⁰²⁸. Rusya ile Bulgar Prensiği’ne göre, Şarkî Rumeli’yi ilhâk etmek için en kısa zamanda uygun ortamın hazırlanıp harekete geçilmesini gerektiriyordu. Çünkü Osmanlı Devleti daha önce harekete geçerek bu ilhâkı gerçekleştirebilirdi¹⁰²⁹.

Bulgaristan Prensiği’nin kurulmasında büyük maddî ve manevî fedakârlıklarda bulunmuş olan Ruslar, bu Prensiğe kendi eserleri nazarıyla bakmışlar ve dâimî olarak kendi vesâyetleri altında bulunmasını istemişlerdir. Bağımsızlıklarını elde etmek çabasında olan Bulgarlar ise herhangi bir devletin himâyesini istemedikleri gibi, Berlin ile parçalanmış Büyük Bulgaristan’ın diğer kısımlarına da sahip olarak millî ideallerini gerçekleştirme arzusunu taşımışlardır. Diğer taraftan, bu düşünce en az Prenslüktekiler kadar Şarkî Rumeli Bulgarları da kabul edildiği için, bu amacın gerçekleşmesi sadece zamana bağlı bir mesele hâlini almıştır. Zîrâ, Osmanlı Devleti’nin Berlin Anlaşması gereğince Şarkî Rumeli hudutlarına asker sevk edilmesine ve böylece Vilâyetle Prenslük arasındaki irtibatın kesilmesine dâir olan hakkını kullanamaması, olayların Bulgar ittifakına doğru seyretilmesinin önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir¹⁰³⁰.

Berlin Anlaşması ile Bulgaristan’dan ayrılmayı bir türlü hazmedemeyen Şarkî Rumeli Bulgarları da ittifak için, bir taraftan Prensiğin güçlenmesini beklerken, diğer taraftan da halkın millî hislerini Osmanlı ve Rusya’ya karşı tahrik ile onları hazırlıyorlardı. Bilhassa “Kavga” gazetesi Şarkî Rumeli Bulgarlarını alenen isyana davet etmiş, birleşmenin gerçekleşmesiyle birlikte halkın refah seviyesinin yükseleceği, vergilerin azalacağı gibi propagandalarda bulunmuştur. Ayrıca Filibe’de

¹⁰²⁷ Türkgeldi, II / 194.

¹⁰²⁸ Karal, VIII / 103-104.

¹⁰²⁹ “...Bulgarlar bunu âtiyen Bulgaristan’ın Rumeli-i Şarkî ile ittifakına mâni‘ addetmekte, Ruslar da kendilerine İstanbul yolunu seddedecek olan ve sevku’l-ceyş nokta-i nazarından hâiz-i ehemmiyet bulunan Balkan geçitlerinin Devlet-i Âliyye tarafından işgalini arzu etmemekte olduklarından ânâ mâni‘ olacak tedâbirin ittifakında iki taraf ittifak ettiler”. Bkz. Türkgeldi, II / 193.

¹⁰³⁰ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, s. 255; Türkgeldi, II / 200.

de bu hususta yapılacak faaliyetleri tertîb etmek için bir komite teşkîl edilmiştir. 1884-1885 yıllarında bu tür nümâyîşler önemli ölçüde artmıştır. Nitekim, 18 Temmuz 1885 tarihinde Filibe'ye bağlı Değirmendere'de toplanan komiteciler¹⁰³¹ Eylül ayında isyan çıkarmaya karar vermiş ve planlarını buna göre yapmışlardır¹⁰³².

Nitekim Filibe'deki komitenin tasarladığı isyan 14 Eylül 1885 tarihinde Otlukköy'de başlamış ve isyancılar 18 Eylül 1885'te Filibe'de hükümet konağını basıp Vâli Gavril Paşa'yı tevkîf ederek Vilâyetten çıkarmışlardır. Daha sonra da Şarkî Rumeli ile Bulgar Prenslığı'nin birleştiğini ilân edip Prens Aleksandır'ı Filibe'ye davet etmişlerdir. Prens de bu haberi alır almaz yola çıkmış ve Tırnova'da kendisini Kuzey ve Güney Bulgaristan'ın Prensi olarak ilân ettiği bir beyannâme yayınlamış, 21 Eylül 1885'te Filibe'ye gelerek idareyi ele almıştı. Filibe'ye geldikten sonra Padişah'a da bir telgraf göndererek kendisinin halkın isteği üzerine Filibe'ye gelip idareyi ele aldığını, bu ilhâkın Osmanlı'ya karşı hasmâne bir tutumdan kaynaklanmadığını, Padişah'ın himâyeye hakkını kabul ettiğini, gerekirse Vilâyetteki halkın emniyetini temine kefil olduğunu, tâbîyet hukukuna hâlel getirmemek şartıyla ilhâkın tasdikini rica etmiştir¹⁰³³.

Şarkî Rumeli'nin ilhâk sürecinde Osmanlı hükümeti ne isyan hazırlıklarından ne de isyandan zamanında haberdar oldu. Rus Elçisi Nelidof, durumu Sofya'daki Rus siyasî memurlarından öğrenmiş ve II. Abdülhamid'e bizzat haber vermişti (18 Eylül 1885). Haber üzerine derhal Meclis-i Vükelâ toplandı ve durum üzerine nasıl hareket edileceğine dâir müzakereler yapılmaya başlandı¹⁰³⁴.

Meclisin ilk toplantılarında Şarkî Rumeli'ye asker gönderilerek veya diplomatik yollarla meselenin çözülmesi hakkında görüşmeler yapılmış, çoğunluk asker gönderilmesi yönünde görüş belirtmişlerdir. Ancak II. Abdülhamid bu fikre karşı çıkmıştır. Çünkü Osmanlı ordusunun mevcudu yetmiş bin kişilik Bulgar ordusuna karşı koyacak sayıda değildi ve yeterli sayıda askerin bulunduğu bir ordu hazırlanması da uzun zaman alırdı. Edirne'deki kuvvetler dağınık bir haldeydi ve İstanbul'daki birlikler de güvenlik nedeniyle bölgeye gönderilemezdi. Ayrıca II.

¹⁰³¹ Doynov, ss. 69-70.

¹⁰³² Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, s. 256; Türkgeldi, II / 203.

¹⁰³³ Karal, VIII / 105-106; Türkgeldi, II / 206-208; Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 257-258.

¹⁰³⁴ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, s. 260.

Abdülhamid'e göre; askerî bir tedbire başvurulması, yanında pek çok buhranı da beraberinde getirebilirdi¹⁰³⁵. Yunanistan, Sırbistan ve hatta Karadağ bile Makedonya konusunu gündeme getirerek hak iddiasıyla savaşa kalkışabilirlerdi. Bu durumda Osmanlı, sadece Bulgaristan'la değil Balkan devletleriyle de savaşmak zorunda kalabilirdi. II. Abdülhamid'in fikirleri bu tür nedenlerden dolayı meclisle çelişince hükümet değişikliğine gitmiştir (25 Eylül 1885). Sadrazamlığa, Şarkî Rumeli meselesinin diplomatik yollarla çözülmesi taraftarı olan Kâmil Paşa getirilmiştir¹⁰³⁶.

Osmanlı hükümeti, ilhâk ile ilgili bir yandan nasıl bir tavır alınacağına dâir mecliste görüşmelere devam ederken, bir yandan da Rus Çarı ile Prens Bismark'ın düşüncelerini öğrenme yoluna gitmiştir. Bu devletler de Osmanlı'ya Berlin hükümlerinin korunacağına dâir teminât vermişlerdir. Zaten Bulgaristan'ın kurulması için en çok emeği geçen Rusya bile bu ittihâddan, kendisine danışılmadan gerçekleştirildiği için, memnun kalmamıştı. Avusturya da Rusya gibi düşünüyor ve Bulgarların bu hareketine o kadar karşı çıkıyordu ki Sırbistan'ı Bulgarlara karşı savaşmaya bile teşvik etmişti. Geriye ise İngiltere kalıyordu. İngiltere'nin bu konudaki tavrı güven vermiyordu. Çünkü ittihâd, Prens Aleksandır'ın İngiltere'yi ziyaretinden hemen sonra gerçekleşmişti¹⁰³⁷.

İngiltere, kraliçenin damadı olan biraderinin düğünü için Londra'ya giden Prens Aleksandır'a ittihâd meselesinin zamanının geldiğini ve bu hususta kendisini destekleyeceğini vaad etmişti. Zaten yakın bir zamanda bu ittihâdı gerçekleştirmek isteyen Prens, şüpheleri üzerine çekmemek için dönüşte Fransa'ya uğramıştı. Daha Londra seyahatinden önce de Çar'a, Balkan statükosunun muhafaza edileceğine dâir taahhütlerde bile bulunmuştu. İngiltere, Filibe İsyanıyla bir alakası yokmuş gibi davranmış, ilhâkın Berlin Anlaşmasına aykırı olduğunu kabul etmekle birlikte Osmanlı'ya, meselenin daha da zorlaştırılmamasını, bölgeye asker sevkıyatı yapılmamasını, ilhâkın kabulünü açıkça telkîn etmişti. İngiltere ayrıca Rusya'nın bu konudaki muhalefetinin ise Prens'in şahsına yönelik olduğunu, Bulgaristan

¹⁰³⁵ Bkz. Bojidar Samardjiev, "Ottoman Policy Towards the Principality of Bulgaria During the Regency (August 1886-July 1887)", **Studia Balcanica**, S: 12, Sofya, 1976, ss. 35-36.

¹⁰³⁶ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 258-260; Hilmi Kâmil Bayur, "Şarkî Rumeli'ye Dâir", **BELLETEREN**, C. XX, S: 79, TTK, Ankara, 1956, s. 529.

¹⁰³⁷ Karal, VIII / 106; İngiltere, Rus nüfuzundan arındırılmış büyük ve bağımsız bir Bulgaristan'ın kurulması taraftarıydı. Bu nedenle Şarkî Rumeli'nin ilhâkını desteklemiştir. TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30.

üzerindeki nüfûzunu kuvvetlendirmek istediği ve böylece Osmanlı Devleti aleyhindeki emellerini tatbîk etme maksadında olduğunu da belirtmiştir. Buradan hareketle denilebilir ki, Şarkî Rumeli'nin ilhâkı Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetin bir sonucu¹⁰³⁸.

İlhâk olayı Rusya'yı, Avusturya ve Almanya karşısında zor durumda bırakmıştır. Çünkü eğer Osmanlı, askerî bir hareketle Şarkî Rumeli'yi ve dahası Bulgaristan'ı işgal ederse, bu bölgedeki sükûneti bozabilirdi. Nitekim 18 Haziran 1881 tarihinde bu üç devletin kendi aralarında imzaladıkları “Üç İmparatorlar Anlaşması”na bu yönde maddeler eklenmişti. Diğer taraftan anlaşmaya göre Bulgaristan, Osmanlı'yı harekete geçirecek bir eylemden uzak tutulmalıydı. Bununla birlikte yine de Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli'yi işgal etmesinde sakınca yoktu, ancak Makedonya konusunda Bulgaristan, hiçbir sûrette hak iddia edemeyecekti¹⁰³⁹. Rusya, Avusturya ve Almanya, bu anlaşmaya göre Şarkî Rumeli'yi Bulgaristan'ın ilhâk etmesi durumunda bir sakınca görmemişlerdir. Ancak şimdi durum her üç devlet için de karşı çıkılacak türdendi. Çünkü her üç devlet de bu ilhâkta İngiltere'nin etkili olduğunu biliyorlardı ve bu da kendi çıkarlarına ters bir durumdu. Öte yandan Rusya uzun yıllardan beri desteklediği Bulgarların kendisinin onayı olmadan¹⁰⁴⁰ bu harekete kalkışmalarını, nüfûzu zedelendiği için kabullenemiyordu.

Rus Çarı bu zor durumdan kurtulmak için Prens Aleksandır'a, kendisini desteklemediğini bildirmiş ve Bulgaristan'da bulunan Rus subaylarını geri çekmiştir. Bir taraftan da Bâb-ı Âli'ye, İstanbul'da Berlin Anlaşmasını imzalayan devletlerin bu durumu görüşeceği bir konferans toplamasını telkîn ve tavsiye etmiştir. Çar, Berlin Anlaşmasının uygulanmasından yana olsa da, bu dönemde Rusya, Orta Asya ile meşgul olduğundan diğer devletlerle ortak hareket etmesi gerektiğinin de farkındaydı¹⁰⁴¹.

Bâb-ı Âli, Şarkî Rumeli meselesinin Padişah'ın hükümlerine uygun ve Berlin Anlaşmasının hükümlerine bağlı kalınarak halledilmesi hususunda İstanbul'da bir konferansın toplanmasını büyük devletlere teklif etti. Konferans 5

¹⁰³⁸ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, ss. 262-263; Karal, VIII / 106-107.

¹⁰³⁹ Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı, I / 26 vd.

¹⁰⁴⁰ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30.

¹⁰⁴¹ Mahir Aydın, Şarkî Rumeli, s. 263.

Kasım 1885'te Sait Paşa'nın başkanlığında toplandı. Görüşmelerde, iki tez ortaya atıldı: Birincisi; İngiliz ve Fransız temsilcileri Şarkî Rumeli'de ortaya çıkan durumun, Berlin Anlaşması hükümlerine göre meşrulaştırılmasını istiyorlardı. Yani Eyâletten kovulmuş olan Gavril Paşa'nın yerine Prens Aleksandır, beş yıl için Şarkî Rumeli Vâliliğine tayin edilecek, bu sûretle de Eyâlet, Padişah'ın hâkimiyetinde kalmaya devam edecekti. Böylece Bulgarlar da memnun edilmiş olacaktı. Rusya, Avusturya ve Almanya'nın tezi ise statükonun iadesi idi. Bâb-ı Âli'nin de tezi statükonun iadesi olmakla beraber II. Abdülhamid, Konferansta ittifakla karar alınmasını istemekteydi. Aksi takdirde Bulgar Prensi'nin, İngiltere ve Fransa'dan muavenet göreceğini ümit ederek kararın uygulanmasına silah ile mukavemet göstermesi mümkündü. Böyle bir durumda ise diğer Balkan devletlerinin de bölgeden pay koparmak amacıyla harekete geçmeleri uzak bir ihtimâl değildi¹⁰⁴².

Şarkî Rumeli'nin durumunu karara bağlamak amacıyla bu yoğun diplomasi faaliyetleri sürerken, Osmanlı ordusunun Şarkî Rumeli'ye gireceğinden emin olan Sırbistan, 13 Kasım 1885'te Bulgaristan'a savaş açtı ve kısa bir süre içerisinde Sofya'ya 40 km. kadar yaklaştı. Osmanlı Devleti'nin harekete geçmediğini gören Bulgarlar, kuvvetlerini harekete geçirdiler. Rus subaylarının Bulgaristan'ı terk etmeleri yüzünden Bulgar ordusu küçük subayların komutasında kalmıştı. Buna rağmen Bulgarlar, Sırlara karşı büyük bir başarı kazanmışlar ve Osmanlılardan ümitlerini kesen Sırlar da geri çekilmişlerdir. 3 Mart 1886'da Bulgarlarla Sırlar arasında yapılan anlaşma ile bu savaş sona erdirilmiştir. Bu arada, savaş sürerken Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 1 Şubat 1886'da bir anlaşma imzalanarak yeni gelişmeler bir sonuca bağlanmıştı. Buna göre Prens, hem Bulgaristan'ı hem de Şarkî Rumeli Vilâyetini idare edecekti. Önceki anlaşmalar da geçerliliğini koruyacaktı¹⁰⁴³.

Nitekim 5 Kasım 1885'te başlayan ve çalışmalarına beş ay devam eden Konferans da bu gelişmelere göre sonuçlandı. Konferansın sonuçları 5 Nisan 1886 tarihinde kesinlik kazandı. Buna göre: Şarkî Rumeli Vilâyeti Bulgaristan Prensiği'ne verildi. Kırcaali nahiyesinin Türk köyleri Osmanlı idaresine bırakıldı. Şarkî Rumeli

¹⁰⁴² Karal, VIII / 107.

¹⁰⁴³ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 138-139.

Vilâyeti'nin daha önceki anayasası yeni şartlara göre düzenlenecekti. Berlin Anlaşması geçerliliğini koruyacaktı¹⁰⁴⁴.

Bulgaristan, Konferans kararıyla, Berlin'de kaybettiği önemli bir toprak parçasını tekrar elde ederek ve biraz daha güçlenmişti. Bu katılım, daha sonraki yıllarda bir bayram havasında kutlanmaya devam etti. Her 18 Eylül günlerinde dinî âyinler yapıldı, dükkânlar, mağazalar ve devlet dâireleri kapatılarak Bulgar bayrakları çekildi. Bulgarların mücadele tarihinde başından beri emeği geçen şahıslar minnetle anıldı, mezarları ziyaret edildi. Bu türlü kutlama ve anma törenlerinin her biri Bulgarlar için bağımsızlığa giden yolda, aynı heyecanı ve ideali devam ettirmek bakımından önemli oldu. Rus ordusunun 1877-1878 Savaşında Bulgaristan'a girişleri de dâhil olmak üzere Ayastefanos Anlaşmasından 1885 ittihadına kadar çeşitli günler için merasimler yapılmaya devam edildi¹⁰⁴⁵.

Prens Aleksandır, Sırlar üzerine kazandığı zafer ve Şarkî Rumeli'yi Bulgaristan'a bağlamak hususundaki başarısı ile Bulgarlar nezdinde şöhret kazanmıştı. Ancak Rus Çarı, onun kendisine danışmadan hareket etmiş olmasını ve Bulgaristan'ın Rus nüfûzuna aleyhtar olan muhafazakâr parti ile işbirliği yapmasını affedemiyordu. 21 Ağustos 1886'da Rusya'nın tahriki ile Bulgar generallerinden birkaçı bir hükümet darbesi düzenleyerek Prensi sınır dışı etmeye kalkıştılar. Fakat Şarkî Rumeli halkı ve garnizonu, hatta Sobranya, kendisine bağlı kaldılar. Prens ise bu olaylar üzerine bir karar verdi ve 7 Eylül 1886'da kendi isteğiyle Bulgaristan Prensi'nden feragat etti. Yerine 7 Temmuz 1887'de Alman ırkından olan, Avusturya ve İngiltere tarafından da desteklenen Saxe-Cobourg'lu Ferdinand'ı seçti. Bu bir yıla yakın Prenssiz geçen zaman içerisinde Bulgaristan'ı hükümetin başında olan Stanbulov yönetti. Osmanlı hükümeti ve Rusya ise, uzun bir süre, Prens seçiminin Berlin Anlaşmasına aykırı olduğu gerekçesiyle Ferdinand'ı Bulgar Prensi olarak tanımadı¹⁰⁴⁶.

Osmanlı hükümeti Berlin Anlaşmasının hükümlerini uygulamak için kuvvet yerine politika usulüne başvurmuş, fakat Şarkî Rumeli meselesi ile meydana gelen oldu-bitti olayını kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya, Bulgaristan üzerinde

¹⁰⁴⁴ Karal, VIII / 109-110; Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 140.

¹⁰⁴⁵ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, ss. 141-142.

¹⁰⁴⁶ Karal, VIII / 110-111.

kurmayı tasarladığı nüfûzu tesis edememiştir. Aksine İngiltere ve Avusturya Balkan geçitlerini eline geçirmiş olan bu küçük devleti, Rus nüfûzundan kurtarmak için faaliyete girişmişlerdir. Böylece büyük devletlerin Balkan siyasetlerinde yeni prensipler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu siyasetin temeli, Rusya'nın bu bölgedeki ilerleyişine engel olmak için Osmanlı Devleti yerine Rus müdahaleleri ile kurulmuş olan Balkan devletlerine dayanmaktı. Bu ise Osmanlı Devleti'nin zayıf ve küçük düşmesinde önemli bir âmil olmuştur¹⁰⁴⁷.

2. Makedonya Meselesi

Coğrafi terim olarak Osmanlılarca kullanılmayan Makedonya tabiri¹⁰⁴⁸ ilk olarak Balkan halkı tarafından 1878 Berlin Kongresinden sonra, Osmanlı Türklerinin Rumeli dedikleri bölgenin bazı topraklarını ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁴⁹. Osmanlı idaresinde ise Selanik, Manastır ve Üsküp (Kosova) vilâyetlerini kapsayan ve Vilâyet-i Selâse olarak adlandırılan bölge olarak kabul edilmiştir. Bölgenin, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi dinlerine mensup olan Türk, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavut milletlerinin oluşturduğu homojen olmayan bir etnik yapısı vardı¹⁰⁵⁰. Bu etnik ve dinî yapı, Makedonya topraklarının dikkat çeken özelliklerinden biridir. XIX. yüzyılda yoğun olarak başlayan Balkan uluslarının bağımsızlık ve sınır mücadelelerine konu olan Makedonya, stratejisi bakımından da hem Balkan devletlerinin, hem de bu yüzyılda çeşitli çıkarları uğruna Osmanlı Devleti'yle olumlu veya olumsuz ilişkilerde bulunan, başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin de ilgisine mazhar olmuştur. Bulgar meselesi ile başlayan süreçte Makedonya'nın sahip olduğu konumu, onu, coğrafi bir kara parçası olmasının yanı sıra siyasî bir sorun haline getirmiştir¹⁰⁵¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile Balkanlarda Büyük Bulgaristan Devleti kurulmuştu. Buna

¹⁰⁴⁷ Karal, VIII / 111-112.

¹⁰⁴⁸ Hacısalihioğlu, Makedonya, 27 / 438-439; II. Abdülhamid, hatıratında Makedonya isminden nefret ettiğini ifade eder. Sultan Abdülhamit, s. 156; Makedonya kelimesinin kullanılması Meclis-i Mebusan konuşmalarında da kullanılmış olup ve bu nedenle de mebuslar arasında tartışmalar yaşanmıştır. Bkz, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s. 374.

¹⁰⁴⁹ Karal, VIII / 146.

¹⁰⁵⁰ Karal, VIII / 146; Uzer, s. 82; Mahmud Belig, **Bulgar Komitalarının Tarihi ve Balkan Harbinde Yaptıkları**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936, s. 23 vd.

¹⁰⁵¹ Karal, VIII / 147 vd.; Roucek, s. 147 vd.

göre Makedonya ile Şarkî Rumeli, Büyük Bulgaristan sınırlarına dâhil edilmişti. Fakat bilindiği gibi Avrupa devletleri çıkarlarına uymayan bu yeni duruma müdahale etmişlerdi. Onların girişimiyle 13 Haziran 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasına göre Makedonya bölgesini kapsayan kısım gerekli reformlar yapılmak şartıyla oluşturulan Prenslığın sınırlarının dışında tutulmuş ve Osmanlı Devleti'ne iâde edilmişti¹⁰⁵². Makedonya'nın çıkarları da Berlin Anlaşmasını imzalayan devletlerin garantisi altına alınmıştı¹⁰⁵³. İşte Makedonya sorununun temelinde bu karar yatar¹⁰⁵⁴. Bulgaristan Prenslığı adıyla kurulan bu yeni otonom devlet, bundan sonraki politikasını, Ayastefanos'a göre çizilen sınırlarına ulaşma doğrultusunda izlemiştir. Bu mesele neredeyse bütün Bulgar Prenslığı hükümetlerinin politikalarının esasını teşkil etmiştir.

1885'te Şarkî Rumeli Vilâyetini ilhâk ederek sınırlarını genişleten Bulgaristan Prenslığı, Makedonya'yı da sınırlarına dâhil ederek Ege Denizi'ne kadar inne siyasetini uygulamaya koydu. Prens Ferdinand'ın, Bulgar Prenslığı'nin başına geçmesi ise Bulgaristan açısından bir dönüm noktası oldu. Ferdinand, daha prens olduğu ilk günden beri Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân ederek Çar unvânını almayı kafasına koymuştu. Ferdinand'ın ikinci hedefi de Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak olmuştu. Böylece Ayastefanos Bulgaristan'ını canlandıracaktı. Ferdinand'ın Prens olması ile Makedonya'daki faaliyetlerin artmasındaki paralellik de bunun delilidir¹⁰⁵⁵.

Bu dönemde Prenslük, Makedonya'daki Yunan etkisini kırmak ve oradaki Bulgar varlığını güçlendirmek için Bulgar Ekzarhânesi aracılığıyla aktif bir kilise ve okul siyaseti izledi. Bulgar etkisi gittikçe yayılmaya başlayınca Sırp hükümeti de benzer bir siyaset uygulamaya koydu. Aynı şekilde Patrikhâne ve Yunan hükümeti de faaliyetini artırdı. Makedonya'da bir çeşit kültür savaşı meydana geldi¹⁰⁵⁶. Böylece Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve henüz bağımsız bir devlet kurmamış olan Arnavutlar da Makedonya üzerinde siyasî, etnik ve kültürel mücadele

¹⁰⁵² Hacısalihioğlu, Makedonya, 27 / 440.

¹⁰⁵³ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30.

¹⁰⁵⁴ Tokay, Makedonya Sorunu, s. 189 vd; Aktar, ss. 124-125; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I / 392-393.

¹⁰⁵⁵ Tuğlacı, s. 98.

¹⁰⁵⁶ Hacısalihioğlu, Makedonya, 27 / 440; Belig, s. 31.

başlattılar¹⁰⁵⁷. Makedonya sadece bu Balkan devletlerinin mücadelesine sahne olmuyor, Avrupa devletleri de başta Rusya ve Avusturya olmak üzere kendi çıkarlarına paralel olarak çeşitli politikalar üretiyorlardı. Rusya ve Avusturya politikası açısından herhangi bir Balkan devletinin Makedonya'ya tek başına sahip olmaması gerekiyordu¹⁰⁵⁸.

1885 yılından sonra Rusya, Makedonya'daki etkinliği azalmış olsa da, Bulgaristan kozunu tamamen göz ardı etmemiş ve buradaki örgütleri desteklemeye devam etmiştir. Bir yandan da artık özerk Makedonya'nın özgürlüğü fikri, Rusya için fazla cazip değildi. Çünkü Bulgaristan'daki Almanya eğilimli dış politika yüzünden artık özgür Makedonya'nın Rusya'nın siyasî amaçlarına hizmet edeceği garantisi yoktu. Fakat Panslavizm politikaları gereği de Bulgaristan'ı desteklemeye hâlâ devam ediyordu. Bunun yanında da Rusya, Osmanlı üzerindeki otoritesini artırma yoluna gitti. Çünkü güçlenen bir Bulgaristan'ın ne Rusya'ya ne de Osmanlı'ya bağlı olmayacağını bildiğinden, İstanbul'daki otoritesini arttırmaya çalıştı. Rusya, Boğazlara ve dolayısıyla Akdeniz'e ulaşmasına engel olabilecek bir Bulgaristan'ın varlığı ihtimâlından rahatsız olurken, diğer Avrupa devletleri Bulgaristan'ın Rus nüfûzundan kurtulmasını istiyorlardı. Bütün bunlara rağmen Bulgaristan'ın bağımsız bir politika izleyebilmesi mümkün görünmemekteydi. Mesela, Doğu Avrupa'da statükoyu devam ettirme kararı alan Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın baskısı ile 1901 yılında Bulgaristan, Makedonya Komitesinden bazı üyeleri tutuklamak ve ordu üyelerinin veya bürokratların Makedonya olaylarına karışmasını yasaklamak zorunda kalmıştı¹⁰⁵⁹. Rusya'nın Makedonya meselesine ilgisi İngiltere'nin işine geliyordu. Çünkü İngiltere'nin¹⁰⁶⁰ niyeti Hindistan, Çin ve Sudan'daki menfaatlerini Rus tehlikesinden uzak tutmaktı¹⁰⁶¹.

Balkan ülkeleri Makedonya'ya sahip olmak için tarihten bazı deliller ileri sürmekteydiler¹⁰⁶². XIX. yüzyılın başlarından itibaren “Makedonya Niçin Sırptır?”, “Makedonya Niçin Bulgaristan'dır?”, “Makedonya Niçin Yunanistan Olmalıdır?”

¹⁰⁵⁷ Karal, VIII / 147; Tokay, Makedonya Sorunu, s. 189; Castellan, ss. 367-368.

¹⁰⁵⁸ Mahir Aydın, Üçüncü Bulgar Çarlığı, s. 147.

¹⁰⁵⁹ Saatçi, ss. 33-34.

¹⁰⁶⁰ Zekeriya Türkmen, “Makedonya Mes'elesi, Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 61, TDAV Yay., İstanbul, Ağustos, 1989, s. 85-97.

¹⁰⁶¹ Beydilli, s. 86.

¹⁰⁶² Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 209 vd; Beliğ, s. 25.

konulu yayınlar yapılmış¹⁰⁶³; tarihi, sosyal ve kültürel bağlar kurulmaya çalışılmıştır. Bunlardan üzerinde durulan başlıca konu ise nüfus bakımından çoğunluğu göstermek için yapılan sayımlardır. Gerek Bulgar¹⁰⁶⁴, gerek Yunan ve gerekse Sırp tarafı Makedonya topraklarında nüfus çoğunluğunun kendi ırkdaşları olduğunu iddia edip ayrı ayrı nüfus istatistikleri yayınlıyorlardı¹⁰⁶⁵.

Mesela, Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 1904 yılında dini kriterlere göre yaptırılan nüfus sayımı sonucuna göre Vilâyet-i Selâse'de 1.508.507 Müslüman, 896.497 Bulgar (Bulgar Ekzarhânesi'ne bağlı Ortodoks Bulgar), 307.000 Yunan (Rum Patrikhânesine bağlı Ortodoks), 100.717 Sırp, 99.000 Ulah yaşamaktaydı. Fakat bu nüfus sayımı Makedonya olarak kabul edilen bölgenin dışında Arnavutların yoğun olarak bulunduğu bölgeleri de içermesi ve sadece din ile kiliseye dayalı kriterlere, yani Osmanlı millet sistemine göre yapılmış olması nedeniyle Makedonya için rekabet eden Bulgar, Yunan ve Sırp taraflarınca kabul görmedi. Bunlar Müslüman nüfusun içinde Arnavut, Çerkez ve Pomak gibi unsurların bulunduğunu öne sürerek milliyet esasına göre yapılacak nüfus sayımında Türklerin azınlıkta kalacağını belirtiyorlardı¹⁰⁶⁶. Fikret Adanır'ın yapmış olduğu istatistik analizinde Makedonya nüfusunun dil kriterine göre yaklaşık yüzde kırk-elli kadarlık kısmı Slav kökenliydi. (Bulgar, Makedonyalı-Slav, Sırp vs.) Türkçe konuşan halk ikinci büyük grubu oluşturmakta ve bunları her ikisi de yaklaşık aynı büyüklükte olmak üzere Rumlar ve Arnavutlar takip etmekteydi. Sırasıyla Ulahlar, Yahudiler ve Çingeneler (Kıpti / Roma) geri kalan halkları oluşturmaktaydı. Fakat din itibarıyla nüfusun yaklaşık yarısının Hıristiyan, diğer yarısının da Müslüman olduğu kabul edilmekteydi¹⁰⁶⁷.

Nüfus çoğunluğu iddialarının yanında Makedonya sorununu sınırlar konusu da karmaşık bir hale getirmekteydi. Makedonya'nın sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiği konusunda her bir devlet kendi çıkarına uygun bir sınır belirlemekle

¹⁰⁶³ M. Tanju Akad, "Balkanların Fıtılı: Makedonya", **Popüler Tarih Dergisi**, S: 12, Mayıs 2001, s. 40.

¹⁰⁶⁴ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 35.

¹⁰⁶⁵ Karal, VIII / 149; ayrıca bakınız, Akad, s. 44.

¹⁰⁶⁶ Karal, VIII /148.

¹⁰⁶⁷ Adanır, Makedonya Sorunu, ss. 8-12; Mehmet Hacısalihoğlu, "İttihadçılar ve Makedonya İhtilâl Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları", http://www.balkanpazar.org/mehmet_hacisalihoglu.asp (Erişim: 15. 03. 2008)

beraber XX. yüzyılın başında Kosova, Manastır ve Selanik vilâyetlerinin bulunduğu bölgenin Makedonya topraklarını oluşturduğu kabul edilmeye başlandı¹⁰⁶⁸.

1885'te Şarkî Rumeli ile Prenslığın birleşmesi, bölgedeki güçler dengesini Bulgaristan lehine değiştirerek Bulgaristan'ın desteklediği Makedonya'daki örgütlere büyük moral kaynağı olmuştur. Osmanlı, bölgedeki kuvvetlerini artırma yoluna gitmişse de fazla etkili olamamıştır. Makedonya'nın tedrici bir şekilde Bulgaristan'ın nüfûzuna girmesini göze alamayan diğer Balkan devletleri de Makedonya'daki soydaşlarıyla birlikte eylem hazırlıklarına başlamışlardır. Bu da Makedonya'da tam bir kaos ortamının doğmasına yol açmıştır.

Başta Bulgaristan olmak üzere Yunanistan ve Sırbistan XIX. yüzyılın sonlarında iddialarını uygulamaya koyabilmek amacıyla giriştikleri yoğun faaliyetlerini kurdukları ihtilâl komiteleri ile çetelerini desteklemekle sürdürmüşlerdir. Bölgede en faal olan ise Bulgar ve Rum komite ve çeteleridir¹⁰⁶⁹. Bulgarların amacı Makedonya'da eylemler yapmak ve karışıklıklar çıkarıp Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekerek onların müdahalesiyle Makedonya'yı Bulgaristan'ın ilhâkına sunmaktır. Eğer bunda başarılı olunamazsa en azından Makedonya'nın özerkliğini sağlamaktır. Bu ihtilâl komitelerinin ve çetelerinin silahlı eylemleri 1898'den itibaren şiddetlenmiş ve Makedonya'yı etkisi altına almıştır. Hatta bu dönem için komitecilik ve çetecilik faaliyetlerinin Makedonya'nın simgesi haline geldiği söylenebilir¹⁰⁷⁰.

Makedonya'daki mücadelelerde en etkin olan örgüt 1893 yılında Makedonya'nın özerkliğini sağlamak için kurulan İç Makedon İhtilâl Örgütüdür¹⁰⁷¹. Makedonya'da kurulan bu örgütün kurucuları arasında bulunan öğretmenler Makedonya'daki Bulgarları Osmanlı aleyhine silahlı ayaklanmalar tertiplenmeleri için

¹⁰⁶⁸ Karal, VIII /148.

¹⁰⁶⁹ Daha önceki konularımızda değindiğimiz 1876 Bulgar İsyanından sonra Ekzarhâne'nin öncülüğünde kurulan hayır ve yardım amaçlı kurulan "Birlik Komiteleri" Bulgar Komitelerinin temelini oluşturur.

¹⁰⁷⁰ Belig, s. 35; İtem, Makedonya Meselesi, ss. 158-159; ayrıca bkz., Hüseyin Savaş, "Türk Siyasal Tarihinde Makedonya Sorunu", **Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S: 1- 2, Mart-Kasım 1992, ss. 190-193.

¹⁰⁷¹ Belig, s. 37.

teşkilâtlandırmışlardır¹⁰⁷². 1902 ve 1903 yıllarındaki büyük çaplı ayaklanmalar bu örgütün işidir.

Makedonya'daki bu hareketten başka diğer önemli bir örgüt de Bulgaristan'da kurulmuş olan Bulgar Yüksek Makedonya-Edirne Devrimci Örgütüdür. 1895 yılında kurulan bu örgütün amacı, Osmanlı Devleti'nin içişlerine yabancı müdahalesini teşvik etmek, Osmanlı ile Bulgar Prenslığı arasındaki ilişkileri koparmak ve Bulgar halkını Osmanlı idaresi aleyhine tahrik ederek onları muhtemel bir savaşa hazırlamaktır.

Kurulan örgütlerin eylemlerde bulunabilmesi ve güçlenmesi için silah ve maddî desteğe ihtiyacı vardı. Bu noktada Rusya'dan ve Amerikalı misyonerlerden önemli destekler almışlardır. Ayrıca halktan tehditle düzenli vergiler toplamışlardır. Varlıklı kişileri, bölgede çalışan gazetecileri ve misyonerleri kaçırmak¹⁰⁷³ fidiye almaları da örgütlerin gelir kaynakları arasında önemli bir yer tutmuştur¹⁰⁷⁴.

Bulgar komitecilerinin Makedonya'daki terör eylemleri Bulgaristan'daki komiteler tarafından organize edilmiştir. Bulgaristan'dan Makedonya'ya giden komiteci çeteler, buradaki Türklere karşı kanlı terör eylemlerinde bulunarak onları göçe zorlamayı hedeflemişlerdir. Türklerden başka Rum ve Sırlara karşı da mücadelelerde bulunmuşlardır. Bunların temel amacı da Makedonya'da Bulgar nüfusunun diğer halklardan fazla olduğunu ispatlayıp bölgedeki hak iddialarını desteklemektir. Komiteler, terör faaliyetlerinin yanı sıra, bölgedeki Bulgar halkı nezdinde siyasî propaganda yöntemine başvurarak daha önce olduğu gibi, onları ileride çıkarmayı planladıkları büyük bir ayaklanmaya katılmalarını sağlamayı hedeflemişlerdir¹⁰⁷⁵.

¹⁰⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908)**, C. I., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 423 vd; Bayraktarova, s. 49.

¹⁰⁷³ Amerikan misyoneri Miss Stone'nun fidiye için kaçırılması olayını da bu örgüt organize etmiştir. Bulgar komitecileri başlangıçta kaçırılma olayını Türklerin üzerine atmışsa da sonradan yapılan tahkikat neticesinde olayın gerçek fâillerinin Makedonya Örgütü olduğu ve Miss Stone'un da bunun düzenleyicileri arasında bulunduğu anlaşılmıştır. A. MTZ. 04, Nr. 75 / 2, (22.3.1902); Ayrıca bkz. Tuşe Vlahov, **Kriza V Bilgaro-Turskite Otnoşeniya**, Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1977, s. 9.

¹⁰⁷⁴ İrtem, Makedonya Meselesi, s. 226.

¹⁰⁷⁵ Uzer, s. 124; Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 213; Beydilli, s. 91.

Makedonya sorununun Yunanistan ile ilgili olan tarafı Bulgarlarınkinden pek de farklı değildir. Yunanlılar da tarihten deliller ileri sürerek Makedonya'da hak iddia ediyorlar, kendilerini Makedonyalı İskender'in vârisi olarak görüyorlardı. Bu nedenle komitecilik hareketleri içerisinde Yunanlılar da yer almış ve Makedonya'daki Rum çeteleri, faaliyetlerini Etnik-i Eteryâ Cemiyeti liderliğinde yürütmüşlerdir. Bu cemiyetin üyeleri, Makedonya'daki Rumları ve bölgedeki Hıristiyanları ayaklandırmaya ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekerek¹⁰⁷⁶ destek almaya çalışmışlardır¹⁰⁷⁷. Bundan başka Osmanlı idaresine karşı protestolarda bulunmak, köylüleri vergi altına almak, Ekzarhlığa bağlı kiliseleri Patrikliğe bağlamak, isyanlar çıkarmak, Makedonya'daki Rum nüfusunun diğer milletlerden daha fazla olduğunu ispatlamak ve sonunda Yunanistan'ın Makedonya'yı ilhâk etmesini sağlamak gibi amaçları da bulunmaktaydı¹⁰⁷⁸.

Sırlar ise Makedonyadaki çetecilik faaliyetlerini St. Sava örgütüyle yürütüyorlardı. Amaçları, Sırp milliyetçiliğini yayarak, Makedonya'da Bulgarların etkinliğini kırmak ve Makedonya'yı Sırbistan'la birleştirmektir¹⁰⁷⁹.

Makedonya'daki Bulgar, Yunan ve Sırp komiteleri arasındaki mücadelelere daha sonradan Ulah çeteleri de katılınca Makedonya'da uzun bir zaman çözümsüz olarak devam eden bir mücadele meydana gelmiştir. Komiteler ve çeteler bir taraftan Türklere karşı terör faaliyetlerinde bulunurken diğer yandan da kendi aralarında bir

¹⁰⁷⁶ Avrupa basınında Makedonya ile ilgili Bulgar çıkarlarını savunan haberler daha 1884 yılından itibaren kamuoyunun dikkatlerini çekmiştir. TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 22 (15 Aralık 1884); yabancı basında çıkan haberlere göre Makedonya'da Türkler, Bulgarlara katliam yapmaktaydı. Yine haberlere göre buradaki Bulgarlar sadece Ruslar tarafından destekleniyor ve Avrupa devletleri ise Yunan ve Türkleri haklı görüyorlardı. TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 23 (9 Aralık 1884).

¹⁰⁷⁷ Murat Hatipoğlu, "1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan'ın Makedonya Politikası", **Osmanlı**, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 307-308.

¹⁰⁷⁸ Geniş Bilgi için bkz., Yenidünya, s. 82 vd; Bulgarların faaliyetlerinin yoğunlaştığı döneme dâir II. Abdülhamid, olayları şu şekilde yorumlamıştır: "Bulgar hükümetinin sünîyeti, Sofya komiserimizin son raporunda açıkça belirtilmiştir. Bize karşı çalışan ihtilâl propagandası gittikçe şiddetlenmektedir. Sofya'da toplanan Bulgar teşkilâtçıların konuşmaları şimdiye kadar olanların en beteridir. Hatipler, Avrupa eyâletlerimizde yaptığımız zulmü ağlayarak anlatmışlar ve Makedonya'da ahâliyi kılıçla ve ateşli silahlarla imhâ ettiğimizi iddia etmişler, medenî Avrupa ise artık bizim yerimizin kalmadığını sahte bir hiddetle ilân etmişlerdir. Bu riyâkârlar sanki Bulgar halkının medeniyet seviyesinin ne kadar düşük olduğunu bilmiyorlarmış gibi konuşuyorlar. Fakat bu kadar kendini bilmezlik de kâfi gelmiyor. Bu Bulgar yılanları birçok Avrupa milletine müracaat ederek Selanik'teki askerî mahkememizdeki celselere Bulgar delegelerinin de iştirak hakkının verilmesini istiyorlar. Şimdiye kadar bu derece küstahlık yapılmamıştı. Kendini zavallı bir kuzu gibi göstermek isteyen Bulgarların ne fesat oldukları bu hareketleriyle açıkça görülmektedir. Nihayet, Bulgar tahrikçilerinin ve çetelerin zulmüne mânî olmak bizim hem hakkımız, hem de vazifemizdir. Bulgar hükümeti bize sadık olsaydı, âsi kardeşlerinin vahşetini önlemek için bir çare bulurdu". Sultan Abdülhamit, ss. 156-157.

¹⁰⁷⁹ Hatipoğlu, s. 308; Castellan, ss. 99-100.

mücadeleye girişmişlerdir. Hepsinin ortak noktası ise bölgeden toprak koparmak veya bölgenin tamamına sahip olmaktı. Bunun için her türlü yolu kullanmışlar, kilise ve okullar ise bunların önde gelen destekçileri olmuştur. Her kilise veya okul mensubu bulunduğu devletin lehine çalışmalar yapıyor, her türlü maddî ve manevî yardımda bulunuyordu. Ancak burada belirtmek gerekir ki bölgede en güçlü olan örgütler Bulgar örgütleriydi ve bunların Sırp, Yunan ve Uhlara yaptıkları baskılar Osmanlı Devleti'nde önemli gündem konularından birini teşkil ediyordu¹⁰⁸⁰.

Bulgar Prensiği de Şarkî Rumeli ilhâkını başarıyla gerçekleştirdikten sonra gözünü Makedonya'ya dikmişti. Bu nedenle Bulgar komitelerinin Makedonya'daki faaliyetlerini desteklemişti. Osmanlı ile olan resmî ilişkilerinde ise çetelere karşı mücadele içerisinde bulunduğunu beyan etmişti. Bulgar Prensiği komite ve çetelere gizli lojistik destek vermekte, para ve silah yardımı yapmaktaydı. Bulgar hükümetleri komitecilere hükümette de resmî görevler vermişti. Aynı zamanda da ikili bir politika izleyip çetelere karşı tedbir alıyormuş gibi davranmış, ancak komitecileri cezalandırmayarak onları cesaretlendirmişlerdi¹⁰⁸¹. Osmanlı'ya karşı yasadışı terör faaliyetlerini destekleyen Prenslük hükümetleri büyük devletlerin ilgisini de bölgeye çekmeye çalışmıştır. Bunun için ise basını kullanmıştır. Bulgar gazeteleri sürekli olarak Makedonya'da Müslümanların Hıristiyanları katletmekte olduğu haberleri yayımlanmış, çeşitli yollardan bu haberler diğer devletlere de ulaştırılmıştır¹⁰⁸².

Osmanlı Devleti ise bu komiteler arasındaki mücadelelerde, özellikle Bulgar komitelerine karşı Sırp ve Yunan komitelerini desteklemiş ve bölgede yükselişe geçen Bulgarların gücünü bu şekilde kırma politikası takip etmiştir¹⁰⁸³. Bölgede askerî tedbirler alan Osmanlı Devleti, Müslüman ahâliye ise çetelerin tahriklerine kapılmamalarını, ne yapılması gerekiyorsa jandarma ve askerî kuvvetler tarafından yapılması gerektiğini bölgedeki ilgililere sıkça bildiriyordu. Çünkü Avrupa devletlerinin müdahalede bulunmaları için fırsat verilmemesi gerekiyordu¹⁰⁸⁴. Esasında Osmanlı Devleti'nin Makedonya hakkında uyguladığı net bir politikasının olduğu da bu noktada söylenemez. Makedonya, Osmanlı için kaybedilmemesi

¹⁰⁸⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I / 384, 385, 393, 429-430; Uzer, s. 155.

¹⁰⁸¹ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 65 / 60; Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 227.

¹⁰⁸² Bayraktarova, s. 86 vd.

¹⁰⁸³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I / 87; Ayrıca bkz., Stavrianos, The Balkans (1815-1914), ss. 99-100; Tokay, Makedonya Sorunu, s. 59.

¹⁰⁸⁴ Beydilli, s. 91.

gereken bir bölgeydi ve duruma göre Balkan devletleri arasındaki çatışmalar ile büyük devletlerin bölge üzerinde birbirleri arasındaki mücadelelerden mümkün olduğu kadar faydalanma taraftarıydı. Balkan ve büyük devletlerin Osmanlı aleyhine birleşmelerini uzun bir dönem erteleyen bu politikayı II. Abdülhamid başarılı bir şekilde uygulamıştır¹⁰⁸⁵.

Büyük devletler, Makedonya meselesini, Osmanlı Devleti'ni kontrolleri altında tutmanın bir aracı, bir siyasî denetim ve ekonomik sömürü vasıtası olarak görmüşlerdir. Bu nedenle bu bölgede meydana gelen karışıklıklar ve Bulgar hareketlerinin sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin kötü idaresi olduğunu ileri sürerek, Bâb-ı Âli'ye kabul ettirdikleri reform projeleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne müdahale ederek kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Diğer yandan Osmanlı idarecileri Makedonya'da Bulgar hareketinin “âdi bir eşkıya meselesi” olduğunu, Bulgarların amacının ıslahât değil, Osmanlı idaresinden kopup, Makedonya'yı topraklarına katmak istediklerini, bunu gerçekleştirmek için yalnız Osmanlı kuvvetlerine karşı değil, Yunan ve Sırp çeteleri ile de mücadeleye girerek bölgeyi huzursuz ettiklerinden dolayı reformdan önce bu durumun ortadan kaldırılması gerektiğine inanmışlardır. Nitekim eşkıya çetelerinin ortadan kaldırılması için gerek Bulgar hükümeti nezdinde yapılan diplomatik girişimler ve ihtarlar, gerek büyük devletlere yöneltilen şikâyetler ile politik baskıya araç olarak bir ıslahât uygulanmasına sebep olacak faaliyetlerden kaçınarak büyük devletlerin Osmanlı'ya müdahalesine izin verilmemesi düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bunun yanı sıra alınan tedbirlerin kesinlikle Prenslik hükümeti aleyhinde olmayıp, eşkıya çetelerinin zulümlerine maruz kalan gerek Müslüman, gerekse Gayr-i Müslim halkın korunması amaçlandığı, büyük devletler nezdinde bulunan Osmanlı sefirlerinden bu durumu Avrupa hükümetlerine bildirerek, çetelerin ortadan kaldırılması için Bulgar Prensiği'ni uyarmak gerektiğini ifade etmeleri istenmiştir¹⁰⁸⁶. Ancak Avrupa devletlerinin Makedonya sorununa çözüm arayışları hususunda başından itibaren izledikleri politika bölgede reformlar yapılması yönündeydi ve bu politikaları Balkan Savaşlarına kadar da devam edecekti. Osmanlı Devleti ise ısrarlı bir şekilde bu konuyu bir iç mesele olarak ele alıp, Avrupa'yı bundan uzak tutma politikası

¹⁰⁸⁵ Bkz., Gül Tokay, “Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri 1878-1908”, **Osmanlı**, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, (Osmanlı-Bulgaristan), s. 319 vd.

¹⁰⁸⁶ Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 231; Bayraktarova, s. 54.

izlemiştir¹⁰⁸⁷. Bununla birlikte Berlin Anlaşmasının Makedonya ile ilgili 23. maddesine göre reformlar yapılması gerekmekteydi. Bu nedenle Bâb-ı Âli, 2 Aralık 1895 tarihinde bir ıslahât programı hazırlamış ancak kararlar uygulamaya geçirilememiştir. Aslında II. Abdülhamid bu reform programını Balkan politikalarının bir gereği olarak büyük devletleri oyalamak maksadı ile hazırlamıştı¹⁰⁸⁸.

Makedonya meselesinin çözümü ve Berlin Anlaşmasının uygulanmasına yönelik reformların yapılması hususunda büyük devletler arasında da bir uyuşma yoktu. Meselenin çözümü için birbirinden farklı görüşler ortaya atılmaktaydı. Bu önerileri şu şekilde sıralanabilir: “Varolan Osmanlı yapısı içerisinde bölgenin politik, sosyal ve ekonomik durumunu ıslahât yolu ile iyileştirip, bölgede İmparatorluk yapısının devamını sağlamak; Makedonya’nın özerkliği; Makedonya’nın bağımsızlığı; Makedonya’nın Bulgaristan’a ilhâkı; Makedonya’nın kurulacak olan Güney-Slav Federasyonuna bağlanması ve Makedonya’nın Bulgar, Yunan ve Sırp arasında paylaşılması”¹⁰⁸⁹.

Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti’nde meydana gelen olaylara büyük güçlerin ortak müdahale etmeleri gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Her iki devlet de bu amaca ulaşmak için çalışmaya başlayınca Rusya ve Avusturya’nın muhalefeti ile karşılaştılar. Bu ortak muhalefet, 1897 yılında da Avusturya ile Rusya arasında bir anlaşma imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma Almanya tarafından da desteklenmiştir¹⁰⁹⁰. 1897 yılı Makedonya meselesi için bir dönüm noktasıdır. O dönemde İngiltere, Girit ve Ermeni meseleleri yüzünden Osmanlı Devleti’nin üzerinde büyük bir baskı kurmuştu. Rusya ise İngiltere’nin bu ortamdan faydalanarak Boğazları ele geçirmesinden endişe ediyordu. Bulgarların kendi himâyesinden çıkarak tek başına hareket etmesinden de memnun olmayan Rusya, Makedonya Bulgaristan’a geçerse Selanik’e doğru genişleme politikası sarsılacak olan Avusturya’ya bir ittifak teklifinde bulunmuştur. Bunun sonucunda Rusya ve Avusturya arasında 8 Mayıs 1897’de Goluchowski-Mouraviev Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Balkanlarda var olan statükonun korunması

¹⁰⁸⁷ Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 231.

¹⁰⁸⁸ Bkz., Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 227-228.

¹⁰⁸⁹ Saatçi, s. 38.

¹⁰⁹⁰ Bayraktarova, s. 93.

kararlaştırılmıştır. Ancak bunu gerçekleştirmek mümkün olmazsa, en azından, başka devletlerin işe karışmasına müsaade edilmeyecekti. Şayet Makedonya üzerinde bir taksimat gerçekleşirse Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı Avusturya'ya verilecekti. Yanya ve İşkodra Gölü arasında bir Arnavutluk Devleti kurulacak ve geri kalan Osmanlı toprakları ise Balkan devletleri arasında paylaşılacaktı¹⁰⁹¹. Rusya ve Avusturya arasında imzalanan bu anlaşma Makedonya'daki komitelerin eylemlerinin yoğunlaşarak artmasına neden oldu. Çünkü Bulgar, Yunan ve Sırp grupları bölgede kendi nüfûz ve otoritelerini daha geniş bir alana yaymak istiyorlardı¹⁰⁹².

Bulgaristan, Avusturya ve Rusya arasındaki anlaşmaya karşı çıkmış Makedonya'nın bölünmesi yerine muhtariyet verilmesi fikrini benimsemiştir. Prenslik hükümeti, Makedonya'ya muhtariyet verilmesi ile ilgili talebini 1899'da Osmanlı'ya iletti¹⁰⁹³. Bunun üzerine diğer Balkan devletleri itiraz etmeye başladılar. Çünkü Makedonya'nın muhtariyet kazanması, Bulgaristan'la birleşmesi anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bu talebini kabul etmemiştir. Ancak bu olay üzerine Bulgaristan'ın daha da ileri gitmesinden endişelenen Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı ıslahât yapması için baskılarını artırmışlardır. Komiteler de buna paralel olarak terör eylemlerini şiddetlendirmişlerdir¹⁰⁹⁴.

Bulgar-Makedon komiteleri, gelişmeler üzerine uzun bir müddetten beri hazırlıklarını sürdürdükleri bir isyan başlattılar. 1902'de meydana gelen başlıca olaylardan olan Selanik Vakası ve Cum'a-i Bâlâ Ayaklanması¹⁰⁹⁵ Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı ve hemen arkasından Avrupa devletlerinin isteğiyle Makedonya'da reform yapılması kabul edildi. Osmanlı Devleti'nin Makedonya için Kasım 1902'de uygulamaya koyduğu "Rumeli Vilâyetleri Hakkında Talimât" adlı ıslahât programı¹⁰⁹⁶, ne ihtilâl komitelerini ve ne de Avrupa devletlerini memnun etti. Bu Nizamnâme, 1903 yılının Ocak ayında, Rusya ve Avusturya tarafından daha da

¹⁰⁹¹ Aydemir, I / 426-427; Karal, VIII / 148 vd; ayrıca bkz., Stavrianos, The West on The Balkans, s. 102; Yenidünya, s. 49.

¹⁰⁹² Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı, I / 138.

¹⁰⁹³ II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın Makedonya'ya muhtariyet verilmesi ile ilgili talebini şöyle değerlendirmiştir: "Bulgar, Rum, Sırp unsurunun emelleri ve hatt-ı harekâtı hakkında bir asırlık tecrübe ve bilgimiz var. Muhtar idare, Bulgar-Slav siyasetinin temâyülüne uygundur ve bu, vesâyetimizden kurtulmanın ilk adımı olacaktır". Sultan Abdülhamit, s. 112 vd.

¹⁰⁹⁴ Karal, VIII / 152 vd.

¹⁰⁹⁵ Uzer, s. 137 vd.; Tokay, Makedonya Sorunu, s. 41; Tokay, Osmanlı-Bulgaristan, 2 / 323.

¹⁰⁹⁶ Osmanlı hükümetinin aldığı tedbirler ve ıslahât programı hakkında geniş bilgi için bakınız. Karal, VIII / 157 vd; Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı, I / 166 vd.

genişletilerek Berlin Anlaşmasında imzaları bulunan devletlere onaylatıldı¹⁰⁹⁷ ve sonra da 21 Şubat 1903'te Osmanlı hükümetine sunuldu. Osmanlı hükümetince vakit kaybedilmeden 23 Şubat 1903'te kabul edilen bu yeni ıslahât tedbirleri Makedonya'ya daha geniş özerklik hakları isteyen İç Makedon İhtilâl Örgütünün beklentilerini yerine getirmemişti. Ancak yaptıkları eylemler büyük devletlerin dikkatlerini bölgeye çekme yönünde başarıya ulaşmıştı.

Makedonya komiteleri 1893 yılından itibaren sistemli bir şekilde başlayan ve 1903 yılındaki İlya Ayaklanmasına kadar geçen süreç içerisinde faaliyetlerini sonuçlandırmak bakımından büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Din adamları ve öğretmenler sayesinde halkın ruhuna tesir edilerek birlik duygusu uyandırılmış, çete faaliyetleriyle bölge insanı yıldırılmış ve idareciler ise meseleyi kendi açılarından uluslararası kamuoyuna duyurmuşlardır. Bunun yanı sıra çıkarılacak ayaklanma için büyük miktarda cephane sağlanmış. Artık bir ayaklanmanın çıkarılması için küçük bir kıvılcım yeterli olacaktı. Zaten daha önceki yıllarda çete faaliyetleri hiç durmadan sürmüştü ve komiteciler bu tür faaliyetlerden kesin bir sonuç alınamayacağını da farkına varmışlardı. 1902 yılı olayları ve 1903 yılı başlarındaki reform tedbirleri komitelerin beklentilerinin dışındaydı ve ortamı daha da germişti.

Komiteler aldıkları kararlarla 2 Ağustos 1903'te "Kutsal İlya¹⁰⁹⁸ Günü"nde geniş çapta bir ayaklanma başlattılar¹⁰⁹⁹. Kutsal İlya veya İlinden Ayaklanması da denilen bu ayaklanma kısa sürede bastırılmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Osmanlı Devleti bölgedeki meseleye son vermek için Bulgaristan'a karşı savaş hazırlıklarına başlayınca Rusya ve Avusturya devreye girmiştir. Böylece komiteciler hedeflerine ulaşmışlar ve meseleye uluslar arası bir kimlik kazandırmışlardır. İki devlet 29 Eylül - 3 Ekim 1903 tarihleri arasında Avusturya'nın Mürzsteg şehrinde buluşup Mürzsteg Planı¹¹⁰⁰ adı verilen yeni bir reform programı hazırlayarak diğer büyük devletlere de onaylattılar.

¹⁰⁹⁷ Karal, VIII / 157-158; Y. H. Bayur, Türk İnkılabı, I / 166 vd.; Tokay, Makedonya Sorunu, s. 44.

¹⁰⁹⁸ Bu ayaklanmanın Hıristiyanların bayramı olan Aya İl(i)ya veya İlinden Yortusu Gününde çıkarılması mânîdardır. Komiteciler bu suretle bölgedeki Hıristiyan halkın büyük oranda ayaklanmaya katılımını sağlamayı ve olayı bir Müslüman-Hıristiyan çatışması olarak algılanmasını amaçlamışlardır.

¹⁰⁹⁹ Karal, VIII / 157-158; Uzer, s. 140 vd; Belig, s. 41; Aydemir, I / 437-438.

¹¹⁰⁰ Geniş Bilgi için bkz., Özcan, ss. 69-72.

Mürzsteg Planı'na göre; "Makedonya'da yapılmakta olan ıslahâtın kontrol ve murakabesi için Rusya ve Avusturya, umûmî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanında bulunmak üzere özel memurlar tayin edecektir. Bunların görevi, müfettişin dikkatini Hıristiyan halkın ihtiyaçları üzerine çekmek, mahallî otoritelerin suiistimallerini göstermek, İstanbul'daki elçilerin tavsiyelerini müfettişe bildirmek ve hükümetlerini Makedonya'da olup bitenlerden haberdar etmektir. Makedonya'da sükûn ve asayişin kurulması, jandarma ile polisin çalışmalarıyla ilgili olduğu için, Osmanlı hükümeti, bu kuvvetlerin ıslahını yabancı bir generale tevdi edecek, generalin mâiyetinde gereği kadar yabancı subay bulunacaktır. Genel af ilân edilecek, harap olan köylerin tamiri için Osmanlı hükümeti yardım yapacak, bu gibi yerlerden bir yıl vergi alınmayacaktır. Devlet hizmetleri için Hıristiyan halktan memur tayin edilecektir"¹¹⁰¹. Osmanlı hükümeti egemenlik haklarının zedelendiği gerekçesiyle önce kabul etmek istemediği bu programı büyük devletlerin baskıları sonucu uygulamaya koydu ve böylece Makedonya'da reform dönemi başlamış oldu¹¹⁰².

Bulgaristan bu programdan "özerk bir Makedonya" beklentileri yerine getirilmediği için memnun olmamıştı. Ayrıca diğer Hıristiyan unsurlara karşı daha dikkatli davranıldığını da iddia etmiştir¹¹⁰³. Bununla birlikte Prenslik hükümetleri, Osmanlı ile olan ilişkilerinde dikkatli davranmaya ve bundan sonra barışçı bir politika izlemeye başlamıştır¹¹⁰⁴.

İlya Ayaklanması sonrasında Makedonya meselesini çözmek için hazırlanan Mürzsteg Planı, Balkanların gerçek bir paylaşımını ifade etmese de Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında bir moral sloganını sembolize etmiştir. Genel olarak bakıldığında, hazırlanan programdan ne Rusya, ne de Avusturya memnundu. Bu program Avusturya'nın Selanik ile ilgili emellerine engel oluşturuyordu. Rusya ise Makedonya'nın en azında otonom hale gelmesinden yanaydı. Almanya hariç, İngiltere, Fransa ve İtalya ise bu yeni durumdan memnundu. Programda İngiliz istekleri göz ardı edilmemişti. Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kaldığı bu

¹¹⁰¹ Karal, VIII / 159; Mürzsteg Planı, dokuz maddeden oluşmakta ve 1903'ten önceki reform önerilerini de kapsamaktadır. Maddelerin tamamı için Bkz., Özcan, ss. 70-72.

¹¹⁰² Uzer, ss. 83-84; Beliğ, s. 36; Karal, VIII / 159; Hacısalihoğlu, Makedonya, 27 / 440-441.

¹¹⁰³ Tokay, Makedonya Sorunu, s. 49.

¹¹⁰⁴ Bayraktarova, s. 96 vd.

program ile ilgili herhangi bir yorum yapılmasına dahî tahammül edemiyordu. İstanbul gazeteleri olay hakkında yorumlar yapamazken¹¹⁰⁵, Avrupa gazeteleri ise “Makedonya’nın Osmanlı Devleti’nin elinden nasıl çıktığına dâir” yorumlar yapmaktaydılar. Bu hususta yazılan yazıların ve haberlerin çoğu da Osmanlı ve Türkler aleyhineydi¹¹⁰⁶.

Makedonya’da bu programın uygulanmaya başlanmasından sonra bazı olumlu sonuçlar alınmış olsa da komitelerin terör hareketlerinin önüne geçilememiştir. Bulgar, Yunan, Sırp ve Ulah çeteleri Makedonya’da öñü bir türlü alınamayan mücadelelerini, kilise ve okullar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu duruma ancak İttihat ve Terakkî’nin 3 Temmuz 1910 yılında Kiliseler ve Mektepler Kanununu çıkarmasıyla son verilebilmiştir¹¹⁰⁷.

B. Ekzarhâne’nin “Tam Bağımsız Bulgar Devleti”nin Kurulması Sürecindeki Politikaları ve Faaliyetleri

Berlin Anlaşmasından sonra Bulgar hükümetleri Ayastefanos sınırlarına tekrar ulaşmak amacıyla faaliyetlerine başlamıştı. Prensliğin bu amacı Meclis-i Mebusan toplantılarında da gündeme gelmişti. Meclis toplantılarında konuşan Gelibolu Mebusu Tarayan Nali Efendi, Rumeli ve Makedonya olaylarını Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarının sonuçları bakımından şöyle değerlendirmiştir: “Ayastefanos Anlaşmasından sonra Panslavizmin yegâne maksadı, Türkiye’yi zaafa düşürerek Büyük Bulgaristan’ı kurmaktır. Bu maksada ulaşmak için herşeyden önce Makedonya’da Bulgar Ekzarhânesi’nin ruhânî nüfûzunu artırmak ve bu sûretle eskiden beri Rum Patrikhânesi’nin ruhânî idâresinde Osmanlı Devleti’ne bağlı bulunan Hıristiyan halkı Ekzarhâne’ye bağlayarak Patrikhâne’nin ve dolayısıyla Osmanlı hükümetinin halk üzerindeki siyasî ve ruhânî nüfûzunu ber-teraf etmek olmuştur”¹¹⁰⁸. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Makedonya, Bulgarların bağımsızlık mücadelelerinin verildiği bölge olup Bulgar Millî Kilisesi de bu amaçla araç olarak kullanılmıştır.

¹¹⁰⁵ Gazetelerin Makedonya kelimesini kullanmaları yasaktı. İrtem, Makedonya Meselesi, s. 243.

¹¹⁰⁶ Özcan, s. 74.

¹¹⁰⁷ Bkz., Hale Şıvgın, “Kilise ve Mektepler Kanunu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 148, TDAV, İstanbul, Şubat 2004, ss. 133-145.

¹¹⁰⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I / 381-382.

Bulgar hükümetleri ile Bulgar komitelerinden başka Makedonya'daki Bulgar nüfûzunu besleyen önemli kaynaklardan biri olan Ekzarhâne'nin faaliyetleri ve diğer milletlerin kilise ve okullarıyla mücadeleleri Makedonya olayları açısından büyük bir önem arzeder¹¹⁰⁹. Özellikle Şarkî Rumeli'nin ilhâkından sonra Ekzarhâne, Makedonya'nın durumuyla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Makedonya'ya Bulgar papaz ve öğretmenlerin gönderilmesi bu ilhâktan sonra bariz bir şekilde artmıştır¹¹¹⁰.

Makedonya meselesi Berlin Anlaşmasından sonra ortaya çıkmış olan bir meseledir. Aynı zamanda Bulgarların Makedonya'daki mücadeleleri, onları bağımsızlıklarına yaklaştıran bir unsur olmuştur. Berlin'e rağmen Bulgarların ümitleri hiç kırılmamış, aksine onlar için bir enerji kaynağı olmuştur. Bölgedeki Bulgarlar sadece Osmanlı'ya karşı değil, farklı etnik gruplara karşı da mücadele vermişlerdir. Bu mücadele siyasî faaliyetlerle sürdürüldüğü gibi, komitecilik ve dinî yollarla da yapılmıştır.

Bulgar Millî Kilisesi, Makedonya mücadelelerinde metropolitlikler elde etme ve Rum Patrikhânesi'ne bağlı olan Ortodoksları Ekzarhâne'ye kazandırma faaliyetlerinde de yerini almıştır. Ekzarhâne, 1870 fermânınının 10. maddesine dayanarak Makedonya'da bazı metropolitlikler kazanmıştı. Ancak yine de Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgar Kilisesi'ne tâbî değildi. Bu nedenle Bulgar din adamları, bölgedeki Fener Patrikhânesi'ne bağlı diğer milletlerden olanları, özellikle Rumları, Ekzarhâne'ye bağlamak için her türlü yola başvurmuşlardır. Patrikhâne de buna karşı cevap verme yoluna gitmiştir. Böylece Makedonya, aynı mezhebe bağlı iki kilise arasında bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu mücadelede Bulgar Kilisesi Prenslik tarafından desteklenirken, Rum din adamları bu mücadelelerinde Patrikhâne ve Yunan Devleti tarafından desteklenmiş ve aynı zamanda da Patrikhâne, Yunan emellerine hizmet etmiştir¹¹¹¹. Daha sonraki yıllarda Sırp ve Ulahlar da bu mücadelelerde yerlerini almışlardır. Kiliseler üzerindeki mücadele, bölgedeki okullar konusunda da aynı minval üzerinde devam etmiştir. Hepsinin ortak amacı ise kendi kiliselerinin ruhânî yetki sınırlarını genişletmek ve

¹¹⁰⁹ Bkz. Karal, VIII / 150 vd.

¹¹¹⁰ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30.

¹¹¹¹ BOA. Y. A. HUS. 241 / 3, 265 / 105.

nüfûz çoğunluğu bakımından kendi kiliselerine mensup olanların sayısını arttırmak sûretiyle bağlı buldukları siyasî oluşumların, yani devletlerin hak iddialarına katkıda bulunmaktı¹¹¹².

Bulgar Prensiği, Şarkî Rumeli'nin ilhâkından sonra bütün gücüyle Makedonya'ya yönelmişti ve Ekzarhâne'nin bölgedeki faaliyetlerinde arkasındaki önemli bir siyasî güç durumundaydı. Prensiğin amaçlarından biri de sadece Makedonya'daki Bulgarları değil, Ekzarhâne'nin de durumunu Osmanlı Devleti nezdinde güçlendirmektir¹¹¹³. Prenslük hükümetleri, Makedonya ile ilgili olarak yürüttükleri politikalarda Bulgar Kilisesi'ne büyük önem vermişler ve Ekzarhâne'nin ruhânî idaresinin genişlemesine yönelik her çabayı bizzat destekledikleri gibi, zaman zaman Osmanlı Devleti'ni tehdit etmekten bile geri durmamışlardır. Ayrıca, Bulgaristan hükümetleri ve Bulgar milliyetçileri için Ekzarhâne'nin sınırları siyasî bir hedef teşkil etmiş ve "Bulgar ittihâdının timsali" olmuştur¹¹¹⁴. Ekzarhâne de bir taraftan Makedonya'da metropolitlikler elde etmeye uğraşırken diğer taraftan Prensiğin, Makedonya üzerindeki faaliyetlerine öğretmen ve din adamları göndererek ve Bulgar okullarına maddî yardımlarda bulunarak destek vermiştir¹¹¹⁵. Çünkü millî amaca yönelik en uygun yerler, insanların bir kimlik etrafında toplu olarak buldukları okullar, manastırlar ve kiliselerdi. Bu nedenle propaganda yapmaya en elverişli yerlerdi. Makedonya'ya gönderilen öğretmen ve din adamları, halkın millî duygularını uyandırmak ve Makedonya'nın Prenslük ile birleşmesi fikrini yayma misyonuyla görevlendirilmişlerdir. Nitekim, bunlar görevlerini hakkıyla yerine getirmişler, sözlü ve yazılı propagandalarla halkı etkilemişlerdir¹¹¹⁶.

Bu eğitim ve dinî faaliyetlerle beraber komiteler de kurulup faaliyetlerine başlamışlar ve bunlar ortak bir siyasî hedefte birleşmişler, aynı millî çıkarlar doğrultusunda birbirlerini kullanmışlar ve birbirlerine yardım etmişlerdir¹¹¹⁷. Durum böyle olunca da birbirleriyle karşılıklı ilişkilerde bulunmaları kaçınılmaz olmuştur.

¹¹¹² Karal, VIII / 147 vd; Beydilli, s. 79.

¹¹¹³ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 35.

¹¹¹⁴ Koyuncu, s. 139.

¹¹¹⁵ TDA. F. 246 K, op. 3, a. e. 30 (30 Ocak 1885).

¹¹¹⁶ Ancak Osmanlı hükümeti haberdar olduğu bütün bu faaliyetleri engellemek için tedbirler alma yoluna gitmiştir. BOA. İ. DAH. 73886; BOA. Y. MTV. 247 / 46, Lef. 1, 5; BOA. Y. A. HUS. 396 / 94; BOA. A. MTZ. 04. 53 / 94; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 76 / 36, Lef. 1-2; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 132 / 12; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 155 / 18.

¹¹¹⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I / 384-385.

Böylece okullar ve kiliseler Bulgar millî mücadelesi için destek veren önemli tahrik odakları haline gelmişlerdir¹¹¹⁸. Bu durumda Ekzarhâne ve Bulgar komitelerinin Makedonya'daki Bulgar hareketinin kaynağını oluşturduğunu söylememiz mümkündür.

Makedonya'daki bu kilise ve okullar meselesi 1890'lı yıllardan sonra kendine özgü niteliğini kazanmıştır. Bu yıldan itibaren bölgedeki çekişmeler bir kilisenin karşısındaki kiliseye mensup olanları baskı ve şiddet yoluyla kendisine kazandırma mücadelesi haline gelmişti. Kiliseler, bu hususta en büyük yardımı ve desteği komite ve çetelerden almaktaydı. Bazen Yunan çete ve komitelerinin baskısıyla Bulgar halkı Patrikhâne'ye intisâb etmek zorunda kalmış, hemen arkasından da aynı halk Bulgar çete ve komitelerinin baskısıyla Ekzarhâne'ye intisâb etmiştir. Öyle ki aynı gün içerisinde bir grubu hem Patrikhâne mensubu, hem de Ekzarhâne mensubu olarak görmek mümkün olmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu mücadeleye daha sonradan Sırp ve Ulahlar da katılmışlar, ancak en şiddetli mücadele Bulgarlar ve Yunanlar arasında meydana gelmişti¹¹¹⁹. Buradan hareketle denilebilir ki, din de milliyet gibi Makedonya meselesinin alevlenmesine etki eden bir faktör olmuştur.

Bulgar-Makedon komitelerinde Bulgar metropolitleri¹¹²⁰, papazları ve öğretmenleri aktif bir şekilde yer almışlar, komiteci ve çetecilerle Makedonya için "özgürlük" mücadelesinde yan yana mücadele vermişlerdir¹¹²¹.

Ekzarhlık-Prenslük-Komite işbirliği 1903 yılındaki Kutsal İlya Ayaklanmasında ve ayaklanmadan sonraki yıllarda kendini açıkça belli etmiştir. Ayaklanmanın hazırlık safhasından itibaren komitelerin yanında büyük bir titizlikle görev yapan din adamları ve öğretmenleri, çalıştıkları kurumları, yani manastır, kilise ve okulları komitelerin hizmetine sunmuşlardır¹¹²². Hatta buraların silah ve

¹¹¹⁸ Karal, VIII / 151; Hamdi, s. 175; Tokay, Osmanlı-Bulgaristan, 2 / 34-35; Uzer, s. 83.

¹¹¹⁹ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 101 / 20; BOA. Y. MTV. 266 / 24; BOA. Y. A. HUS. 461 / 51; BOA. Y. A. HUS. 33 / 9; BOA. Y. A. HUS. 463 / 27; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I / 370-371; Ayrıca bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., Yenidünya, s. 82 vd.

¹¹²⁰ BOA. Y. A. HUS. 396 / 94; BOA. A. MTZ. 04. Nr. 4 / 55; BOA. Y. MTV. 120 / 37; BOA. Y. MTV. 247 / 46, L. 1, 5.

¹¹²¹ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 35 / 91; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 105 / 34; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 125 / 68; Uzer, s. 118; Aydemir, I / 419 vd.

¹¹²² Bulgarlar arasında olan bu komite-din adamları işbirliğine hem Yunanlar hem de Sırp arasında görülmektedir. Yunan ve Sırp kendilerine ait olan manastır, kilise ve okulları cephanelik haline getirmiş ve bu kurumları aynı zamanda çete ve komitelerin bu kurumları sığınak olarak

mühimmat deposu haline getirilmesini sağlamış, kendileri de bu silahlanma faaliyetlerinin içerisinde bizzat yer almışlardır¹¹²³. Prenslik de komitelere lojistik destek vermiş, para ve silah yardımı yapmıştır. Bulgar hükümetleri, Bulgar ordusuna ait olan silahları gizli yollardan daha çok din adamları ve öğretmenler vasıtasıyla Makedonya'ya sokmuştur. Prenslik, sırf çetelere dağıtılmak üzere Avusturya'dan numarasız silah bile satın almıştır¹¹²⁴. Bulgar hükümetleri komite ve çetelere bu tür yardımları yaparken Osmanlı ile ilişkilerinin bozulmamasına da dikkat etmişlerdir. Görünüşte komitelere karşı tedbirler almakta ve komitelerin terör eylemlerinden haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir¹¹²⁵.

Makedonya'nın en kanlı ayaklanması olan 1903 tarihindeki Kutsal İlya Ayaklanmasında papazlar “ya özgürlük, ya ölüm”, “Makedonya Makedonyalılarıdır” yazılı bayraklar taşımışlardır¹¹²⁶. Burada şuna da dikkat çekmeliyiz ki, komitelerin ayaklanma tarihini “Kutsal İlya Yortusu Günü” olarak tespit etmelerinde bile, ayaklanmaya dinî bir anlam kazandırıp halk üzerinde etkili olabilmeyi hedeflemişlerdir.

Osmanlı hükümeti Ekzarhâne'yi, Makedonya'da Bulgar din adamlarının ve öğretmenlerinin sürdürdükleri bu tür faaliyetler nedeniyle uyarmış ve gerekirse komite ve çetecilik olaylarında adı geçen kişilerin azledilmesini istemiştir. Ekzarhâne, Osmanlı'nın bu tür taleplerini dikkate alsa da din adamlarının görevden alınmalarına Bulgarların galeyana gelecekleri gerekçesiyle genellikle karşı çıkmıştır. Esasında Ekzarh Yosif'in kendisi de komitecilik ve çetecilik faaliyetlerine karşı idi. Bulgar menfaatlerinin bu tür terör eylemleri neticesinde zarar görebileceğini düşünmekteydi. Bu düşüncesine rağmen, yine de bünyesindeki din adamları ve öğretmenleri himâye etmekten de kaçınmamıştır¹¹²⁷.

kullanmalarına amkân vermişlerdir. BOA. A. MKT. UM. 25 / 36; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 35 / 95; BOA. Y. MTV. 36 / 33; BOA. DH. MUI. 11 / 3, L. 3.

¹¹²³ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 30 / 1, L. 2; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 117 / 42; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 138 / 19; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 247 / 46, L. 1, 5; Sultan Abdülhamit, s. 111; Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı, I / 167.

¹¹²⁴ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 160 / 120.

¹¹²⁵ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 65 / 45; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 157 / 70; BOA. A. MTZ. 04. Nr: 45 / 51.

¹¹²⁶ Özcan, s. 65.

¹¹²⁷ BOA. Y. A. HUS. 396 / 94.

Makedonya’da ise komiteler ve din adamları her ne kadar birbirlerine destek olmuşlarsa da Ekzarhâne ile komite idareleri arasındaki ilişkilerde bu uzlaşma her zaman aynı olmamıştır. Nitekim Ekzarh Yosif, Makedonya Devrimci Komitesi hakkında, Ekzarhâne’nin iç işlerine karıştıklarını ve yaptıkları terör faaliyetlerinin de Ekzarhâne’ye ve Bulgar halkına zarar verdiğine dâir Bulgar hükümetine şikâyetlerde bulunmuştur. Ekzarh Yosif, Bulgar Başbakanlığına gönderdiği mektuplarda komitenin, Ekzarhâne’den öğretmen tayinlerinin kendi istekleri doğrultusunda olmasını istediğini ve bunun için ise birtakım aday listeleri sunduğunu belirtmiş, komite baskıları ve müdahalelerine karşı Bulgar hükümetinden himâye talep etmiştir¹¹²⁸.

Ekzarhâne’nin, Makedonya Komitesinden duyduğu rahatsızlığı Bulgar hükümeti nezdinde şikâyet konusu yapması sonraki yıllarda da sürmüştür. Yosif, Bulgar hükümetinden Lüben Karavelof’a yazdığı bir mektupta Ekzarhâne’nin önemine vurgu yaparak himâye taleplerini tekrarlamıştır. Aynı zamanda mektubunda “hükümetin desteğiyle yüklendiğimiz zor görevi yerine getireceğiz” ifadesini kullanmıştır. Yosif’in “zor görevden” kastettiği gerek Prenslik’te gerekse Osmanlı vilâyetlerinde bulunan Bulgarların birliğini sağlamaktı¹¹²⁹.

Bir diğer mektubunda da yine Ekzarh Yosif, yine Lüben Karavelof’a, komitenin Ekzarhâne üzerindeki tehditleri ve Ekzarhâne’nin faaliyetlerini önlemeye yönelik çabalarını anlatarak, Prenslik hükümetinden bunun gibi durumlara karşı tedbirler almasını istemiştir. Yosif mektubunda şunları yazmıştır:

“Son yıllarda Makedonya Devrimci Örgütünün, Ekzarhâne’yi kontrol altına alma faaliyetlerinden haberdarsınızdır. Ayrıca biliyorsunuz ki komite geçen yıl Eylül ayında Ekzarhâne meclisindeki baş memurları görevlerinden uzaklaştırmak ve bu şekilde Ekzarhâne’nin varlığına darbe vurmak istedi. Prens ve hükümet nezdinde yapılan girişimler sonucunda bu mümkün olmadı. Şu anda Ekzarhlık iyi durumda değildir. Örgüt tarafından Ekzarhlık üzerine yapılan baskı, terör ve tehdidin artık uzaklaştırıldığını ümit ediyorum.

¹¹²⁸ TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 176, Lef. 101 (16 Ağustos 1900); TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 176, Lef. 104 (30 Ağustos 1900).

¹¹²⁹ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 175, Lef. 13 (24 Şubat 1901).

“Ekzarhâne memurları ve okul müfettişi Ekzarhlığı gönüllü olarak bırakmaları için tehdit alıyorlar. Aksi halde daha kötü muamelelere maruz kalacakları ile tehdit ediliyorlar. Verilen bu ultimatoma mührü yoktur. İmza yerinde sadece örgütten bir vekilin imzası var. Fakat bizim, bunu Sofya’daki devrimci örgütün yazdığından şüphemiz yok.

“Örgütün bu terör faaliyetleri Ekzarhâne faaliyetlerini felce uğratmayı amaçlıyor. Örgütün, Ekzarhâne’yi kontrol altına alması herkesin tahmin edeceği gibi eğitim faaliyetlerine büyük bir darbe olur. Ekzarhâne’nin kendisi şu an varlığını devam ettirmeye çalışırken bu tür tehditlere karşı koymaya âcizdir. Ekzarhâne; kilise, halk ve tarih önünde sorumludur. Bağımsız olmadan hayâtiyetini devam ettirmesi mümkün değildir.

“Ekzarhâne’nin bağımsız ve özgür faaliyetlerine yapılan bu tehdide karşı âcil önlemlerin alınmasını istiyorum. Ve bu da sizin vatanperverliğinizin ıspatıdır”¹¹³⁰, ifadeleriyle Prenslığın komiteleri kontrol altında tutmasının önemini belirtmektedir.

Ekzarhâne, Makedonya’daki faaliyetleri ve Prenslığın politikalarını sürekli takip etmiş¹¹³¹, Prenslığe yönelik olumlu veya olumsuz değerlendirmelerini yapmış, bazen de tavsiyelerde bulunmuştur. Ekzarh Yosif’in, Makedonya konusundaki değerlendirmeleri ve tavsiyeleri, özellikle Kutsal İlya Ayaklanmasından sonra, çetelerin hareketlerinin olumsuz sonuçları ve Ekzarhâne’ye verdikleri zararlar hakkındadır. Yosif’in üzerinde önemle durduğu husus ise, bütün bunların Bulgar halkı üzerinde yarattığı olumsuz havaydı. Ekzarhlık Sinodu da Ekzarh Yosif’in bu türden değerlendirme ve önerilerini dikkate almış, yapılan toplantılarda bu husus araştırma konusu edilmiştir. Sinodun Ekzarhâne’ye verdiği bir bilgiye göre çete faaliyetleri, iyi düşünülmeden ve plansız hareket edildiğinden dolayı halkı da olumsuz etkilemiş ve hatta halk Ekzarhlığın idaresinden bile ayrılmaya başlamıştı. Sinoda göre Ekzarh bu tür hareketleri durdurmalı ve çeteleri kontrol altına almalıydı¹¹³².

¹¹³⁰ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 175, Lef. 31 (8 Mayıs 1901).

¹¹³¹ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 176, Lef. 78 (26 Eylül 1905).

¹¹³² TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 176, Lef. 92 (31 Mart 1905).

Bu konuda Ekzarh, çete faaliyetlerinin olumsuz neticeler doğurduğuna dâir temsilcilerine verdiği bilgilerde, Ekzarhlığa bağlı pek çok yerde köylü nüfusun azaldığından, Ekzarhlığın nüfûz ve itibarının yok olmaya başladığından ve Bulgarların çete faaliyetlerinden dolayı Rum Kilisesi'ne girdiğinden bahsederek onlara millî ve kültürel vazifeler yüklemiştir¹¹³³.

Prenslik, Ekzarh'ın Makedonya meselesi hakkında duyduğu rahatsızlığın haklılığını belirten cevaplar kaleme almıştır. Aynı zamanda komitelerin ve Ekzarhâne'nin her hareketini takip eden Prenslik, Ekzarh Yosif'e öğrendikleriyle ilgili bilgi vermekteydi. 1903 Ayaklanması ve ardından yapılan reformlar ile Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensiği arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştı. Bu nedenle Prens Ferdinand, çete ve komite faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarını görerek tedbirler alınması gerektiği görüşündeydi. Çünkü, komitelerin politika ve terör eylemleri ile çıkardıkları İlya Ayaklanması, Bulgarların Makedonya'ya sahip olmasının önünü açamamış, Makedonya'daki statüko muhafaza edilmişti. Yapılan reformlara rağmen Makedonya'da kilise ve mektepler mücadelesi de sona ermiş değildi. Ekzarh Yosif ve Prens Ferdinand, komite ve çetecilerin Bulgarların menfaatine çabaladıklarının farkındalardı ancak komitelerin gerekli kapasiteye sahip kişilerce yönetilmediği, Prenslik ve Ekzarhlığın kontrolü dışında plansız hareketlerde bulunmaları ve bu sûretle faydadan ziyade zarar verdikleri nedeniyle hareketlerine karşılardı. Nitekim Bulgar Dışişleri Bakanlığında Ekzarh Yosif'e 8 Aralık 1905 tarihinde yazılan bir mektupta bu hususlar açıkça dile getirilmekteydi:

“Daha önce Ekzarh Yosif ve Üsküp tüccar vekilleri tarafından bakanlığa gönderilen gizli raporlardan anlaşıldığına göre devrimci örgüt çok kötü manevî çöküntü içinde bulunmaktadır. Örgüt gerekli kapasiteye sahip insanların elinde değil, hedeflerini bilmeyen kişilerin elindedir. Çoğu meselelere geniş açıdan bakamıyor. Buna yetenekleri yok. Bencillik duyguları içinde birtakım hareketlere geçiyorlar. Bunun izahı da devrimci örgütün geçirdiği ağır krizdir. Devrimci örgüt, çevrelerinde tehdit ve manevî terör metotlarını kullanan kendilerini vatanperver sayan kişilerin elindedir. Mesela kendisi bu tür vatanperver sayanlar Ekzarhâne'nin yetkisindeki eğitim işlerine müdahale etmektedir. Fakat Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü

¹¹³³ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 312, Lef. 77.

içindeki akımlar arasında bir anlaşmanın yapılması bu krizin ortadan kaldırılması için bir ümit verdi. Burada birtakım kararlar alındı. Alınan kararlar birçok merciden geçirildi. Bu şekilde iyi planlanmamış, iyi düşünülmemiş hareketlerden kaçınılması gerekiyordu. Millî hareket için bu tür devrimcilerin hareketleri zararlıdır ve buna son verilmesi için bakanlık tedbir alacaktır”¹¹³⁴.

Netice itibariyle Ekzarh Yosif, Bulgaristan ve Bulgarların menfaatine¹¹³⁵ hizmet etmekle birlikte çetecilik ve komitecilğe karşıydı. Bu nedenle kendisi 2 Ekim 1900 tarihli “Vetcherna Poshta” gazetesinde Bulgar komitelerini eleştirmesinden dolayı ağır eleştirilere maruz kalmıştı. Diğer taraftan Sofya’da yayınlanan “Bılgariya” gazetesinin 5 Mayıs 1902 tarihli nüshasında Ekzarh Yosif’ten Makedonya’daki Bulgar hareketine destek vermesi istenerek Ekzarhâne’nin dinî değil, millî bir kurum sıfatında olduğu belirtilerek Makedonya bölgesinin kendisinde pek çok okul, kilise ve piskoposluklar açanlara değil, kendisine hürriyet bahşedenlere ait olacağı ifadelerine yer verilmektedir. Ekzarh Yosif, Makedonya meselesi hakkında zaman zaman Prenslik politikalarını da yanlış bulmakta, hatta Osmanlı’nın çeteleri ortadan kaldırmak için zora başvurmasını da haklı görmekteydi. Ekzarh Yosif’in, Prenslik politikalarını eleştirmesinin nedeni Bulgar halkının ilerlemesinin etkilendiğini ve ileride kazanmayı planladıkları “bağımsızlığa” darbe vuracağını düşündüğündendi¹¹³⁶. Çünkü mücadeleler uzun bir müddetten beri devam etmesine rağmen 1907 yılına gelindiğinde ne Ekzarhâne, ne de Prenslik “özgür Bulgaristan” hedefine ulaşabilmişti. Bu durumu değerlendiren Sinod Meclisi, Ekzarh Yosif’e gönderdiği mektupta Ekzarhâne’nin amacına vurgu yaparak alınması gereken önlemlerden bahsetmişti; “Bulgar Ekzarhânesi’nin hedefi ve hizmetlerinin amacı Osmanlı idâresindeki Bulgarların dinî ve millî uyanışını sağlamaktır. Halbuki bu hususta çok büyük hayal kırıklığı yaşanmıştır. Çünkü Bulgar nüfûzu Sırp ve Yunan nüfûzu karşısında yeterince etkin olamamıştır. Sinod Meclisine göre şu tedbir faydalı olacaktır: Ekzarhâne’nin okullar birimi öğretmenler arasında ciddî bir denetim yapmalıdır. Ekzarhâne’nin okullar biriminin fikirlerine ve politikalarına ters düşen ve

¹¹³⁴ TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 176, Lef. 88-89 (8 Aralık 1905).

¹¹³⁵ TDA. F. 246 K, op. 4, a. e. 43, Lef. 5.

¹¹³⁶ Koyuncu, ss. 214-215.

ayrıca dış etki altında kalan öğretmenlerin uzaklaştırılması gerekir. Aynı denetim ve uzaklaştırma farklı akımların etkisinde kalan ruhban sınıfı için de geçerlidir”¹¹³⁷.

Ekzarhâne, kurulduğu andan itibaren Prenslığın kendi projesi olan Ayastefanos sınırlarına¹¹³⁸ ulaşması ve nihâyetinde tam bağımsızlığını kazanmasını, Bulgar halkının da bu yönde millî duygularının harekete geçirilmesini amaçlamıştı. Bunun için ise her türlü legal ve illegal eylemleri desteklemekten kaçınmamıştı. Ancak Ekzarhâne bir Osmanlı kurumuydu, Ekzarh ise bir Osmanlı memuru idi ve bu tür faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmek zorunda kalmış, daha önceki süreçlerde bahsettiğimiz gibi kendine has “ikiyüzlü” bir politika izlemişti. Şarkî Rumeli’nin ilhâkından sonra vargücüyle Bulgarların Makedonya’daki menfaatlerini maddî ve manevî bakımlardan desteklemişti. Makedonya meselesinin temel niteliğini oluşturan kilise ve mektepler mücadelesinde yer alan komiteler ve çetelerle işbirliği yaparak onları himâye etmişti. Ancak Ekzarhlık ve komiteler arasındaki bu işbirliği, yukarıda da belirttiğimiz gibi hep aynı minval üzere devam etmemiş, daha 1900’lerin başında anlaşmazlık kendini göstermişti. Bunda ise komitelerin Ekzarhlığı kontrol altında tutma çabaları yatmaktadır. Başlangıçta Ekzarhâne bu tür olumsuzluklara rağmen yine de kendi bünyesinde bulunan ve komitelerle işbirliği yapan din adamı ve öğretmenleri himâye ederken özellikle 1905 yılından sonra, yani İlya Ayaklanması sonrasında yapılan reformların ardından, bu politikasından vazgeçeceğinin de sinyallerini vermişti. Nitekim Yosif, 1907 yılında Bulgar metropolit, papaz ve daskallarına mektuplar göndererek Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlere girişmekten kaçınmaları gerektiğini tavsiye etmiş ve aksi şekilde hareket edenlerin azledileceği tehdidinde bulunmuştur¹¹³⁹.

Ekzarhâne, Bulgaristan’ın bağımsızlık mücadelesinde sadece yukarıda bahsettiğimiz hususlarda hareket etmemiştir. Aynı zamanda bütün Bulgaristan’da, özellikle Makedonya bölgesinde Bulgar eğitim ve kültürünün gelişmesiyle ilgili Prenslük nezdinde girişimlerde de bulunmuştur. İlişkilerde ele alınan temel konu genelde Prenslığın, Ekzarhâne’yi himâye etmesinin ve desteklemesinin gerekliliği olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti’nin Avrupa vilâyetlerinde faaliyet gösteren

¹¹³⁷ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 312, Lef. 79 (7 Temmuz 1907).

¹¹³⁸ Bkz. EK: 1 ve 2.

¹¹³⁹ Koyuncu, s. 215.

Bulgar Kilisesi, Ferdinand'ın himâyesi altındaydı. Hükümetin başında olsun veya olmasın, bütün Bulgar siyasî partileri Kilise'ye her türlü desteği sağlamış, Kilisenin eğitim faaliyetlerine de maddî-manevî her türlü katkıda bulunmuşlardır¹¹⁴⁰. Ekzarhâne de gerek Osmanlı Devleti'ndeki Bulgarların, gerekse Bulgaristan ve Makedonya'daki Bulgarların her türlü sosyal, ekonomik dinî, kültürel sorunlarıyla ilgili¹¹⁴¹ Bulgaristan hükümetini bilgilendirmiştir. Ekzarh Yosif'in Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlıklarına gizli olarak gönderdiği ve Osmanlı topraklarındaki Bulgarların eğitim, kültürel ve sosyal bakımlardan geri kalmışlığı hakkında bilgiler aktardığı mektuba gelen gizli cevapta şöyle denmekteydi:

“Türkiye'deki kültürel eğitim faaliyetlerimizin gelişmesi için daha yirmi yıla ihtiyaç vardır. Yirmi yıl daha geçmiş olsaydı oradaki soydaşlarımız daha iyi bilinçlenmiş olacaktı. Bu yirmi yılda yabancı dinî idare altında bulunan soydaşlarımız, kendi din ve milliyetini reddeden soydaşlarımız Bulgar Kilisesi idaresi altına girmiş olacaktı. Her Bulgar'ın kalbinde soydaşlarımızın doğru yolu bulmaları, Türkiye'deki bütün Bulgarların etnik bir birlik içinde bulunması yatar. Fakat Balkan yarımadasındaki Bulgarlara karşı olan bazı siyasî gelişmeler başta Sırp olmak üzere diğer yabancı propagandasının gelişmesini destekledi. Sırp propagandasının bize olduğu kadar Rum Patrikhânesi'ne zararı yoktur. Bize daha çok zararı vardır. Makedonya'da Sırp propagandası Ekzarhâne'nin nüfûzuna darbe vurmaktadır.

“Makedonya'daki Sırp, Yunan ve Bulgar çatışmasını Türk hükümeti yönlendiriyor ve destekliyor.

“Bulgar hükümeti iki yıl gibi kısa sürelik döneminde görevinin farkındadır ve bu görevi yerine getirmek için gerekli hazırlıklarını yapmaktadır. Bulgarların ve memleketin sürekli savunucusu hükümettir. Hükümet kendisinde halkın ideallerini bulundurmaktadır. Hükümet gelişim ideali ve gelecek ümidi taşıyor. Hükümet, üzerine düşen manevî sorumluluğun farkındadır...” Bakan, Ekzarh Yosif'ten aldığı

¹¹⁴⁰ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 313, Lef. 188.

¹¹⁴¹ BOA. Y. PRK. AZJ. 19 / 78.

mektubu manevî teşvik olarak algıladığını ve kendilerine dua etmelerini söyleyerek mektubunu bitirmiştir¹¹⁴².

Daha önce, Prenslığın ve Ekzarhâne'nin nihâî hedeflerinin Ayastefanos Bulgaristan'ına ulaşmak ve bağımsız Bulgaristan'ı kurmak olduğunu önemle vurgulamıştık. Bulgarların bağımsızlıklarını ilân etme planları her zaman için vardı ancak Prenslük bunun için gerekli iç ve dış politik ortamın hazır olmasını beklemekteydi. Bulgaristan, bağımsızlık yolundaki mücadelelerini önce Şarkî Rumeli'de vermiş, sonra da Makedonya üzerinde yoğunlaşmıştır. İlyâ Ayaklanmasından sonra Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhâkını veya hiç olmazsa muhtariyetini ümit etmişlerdi. Ancak bu, büyük devletlerin çıkarlarına uymadığından bölgede reformlar yapma yoluna gidilmiş, Berlin Anlaşması gereğince Makedonya'nın statükosu korunmuştu. Bu yöndeki mücadelelerde Ekzarhâne ve komiteler de millî bir gayeyle yerlerini almışlardı. Ekzarhâne, öncelikle kilise ve okul siyasetiyle halk üzerinde millî uyanışa yönelik propaganda yapma imkânını kullanmıştı. Bulgarlarla ilgili siyasî, sosyal, kültürel alanlarda her türlü gelişmeyi izleyen Ekzarhâne, Prenslüğe, bu konulara ilişkin Makedonya için yapılması gereken çalışmalarla ilgili tavsiyelerde de bulunmaktan geri durmamıştı. Ekzarh Yosif'e göre Bulgarlar, "bağımsızlık" mücadelesi vermeleri için teşvik edilmelilerdi. Bu hususta Prens'e ve bakanlıklara pek çok mektuplar göndermişti. Bu mektuplardan biri şudur:

"Bulgar halkı var olduğu sürece istisnalar az olmakla beraber her zaman kaderine razı gelmiştir. Bu durum halkın ananevî, dinî ve millî bakımlardan, yani vatandaş olarak hayatta kalma mücadelelerinde başarılı olmalarını sağlamıştır. İki esaretin (Osmanlı ve Patrikhâne) uzun dönemi boyunca kendi gelenek, din ve milliyetini korumayı başarmış ki sonuçta da kurtuluş savaşını vermiştir (1877-1878). Maalesef Berlin Kongresi, Bulgar halkına darbe vurmuştur. Berlin'in Bulgar halkı üzerinde çok sert ve acımasız kararları olmuştur. Berlin ile bizim kardeşlerimiz komşu krallıkların idaresinde kaldı ve sanki Bulgaristan için yok sayıldılar. Çünkü yeni sınırlar iletişim kurulmasını engelliyordu. Osmanlı idaresinde kalan diğer kardeşlerimiz ile iletişim kesin bir şekilde kesilmedi. Bunlarla olan iletişim, neticede

¹¹⁴² TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 176, Lef. 86-87 (12 Mayıs 1905).

bu kardeşlerimizde yakında esareten kurtulacakları, özgür Bulgaristan'a dâhil olacakları ümidini doğurdu.

“Özgür Bulgarlarda esarete bulunan kardeşlerini kurtarma bilinci uyandı. Otuz yıllık bir süre, otuz yıldır birbirinden koparılmış halkın birleşmesinin an meselesi olduğu düşünülüyor. Bulgar toplumunun bu konudaki görüşü tektir. Bu görüş bütün hükümetler ve aydınlar tarafından benimsenmiştir. Kilise ve okullar vâsıtasıyla bütün Bulgarlarda millî bilincin uyanması, yabancı propagandanın etkisi altında bulunanların kurtuluşu ve aydın bir kesimin oluşturulması hedefi vardır. Bunlar halkı savunacak ve millî görevleri yüklenecek bir kesim olacaktır. Türkiye'deki Bulgarların beşte dördü yabancı etki altından alındı ve Kilise'nin çatısı altına girdi. Diğer bir kesim ise tereddüt içerisindeydi. Fakat yine de yabancı-dinî esaret altından kurtulmak için ve bağımsız olmak için hazırды.

“Ekzarhâne'nin idaresinde dokuz yüz kilise ve bin okul (şehir ve köylerde) vardır. Bunların içinde papazlar ve öğretmenler gönüllü olarak ve çekinmeden faaliyette bulunuyorlar. Bunlar hâlâ yabancı-dinî esaret altındaki Bulgar kardeşlerimizi uyandırma faaliyetlerini yürütüyorlar. Çizilen bu yoldan hiçbir zaman sapılması düşünülmedi. Şimdi Osmanlı vilâyetlerindeki kardeşlerimizin içinde buldukları şikâyet ve memnuniyetsizlikten faydalanarak bu kişiler onlara gidiyor ve onları ihtilâle teşvik ediyorlar. Ancak öğretmenler ve papazlar birçok koşulu göz önünde bulundurmadan, zorluklara aldırılmadan bu çalışmayı yapıyorlar. Bunlardan biri Bulgaristan'ın ihtilâle henüz hazır olmadığı hususudur.

“Başlangıçta bu teşebbüslerin kanı kaynayan gençler tarafından yapıldığı izlenimi vardı. Toplum tarafından gösterilen umursamazlık bununla izah edilebilir. Öngörüşlü olanlar bu zamansız teşebbüslere acıyarak bakmaktadırlar. Fakat başarısızlıktan sonra bu tür teşebbüslerin son bulacağı ümidiyle kendilerini avutuyorlardı. Hiç kimsenin aklından bile geçmezdi ki bu teşebbüslerle Türkiye'deki halk hareketinin yönetiminde yeni bir taktığın temelleri atılıyordu. Bugün her şey öyle açıktır ki bütün Bulgar hükümetlerinin bu teşebbüsleri açıktan olmasa da sessizlikle destekledikleri ortadadır. Hükümet ve toplum tarafından bu teşebbüsler teşvik edilmiştir.

“İhtilâlcî hareketler 1895’te başlamış, 1903’e kadar sürmüş, devrim şeklinde gelişmiştir. Bunun neticesi halkımız için çok kötü neticeler doğursa da o zamandan beri devrim, masum halkın katledilmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu katliam Türkler, Rumlar ve Sırlar tarafından yapılıyor. Türk hükümetinin bilgisinde ve büyük devlet temsilciliklerinin gözü önünde bizim soydaşlarımızın katli gerçekleşmektedir. Buna inanmak oldukça güçtür. Bir halk kendine nasıl böyle bir kötülük yapabilir. Üç düşman aynı anda Bulgarları ortadan kaldırmak için hücumla geçiyorlar.

“İnanmakta güçlük çekilir ki yabancı baskı altındaki soydaşlarımız daha sonra hayal edemedikleri dinî serbestiyet ve özgürlüğe ve imtiyazlara sahip oldular. Yedi Bulgar Metropolitliği (Makedonya’da) yerel idare nezdinde resmî desteklere sahiplerdir. Bu destekleri verenler Bulgar tüccar vekilleridir. Bütün bu imtiyazlarla soydaşlarımız esaret altında bulunsalar da bu imtiyazlarla geleceğe yönelik umutlar taşımaktadırlar. Onbeş-yirmi yıl önce bu sözkonusu bile değildi. Bu gün Türkiye’deki dinî durumumuz son derece kötü haldedir. Tarihte hiçbir zaman böyle olmamıştır.

“Teşkilât (örgüt-komite) içinde çok sayıda çete tarafından gösterilen kahramanlık ve fedakârlıklara rağmen 1903 tarihli ihtilâl sırasında değişime uğradı. Artık kendisi ve halkın büyük bir kısmının aralarındaki kardeşlik ve taraftarlık duyguları yara aldı. Aralarında ne kardeşlik duyguları, ne de Ekzarhâne ve Prenslığe karşı bu tür duyguları bulunmaktadır. Teşkilât, Ekzarhâne’yi tehdit etmeye başladı. Bu da bazı çevrelerde meselenin yanlış anlaşılmasını o dereceye vardırdı ki Ekzarhâne’yi hiçbir yetki ve gücü olmayan bir kurum olarak görüyorlar. Bazı tüccar vekilleri hareketleriyle Ekzarhâne’ye ve Ekzarhâne organlarına karşı devrimci örgütleri gizlice teşvik ediyorlar. Bir taraftan Ekzarhâne ile Bulgar tüccar vekilleri ve diğer taraftan Türkiye ile Prenslık’te devrimci teşkilât taraftarları. Hepsi de Bulgar halkı uğruna Prenslık’ten destek alıyorlar. Teşkilâtın bazı temsilcileri hem Ekzarhâne’yi hem de Bulgar hükümetini baskı altında tutmak ve öğretmen olarak kendilerinin hedeflerine hizmet edecek kişileri tayin ettirmek istiyorlar.

“Makedonya’da Yunan, Sırp ve Bulgar çete faaliyetleri ile ezilen birçok aydın Bulgar kargaşa ortamından dolayı yerlerini yurtlarını terk ediyor. Amerika’ya bile

kaçanlar var. Bu her türlü yabancı propaganda ajanlarından daha tehlikeli bir durumdur.

“Osmanlı vilâyetlerindeki Bulgarlar artık ümitsizler. Aziz Sinod, Kilise’nin (Ekzarhâne) Prenslük hükümetinin desteğiyle yürüttüğü millî hareketin tadrîci olarak birebir ve sürekli yok olduğunu üzüntüyle izlemektedir. Kurtuluş hareketinin tesadüfen ortaya çıkmış bazı öncülerin eline geçmesini üzüntüyle karşılıyor. Millî kurtuluş hareketinin Bulgar hükümeti ve kurumlarının elinde olması gerekirken onların eline geçmesi bizi üzüyor. Şu anda şöyle bir ümit dile getiriliyor. Gelecekte facianın önlenmesi için hükümetin gerekli önlemi alacağını ümit ediyoruz.

“Vilâyetlerdeki din ve eğitim işleri için Ekzarhâne her önemli olay ve diğer ayrı meseleler hakkında Prenslük hükümetini zamanında bilgilendirmektedir.

“Son zamanlarda Türkiye’deki kardeşlerimizin durumu çok kötüleşti ve kötüleşmeye devam edecek. Bu durumda Kilise’nin menfaatleri ciddî tehdit altına girmektedir.

“Katliamlar nedeniyle uzak ve yakın vilâyetlerdeki kardeşlerimizin kaçıışı ve göçü nedeniyle Türk vilâyetlerindeki Bulgar nüfusun çoğunun yok olması tehlikesiyle karşı karşıyayız.

“Sinod Meclisi çok taraflı ve derin bir müzakereden sonra Kilise ve halk için bu çok önemli meseleleri müzakere etti ve sesini duyurmak için yardım istemeye karar verdi.

“Türkiye’deki kurtuluş hareketinde önemli rol oynayan çeşitli resmî ve gayr-ı resmî kişi ve kuruluşlar gözden geçirildikten sonra Aziz Sinod en güçlü ve en ümit verici makam olarak Bulgar Prensi Ferdinand’ı gördü. Bu nedenle size müracaat ediyoruz. Yeni tedbirler alınmasını istiyoruz. İlk etapta;

- Farklı çeteler tarafından yapılan katliamların önlenmesi,

- Türkiye’de Bulgar hareketine hizmet edecek kişilerin göreve getirilmesi...

vs.

“Böylece Prens olarak siz Bulgar halka büyük hizmette bulunacaksınız. Ve Bulgar halkını katliamdan, yağmadan ve tehcirden kurtaracaksınız”¹¹⁴³.

Nitekim burada hemen belirtmeliyiz ki Ekzarhâne'nin bütün bu saydığımız çabaları boşa gitmemiş, Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilân etmişti.

Buraya kadar gördük ki, Makedonya'da meydana gelen terör olaylarının temelinde büyük ölçüde “kiliseler savaşı” yatıyordu. Ancak kiliseler savaşı, din savaşı demek değildi. Çünkü bu savaş tamamen siyasî bir anlam taşıyordu. Bulgar nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgeler kilise isteğiyle ayaklanıyorlardı. Kilise olan yerler ise, Fener Patrikhânesi'nden ayrılarak Ekzarhâne'ye bağlanmak istediklerini bildiriyorlar, Rumlar ise buna karşı çıkıyorlardı. Okulların da Ekzarhâne'ye mi, Patrikhâne'ye mi bağlı olacakları aynı kiliseler gibi büyük bir sorun yaratıyordu. Kiliselerin ve okulların nereye bağlanacağı, artık güç kullanarak komitelerin baskılarıyla halledilir olmuştu. Makedonya'daki terör olaylarını yapılan reformlar da durduramamış, her teşebbüs meseleyi daha da karışık hale getirmişti¹¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti, Bulgar Ekzarhânesi ile Fener Patrikhânesi arasında yaşanan metropolitler meselesinde olduğu gibi Makedonya üzerinde yaşanan kilise ve mektep mücadelesinde de tarafsız kalmaya özen göstermiş ve Hıristiyan unsurlar arasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. 2 Aralık 1895'te Makedonya'daki olayları yatıştırmak için bazı ıslahât tedbirleri almış ve buna kilise meselesinin çözümü için de maddeler eklenmişti. Bu ıslahâta nezâret etmek üzere kurulan Rumeli Vilâyeti Islahât Komisyonunun yaptığı incelemeler sonucu, meselenin siyasî bir mahiyette olduğu anlaşılmıştı. Ancak yine de kiliseler meselesini halletmek üzere kararlar almıştı. Buna göre yalnız bir kilise bulunan yerlerde Rum ve Bulgarların sıra ile kiliseyi kullanmaları, iki kilise olan yerlerde ise birer birer paylaşılması gerekmekteydi. Ancak bu tedbir mücadeleyi durdurmaya yetmemişti¹¹⁴⁵.

Makedonya olaylarının şiddetlenmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rumeli Genel Müfettişliği kurarak 8 Aralık 1902'de Hüseyin Hilmi Paşa'yı bu göreve tayin etmiştir. Daha sonra da daha çok asayişin sağlanması, ekonominin geliştirilmesi ile

¹¹⁴³ TDA. F. 246 K, op. 1, a.e. 312, Lef. 80-84 (27 Haziran 1907).

¹¹⁴⁴ Şıvgın, s. 134.

¹¹⁴⁵ Mahir Aydın, Arşiv Belgeleriyle, IX / 227-228.

adli mekanizma ve eğitim alanında ıslâhata yönelik bir program hazırlanmıştır. Hemen ardından da Rusya ve Avusturya hükümetleri tarafından hazırlanan diğer bir reform programı uygulanmaya başlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın idaresinde Makedonya'da asayiş nispeten sağlanmıştır¹¹⁴⁶. Hüseyin Hilmi Paşa ilk olarak kilise ve mektep mücadelelerine eğilmiş ve 16 Nisan 1903'te Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilâyetlerine tahrirâtlar göndermek sûretiyle ihtilafli kiliselerin tespit edilmesini, daha önceden alınan tedbirlerin bildirilmesini ve halkın tahriklerden uzak tutulmasını istemiştir. Alınan diğer önemli bir tedbir ise komitelerin mevcudiyetleri ve tehditleri ortadan kalkıncaya kadar Patriklikten Ekzarhlığa ve Ekzarhlık'tan Patrikliğe geçişlerin yasaklanmasıydı. Çünkü komitelerin baskısı ile kilise değiştirme olaylarının artması önemli bir problem teşkil ediyordu. Bu tedbirlere en büyük tepki komitelerden gelmiştir. Çünkü Bulgar komiteleri Makedonya'daki Hıristiyan halkın tamamen Ekzarhâne'ye bağlanmasını istiyorlardı. Bu nedenle büyük devletlerin dikkatlerini çekmek ve Berlin'in 23. maddesine göre ıslahât yapılmasını temin etmek için Kutsal İlya Ayaklanmasını çıkarmışlardı¹¹⁴⁷.

İlya Ayaklanması, büyük devletlerin dikkatlerini Makedonya üzerine çekme hususunda başarılı olmuştu. Ancak ayaklanmadan sonra hazırlanan Mürzsteg Programı da kilise ve mektepler meselesine çözüm olamamıştı. Bölgedeki bu Rum ve Bulgar rekabeti alınan bütün önlemlere rağmen II. Meşrutiyet'in ilânına kadar sürmüştür. 23 Temmuz 1908 tarihinde ilân edilen Meşrutiyet, Makedonya'da geçici bir sükûna vesile olmuş, ancak daha sonraki olaylar Makedonya'daki terör faaliyetlerini tekrar hızlandırmıştı. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Avusturya'nın aynı gün Bosna-Hersek'i ilhâkı ve 6 Ekim 1908'de de Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilân etmesi terör olaylarını hızlandıran ve Makedonya'da tekrar bir kaos ortamının oluşmasını sağlayan gelişmeleri doğurmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Makedonya'da meydana gelen mevcut duruma kesin bir şekilde bir son vermek üzere çalışmalarına başladı. Herşeyden önce meselenin kilise ve mekteplerden kaynaklandığını, bu meselenin çözümü durumunda Makedonya'daki olayların da sona ereceği kanaatine vardı. Ancak Girit'in Yunanistan'a ilhâkı, İttihat ve Terakkî'yi Bulgarlar lehine bir

¹¹⁴⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I / 368-370, 391,

¹¹⁴⁷ BOA. A. MTZ. 04. Nr: 76 / 36; Koyuncu, ss. 216-217.

politika takip etmeye sevketmiştir. Nitekim 3 Temmuz 1910'da Makedonya olaylarını sona erdirmek amacıyla hazırlanan ve Padişah tarafından da onaylanarak yürürlüğe giren “Kilise ve Mektepler Kanunu”na Rum cemaati ve Fener Patrikhânesi tepki göstermişti¹¹⁴⁸. Bununla birlikte sonuçları itibariyle bakıldığında bu kanunun yürürlüğe girip, uygulanmaya başlamasıyla Makedonya’da kilise ve mektepler mücadelesi sona ermiş, böylece Rum ve Bulgar milletleri arasındaki en önemli ihtilâf da halledilmişti. Bunun arkasından da Rum ve Bulgar çeteleri arasında bir ittifak oluşarak Balkan Savaşlarında Osmanlı’ya karşı ortaya çıkacak olan siyasî birleşmelerin zeminini oluşturmuştur¹¹⁴⁹.

C. Bulgaristan’ın Bağımsızlığını İlan Etmesi (5 Ekim 1908)

Bulgaristan Prenslığı’nin Berlin Anlaşmasından sonra başlattığı bağımsızlık kazanma çabaları Şarkî Rumeli ve Makedonya üzerinde sürdürülmüştü. Prenslık ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler de Prenslığın bu amaçla izlediği politikaları nedeniyle 1904 yılına kadar genelde gergin olmuştur. Ancak Kutsal İlya Ayaklanmasından sonra Makedonya için yapılan kapsamlı ıslahâtların ardından Osmanlı-Prenslık ilişkileri düzelmeye başlamıştı. İlişkilerin düzelmesinde Almanya aracılığında yapılan 26 Mart 1904 tarihli anlaşma önem taşır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prenslığı arasındaki savaş ortamının ortadan kaldırılması ve Balkanlarda bu yüzden üçüncü bir gücün müdahalesine meydan verilmemesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu anlaşmada Osmanlı ile Bulgaristan arasındaki ticaretin geliştirilmesine yönelik kararlar da alınmıştır¹¹⁵⁰.

Bu anlaşmadan başka Bulgaristan Kapıkethüdası ile Tophâne Âmiri arasında yapılan müzakereler sonucunda, Bulgar Prenslığı’nin topraklarında barındırdığı komitelerin faaliyetlerinin sona erdirilmesi, Osmanlı vilâyetlerinde kanun dışı hareket eden haydut çetelerinin huzur ve güveni bozmalarına izin verilmemesi, Bulgaristan’daki Müslümanların din özgürlüğüne sahip olmaları, hukuk ve mezhepler idaresinin korunması ve müftülerin kanuna uygun olarak görevlerini yapmalarının sağlanması, Sofya müftüsünün değişmesi halinde bunun Osmanlı

¹¹⁴⁸ Bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S: 14, 2007 Bahar, s. 12 vd.

¹¹⁴⁹ Şıvgın, ss. 134-146.

¹¹⁵⁰ Vlahov, s. 92.

hükümetine bildirilmesi hususlarında anlaşmaya varılmıştır. Osmanlı Devleti ise sürgünde bulunan Bulgarlar için genel af ilân etmiştir¹¹⁵¹.

Yine Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensiği arasında 1904 yılında yapılan görüşmelerde Ekzarhâne de gündem oluşturmuştur. Prenslik, Ekzarhâne fermânında yer alan, Bulgarlara yönelik hakların devam etmesinin ve bu hakların korunmasının sağlanmasını talep etmiş, kilise, eğitim ve okullar meseleleri üzerinde durmuştur¹¹⁵². Prensiğe göre; Osmanlı hükümeti Bulgar Prensiği ile iyi ilişkiler kurmak istiyorsa Bulgarlara daha iyi muamele etmeliydi. Bu nedenle görüşmelerde ve anlaşmalarda ele alınan konular daha çok Bulgar halkının meseleleri üzerinde seyretilmiştir¹¹⁵³.

Bütün bu iyi gelişmelere karşın Prens Ferdinand'ın tek hedefi, eline geçen ilk fırsatta Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmektir. Hatta bu fikrini artık gizlemeyip açıktan açığa söylemeye bile başlamıştı. Ferdinand, bunun için 1907 yılından itibaren diplomatik girişimlere başladı. Bulgar Dışişleri Bakanı 1907 yılında Avusturya ve Almanya devlet adamları ile görüşerek bağımsızlık ilânı konusunu gündeme getirmiştir. Bulgaristan bu konuda Rusya'ya güvenmiyordu. Çünkü Rusya, bağımsız bir Bulgaristan'ın kendi nüfûzundan çıkacağı ve bu sûretle de İstanbul yolunun kendisine kapanabileceği düşüncesinden hareketle şimdilik “bağımsız Bulgaristan” fikrine sıcak bakmıyordu. Ayrıca Rusya'nın 1904-1905 yıllarında Japonya ile yaptığı savaşlarda büyük darbe yemesi ve bunun sonucunda Balkan politikalarından bir nebze olsun uzaklaşması, Bulgaristan'ın Rusya dışında destek arayışlarına girmesinin diğer bir nedeniydi. Bundan başka, Ferdinand, Rus nüfûzunu azaltmak için Avusturya'yı Rusya'ya karşı bir koz olarak kullanmak üzere harekete geçmiştir. Bu sebeplerden dolayı Avusturya'dan Bulgaristan'ın bağımsızlığını desteklemesini istemiştir¹¹⁵⁴. Almanya ise Prens'in teklifine sıcak bakmamış, hatta bu hususta Osmanlı Devleti'ne teminât bile vermiştir¹¹⁵⁵.

¹¹⁵¹ Bayraktarova, ss. 101-102.

¹¹⁵² Vlahov, s. 71 vd.

¹¹⁵³ TDA. F. 246 K, op. 1, a. e. 313, Lef. 195.

¹¹⁵⁴ Y. H. Bayur, Türk İnkılâbı, I / 103-104.

¹¹⁵⁵ BOA. A. MTZ. 04. Nr. 153 / 36.

Avusturya'nın amacı, Bosna-Hersek'i ilhâk etmektir. Bu nedenle 23 Eylül 1908'de Prens Ferdinand ile Bosna-Hersek karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını destekleme hususunda anlaşmaya varılmıştı¹¹⁵⁶.

Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânından hemen önce meydana gelen olaylar Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştı. Bunlardan biri; önemsizmiş gibi görünen, fakat sonuçları itibariyle önemli olan bir olaydır. 12-13 Eylül gecesi Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü kutlamaları vesilesiyle İstanbul'da yabancı diplomatlar onuruna verilen yemeğe İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Geşov'un (Gaspodin) davet edilmeyişi, Bulgarlar tarafından siyasî bir kriz haline getirilmişti. Bu olay bağımsızlık ilânı için zaten uzun zamandan beri hazırlıklarını sürdüren Prens Ferdinand'ın harekete geçmesine fırsat veren bir etken olmuştur¹¹⁵⁷.

Geşov olayından hemen sonra, Geşov'un da İstanbul'dan ayrıldığı gün Osmanlı Devleti ile Prenslığın arasındaki ayrılığı iyice belirginleştiren bir olay daha meydana geldi. Bu da, Şark Demiryolları Kumpanyası işçilerinin 15 Eylül 1908'de başlattıkları grevin sonuçlarıdır. Demiryollarının Bulgaristan'dan geçen kısmı için Kumpanya, Osmanlı Devleti'ne vergi vermekteydi. Grevden faydalanan Bulgaristan, kendi topraklarından geçen bu hatta el koyup demiryollarını askerlerini kullanmak sûretiyle işletmeye başladı. Hattın işletmesini grev sona erdikten sonra da kullanmaya devam edince Osmanlı Devleti, Prenslığın bu hareketini Berlin Anlaşmasını imzalayan devletler nezdinde protesto etti. Bunun üzerine Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa Bulgaristan'a göstermelik bir ihtarda bulundular ve sadece bu kadarıyla yetindiler.

Bulgaristan hükümeti ise demiryollarının işletmesinden vazgeçmeyeceğini duyurdu ve ordusunu muhtemel bir savaş için hazırlamaya başladı. Bu olaylar olurken Osmanlı basınında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edeceğine dâir haberler yayınlanmaya başlamıştı. Tanin Gazetesinin 20 Eylül 1908 tarihli nüshasında "Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edeceği üzerine ortada dolaşan söylentilere doğru

¹¹⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, TTK, Ankara, 1999, (19. Yüzyıl), s. 626 vd.

¹¹⁵⁷ H. Ünal, s. 55; Uzer, s. 227; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK, Ankara, 1996, s. 226.

nazar olarak bakmak istemiyoruz. Böyle bir hareket fâhiş hata olur. Berlin Anlaşmasına saldırganlık olur...” Aynı gün Sadrazam Kâmil Paşa da gazetelere, Bulgaristan’ın böyle bir harekete hiçbir zaman teşebbüs etmeyeceğini bildiriyordu. Oysaki Osmanlı hükümeti böyle düşünürken, Prens Ferdinand, 23 Eylül 1908’de ziyaret ettiği Viyana’da krallar için uygulanan törenlerle karşılanmıştı. Prens ve Avusturya İmparatoru arasında yapılan girişimlerde Bulgaristan’ın bağımsızlığının ilânı ve Bosna-Hersek’in Avusturya’ya katılması meseleleri görüşülüp planları bile yapılmıştı¹¹⁵⁸.

Bulgar Prensi Ferdinand, Avusturya’dan döndükten sonra 5 Ekim 1908 tarihinde Tırnova’da Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilân ederek kendisi de “Çar” unvânını almıştır. Bulgaristan’ın bu hareketini 6 Ekim 1908’de Osmanlı Devleti protesto etmiş, Berlin’i imzalayan devletlerden hiçbiri Bulgaristan’a karşı bir ikazda bulunmamışlardır. Ancak Avusturya’nın 6 Ekim 1908’de Bosna-Hersek’i ilhâkı üzerine Avrupa devletleri ortaya çıkan bu yeni gelişmelerle ilgilenmeye başlamışlardır. Osmanlı hükümeti bir taraftan diplomatik yollarla meseleyi halletmek için çalışmalarını sürdürürken, diğer taraftan da ordusunu hazırlamaya başladı. Sadrazam Kâmil Paşa, Berlin Anlaşmasını imzalayan devletlere meselenin görüşülüp bir karara bağlanması ve Berlin’deki statükonun korunması yönünde görüş birliğine varılması amacıyla bir konferans toplanmasını teklif etti. Ancak bu teklife hiçbir devlet yanaşmadı¹¹⁵⁹.

Bununla birlikte Avrupa devletleri, Osmanlı ile Bulgaristan arasında çıkacak bir savaşı da istemiyor, iki tarafın karşılıklı anlaşması yoluyla meselenin çözülmesi gerektiğini belirtiyorlardı. Sonunda Fransa’nın aracılığıyla Osmanlı temsilcileri Bulgaristan’a, Bulgaristan’ın bağımsızlığının Osmanlı Devleti tarafından tanınacağını, ancak, bunun için malî anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğini şart koştu¹¹⁶⁰. Buna göre Osmanlı tarafı Bulgar temsilcilerinden, Bulgaristan’ın Düyûn-ı Umûmiyye hissesi, Şarkî Rumeli Vilâyeti’nin ödenmemiş vergileri, Bulgaristan’da kalan Osmanlı demiryolları tazminatı ve yine Bulgaristan’da kalan vakıf emlak karşılığı olarak yirmi sekiz milyon Osmanlı lirası ödenmesini talep etti.

¹¹⁵⁸ Karal, IX / 228.

¹¹⁵⁹ Karal, IX / 230.

¹¹⁶⁰ Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s. 627.

Ancak Bulgar temsilcileri bu meblağın ödenemeyeceğini, Bulgaristan'ın bu miktarı ödeyecek durumda olmadığını bildirince anlaşma yapılamamıştır¹¹⁶¹. Ortaya çıkan anlaşmazlık durumu üzerine iki taraf tekrar savaş hazırlıklarına başlayınca bu defa da Rusya devreye girmiş ve malî konulardaki sorunu halledecek bir formülle Bulgaristan-Osmanlı müzakerelerinin tekrar başlamasına vesile olmuştur¹¹⁶².

Rusya ve Osmanlı Hariciye Nâzırlarının 16 Mart 1909'da imzaladıkları protokole göre Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyacak ve buna karşılık Bulgaristan da kendisine yüz yirmi beş milyon Frank ödeyecekti. Bulgaristan'ın bu parayı ödemeye gücü olmadığından bu borcu Rusya üstlenmiş, ancak bunu da 1877-1878 Savaşından dolayı Osmanlı'nın Rusya'ya borçlu olduğu savaş tazminatına mahsûb edilmişti¹¹⁶³.

Malî meselenin halledilmesinin ardından Bulgar ve Osmanlı temsilcileri arasındaki görüşmeler tekrar başlamış ve 19 Nisan 1909'da İstanbul'da bir protokol imzalanmıştır. Osmanlı Hariciye Nâzırı Rıfat Paşa ile Bulgar Ticaret Nâzırı Lyapçev arasında imzalanan bu protokole göre Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır¹¹⁶⁴.

Böylece Osmanlı-Bulgar anlaşmazlığı çözüme kavuşmuş, Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla da Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki son muhtar eyâleti de elden çıkmış oluyordu.

¹¹⁶¹ Karal, IX / 230.

¹¹⁶² Danişmend, 4 / 367.

¹¹⁶³ Danişmend, 4 / 367.

¹¹⁶⁴ Karal, IX / 230-231; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I / 169; Danişmend, 4/367; H. Ünal, s. 55.

SONUÇ

Fransız İhtilâlinin tetiklediği milliyetçilik akımlarının Avrupa’da en fazla etkilediği coğrafya hiç şüphesiz Balkanlardır. Bunun en büyük sebebi, bu coğrafyada Müslüman bir yönetime karşılık, ağırlıklı olarak Hıristiyan toplumların varlığıdır. Bu nedenle diğer coğrafyalara nazaran, Balkanlarda milliyetçilik “din” gibi son derece etkin bir kaynaktan büyük bir destek görmüş ve geniş halk kitlelerinde heyecanlı ve organizeli taraftar kitlelerine sahip olmuştur. Bölge üzerinde siyasî emelleri olan büyük devletler de, başta Rusya, Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan olmak üzere, birçok ülke bu kanaldan hareket ederek, bölgeye nüfûz etmeye çalışmışlardır. Çalışmamızın Birinci Bölümünde bu konu detaylarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölümdeki bu genel çerçeveden sonra, Bulgaristan’ın bağımsızlık sürecinin hazırlık safhası ele alınmış, Bulgar millî bilincini uyandıran iç ve dış etkenler üzerinde durulmuştur. Bu temel altyapı oluşturulduktan sonra, tezimizin asıl konusu olan “Bulgaristan’ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü” detaylı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir.

Bu çalışmanın sonucunda, tarihî bilgi ve belgelerin ışığında şu gerçek ortaya çıkmıştır:

Balkanların Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, bu coğrafyada siyasî kargaşa sona ermişti. II. Mehmet’in Rum Kilisesi’ni güçlendirmesiyle de dinî başıbozukluk, yerini sistematik bir yapıya bırakmıştı. Bu düzenlemede Bulgar Kilisesi, Rum Patrikhânesi’nin denetimine verilmişti. Bu tarihten itibaren hem Bulgar halkı, hem de Bulgar Kilisesi, Rum Kilisesi’nin asimilasyonuna maruz kalmıştı. XIX. yüzyıla girerken Bulgar kimliği adeta yok olmuştu. Balkanlarda, “Bulgar” tabiri “kaba ve cahil köylü” olmak üzere aşağılayıcı bir anlamla eşdeğer bir hâle gelmişti. Alfabesi dahî olmayan, kendine ait eğitim kurumları bulunmayan, âyin dili bile Rumca olan, kendilerine ait, ortak, hiçbir millî sembolleri olmayan bir “ötekileştirilmiş” topluluktur. Farklı Bulgar bölgelerindeki darma-dağınık bu halklar arasındaki dayanışmanın ana damarlarını Ekzarhâne oluşturdu. Kırsal ve şehirli halkların arasındaki ilişkilerin pekişmesini Ekzarhâne sağladı. Ekzarhâne’nin farklı düzeylerde oluşturduğu organizasyonel idarî ilişkiler, bir dizi önemli konularda yürüttüğü merkezî politikalar, Bulgar halkının kendi özvarlığının farkına varmasını

sağladı. Özellikle, Bulgar millî kimliğinin somutlaştığını simgeleyen “Nisan Ayaklanması” ve bağımsızlık mücadelesi sürecinde Bulgar halkının her konuda dayanışma ruhunu besleyen manevî motor gücünün ana kaynağı Ekzarhâne olmuştur.

Bulgar millî uyanışının öncü ve taşıyıcı kadrolarının yetişmesinde de en büyük pay Kilise’ye aittir. Ekzarhâne, eğitim-öğretim ve kültür alanlarındaki uyumlu, destekleyici ve yol gösterici politikalarıyla, bu hareketi başından sonuna kadar kontrol etmiştir. Okulların ıslâhı ve ders programlarının geliştirilmesini teşvik ve organize etmesi, köy okulları için özel hizmetler yapması, öğretmen kadrolarının kalifiyesi için maddî yardımlarda bulunması, lâik Bulgar okullarını Osmanlı yönetimi dâhil her türlü yabancı müdahalelerden koruması Kilise’nin, Bulgar millî kültürünün gelişmesine büyük katkılar sağladığını tartışılmayacak derecede net ve güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır.

Ekzarhâne, bir yandan Osmanlı Devleti’ndeki Bulgarların Müslüman tebaa gibi haklara sahip olması için öncülük görevi görürken, diğer yandan da İmparatorluk sınırları dâhilinde Bulgar millî varlığını muhafaza etme ve güçlendirme gayreti içinde olmuştur. Özellikle parçalanma süreci yaşayan İmparatorluk’ta, bütün Bulgar aydınları, Bulgar topraklarının bir kısmına göz dikmiş olan bazı Balkan ülkelerinin niyetlerinin de farkındaydılar. Bu nedenle, böyle bir tehlikeye karşı verilecek mücadelenin meşrû dayanağı da hiç şüphesiz Bulgar Kilisesi’nin yetki alanlarıydı. Bu gerçek, Bulgar aydın ve siyasetçilerinin Ekzarhâne etrafında bir araya gelmelerini zorunlu kılmıştır.

Bağımsızlık sürecinin kırılma noktası olarak kabul edilen “Nisan Ayaklanması” sonrasında Bulgar Kilisesi’nin başı olan I. Antim’in diplomatik tutumu ve duruşu, Bulgar halkının heyecanı ve arzuladıkları hedefle paralellik arz etmektedir. Bulgar vatanseverlerinin bağımsızlık çabalarına destek verdikleri görülmüştür. Ekzarhâne’nin bu duruşu, adeta bağımsızlığın yol haritasının rotası olmuştur.

Diğer önemli bir nokta, Ekzarhâne’ni, Bulgar millî uyanışının zihnî alt yapısına “vatan” kavramını yerleştirmesidir. XVII. yüzyıldan itibaren Balkanların sosyo-politik, etnik, dinî ve kültürel yapısı göz önüne alındığında, her savaş ve kargaşa döneminde yeni işgallerin olması, Balkan coğrafyasında sınırların sık sık

değişmesi, bu nedenle halkların mecburî göçleri sonucunda belli aralıklarla yer değiştirmesi, vatan toprağının sınırları için en büyük handikaplardı. Son yüzyıldaki bu kargaşada yer değiştirmeyen, adeta bir sınır taşı gibi sabit duran kurumlar sadece manastır ve kiliselerdi. Bulgar aydın ve milliyetçilerinin şuûr altındaki vatanın sınırlarının simgesi bu kiliseler ve manastırlar olmuştur. Nitekim, önceleri Rum Patrikhânesi'nin hegemonyasından kurtulmak için verilen mücadelenin sonucunda Ekzarhâne kurulduğunda ve yetki coğrafyası tespit edildiğinde Bulgaristan'ın siyasî ve idarî coğrafyası da belirginleşmiş oluyordu. Bundan sonrası artık bu coğrafyada siyasî ve idarî organizasyonu gerçekleştirmektir. Nitekim, bu da kısa bir süre içerisinde hayata geçirilmiştir.

KAYNAKLAR

ACAROĞLU, M. Türker. **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.

ADANIR, Fikret. "Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl (1491-1992)**, TTK, Ankara, 1999.

ADANIR, Fikret. **Makedonya Sorunu, Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi**, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

Ahmed Cevdet Paşa. **Ma'rûzât**, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.

Ahmed Cevdet Paşa. **Tarih-i Cevdet**, Sad: Dünder Günday, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul, 1972.

Ahmed Cevdet Paşa. **Tarih-i Cevdet**, Sad: Dünder Günday, C. 3, Üçdal Neşriyat-Hikmet Gazetecilik, İstanbul, 1972.

Ahmed Cevdet Paşa. **Tarih-i Cevdet**, Sad: Tevfik Temelkuran, C. 12, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974.

Ahmed Cevdet Paşa. **Tezâkir**, Yayına haz., Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1986.

Ahmed Lûtfî Efendi. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. X- TTK, Ankara, 1988.

Ahmed Lûtfî Efendi. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XI - XII, TTK, Ankara, 1989.

Ahmed Lûtfî Efendi. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XIII., TTK, Ankara, 1990.

Ahmed Lûtfî Efendi. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XIV., TTK, Ankara, 1991.

Ahmed Lûtfî Efendi. **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, Yayına haz., M. Münir Aktepe, C. XV- TTK, Ankara, 1993.

AKAD, M. Tanju. "Balkanların Fitili: Makedonya", **Popüler Tarih Dergisi**, S: 12, Mayıs 2001.

AKIN, Cavit. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar İsyanları (1866-1896)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1994.

AKTAR, Yücel. **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İletişim Yay., İstanbul, 1990.

AKTEPE, M. Münir. “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dâir”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, 1953.

ARMAOĞLU, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914**, TTK, Ankara, 1999.

ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yay., İstanbul, Trsz.

ARNAKİS, George Georgiades. “The Role of Religion in the Balkan Nationalism”, **The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963.

ARSAL, Sadri Maksudi. **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Çeltüt Basımevi, İstanbul, 1955.

ARTUÇ, Nevzat. “Osmanlı Devleti’nde Bulgar İsyancıları ve Bulgar Meselesi (1878-1886)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 1998.

ATALAY, Bülent. **Fener Rum Ortodoks Kilisesinin Siyasi Faaliyetleri**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa (1860-1908)**, C. I., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

AYDIN, Mahir. “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, IX, İstanbul, 1989.

AYDIN, Mahir. “Bulgaristan Komiserliği”, **Belgeler**, C. XVII, S: 21, TTK, Ankara, 1997.

AYDIN, Mahir. “Osmanlı İdaresindeki Bulgar Milletinin Şükranlarını Gösteren Bazı Vesikalar”, **X. Türk Tarih Kongresi**, TTK, Ankara, 1993.

AYDIN, Mahir. **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi, İstanbul, 1996.

AYDIN, Mahir. **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, TTK, Ankara, 1992.

AYDIN, Mithat. “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri, (Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar, 1875-1876)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2002.

AYDIN, Mithat. “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S: 11, Yıl: 2002 (1).

AYDIN, Mithat. **Balkanlarda İsyân, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yay., İstanbul, Eylül 2005.

AYDIN, Mithat. **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, Yeditepe Yay., İstanbul, Şubat 2008.

AYDIN, Mithat. **Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bulgar İlişkileri (1885-1909)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Bölümü, Ankara, 1996.

BAĞIŞ, Ali İhsan. "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu, Tebliğler**, Ankara, 1999.

BAILLY, Auguste. **Bizans Tarihi**, Çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser-İstanbul, Tarihsiz.

BARCAN, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, No: 1-4, İstanbul, 1953-1954.

BARCAN, Ömer Lütfi. "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, Gözlem Yay., İstanbul, 1980.

BARCAN, Ömer Lütfi. "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1**, Gözlem Yay., İstanbul, 1980.

BAYKAL, Bekir Sıtkı. "Bismark'ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri", **AÜDTCFK**, C. I, S: 5, Ankara, 1943.

BAYRAKTAROVA, Emine. **Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensiği İlişkileri (1878-1908)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2002.

BAYUR, Hilmi Kâmil. "Şarkî Rumeli'ye Dâir", **BELLETTEN**, C. XX, S: 79, TTK, Ankara, 1956.

BAYUR, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. 1. TTK Yay., Ankara, 1991.

BELİĞ, Mahmud. **Bulgar Komitalarının Tarihi ve Balkan Harbinde Yaptıkları**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936.

BEYDİLLİ, Kemal. "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, IX, İstanbul, 1989.

BOJİNOV, Voin. "Bilgarskoto Prosvetno i Kulturno Delo v Makedonya i Odrinsko", **İstoriya na Bılgariya 1878-1903**, C. 7, BAN, Sofya, 1991.

BOZKURT, Gülnihâl. **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1989.

BRAILSFORD, Henry Noel. **Macedonia, its Races and Their Future**, Arno Press, New York, 1971.

BRIDGES, Peter. “Eugene Schuyler, The Only Diplomatist”, **Diplomacy and Statecraft**, Volume: 16, Issue: 1 Mar 2005, Taylor and Francis, Philadelphia, 2005.

CAFEROĞLU, Ahmet. **Türk Dili Tarihi**, C. I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

CASTELLAN, Georges. **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1995.

CHARANIS, Peter. “Bizans İmparatorluğunun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler”, Çev.: Melek Delilbaşı, **BELLE TEN**, C. XLVIII / 191-192, TTK, Ankara, 1984.

CLAIR, Stanislas Graham Bower St. and Charles A. Brophy. **Twelve Years Study of the Eastern Question in Bulgaria**, Chapman and Hall, London, 1877.

ÇELİK, Mehmet. “Osmanlı’da Misyoner Kiliseler Nasıl ve Neden Kuruldu?”, **Tarih Bilinci**, S: 8, İstanbul, Nisan, Mayıs, Haziran, 2009.

ÇELİK, Mehmet. **Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri**, C. I, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999.

DAMYANOV, Simeon. **Praboslavkata Tsrkva i Bilgarskata Natsionalna Revolütsiya**, Sofya, 1974.

DANIŞMEND, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 1, 4, Türkiye Yay., İstanbul, 1971.

DARKOT, Besim. “Balkan”, **İA. (MEB)**, C. 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

DAŞ, Mustafa. **Bizans’ın Düşüşü**, Yeditepe yay., İstanbul, 2006.

DECEI, Aurel. “Fenerliler”, **İA. (MEB)**, C. 4, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

DEMİRKENT, Işın. “XIV. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti”, I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu, **Bildiriler**, Ankara, 1989.

DİNEKOV, Petır. **Sofiya Prez XIX. vek do Osvobojudenieto na Bilgariya**, Sofya, 1937.

DOĞAN, Ayşe. “Bulgaristan’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV.-XV. Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 1998.

DOYNOV, Doyno. **Komitete “Edinstvo”, Rolyata i Prinosit za Siedinenieto 1885**, Sofya, 1985.

DRAGOVİTIYSKİ, Episkop Yoan. “Solun i Solunsko v Borbata za Sızdavane na Bılgarskata Ekzarhiya”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

DRİNOV, Marin. **Sıçineniya**, Sofya, 1915.

ELIOT, Sir Charles. **Avrupa’daki Türkiye**, Çev. Adnan Sınar-Şevket Serdar Türet, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz.

ERASLAN, Cezmi. **II. Abdülhamit ve İslâm Birliği**, Ötüken Yay., İstanbul, 1992.

ERCAN, Yavuz. “Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi”, **V. Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1996.

ERCAN, Yavuz. **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Turhân Yay., Ankara, 2001.

ERCAN, Yavuz. **The Nineteenth Century Balkanic Church, (XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kilise)**, Şafak Matbaası, Ankara, 1987.

ERCAN, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman Olmayan Topluluklar”, **Toplu Eserler: II**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

ERCAN, Yavuz. “Fatih’in Kilise Politikası”, **Toplu Eserler: II**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

ERENDİL, Muzaffer. **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, T.C. Başbakanlık Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1976.

ERGİN, Osman. **Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhâneler**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1937.

ERGİN, Osman. **Türkiye Maarif Tarihi**, C. II., Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERİM, Nihat. **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, C. 1, TTK, Ankara, 1953.

ERYILMAZ, Bilal. “Osmanlılarda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VI, Ağaç Yay., İstanbul, 1993.

ERYILMAZ, Bilal. **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yay., İstanbul, 1990.

FEHER, Geza. **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1999.

FINE, John V. A. **The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest**, The University of Michigan Press, Michigan, 1994.

GANDEV, Hristo. **Aprilskoto Vistanie, 1876**, Sofya, 1974.

GANDEV, Hristo. **Faktori na Bilgarskoto Vızrajdane 1600-1830**, Sofya, 1943.

GATES, Frank Caleb. **Not To Me Only**, Princeton University Press, Princeton, 1940.

GLADSTONE, William Ewart. **Bulgarian Horrors and the Question of the East**, John Murray, London, 1876.

GLENNY, Misha. **The Balkans (1804-1999) Nationalism, War and the Great Powers**, Granta Books, London, 2000.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. “Midhat Paşa”, C. 8, **İA. (MEB)**, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. **Rumeli’de Yörükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtiân**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959.

GREENWOOD, Keith M. **Robert College: The American Founders**, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2003.

HACISALİHOĞLU, Mehmet. “**İttihadcılar ve Makedonya İhtilâl Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları**”, http://www.balkanpazar.org/mehmet_hacisalihoglu.asp (Erişim: 15. 03. 2008).

HACISALİHOĞLU, Mehmet. “Makedonya”, **İA. (TDV)**, C. 27, Ankara, 2003.

HALAÇOĞLU, Yusuf. “Bulgaristan”, **İA. (TDV)**, C. 6, İstanbul, 1992.

HAMDİ, Ahmed. **Bulgar Tarihi**, Saray Matbaası, Trabzon, 1326.

HAMLIN, Cyrus. **Türkler Arasında, Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej**, Çev. Arzu Taşcan-Mustafa Hizmetli, TBBD Yay., İstanbul, Mart 2010.

HATİPOĞLU, Murat. “1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan’ın Makedonya Politikası”, **Osmanlı**, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

HAYDAR, Ali. **Bulgaristan Maarifi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat. **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

HOBSBAWN, Eric J. **1870'ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**, Çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

HRİSTOV, Hristo. **Bilgarskite Obštini Prez Vızrajdaneto**, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1973.

HRİSTOV, Hristo. **Osvobojdenieto na Bilgariya i Politikata na Zapadnite Dırjavi 1876-1878**, Sofya, 1968.

İLİEV, Yordan P. "Tırnovska Eparhiya i Tsirkovno-Narodnata Borba Prez XIX. vek.", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal. **Son Sadrazamlar**, C. I, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

İNALCIK, Halil. "Osmanlılar", **İA. (MEB)**, C. 12, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

İNALCIK, Halil. "Şark Ortodoks Kilisesi ve Bulgar Eksarhiyası", **Aylık Ansiklopedi**, C. II, 1 Mayıs 1945-15 Nisan 1946, İstanbul, Şubat 1946.

İNALCIK, Halil. "The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society", **Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series**, Volume, 9, Bloomington IN, USA, 1987.

İNALCIK, Halil. "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV Yay, İstanbul, 1993.

İNALCIK, Halil. **Ottoman Methods of Conquest**, Collected Studies, London, 1979.

İNALCIK, Halil. **Tanzimat ve Bulgar Meselesi** (Doktora Tezinin 50. Yılı), Eren Yay., İstanbul, 1992.

İRTEM, Süleyman Kâni. **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü**, Haz. Osman Selim Kocahasanoglu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

İRTEM, Süleyman Kâni. **Şark Meselesi, Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahasanoglu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

İstoriya na Bilgariya, C. 5, BAN, Sofya, 1985.

İstoriya na Bilgariya, C. 6, BAN, Sofya, 1987.

İstoriya na Bilgariya, C. 7, BAN, Sofya, 1991.

JELAVICH, Barbara. **History of the Balkans 18-19. Centuries**, Cambridge University Press, C. I, Cambridge, 1983.

JELAVICH, Barbara. **Russia's Balkan Entanglements**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

JELAVICH, Barbara. **The Balkans**, Prentice-Hall, Inc., New-York, 1965.

JELAVICH, Charles-Barbara. **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, Seattle Un., Washington Press, Washington, 1986.

KABAK, Gülay. “I. Meşrutiyet Döneminde Makedonya Meselesi (1876-1908)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bölümü, Ankara, 1993.

KAFALI, Mustafa. **Altın Orda Hânlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İÜEF Yay., İstanbul, 1976.

KAFESOĞLU, İbrahim. **Bulgarların Kökeni**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1985.

KAFESOĞLU, İbrahim. **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

Ka'im-makâm Ali Rıza, **Resim Albümü**, Mekteb-i Hayriye Matbaası, İstanbul, 1329.

KALEV, İkonom Dimitir. “Bılgarskiyat Tsrkovno-Naroden Vıpros v Ohridska Eparhiya”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, C. V, VI, VII, VIII, TTK, Ankara, 1983.

KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK, Ankara, 1996.

KARPAT, Kemal H. “Balkanlar”, **İA. (TDV)**, C. 5, İstanbul, 1992.

KARPAT, Kemal H. “Türkler (Osmanlılar)”, **İA. (MEB)**, C. 12 / 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

KERİMOĞLU, Hasan Taner. “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S: 14, 2007 Bahar.

KIRŞEHİRLİOĞLU, Erol. **Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri**, Bedir Yay., İstanbul, 1963.

KİRİL (Bulgar Patriği), **Ekzarh Antim (1816-1888)**, Sofya, 1956.

KOCABAŞ, Süleyman. **Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı**, Vatan Yay., Kayseri, 1992.

KOCABAŞOĞLU, Uygur. “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, 31 Ekim-3 Kasım, Ankara 1989, TTK, Ankara, 1994.

KOCABAŞOĞLU, Uygur. **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)**, Arba Yay., İstanbul, 1991

KOCAMANOĞLU, Emine. “Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mektebi Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2003.

KODAMAN, Bayram. “II. Abdülhamdid Hakkında Bazı Düşünceler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 4, Yıl: 1999.

KOHN, Hans. **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Ağâh Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Ankara, 1991.

KOLOĞLU, Orhan. “Osmanlı Döneminde Balkanlar”, **Balkanlar**, OBİV, İstanbul, 1993.

KORKUD, Refik. **Komünist Bulgaristan'ın Dosyası**, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara, 1986.

KOŞAY, Hamit. “İdil-Ural Bölgesindeki Türklerin Menşei Hakkında”, V. Türk Tarih Kongresi, **Bildiriler**, TTK, Ankara, 1960.

KOYLU, Zafer. “Makedonya Sorunu 1878-1913”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı., Eskişehir, 1997.

KOYUNCU, Aşkın. “Bulgar Eksarhlığı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 1998.

KRİSTEV, St. “Odrinska Trakiya i Rodopite v Tsrkovno-Narodnata Borba”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

KURAN, Ahmet Bedevi. **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

KURAN, Ercüment. **Türk Çağdaşlaşması (Çileli Bir Yolda İlerleyiş)**, Derleyen: Mehmet Erdoğan, Akçağ Yay., Ankara, 1997.

KURAT, Akdes Nimet. “Bulgar”, **İA. (MEB)**, C. 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

KURAT, Akdes Nimet. “Bulgaristan”, **İA. (MEB)**, C. 2, ETAM Matbaa, Eskişehir, 2001.

KURAT, Akdes Nimet. "Panslavizm", **AÜDTCF Dergisi**, S: XI / 2-4, Ankara, 1953, s. 241-178.

KURAT, Akdes Nimet. **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yay., Ankara, 1992.

KURAT, Akdes Nimet. **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara, 1948.

KURAT, Akdes Nimet. **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

KUYUCUKLU, Nazif. "Bulgaristan", **İA. (TDV)**, C. 6, İstanbul 1992.

KÜÇÜK, Cevdet. "Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi **GDAAD, (Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi)** S: 8-9, İstanbul, 1977-1978.

KÜÇÜK, Cevdet. "Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, TTK, Ankara, 1994.

LENTIN, Antony. **Russia in the Eighteenth Century, from Peter the Great to Catherina the Great (1696-1796)**, Barnes and Noble Books, New York, 1973.

MADJUROV, Nikolay. "Kukuş i Bılgarskiyat Tsirkoven Vıpros", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakîkat**, Yayına Haz., İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, C. I, Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1979.

Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'at-ı Hakîkat**, C. II, Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.

MAKARIOPOLSKİ, Episkop Nikolay. "İlarion Makariopolski i Tsirkovniyat Vıpros", **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

MALKOLM, Noel. **Bosna**, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yay., İstanbul, 1999.

MARKOVA, Zina. **Bılgarskata Ekzarhiya, 1870-1879**, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1989.

MARKOVA, Zina. **Bılgarskoto Tsirkovno-Natsionalno Dvijenie do Krimskata Voyna**, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1976.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

MERDİVENCİ, Ahmet. "Robert Kolej'in İlk Kırk Yılında Kolej'de Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar, I, II," **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 15, TDAV Yay., İstanbul, 1 Mart 1988.

MERDİVENÇİ, Ahmet. “Robert Kolej’in İlk Kırk Yılında Kolej’de Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar, II,” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 16, TDAV Yay., İstanbul, 1 Nisan 1988.

MERDİVENÇİ, Ahmet. “Robert Kolejinin Türkiye’deki İlk Elli Yıllık Öğretim Faaliyetleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 11, İstanbul, TDAV Yay., 15 Kasım 1987.

METHODİEVA, Milena. “Pan-İslam, The Porte and Education: Ottoman Support for Muslim Schools in the Bulgarian Principality, 1878-1908”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciens in Partial Fulfillment of the Degree of Master of History, Ankara, 2001.

MUMCU, Ahmet. **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhân Kitabevi, Ankara, 1980.

NİKOV, Petr. **Vızrajane na Bılgarskiya Narod, Tsirkovno-Natsionalni Borbi i Postijeniya**, Nauka i İz kustvo, Sofya, 1971.

OCAK, Ahmet Yaşar. **Sarı Saltık-Popüler İslâmın Balkanlardaki Destanî Öncüsü**, TTK, Ankara, 2002.

ORTAYLI, İlber. “İzmir’de İlk Bulgar Gazetesi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, 1985.

ORTAYLI, İlber. “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

ORTAYLI, İlber. “Osmanlı İmparatorluğunda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, **Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK, Ankara, 2002.

ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yay., İstanbul, 2005.

ORTAYLI, İlber. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

OSTROGORSKY, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 2006.

ÖZCAN, Uğur. “Başlangıçtan 1903’e Balkan Sorunu ve Mürzsteg Planı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, Aralık, 2003.

ÖZGEN, Özcan. “Balkanlar’da Slavist ve Ortodoks Eksenli Politikalar”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, Eylül 2000.

ÖZKAYA, Yücel. **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Büyük Türkiye Tarihi**, C. 7, Ötüken Yay., İstanbul, 1983.

PANÇOVSKI, İvan G. “Neofit Bozveli-Pırvonaçinatel i Osnovopolojnik na Bılgarskata Tsirkovno Natsionalna Borba”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

PANDEV, Kostadin. “Bılgarskata Ekzarhiya sled Voynata”, **İstoriya na Bulgariya 1878-1903**, C. 7, BAN, Sofya, 1991.

PEREMECİ, Osman Nuri. **Tuna Boyu Tarihi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942.

PHILLIOU, Christine. “Osmanlı Yönetimindeki Fenerli Nüfuzun Çözümlemesi”, Çev., Nilüfer İlkaya, **Toplumsal Tarih**, S: 193, Tarih Vakfı Yay., Ocak 2010.

RASONYI, Laszlo. **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971.

REFİK, Ahmed (Altınay). “Türk İdaresinde Bulgaristan”, **TTEM**, C. VIII, S: 6-7, İÜEF Yay., Mart 1341.

REFİK, Ahmed (Altınay). “1284 Bulgar İhtilâli”, **TTEM**, Sene: XV, S: 9 (86), İÜEF Yay., İstanbul, 1 Mayıs 1341.

REFİK, Ahmed (Altınay). “Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhânesi ve Bulgar Kilisesi”, **TTEM**, Yıl, XV, S: 8 (85), İÜEF Yay., İstanbul, 1 Mart 1341.

ROUCEK, Joseph S. **Balkans Politics Internal Relations in No Man’s Land**, Stanford University Press, Stanford, California, 1948.

SAATÇI, Meltem Begüm. “1890-1903 Arası Makedonya Sorunu”, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 1997.

SAMARDJIEV, Bojidar. “Ottoman Policy Towards the Principality of Bulgaria During the Regency (August 1886-July 1887)”, **Studia Balcanica**, S: 12, Sofya, 1976.

SAMARDJIEV, Bojidar. “Politikata na Osmanska Turtsiya kım Knyajestvo Bılgariya (1888-1896)”, BAN, Academic Bulgare des Sciens Institut d’Etudes Balkaniques, **Studia Balcanica**, 16, Sofya, 1982.

SANDER, Oral. **Siyasî Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

SAVAŞ, Hüseyin. “Türk Siyasal Tarihinde Makedonya Sorunu”, **Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S: 1- 2, Mart-Kasım 1992.

SAVAŞ, Mevhibe. “II. Meşrutiyetin Balkanlar’daki Osmanlı İdaresine Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

SEIGNOBOS, Charles. **Tarih-i Siyâsî (Asr-ı Hâzırda Avrupa)**, Çev. Ali Reşad-Ali Kemal, C. II, Der-Saadet İkdâm Matbaası, İstanbul, 1324,

SEZER, Ayten. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S: Özel, Yıl: 1999.

SHAW, Stanford J. - Ezel Kural Shaw. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet Harmancı, C. 2, e Yay., İstanbul, 2000.

SIBEV, Todor. “G. S. Rakovski v Borbata za Tsirkovno-Natsionalna Nezavisimost”, **100 Godini ot Uçredyabaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Cinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

SIBEV, Todor. **Bilgarskata Pravoslavna Tsirkva i Natsionalnoosvoboditelno Dvijenie**, Sofya, 1977.

SOYKAN, T. Tankut. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler**, Ütopya Yay., İstanbul, 1999.

STAVRIANOS, Leften Stavros. “The Influence of the West on the Balkans”, **The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century**, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963.

STAVRIANOS, Leften Stavros. **Balkan Federation a History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times**, Archon Books, Hamden-Connecticut, 1964.

STAVRIANOS, Leften Stavros. **The Balkans (1815-1914)**, Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1963.

STAVRIANOS, Leften Stavros. **The Balkans Since 1453**, New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1958.

STONE, Frank Andrews. **Academies for Anatolia**, Lanham-New York-London, 1984.

Sultan Abdülhamit, **Siyasî Hâtırâtım**, Dergâh yay., İstanbul, 1975.

SUMNER, Benedict Humphrey. **Peter the Great and the Ottoman Empire**, Basil Blackwell, Oxford, 1949.

SUMNER, Benedict Humphrey. **Russia and the Balkans 1870-1880**, Clarendon Press, Oxford, 1937.

ŞAFAK, Nurdan. **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul, Mart 2003.

ŞENTÜRK, M. Hüdai. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri”, **BELLE TEN**, C. LVII, S: 218, TTK, Ankara, Nisan 1993.

ŞENTÜRK, M. Hüdai. **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara, 1992.

ŞIVGIN, Hale. “Kilise ve Mektepler Kanunu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 148, TDAV Yay., İstanbul, Şubat 2004.

ŞİMŞİR, Bilal N. **Rumeli’den Türk Göçleri**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1989.

TANÖR, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, YKY, İstanbul, 2002.

TAŞAR, M. Murat, Burhân Metin ve Altay Ünaltay. **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yay., İstanbul, 1996.

TAŞCAN, Arzu. **Bizans-Papalık İlişkileri (X.-XV. Yüzyıl)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tatiri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2000.

TEKİN, Talat. **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, TDK., Ankara, 1987.

TODOROV, Nikolay. **Bulgaristan Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.

TODOROV, Todor P. “Tsarigradskata Bılgarska Koloniya i Tsirkovniyat Vıpros”, **100 Godini ot Uçredyabaneto na Bılgarskata Ekzarhiya**, Cinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

TODOROVA, Maria. “Balkanlarda Osmanlı Mirası”, **İmparatorluk Mirası, Balkanlar ve Ortadoğuda Osmanlı Damgası**, Derleyen: L. Carl Brown, Çev., Gül Çağalı Güven, Yayına haz.: Elçin Gen, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

TOKAY, Gül. “Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri 1878-1908”, **Osmanlı**, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

TOKAY, Gül. **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yay., İstanbul, 1996.

TOZLU, Necmeddin. **Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar**, Akçağ Yay., Ankara, 1991.

- TUĞLACI, Pars. **Bulgaristan ve Bulgar-Türk İlişkileri**, Cem Yay., İstanbul, 1984.
- TUNCER, Hüner. **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ümit Yay., Ankara, 2003.
- TURAN, Ömer. "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, **Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK, Ankara, 1999.
- TURAN, Ömer. "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri", **Avrasya Etüdüleri**, S: 16, Başbakanlık TİKA, Ankara, 1999.
- TURAN, Ömer. **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, TTK, Ankara, 1998.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat. **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, Yayına Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. I-II, TTK, Ankara, 1987.
- TÜRKMEN, Zekeriya. "Makedonya Mes'elesi, Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 61, TDAV Yay., İstanbul, Ağustos 1989.
- UÇAR, Şahin. **Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi**, İşaret yay., İstanbul, Tarihsiz.
- UÇAROL, Rıfat. **Siyasî Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ULUBELEN, Erol. **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006.
- UZER, Tahsin. **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara, 1999.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, C. I, TTK, Ankara, 1982.
- ÜÇOK, Coşkun. **Siyasal Tarih**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1980.
- ÜNAL, Hasan. "Balkan Diplomasısından Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlânı ve Osmanlı Dış Politikası 1908-1909", **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Haz., Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, Bağlam Yay., İstanbul, 1997.
- ÜNAL, M. Ali ve Ahmet Halaçoğlu. **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Yay., İzmir, 1995.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet. **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990.

VASILIEV, Alexander Alexandrovich. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. A. Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

VASILIEV, Rumen. “Tsrkovno-Narodnata Borba v Skopskata Eparhiya”, **100 Godini ot Uçredyavaneto na Bilgarskata Ekzarhiya**, Sinodalno İzdatelstvo, Sofya, 1971.

VLAHOV, Tuşe. **Kriza V Bilgaro-Turskite Otnoşeniya**, Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1977.

WASHBURN, George. **Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1909.

WHITE, George Edward. **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları**, Ter: Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

WITEK, Paul. “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına (1402-1455)”, Çev. Halil İnalçık, **BELLE TEN**, C. VII / 2, TTK, Ankara, 1943.

YAVER, Halil. **Balkan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstilâ Planları**, Tecelli Basımevi, İstanbul, 1938.

YAVUZ, Ali. “Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman’ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2010.

YENİDÜNYA, Süheyla. “Balkanlarda Kilise Mücadeleleri (XIX. YY - XX. YY)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1999.

YERASIMOS, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2. -Tanzimattan I. Dünya Savaşına-**, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yay., İstanbul, 1980.

YERASIMOS, Stefanos. **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

YILDIRIM Seyfi ve Adnan Sofuoğlu. **Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhânesi**, KÖKSAV, Ankara, 2010.

YILDIZ, İsmail. “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Bulgaristan’daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 2008.

YILMAZ, Türel. “Balkan Tarihinden Bir Kesit: XIX. Yüzyılda Balkanlar’da Bağımsızlık Hareketleri”, **Kamu Hukuku Arşivi Dergisi**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Yay., 3 Şubat 1999, <http://www.akader.info/KHUKA/index.htm>, (Erişim Tarihi: 15. 10. 2010).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bulgaristan İrâdeleri

Bİ: 8, 15, 18, 68, 69, 80, 89, 91, 103, 104,110, 112, 115, 129, 170, 172, 892.

İrâde-i Dâhiliye

İ. DAH. 73886.

Sadâret Bulgaristan

A. MTZ. 04. Nr: 1 / 7; 4 / 55; 19 / 70; 30 / 1; 35 / 91; 35 / 95; 45 / 51; 53 / 94;
65 / 45; 65 / 60; 76 / 36; 101 / 20; 105 / 34; 125 / 68; 132 / 12; 138 / 19; 153 / 36; 155
/ 18; 157 / 70; 160 / 120.

Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi

DH. MUI. 11 / 3.

Sadâret Mektubî, Mühimme Kalemî

A. MKT. MHM. 499 / 68.

Sadâret Mektubî, Umum Vilayet Yazışmaları

A. MKT. UM. 25 / 36.

Mühimme Defterleri

No: 261, 263.

Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Bulgaristan Berat Defteri

DED. BBD. 989, sıra no: 7 / 1: 2-3 / 3-4; 11-13 / 24; 19-20 / 34-35; 20 / 36;
22-24 / 40,43; 27-28 / 46,47; 28-29 / 50,51,52.

Yıldız Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller

Y. PRK. AZJ. No: 9 / 13; 19 / 78.

Yıldız Evrakı, Sadâret Hususî Mâruzât

Y. A. HUS: 33 / 9; 195 / 118; 241 / 3; 265 / 105; 396 / 94; 461 / 51; 463 / 27.

Yıldız Evrakı, Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti

Y. PRK. HR. 6 / 3.

Yıldız Evrakı, Mütenevvî Mâruzât

Y. MTV: 36 / 33; 120 / 37; 215 / 33; 247 / 46; 266 / 24.

Bılgarski İstoriçeski Arhiv pri Natsionalnata Biblioteka (BIANB)
(BULGARİSTAN)

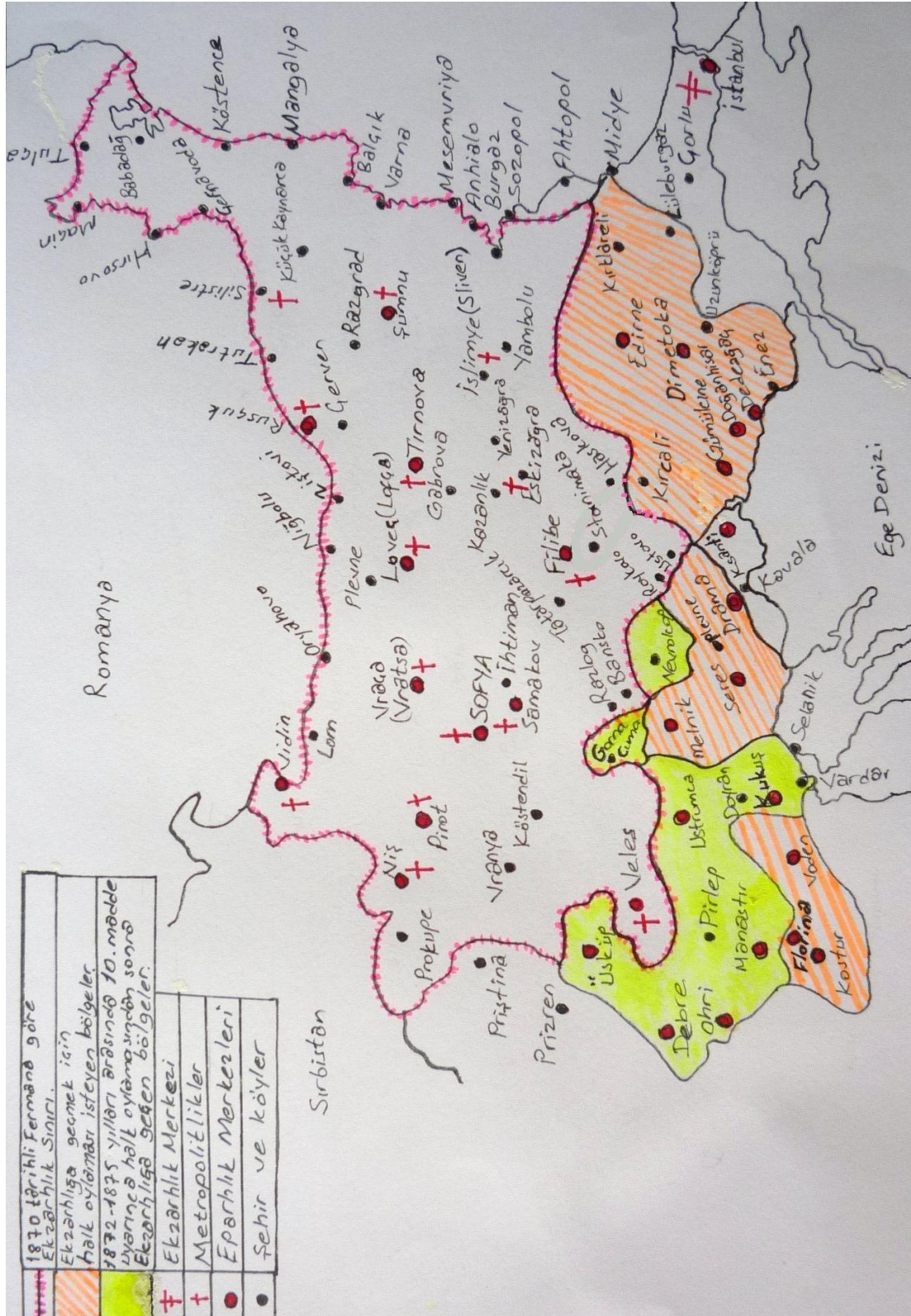
BIANB, Sv. Sv. Kiril i Metodiy, F. No: 1, 6, 16, 22, 28, 33, 40, 43, 49, 54,
85, 86, 111, 145.

Tsantralen Dırjaven Arhiv (TDA) (BULGARİSTAN)

(TDA). F. 246 K: 1 / 7, 1 / 9, 1 / 33, 1 / 42, 1 / 175, 1 / 176, 1 / 312, 1 / 313, 3 / 22, 3 / 23, 3 / 30, 3 / 35, 4 / 43.

EKLER

Ek. 1. Bulgar Ekzarhânesi Nüfûz Bölgeleri*

* Bu harita **İstoriya na Bulgariya**, C. 6, BAN, Sofya, 1987, ss. 158-159. sayfalardaki harita baz alınarak Arzu TAŞCAN tarafından çizilmiştir.

Ek. 2. Ayastefanos Anlaşmasına Göre Osmanlı Devleti ve Bulgaristan*

*Ka'im-makâm Ali Rıza, **Resim Albümü**, Mekteb-i Hayriye Matbaası, İstanbul, 1329, s. 28.

Ek. 3. Berlin Anlaşması Mücebince Balkanlarda Osmanlı Mülkü*

* Ka'im-makâm Ali Rıza, **Resim Albümü**, Mekteb-i Hayriye Matbaası, İstanbul, 1329, s. 29.